

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

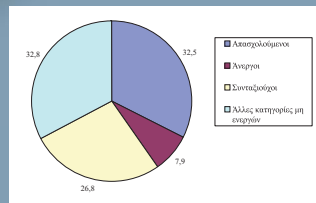
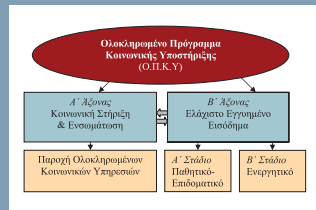
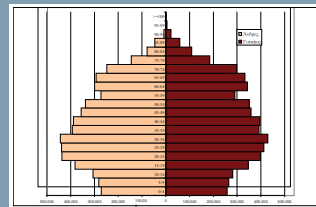
ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΟΡΤΡΑΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 2006

Μεθοδολογικές προσεγγίσεις -
εμπειρικές ενδείξεις

Διαστάσεις
του κοινωνικού
αποκλεισμού

Όψεις της σύγχρονης
δημογραφικής
πραγματικότητας

Το νέο τοπίο της εργασίας
και του κοινωνικού κράτους

Επιμέλεια:

Μ. Κετσετζοπούλου - Η. Κικίλιας - Α. Μουρίκη
Γ. Παπαέτρου - Μ. Τζωρτζοπούλου - Ε. Φρονίμου

Αθήνα 2007

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ
ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
2006

Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2006
The Social Portrait of Greece 2006
Le Portrait Social de la Grèce 2006

© 2007 ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
Μεσογείων 14-18, Αθήνα 115 27
Τηλ.: (210) 7491600, Fax: (210) 7489800
http: //www.ekke.gr

© 2007 NATIONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH
14-18 Messoghion Av., 115 27 Athens-Greece
Tel.: (210) 7491600, Fax: (210) 7489800

Κεντρική διάθεση των εκδόσεων
Μεσογείων 14-18, Αθήνα 115 27
Τηλ.: (210) 7491707, Fax: (210) 7488435
e-mail:ekdosis@ekke.gr
http: //www.ekke.gr

ISSN 1109-5989

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ
ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
2006

Επιμέλεια

Μαρία Κετσετζοπούλου
Ηλίας Κικίλιας
Αλίκη Μουρίκη
Γεωργία Παπαπέτρου
Μαρία Τζωρτζοπούλου
Έμμυ Φρονίμου

ΑΘΗΝΑ 2007

Κατάλογος συγγραφέων

Γκαζόν Ερίκ	<i>Οικονομολόγος</i>
Ευθυμιάδου Ρώη	<i>Κοινωνιολόγος</i>
Κετσετζοπούλου Μαρία	<i>Οικονομολόγος</i>
Κικίλιας Ηλίας	<i>Οικονομολόγος</i>
Κοτταρίδη Γίτσα	<i>Κοινωνιολόγος</i>
Μάρκου Κατερίνα	<i>Κοινωνική ανθρωπολόγος</i>
Μουρίκη Αλίκη	<i>Κοινωνιολόγος</i>
Μπαλούρδος Διονύσης	<i>Οικονομολόγος-Δημογράφος</i>
Μπούζας Νίκος	<i>Οικονομολόγος</i>
Ντόντης Δημήτρης	<i>Κοινωνιολόγος</i>
Παπαλιού Όλγα	<i>Νομικός</i>
Σακέλλης Ιωάννης	<i>Οικονομολόγος</i>
Σπυροπούλου Ναταλία	<i>Κοινωνιολόγος</i>
Σταματογιάννης Νίκος	<i>Ψυχολόγος</i>
Συμεωνίδου Χάρης	<i>Οικονομολόγος-Δημογράφος</i>
Τζωρτζοπούλου Μαρία	<i>Πολιτικός επιστήμων</i>
Φαγαδάκη Εύη	<i>Πολιτικός επιστήμων</i>
Φακιολάς Νίκος	<i>Κοινωνιολόγος</i>
Χρυσάκης Μανώλης	<i>Οικονομολόγος</i>

Περιεχόμενα

Πρόλογος	11
<i>Καθηγητής Γιάννης Υφαντόπουλος Πρόεδρος ΔΣ ΕΚΚΕ</i>	
Εισαγωγή	13
<i>Καθηγητής Ιωάννης Σακέλλης Διευθυντής Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής</i>	
Πρώτη Ενότητα: Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις και Εμπειρικές Ενδείξεις	15
Οικονομική ανισότητα, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός: μεθοδολογικές και εμπειρικές ενδείξεις <i>Διονύσης Μπαλούρδος</i>	17
Διαστάσεις και χαρακτηριστικά της φτώχειας στην Ελλάδα: επισκόπηση μελετών και διαχρονικές εξελίξεις <i>Μαρία Κετσετζοπούλου</i>	31
Το επίπεδο κοινωνικής ανάπτυξης των περιφερειών της Ελλάδας <i>Δημήτρης Ντόντης</i>	41
Το επιστημονικό ενδιαφέρον σχετικά με τις μειονότητες στην Ελλάδα <i>Κατερίνα Μάρκου</i>	51
Δεύτερη Ενότητα: Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού και Πολιτικές Ένταξης	59
Ανισότητες πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση: διαφοροποιήσεις σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο <i>Μανώλης Χρυσάκης – Διονύσης Μπαλούρδος</i>	61
Παιδιά μεταναστών: ζητήματα ένταξης στην εκπαίδευση και την κοινωνία <i>Μαρία Τζωρτζοπούλου</i>	79
Τα φτωχά παιδιά στην Ελλάδα: αναζήτηση των πολιτικών <i>Νίκος Μπούζας</i>	89
Τα παιδικά χωριά SOS : ένα υπόδειγμα «φροντίδας» <i>Ρώη Ευθυμιάδου – Ιωάννης Σακέλλης</i>	99
Ανάπτυξη σταδιοδρομίας και προοπτικές απασχόλησης των ΑμεΑ σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης <i>Νίκος Φακιολάς</i>	105

Προβληματισμοί πάνω στο ζήτημα της κοινωνικο-επαγγελματικής ένταξης των χρηστών υπηρεσιών ψυχικής υγείας στην Ελλάδα <i>Νίκος Σταματογιάννης</i>	117
Τρίτη Ενότητα: Όψεις της Σύγχρονης Δημογραφικής Πραγματικότητας	127
Η δημογραφική γήρανση στην Ελλάδα: αδρά στοιχεία κατά νομό και περιφέρεια <i>Διονύσης Μπαλούρδος – Μανώλης Χρυσάκης</i>	129
Η εφαρμογή μιας συνολικής δημογραφικής πολιτικής για την αντιμετώπιση της υπογεννητικότητας στην Ελλάδα <i>Χάρη Συμεωνίδου</i>	147
Ο ηλικιωμένος και η οικογένεια: ηθικά και δεοντολογικά ζητήματα <i>Γίτσα Κοτταρίδη</i>	157
Ολοκληρωμένη φροντίδα για τους ηλικιωμένους <i>Όλγα Παπαλιού – Εύη Φαγαδάκη</i>	165
Τέταρτη Ενότητα: Το Νέο Τοπίο της Εργασίας και του Κοινωνικού Κράτους	175
Η αποτελεσματικότητα της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα: Οι επιπτώσεις των κοινωνικών επιδομάτων στην καταπολέμηση της φτώχειας <i>Ηλίας Κικίλιας</i>	177
Για μια «πίστωση φόρου» με επίκεντρο τις οικογένειες <i>Ερίκ Γκαζόν</i>	187
Η πολιτική του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος στο ελληνικό κράτος πρόνοιας <i>Ναταλία Σπυροπούλου</i>	199
Μία πρόταση για την υλοποίηση ενός ολοκληρωμένου Προγράμματος Κοινωνικής Υποστήριξης & Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος – <i>Ομάδα εργασίας</i>	209
Εργαζόμενοι φτωχοί στην Ελλάδα <i>Μαρία Κετσετζοπούλου</i>	219
Ευελιξία με ασφάλεια: μια ασύμμετρη σχέση; <i>Αλίκη Μουρίκη</i>	231
Παράρτημα	
Ερευνητικά προγράμματα του Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής κατά την περίοδο 2004-2006	245
Εργαστήριο Παρακολούθησης Πολιτικών Κοινωνικής Συνοχής	247

Πρόλογος

*«Μην αγαπήσεις τον Πλούτο αν δεν τον
χρησιμοποιείς για να βοηθάς τους Πτωχούς»
Γρηγόριος Θεολόγος*

Οι υψηλοί ρυθμοί οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης που παρατηρήθηκαν για πολλές δεκαετίες στις χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν κατάφεραν να επιφέρουν τα προσδοκώμενα αποτελέσματα σχετικά με τη μείωση της φτώχειας, της ανισότητας και της οικονομικής ανέχειας. Ύστερα από πενήντα χρόνια ευρωπαϊκής συμβίωσης, η μακροζωία μας αυξήθηκε κατά είκοσι τουλάχιστον χρόνια, η βρεφική θνησιμότητα μειώθηκε σχεδόν στο ελάχιστο, ο αναλφαβητισμός περιορίστηκε, οι ευκαιρίες για εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση αυξήθηκαν, διασφαλίζοντας υψηλότερα εισοδήματα και ευκολότερη προσπέλαση στην αγορά εργασίας. Ωστόσο, παρά τις εντυπωσιακές βελτιώσεις στους ποσοτικούς και ποιοτικούς δείκτες ευημερίας, η κοινωνική και οικονομική ανισότητα παραμένει σε υψηλά επίπεδα, καταγράφοντας μια εξαιρετικά άνιση κοινωνία ως προς τις αμοιβές μεταξύ ανδρών και γυναικών, τις ευκαιρίες απασχόλησης, την πρόσβαση στην εκπαίδευση, τις υπηρεσίες υγείας και τις γενικότερες συνθήκες διαβίωσης. Στην «ευημερούσα» Ευρωπαϊκή κοινωνία, υπάρχουν παραπάνω από 72 εκ. φτωχοί, δηλαδή 16% του πληθυσμού της Ε.Ε.-25, που παραμένει κάτω από το όριο φτώχειας.

Οι ερευνητές του ΕΚΚΕ με επιστημονική ενδελέχεια και ευαισθησία διερευνούν τις κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις της ανισότητας στην Ελλάδα κατά τα τελευταία χρόνια, αναλύουν τους παράγοντες που συμβάλλουν στον κοινωνικό αποκλεισμό και τη φτώχεια και αναζητούν αποτελεσματικές πολιτικές για την καταπολέμησή τους. Η συμβολή τους στον επιστημονικό διάλογο είναι καθοριστική.

Ο τρίτος, κατά σειρά, τόμος του *Κοινωνικού Πορτραίτου της Ελλάδας* προσφέρει μια πολυδιάστατη εικόνα της κοινωνικής κατάστασης στη χώρα μας, δίνοντας ταυτόχρονα χρήσιμες πληροφορίες για την άσκηση αποτελεσματικής κοινωνικής πολιτικής.

Καθηγητής Γιάννης Ν. Υφαντόπουλος
Πρόεδρος Δ.Σ. ΕΚΚΕ

Εισαγωγή

Ο ανά χείρας τόμος αποτελεί τον τρίτο κατά σειρά της περιοδικής έκδοσης του Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, με τίτλο *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας*. Η έκδοση έχει ως στόχο να συνεισφέρει ουσιαστικά στο δημόσιο διάλογο σχετικά με θέματα που θεωρούνται υψηλής προτεραιότητας στην ατζέντα των κοινωνικών προβλημάτων.

Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας είναι αποτέλεσμα συλλογικής προσπάθειας των ερευνητών και των τακτικών συνεργατών του Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής και στηρίζεται, μεταξύ άλλων, στα αποτελέσματα της ερευνητικής δραστηριότητας και στα δεδομένα του Εργαστηρίου για την Παρακολούθηση των Πολιτικών της Κοινωνικής Συνοχής, το οποίο λειτουργεί τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο του Ινστιτούτου.

Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2006 χωρίζεται σε τέσσερις διακριτές ενότητες.

Τα κείμενα της Πρώτης και της Δεύτερης Ενότητας αναφέρονται τόσο στις τρέχουσες εξελίξεις, όσο και σε σημαντικές διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού. Ένα καίριο ζήτημα που απασχολεί τις σύγχρονες αναπτυγμένες κοινωνίες αφορά τις ανισότητες και τον κοινωνικό αποκλεισμό, πρόβλημα πολυδιάστατο, η αντιμετώπιση του οποίου απαιτεί ολιστικού τύπου προσεγγίσεις και μέτρα που προχωρούν πέρα από τις συνήθεις συμπτωματικές πολιτικές.

Υπό αυτή την έννοια, η περιοδική έκδοση *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας* δεν σκοπεύει να δώσει συνταγές «μαγικών» λύσεων σχετικά με τα παραπάνω θέματα, αλλά να αναδείξει και να διερευνήσει τον πολύπλοκο χαρακτήρα τους καθώς και να συμβάλλει στη λήψη μέτρων για την, κατά το δυνατόν, αποτελεσματικότερη αντιμετώπισή τους. Επιπλέον, για πρώτη φορά σε αυτή την έκδοση προσεγγίζεται το θέμα των μειονοτήτων στην Ελλάδα, το οποίο καταλαμβάνει πλέον μια ιδιαίτερη θέση στα ερευνητικά πεπραγμένα του Ινστιτούτου.

Τα κείμενα της Τρίτης Ενότητας αναφέρονται στη σημερινή δημογραφική πραγματικότητα, με έμφαση στην υπογεννητικότητα και τη δημογραφική γήρανση. Η φροντίδα των ηλικιωμένων, τόσο ως ομάδας που απαιτεί στοχευμένη κοινωνική πολιτική, όσο και μέσα στο γενικότερο πλαίσιο λειτουργίας της οικογένειας, η οποία στις χώρες της Νότιας Ευρώπης εξακολουθεί να παίζει κυρίαρχο ρόλο και να υποκαθιστά το κράτος πρόνοιας, αποτελούν ιδιαίτερα σημεία προβληματισμού. Μεγάλη σημασία δίδεται επίσης στην υπογεννητικότητα που αποτελεί διαρθρωτικό στοιχείο των σύγχρονων αναπτυγμένων κοινωνιών καθώς και στη δημογραφική πολιτική, για την έστω και μερική αντιμετώπιση του προβλήματος.

Η Τέταρτη Ενότητα κινείται σε δύο κύριους άξονες. Ο πρώτος άξονας αναφέρεται στην αντιμετώπιση του φαινομένου της ακραίας φτώχειας, μέσω της εφαρμογής μιας ολοκλη-

ρωμένης πολιτικής, στο πλαίσιο μέτρων σχετικών με το «ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα». Η διαπίστωση ότι οι κοινωνικές δαπάνες στη χώρα μας ως ποσοστό του ΑΕΠ, αν και εμφανίζουν τα τελευταία χρόνια αύξηση, παραμένουν αναποτελεσματικές στην καταπολέμηση του φαινομένου της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, αποτέλεσε αφορμή για μια ευρύτερη επιστημονική συζήτηση εντός του Ινστιτούτου. Μέσα από μια σειρά εσωτερικών σεμιναρίων και τη διοργάνωση διεθνούς συνεδρίου στο Λαύριο (Σεπτέμβριος 2005) διαμορφώθηκε μια κοινή αντίληψη σχετικά με συγκεκριμένα μέτρα κοινωνικής πολιτικής. Ο δεύτερος άξονας της Ενότητας αυτής, διερευνά ορισμένες διαστάσεις του νέου εργασιακού τοπίου που έχει διαμορφωθεί ως απόρροια της διεθνοποίησης της οικονομίας, όπως τη σχέση της απασχόλησης με τα χαμηλά εισοδήματα και τη φτώχεια καθώς και το ζήτημα της «ευελιξίας με ασφάλεια».

Κλείνοντας το εισαγωγικό σημείωμα επιθυμώ να ευχαριστήσω θερμά τους ερευνητές και τις ερευνήτριες συγγραφείς των επιμέρους κειμένων και τους συνεργάτες του Εργαστηρίου Ρώη Ευθυμιάδου, Δημήτρη Ντόντη, Ναταλία Σπυροπούλου, Νίκο Σταματογιάννη και Ρένια Τσιγαρίδα για την επεξεργασία των δεδομένων πάνω στα οποία βασίστηκαν κάποια από τα κείμενα της παρούσας έκδοσης.

Επίσης, θα ήθελα να εκφράσω ιδιαίτερες ευχαριστίες στα μέλη της επιτροπής που είχε την ευθύνη της επιστημονικής επιμέλειας του *Κοινωνικού Πορτραίτου της Ελλάδας 2006*, Μαρία Κετσετζοπούλου, Ηλία Κικίλια, Αλίκη Μουρίκη, Γεωργία Παπαπέτρου, Μαρία Τζωρτζοπούλου, και Έμμου Φρονίμου.

Αθήνα Μάρτιος 2007

*Καθηγητής Ιωάννης Σακέλλης
Διευθυντής Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής
του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών*

1

Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις και Εμπειρικές Ενδείξεις

Οικονομική ανισότητα, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός: μεθοδολογικές και εμπειρικές ενδείξεις

Διονύσης Μπαλούρδος

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία, εξετάζονται επιλεγμένοι δείκτες οικονομικής ανισότητας, φτώχειας και σχετικής αποστέρησης οι οποίοι σωρευτικά καταδεικνύουν καταστάσεις κοινωνικού αποκλεισμού. Χρησιμοποιούνται τα στοιχεία της δειγματοληπτικής έρευνας Εισοδήματος και των Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU- SILC European Union – Statistics on Income and Living conditions) για το 2003, με μονάδα αναφοράς το άτομο-υπεύθυνο του νοικοκυριού. Το δείγμα, 9139 νοικοκυριά, επανασταθμίζεται με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 2001. Από την ανάλυση των στοιχείων προκύπτει ότι η κατάσταση στη χώρα μας εμφανίζει στοιχεία έντονης πόλωσης. Στο ένα άκρο, υπάρχουν οι σκληροί πυρήνες, δηλαδή περιφέρειες με χαμηλά μέσα εισοδήματα και μέγιστες τιμές στους δείκτες ανισότητας, φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού (Ηπειρος, Στερεά Ελλάδα, Πελοπόννησος, Αν. Μακεδονία-Θράκη και Δυτική Ελλάδα). Στο άλλο άκρο, υπάρχει η Αττική κυρίως, αλλά και οι περιφέρειες Κεντρικής Μακεδονίας και Νοτίου Αιγαίου, όπου οι τιμές των σχετικών δεικτών εμφανίζονται σημαντικά καλύτερες και διαχρονικά «αναλλοίωτες». Βελτιωμένες είναι οι τιμές των δεικτών φτώχειας και ανισότητας στις περιφέρειες Δυτικής Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Κρήτης και Βορείου Αιγαίου.

Στοιχεία μεθοδολογίας

Ο Amartya Sen (1992) προτείνει, όταν εξετάζεται η ανισότητα να τίθεται το ερώτημα: «Τι» και «Μεταξύ Ποιων;» Στο πλαίσιο αυτό, καθορίζεται η ανισότητα όσον αφορά την πρόσβαση σε οικονομικές ευκαιρίες και ατομικές ικανότητες μέσω των οποίων επιτυγχάνονται παραγωγικές εισφορές, με ανταπόδοση ενός «αξιοπρεπούς» εισοδήματος. Ποια είναι όμως η κατάλληλη μεταβλητή εισοδήματος; ποιοι οι σχετικοί δείκτες εκτίμησης της εισοδηματικής ανισότητας; και πως σχετίζεται η δια-

νομή του εισοδήματος με τη φτώχεια ή τον κοινωνικό αποκλεισμό;

Για τη διερεύνηση της οικονομικής ανισότητας, εξειδικεύεται, με υποδείξεις και κατευθύνσεις της Eurostat και ομάδας ειδικών,¹ το τρέχον διαθέσιμο χρηματικό εισόδημα των νοικοκυριών, το οποίο στο εμπειρικό τμήμα, σταθμίζεται ανάλογα με το μέγεθος του νοικοκυριού και λαμβάνεται το ισοδύναμο μέγεθός του και το οποίο με τη σειρά του καταγράφεται κατά μέγεθος και κατά πηγή προέλευσης από την έρευνα του EU-SILC. Στη συνέχεια, η φτώχεια, διασυνδέεται με την εισοδηματική ανισότητα της οποίας υποτίθεται ad hoc, ότι καταλαμβάνει το κατώτατο άκρο² (χρηματική-αγοραία φτώχεια³).

Επιπλέον, με βάση τον κλασικό ορισμό του P. Townsend (1987: p.126), η φτώχεια εκτός από ελλειμματικό χρηματικό εισόδημα, χαρακτηρίζεται και από στοιχεία πολλαπλής αποστέρησης,⁴ δηλαδή από ένα μεγαλύτερο σύνολο προσδιορισίμων μεταβλητών (π.χ. επίπεδο εκπαίδευσης, κατάσταση υγείας, συνθήκες στέγασης, ιδιοκτησία διαρκών καταναλωτικών αγαθών και άλλα υποκειμενικά χαρακτηριστικά). Με τον ορισμό αυτό του P. Townsend (1987), αντί για τα απολύτως αναγκαία ή τον καθορισμό κάποιου ορίου φτώχειας, προωθείται η ιδέα της συμμετοχής (ή μη συμμετοχής-αποστέρησης) του ατόμου ή του νοικοκυριού σε ένα ευρύτερα αποδεκτό τρόπο ζωής. Παραλλαγές αυτής της προσέγγισης περιλαμβάνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό και την προσέγγιση της ατομικής ικανότητας και

1. (DICA Η report 1998. Canberra Group on Income Statistics 1998. Expert group on Household Income Statistics. The Canberra Group: Final Report and Recommendations 2001). Στο σημείο αυτό καθώς και στην εξειδίκευση σχετικών δεικτών ανισότητας, επανερχόμαστε παρακάτω.

2. Εναπομένει όμως ο καθορισμός του σημείου ρήξης, δηλαδή του ορίου με βάση του οποίου οι φτωχοί διακρίνονται από τους μη-φτωχούς.

3. Στο πλαίσιο αυτό, κάποιος χαρακτηρίζεται ως φτωχός με βάση τη διαχωριστική γραμμή και όχι με βάση τις αντιλήψεις που έχει ο ίδιος σχετικά με την κατάστασή του. Η φτώχεια ταυτίζεται με την εισοδηματική φτώχεια, παρόλο που είναι πλέον γενικά αποδεκτό ως πολυσύνθετο και πολυδιάστατο φαινόμενο. Η εισοδηματική φτώχεια μετρείται περίπου όπως η οικονομική ανισότητα, με αποτέλεσμα οι δύο αυτές φαινομενικά διαφορετικές έννοιες να συσχετίζονται.

4. Συχνά αναφέρεται ως πολυδιάστατη φτώχεια.

των ατομικών λειτουργιών,⁵ που εξετάζονται στη συνέχεια (Sen 1992, Laderchi, Saith, Stewart 2003, Room 1995).

Ο κοινωνικός αποκλεισμός, δεν διαθέτει ένα ενιαίο και γενικότερα αποδεκτό εννοιολογικό/μεθοδολογικό προσανατολισμό. Σύμφωνα με τη Μονάδα Κοινωνικού Αποκλεισμού του Ηνωμένου Βασιλείου, μπορεί να εκληφθεί ως πολυδιάστατη μειονεξία, η οποία αντανακλάται σε μία σειρά κινδύνους ή ευδιάκριτα συμπτώματα όπως π.χ. η ανεργία, η έλλειψη δεξιοτήτων, το χαμηλό εισόδημα, οι φτωχές συνθήκες στέγασης, το περιβάλλον με υψηλή εγκληματικότητα, η κακή υγεία, και η διάλυση της οικογένειας. Υπό αυτό το πρίσμα, αναφέρεται ότι το σημαντικότερο χαρακτηριστικό του κοινωνικού αποκλεισμού είναι η κατανόηση ότι «... αυτά τα προβλήματα συνδέονται και ενισχύονται αμοιβαία, και μπορεί συνδυαστικά να δημιουργήσουν έναν σύνθετο και γρήγορο φαύλο κύκλο. Μόνο όταν αυτή η διαδικασία εξεταστεί κατάλληλα και γίνει κατανοητή, οι πολιτικές που σχεδιάζονται και υλοποιούνται θα είναι πραγματικά αποτελεσματικές» (Social Exclusion Unit, 2001:10).

Σύμφωνα με μία άλλη προσέγγιση, ο κοινωνικός αποκλεισμός χαρακτηρίζεται ως έλλειψη συμμετοχής σε βασικές πτυχές της κοινωνίας και παραβίαση βασικών αστικών, πολιτισμικών, πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Η άρνηση τέτοιων δικαιωμάτων, καθορίζει το βαθμό της ολοκλήρωσης ενός προσώπου στην κοινωνία και υπονομεύει τη δυνατότητα της αλληλεγγύης και της συνοχής.

Στο πλαίσιο αυτό, οι T. Burchardt κ.ά. (1999 και 2002) θεωρούν ότι ένα άτομο είναι κοινωνικά αποκλεισμένο αν διαμένει σε μία περιοχή και για λόγους που είναι πέρα από τον έλεγχό του δεν συμμετέχει σε ένα σύνολο συνηθισμένων δραστηριοτήτων υπό τη προϋπόθεση ότι θα επιθυμούσε να συμμετάσχει. Ως συνηθισμένες δραστηριότητες, χαρακτηρίζονται:

Η Κατανάλωση: η ικανότητα να αγοραστούν τα αναγκαία αγαθά και υπηρεσίες.

Η Παραγωγή: η συμμετοχή σε οικονομικά/κοινωνικά αποδοτικές δραστηριότητες (εξαρτημένη απασχόληση, εκπαίδευση/ επαγγελματική κατάρτιση, απολαβή σύνταξης, κλπ.).

Η Πολιτική δέσμευση: ιδιότητα μέλους σε πολιτικά κόμματα κλπ. μέλος σε επίσημα εργατι-

κά σωματεία, πολιτικά κόμματα, προσχώρηση σε περιβαλλοντικές ή άλλου τύπου εθελοντικές οργανώσεις κλπ.

Η Κοινωνική αλληλεπίδραση: σχέσεις με την οικογένεια, τους φίλους και την κοινότητα (Burchardt κ.ά. 2002).

Ο J.L.Kunz (2003), θεωρεί ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός καθορίζεται από έλλειψη στους κάτωθι βασικούς τύπους κεφαλαίου.⁶

5. Και άλλες σχετικές έννοιες όπως π.χ. η συμμετοχική φτώχεια, η οποία δεν εξετάζεται στη παρούσα εργασία.

6. Βλέπε επίσης και D. Piachaud (2002). Δεν συμπεριλαμβάνει ωστόσο τις δημόσιες υποδομές στις οποίες αναφέρεται ο D. Piachaud (2002).

Χρηματικό κεφάλαιο (κίνδυνος φτώχειας)	Ανθρώπινο κεφάλαιο	Φυσικό κεφάλαιο	Κοινωνικό κεφάλαιο
Μισθοί, ημερομίσθια, κοινωνικές παροχές, επιδόματα, τόκοι επενδυμένου κεφαλαίου, πλούτος κλπ.	Εκπαίδευση, επαγγελματική εμπειρία, ασφάλεια εργασίας κλπ.	Κατοικία, υποδομές, τοπικές κοινωνικές υπηρεσίες, γεωγραφική τοποθεσία κλπ.	Κοινωνικά δίκτυα και ανθρώπινες σχέσεις: οικογένεια και φίλοι, κοινοτική ζωή, πολιτική συμμετοχή και επιρροή κλπ.

Ανάλογα με τη ποσότητα κεφαλαίου, που κάθε άτομο έχει στη διάθεσή του, καθορίζεται ο βαθμός του κοινωνικού αποκλεισμού. Δηλαδή, όπου τα ελλείμματα σε βασικούς τύπους κεφαλαίων τέμνονται, ο βαθμός κοινωνικού αποκλεισμού μεγιστοποιείται.

Το ελλειμματικό *χρηματικό κεφάλαιο* μπορεί να δημιουργήσει αποκλεισμό και μη πρόσβαση σε στοιχειώδη αγαθά και υπηρεσίες, ενώ το έλλειμμα σε *ανθρώπινο κεφάλαιο* προκαλεί αποκλεισμό από την απασχόληση στην πρωτεύουσα αγορά εργασίας ή/και την ένταξη στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας με τις χαμηλά αμειβόμενες, τις ασταθείς μη εξελίξιμες και ανασφαλείς θέσεις απασχόλησης. Το *φυσικό κεφάλαιο*, αναφέρεται σε στοιχεία ποιότητας που σχετίζονται με την κατοικία, τη γειτονιά, τον ευρύτερο τόπο διαμονής, τις υποδομές κ.λπ.

Αντίστοιχα, το *κοινωνικό κεφάλαιο*, αναφέρεται σε πόρους (όπως π.χ. πληροφορίες, ιδέες, υποστήριξη) που τα άτομα είναι ικανά να αποκτήσουν δυνάμει των σχέσεών τους με άλλους ανθρώπους. Αυτοί οι πόροι («κεφάλαιο») είναι «κοινωνικοί» δεδομένου ότι είναι προσιτοί και μπορούν να αποκτηθούν, μέσω αυτών των σχέσεων, σε αντίθεση με το φυσικό (εργαλεία, τεχνολογία) ή το ανθρώπινο κεφάλαιο (εκπαίδευση, δεξιότητες), που είναι ιδιοκτησιακά.

Επισημαίνεται ότι μία σειρά κοινωνικών προβλημάτων π.χ. εγκληματικότητα, φτώχεια, ανεργία, έχει συνδεθεί εμπειρικά με την έλλειψη κοινωνικού κεφαλαίου. Χαρακτηριστικά στοιχεία του κοινωνικού κεφαλαίου είναι:

Ο βαθμός ελέγχου και συμμετοχής των ατόμων ως πολιτών, καταναλωτών και ως εργαζομένων στις αποφάσεις που τους αφορούν (π.χ. να είναι κανείς μέλος σε επίσημα εργατικά σωματεία, πολιτικά κόμματα, η προσχώρηση σε περιβαλλοντικές ή άλλου τύπου εθελοντικές οργανώσεις και συμμετοχή σε καμπάνιες πολιτικής ενημέρωσης ή περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης).

Τα κοινωνικά άτομα δίκτυα στήριξης: στοχεύουν να αξιολογήσουν εάν οι άνθρωποι

έχουν συγγενείς και φίλους στους οποίους μπορούν να στηριχθούν για πρακτικά, κοινωνικά, οικονομικά, ψυχολογικά και συναισθηματικά ζητήματα, πέρα από την οικογένεια. Υψηλό επίπεδο τέτοιου κοινωνικού κεφαλαίου φανερώνει το εύρος και την ένταση των κοινωνικών διασυνδέσεων που στηρίζουν ένα άτομο σε περιπτώσεις υψηλού κινδύνου κοινωνικού αποκλεισμού.

Η σύνδεση στη γειτονιά: δηλαδή η διερεύνηση στο πόσο έντονα οι άνθρωποι θεωρούν ότι είναι συνδεδεμένοι με τη γειτονιά τους, π.χ. να μπορούν να δανείζουν και να δανείζονται πράγματα, να δίνουν και να λαμβάνουν συμβουλές, να έχουν συχνές συνομιλίες και επαφές κλπ.

Η ανάλυση του κοινωνικού αποκλεισμού κατά βασικούς τύπους κεφαλαίου, συμφωνεί σε γενικές γραμμές με την προσέγγιση του A. Sen (1992). Όπως υποστηρίζεται, προκειμένου ένα άτομο να *λειτουργήσει* αποτελεσματικά σε μία κοινωνία, πρέπει να διαθέτει ένα αρκετά ευρύ φάσμα *ικανοτήτων* και όχι μόνο ένα επαρκές εισόδημα. Θεωρεί ότι με ελλειμματικές ικανότητες, οι ατομικές επιλογές περιορίζονται σοβαρά, το άτομο θα «μειονεκτεί» και θα έχει μη ικανοποιητικές «λειτουργίες» (όπως κρίνεται από έναν ενημερωμένο παρατηρητή και όχι απαραίτητα από το ίδιο το άτομο). Με τον τρόπο αυτό, ο A. Sen (1992) απομακρύνεται από την παραδοσιακή έννοια της φτώχειας (ως χαμηλό επίπεδο εισοδήματος), και εστιάζει σε πολλαπλές διαστάσεις ικανότητας και ατομικών λειτουργιών (βλ. Sen, 1999, pp. 72-73).

Η προσέγγιση του A. Sen είναι σχετικά ασαφής ως προς τη διάκριση μεταξύ ικανότητας και λειτουργιών κυρίως στο εμπειρικό επίπεδο. Εννοιολογικά ωστόσο, η διάκριση φαίνεται αρκετά σαφής. Η ικανότητα αφορά την οιονεί δυνατότητα ενός ατόμου να επιτύχει διαφορετικούς συνδυασμούς λειτουργιών οι οποίοι καθορίζουν την ελευθερία να επιλέξει τον τρόπο ζωής που προτιμά (δικαίωμα επιλογής). Οι λειτουργίες σχετίζονται με το τι εκτιμά

ένα άτομο να είναι ή να κάνει: είναι οι *επίκαιρες* πραγματοποιήσεις/επιτεύξεις, οι οποίες μπορούν να μετρηθούν εκ των υστέρων.

Ο Α. Sen δεν καθόρισε ποτέ ένα απόλυτο σύνολο βασικών ικανοτήτων ή ατομικών λειτουργιών. Αυτό συμβαίνει εν μέρει επειδή αναγνωρίζει ότι θα υπάρχουν χωροχρονικές διαφοροποιήσεις και εν μέρει επειδή θέλει ο καθορισμός τους να βασίζεται σε δημοκρατική και συμμετοχική διαδικασία. Παρά ταύτα, οι κάτωθι περιοχές/διαστάσεις ικανότητας και λειτουργιών θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως υψηλής προτεραιότητας:

- Υγεία (διάρκεια-προσδοκία ζωής).
- Αποκλεισμός από τον κόσμο της γνώσης και της επικοινωνίας.
- Οικονομική αποστέρηση: Δείκτης σχετικής φτώχειας.
- Αποκλεισμός από την απασχόληση (μακροχρόνια ανεργία).

Οι διαστάσεις αυτές, περιλαμβάνονται στο σύνθετο δείκτη ανθρώπινης φτώχειας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (Human Poverty, Index-2: HPI-2). Σε γενικές γραμμές, δεν φαίνεται ωστόσο να υπάρχει συναίνεση σχετικά με την εννοιολογική οριοθέτηση και το πλήθος των διαστάσεων και του κοινωνικού αποκλεισμού. Παρά ταύτα, ο G. Room (1995 και 2000) καθόρισε πέντε κριτήρια, τα οποία έχουν επηρεάσει καταλυτικά το θεωρητικό και εμπειρικό προσανατολισμό του φαινομένου:

- Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι πολυδιάστατος.
- Είναι μία δυναμική διαδικασία.
- Είναι γεγονός σχεσιακό και διανεμητικό.
- Μεταθέτει το ενδιαφέρον από τους ατομικούς ή τους πόρους του νοικοκυριού, στους πόρους που είναι διαθέσιμοι στην τοπική κοινωνία.
- Κατευθύνει την προσοχή σε κοινωνικά μειονεκτήματα, καταστροφικά σχίσματα και αποσυνδέσεις με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.

Οι περισσότεροι ορισμοί του κοινωνικού αποκλεισμού, υπαινίσσονται τουλάχιστον ένα ή περισσότερα από τα παραπάνω κριτήρια (Burchard 2000). Ο Πίνακας 1, συνοψίζει ορισμένα εννοιολογικά στοιχεία και διαφοροποιήσεις μεταξύ φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού.

Θεωρώντας τις προηγούμενες εννοιολογικές-μεθοδολογικές διευκρινίσεις ως ιδιαίτερα απαραίτητες, στη συνέχεια εξετάζονται εμπειρικά η οικονομική ανισότητα και η φτώχεια. Τέλος, ο κοινωνικός αποκλεισμός προσεγγίζεται ως έλλειμμα ατομικών λειτουργιών ή έλλειμμα σε βασικούς τύπους κεφαλαίου.

Πίνακας 1

Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός: εννοιολογική σύγκριση

	Φτώχεια	Κοινωνικός αποκλεισμός
Βασική υπόθεση	Χαμηλό εισόδημα ως μη αποδεκτή μορφή ανισότητας	Περιορισμένες πιθανότητες κοινωνικής συμμετοχικότητας ή/ και περιθωριοποίηση συνιστούν απειλή κοινωνικής ευστάθειας
Σημείο αναφοράς	Ισότητα/ανισότητα, Διανομή πόρων, Ελάχιστο εισόδημα	Να είσαι μέλος της κοινωνίας ή όχι, Κοινωνική συμμετοχή/ ενσωμάτωση Κοινωνικά δικαιώματα
Χαρακτηριστικά	Μονοδιάστατη κατάσταση που διασυνδέεται με διαρθρωτικούς παράγοντες	Πολυδιάστατη, σωρευτικού χαρακτήρα, διαδικασία που διασυνδέεται με διαρθρωτικούς παράγοντες και ατομική αντίληψη
Διάσταση της κοινωνικής ανισότητας	<ul style="list-style-type: none"> • Οριζόντια • Διανεμητική 	<ul style="list-style-type: none"> • Πολωμένη (οι εντός και οι εκτός) • Διανεμητική και συμμετοχική
Δείκτες μέτρησης	Εισόδημα (έλλειμματικό εισόδημα, μέχρι κάποιο κατώτατο όριο)	Διάφοροι, που σχετίζονται με τις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές διαστάσεις
Διεύρυνση, νέες προσεγγίσεις	Μη εισοδηματικές διαστάσεις, σχετική αποστέρηση, δυναμική προσέγγιση	Έλλειμματικοί τύποι κεφαλαίου (Kunz 2003, Pichaud 2002) Capability approach (A. Sen)

Πηγή: Petra Böhne, 2001. Ίδιες παρατηρήσεις-προσαρμογές.

Επάρκεια εισοδήματος, αγοραία φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός: Δείκτες μέτρησης

Με κριτήριο το «Τρέχον Συνολικό Καθαρό Εισόδημα νοικοκυριού⁷», η **εισοδηματική ανισότητα** εκτιμάται με βάση τους δείκτες Gini, Theil, μέση λογαριθμική απόκλιση (δευτερος δείκτης του Theil) και Atkinson για τιμές της παραμέτρου αποστροφής της ανισότητας $\epsilon=0,5$ και $\epsilon=1$. Οι δείκτες αυτοί, ικανοποιούν τα επιθυμητά αξιώματα ενώ εμφανίζουν ευαισθησία σε διαφορετικά σημεία της κατανομής του εισοδήματος.⁸

Ο **κίνδυνος φτώχειας** υπολογίζεται με βάση το δείκτη Foster:

$$Pa = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \left[\frac{z - x_i}{z} \right]^a$$

Όπου z είναι το όριο της φτώχειας, x_i είναι το εισόδημα του ατόμου (ή του νοικοκυριού/ οικογένειας), n είναι το μέγεθος πληθυσμού με q φτωχούς, ενώ a είναι η παράμετρος αποστροφής προς τη φτώχεια. Από το δείκτη αυτόν, ως γνωστόν για $a=0$ εκτιμάται ο κίνδυνος φτώχειας, ενώ για $a=1$, λαμβάνεται το χάσμα της φτώχειας δηλαδή η μέση απόσταση των φτωχών από το όριο φτώχειας ως ποσοστό του ορίου αυτού. Αν $a=2$, μεγαλύτερη έμφαση δίνεται στις πολύ φτωχές περιπτώσεις. Στην παρούσα εργασία, χρησιμοποιείται πιλοτικά και ο κάτωθι⁹ ΔΕΙΚΤΗΣ_1:

$$\text{ΔΕΙΚΤΗΣ}_1 = \frac{z - X_i^{\text{pov}}}{X_i^{\text{npov}} - z} =$$

$$\frac{\text{Χάσμα φτώχειας}}{\text{Χάσμα μη - φτώχειας}}$$

7. Στο οποίο αθροίζονται τα ετήσια καθαρά εισοδήματα όλων των μελών του νοικοκυριού και από οποιαδήποτε πηγή (εισόδημα μισθωτών, εισόδημα από αυτοαπασχόληση, οικογενειακά επιδόματα, συντάξεις κοινωνική βοήθεια, επιδόματα στέγασης, επιδόματα ανεργίας, επιδόματα ασθένειας, εισόδημα από περιουσία κλπ.).

8. Ο δείκτης Atkinson ($\epsilon=2$) και η μέση λογαριθμική απόκλιση εμφανίζουν ευαισθησία σε μεταβιβάσεις στο κάτω άκρο της κατανομής. Ο δείκτης Atkinson ($\epsilon=0,5$) και ο δείκτης Theil είναι ευαίσθητοι σε μεταβιβάσεις στο άνω άκρο της κατανομής ενώ ο δείκτης Gini εμφανίζει ευαισθησία γύρω από τη διάμεσο της κατανομής.

9. Ο δείκτης αυτός παρουσιάζεται για πρώτη φορά στη βιβλιογραφία.

Ο ΔΕΙΚΤΗΣ_1, μπορεί να εκφραστεί και ως λόγος:

$$\text{ΔΕΙΚΤΗΣ}_1\alpha = \frac{\frac{X_i^{\text{pov}}}{Z}}{\frac{X_i^{\text{npov}}}{Z}} = X_i^{\text{pov}} / X_i^{\text{npov}}$$

Όπου¹⁰: X_i^{pov} = Μέσο εισόδημα φτωχών,

X_i^{npov} = Μέσο εισόδημα μη-φτωχών,

$z - X_i^{\text{pov}}$ = Χάσμα φτώχειας, $X_i^{\text{npov}} - X_i^{\text{pov}}$ = Χάσμα εισοδήματος φτωχών- μη φτωχών.

Ο αριθμητής του ΔΕΙΚΤΗΣ_1, όπως και ο δείκτης χάσματος της φτώχειας (δείκτης Foster για $a=1$), συνήθως εκλαμβάνεται ως ένα μέτρο που εκτιμά το κόστος εξάλειψης της φτώχειας, καθώς παρουσιάζει το ποσό (ελάχιστο κόστος) που θα έπρεπε να μεταφερθεί στους φτωχούς για να φέρει τα εισοδήματά τους μέχρι το όριο φτώχειας. Εντούτοις, αυτή η ερμηνεία έχει κάποια λογική εάν οι χρηματικές μεταβιβάσεις θα μπορούσαν να γίνουν στοχευμένα, τέλεια και αποτελεσματικά. Δηλαδή, υπό τη προϋπόθεση επαρκούς πληροφόρησης σε κάθε φτωχό άτομο μεταβιβάζονται χρηματικά ποσά ίσα με το χάσμα της φτώχειας.

10. Ουσιαστικά ο δείκτης έχει τις εξής ιδιότητες- σημεία ισορροπίας:

$\text{ΔΕΙΚΤΗΣ}_1 = 0$, αυτό συμβαίνει όταν ο αριθμητής είναι μηδέν, δηλαδή όταν το εισόδημα των μη φτωχών =όριο φτώχειας. Η λύση να είναι ο παρανομαστής του κλάσματος μηδέν είναι αδύνατη.

$\text{ΔΕΙΚΤΗΣ}_1 > 0 \Rightarrow X_i^{\text{npov}} - z > 0$ ή $z - X_i^{\text{pov}} > 0$
(ουδέτερες λύσεις)

$\text{ΔΕΙΚΤΗΣ}_1 = 1 \Rightarrow z - X_i^{\text{pov}} = X_i^{\text{npov}} - z \Rightarrow z = \frac{X_i^{\text{npov}} + X_i^{\text{pov}}}{2}$

Λύση ισορροπίας, καθώς το όριο φτώχειας είναι ο μέσος όρος των δύο «αποστάσεων». Δηλαδή το χάσμα φτώχειας είναι ίσο με το χάσμα μη-φτώχειας. Αν δηλαδή μεταφερθεί το εισόδημα των μη φτωχών, στους φτωχούς και οι δύο ομάδες θα έχουν ίσο εισόδημα (Z).

$\text{ΔΕΙΚΤΗΣ}_1 > 1 \Rightarrow X_i^{\text{npov}} - z > z - X_i^{\text{pov}}$ ή $z - X_i^{\text{pov}} > X_i^{\text{npov}} - z$

Η πρώτη περίπτωση είναι «ευνοϊκότερη» της δεύτερης για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής.

Στο άλλο άκρο, με βάση τους ίδιους δείκτες μπορεί να υπολογιστεί το μέγιστο κόστος εξάλειψης της φτώχειας, υπό τη προϋπόθεση ότι δεν γνωρίζουμε ποιος είναι φτωχός και ποιος δεν είναι. Αναλυτικότερα, από τον τύπο του δείκτη χάσματος της φτώχειας, μπορεί να φανεί ότι η αναλογία του ελάχιστου κόστους εξάλειψης της φτώχειας με τέλεια στοχοθέτηση είναι $z - x_i$, ενώ το μέγιστο κόστος χωρίς στοχοθέτηση είναι z (μεταβίβαση σε όλους τους φτωχούς, εισόδημα ίσο με το όριο της φτώχειας).

Κατά συνέπεια, ενώ ο δείκτης χάσματος φτώχειας, είναι ο λόγος ελάχιστου κόστους προς το μέγιστο κόστος εξάλειψης της φτώχειας, ο ΔΕΙΚΤΗΣ_1, είναι ο λόγος ελάχιστου κόστους εξάλειψης της φτώχειας με τέλεια στοχοθέτηση, προς την πιθανότητα μεταφοράς του κόστους αυτού, από το εισόδημα των μη φτωχών.

Πρακτικά, ο ΔΕΙΚΤΗΣ_1 φανερώνει την απόσταση του εισοδήματος των φτωχών και των μη φτωχών από το όριο φτώχειας ή

πόσο τοις εκατό αναλογεί το μέσο εισόδημα των φτωχών στο μέσο εισόδημα των μη φτωχών. Είναι προφανές ότι όσο μεγαλύτερη είναι η «ψαλίδα» μεταξύ φτωχών και «μη φτωχών», τόσο δυσμενέστερη είναι η κατάσταση. Ταυτόχρονα, με τον εν λόγω δείκτη παρέχεται μία εικόνα μέτρου και δυνατοτήτων σχεδιασμού και άσκησης αναδιανεμητικής πολιτικής. Δηλαδή, όσο μεγαλύτερη η τιμή που καταγράφεται τόσο μεγαλύτερες οι απαιτήσεις και οι προϋποθέσεις αναδιανεμητικής πολιτικής.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός, προσεγγίζεται εμπειρικά ως ελλειμματική λειτουργία ή έλλειψη σε βασικούς τύπους κεφαλαίου. Ακολουθώντας καλές πρακτικές άλλων αντίστοιχων μελετών (Poggi 2003, Böhnke 2001, D' Ambrogio et. al. 2002, Burchardt, Le Grand και Piachaud 1999, Kunz 2003), και κυρίως τις προτροπές των Brandolini-D'Alessio (1998), εξειδικεύονται τα κάτωθι πέντε διανύσματα-διαστάσεις (βλ. Πίνακα 2):

Πίνακας 2

Ατομικές Λειτουργίες, τύποι κεφαλαίου

<p>1. Βαθμός ικανοποίησης στοιχειωδών αναγκών</p> <ul style="list-style-type: none"> • Να μην έχει δυνατότητα να τρώει κάθε δεύτερη μέρα κρέας, κοτόπουλο, ψάρι ή λαχανικά (ίσης αξίας για χορτοφάγους). • Αδυναμία να πληρώνει μία εβδομάδα το χρόνο διακοπές. • Δυσκολίες να αντεπεξέλθει στην πληρωμή των λογαριασμών ηλεκτρικού ρεύματος, νερού, αερίου κλπ. <p>2. Επάρκεια εισοδήματος (ΕΙΣΟΔΗΜΑ): Εισόδημα, αγοραία φτώχεια.</p> <p>3. Επίπεδο ποιότητας ζωής (ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΖΩΗΣ), Συνθήκες-ποιότητα στέγασης κατοικίας (ΚΑΤΟΙΚΙΑ), Ποιότητα περιβάλλοντος τόπου διαμονής (ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ιδιοκτησία τηλεφώνου. • Έγχρωμη τηλεόραση. • Πλυντήριο ρούχων. • I.X επιβατηγό ή I.X. φορτηγό αυτοκίνητο. <p>Ιδιοκτησία κατοικίας, αν υπάρχει στο σπίτι:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Λουτρό ή ντους. • Εσωτερική τουαλέτα. • Ικανοποιητική θέρμανση. • Υγρασία στην οροφή, στους τοίχους, στα πατώματα, στα θεμέλια ή υπάρχουν σάπιες κάσες στα παράθυρα ή σάπια πατώματα. • Σκοτεινά δωμάτια. <p>Αριθμός ατόμων ανά δωμάτιο.</p> <p>Αν υπάρχει:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Θόρυβος από τους γείτονες ή από τον έξω χώρο. • Περιβαλλοντικά προβλήματα από βιομηχανία ή κυκλοφορία αυτοκινήτων (μόλυνση, νέφος κλπ.). • Βανδαλισμοί και εγκληματικότητα στην περιοχή. <p>4. Επίπεδο Εκπαίδευσης (ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ), Κατάσταση Υγείας (ΥΓΕΙΑ) Κάλυψη από τις υπηρεσίες Κοινωνικού Κράτους (ΑΣΦΑΛΙΣΗ)</p>
--

<p>Συμπληρωμένο επίπεδο εκπαίδευσης. Υποκειμενική εκτίμηση κατάστασης υγείας. Να μην έχει ασφάλιση για συνταξιοδότηση. Να μην έχει ασφάλιση για ιατροφαρμακευτική περίθαλψη.</p> <p>5. Δυνατότητα να υπάρχουν κοινωνικές σχέσεις-Δίκτυα (ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ-ΔΙΚΤΥΑ), αναζήτηση εργασίας Συχνότητα και δυνατότητα συζήτησης με γείτονες.</p> <p>Σε κοινωνική/οικονομική ανάγκη σας απευθυνθήκατε σε: μέλος νοικοκυριού, συγγενείς, φίλους γείτονες κλπ. Κατά κανόνα ανταποκρίθηκαν;</p> <p>Σε οικονομική ή κοινωνική ανάγκη απευθυνθήκατε σε:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Συγγενείς (μέλος ή εκτός νοικοκυριού). • Φίλους –Γείτονες. • Κοινωνική υπηρεσία (π.χ. εθελοντική μη κερδοσκοπική οργάνωση, κοινωνική υπηρεσία δήμου, υπηρεσία υγείας ή πρόνοιας, κοινωνική λειτουργό κλπ.). <p>Κατά κανόνα, ανταποκρίθηκαν αυτοί στους οποίους απευθυνθήκατε;</p> <p>Δραστηριότητα (αν είναι άνεργος ή άεργος).</p>
--

Όπως προκύπτει, κάθε μια από αυτές τις διαστάσεις (ατομικές λειτουργίες) αντιπροσωπεύεται από ένα σύνολο χαρακτηριστικών-μεταβλητών, οι οποίες αντιστοιχούν σε ερωτήματα στο ερωτηματολόγιο της έρευνας SILC. Δίχως να παραβλεφθεί το γεγονός μερικής επικάλυψης, αδρά μπορεί να θεωρηθεί ότι οι πρώτες δύο διαστάσεις και κυρίως η εισοδηματική φτώχεια περιγράφουν οικονομικά, χρηματικά, διανεμητικά χαρακτηριστικά του κοινωνικού αποκλεισμού¹¹ (χρηματικό κεφάλαιο). Οι υπόλοιπες υπογραμμίζουν στοιχεία ανθρώπινου,¹² φυσικού¹³ και κοινωνικού κεφαλαίου.¹⁴

Στη συνέχεια, κάθε επιμέρους μεταβλητή μετατρέπεται σε τακτική και λαμβάνει μία τιμή που κυμαίνεται μεταξύ [0,1]. Η τιμή «1» σημαίνει ότι ένα άτομο μπορεί να αντεπεξέλθει οικονομικά, να έχει αποκτήσει ή να μην έχει το πρόβλημα με το αγαθό την υπηρεσία ή τη ζητούμενη δραστηριότητα. Αντίθετα, ένα αποτέλεσμα ίσο με μηδέν σημαίνει ότι υπάρχει αποστέρηση. Εν συνεχεία, για κάθε μεμονωμένη διάσταση/λειτουργία οι επιμέρους μεταβλητές αθροίζονται με ίδιο συντελεστή βαρύτητας με στόχο την εκτίμηση μιας μέσης τιμής-σκορ

που κυμαίνεται στο διάστημα [0,1]. Η τιμή «0» ερμηνεύεται ως καθολική αδυναμία επίτευξης ενώ η τιμή «1» ερμηνεύεται ως πλήρης επίτευξη. Οι τιμές που είναι κάτω από το 60% της διαμέσου, διακρίνουν τα κοινωνικά αποκλεισμένα άτομα από τα κοινωνικά μη-αποκλεισμένα άτομα σε κάθε διάσταση. Με βάση τη διαδικασία αυτή, μπορεί σε ένα τελικό στάδιο να εκτιμηθεί ο βαθμός σωρευτικού μειονεκτηματος, δηλαδή η συνδυαστική και όχι η μεμονωμένη αποστέρηση.

Όπως θα διαφανεί στη συνέχεια, σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία η «περιφερειακή κατανομή» της οικονομικής ανισότητας, της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, παρουσιάζουν έντονα στοιχεία πόλωσης. Στο ένα άκρο, υπάρχουν περιφέρειες όπου μεγάλα τμήματα του πληθυσμού διαβιούν με χαμηλά μέσα εισοδήματα, υψηλή ανισότητα, υψηλό κίνδυνο φτώχειας και έντονη ένδειξη κοινωνικού αποκλεισμού. Στο άλλο άκρο, υπάρχει η Αττική που συγκεντρώνει περίπου το μισό πληθυσμό της χώρας και εμφανίζει το υψηλότερο μέγεθος εισοδήματος –σημαντικά υψηλότερο από το σύνολο της χώρας και τις υπόλοιπες περιφέρειες, ελάχιστο κίνδυνο φτώχειας και σημαντικά περιορισμένο δείκτη κοινωνικού αποκλεισμού

Οικονομική ανισότητα, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός: εμπειρικές ενδείξεις

Εξετάζοντας το μέγεθος του ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος για φτωχούς και μη-φτωχούς στο σύνολο της χώρας και κατά περιφέρεια, καθώς επίσης και τους σχετικούς δείκτες οικονομικής φτώχειας και κοινωνικού

11. Το χρηματικό εισόδημα και ο κοινωνικός αποκλεισμός μπορεί να επικαλύπτονται και να τέμνονται αλλά όχι πάντα. Πολλά άτομα μπορεί να είναι έξω από την επικρατούσα τάση και τις αντιλήψεις της κοινωνίας τους εθελοντικά ή ακούσια.

12. Εκπαίδευση, κατάσταση υγείας.

13. Ποιότητα ζωής-ιδιοκτησία διαρκών και άλλων καταναλωτικών αγαθών, ποιότητα στέγασης-κατοικίας, ποιότητα περιβάλλοντος –τόπου διαμονής.

14. Οι δεσμοί συγγένειας, φιλίας και καλής γειτνίασης παρέχουν απτή υποστήριξη όπως η φροντίδα παιδιών καθώς επίσης και την άυλη υποστήριξη μέσω της ενθάρρυνσης. Τα άτομα αυτά δίκτυα παρέχουν επίσης βοήθεια στις εργασίες και άλλες κοινωνικές ευκαιρίες.

αποκλεισμού καταλήγουμε στις εξής παρατηρήσεις (Πίνακες 3-8):

Στο σύνολο της χώρας ο δείκτης Gini ανέρχεται σε 0,3441 και ο δείκτης Theil σε 0,2118. Αντίστοιχα οι τιμές των δεικτών Atkinson ανέρχονται σε 0,1001 ($\epsilon=0,5$) και 0,3612 ($\epsilon=2$). Ακόμη φαίνεται ότι η απόσταση του μέσου ισοδύναμου εισοδήματος μη φτωχών και φτωχών είναι ιδιαίτερα υψηλή (διαφορά: $\Delta=8062,23$ €). Ο κίνδυνος φτώχειας ανέρχεται σε 21%, το μέσο χάσμα φτώχειας ανέρχεται σε 0,0750, ενώ η τιμή του ΔΕΙΚΤΗ_1 λαμβάνει τιμή 26,8% (Πίνακες 3-5).

Ο κοινωνικός αποκλεισμός εξετάζεται αναλυτικο-συνθετικά. Δηλαδή εκτιμάται τόσο η αναλογία που κινδυνεύει ξεχωριστά για κάθε μία διάσταση όσο και η αναλογία που κινδυνεύει ταυτόχρονα σε πολλές διαστάσεις.

Όπως προκύπτει, υπάρχει ένας εκτενής αριθμός περιπτώσεων (45,2%) που δεν επηρεάζεται καθόλου από τον κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού (Πίνακας 8). Περισσότερα άτομα φαίνεται να κινδυνεύουν σε μία (31,2%) ή δύο (16,6%) διαστάσεις, ενώ δεν σημειώθηκε καμία περίπτωση ταυτόχρονου κινδύνου στις πέντε διαστάσεις. Εκτός, αυτού, η αναλογία ατόμων με τέσσερις μειονεξίες είναι ελάχιστη (0,9%). Άλλωστε, από την εκτίμηση του κινδύνου σε κάθε μεμονωμένη διάσταση φαίνεται ότι στη χώρα μας εκτός από φτώχεια (21%), αδυναμία κάλυψης βασικών αναγκών (21%) υπάρχει υψηλή αναλογία ατόμων (22,4%) που κινδυνεύει στον παράγοντα: Εκπαίδευση, Υγεία, Κοινωνική Ασφάλιση. Σε αντίθεση, ο κίνδυνος όσον αφορά την ποιότητα ζωής, τις συνθήκες κατοικίας και το περιβάλλον διαμονής μειώνεται (16,7%) και ελαχιστοποιείται (5,2%) στην περίπτωση των κοινωνικών σχέσεων και των άτυπων δικτύων στήριξης.

Όσον αφορά τις περιφερειακές, διαφοροποιήσεις με βάση τα στοιχεία του Πίνακα 4, φαίνεται ότι με κριτήριο το δείκτη Gini η ανισότητα είναι υψηλή στην Ηπειρο (0,397368), στη Στερεά Ελλάδα (0,393434) και στο Βόρειο Αιγαίο (0,364737), ενώ η ελάχιστη τιμή σημειώνεται στο Νότιο Αιγαίο (0,294973). Σε αντίστοιχα επίπεδα άλλωστε, κυμαίνονται οι τιμές των υπολοίπων δεικτών ανισότητας (Πίνακας 3).

Υψηλό κίνδυνο φτώχειας εμφανίζουν κατά σειρά οι περιφέρειες (Πίνακας 4): Ηπείρου (37%), Στερεάς Ελλάδας (32%), Δυτικής Ελλάδας (31%) και Πελοποννήσου (31%). Σε κοντινή σχετικά απόσταση κυμαίνεται και ο κίνδυνος φτώχειας στα Ιόνια Νησιά (29%),

στην περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης (28%) και στη Θεσσαλία (27%). Ακόμη, κίνδυνο φτώχειας πάνω από τον Εθνικό Μέσο Όρο (21%) καταγράφουν οι περιφέρειες Θεσσαλίας (27%), Δυτικής Μακεδονίας (24%), Κεντρικής Μακεδονίας (23%) και Βορείου Αιγαίου (23%). Στο Νότιο Αιγαίο ο κίνδυνος φτώχειας δεν διαφοροποιείται σημαντικά από τον Εθνικό Μέσο Όρο, ενώ μόνον η Κρήτη φαίνεται να είναι η μοναδική νησιωτική περιφέρεια με κίνδυνο φτώχειας (18,40%) σημαντικά χαμηλότερο του Εθνικού Μέσου Όρου.¹⁵ Η Αττική φαίνεται να διαφοροποιείται σημαντικά από τις υπόλοιπες περιφέρειες και από το σύνολο χώρας, καθώς ο κίνδυνος φτώχειας εμφανίζεται ελάχιστος (12%).

Εξετάζοντας ειδικότερα τα στοιχεία του δείκτη Foster για $a=2$, προκύπτουν οι εξής παρατηρήσεις (Πίνακας 4): Δριμύτερη είναι η φτώχεια στην Πελοπόννησο και ακολουθεί σε αρκετή απόσταση η περίπτωση της Ηπείρου. Υπογραμμίζεται ότι ο δείκτης αυτός δεν είναι εύκολο να ερμηνευθεί σαφώς. Με βάση τις εκτιμήσεις του ΔΕΙΚΤΗ_1, η κατάσταση δεν διαφοροποιείται δραματικά. Ο λόγος ανάμεσα στα δύο εισοδήματα (των φτωχών και των μη φτωχών), εμφανίζεται μέγιστος στην Πελοπόννησο (45,268%) και στην Ανατολική Μακεδονία –Θράκη (42,744%). Ακολουθούν οι περιφέρειες Ιονίων Νήσων (39,593%), Δυτικής Ελλάδας (39,392%), Βορείου Αιγαίου (33,614%) και Ηπείρου (31,496%).

Συνοψολογίζοντας τα στοιχεία για τον κοινωνικό αποκλεισμό, κατά περιφέρεια προκύπτουν τα εξής:

Οι σκληροί πυρήνες οικονομικής ανισότητας, φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού

Η *Ηπειρος* παρουσιάζει τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας (37,3%), ενώ οι τιμές έντασης/δριμύτητας φτώχειας είναι μέγιστες όπως ακριβώς και οι δείκτες οικονομικής ανισότητας (Gini 0,397368 και Theil 0,2765). Η τιμή του ΔΕΙΚΤΗ_1 της φτώχειας ανέρχεται σε 0,31, ενώ η διαφορά του ισοδύναμου εισοδήματος φτωχών και μη φτωχών είναι ιδιαίτερα υ-

15. Σε σύγκριση με παλαιότερη εκτίμηση της φτώχειας φαίνεται ότι υπάρχουν σχετικές ανακατατάξεις καθώς ιεραρχικά το έτος 1988 υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας εμφάνιζαν οι περιφέρειες Δ. Μακεδονίας, οι Ιόνιοι Νήσοι, η Πελοπόννησος και η Δ. Ελλάδα, ενώ ελάχιστη ήταν στην Αττική (βλ. Μπαλούρδος 1997, Μπαλούρδος και Υφαντόπουλος 2001).

ψηλή (7787,16). Ακόμη, στην Ήπειρο τα άτομα που δεν αντιμετωπίζουν πρόβλημα κοινωνικού αποκλεισμού ανέρχονται σε 42%. Από το σύνολο των κοινωνικά αποκλεισμένων το 32,2% κινδυνεύει σε μία μόνον διάσταση, ενώ σε πάνω από τρεις διαστάσεις κινδυνεύει το 8,2%.

Η *Πελοπόννησος* παρουσιάζει υψηλό κίνδυνο φτώχειας (31%). Από κοινωνικό αποκλεισμό, σε μία διάσταση κινδυνεύει το 28,1%, ενώ η αναλογία που κινδυνεύει σε μία ακόμη διάσταση (20,7%) είναι υψηλή (2^η σε μέγεθος). Πολλαπλή μειονεξία (κίνδυνος σε τρεις ή περισσότερες διαστάσεις) εμφανίζει το 8,2% των περιπτώσεων. Στην περιφέρεια της Πελοποννήσου παρουσιάζεται η δεύτερη χαμηλότερη τιμή του μέσου διαθέσιμου ισοδύναμου εισοδήματος (7503,3 €). Οι τιμές των δεικτών οικονομικής ανισότητας Gini 0,322998 και Theil 0,1829 κυμαίνονται σε μέσα επίπεδα, ενώ η τιμή του ΔΕΙΚΤΗ_1, είναι μέγιστη (0,45268), ίσως επειδή στο μέσο ισοδύναμο εισόδημα των φτωχών καταγράφεται η ελάχιστη τιμή (2484,5 €).

Στην *Ανατολική Μακεδονία-Θράκη* καταγράφεται το χαμηλότερο μέσο ισοδύναμο εισόδημα (7231,3410 €) καθώς και η μικρότερη διαφορά μεταξύ φτωχών και μη φτωχών (5919,42 €). Συγχρόνως, στην ίδια περιφέρεια, το ποσοστό της φτώχειας ανέρχεται στο 28%, ενώ η τιμή του ΔΕΙΚΤΗ_1 είναι υψηλή (0,42744). Κοινωνικό αποκλεισμό δεν αντιμετωπίζει το 39,3% του πληθυσμού (2^η χαμηλότερη αναλογία), ενώ από μία διάσταση κινδυνεύει το 27,3%. Χαρακτηριστικό στοιχείο της περιφέρειας είναι επίσης η υψηλή αναλογία πληθυσμού που κινδυνεύει από πολλαπλές διαστάσεις κοινωνικού αποκλεισμού (11,7% φαίνεται να έχει ευπάθεια λειτουργίας σε περισσότερες από τρεις διαστάσεις).

Στη *Δυτική Ελλάδα* παρουσιάζονται από τις υψηλότερες τιμές (τέταρτες σε μέγεθος) όσον αφορά τον κίνδυνο φτώχειας (31%), το σχετικό χάσμα φτώχειας (0,1192) τη δριμύτητα (0,0644) και το ΔΕΙΚΤΗ_1 της φτώχειας (0,27686). Συγχρόνως, παρουσιάζονται και έντονες εισοδηματικές ανισότητες. Ο δείκτης οικονομικής ανισότητας Gini παρουσιάζεται σε μια από τις υψηλότερες τιμές του (0,333436). Το μέσο ισοδύναμο εισόδημα κατά νοικοκυριό ανέρχεται σε 7510,6374 € ετησίως. Το 44,5%

του πληθυσμού δεν διατρέχει κίνδυνο αποκλεισμού, ενώ οι αναλογίες που κινδυνεύουν σε μία (30,3%) ή δύο διαστάσεις (19,3%), είναι ιδιαίτερα υψηλές. Πολλαπλή μειονεξία αντιμετωπίζει το 5,1%.

Οι *Ιόνιοι Νήσοι* είναι η 5^η φτωχότερη περιφέρεια της Ελλάδας (29%), ενώ ο ΔΕΙΚΤΗΣ_1 (0,39392), ο δείκτης Gini (0,327238) όσο και ο δείκτης Theil (0,1960) παρουσιάζουν ενδιάμεσες τιμές. Το ισοδύναμο διαθέσιμο καθαρό εισόδημα της περιφέρειας είναι από τα χαμηλότερα (7519,2577 €). Κύριο χαρακτηριστικό των Ιονίων Νήσων είναι ότι παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη αναλογία πληθυσμού που κινδυνεύει από κοινωνικό αποκλεισμό (63%). Ο κίνδυνος για τις περισσότερες περιπτώσεις αφορά μόνον σε μία διάσταση (36,9%), ενώ το 17% κινδυνεύει σε δύο μόνον διαστάσεις. Επίσης, η αναλογία πολλαπλής μειονεξίας (9,1%) είναι ιδιαίτερα υψηλή.

Η *Στερεά Ελλάδα*, είναι η περιφέρεια στην οποία παρουσιάζεται η υψηλότερη οικονομική ανισότητα στα εισοδήματα μεταξύ πλουσίων και φτωχών: Gini 0,393434 και Theil 0,2716 (δεύτερη υψηλότερη τιμή) και Atkinson 0,1310 για $\epsilon=0,5$ (υψηλότερη τιμή). Χαρακτηριστικό στοιχείο της περιφέρειας είναι επίσης το γεγονός ότι οι μη φτωχοί εμφανίζουν το δεύτερο σε μέγεθος υψηλότερο μέσο ισοδύναμο εισόδημα (10888,77 €), μετά την Αττική (1095,12 €). Το έτος 2003, κάτω από το όριο της φτώχειας ζούσε το 32% του πληθυσμού (2^η σε μέγεθος αναλογία), ενώ η τιμή του ΔΕΙΚΤΗ_1 είναι 0,27689. Επιπλέον, μόνον το 39,1% δεν αντιμετώπιζε κάποιο πρόβλημα αποκλεισμού (2^η χαμηλότερη αναλογία) ενώ αναλογία 36,3% του πληθυσμού της περιφέρειας διατρέχει κίνδυνο αποκλεισμού σε μία μόνον διάσταση (μέγιστη τιμή).

Οι «ανερχόμενες» περιφέρειες

Στη *Δυτική Μακεδονία*, το ποσοστό φτώχειας (24%) είναι εντυπωσιακά κοντά στο αντίστοιχο ποσοστό της Κεντρικής Μακεδονίας (23%) ή του συνόλου της χώρας (21%). Η περιφέρεια παρουσιάζει υψηλό μέγεθος μέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος (8692,4751€), ενώ οι τιμές των δεικτών ανισότητας καταγράφουν ενδιάμεσες τιμές. Η αναλογία που δεν κινδυνεύει από κοινωνικό αποκλεισμό (41,8%) δεν διαφοροποιείται σημαντικά από την αντίστοιχη αναλογία στην Κεντρική Μακεδονία (42,2%). Το 35% του πληθυσμού

κινδυνεύει σε μία διάσταση κοινωνικού αποκλεισμού και το 14,2% σε δύο διαστάσεις.

Το *Βόρειο Αιγαίο* παρουσιάζει σχετικά υψηλούς δείκτες οικονομικής ανισότητας (δείκτης Gini 0,3647370, δείκτης Theil 0,2400). Όμως, στους αριθμούς η περιφέρεια εμφανίζει ένα «καλό» μέσο ισοδύναμο διαθέσιμο ισοδύναμο εισόδημα (9103,958 €), το οποίο ανέρχεται σε 10935,12 € για την περίπτωση των μη φτωχών. Αντίθετα, για τους φτωχούς καταγράφεται το χαμηλότερο μέσο ισοδύναμο διαθέσιμο ισοδύναμο εισόδημα (2659,07 €), ενώ η τιμή του ΔΕΙΚΤΗ_1 της φτώχειας είναι από τις υψηλότερες (0,33614). Αυτό σημαίνει ότι η οικονομική κατάσταση των φτωχών είναι αρκετά άσχημη, που αποδεικνύεται επίσης από την υψηλή τιμή του δείκτη που εκτιμά τη «δριμύτητα» των συνθηκών διαβίωσης των φτωχών. Δεν κινδυνεύει από κοινωνικό αποκλεισμό το 41,5% του πληθυσμού. Άλλο χαρακτηριστικό της περιφέρειας είναι οι υψηλές αναλογίες που κινδυνεύουν από αποκλεισμό σε περισσότερες από μία διαστάσεις. Αναφέρεται ενδεικτικά ότι η αναλογία «πολλαπλής μειονεξίας» (πάνω από τρεις διαστάσεις) είναι από τις υψηλότερες (10%). Μέγιστη είναι επίσης η αναλογία που κινδυνεύει σε τέσσερις διαστάσεις (2,4%).

Η *Κρήτη* παρουσιάζει από τους χαμηλότερους δείκτες οικονομικής ανισότητας (Theil 0,16530, Gini 0,314299). Συγχρόνως, παρουσιάζει το μικρότερο ποσοστό φτώχειας (18%) μετά την Αττική, ποσοστό που υπολείπεται του εθνικού μέσου όρου (21%), ενώ σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγουμε με βάση τις τιμές του ΔΕΙΚΤΗ_1. Και επειδή πρόκειται για μια περιφέρεια σε καλή οικονομική κατάσταση, εμφανίζει από τα υψηλότερα διαθέσιμα ισοδύναμα εισοδήματα ανά άτομο (9308,4 €). Από τα άτομα που εκτιμώνται να κινδυνεύουν σε κάποια από τις διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού (54,6%) το 31,2% κινδυνεύει μόνον σε μία διάσταση, ενώ το 1,2% κινδυνεύει σε τέσσερις διαστάσεις.

Η *Θεσσαλία* αν και εμφανίζει σχετικά υψηλό κίνδυνο φτώχειας (27%), οι τιμές των δεικτών ανισότητας (Theil 0,1696 και Gini 0,316321) είναι χαμηλότερες των αντίστοιχων τιμών για το σύνολο της χώρας (Theil 0,2118 και Gini 0,3441). Η εν λόγω περιφέρεια χαρακτηρίζεται από χαμηλή διαφορά μεταξύ του ισοδύναμου εισοδήματος φτωχών-μη φτωχών (6294,0 €), συγκριτικά με τις μεγαλύτερες διαφορές σε άλλες περιφέρειες. Δεν κινδυνεύει σε κάποια από τις διαστάσεις του κοινωνικού απο-

κλεισμού το 45,5%, ενώ κίνδυνο σε μία διάσταση εμφανίζεται στο 31,1% του πληθυσμού.

Οι «αναλλοίωτες» περιφέρειες

Στην *Αττική* η κατάσταση είναι σημαντικά διαφοροποιημένη συγκριτικά με τις υπόλοιπες περιφέρειες. Το ποσοστό φτώχειας είναι το χαμηλότερο (12%), ενώ παρουσιάζεται το υψηλότερο διαθέσιμο εισόδημα ανά άτομο σε όλη τη χώρα (11643,1 €), που υπολογίζεται ότι είναι περίπου κατά 23% υψηλότερο από τον Εθνικό Μέσο Όρο. Ένα άλλο χαρακτηριστικό της περιφέρειας είναι ότι παρουσιάζει τη χαμηλότερη τιμή του ΔΕΙΚΤΗ_1, που σημαίνει ότι οι παρεμβάσεις προοδευτικής κοινωνικής πολιτικής θα έχουν άμεσα αποτελέσματα «ισότητας» ή και κοινωνικής δικαιοσύνης. Όσον αφορά το βαθμό οικονομικής ανισότητας, η Αττική παρουσιάζει «μέση» τιμή. Στο σύνολο της χώρας, ο δείκτης Gini ανέρχεται στο 0,3441 ενώ στην Αττική ανέρχεται στο 0,337166. Ακόμη και η αναλογία πληθυσμού που αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα αποκλεισμού να ανέρχεται σε 50% (χαμηλότερη αναλογία). Παρά ταύτα, το 30,7% κινδυνεύει σε μία μόνον διάσταση, ενώ τα άτομα με πολλαπλή μειονεξία, με κίνδυνο σε τρεις ή περισσότερες διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού, ανέρχονται σε 6%.

Στο *Νότιο Αιγαίο* η φτώχεια ανέρχεται σε 22%. Πρόκειται για μια από τις «μεσαίες» οικονομικά περιφέρειες της χώρας. Η περιφέρεια παρουσιάζει επίσης τις πιο ήπιες και ελάχιστες τιμές των δεικτών οικονομικής ανισότητας (Theil 0,1508, Gini 0,294973), ενώ η τιμή του ΔΕΙΚΤΗ_1 της φτώχειας είναι 0,28473. Μετά την Αττική, εμφανίζεται επίσης η δεύτερη σε μέγεθος αναλογία πληθυσμού που δεν κινδυνεύει από κοινωνικό αποκλεισμό (45,9%). Επιπλέον, η πλειοψηφία των κοινωνικά αποκλεισμένων (39,1%) συγκεντρώνεται σε μία μόνον διάσταση, ενώ οι αναλογίες στις υπόλοιπες διαστάσεις, καταγράφονται ελάχιστες.

Επίπεδα που υπερέρχουν το 2% του κινδύνου φτώχειας για το σύνολο της χώρας καταγράφονται για την *Κεντρική Μακεδονία*. Το μέσο ισοδύναμο εισόδημα των νοικοκυριών της Κεντρικής Μακεδονίας ανέρχεται ετησίως σε 8318,1924 €. Στην περιφέρεια η τιμή του δείκτη Gini =0,3175, κυμαίνεται σε μέσα επίπεδα συγκριτικά με τις υπόλοιπες περιφέρειες, ενώ η τιμή του ΔΕΙΚΤΗ_1 της φτώχειας είναι από τις χαμηλότερες. Σε κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού βρίσκεται το 57,8% του πληθυσ-

σμού εκ των οποίων το 32,1% κινδυνεύει σε μία διάσταση και το 19,5% σε μόνον δύο διαστάσεις.

Πίνακας 3
Δείκτες ανισότητας για το σύνολο και τις περιφέρειες της χώρας*

Περιφέρεια	Gini	Theil Entropy (ε=0)	Theil: Μέση Λογαριθμική Απόκλιση (ε=1)	Atkinson (ε=0,5)	Atkinson (ε=2)
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	0,311127	0,1802	0,1623	0,0814	0,3453
Κεντρική Μακεδονία	0,321545	0,1808	0,17469	0,0846	0,3254
Δυτική Μακεδονία	0,334592	0,1961	0,2041	0,0942	0,3345
Θεσσαλία	0,316321	0,1696	0,1624	0,07963	0,3006
Ήπειρος	0,397368	0,2765	0,2877	0,1308	0,4225
Ιόνιοι Νήσοι	0,327238	0,1960	0,1850	0,09054	0,3424
Δυτική Ελλάδα	0,333436	0,1976	0,1792	0,0899	0,3513
Στερεά Ελλάδα	0,393434	0,2716	0,2975	0,1310	0,4182
Πελοπόννησος	0,322998	0,1829	0,1726	0,0849	0,3198
Αττική	0,337166	0,1975	0,2055	0,0950	0,3390
Βόρειο Αιγαίο	0,364737	0,2400	0,2258	0,1096	0,4073
Νότιο Αιγαίο	0,294973	0,1508	0,1528	0,0725	0,2863
Κρήτη	0,314299	0,1653	0,1612	0,0784	0,2856
Σύνολο χώρας	0,3441	0,2118	0,2135	0,1001	0,3612

* Έχουν αφαιρεθεί τα μηδενικά και τα αρνητικά εισοδήματα.

Πίνακας 4
Φτώχεια για το σύνολο και τις περιφέρειες της χώρας: Δείκτης Foster για $\alpha = 0,1, .2$.

Περιφέρεια	Δείκτης φτώχειας ($\alpha = 0$)		$\alpha=1$	$\alpha=2$
	Κίνδυνος φτώχειας	Σχετική συμμετοχή		
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	0,28	0,07482356	0,1045	0,0553
Κεντρική Μακεδονία	0,23	0,18997318	0,0803	0,0543
Δυτική Μακεδονία	0,24	0,02928511	0,0725	0,0309
Θεσσαλία	0,27	0,08197179	0,0793	0,0363
Ήπειρος	0,37	0,05517538	0,1470	0,0792
Ιόνιοι Νήσοι	0,29	0,02633869	0,1111	0,0569
Δυτική Ελλάδα	0,31	0,08747607	0,1192	0,0644
Στερεά Ελλάδα	0,32	0,07556789	0,1129	0,0615
Πελοπόννησος	0,31	0,07743779	0,1454	0,1225
Αττική	0,12	0,20457277	0,0403	0,0267
Βόρειο Αιγαίο	0,23	0,02160642	0,0972	0,0532
Νότιο Αιγαίο	0,22	0,02805446	0,0616	0,0578
Κρήτη	0,18	0,04771615	0,0494	0,0207
Σύνολο χώρας	0,21	1,0000000	0,0750	0,0461

Πίνακας 5
Μέσο Εισόδημα και ΔΕΙΚΤΗΣ 1

Περιφέρεια	Μέσο Διαθέσιμο Ισοδύναμο Ει- σόδημα Σύνολο Πληθυσμού	Μέσο Διαθέσιμο Ισοδύναμο Ει- σόδημα μη Φτω- χών	Μέσο Διαθέ- σιμο Ισοδύ- ναμο Εισόδη- μα Φτωχών	*Διαφορά	ΔΕΙΚΤΗΣ_1
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	7231,3410	8887,99	2968,57	5919,42	0,42744
Κεντρική Μακεδονία	8318,1924	9912,98	3118,64	6794,34	0,31371
Δυτική Μακεδονία	8692,4751	10379,14	3299,60	7079,54	0,25568
Θεσσαλία	7947,3497	9623,01	3328,91	6294,10	0,28928
Ήπειρος	7756,6015	10663,08	2875,92	7787,16	0,31496
Ιόνιοι Νήσοι	7519,2577	9376,10	2906,01	6470,09	0,39593
Δυτική Ελλάδα	7510,6374	9510,29	2862,47	6647,82	0,39392
Στερεά Ελλάδα	8421,2383	10888,77	3039,11	7849,66	0,27686
Πελοπόννησος	7503,3021	9708,80	2484,50	7224,30	0,45268
Αττική	11643,0609	12756,54	3081,05	9675,49	0,20711
Βόρειο Αιγαίο	9103,9580	10935,12	2659,07	8276,05	0,33614
Νότιο Αιγαίο	8361,5081	9679,48	3335,03	6344,45	0,28473
Κρήτη	9308,3736	10625,04	3469,07	7155,97	0,21619
Σύνολο χώρας	9421,2331	11101,33	3039,10	8062,23	0,26760

* Διαφορά εισοδήματος μη φτωχών και φτωχών

Πίνακας 6
Κοινωνικός αποκλεισμός στην Ελλάδα: Σύνολο χώρας

Δείκτης αποκλεισμού	Σύνολο		Αθροιστική συχνότητα
	N	%	
0	1658081	45,2	45,2
1	1144495	31,2	76,5
2	606933	16,6	93,0
3	222036	6,1	99,1
4	31787	0,9	100,0
5	1060	0,0	
Σύνολο	3664392	100,0	

Πίνακας 7
Κίνδυνος σε κάθε λειτουργία

Λειτουργίες	Κίνδυνος (%)
Βασικές ανάγκες	21,0
Φτώχεια	20,8
Ποιότητα ζωής, κατοικία, περιβάλλον	16,7
Εκπαίδευση, υγεία, ασφάλιση	22,4
Κοινωνικές σχέσεις-δίκτυα, δραστηριότητα	5,2

Πίνακας 8

Διαστάσεις κοινωνικού αποκλεισμού στις περιφέρειες της χώρας

Περιφέρεια	Διαστάσεις κοινωνικού αποκλεισμού							Σύνολο	Σε τρεις ή περισσότερες
	Καμία διάσταση	Μία διάσταση	Δύο διαστάσεις	Τρεις διαστάσεις	Τέσσερις διαστάσεις	Πέντε διαστάσεις	Σύνολο		
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	39,3	27,3	21,8	9,6	1,8	0,3	100,0	11,7	
Κεντρική Μακεδονία	42,2	32,1	19,5	5,4	0,8		100,0	6,2	
Δυτική Μακεδονία	41,8	35,0	14,2	7,7	1,3		100,0	9,0	
Θεσσαλία	45,5	31,1	17,5	4,4	1,5		100,0	5,9	
Ήπειρος	42,0	32,2	17,6	7,0	1,2		100,0	8,2	
Ιόνιοι Νήσοι	37,0	36,9	17,0	9,1	0,0		100,0	9,1	
Δυτική Ελλάδα	44,5	30,3	19,3	4,9	0,8	0,2	100,0	5,9	
Στερεά Ελλάδα	39,1	36,3	17,8	6,3	0,5		100,0	6,8	
Πελοπόννησος	42,4	28,1	20,7	7,5	1,3		100,0	8,8	
Αττική	50,0	30,7	13,4	5,5	0,5		100,0	6,0	
Βόρειο Αιγαίο	41,5	33,0	15,5	7,6	2,4		100,0	10,0	
Νότιο Αιγαίο	45,9	39,1	11,6	2,9	0,5		100,0	3,4	
Κρήτη	45,4	27,1	17,5	8,9	1,2		100,0	10,1	
Σύνολο χώρας	45,2	31,2	16,6	6,1	0,9	0,0	100,0	7,0	

Βιβλιογραφία

- Atkinson A. B., Hills, J. (eds), 1998, *Exclusion, Employment and Opportunity*, London: London School of Economics and Political Science, Centre for Analysis of Social Exclusion.
- Barry B., 2002, "Social exclusion, Social Isolation and the Distribution of Income", In Hills J., Le Grand J., Piachaud D. (eds), 2002, *Understanding Social Exclusion*, Oxford University Press, Oxford.
- Burchardt T., Le Grand J., Piachaud D., 2002, "Degrees of exclusion: developing a dynamic, multi-dimensional measure", in Hills J., Le Grand, J., Piachaud, D. (eds), *Understanding Social Exclusion*, Oxford University Press, Oxford.
- Burchardt T., Le Grand J., Piachaud D., 1999, "Social Exclusion in Britain 1991-1995", *Social policy & Administration*, Vol 33, (3) pp 227-244.
- Burchardt T., Le Grand J., Piachaud D., 2002, "Introduction". In Hills J., Le Grand J., Piachaud, D. (eds), 2002, *Understanding Social Exclusion*, Oxford University Press, Oxford.
- Böhnke P., 2001, *Nothing Left to Lose? Poverty and Social Exclusion in Comparison-Empirical Evidence on Germany*, Research Unit: "Social Structure and Social

Reporting", Social Science Research Center, Berlin (WZB).

- Freiler C., 2001. *From experiences of exclusion to a vision of inclusion: What needs to change?*, Presentation for the CCSD/Laidlaw Foundation Conference on Social Inclusion, November 8-9.

Available on-line:

<http://www.ccsd.ca/subsites/inclusion/bp/cf2.htm>

- Gordon D. et al., 2000, *Poverty and Social Exclusion in Britain*, York: Joseph Rowntree Foundation.

- Gordon D., Pantazis C., 1997, *Breadline Britain in the 1990s*, Ashgate: Aldershot.

- Kunz J.L., 2003, *Where is Platform 9 3/4? Understanding Income Security and Social Exclusion*. Paper prepared for: What do we Know and Where do we Go? Conference sponsored by the Canadian Council on Social Development and Human Resources Development Canada, March 27-28. Available online:

<http://www.ccsd.ca/events/inclusion/papers/kunz.pdf>.

- Laderchi C. R., Saith R., Stewart F., 2003, *Does it matter that we do not agree on the definition of poverty? A comparison of four approaches*, Oxford Development Studies, 31, 3: 243-74.

- Le Grand J., 1999, *Possible Definition of Social Exclusion*, paper circulated at CASE meeting at Cumberland Lodge, 5th and 6th January 1999.
- Litchfield J. A., 1999, *Inequality: Methods and Tools*, Text for the World Bank Poverty Net website:
<http://www.worldbank.org/poverty>.
- Piachaud D., 2002, *Capital and the Determinants of Poverty and Social Exclusion*, Centre for Analysis of Social Exclusion, CASE paper 60, London School of Economics.
- Room G. (ed.), 1995, *Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion*, Bristol: Policy Press.
- Sen A., 1992, *Inequality Re-examined*, Cambridge Mass, Harvard University Press.
- Social Exclusion Unit, 2001, *Preventing Social Exclusion*, London: Government of the United Kingdom. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση:
<http://www.socialexclusionunit.gov.uk/publications/reports/html/pse/pse.pdf>
- Townsend P., 1987, "Deprivation", *Journal of Social Policy*, 16 (1), pp. 125-146.

Διαστάσεις και χαρακτηριστικά της φτώχειας στην Ελλάδα: επισκόπηση μελετών και διαχρονικές εξελίξεις

Μαρία Κετσετζοπούλου

Περίληψη

Η φτώχεια ήταν σχεδόν πάντα επίκαιρο θέμα του επιστημονικού και πολιτικού διαλόγου στην Ελλάδα. Η συλλογή και η διαθεσιμότητα στοιχείων για τα εισοδήματα και την κατανάλωση του πληθυσμού, κυρίως από την Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών σε εθνικό επίπεδο και από το Ευρωπαϊκό Πάνελ Νοικοκυριών από τη δεκαετία του '90 σε ευρωπαϊκό επίπεδο, επέτρεψε τη διερεύνηση της φτώχειας και υπάρχει πλέον μια σχετικά σαφής εικόνα για τη μεθοδολογική προσέγγιση του θέματος, για τη διάσταση της φτώχειας, για τις διαχρονικές μεταβολές της και για τα χαρακτηριστικά των πληθυσμιακών ομάδων που κινδυνεύουν περισσότερο να βρεθούν σε κατάσταση φτώχειας. Το παρόν άρθρο εστιάζεται στην κριτική παρουσίαση των βασικότερων μελετών για τη φτώχεια και στα βασικά αποτελέσματα, όπως διαμορφώνονται από τις μελέτες αυτές με σκοπό να συννοήσει τόσο τη γνώση για την εμπειρική διερεύνηση του θέματος, όσο και την εικόνα για την έκταση, τη δομή και τη διαχρονική εξέλιξη της φτώχειας στην Ελλάδα. Συμπερασματικά, παρά τη σημαντική μείωση της φτώχειας μετά το 1974, η Ελλάδα παραμένει μια χώρα με υψηλά επίπεδα σχετικής φτώχειας σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε. Επιπλέον, η Ελλάδα έχει από τα υψηλότερα ποσοστά νοικοκυριών που δεν έχουν τη δυνατότητα αγοράς διαφόρων αγαθών και πρόσβασης σε συγκεκριμένες υπηρεσίες. Επιπλέον, η δομή της φτώχειας διαχρονικά έχει αλλάξει σημαντικά. Επικρατεί πλέον η τάση αντικατάστασης των αγροτών ως ομάδας με την υψηλότερη συμβολή στη διαμόρφωση της φτώχειας από τους ηλικιωμένους και τους ανέργους, που οφείλεται κυρίως στις μεταβολές των πληθυσμιακών μερίδων των δύο ομάδων παρά στη βελτίωση ή επιδείνωση αντίστοιχα, του βιοτικού επιπέδου ζωής τους.

Εισαγωγή

Οι έρευνες μέτρησης και ανάλυσης της φτώχειας, στην πλειοψηφία τους, χρησιμοποιούν τα στατιστικά στοιχεία της Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) που διεξάγει η ΕΣΥΕ σε τακτά χρονικά διαστήματα με

κύριο σκοπό τη συλλογή δεδομένων για την κατασκευή σταθμών του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή. Στην έρευνα αυτή, συλλέγονται στοιχεία σχετικά με τις καταναλωτικές δαπάνες, τα εισοδήματα, τα διαρκή καταναλωτικά αγαθά, τις συνθήκες στέγασης, καθώς και τα δημογραφικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των μελών των νοικοκυριών. Αρκετές εργασίες χρησιμοποιούν στοιχεία καταναλωτικών δαπανών, αντί του εισοδήματος για τη μέτρηση της φτώχειας και των οικονομικών ανισοτήτων (η καταναλωτική δαπάνη θεωρείται ότι προσεγγίζει καλύτερα το «μόνιμο» εισόδημα των νοικοκυριών από όσο το τρέχον εισόδημά τους και επιπλέον, κρίνεται ότι τα στοιχεία για τις καταναλωτικές δαπάνες είναι πιο αξιόπιστα από αυτά για το εισόδημα). Ως βασική μεταβλητή για τη μέτρηση του βιοτικού επιπέδου του ατόμου, χρησιμοποιείται συνήθως το σύνολο των αγορών του στο πλαίσιο του νοικοκυριού που ανήκει, ενώ σε ορισμένες μελέτες εναλλακτικά, έχει χρησιμοποιηθεί το αντίστοιχο τρέχον ή το «μόνιμο» εισόδημα. Το τελευταίο έχει θεωρηθεί ως μεταβλητή που δείχνει την ικανότητα των ατόμων (και νοικοκυριών) να φτάσουν σε ένα επίπεδο διαβίωσης που δεν διαφέρει πολύ από το μέσο επίπεδο ζωής της κοινωνίας στην οποία ανήκουν.¹

Επιπλέον, έχουν εκπονηθεί ορισμένες εργασίες σχετικά με τη φτώχεια, που χρησιμοποιούν τα στοιχεία δύο δειγματοληπτικών ερευνών του ΕΚΚΕ που διενεργήθηκαν το 1984 για τη διανομή του εισοδήματος και το 1988 για τον προσδιορισμό κοινωνικών δεικτών και ορίων φτώχειας. Τέλος, μια άλλη βασική πηγή στοιχείων τα τελευταία χρόνια αποτελεί η Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (European Community Household Panel - το Ευρωπαϊκό Πάνελ Νοικοκυριών) η οποία διεξάγεται με κοινή μεθοδολογία της Eurostat στις χώρες της Ε.Ε. από το 1994. Βασικός σκοπός της έρευνας είναι να συλλέγει πληροφορίες για τα εισοδήματα και για τις συνθήκες απασχόλησης και διαβίωσης των νοικοκυριών του δείγματος. Τα στοιχεία του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών έχουν αξιοποιηθεί από τη Eurostat, αλλά και από ορισμένους μελετητές σε εθνικό επίπεδο.

Το 2003, διενεργήθηκε η νέα έρευνα της Eurostat για το εισόδημα και τις συνθήκες

1. Τσακλόγλου Π., 1993, Μητράκος Θ., Πανοπούλου Γ. και Τσακλόγλου Π., 2000.

διαβίωσης των νοικοκυριών η οποία αντικατέστησε το Ευρωπαϊκό Πάνελ Νοικοκυριών.² Τα στοιχεία της έρευνας αξιοποιήθηκαν από αρκετούς ερευνητές για τη διερεύνηση διαφόρων διαστάσεων της φτώχειας.

Όλες οι μελέτες εξετάζουν τη σχετική φτώχεια. Η γραμμή φτώχειας ορίζεται ως ποσοστό, συνήθως το 50% (και τελευταία το 60%) της κατά κεφαλήν ισοδύναμης καταναλωτικής δαπάνης (ή εισοδήματος). Στις υπάρχουσες μελέτες εξετάζονται συνήθως τα ποσοστά φτώχειας, η συνεισφορά διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων στη συνολική φτώχεια, υπολογίζονται δείκτες φτώχειας (Sen ή άλλοι δείκτες που ικανοποιούν τα αξιώματα του Sen). Στις δαπάνες κατανάλωσης, αρκετές μελέτες συμπεριλαμβάνουν και τη χρηματική αποτίμηση της τεκμαρτής κατανάλωσης (τεκμαρτό ενοίκιο, κατανάλωση ίδιας παραγωγής, εισοδήματα σε είδος).

Επισκόπηση μελετών: μεθοδολογική προσέγγιση και βασικά αποτελέσματα

Η πρώτη εμπειρική μελέτη εκπονήθηκε το 1979.³ Στη μελέτη αυτή χρησιμοποιούνται ομαδοποιημένα στοιχεία καταναλωτικών δαπανών της ΕΟΠ για το 1974. Στις καταναλωτικές δαπάνες περιλαμβάνονται οι δαπάνες για την αγορά αγαθών και υπηρεσιών, καθώς και η κατανάλωση ίδιας παραγωγής, εισοδήματα σε είδος και τεκμαρτά ενοίκια. Η γραμμή φτώχειας προσδιορίζεται ταυτόχρονα με τον προσδιορισμό κλιμάκων ισοδυναμίας και για το σκοπό αυτό χρησιμοποιείται μια σχετικά περίπλοκη μεθοδολογία. Σύμφωνα με τη μελέτη αυτή, το 1974 το 28,2% των νοικοκυριών ή το 25,7% του συνολικού πληθυσμού ήταν φτωχοί. Στη μελέτη επιχειρείται και η διάσπαση της συνολικής φτώχειας ανάλογα με τον τόπο διαμονής των νοικοκυριών και διαπιστώνεται ότι η φτώχεια ήταν πολύ μεγαλύτερη στις αγροτικές σε σύγκριση με τις αστικές περιοχές (ποσοστό φτώχειας των αγροτικών περιοχών ήταν 45,9%, ενώ στην περιοχή της Πρωτεύουσας 11,7%). Γενικά, τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης διαφέρουν από αυτά άλλων μελετών που αφορούν στην ίδια περίοδο και χρησιμοποιούν τα ίδια στοιχεία. Αυτό οφείλεται στις σημαντικά χαμηλότερες κλίμακες ισοδυναμίας που χρησι-

μοποιούνται στη μελέτη συγκριτικά με αυτές των υπολοίπων μελετών.

Στην επόμενη χρονολογικά μελέτη για τη φτώχεια, επίσης χρησιμοποιούνται ομαδοποιημένα στοιχεία καταναλωτικών δαπανών της ΕΟΠ για το 1974, χωρίς όμως να περιλαμβάνονται σε αυτές η κατανάλωση ίδιας παραγωγής, τα εισοδήματα σε είδος και τα τεκμαρτά ενοίκια για ιδιοκατοίκηση (εξετάζονται μόνον οι δαπάνες αγορών).⁴ Η γραμμή φτώχειας ορίζεται ίση με το κόστος της ελάχιστης αναγκαίας δίαιτας το οποίο αντιστοιχεί στο 58% της μέσης κατά κεφαλήν καταναλωτικής δαπάνης για αγορές της ΕΟΠ για το 1974. Σύμφωνα με τη μελέτη, το 30,85% των νοικοκυριών ή το 24,68% του συνολικού πληθυσμού το 1974, χαρακτηρίζονται ως φτωχοί. Στη συνέχεια, επιχειρείται η μέτρηση του ποσοστού φτώχειας ορισμένων πληθυσμιακών ομάδων, με βάση τα στοιχεία που προκύπτουν από την υποδιαίρεση του δείγματος της ΕΟΠ ανάλογα με: τον τόπο διαμονής των νοικοκυριών, το επάγγελμα του αρχηγού του νοικοκυριού, την ηλικία του αρχηγού, καθώς και τον αριθμό των οικονομικά ενεργών μελών του νοικοκυριού. Επιπλέον, εκτιμάται η συμβολή των αντίστοιχων ομάδων στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας.

Από την ανάλυση διαπιστώνεται ότι στις ομάδες υψηλού κινδύνου φτώχειας (με ποσοστό φτώχειας άνω του 45%) εμφανίζονται τα εξής νοικοκυριά: 1) με αρχηγό ηλικίας άνω των 65 ετών (και εντονότερα άνω των 75), 2) με αρχηγό εκτός εργασίας (συνταξιούχο ή άνεργο), 3) με αρχηγό γεωργό ή κτηνοτρόφο, 4) νοικοκυριά χωρίς οικονομικά ενεργό μέλος, καθώς και 5) νοικοκυριά που μένουν σε χωριά με λιγότερους από 2.000 κατοίκους. Οι παραπάνω ομάδες έχουν και τη μεγαλύτερη συμβολή στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας. Τέλος, στη μελέτη επιχειρείται η μέτρηση και η διάσπαση της συνολικής φτώχειας και εκτιμάται η τιμή του δείκτη Sen ανά μεγάλες περιοχές (Περιφέρεια Πρωτεύουσας, λοιπές αστικές περιοχές, ημιαστικές και αγροτικές περιοχές) όπου ο δείκτης λαμβάνει υψηλότερη τιμή στις αγροτικές περιοχές.

Η μελέτη αυτή εισάγει σημαντικά καινοτομικά στοιχεία στην εμπειρική διερεύνηση της φτώχειας στην Ελλάδα όπως η εκτίμηση

2. Στην Ελλάδα η έρευνα διενεργήθηκε από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία σε συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. Βλ. ΕΣΥΕ & ΕΚΚΕ, 2004.

3. Beckennan W., 1979.

4. Carantinos D., 1981. Επίσης, Καραντινός Δ., 1985. Την ίδια περίοδο εκπονήθηκε και η μελέτη του Μπαμπανιάση Σ., 1981, η οποία ωστόσο δεν διερευνά τη φτώχεια σε ολόκληρη τη χώρα, αλλά, χρησιμοποιώντας στατιστικό υλικό από διάφορες πηγές, εξετάζει τις συνθήκες διαβίωσης ορισμένων κοινωνικών ομάδων.

του δείκτη Sen, η διάσπαση της συνολικής φτώχειας κλπ. Ωστόσο, ο αποκλεισμός της αυτοκατανάλωσης από το εισόδημα των νοικοκυριών υπερτονίζει το ποσοστό της φτώχειας κυρίως των αγροτικών νοικοκυριών. Ως γνωστό, η αυτοκατανάλωση αποτελεί σημαντικό μέρος του εισοδήματος των αγροτικών κυρίως νοικοκυριών που το 1974 αποτελούσαν μεγάλο τμήμα του ελληνικού πληθυσμού, αλλά και των αυτοαπασχολούμενων σε μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις στο μη αγροτικό τομέα.

Η επόμενη μελέτη βασίζεται στα πρωτογενή στοιχεία εισοδήματος της ΕΟΠ του 1974 και εξετάζει το μηνιαίο καθαρό εισόδημα μετά από κρατήσεις φόρου, ασφαλιστικών εισφορών και μεταβιβαστικών πληρωμών.⁵ Στο εισόδημα περιλαμβάνεται το τεκμαρτό ενοίκιο ιδιοκατοίκησης, ενώ η κατανάλωση ίδιας παραγωγής και το εισόδημα σε είδος δεν συνυπολογίζονται. Ο αποκλεισμός τους, όπως και στην προηγούμενη μελέτη, οδηγεί σε υψηλότερα ποσοστά φτώχειας ορισμένων μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού και ίσως σε υψηλότερο ποσοστό της συνολικής φτώχειας γενικότερα. Η γραμμή φτώχειας ορίζεται σε 50% του μέσου κατά κεφαλήν ισοδύναμου εισοδήματος. Η ανάλυση δείχνει ότι το εισόδημα του 26,4% των νοικοκυριών βρίσκεται κάτω από τη γραμμή φτώχειας, ποσοστό που δεν διαφέρει σημαντικά από αυτό των άλλων εργασιών για την ίδια περίοδο.

Επιπλέον, στη μελέτη επιχειρείται εκτεταμένη διάσπαση της συνολικής φτώχειας και εκτιμάται το ποσοστό φτώχειας διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων ανάλογα με το μέγεθος του νοικοκυριού, την περιφέρεια διαμονής, το επάγγελμα, τον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, το εκπαιδευτικό επίπεδο, το φύλο, την ηλικία και την οικογενειακή κατάσταση του αρχηγού του νοικοκυριού. Οι ομάδες με υψηλή «συνεισφορά» στο συνολικό ποσοστό φτώχειας είναι τα αγροτικά νοικοκυριά, τα νοικοκυριά με αρχηγό με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, τα νοικοκυριά με αρχηγό ηλικίας άνω των 60 ετών, τα νοικοκυριά με ένα οικονομικά ενεργό μέλος, τα νοικοκυριά με αρχηγό που ανήκει στις επαγγελματικές κατηγορίες «γεωργός» ή «κτηνοτρόφος» και «λοιπά» (άνεργοι, συνταξιούχοι, φοιτητές κλπ.). Οι ομάδες με υψηλό κίνδυνο φτώχειας (με ποσοστό φτώχειας τουλάχιστον 1,5 φορά μεγαλύτερο από το ποσοστό φτώχειας του συνολικού πληθυσμού), σύμφωνα με τη μελέτη, είναι τα νοικοκυριά ηλικιωμένων,

τα πολύτεκνα νοικοκυριά, οι μονογονεϊκές οικογένειες με παιδιά κάτω των 14 ετών, τα αγροτικά νοικοκυριά, τα νοικοκυριά στην Ήπειρο, στη Θεσσαλία, στην Ανατολική Μακεδονία και στη Θράκη, νοικοκυριά με αρχηγό γεωργό ή κτηνοτρόφο, άνεργο, ή με πολύ χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης.

Η επόμενη μελέτη προχωρεί σε μια συστηματική μέτρηση και διάσπαση της φτώχειας, εξετάζει τη διαχρονική μεταβολή των ποσοστών φτώχειας, χρησιμοποιεί αναγνωρισμένους διεθνώς δείκτες και γενικά, όπως και οι υπόλοιπες μελέτες του ίδιου συγγραφέα, συνεισφέρει σημαντικά στην ανάπτυξη μεθοδολογικών τεχνικών και εργαλείων μέτρησης της φτώχειας.⁶ Η μελέτη βασίζεται στα πρωτογενή στοιχεία καταναλωτικών δαπανών της ΕΟΠ για το 1974 και το 1981-82, στις οποίες περιλαμβάνονται οι πραγματικές και τεκμαρτές δαπάνες κατανάλωσης. Με βάση τις καταναλωτικές δαπάνες και με τη χρήση κλιμάκων ισοδυναμίας για τις ανάγκες των ανήλικων μελών του νοικοκυριού, υπολογίζεται η ισοδύναμη κατά άτομο κατανάλωση που χρησιμοποιείται για τη μέτρηση της φτώχειας. Η γραμμή φτώχειας ορίζεται στα δύο τρίτα της διάμεσης ισοδύναμης κατά κεφαλήν δαπάνης. Ως δείκτες φτώχειας υπολογίζονται, εκτός από το ποσοστό φτώχειας και άλλοι τέσσερις σύνθετοι δείκτες που επιτρέπουν τη διάσπαση της συνολικής ανισότητας και δίνουν εκτιμήσεις για τη συμβολή διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων στη συνολική φτώχεια.

Σύμφωνα με τη μελέτη, το 24,3% και το 22,7% του πληθυσμού το 1974 και το 1981-82 αντίστοιχα, ζούσε σε συνθήκες φτώχειας. Στη συνέχεια, επιχειρείται μια εκτεταμένη διάσπαση του συνολικού ποσοστού φτώχειας, ανάλογα με την περιφέρεια, το μέγεθος νοικοκυριού, τον αριθμό των οικονομικά ενεργών μελών, καθώς και ανάλογα με την ηλικία, το φύλο, το εκπαιδευτικό επίπεδο και τη θέση στην εργασία του αρχηγού του νοικοκυριού. Ως ομάδες υψηλού κινδύνου φτώχειας (με τιμές των δεικτών φτώχειας υψηλότερες από το 50% του μέσου όρου του συνολικού ποσοστού φτώχειας) εμφανίζονται πάλι τα αγροτικά νοικοκυριά, τα νοικοκυριά στην Ήπειρο, την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, πολυμελή νοικοκυριά (με περισσότερα από 6 μέλη), νοικοκυριά με αρχηγό αγρότη, ηλικιωμένο, ή με πολύ χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης. Στη μελέτη επιχειρείται επιπλέον μια αναλυτική εξέταση της

5. Κανελλόπουλος Κ., 1986.

6. Tsakloglou P., 1990, 1993.

«συνεισφοράς» των διαφόρων ομάδων υψηλού κινδύνου στη συνολική φτώχεια, λεπτομερής ανάλυση της διαχρονικής μεταβολής της φτώχειας και της μεταβολής της συμβολής των διαφόρων ομάδων κατά το χρονικό διάστημα 1974-1982.

Σε γενικές γραμμές, διαπιστώνεται ότι μεταξύ 1974 και 1982 η σχετική φτώχεια μειώνεται σημαντικά από 24,3% σε 22,7%. Σε σχέση με τη συμβολή των πληθυσμιακών ομάδων στο εθνικό επίπεδο φτώχειας, η ανάλυση δείχνει ότι, καταρχήν μειώνεται η «συνεισφορά» των αγροτικών περιοχών (αν και παραμένει σε υψηλό επίπεδο), ενώ αυξάνεται η «συνεισφορά» των ημιαστικών και κυρίως των αστικών περιοχών. Επίσης, η ανάλυση δείχνει ότι η διαχρονική μείωση της φτώχειας οφείλεται κυρίως στη μείωση του επιπέδου φτώχειας εντός των διαφόρων κοινωνικοοικονομικών ομάδων παρά στην αλλαγή της σύνθεσης του πληθυσμού και συνεπώς, στη φτώχεια μεταξύ των ομάδων αυτών.

Μετά την πρωτοποριακή εργασία του Townsend (1979), πολλές μελέτες άρχισαν να παρουσιάζουν δείκτες όχι μόνο για την εισοδηματική φτώχεια, αλλά και για τη στέρηση συγκεκριμένων διαρκών αγαθών ή την αδυναμία αγοράς ορισμένων υπηρεσιών. Στην Ελλάδα, η πρώτη εργασία και έως σήμερα από τις πιο ολοκληρωμένες προσπάθειες για τη διερεύνηση εκτός των εισοδηματικών και μιας σειράς σημαντικών μη εισοδηματικών διαστάσεων της φτώχειας, βασίζεται κυρίως στα πρωτογενή στοιχεία καταναλωτικών δαπανών της ΕΟΠ για το 1981-82. Αξιοποιούνται επίσης και τα στοιχεία της ΕΟΠ για το 1974, καθώς και δεδομένα από άλλες πηγές.⁷ Σε γενικές γραμμές η μέθοδος που ακολουθείται, καθώς και τα βασικά αποτελέσματα είναι παρόμοια με αυτά των προηγούμενων μελετών. Η γραμμή φτώχειας ορίζεται στο 55% της μέσης ισοδύναμης καταναλωτικής δαπάνης. Για τη μέτρηση της φτώχειας χρησιμοποιούνται τα ποσοστά φτώχειας και το αναλογικό χάσμα καταναλωτικής δαπάνης.

Σύμφωνα με τη μελέτη, το 20,6% των νοικοκυριών ή το 22,4% του συνόλου του πληθυσμού είχαν κατανάλωση χαμηλότερη από τη γραμμή φτώχειας το 1981-82. Ως προς τη δομή της φτώχειας, τα αποτελέσματα της μελέτης δείχνουν ότι οι ομάδες με υψηλότερη συμβολή

στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας δεν διαφέρουν από αυτές του 1974 και είναι τα αγροτικά νοικοκυριά, τα νοικοκυριά που κατοικούν στην Ήπειρο, την Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, τα πολυμελή νοικοκυριά (με 6 ή περισσότερα μέλη), τα μονομελή νοικοκυριά που αποτελούνται από άτομα ηλικίας άνω των 65 ετών, τα νοικοκυριά με αρχηγό ηλικίας άνω των 75 ετών και τα νοικοκυριά με αρχηγό που δεν έχει τελειώσει το δημοτικό σχολείο. Από τα αποτελέσματα της διάσπασης της συνολικής φτώχειας που επιχειρείται στη μελέτη φαίνεται ότι μεγαλύτερη «συνεισφορά» στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας έχουν οι αγροτικές περιοχές (εάν και η «συνεισφορά» αυτή μειώθηκε κατά την περίοδο 1974-82). Από την ανάλυση της διαχρονικής μεταβολής της φτώχειας, στη μελέτη διαπιστώνεται ότι η φτώχεια μειώθηκε σημαντικά μεταξύ 1974 και 1981-82. Στη μελέτη επιχειρείται μια εκτίμηση για τις ομάδες που κέρδισαν περισσότερο από την οικονομική ανάπτυξη και την ακόλουθη αύξηση της συνολικής κατανάλωσης κατά την ίδια περίοδο. Διαπιστώνεται ότι το 20,4% από την αύξηση της κατανάλωσης ήταν προς όφελος των φτωχών και το 79,6% των μη φτωχών. Επομένως, η οικονομική θέση των φτωχών βελτιώθηκε, αλλά το χάσμα μεταξύ φτωχών και μη φτωχών μεγάλωσε.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση που αφορά στις μη εισοδηματικές διαστάσεις της φτώχειας. Όπως διαπιστώνεται, υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των φτωχών και των μη φτωχών νοικοκυριών ως προς τα καταναλωτικά τους πρότυπα, τις συνθήκες στέγασης, την εκπαίδευση, την εκπαιδευτική και επαγγελματική κινητικότητα, καθώς και ως προς την κατάσταση υγείας. Σε σχέση με τις συνθήκες διαβίωσης, τα φτωχά νοικοκυριά διαθέτουν λιγότερες ανέσεις κατοικίας και λιγότερα διαρκή καταναλωτικά αγαθά σε σχέση με τα μη φτωχά νοικοκυριά. Επίσης, τα φτωχά νοικοκυριά εμφανίζεται να έχουν υψηλότερους δείκτες νοσηρότητας από τα μη φτωχά νοικοκυριά, παραμένουν στα νοσοκομεία για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα θανάτου για όλες τις κατηγορίες νόσων. Όσον αφορά την επίδραση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων στη διαμόρφωση της φτώχειας, στη μελέτη αναπτύσσεται ένα ερμηνευτικό πλαίσιο που αναφέρεται στο φαύλο κύκλο σωρευτικής αιτιότητας μεταξύ της έλλειψης εκπαιδευτικών δυνατοτήτων και της φτώχειας και αποδεικνύεται ότι η εκπαιδευτική και η επαγγελματική ανισότητα μεταβιβάζονται

7. Καράγιωργας Σ., Γεωργακόπουλος Θ., Καραντινός Δ., Λοϊζίδης Γ., Μπόζας Ν., Υφαντόπουλος Γ. και Χρυσόκκης Μ., 1990.

διαγενεακά. Με αυτόν τον τρόπο διατηρούνται οι εισοδηματικές ανισότητες και η (σχετική) φτώχεια παρά τη γενική βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης διαχρονικά.

Σε μια επόμενη χρονολογικά εργασία, εκτιμώνται δείκτες φτώχειας με βάση τον οικοτικό εξοπλισμό και τα διαρκή αγαθά που δεν κατέχει το νοικοκυριό, αξιολογώντας τα στοιχεία της ΕΟΠ του 1988. Εξετάζονται συνολικά 12 είδη αγαθών και ως φτωχά ορίζονται τα νοικοκυριά που στερούνται τουλάχιστον τρία από αυτά. Ενδιαφέρουσα διαπίστωση των μελετητών είναι ότι τα οριζόμενα ως φτωχά άτομα με βάση τους υλικούς αυτούς δείκτες στέρησης παρουσιάζουν υπολογίσιμη επικάλυψη (44%-49%) με τα άτομα που ορίζονται ως φτωχά με βάση τη χρηματική δαπάνη ή το «μόνιμο» εισόδημα.⁸

Με βάση τα στοιχεία της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης στις χώρες της Ε.Ε., το 24% των νοικοκυριών και το 22% των ατόμων στην Ελλάδα, βρίσκονται κάτω από την γραμμή φτώχειας το 1993, όταν αυτή ορίζεται σε 50% του μέσου ισοδύναμου κατά κεφαλήν ετήσιου χρηματικού εισοδήματος. Όταν η γραμμή φτώχειας ορίζεται σε 60% του μέσου ισοδύναμου ετήσιου χρηματικού εισοδήματος το 21% και το 20% των ατόμων στη χώρα μας βρίσκονται κάτω από τη γραμμή φτώχειας το 1994 και το 2001 αντίστοιχα.⁹ Τα ποσοστά αυτά είναι από τα υψηλότερα ανάμεσα στις χώρες μέλη της Ε.Ε., ενώ τα χαρακτηριστικά των φτωχών είναι παρόμοια με εκείνα των άλλων χωρών της Ε.Ε. Έτσι, στην κατανομή των φτωχών νοικοκυριών συμμετέχουν με συγκριτικά υψηλότερα ποσοστά τα μονομελή νοικοκυριά με αρχηγό ηλικίας άνω των 65 ετών, τα ζευγάρια χωρίς παιδιά, τα ζευγάρια με τουλάχιστον ένα παιδί άνω των 16 ετών και τα μονομελή νοικοκυριά ηλικίας 30-64 ετών. Επιπλέον, τα νοικοκυριά με αρχηγό μη εργαζόμενο εμφανίζουν υψηλότερο, σε σχέση με το σύνολο του πληθυσμού, ποσοστό φτώχειας (και κυρίως τα νοικοκυριά με αρχηγό συνταξιούχο ή νοικοκυρά). Σημειώνεται ότι, στην έρευνα λαμβάνεται υπόψη μόνον το χρηματικό εισόδημα και εξαιρούνται οι τεκμαρτές δαπάνες ενοικίου, το εισόδημα σε είδος και η αυτοκατανάλωση.

Η αδημοσίευτη μελέτη του ΚΕΠΕ πραγματοποιείται μια σειρά θεμάτων, εστιάζοντας στις εκτιμήσεις για τη διανομή του εισοδήματος (λειτουργική και προσωπική) και για τη φτώ-

χεια, καθώς και στην εξέταση του αναδιανεμητικού ρόλου του κράτους. Αξιοποιούνται πρωτογενή στατιστικά στοιχεία της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης για το έτος 1994, καθώς και μια σειρά άλλων πηγών.¹⁰ Όταν ως γραμμή φτώχειας ορίζεται το μέσο σταθμισμένο εισόδημα, το 27,1% των νοικοκυριών βρίσκεται κάτω από αυτή τη γραμμή, ενώ με γραμμή φτώχειας το 50% του μέσου κατά κεφαλήν ετήσιου εισοδήματος κατά ισοδύναμο ενήλικα, το ποσοστό φτώχειας ανέρχεται σε 24%. Τα χαρακτηριστικά των φτωχών νοικοκυριών είναι παρόμοια με αυτά των προηγούμενων εργασιών. Στη μελέτη δίνεται έμφαση στην εξέταση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα, όπου διαπιστώνεται ότι το εισόδημα από γεωργική απασχόληση παραμένει σημαντικά χαμηλότερο από το εισόδημα από μη γεωργική απασχόληση (αποτελεί το 60% του τελευταίου και το 86% του εισοδήματος από μισθούς και ημερομίσθια εκτός γεωργίας). Επιπλέον, και σε όρους δαπάνης το αγροτικό νοικοκυριό έχει το κατώτερο επίπεδο (82%) συγκρινόμενο μόνο με αυτό των ανέργων.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η ανάλυση για το αναδιανεμητικό ρόλο του κράτους μέσω της άμεσης και της έμμεσης φορολογίας.¹¹ Διαπιστώνεται ότι υπάρχει χαρακτηριστική διαφορά στην αναδιανεμητική επίδραση της άμεσης και έμμεσης φορολογίας με την πρώτη να είναι θετικά αναδιανεμητική, δηλαδή η ανισότητα στη διανομή εισοδήματος μειώνεται μέσω των κοινωνικών επιδομάτων και των άμεσων φόρων εισοδήματος, ενώ η έμμεση φορολογία έχει έντονα αρνητική προοδευτική επίδραση στην κατανομή του τελικού εισοδήματος.

Σύμφωνα με τη νέα έρευνα της Eurostat, για το εισόδημα και τις συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών η οποία διενεργήθηκε το 2003, το 21,1% των ατόμων στην Ελλάδα βρίσκεται κάτω από το όριο φτώχειας, όταν αυτό ορίζεται στο 60% του συνολικού ισοδύναμου διαμέσου εισοδήματος των νοικοκυριών.¹² Το ποσοστό φτώχειας μειώνεται στο 19,3% αν συνυπολογιστεί η ιδιοκατοίκηση και αυξάνεται αν δε συνυπολογιστούν οι κοινωνι-

10. ΚΕΠΕ, 1999.

11. Η επίδραση των άμεσων φόρων εκτιμάται με βάση τα στοιχεία της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης για το 1994, ενώ για αυτή των έμμεσων φόρων χρησιμοποιείται συνδυασμός στοιχείων φορολογίας των Εθνικών Λογαριασμών και στοιχείων ιδιωτικής κατανάλωσης της Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών.

12. ΕΣΥΕ & ΕΚΚΕ, 2004.

8. Tsakoglou P. and Panopoulou G., 1998.

9. Eurostat, 1997, Eurostat, 2000, Eurostat, 2004.

κές μεταβιβάσεις. Ως ομάδες υψηλού κινδύνου φτώχειας (με ποσοστό φτώχειας υψηλότερο από αυτό του συνόλου) εμφανίζονται τα νοικοκυριά με αρχηγό που έχει απολυτήριο δημοτικού, οι συνταξιούχοι, οι άνεργοι και οι άλλες κατηγορίες μη ενεργών. Επιπλέον, στο πλαίσιο της έρευνας παρουσιάζονται μια σειρά στοιχείων που αφορούν σε μη χρηματικούς δείκτες αποστέρησης των νοικοκυριών. Σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των φτωχών και μη φτωχών νοικοκυριών παρατηρούνται όσον αφορά στη δυνατότητα κάλυψης ορισμένων ιδιαίτερης σημασίας αναγκών. Για παράδειγμα, 40% των φτωχών δηλώνει ότι δεν έχει τη δυνατότητα πληρωμής ικανοποιητικής θέρμανσης, έναντι του 14% των μη φτωχών. Επίσης, 32,8% των φτωχών δηλώνει ότι δεν έχει τη δυνατότητα να καταναλώνει κάθε δεύτερη ημέρα συγκεκριμένα είδη διατροφής (κοτόπουλο, ψάρι, λαχανικά) έναντι του 9,6% των μη φτωχών.

Με βάση τα στοιχεία από την παραπάνω έρευνα, μια σειρά από εργασίες εκπονήθηκαν με σκοπό να διερευνηθούν ορισμένα βασικά ζητήματα που σχετίζονται με τη φτώχεια όπως η ένταση της απασχόλησης και η αποτελεσματικότητα της κοινωνικής πολιτικής, οι εκπαιδευτικές διαστάσεις της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, η σχέση μεταξύ αγοράς εργασίας και φτώχειας, η παιδική φτώχεια, ο κοινωνικός αποκλεισμός, η φτώχεια στον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας, η φτώχεια και η αποστέρηση στην υγεία, οι έμφυλες διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού μέσω της περίπτωσης των γυναικών επικεφαλής μονογονεϊκών οικογενειών, κλπ.¹³

Η εικόνα της φτώχειας στην Ελλάδα: σύνοψη συμπερασμάτων

Η Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών ως μια πηγή για τη διερεύνηση της φτώχειας εμφανίζει ορισμένα μειονεκτήματα, όπως εξάλλου συμβαίνει και στις άλλες χώρες, τα οποία έχουν επίπτωση στην εκτίμηση της έκτασης της φτώχειας. Στην έρευνα αυτή, είναι πολύ πιθανό να υποαντιπροσωπεύονται τα πολύ πλούσια και τα πολύ φτωχά νοικοκυριά και αυτό προφανώς επηρεάζει τα αποτελέσματα για την έκταση της φτώχειας. Επίσης, στο δείγμα της ΕΟΠ (όπως εξάλλου και στις άλλες πηγές που έχουν αξιοποιηθεί για τη μέτρηση της φτώχειας) μάλλον δεν περιλαμβάνονται οι οικονο-

μικοί μετανάστες που μένουν στην Ελλάδα, ο αριθμός των οποίων έχει αυξηθεί σημαντικά την τελευταία δεκαετία. Το βιοτικό επίπεδο των μεταναστών είναι αρκετά χαμηλότερο από το μέσο επίπεδο διαβίωσης των νοικοκυριών που περιλαμβάνονται στις επίσημες στατιστικές πηγές, όπως διαπιστώνεται σε σχετικές έρευνες.¹⁴ Συνεπώς, τα αποτελέσματα των πρόσφατων μετρήσεων και μεταβολών της φτώχειας στη χώρα μας, ίσως να ήταν δυσμενέστερα, εάν είχαν περιληφθεί και οι μετανάστες.

Σημαντικό πλεονέκτημα της Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών από την άλλη πλευρά είναι ότι συλλέγει στοιχεία, εκτός των άλλων, και για τις τεκμαρτές δαπάνες των νοικοκυριών. Δεδομένου ότι, η ιδιοκατοίκηση και η κατανάλωση ίδιας παραγωγής είναι σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα στην Ελλάδα, συγκριτικά με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ο αποκλεισμός των τεκμαρτών αυτών δαπανών από το συνολικό εισόδημα ειδικά των αγροτικών νοικοκυριών, σαφώς υπερτονίζει τη φτώχεια, ενώ με το συνυπολογισμό τους ίσως να εκμηδενίζονταν η διαφορά στο επίπεδο φτώχειας μεταξύ της Ελλάδας (και των Νοτιοευρωπαϊκών χωρών γενικότερα) και των υπόλοιπων χωρών της Ε.Ε.¹⁵ Από την άλλη πλευρά, στην Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών περιλαμβάνονται μόνο οι ιδιωτικές δαπάνες των νοικοκυριών, ενώ δεν περιλαμβάνονται οι δημόσιες δαπάνες, όπως αυτές για παροχή δωρεάν ή επιδότηση από το κράτος αγαθών και υπηρεσιών προς τα νοικοκυριά. Όπως δείχνουν ορισμένες (αποσπασματικές) μελέτες τόσο στον ελληνικό όσο και στο διεθνή χώρο, οι μη χρηματικές κρατικές παροχές έχουν ισχυρές θετικές αναδιανεμητικές επιδράσεις και συνεπώς, ίσως άλλαζαν το επίπεδο και τη διαχρονική μεταβολή της φτώχειας. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι κατά την τελευταία εικοσαετία έγιναν πολλές αλλαγές στην Ελλάδα (π.χ. δημιουργία Εθνικού Συστήματος Υγείας, λειτουργία υπηρεσιών για ηλικιωμένους και για άτομα με αναπηρία, αύξηση του αριθμού των φοιτητών κλπ.) που πιθανότατα έχουν θετική επίπτωση στις ανισότητες και στη φτώχεια, ο συνυπολογισμός των δημοσίων δαπανών ίσως θα έφερνε την Ελλάδα σε ακόμη πιο δυσμενή θέση συγκριτικά με πολλές χώρες της Ε.Ε.

Η Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης ως άλλη πηγή στοιχείων, έχει το πλεονέκτημα ότι συλλέγει κάθε χρόνο πληρο-

13. ΕΚΚΕ, 2005.

14. Τζωρτζοπούλου Μ., 2002, Κασιμάτη Κ., 1998, Μaráτου Αλιπράντη Λ., 1996.

15. Τήνιος Π., Μητράκος Θ. και Ζωγραφάκης Σ., 2001.

φορίες για τα ίδια νοικοκυριά σε ευρωπαϊκό επίπεδο και έτσι επιτρέπεται η παρακολούθηση των διαχρονικών εξελίξεων στη διανομή του εισοδήματος, τη φτώχεια και στις συνθήκες διαβίωσης γενικότερα. Επιπλέον, δημιουργείται η βάση για συγκριτικές αναλύσεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Αν και δεν περιλαμβάνονται στοιχεία για την ιδιοκατοίκηση και την κατανάλωση ίδιας παραγωγής, ωστόσο συλλέγονται πληροφορίες για τη στέρηση ή τη δυνατότητα αγοράς συγκεκριμένων αγαθών και για την πρόσβαση σε διάφορες υπηρεσίες.

Τα βασικότερα ευρήματα των ερευνών ως προς το επίπεδο της σχετικής φτώχειας διαχρονικά συνοψίζονται στα ακόλουθα:

1. Την περίοδο 1974-82, υπήρξε αναμφίβολα μια δραστική μείωση του ποσοστού φτώχειας και αισθητή βελτίωση του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού, σύμφωνα με όλες τις μελέτες που αφορούν στην περίοδο αυτή.
2. Την περίοδο 1982-88, εκτιμήσεις στηριζόμενες στην ΕΟΠ δείχνουν μικρή αύξηση της φτώχειας, ενώ εάν ληφθεί υπόψη η αύξηση των εισοδημάτων, όπως την εκτιμούν οι Εθνικοί Λογαριασμοί, τότε παρατηρείται υπολογίσιμη μείωση της φτώχειας.¹⁶ Αντίθετα, άλλη μελέτη εκτιμά ότι υπήρχε ελαφρά μείωση του ποσοστού των φτωχών, αλλά υπολογίσιμη αύξηση του ποσοστού χάσματος της φτώχειας για την ίδια περίοδο.¹⁷
3. Για την περίοδο 1988-94, οι υπάρχουσες εκτιμήσεις επίσης δεν είναι ξεκάθαρες. Υπάρχουν ενδείξεις για μικρή μείωση της φτώχειας με βάση τις καταναλωτικές δαπάνες, ενώ η μείωση αυτή δεν επιβεβαιώνεται από τις κατανομές του διαθέσιμου εισοδήματος.¹⁸ Σε άλλες μελέτες, με βάση τα στοιχεία από την ίδια πηγή, υποστηρίζεται το αντίθετο, δηλαδή είτε ότι το ποσοστό των φτωχών αυξήθηκε κατά 6,5% την ίδια περίοδο,¹⁹ είτε ότι μειώθηκε με βάση το εισόδημα και επιδεινώθηκε ελαφρά με βάση την καταναλωτική δαπάνη.²⁰ Τέλος, από τις διαθέσιμες συγκριτικές εκτιμήσεις επίσης δεν διαφαίνεται καμία ισχυρή τάση για την περίοδο 1994-99.

Γενικά, παρά τη σημαντική μείωση της φτώχειας μετά το 1974, η Ελλάδα παραμένει μια χώρα με υψηλά επίπεδα σχετικής φτώχειας σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε.,

σύμφωνα με όλες τις μελέτες. Επιπλέον, η Ελλάδα έχει από τα υψηλότερα ποσοστά νοικοκυριών που δεν έχουν τη δυνατότητα αγοράς διαφόρων αγαθών και πρόσβασης σε συγκεκριμένες υπηρεσίες.

Ίσως, μεγαλύτερη σημασία από τα ποσοστά φτώχειας για το σχεδιασμό πολιτικής καταπολέμησής της, έχει και η καταγραφή των κοινωνικο-οικονομικών χαρακτηριστικών των φτωχών. Το αυξανόμενο ενδιαφέρον για τα θέματα της ανισότητας, της φτώχειας και του αποκλεισμού τα τελευταία χρόνια συνδέεται με τις εντυπωσιακές διαρθρωτικές αλλαγές στην παραγωγική διαδικασία και την κοινωνική δομή, καθώς και με την παγκοσμιοποίηση των οικονομιών και των αγορών. Από την άλλη πλευρά, η στενότητα οικονομικών πόρων και οι δημογραφικές αλλαγές στις περισσότερες χώρες απαιτούν μεγαλύτερη στοχοθέτηση και αυστηρότερο έλεγχο της αποτελεσματικότητας των εφαρμοζόμενων πολιτικών κοινωνικής προστασίας. Στην Ελλάδα, μια σειρά δημογραφικών, κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων, όπως η γήρανση του πληθυσμού, η αλλαγή στη δομή της οικογένειας, η αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών, η αύξηση της ανεργίας, η είσοδος μεγάλου αριθμού οικονομικών μεταναστών, η εφαρμογή σταθεροποιητικών προγραμμάτων αποτελούν «επιβαρυντικούς» παράγοντες που συνδέονται άμεσα με τη φτώχεια και τον αποκλεισμό.

Έρευνες που αναφέρονται στις προηγούμενες δεκαετίες, εντόπιζαν τη φτώχεια κυρίως στις αγροτικές περιοχές, σε πολυμελείς οικογένειες, σε νοικοκυριά με αρχηγό με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο ή και συνταξιούχο. Διαχρονικά όμως, φαίνεται ότι η δομή της φτώχειας έχει αλλάξει σημαντικά. Η μείωση του αγροτικού πληθυσμού και η αύξηση της ανεργίας, ιδιαίτερα στις αστικές περιοχές, έχει καταστήσει τη φτώχεια και αστικό φαινόμενο, χωρίς βεβαίως να έχει εξαλειφθεί από τις αγροτικές περιοχές. Τα αποτελέσματα μελετών δείχνουν ότι μειώνεται η «συνεισφορά» του αγροτικού πληθυσμού στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας,²¹ καθώς και των ατόμων χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου.²² Αντίθετα, αυξήθηκε η «συνεισφορά» των ανέργων και των

16. Μητράκος και Τσακλόγλου, 2000.

17. Σαρρή και Ζωγραφάκης, 1998.

18. Μητράκος και Τσακλόγλου, 2000.

19. Σαρρή και Ζωγραφάκης, 1998.

20. Τήνιος Π., Μητράκος Θ. και Ζωγραφάκης Σ., 2001.

21. Αποδίδεται κυρίως στη συρρίκνωση του αγροτικού πληθυσμού, καθώς και στη μείωση του χάσματος του βιοτικού επιπέδου μεταξύ αγροτικών και αστικών περιοχών. Τσακλόγλου Π., 1999, Μητράκος Θ. και Τσακλόγλου Π., 2000, 2002.

22. Λόγω της βελτίωσης του μέσου εκπαιδευτικού επιπέδου του πληθυσμού.

ηλικιωμένων, ειδικά μετά τη δεκαετία του '80.²³

Έτσι, φαίνεται να επικρατεί πλέον η τάση αντικατάστασης των αγροτών, ως ομάδας με την υψηλότερη συμβολή στη διαμόρφωση της φτώχειας, από τους ηλικιωμένους και τους ανέργους, που οφείλεται κυρίως στις μεταβολές των πληθυσμιακών μερίδων των δύο ομάδων παρά στη βελτίωση ή επιδείνωση αντίστοιχα, του βιοτικού επιπέδου της ζωής τους.

Όσον αφορά τους ανέργους, αξίζει να σημειωθεί ότι ο σχετικός κίνδυνος φτώχειας αυξήθηκε σημαντικά (κατά 2,5 φορές για την περίοδο 1974-1999) καθώς επίσης και η συμβολή τους στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας (αυξήθηκε σχεδόν 10 φορές).²⁴ Όπως δείχνουν τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία, ο κίνδυνος φτώχειας των ανέργων εμφανίζεται πλέον υψηλότερος (28,1%) από αυτόν των συνταξιούχων (26,3%) και των άλλων κατηγοριών μη οικονομικά ενεργών (23,5%) και επιπλέον, αποτελούν ένα σημαντικό τμήμα του εργατικού δυναμικού (9,5%).²⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο κίνδυνος φτώχειας των ατόμων που ήταν άνεργοι για πάνω από 7 μήνες το 2003, εμφανίζεται ακόμα υψηλότερος (31,4%), όπως και ο αριθμός τους (αποτελούν το 9,9% του εργατικού δυναμικού).²⁶ Γενικά, η σχέση των ατόμων με την αγορά εργασίας αποτελεί ολοένα και σημαντικότερο πεδίο διερεύνησης, δεδομένου ότι η πρόσβαση στην απασχόληση θεωρείται βασικός παράγοντας για τη μείωση του κινδύνου φτώχειας.

23. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι υπάρχει διαφορά μεταξύ «ομάδων υψηλού κινδύνου» και «ομάδων με υψηλή συνεισφορά» στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας, όπου η συνεισφορά συνδέεται άμεσα με το μέγεθος της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας. Συχνά, μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες με όχι ιδιαίτερα υψηλό κίνδυνο φτώχειας έχουν υψηλή συνεισφορά στο συνολικό επίπεδο φτώχειας και αντίστροφα, σχετικά μικρές πληθυσμιακές ομάδες που παρουσιάζουν πολύ υψηλό κίνδυνο φτώχειας έχουν μικρή συνεισφορά στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας. Και οι δύο πληροφορίες είναι ιδιαίτερα χρήσιμες για το σχεδιασμό αποτελεσματικών πολιτικών καταπολέμησης της φτώχειας.

24. Μητράκος Θ. και Τσακλόγλου Π., 2000, 2002.

25. ΕΣΥΕ & ΕΚΚΕ, 2004.

26. Κετσετζοπούλου Μ., 2006.

Βιβλιογραφία

- Beckerman W., 1979, *Estimates of poverty in Greece*, World Employment Programme 2-23, Working Paper, No 80.
- Carantinos D., 1981, *Aspects of income and wealth distribution in Greece*, Strathclyde University, U.K. (Διδακτορική διατριβή).
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος & Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2004, *Αριστεία στα ερευνητικά πεδία Φτώχεια, Ανισότητα και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Παρουσίαση των βασικών αποτελεσμάτων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC 2003)*, Αθήνα, ΕΣΥΕ&ΕΚΚΕ.
- Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2005, «*Φτώχεια, Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*», Συνέδριο του ΕΚΚΕ, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Λαύριο, 22-23 Σεπτεμβρίου 2005, (υπό δημοσίευση).
- European Commission, 1997, *Employment in Europe 1996. Analysis of key issues*, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.
- Eurostat, 2000, *Income, poverty and social exclusion*, European social statistics, Theme 3, Series E, Eurostat, Luxembourg.
- European Commission, Eurostat, 2000, *The social situation in the European Union 2000*, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.
- European Commission, Eurostat, 2004, *The social situation in the European Union 2004*, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.
- European Commission - Eurostat, 2004, *Common Cross-sectional EU indicators base on EU-SILC; the gender pay gap, Working Group on Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC)*, Luxembourg.
- Κανελλόπουλος Κ., 1986, *Εισοδήματα και φτώχεια στην Ελλάδα: Προσδιοριστικοί παράγοντες*, Επιστημονικές Μελέτες 22, Αθήνα, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Μελετών (ΚΕΠΕ).
- Καράγιωργας Σ., Γεωργακόπουλος Θ., Καραντινός Δ., Λοϊζίδης Γ., Μπούζας Ν., Υφαντόπουλος Γ. και Χρυσάκης Μ., 1990, *Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα*, Τόμοι Α' και Β', Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Καραντινός Δ., 1985, «*Η κατάσταση της φτώχειας στην Ελλάδα*», *Επιθεώρηση Κοινο-*

- νικών Ερευνών, τ. 56, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 186-192.
- Κασιμάτη Κ., 1998, «Πόντιοι στην Ελλάδα και Κοινωνικός Αποκλεισμός» στο Κασιμάτη Κ. (επιμ.), *Κοινωνικός Αποκλεισμός και η ελληνική εμπειρία*, Αθήνα. ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Gutenberg, σ. 275-305.
- Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, 1999, *Διανομή, αναδιανομή και φτώχεια*, Αθήνα, ΚΕΠΕ, (αδημοσίευτη μελέτη).
- Κετσετζοπούλου Μ., 2007, «Εργαζόμενοι φτωχοί στην Ελλάδα», στο *Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας -2006*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Κωστάκη Α., Καππή Χ., Παπαθεοδώρου Χ., Μπαλούρδος Δ., 1996, «Η Φτώχεια στην Περιοχή της Πρωτεύουσας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 88, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 60-84.
- Μαράτου Αλιπράντη Λ., 1996, «Ξένο εργατικό δυναμικό: τάσεις και το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης», στο *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα τ.Α'*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 275-307.
- Ματσαγγάνης Μ., 1999, «Προστασία των χαμηλών εισοδημάτων και παγίδα της φτώχειας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 100 Γ, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ.65-79.
- Μητράκος Θ., Τσακλόγλου Π., 2000, «Μεταβολές στη συνολική ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα μετά τη μεταπολίτευση», στο *Μελέτες Οικονομικής Πολιτικής 5*, Αθήνα, ΕΜΟΠ, σ. 1-52.
- Μητράκος Θ., Πανοπούλου Γ., Τσακλόγλου Π., 2001, «Οικονομικές ανισότητες και φτώχεια στην Ελλάδα: Ποσοτικές διαστάσεις του προβλήματος», στο Πάκος Θ. (επιμ.), *Η κοινωνία των 2/3. Διαστάσεις του Σύγχρονου Κοινωνικού Προβλήματος*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Μητράκος Θ., Τσακλόγλου Π., 2002, *Οικονομική ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα. Δομή και διαχρονικές μεταβολές*, (αδημοσίευτο Discussion Paper).
- Μπαμπανάση Σ., 1981, «Η διαμόρφωση της φτώχειας στην Ελλάδα του 20ου αιώνα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 42-43, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 110-144.
- Μπούζας Ν., 1990, «Η φτώχεια στην Περιοχή της Πρωτεύουσας το 1984», στο *Διανομή Εισοδήματος και Οικονομικές Ανισότητες*, Ειδικό τεύχος 73Α, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, σ. 162-182..
- Σαρρής Α. και Ζωγραφάκης Σ., 1998, *Φτώχεια και ανισοκατανομή εισοδήματος στην Ελλάδα την μεταπολίτευση*, (αδημοσίευτη εργασία).
- Τήνιος Π., Μητράκος Θ., Ζωγραφάκης Σ., 2001, «Οι διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα», *Οικονομικός*, 24 Νοεμβρίου 2001, σ. 83-96.
- Τζωρτζοπούλου Μ., 2002, «Η θέση των μεταναστών στην Ελλάδα», στο *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2001*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, σ. 45-59.
- Tsakloglou P., 1990, "Aspects of poverty in Greece", *Review of Income and Wealth 36*, pp. 381-402.
- Τσακλόγλου Π., 1993, «Φτώχεια στην Ελλάδα: Μεθοδολογικά προβλήματα, επισκόπηση μελετών, τάσεις και προοπτικές», στο Πετραλιάς Ν. (επιμ.), *Διαστάσεις της Κοινωνικής Πολιτικής Σήμερα*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σ. 369-390.
- Tsakloglou P., Panopoulou G., 1998, «Who are poor in Greece? Analysing poverty under alternative concepts of resources and equivalence scales», *Journal of European Social Policy 8*, pp. 229-252.
- Τσακλόγλου Π., 1999, «Ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα», στο Ματσαγγάνης Μ. (επιμ.), *Προοπτικές του Κοινωνικού Κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Τσακλόγλου Π., Πανοπούλου Γ., Μητράκος Θ., 2001, «Οικονομικές ανισότητες και φτώχεια στην Ελλάδα: Ποσοτικές διαστάσεις του προβλήματος», στο Πάκος Θ. (επιμ.), *Η κοινωνία των 2/3. Διαστάσεις του Σύγχρονου Κοινωνικού Προβλήματος*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Χρυσάκης Μ., 1993, «Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην καταπολέμηση της φτώχειας» στο Πετραλιάς Ν. (επιμ.), *Διαστάσεις της Κοινωνικής Πολιτικής Σήμερα*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
- Yfantopoulos J., Balourdos D., Kostaki A., Papatheodorou C., Kappi C., Fagadaki E., Papaliou O., 1989, *Poverty Indicators in Greece. Maquette, A Presentation of Main Results*, Athens, National Centre for Social Research.

Το επίπεδο κοινωνικής ανάπτυξης των περιφερειών της Ελλάδας

Δημήτρης Ντόντης

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται, με τη βοήθεια ενός δείκτη ανισοτήτων, η ιεράρχηση των ελληνικών περιφερειών βάσει του επιπέδου κοινωνικής ανάπτυξής τους. Αν και η κατασκευή ενός τέτοιου δείκτη συνεπάγεται μια σειρά από περιορισμούς και παραδοχές, δεδομένης και της διαθεσιμότητας των στοιχείων, επιχειρήθηκε, έστω και προσεγγιστικά, να αποτυπωθούν οι κοινωνικοοικονομικές ανισότητες στις περιφέρειες (τόσο για το σύνολο των περιοχών όσο και κατά βαθμό αστικότητας). Τα αποτελέσματα φαίνεται να επαληθεύουν την υπάρχουσα εικόνα: η Αττική και η Κρήτη είναι οι πλέον κοινωνικά ανεπτυγμένες περιφέρειες, ενώ αντίθετα, η Ήπειρος και η Ανατολική Μακεδονία και Θράκη αποδεικνύονται ως οι πλέον «προβληματικές» περιφέρειες της Ελλάδας.

Εισαγωγή

Κατά τη μεταπολεμική περίοδο και για αρκετές δεκαετίες, το ενδιαφέρον τόσο της επιστημονικής κοινότητας όσο και της γενικότερης πολιτικής είχε επικεντρωθεί στην επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης. Ζητήματα όπως η αύξηση του ΑΕΠ και η επίτευξη μιας ισχυρής νομισματικής πολιτικής, αποτέλεσαν τους βασικούς οικονομικούς, και όχι μόνο, στόχους των εκάστοτε κυβερνήσεων. Ωστόσο, από τη δεκαετία του '80 και μετά, δεδομένης της επιδείνωσης βασικών κοινωνικών δεικτών σε πολλές χώρες, ολοένα και περισσότερο διευρύνεται η συζήτηση γύρω από τα κοινωνικά θέματα, τόσο σε επίπεδο επιστημονικού όσο και σε επίπεδο πολιτικού διαλόγου.

Στη διεύρυνση αυτής της συζήτησης περίοπτη θέση κατέχει η Ευρωπαϊκή Ένωση ως οντότητα η οποία διαπιστώνει μέσω των οργάνων της ότι οι ανισότητες μεταξύ των κρατών-μελών της, ιδιαίτερα μετά τη διεύρυσή της και την ένταξη στους κόλπους της δέκα νέων κρατών, είναι εντυπωσιακές, και ακόμα

εντυπωσιακότερες είναι οι ανισότητες μεταξύ των περιφερειών της. Οι ανισότητες αυτές καταδεικνύουν με σαφή τρόπο ότι οι Ευρωπαίοι δεν απολαμβάνουν όλοι των ίδιων πλεονεκτημάτων, αλλά το επίπεδο της ευημερίας τους εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την περιοχή στην οποία κατοικούν (εάν διαμένουν δηλαδή σε ευημερούσα ή αναπτυξιακά καθυστερημένη περιφέρεια, σε αστική ή αγροτική περιοχή κτλ). Η ύπαρξη αυτών των ανισοτήτων καθιστά την ενασχόληση με τα κοινωνικά θέματα αναγκαία και επιτακτική.

Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, ζητήματα όπως η φτώχεια, η ανεργία, η εκπαίδευση, οι δημογραφικές εξελίξεις, οι ίσες ευκαιρίες μεταξύ των δύο φύλων κτλ. βρίσκονται καθημερινά στην ατζέντα των διαφόρων συζητήσεων. Η διαπραγμάτευση αυτών των θεμάτων όμως δεν αφορά μόνο στην εξέλιξή τους σε εθνικό επίπεδο, αλλά και σε περιφερειακό/τοπικό επίπεδο. Είναι γεγονός ότι έχει επικρατήσει πλέον η πεποίθηση ότι οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν επαρκώς σε επίπεδο κεντρικής διοίκησης, αλλά κρίνεται αναγκαία μια διαφορετικού είδους προσέγγιση η οποία συνίσταται, κυρίως, στη συμμετοχή των τοπικών φορέων στη διάγνωση καταρχήν, αυτών των προβλημάτων και κατ'επέκταση στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για την καταπολέμησή τους. Ο λόγος είναι ότι οι τοπικές αρχές είναι σε θέση να γνωρίζουν καλύτερα όχι μόνο τη φύση, αλλά και την έκταση, στατική και δυναμική, των προβλημάτων της περιοχής τους.

Ένα πρώτο βήμα λοιπόν για οποιοδήποτε εγχείρημα καταπολέμησης τέτοιων φαινομένων είναι η διάγνωσή τους, καθώς επίσης και η παρακολούθηση της εξέλιξής τους. Τόσο στην Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και στην Ελλάδα, η συνειδητοποίηση της ανάγκης παρακολούθησης της εξέλιξής τους, μέσω ορισμένων βασικών δεικτών, είναι πλέον ορατή.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να αποτυπώσει το επίπεδο κοινωνικής ανάπτυξης των περιφερειών της Ελλάδας, καθώς επίσης και να εντοπίσει τις διαφοροποιήσεις μεταξύ αστικών, ημιαστικών και αγροτικών περιοχών συνολικά, αλλά και μέσα στα γεωγραφικά όρια της κάθε περιφέρειας, και να προχωρήσει σε μια κατάταξή τους.

Η έννοια της κοινωνικής ανάπτυξης

Ανατρέχοντας στη σχετική βιβλιογραφία διαπιστώνεται ότι δεν υπάρχει ένας κοινά

αποδεκτός ορισμός της κοινωνικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, ο οποίος χρησιμοποιεί την έννοια της ανάπτυξης ανθρώπινου δυναμικού αντί για την έννοια της κοινωνικής ανάπτυξης, «η ανάπτυξη ανθρώπινου δυναμικού είναι μια διαδικασία αύξησης των ανθρώπινων επιλογών. Γενικά, οι επιλογές αυτές μπορεί να είναι “άπειρες” και μεταβάλλονται με την πάροδο του χρόνου. Αλλά σε όλα τα επίπεδα της ανάπτυξης, οι τρεις πιο βασικές επιλογές για τους ανθρώπους είναι να έχουν μια μακρά και υγιή ζωή, να αποκτήσουν γνώσεις και να έχουν πρόσβαση σε πόρους που είναι απαραίτητοι για ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης. Εάν αυτές οι αναγκαίες επιλογές δεν είναι διαθέσιμες, τότε πολλές ακόμα ευκαιρίες παραμένουν μη προσβάσιμες. Ωστόσο, η ανάπτυξη ανθρώπινου δυναμικού δεν τελειώνει εκεί. Υπάρχουν επιπρόσθετες επιλογές που είναι υψηλής αξίας για πολλούς ανθρώπους και οι οποίες εκτείνονται από την πολιτική, οικονομική και κοινωνική ελευθερία έως ευκαιρίες να είναι κάποιος δημιουργικός και παραγωγικός και να απολαμβάνει την προσωπική αυτοεκτίμηση και τα εγγυημένα ανθρώπινα δικαιώματα...».¹

Ένας δεύτερος ορισμός που χρησιμοποιείται ευρέως είναι της Παγκόσμιας Τράπεζας (World Bank), σύμφωνα με τον οποίον «στόχος της κοινωνικής ανάπτυξης είναι να στηρίξει την ενδυνάμωση των φτωχών ανθρώπων, μέσω της αύξησης των κοινωνικών τους πλεονεκτημάτων και ικανοτήτων, και να προωθήσει ενταξιακούς θεσμούς και, κατ’ αυτόν τον τρόπο, να αυξήσει τις δυνατότητες των φτωχών ανθρώπων για πιο ασφαλή διαβίωση».²

Δεδομένης της δυσκολίας στην υιοθέτηση ενός κοινά αποδεκτού ορισμού, στην παρούσα εργασία θα ορίσουμε την κοινωνική ανάπτυξη ως «τη διαδικασία που στόχο έχει την άμβλυνση κάθε μορφής κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων ούτως ώστε να είναι εφικτή η επίτευξη ενός καλύτερου επιπέδου διαβίωσης για όλα τα μέλη της κοινωνίας». Υπό αυτό το πρίσμα, οι ανισότητες θεωρούνται ότι είναι έμφυτες στην κοινωνική διαδικασία και είναι ακριβώς αυτές που παρεμποδίζουν

την κοινωνική συνοχή και συνεπώς, την ομαλή κοινωνική εξέλιξη.

Μεθοδολογία

Είναι γεγονός ότι κάθε προσπάθεια ποσοτικής έκφρασης κοινωνικών φαινομένων ή διαστάσεων τους, είναι εξαιρετικά πολύπλοκη και συνήθως ατελής ή ακόμα και «ύποπτη» διαδικασία. Η πολυπλοκότητα αυτή πηγάζει τόσο από τη δυσκολία που υπάρχει στην εννοιολογική απόδοση των κοινωνικών φαινομένων, όσο και στην προσπάθεια να αποδομηθεί η έννοια του φαινομένου σε επιμέρους διαστάσεις/μεταβλητές.

Αναζητώντας ανάλογες μεθόδους ποσοτικής έκφρασης του επιπέδου κοινωνικής ανάπτυξης χωρών ή περιφερειών, θα μπορούσε να αναφερθεί ως πιο ενδεικτικός ο δείκτης ανάπτυξης ανθρώπινου δυναμικού (Human Development Index) του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών:

Για τον υπολογισμό τού εν λόγω δείκτη χρησιμοποιούνται στοιχεία που αφορούν: α) στο προσδόκιμο ζωής, ως στοιχείο που αντικατοπτρίζει τη μακροβιότητα και υγεία των ανθρώπων, β) στο εκπαιδευτικό επίπεδο (το οποίο προκύπτει από το συνυπολογισμό του ποσοστού των λειτουργικά αναλφάβητων και των ατόμων που είναι εγγεγραμμένοι σε κάποια εκπαιδευτική βαθμίδα), ως στοιχείο που αποτυπώνει το επίπεδο γνώσης και γ) στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ (σταθμισμένο), το οποίο αντανακλά το επίπεδο διαβίωσης. Έτσι, ο δείκτης ανάπτυξης ανθρώπινου δυναμικού προκύπτει ως ο αριθμητικός μέσος των παραπάνω μεταβλητών.

Παρά το γεγονός όμως, ότι ο εν λόγω δείκτης επιχειρεί να συμπεριλάβει κάποιες από τις βασικές διαστάσεις της κοινωνικής ανάπτυξης, η χρήση τού κατά κεφαλήν ΑΕΠ μπορεί να αποβεί προβληματική και να οδηγήσει στην εξαγωγή λανθασμένων συμπερασμάτων, καθώς η λογική που διέπει τον εν λόγω δείκτη είναι ότι αποδίδεται το ίδιο εισόδημα σε όλα τα άτομα μιας χώρας (ή μιας περιοχής) και κατά συνέπεια θεωρείται ότι έχουν όλοι το ίδιο επίπεδο διαβίωσης. Ως εκ τούτου, δεν μπορεί να αποτυπώσει την πραγματική κατανομή του εισοδήματος μεταξύ των κατοίκων μιας δεδομένης περιοχής.

Στην παρούσα εργασία θα ακολουθήσουμε το μεθοδολογικό πλαίσιο του δείκτη ανάπτυξης ανθρώπινου δυναμικού, χωρίς ωστόσο να συμπεριλάβουμε τις προαναφερθεί-

1. UNDP, *Human Development Report 1990*, σ. 10, Box 1.1.

2. World Bank, *Issues paper for a World Bank Social Development Strategy*, May 2002, www.worldbank.org/socialdevelopment.

σες μεταβλητές. Αντ'αυτού επιλέγουμε μεταβλητές οι οποίες αποτυπώνουν, αν και όχι απόλυτα, το επίπεδο των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων των περιφερειών. Ειδικότερα, ο δείκτης ανισοτήτων που θα χρησιμοποιηθεί προκύπτει ως ο αριθμητικός μέσος των τριών μεταβλητών που ακολουθούν:³

- *Ποσοστό φτώχειας (Pov)*⁴ ως δείκτης που αντανακλά τη διάσταση της οικονομικής ανισότητας, καθώς εκφράζει το ποσοστό των ατόμων που δεν είναι σε θέση να προσεγγίσουν το μέσο επίπεδο διαβίωσης και ποιότητας ζωής της κοινωνίας.
- *Ποσοστό ανέργων (Unempl)*⁵ ως δείκτης που αντανακλά τον κοινωνικό αποκλεισμό. Εάν υποθέσουμε ότι η εργασία αποτελεί μια από τις βασικότερες διαδικασίες ενεργούς συμμετοχής ενός ατόμου στην κοινωνία, τότε η απουσία αυτής θα πρέπει να προσλαμβάνεται ως διάσταση κοινωνικού αποκλεισμού.
- *Ποσοστό ατόμων που δεν ολοκλήρωσαν κάποια ανώτατη ή ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης (Educ)*:⁶ η εκπαίδευση υποδηλώνει την ικανότητα μιας κοινωνίας να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες. Άρα, το ποσοστό των ατόμων που δεν ολοκλήρωσαν κάποια ανώτατη ή ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης υποδεικνύει το βαθμό της προσπάθειας που πρέπει να καταβάλει μια κοινωνία προκειμένου να αντιμετωπίσει τις εσωτερικές της ανισότητες.

3. Θα πρέπει να τονισθεί ότι ο δείκτης ελέγχθηκε στατιστικά με τη μέθοδο ανάλυσης κύριων συνιστωσών (principal components analysis) προκειμένου να διαπιστωθεί η βαρύτητα των επιμέρους μεταβλητών. Για το στατιστικό έλεγχο του δείκτη θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή Richardson C.

4. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι το ποσοστό φτώχειας υπολογίστηκε με βάση τα στοιχεία της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (EU-SILC 2003).

5. Το ποσοστό των ανέργων υπολογίστηκε με βάση τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού και ειδικότερα για το β' τρίμηνο του 2005. Ως άνεργοι θεωρήθηκαν τα άτομα ηλικίας 15-74 τα οποία: α) δεν είχαν εργασία την εβδομάδα αναφοράς, β) ήταν διαθέσιμα για εργασία και γ) αναζητούσαν ενεργά εργασία. Ως απασχολούμενοι θεωρήθηκαν τα άτομα ηλικίας 15 ετών και άνω που την εβδομάδα αναφοράς είχαν εργασία και η οποία τους απέφερε κάποιο εισόδημα.

6. Τα δεδομένα για τον υπολογισμό των ατόμων που δεν ολοκλήρωσαν κάποια ανώτατη ή ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης αντλήθηκαν από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (β' τρίμηνο του 2005).

Οι τιμές του δείκτη κυμαίνονται μεταξύ 0 και 1, με το 0 να δείχνει την πλήρη κοινωνική και οικονομική ισότητα και επομένως το υψηλότερο επίπεδο κοινωνικής ανάπτυξης που μπορεί να επιτύχει μια κοινωνία και το 1 να δείχνει την πλήρη κοινωνική και οικονομική ανισότητα και επομένως κοινωνική υπανάπτυξη.

Οι παραπάνω μεταβλητές δεν μπορούν φυσικά να αποτυπώσουν με ακρίβεια το εύρος των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων, ωστόσο, δεδομένης της έλλειψης περαιτέρω διαθέσιμων στοιχείων σε επίπεδο αστικότητας ανά περιφέρεια, θεωρείται ότι απεικονίζουν, έστω και κατά προσέγγιση, το επίπεδο των ανισοτήτων στις ελληνικές περιφέρειες.⁷

Κατάταξη περιφερειών

Στην ενότητα που ακολουθεί θα παραθέσουμε τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τον υπολογισμό του δείκτη ανισοτήτων. Η κατάταξη των περιφερειών θα αφορά στα ακόλουθα 4 επίπεδα: α) συνολική κατάταξη (σύνολο αστικών, ημιαστικών και αγροτικών περιοχών), β) κατάταξη των περιφερειών με βάση τον δείκτη για τις αστικές περιοχές, γ) κατάταξη των περιφερειών με βάση τον δείκτη για τις ημιαστικές περιοχές και δ) κατάταξη των περιφερειών με βάση τον δείκτη για τις αγροτικές περιοχές.

Συνολική κατάταξη

Με βάση τον δείκτη ανισοτήτων για το σύνολο των περιοχών (αστικών, ημιαστικών και αγροτικών) προκύπτει η ακόλουθη κατάταξη των περιφερειών:

7. Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί ότι ένας κοινωνικός δείκτης θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει και τον κοινωνικό εξοπλισμό που αφορά στην υγεία και στην κοινωνική πρόνοια (ως μεταβλητή), ωστόσο για το σκοπό της παρούσας εργασίας θα περιοριστούμε στις μεταβλητές που έχουν ήδη προαναφερθεί.

Πίνακας 1
Δείκτης ανισοτήτων για το σύνολο των περιοχών ανά περιφέρεια

Κατάταξη	Περιφέρειες	Δείκτης	Pov	Unempl	Educ
1	Αττική	0,272	0,122	0,086	0,610
2	Κρήτη	0,296	0,157	0,061	0,670
	<i>Ελλάδα</i>	<i>0,326</i>	<i>0,210</i>	<i>0,096</i>	<i>0,672</i>
3	Κεντρική Μακεδονία	0,337	0,227	0,111	0,672
4	Βόρειο Αιγαίο	0,339	0,189	0,104	0,723
5	Νότιο Αιγαίο	0,345	0,257	0,081	0,698
6	Θεσσαλία	0,353	0,260	0,093	0,708
7	Ιόνια Νησιά	0,363	0,245	0,084	0,758
8	Πελοπόννησος	0,369	0,290	0,086	0,732
9	Δυτική Μακεδονία	0,378	0,239	0,184	0,711
10	Λοιπή Στερεά, Εύβοια	0,380	0,293	0,105	0,741
11	Δυτική Ελλάδα	0,382	0,303	0,110	0,733
12	Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	0,385	0,322	0,110	0,724
13	Ήπειρος	0,401	0,362	0,115	0,726

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (β' τρίμηνο 2005) και Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (2003).

Από τον Πίνακα 1 προκύπτει ότι η Αττική, συνολικά, παρουσιάζει το χαμηλότερο επίπεδο κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων (0,272 έναντι 0,326 για το σύνολο της χώρας), ως αποτέλεσμα του πολύ χαμηλού ποσοστού φτώχειας και των ατόμων που δεν έχουν ολοκληρώσει ανώτατη ή ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης. Η μοναδική περιφέρεια η οποία εμφανίζει δείκτη χαμηλότερο από τον αντίστοιχο μέσο όρο της χώρας είναι η Κρήτη (0,296).

Από την άλλη πλευρά, ο δείκτης ανισοτήτων για τις περιφέρειες Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης και Ηπείρου επαληθεύουν το χαρακτηρισμό τους ως τις πλέον «προβληματικές» περιφέρειες της Ελλάδας. Τα υ-

ψηλά ποσοστά φτώχειας (32,2% και 36,2% αντίστοιχα) και ανεργίας (11% και 11,5% αντίστοιχα) οδηγούν σε υψηλό δείκτη ανισοτήτων, καταδεικνύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την ανάγκη να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στα κοινωνικά προβλήματα των περιοχών αυτών.

Κατάταξη των περιφερειών με βάση το δείκτη για τις αστικές περιοχές

Απομονώνοντας τις αστικές περιοχές κατά περιφέρεια και υπολογίζοντας αντίστοιχα το δείκτη ανισοτήτων προέκυψε η ακόλουθη κατάταξη των περιφερειών:

Πίνακας 2
Δείκτης ανισοτήτων για τις αστικές περιοχές ανά περιφέρεια

Κατάταξη	Περιφέρειες	Δείκτης	Pov	Unempl	Educ
1	Κρήτη	0,259	0,110	0,066	0,600
2	Βόρειο Αιγαίο	0,271	0,082	0,107	0,624
3	Αττική	0,277	0,134	0,087	0,608
4	Ιόνια Νησιά	0,290	0,089	0,100	0,682
	<i>Ελλάδα</i>	<i>0,295</i>	<i>0,163</i>	<i>0,101</i>	<i>0,620</i>
5	Κεντρική Μακεδονία	0,303	0,168	0,118	0,623
6	Δυτική Μακεδονία	0,310	0,180	0,158	0,592
7	Θεσσαλία	0,315	0,199	0,123	0,624
8	Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	0,317	0,194	0,120	0,636
9	Πελοπόννησος	0,322	0,247	0,089	0,630
10	Ήπειρος	0,324	0,192	0,142	0,639
11	Λοιπή Στερεά, Εύβοια	0,330	0,229	0,108	0,653
12	Δυτική Ελλάδα	0,333	0,182	0,135	0,683
13	Νότιο Αιγαίο	0,335	0,210	0,122	0,672

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (β' τρίμηνο 2005) και Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (2003).

Με βάση τον Πίνακα 2 συμπεραίνεται ότι οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες στις αστικές περιοχές είναι εμφανώς χαμηλότερες (0,295) σε σχέση με την εικόνα του συνόλου των περιοχών (0,326), στοιχείο το οποίο ερμηνεύεται από το γεγονός ότι τα αστικά κέντρα έχουν αναπτυχθεί σε μεγάλο βαθμό τις τελευταίες δεκαετίες: η μετακίνηση του πληθυσμού από τις αγροτικές περιοχές στα αστικά κέντρα, η συγκέντρωση σημαντικού μέρους των οικονομικών δραστηριοτήτων στα μεγάλα αστικά κέντρα και η αυξημένη προσβασιμότητα των ατόμων που κατοικούν στις αστικές περιοχές, σε σχέση με τα άτομα που διαμένουν σε πιο απομακρυσμένες περιοχές, στις διάφορες υπηρεσίες φαίνεται ότι έχουν συμβάλει σημαντικά στο να μειωθούν οι ανισότητες στις εν λόγω περιοχές και να υπάρχει ένα υψηλότερο επίπεδο κοινωνικής ανάπτυξης.

Η περιφέρεια Κρήτης εμφανίζει το χαμηλότερο δείκτη ανισοτήτων στις αστικές

περιοχές (0,259), κυρίως λόγω του χαμηλού ποσοστού φτώχειας (11%) και ανεργίας (6,6%). Παράλληλα, χαμηλό επίπεδο ανισοτήτων εμφανίζει τόσο η περιφέρεια Βορείου Αιγαίου όσο και η περιφέρεια Αττικής (0,271 και 0,277 αντίστοιχα), ενώ αξιοσημείωτη είναι η βελτίωση του επιπέδου ανισοτήτων που παρουσιάζει η Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, σε σχέση με το σύνολο των περιοχών, καταλαμβάνοντας την 8^η θέση.

Από την άλλη πλευρά, το υψηλότερο επίπεδο ανισοτήτων στις αστικές περιοχές εμφανίζει η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (0,335), κατάσταση η οποία ερμηνεύεται από τα υψηλά ποσοστά φτώχειας και ανεργίας.

Κατάταξη των περιφερειών με βάση το δείκτη για τις ημιαστικές περιοχές

Όσον αφορά τις ημιαστικές περιοχές, η κατάταξη των περιφερειών έχει ως εξής:

Πίνακας 3

Δείκτης ανισοτήτων για τις ημιαστικές περιοχές ανά περιφέρεια

Κατάταξη	Περιφέρειες	Δείκτης	Pov	Unempl	Educ
1	Αττική	0,255	0,079	0,063	0,624
2	Κρήτη	0,281	0,058	0,076	0,707
3	Νότιο Αιγαίο	0,321	0,178	0,073	0,713
4	Ήπειρος	0,336	0,247	0,097	0,665
5	Βόρειο Αιγαίο	0,358	0,266	0,084	0,725
	<i>Ελλάδα</i>	<i>0,362</i>	<i>0,277</i>	<i>0,091</i>	<i>0,718</i>
6	Λοιπή Στερεά, Εύβοια	0,371	0,268	0,113	0,732
7	Κεντρική Μακεδονία	0,384	0,332	0,092	0,729
8	Θεσσαλία	0,388	0,359	0,056	0,751
9	Πελοπόννησος	0,401	0,390	0,092	0,721
10	Ιόνια Νησιά	0,421	0,454	0,079	0,730
11	Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	0,444	0,455	0,131	0,745
12	Δυτική Ελλάδα	0,452	0,513	0,088	0,755
13	Δυτική Μακεδονία	0,454	0,390	0,185	0,787

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (β' τρίμηνο 2005) και Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (2003).

Με βάση το δείκτη ανισοτήτων για τις ημιαστικές περιοχές, η κατάταξη των περιφερειών δεν διαφοροποιείται σημαντικά: την πρώτη θέση κατέχει η Αττική (0,255), η Κρήτη (0,281), το Νότιο Αιγαίο (0,321), ενώ ακολουθεί η Ήπειρος, η οποία από την 13^η θέση που κατείχε βάσει του δείκτη για το σύνολο των περιοχών, αναρριχήθηκε στην 4^η θέση, λόγω του χαμηλού ποσοστού φτώχειας και των ατόμων που δεν έχουν ολοκληρώσει κάποια ανώτερη ή ανώτατη βαθμίδα εκπαίδευσης σε αυτές τις περιοχές (αμφότερες χαμηλότερες από τον αντίστοιχο εθνικό μέσο όρο).

Από την άλλη πλευρά, τις τελευταίες θέσεις κατέχουν η Δυτική Ελλάδα (12^η θέση με δείκτη 0,452) και η Δυτική Μακεδονία (13^η θέση με δείκτη 0,454), θέσεις οι οποίες καταδεικνύουν ιδιαίτερα υψηλές ανισότητες.

Κατάταξη των περιφερειών με βάση το δείκτη για τις αγροτικές περιοχές

Με βάση το δείκτη ανισοτήτων για τις αγροτικές περιοχές (βλ. Πίνακα 4) διαπιστώνεται ότι οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες στις αγροτικές περιοχές (0,390) είναι κατά μέσο όρο υψηλότερες από ότι στις αστικές (0,295) και ημιαστικές περιοχές (0,362).

Η Αττική παρουσιάζει τις χαμηλότερες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες στις αγροτικές περιοχές (μόλις 0,282 έναντι 0,390 για την Ελλάδα). Με βάση την παραπάνω κατάταξη, οι λοιπές περιφέρειες που εμφανίζουν χαμηλότερες ανισότητες από το μέσο εθνικό επίπεδο είναι η Κρήτη (0,357) και το Βόρειο Αιγαίο (0,385).

Τέλος, τις υψηλότερες ανισότητες εμφανίζουν οι περιφέρειες Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης και Ηπείρου (0,476 και 0,499 αντίστοιχα).

Πίνακας 4

Δείκτης ανισοτήτων για τις αγροτικές περιοχές ανά περιφέρεια

Κατάταξη	Περιφέρειες	Δείκτης	Pov	Unempl	Educ
1	Αττική	0,282	0,105	0,036	0,704
2	Κρήτη	0,357	0,264	0,042	0,764
3	Βόρειο Αιγαίο	0,385	0,263	0,109	0,782
	<i>Ελλάδα</i>	<i>0,390</i>	<i>0,284</i>	<i>0,084</i>	<i>0,803</i>
4	Νότιο Αιγαίο	0,391	0,413	0,050	0,710
5	Ιόνια Νησιά	0,393	0,306	0,078	0,795
6	Πελοπόννησος	0,401	0,300	0,080	0,822
7	Κεντρική Μακεδονία	0,409	0,329	0,098	0,800
8	Θεσσαλία	0,418	0,365	0,056	0,832
9	Δυτική Μακεδονία	0,437	0,299	0,211	0,800
10	Λοιπή Στερεά, Εύβοια	0,447	0,430	0,094	0,816
11	Δυτική Ελλάδα	0,451	0,477	0,075	0,803
12	Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	0,476	0,501	0,085	0,841
13	Ήπειρος	0,499	0,578	0,097	0,823

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (β' τρίμηνο 2005) και Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (2003).

Βασικές Διαπιστώσεις

Από την κατάταξη των περιφερειών που προηγήθηκε προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα:

- Υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των περιφερειών ως προς το επίπεδο των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων.
- Η κατάταξη των περιφερειών δεν μεταβάλλεται σημαντικά, ανεξάρτητα από το βαθμό αστικότητας των περιοχών που εξετάζουμε (εάν είναι δηλαδή αστικές, αγροτικές ή ημιαστικές).
- Η Αττική και η Κρήτη εμφανίζουν τις χαμηλότερες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες και κατ' επέκταση το υψηλότερο επίπεδο κοινωνικής ανάπτυξης, ενώ παράλληλα επαληθεύεται η άποψη ότι οι περιφέρειες Ηπείρου, Δυτικής Μακεδονίας και Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης είναι οι πιο «προβληματικές» περιοχές της Ελλάδας. Επίσης, θα πρέπει να τονισθεί το υψηλό επίπεδο κοινωνικής ανάπτυξης των νησιωτικών περιφερειών Βορείου Αιγαίου και Νοτίου Αιγαίου.
- Σημαντική διαφοροποίηση ως προς το επίπεδο των ανισοτήτων, και κατά συνέπεια το επίπεδο κοινωνικής ανάπτυξης, εμφανίζεται επίσης μεταξύ των αστικών, ημιαστικών και αγροτικών περιοχών. Οι αγροτικές περιοχές παρουσιάζονται να εί-

ναι λιγότερο κοινωνικά ανεπτυγμένες σε σχέση με τις αστικές περιοχές. Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί από τα υψηλά ποσοστά φτώχειας που εμφανίζουν όλες οι περιφέρειες στις αγροτικές περιοχές και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό όπου, σε ορισμένες περιπτώσεις, ο μισός σχεδόν πληθυσμός των αγροτικών περιοχών να είναι φτωχός. Ειδικότερα, στην Ήπειρο και την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη το ποσοστό φτώχειας στις αγροτικές περιοχές υπερβαίνει το 50% (57,8% και 50,1% αντίστοιχα). Εάν λοιπόν οι στατιστικές αντικατοπτρίζουν σωστά και αντικειμενικά την πραγματικότητα, τότε στην Ήπειρο σχεδόν 76.000 άτομα (από τους 131.000 που είναι ο πληθυσμός στις αγροτικές περιοχές) ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας. Ωστόσο, στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα ποσοστά φτώχειας στις αγροτικές περιοχές είναι υπερεκτιμημένα. Δεδομένου ότι για τον υπολογισμό του ποσοστού φτώχειας επιλέγεται ένα ενιαίο όριο φτώχειας για όλες τις περιοχές, υποθέτουμε ότι όλες οι περιοχές έχουν το ίδιο επίπεδο διαβίωσης. Αυτή η υπόθεση φυσικά είναι προβληματική, αν όχι λανθασμένη, δεδομένου ότι το επίπεδο διαβίωσης είναι διαφορετικό ανάμεσα στις ίδιες τις αστικές περιοχές, πόσο μάλλον μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών.

Ζητήματα πολιτικής

Από την παραπάνω αποτύπωση του επιπέδου κοινωνικής ανάπτυξης των περιφερειών προκύπτει ότι η εφαρμοζόμενη πολιτική θα πρέπει να δώσει ιδιαίτερη βαρύτητα στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι «απομακρυσμένες» ηπειρωτικές περιοχές (κυρίως, η Ήπειρος και η Ανατολική Μακεδονία και Θράκη).

Όπως έχει ήδη προαναφερθεί, έχει επικρατήσει πλέον η πεποίθηση ότι οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν επαρκώς σε επίπεδο κεντρικής διοίκησης, αλλά κρίνεται αναγκαία η συμμετοχή των τοπικών φορέων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Ας εξετάσουμε όμως ποια είναι η πολιτική που εφαρμόζουν ήδη οι περιφερειακές αρχές. Για το λόγο αυτό, θα χρησιμοποιήσουμε στοιχεία τα οποία αντλήθηκαν από τα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (Γ' ΚΠΣ 2000-2006).

Πράγματι, μια προσπάθεια εκτίμησης των μέτρων και δράσεων κοινωνικής πολιτικής που υλοποιούνται στο πλαίσιο των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων⁸ σε έξι περιφέρειες (Αττική, Ήπειρος, Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Θεσσαλία, Στερεά Ελλάδα και Νότιο Αιγαίο) κατέδειξε ότι το ποσοστό του προϋπολογισμού που αφιερώνεται στις δράσεις κοινωνικής πολιτικής είναι αντίστοιχο με το επίπεδο κοινωνικής ανάπτυξης των περιφερειών. Πιο αναλυτικά, οι περιφερειακές αρχές της Ηπείρου, η οποία εμφανίζει την χαμηλότερη κοινωνική ανάπτυξη, αφιερώνουν το 22,2% του προϋπολογισμού του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος σε δράσεις και μέτρα που σχετίζονται με την κοινωνική πολιτική, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στην Αττική είναι 10,92%. Παρ' όλα αυτά, στις περιφέρειες, για παράδειγμα, της Ηπείρου και Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, τα κονδύλια που δαπανώνται για δράσεις που άπτονται της κοινωνικής πολιτικής δεν φαίνεται να φέρνουν τα επιθυμητά αποτελέσματα, τουλάχιστον όσον αφορά στα ζητήματα της φτώχειας και της αγοράς εργασίας, καθώς τόσο το ποσοστό φτώχειας όσο και το ποσοστό ανερ-

γίας δεν έχουν μεταβληθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Δεδομένων των προαναφερθέντων, προκύπτουν δύο βασικά ερωτήματα:

A. Είναι επαρκή τα κονδύλια που διατίθενται για την εφαρμογή μέτρων και δράσεων κοινωνικής πολιτικής; Απάντηση σε αυτό το ερώτημα όμως δεν μπορεί να δοθεί εάν πρώτα δεν ληφθεί υπόψη και το οικονομικό περιβάλλον, το οποίο είναι και αρκετά περιοριστικό. Συνεπώς, οδηγείται κάποιος στο επόμενο ερώτημα.

B. Δεδομένων των δημοσιονομικών περιορισμών, ποια θα πρέπει να είναι η εφαρμοζόμενη κρατική πολιτική η οποία θα διασφαλίζει την επίτευξη των καλύτερων δυνατών αποτελεσμάτων; Η απάντηση δίδεται ήδη από την Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία έχει υιοθετήσει την πολιτική των ενεργητικών μέτρων, πολιτική η οποία εφαρμόζεται και στην Ελλάδα. Εφόσον λοιπόν λαμβάνονται μέτρα που στόχο έχουν όχι την διαίωση των εν λόγω προβλημάτων αλλά την ουσιαστική και αποφασιστική αντιμετώπισή τους, πως είναι δυνατόν να μην υπάρχει ουσιαστική βελτίωση του επιπέδου κοινωνικής ανάπτυξης των ελληνικών περιφερειών; Η απάντηση θα πρέπει να αναζητηθεί στο είδος των ενεργητικών μέτρων που υλοποιούνται, καθώς επίσης και στη σύνδεσή τους με τους διάφορους τομείς της κοινωνίας. Ποια είναι η σωστή ενεργητική πολιτική όταν, για παράδειγμα, η κατάρτιση που παρέχεται στους ανέργους δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες της, ούτως ή άλλως, ανοργάνωτης αγοράς εργασίας ή όταν τα επιδόματα που δίδονται στα φτωχά νοικοκυριά αρκούν απλά για τη συντήρησή τους (εάν το τελευταίο θεωρείται ενεργητική πολιτική);

8. Ziomas D., Bouzas N. & Ntontis D., 2004, *Assessment of implementation of the Greek NAPincl 2003-2005 at Regional level in the context of European Commission's six key priorities for social inclusion, Second Report 2004* στο πλαίσιο της αξιολόγησης του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση, 2003-2005.

Βιβλιογραφία

- UNDP, 1990, *Human Development Report 1990*.
- UNDP, 2004, *Human Development Report 2004*.
- European Commission, 2003, *The European Union Labour Force Survey: Methods and Definitions 2001*, Luxembourg.
- World Bank, 2002, *Issues paper for a World Bank Social Development Strategy*, www.worldbank.org/socialdevelopment.
- Ziomas D., Bouzas N., Ntontis D., 2004, *Assessment of implementation of the Greek NAPincl 2003-2005 at Regional level in the context of European Commission's six key priorities for social inclusion*, Second Report 2004 στο πλαίσιο του Προγράμματος "Group of non governmental experts in the fight against poverty and social exclusion".
- Μαλούτας Θ. (επιμ.), 2000, *Οι πόλεις: Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας*, Β' έκδοση, Αθήνα-Βόλος, ΕΚΚΕ-Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Το επιστημονικό ενδιαφέρον σχετικά με τις μειονότητες στην Ελλάδα

Κατερίνα Μάρκου

Περίληψη

Η μετατόπιση του επιστημονικού ενδιαφέροντος προς τα ζητήματα των μειονοτήτων στην Ελλάδα συμβαδίζει με τις γενικότερες εξελίξεις στην Ευρώπη και, πιο ειδικά, στο βαλκανικό χώρο από το 1989 και έπειτα. Από την πλήρη απουσία αυτών των θεμάτων στον κατάλογο των «εγχώριων», δηλαδή ελληνικών, επιστημονικών εργασιών, περνούμε κατά τη δεκαετία του 1990 σε μια περίοδο επιστημονικής παραγωγής που συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Σκοπός του άρθρου είναι η παρουσίαση της διαχρονικής πορείας της επιστημονικής δραστηριότητας σε σχέση με τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες κάθε εποχής, η εκτίμηση του είδους των εργασιών, των θεματικών και των προσεγγίσεων πάνω στα μειονοτικά ζητήματα. Μια τέτοια διερεύνηση αφενός, προσπαθεί να ρίξει περισσότερο φως στην πρόσφατη απελευθέρωση(;) του ελληνικού επιστημονικού χώρου και του τρόπου που υποδέχεται τα «νέα» επιστημονικά αντικείμενα, αφετέρου να διαπιστώσει την κατεύθυνση του ερευνητικού ενδιαφέροντος και το βαθμό κάλυψης του ερευνητικού αντικείμενου. Η σύνδεση με την κειμενογραφία των προηγούμενων δεκαετιών αποτελεί μια απαραίτητη εισαγωγή στο υπό εξέταση θέμα.

Η κληρονομιά του εικοστού αιώνα στη μελέτη των μειονοτήτων

Η «επιστήμη του φολκλόρ ή της παράδοσης» αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της βαλκανικής επιστημονικής πραγματικότητας ήδη από τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα και σ' όλη τη διάρκεια του εικοστού. Αυτή παρουσιάζεται με διάφορες μορφές, ανάλογα με τη χώρα: μελέτη της παραδοσιακής κοινωνίας, επιστήμη του λαού, πρακτική ιστορία, λαογραφία, κουλτουρολογία,¹ κλπ. Οι μελέτες, στο πλαίσιο αυτών των επιστημονικών παραδόσεων, εστιάζουν πάνω στη ζωή και τα έθιμα των πολιτισμικών ομάδων, διαφορετικών από την κυρίαρχη

και ως επί το πλείστον, ομάδων με προφορική παράδοση. Κεντρικά χαρακτηριστικά τους είναι η πολυεπίπεδη προσέγγιση (από ιστορικής, γλωσσολογικής και εθνολογικής σκοπιάς) και η αντίληψη για την πρωταγωνιστική θέση του εκάστοτε κυρίαρχου πολιτισμού (ελληνικού, βουλγαρικού, σερβικού, αλβανικού, κλπ.) στον κόσμο. Έτσι, όλα τα στοιχεία που συνθέτουν τη ζωή των ομάδων παρουσιάζονται γενικά, εκτός πολιτικού πλαισίου, σταθερά στο χρόνο και περιορισμένα στα στενά εκάστοτε εθνικά όρια.

Η διαδικασία της εθνικής ολοκλήρωσης στα Βαλκάνια τοποθετούσε στο περιθώριο ομάδες που δεν ανταποκρίνονταν στο κυρίαρχο εθνικό μοντέλο με αποτέλεσμα, αν δεν τις αγνοούσε εντελώς, να τις εντάσσει σε ένα «εξωτικό» περιθώριο και να τις μελετά ως τους γραφικούς «άλλους» που από ιστορικό λάθος βρέθηκαν εκτός της εθνικής οικογενείας. Το δε, ιστορικό, γλωσσολογικό και εθνολογικό υλικό προσαρμόστηκε μέσα από τις πένες των ερασιτεχνών, συνήθως, αλλά και πατριωτών λογίων και ανθρώπων με πρόσβαση στο δημόσιο γραπτό λόγο, στην εθνική απαίτηση υπαγωγής αυτών των ομάδων στην εθνική ιστορία της χώρας και την εφεύρεση μιας συγγένειας με το μακρινό παρελθόν.

Η γενική τοποθέτηση των βαλκανικών κρατών σε ζητήματα ετερότητας, χαρακτηρίζεται από την άρνηση της διαφοράς και την προσπάθεια κατασκευής μιας «ομογενούς» πληθυσμιακής εικόνας σταθερής και αμετάβλητης, εγγυήτριας της εθνικής συνοχής και της εθνικής εδαφικής ακεραιότητας. Σε ένα τέτοιο ιδεολογικό πλαίσιο, εντάσσεται και η βιβλιογραφική παραγωγή στην Ελλάδα μέχρι και τη δεκαετία του 1980. Από την πλευρά της επιστημονικής ορολογίας, ο όρος «μειονότητα» ίσχυε μόνο για την περίπτωση της μουσουλμανικής (ή τουρκικής) μειονότητας, ως της μόνης νομικά αναγνωρισμένης σύμφωνα με τη συνθήκη της Λωζάνης (1923). Άλλωστε η παραδοχή για την ύπαρξη ή μη ύπαρξη μειονοτήτων σε ένα κράτος, συνδέεται άμεσα με την πολιτική του ιστορία και με τις σχέσεις εξουσίας που διατηρεί με μια ή και περισσότερες μερίδες του πληθυσμού του, οι οποίες εμφανίζουν στοιχεία απόκλισης²

1. Κλάδος που αναπτύχθηκε στη Βουλγαρία και σχετίζεται περισσότερο με την ιστορία των νοοτροπιών.

2. Τέτοια στοιχεία απόκλισης μπορεί να είναι η διαφορετική γλώσσα από την επίσημη γλώσσα του κράτους, η διαφορετική θρησκεία από τη θρησκεία της πλειοψηφικής ομάδας, η διαφορετική εθνική συνείδηση, η διαφορετική κουλτούρα, κλπ., που από μόνα τους βέβαια, δεν καθιστούν μειονοτικό το άτομο που τα κατέχει. Σύμφωνα με το σημερινό ισχύον δίκαιο περί μειονοτικών δικαιωμάτων, το να ανήκει κάποιος σε μια μειονότητα εθνική ή θρη-

από το κυρίαρχο μοντέλο-πρότυπο που ορίζει τη μορφή και την έννοια της ετερότητας και που επιβάλλεται από το κράτος.

Ομιλητές μειονοτικών γλωσσών και αλλόθρησκες ομάδες

Η μη ύπαρξη μειονοτήτων αποτελούσε τη σταθερή επίσημη θέση της Ελλάδας, αφού προηγουμένως εφαρμόστηκαν πολιτικές καταστολής των γλωσσικών ιδιωμάτων σε ορισμένους κυρίως πληθυσμούς, όπως τους σλαβόφωνους της βόρειας Ελλάδας.³ Η ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία αυτής της ομάδας, ταυτιζόμενη με την επίσημη θρησκεία του κράτους, εκπλήρωνε κατά το ήμισυ την ελληνικότητά της που θα έπρεπε να ολοκληρωθεί με τη γλωσσική αφομοίωση. Άλλωστε, ο βαθμός της γλωσσικής καταπίεσης εξαρτάτο από την εθνική σημασία της ομάδας και τη δυνητική απειλή των γειτονικών κρατών που γλωσσικά ταυτιζόνταν με αυτήν. Για τους υπόλοιπους αλλόφωνους χριστιανικούς πληθυσμούς, ο κίνδυνος διεκδίκησης της διαφορετικότητάς τους (λόγω γλώσσας ή εθνοτικής συνείδησης) ουσιαστικά δεν υπήρχε, αφού ήδη από τις αρχές (ίσως και νωρίτερα) της ίδρυσης του ελληνικού κράτους, ξεκίνησε η γλωσσική υποχώρηση των διαφορετικών, από την επίσημη-κυρίαρχη ελληνική, γλωσσών.

Η λαογραφική προσέγγιση των αλλόγλωσσων αυτών ομάδων αποσκοπούσε στην ανάδειξη των ιδιαίτερων γλωσσικών χαρακτηριστικών, αλλά υποχρεωτικά συγγενών της αρχαίας ελληνικής, κάτι που με τη σειρά του παρέπεμπε στην αναγκαστική εθνική υπαγωγή τους στο ελληνικό κράτος. Έτσι, στο σύνολό τους αυτές οι ομάδες (αρβανιτόφωνοι, βλαχόφωνοι, Σαρακατσάνοι, Τσιγγάνοι, κλπ.) αντιμετωπίστηκαν ως παραδοσιακές ή με πιο σύγχρονους όρους, ως εθνολογίζουσες. Όσο για τους πληθυσμούς με σαφή θρησκευτική υπαγωγή σε άλλο δόγμα, όπως οι Εβραίοι, οι Καθολικοί, οι Προτεστάντες, οι Ευαγγελιστές, οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, οι Παλαιοημερολογίτες κλπ., η αριθμητική αποδυνάμωσή τους (όπως στην περίπτωση των Εβραίων μετά το 1944, καθώς και των Τσάμηδων) ή η μικρή αριθμητική τους αναλογία σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό

σκευτική σημαίνει ότι υπάρχει συνοχή μεταξύ των μελών που μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά και ότι εκφράζεται η επιθυμία για διεκδίκηση των μειονοτικών δικαιωμάτων.
3. Για μια σε βάθος μελέτη με πλήθος ντοκουμέντων πάνω στο θέμα, βλ. Κωστόπουλος Τ. (2000).

άφηναν αδιάφορους τους επαγγελματίες κοινωνικούς επιστήμονες εξίσου με τους ερασιτέχνες. Το ενδιαφέρον για πληθυσμούς μη χριστιανικούς, και δυνάμει μη αφομοιώσιμους στο ελληνικό έθνος, ήταν σχεδόν ανύπαρκτο.

Οι θεσμικά αναγνωρισμένοι «μουσουλμάνοι»

Σε αντίθεση, παρατηρείται μια ποικιλία στην κειμενογραφία σχετικά με τους μουσουλμάνους της Θράκης, οι οποίοι θεωρούνται *de jure* μειονοτικός πληθυσμός, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι γίνεται ξεκάθαρη η εθνοτική σύνθεσή του. Συνήθως υπάρχουν αποσπασματικές πληροφορίες σε μελέτες που αναφέρονται στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και σχεδόν πάντα μέσα από την οπτική της εξωτερικής πολιτικής και άρα, με μια θέαση από τα «πάνω». Οι Πομάκοι και οι Τσιγγάνοι (μόνο η μουσουλμανική μερίδα) άλλοτε γνωρίζουν τη δημοσιότητα και άλλοτε παραμένουν άγνωστοι για την εκτός Θράκης, υπόλοιπη Ελλάδα, ανάλογα με το τι απαιτούσε κάθε φορά το «εθνικό συμφέρον».

Παρακολουθώντας την εξέλιξη της βιβλιογραφικής κατάστασης σχετικά με τους Πομάκους, θα μπορούσαμε να πούμε ότι από τη δεκαετία του 1920 μέχρι το 1940, δεν διαθέτουμε παρά ελάχιστες πληροφορίες για τους Πομάκους, συνήθως διασκορπισμένες σε εθνο-ιστορικά τοπικά βιβλία, που έχουν ως κύριο θέμα τη Θράκη.⁴ Οι Έλληνες συγγραφείς τέτοιων βιβλίων επιχειρηματολογούν ενάντια στις βουλγαρικές ή σερβικές αντιλήψεις για τους Πομάκους, χρησιμοποιώντας ιστορικά στοιχεία προσαρμοσμένα στη δική τους εθνική θεώρηση, με σκοπό να εξαφανίσουν κάθε ένδειξη βουλγαρικής συγγένειας στους Πομάκους. Η καταγωγή, επομένως, των Πομάκων που αποτελεί το κύριο ερώτημα σε αυτά τα έργα, βρίσκεται στο μέσο μιας διαμάχης μεταξύ ελληνισμού και σλαβισμού, ως των κύριων εθνικιστικών κινημάτων στα Βαλκάνια.

Μεγαλύτερο παρουσιάζεται το ενδιαφέρον των λαογράφων από την εποχή της βουλγαρικής κατοχής της Θράκης και ιδιαίτερα μετά τον εμφύλιο πόλεμο. Η συγγραφική τους δραστηριότητα αποσκοπεί στην υπεράσπιση της ελληνικότητας της περιοχής ενάντια στις βουλγαρικές βλέψεις και σε κάθε είδους αφομοιωτική βουλγαρική επιρροή πάνω στους

4. Βλ. Κυριακίδης Στ. Π. (1919), Κουρτίδης Κ. Γ. (1932).

Πομάκους, ειδικά στο γλωσσικό τομέα.⁵ Οι Τσιγγάνοι της περιοχής δεν απασχολούν κανέναν, ούτε σε τοπικό ούτε σε εθνικό επίπεδο. Η μόνη αναφορά σε θρακικό περιοδικό εντοπίζεται το 1953, και αυτή για να τους συνδέσει με αρχαία θρακικά φύλα.⁶

Η αρνητική στροφή στις ελληνοτουρκικές σχέσεις μετά το 1955 και ο φόβος τουρκοποίησης των Πομάκων έστρεψαν τους διάφορους Έλληνες συγγραφείς στην ανάγκη διαφοροποίησης των Τούρκων από τους Πομάκους αν και επίσημα, τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας 1950, η μειονότητα στο σύνολό της αναγνωρίζονταν ως τουρκική. Χαρακτηριστική και μοναδική μονογραφία είναι αυτή του αντισυνταγματάρχη Β. Χωροφυλακής Κ.Γ. Ανδρεάδη, που εκδόθηκε το 1956, με τον τίτλο: *Η μουσουλμανική Μειονότης της Δυτικής Θράκης*. Αν και γίνεται σαφής διαχωρισμός των τριών ομάδων (Τούρκοι, Πομάκοι, Αθίγγανοι), οι αναφορές στους Τσιγγάνους απουσιάζουν εντελώς, ενώ για τους Πομάκους αναφέρεται ότι «εθνολογικώς πιθανότατα κατά το πλείστον είναι υπολείμματα των παλαιών Θρακών (Αγριάνων), λόγω δε της φανατικής των προσηλώσεως εις τον μουσουλμανισμόν και λόγω των φιλελληνικών των αισθημάτων ουδόλως είναι συμπαθείς εις τους Νεοτούρκους, οι οποίοι τους φέρουν μυρίας δυσκολίας οσάκις ζητούν να μεταβούν εις την Τουρκίαν είτε ως επισκέπται, είτε ως έποικοι».⁷

Κατά την περίοδο 1961-1968 έχουμε ίσως τη μεγαλύτερη παραγωγή λαογραφικών μελετών για τους Πομάκους, που ποτέ ωστόσο δεν δημοσιεύτηκαν. Πρόκειται για τις καταγραφές των ηθών και εθίμων των Πομάκων από δασκάλους, που δίδασκαν στα πομακοχώρια και εργάζονταν για τον εμπλουτισμό της λαογραφικής συλλογής του Γ. Μέγα. Το 1967, πραγματοποίησε την επιτόπια έρευνά του στο πομακικό χωριό του Εχίνου στην Ξάνθη, ο γάλλος ανθρωπολόγος Β. Vernier, η οποία θεωρείται η πρώτη επιστημονική έρευνα,⁸ που δημοσιεύτηκε όμως πολύ αργότερα, το 1987. Η δεύτερη έρευνα λίγα χρόνια αργότερα (1971), στηρίχτηκε στα αιματολογικά χαρακτηριστικά των Πομάκων, από τον τότε φοιτητή της Ιατρικής σχολής Ν. Ξηροτύρη, για την εξακρίβωση του φυλετικού

τύπου της ομάδας και την πιθανότητα συγγένειας με τους Έλληνες, Τούρκους και Βούλγαρους.⁹

Τη δεκαετία του 1980, παρατηρείται μια εκδοτική δραστηριότητα αρκετά μεγάλη σε όγκο, αλλά που στερείται στη συντριπτική πλειοψηφία της επιστημονικών κριτηρίων.¹⁰ Τα βιβλία χαρακτηρίζονται από το προπαγανδιστικό περιεχόμενό τους με μόνο στόχο την ανάδειξη της ελληνικότητας των Πομάκων. Η σημαντικότερη όμως, αλλαγή αυτής της περιόδου είναι η νέα προοπτική που διαγράφεται στο χώρο των κοινωνικών επιστημών με την εισαγωγή της κοινωνικής ανθρωπολογίας στο ελληνικό πανεπιστήμιο, που στην πραγματικότητα σημαίνει την αποδόμηση της μονοπολιτισμικής ταυτότητας του ελληνικού κράτους που μέχρι τότε διεκπεραίωναν ο ακαδημαϊκός λαογραφισμός και ο εθνορομαντικός ιστορικισμός.¹¹ Εν τω μεταξύ, Έλληνες επιστήμονες πραγματοποιούν μελέτες στο εξωτερικό, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την (πρώτη ίσως) διδακτορική διατριβή πάνω στο θέμα των Τούρκων και των Πομάκων της Θράκης, η οποία δεν δημοσιεύτηκε ποτέ.¹²

Ελλάδα και μειονότητες από τη δεκαετία του 1990 μέχρι σήμερα

Η εκτίμηση σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης του μειονοτικού φαινομένου στην Ελλάδα, τόσο από πολιτικής όσο και από επιστημονικής άποψης, δεν μπορεί να γίνει παρά μόνο αν πλαισιωθεί από τα γεγονότα που σηματοδότησαν τις γενικότερες εξελίξεις στα Βαλκάνια από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και τη διεθνή νομοπαραγωγή σχετικά με το δίκαιο των μειονοτήτων. Μέσα από μια τέτοια προσέγγιση όπου το πραγματικό, το πολιτικό και το νομικό εμπλέκονται και αλληλεπιδρούν το ένα στο άλλο είναι δυνατό να κατανοήσει κανείς με μεγαλύτερη ασφάλεια τον τρόπο που η επιστήμη έρχεται να εξηγήσει και να ερμηνεύσει τα ερωτήματα σχετικά με τις μειονότητες και στη

9. Βλ. Ξηροτύρης Ν.Ι. (1971).

10. Βλ. Λιάπης Α. (1983), Γονατάς Ν.-Κυδωνιάτης Π. (1985), Ρευμιώτης Α. (1985), Χαραλαμπίδης Α. (1985-86), Λιάπης Α. (1989), Χιδίρογλου Π. (1989).

11. Πρόκειται για την ίδρυση του Τμήματος «Ιστορίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας» στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου το 1984, καθώς και του Τμήματος «Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Ανθρωπογεωγραφίας και Κοινωνικής Πολιτικής» στο Πάντειο Πανεπιστήμιο το 1989. Αναλυτικότερα βλ., Παπαταξιάρχης Ε. (1999), και Τσαούσης Δ. (1993).

12. Βλ. Arvanitou E., (1985).

5. Βλ. Αποστολίδης Μ. Κ., (1941-1942), Τραπεζούντιος Χρ., (1944), Παπαχριστοδούλου Π., (1947), Παπαχριστοδούλου Π. (1948).

6. Βλ. Σιναπίδης Β. (1953).

7. Βλ. Κ. Γ. Ανδρεάδη (1956), σ. 4.

8. Βλ. Vernier Β. (1977), και Vernier Β. (1987).

συγκεκριμένη περίπτωση να εντοπίσει τους παράγοντες που συντέλεσαν στην εισαγωγή των μειονοτικών ζητημάτων στο χώρο του πανεπιστημίου.

Γεγονότα και πολιτική κατάσταση εντός και εκτός Ελλάδας

Η πτώση του τείχους του Βερολίνου και η ταυτόχρονη κατάρρευση των πρώην σοσιαλιστικών κρατών στα Βαλκάνια αποτέλεσε την αφετηρία για μια σειρά πολιτικο-οικονομικών αλλαγών και επαναπροσδιορισμού των εθνικών και εθνοτικών ταυτοτήτων, οι οποίες βρίσκονται μέχρι και σήμερα υπό διαπραγμάτευση. Το ξέσπασμα των εθνικισμών στα Βαλκάνια είχε ως αποτέλεσμα τους πολέμους στα εδάφη της πρώην Γιουγκοσλαβίας (1992-1995 Βοσνία-Ερζεγοβίνη και 1999 Κόσσοβο), ενώ η οικονομική αποσταθεροποίηση κυρίως της Αλβανίας και σε μικρότερο βαθμό της Βουλγαρίας έφεραν στο προσκήνιο άγνωστες πτυχές των εσωτερικών σχέσεων μεταξύ διαφορετικών κοινοτήτων, των κυρίαρχων και αυτών με μειονοτικό καθεστώς.

Η αναγνώριση της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (Π.Γ.Δ.Μ.) με το όνομα «Δημοκρατία της Μακεδονίας» από τα Ηνωμένα Έθνη το 1993 και η αντίδραση του ελληνικού κράτους είχε τον αντίκτυπό τους στον τρόπο χειρισμού της υπόθεσης των σλαβόφωνων στην Ελλάδα. Η επίθεση από μερίδα Ελλήνων ενάντια σε καταστάματα μειονοτικών Τούρκων της Κομοτηνής, τον Ιανουάριο του 1990, οι ταραγμένες ελληνοτουρκικές σχέσεις με αποκορύφωμα τα επεισόδια στα Ίμια, τον Ιανουάριο του 1996, η εκτόνωση της κατάστασης το 1997 και η μετατόπιση των σχέσεων Ελλάδας και Τουρκίας προς την κατεύθυνση της καλής γειτονίας μετά τους σεισμούς στις δύο χώρες το 1999, επηρέασαν με τη σειρά τους τις εξελίξεις στο μειονοτικό ζήτημα της Θράκης.

Εκθέσεις, οι ευρωπαϊκές και διεθνείς νομικές υποχρεώσεις, και το ελληνικό νομικοπολιτικό πλαίσιο

Κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών του εικοστού αιώνα, οι νομικές διεργασίες και η επανεξέταση του δικαίου των μειονοτήτων πραγματοποιούνται κυρίως από τον Οργανισμό για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (Ο.Α.Σ.Ε.) και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Από την πλευρά του διεθνούς

δικαίου, η προστασία των μειονοτήτων αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Οι δε έννοιες της διαφορετικότητας και της συνοχής και η έμφαση στην αρχή της μη διάκρισης, συνιστούν τις νέες προκλήσεις για την πολιτική, κοινωνική και οικονομική ένταξη των μειονοτήτων στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Κατά συνέπεια, η προσαρμογή της Ελλάδας στους νέους όρους που επιτάσσουν οι διεθνείς και ευρωπαϊκοί κανόνες δικαίου, καθώς και η δέσμευσή της από ορισμένες διατάξεις προστασίας των μειονοτήτων, προκύπτουν ως αναγκαστική εξέλιξη στην πορεία της ως μέλους της ευρωπαϊκής και διεθνούς κοινότητας.

Ο έλεγχος για την επικρατούσα κατάσταση σχετικά με τις μειονότητες στο εσωτερικό της χώρας και η διατύπωση συστάσεων από τους αρμόδιους ευρωπαϊκούς και διεθνείς φορείς, συμβάλλουν στην επικαιροποίηση των μειονοτικών προβλημάτων στην Ελλάδα με την έναρξη της δεκαετίας του 1990. Οι εκθέσεις του Παρατηρητηρίου του Ελσίνκι χαρακτηρίζουν με αρνητικούς όρους την κατάσταση, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον στους Τούρκους της Δυτικής Θράκης και τους μη αναγνωρισμένους ως μειονοτικούς Σλαβομακεδόνες.¹³ Η πρώτη κοινοτική έκθεση για τις γλωσσικές μειονότητες στην Ελλάδα που συνέταξε ο Miguel Siguan,¹⁴ υπήρξε σημαντική από την άποψη της επίσημης καταγραφής των μειονοτικών γλωσσών, σε μια χρονική στιγμή που εμφανιζόταν επιτακτική η ανάγκη για την ανάληψη πολιτικής ευθύνης απέναντι στην αδιέξοδη και προβληματική κατάσταση του μειονοτικού καθεστώτος στην Ελλάδα.

Ως απάντηση στις πρώτες ευρωπαϊκές καταγγελίες έναντι της ελληνικής μειονοτικής πολιτικής έρχεται η επίσημη εξαγγελία του Κ. Μητσοτάκη στη Θράκη, το Μάιο του 1991, της αρχής της «ισονομίας και ισοπολιτείας», που θα πρέπει να διέπει οποιαδήποτε πολιτική σχετική με τη «μουσουλμανική» μειονότητα της Θράκης. Το 1992, η Διακομματική Επιτροπή του

13. Βλ. *Destroying ethnic identity. The Turks of Greece*, August 1990, A Helsinki Watch Report, *Greece: Improvements for Turkish Minority: Problems Remain*, April 1992, A Helsinki Watch Report, *Denying Ethnic Identity. The Macedonians of Greece*, April 1994, A Helsinki Watch Report, *Greece: The Turks of Western Thrace*, January 1999, A Helsinki Watch Report.

14. Σύμφωνα με την έκθεση, στην Ελλάδα υπάρχουν οι Τουρκόφωνοι, οι Πομάκοι, οι Τσιγγάνοι, οι Βλάχοι, οι Σλαβόφωνοι και οι Αρβανίτες. Βλ. Siguan M., (1990).

Εθνικού Κοινοβουλίου συγκροτήθηκε για να μελετήσει τα προβλήματα και να υποβάλει προτάσεις για την ανάπτυξη της Θράκης. Σύμφωνα με το πόρισμα της επιτροπής, το σχέδιο ανάπτυξης έπρεπε να αντιμετωπιστεί ως εθνικής προτεραιότητας και υπόθεση εθνικής άμυνας απέναντι στην εξωτερική απειλή.¹⁵

Την ίδια χρονιά, η Ελλάδα υπογράφει τον Ευρωπαϊκό Χάρτη για τις Περιφερειακές ή Μειονοτικές Γλώσσες και το 1995 τη Σύμβαση-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων, του Συμβουλίου της Ευρώπης, χωρίς να την έχει επικυρώσει μέχρι σήμερα, με αποτέλεσμα να μην δεσμεύεται νομικά και πολιτικά για την εφαρμογή της. Η απλή υποχρέωση σεβασμού των διατάξεων αφήνει έτσι ελεύθερη τη νομική και πολιτική ερμηνεία των μειονοτικών δικαιωμάτων από την κεντρική εξουσία, συμβάλλοντας στη διατήρηση της εθνικής οπτικής που παραμένει αντίθετη με εκείνη της σχετικής σύμβασης.¹⁶ Σε πρακτικό επίπεδο, δηλώνει τόσο την άρνηση αποδοχής της ονομασίας «τουρκικής» για τη μειονότητα στη Θράκη¹⁷ όσο και την άρνηση αναγνώρισης της μακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα.

Η επιστημονική κάλυψη των μειονοτικών ζητημάτων

Παράλληλα με τις παραπάνω αλλαγές ή προσπάθειες ρύθμισης των μειονοτικών προβλημάτων και της εναρμόνισης της εσωτερικής νομολογίας με το ισχύον διεθνές και ευρωπαϊκό δίκαιο, η δεκαετία του 1990, κυρίως από τα μέσα της περιόδου και έπειτα, χαρακτηρίζεται από μια έντονη εκδοτική δραστηριότητα. Η βιβλιογραφία αυξάνεται εντυπωσιακά και η ποιότητα των συγγραμμάτων ποικίλει σημαντικά.¹⁸ Εξακολουθούν να εκδίδονται βιβλία με πολλά στοιχεία φολκλόρ και φορτισμένα ιδεο-

λογικά, των οποίων οι συγγραφείς προέρχονται κυρίως, ή συνδέονται σε τοπικό επίπεδο με το χώρο της Θράκης. Το σημαντικότερο είναι ότι αρχίζουν να πραγματοποιούνται αρκετές διδακτορικές διατριβές, κυρίως σε χώρες της Ευρώπης, ενώ ταυτόχρονα αρχίζει η επιστημονική συζήτηση και στο χώρο των ελληνικών πανεπιστημίων και εκδίδονται τεκμηριωμένες εργασίες επιστημονικών προδιαγραφών.¹⁹ Αξίζει να σημειωθεί, η ίδρυση, το 1996, του Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων (Κ.Ε.Μ.Ο.), με σκοπό να ανταποκριθεί τόσο στην αναγκαιότητα κριτικής και επιστημονικής προσέγγισης στο θέμα των μειονοτήτων, έναντι του απολογητισμού και του ερασιτεχνισμού που χαρακτηρίζουν την πλειοψηφία των απόψεων οι οποίες κατά καιρούς εκφράστηκαν στην Ελλάδα.²⁰ Οι εκδόσεις συλλογικών έργων και μονογραφιών, καθώς και η διοργάνωση συνεδρίων του Κ.Ε.Μ.Ο. συνιστούν τους βασικούς άξονες της προσφοράς του στο χώρο των μειονοτικών ζητημάτων.

Από τα πρώτα δημοσιεύματα, που απεικόνιζαν τη νομιμοποίηση του διαλόγου για τις μειονότητες στην ελληνική κοινωνία, ήταν το αφιέρωμα του περιοδικού *Σύγχρονα Θέματα*, το 1997, με τίτλο «Εμείς και οι άλλοι», με τη συμμετοχή πολλών επιστημόνων από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους. Όσο για την εκδοτική δραστηριότητα που ακολούθησε, γεγονός είναι ότι η πλειοψηφία των έργων αφορά στη μειονότητα της Θράκης και μάλιστα ένα ιδιαίτερο τμήμα της, τους Πομάκους και σε μικρότερο βαθμό τους Τσιγγάνους. Επίσης, ένας σημαντικός όγκος εργασιών σχετίζεται με τους

15. Ολόκληρο το πόρισμα της επιτροπής εμπεριέχεται στον τόμο που συνέταξε ομάδα ερευνητών της Ακαδημίας Αθηνών (1994), σ. 189-200.

16. Για εκτενέστερη ανάλυση και σχολιασμό στο θέμα της υιοθέτησης της σύμβασης-πλαισίου, βλ. Μπρεδήμας Α.-Σιυλιάνος Α.Α. (επιμ.), (1997) και Τσιτσελίκης Κ. (2004).

17. Για τις πολιτικές διαστάσεις της ονομασίας της μειονότητας, βλ. Μάρκου Κ. (2006).

18. Μια βιβλιογραφική επισκόπηση με σκοπό την καταγραφή, ταξινόμηση και τη συνοπτική παρουσίαση βιβλίων και άρθρων, που δημοσιεύθηκαν κατά τη δεκαετία 1990, σχετικών με τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, επιχειρείται στο βιβλίο των Ασημακοπούλου Φ., Χρηστίδου-Λιοναράκη Σ. (2002).

19. Η βιβλιογραφία σήμερα, τόσο η ξενόγλωσση όσο και η ελληνόγλωσση, είναι αρκετά πλούσια, όπως επίσης και η διαφορετικότητα των επιστημονικών προσεγγίσεων. Στη συνέχεια, αναφέρονται ενδεικτικά κάποιοι τίτλοι. Για την «μουσουλμανική» μειονότητα: Aarbakke V. (2000), Παπαδημητρίου Π. Γ. (2003), Τρουμπέτα Σ. (2001), Akgönil S. (1999), Dalègre J. (1997), Tsbiridou F. (2000), Sellamazi E. (1999), Markou K. (2001), Τσιούμης Κ. (1997), Frangopoulos Y. (1996), Ζεγκίνης Ε. (1994), Μαυρομάτης Γ. (2004), Μαλκίδης Θ.-Κόκκας Ν. (2006). Για τους σλαβόφωνους της ελληνικής Μακεδονίας: Γούναρης Β., Μιχαηλίδης Ι., Αγγελόπουλος Γ. (1997), Clogg R. (ed.) (2002), Karakasidou A. (1997), Mackridge P. and Yannakakis E. (1997), Lafazani D. (1993), Γιαννησοπούλου Μ. (1998), Danforth L. (1999), Skoulariki A. (2005). Για τις υπόλοιπες μειονότητες στην Ελλάδα: Μόγλο Ρ. (2001), Μπενβενίστε Ρ. (επιμ.) 1998, Μαργαρίτης Γ. (2005), Βαρών-Βασσάρ Ο. (επιμ.), (1998), Tsitsipis L. (1998), Βαξεβάνογλου Α. (2001), Λυδάκη Α. (1997), Εμπειρικός Λ. κ.ά. (επιμ.) (2001), Τσιτσελίκης Κ., Χριστόπουλος Δ., (επιμ.) (1997).

20. Για τους σκοπούς και τις δραστηριότητες του Κέντρου, βλ. την ιστοσελίδα: www.kemo.gr.

σλαβόφωνους και το συνδεδεμένο με αυτούς μακεδονικό ζήτημα. Επίσης, μεγάλη μερίδα των συγγραμμάτων προέρχεται από νομικούς, οι οποίοι από τη μια, αναπτύσσουν το θεωρητικό περιεχόμενο της νέας δικαιοσύνης πραγματικότητας και από την άλλη, αντλούν παραδείγματα είτε από τη «μουςουλμανική» μειονότητα είτε από την κατάσταση του σλαβόφωνου τμήματος της Μακεδονίας.

Όσον αφορά στις θεματικές που αναπτύχθηκαν περισσότερο από όλες, για τη «μουςουλμανική» μειονότητα είναι αυτή της μειονοτικής εκπαίδευσης. Τα πολυάριθμα άρθρα και οι εργασίες που εκπονήθηκαν πάνω σ' αυτό το θέμα οφείλονται κατά μεγάλο μέρος στην παράλληλη εκπόνηση ενός προγράμματος για την εκπαίδευση των μουςουλμανοπαίδων,²¹ το οποίο έδωσε την ευκαιρία για την ιδιαίτερη ενασχόληση με τα εκπαιδευτικά προβλήματα της μειονότητας. Μεγάλο ποσοστό των εργασιών για τους σλαβόφωνους προέρχεται από ιστορικούς που καταπιάνονται με το ζήτημα της ταυτότητας, ένα θέμα που απασχόλησε κατά κύριο λόγο και τα Μ.Μ.Ε. Άλλωστε, ο ρόλος των Μ.Μ.Ε., και στην επιλεκτική προβολή των Πομάκων ή του μειονοτικού, εν γένει, ζητήματος στη Θράκη ήταν έντονος και, τις περισσότερες φορές, αντιθετικός σε σχέση με την προσπάθεια της επιστημονικής αποκατάστασης των μειονοτικών ζητημάτων.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις και προοπτικές στην έρευνα

Η παράθεση των παραπάνω στοιχείων και η διαχρονική εξέταση των τρόπων προσέγγισης των μειονοτήτων και των παραγόντων (εξωτερικών και εσωτερικών) που επέδρασαν στη διαμόρφωσή τους, μας οδηγεί σήμερα σε μια αναμφισβήτητη παραδοχή: έχει αρθεί ο περιορισμός που επέβαλε η προκατάληψη της ελληνικής κοινωνίας σχετικά με τις μειονότητες οι οποίες θεωρούνταν ως μη-υπάρχουσες.

Η επιστημονική ενασχόληση και οι ερευνητικές προσπάθειες των τελευταίων χρόνων στα μειονοτικά θέματα βεβαιώνουν από τη μια πλευρά, τη σταθερή πορεία ενός εκδημοκρατισμού του ακαδημαϊκού χώρου στο συγκεκριμένο τομέα. Από την άλλη πλευρά, η ανα-

γκαιότητα αντιμετώπισης των μειονοτικών προβλημάτων κάτω από την πίεση των γενικότερων αλλαγών στο βαλκανικό περίγυρο αλλά κυρίως, εξαιτίας της επιτακτικής εναρμόνισης και ρύθμισης των μειονοτικών εκκρεμοτήτων σύμφωνα με τις εξελίξεις στη διεθνή νομοπαραγωγή, ιδεολογικά προσανατολισμένης στην αρχή προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δημιούργησαν μια κατάσταση εντός του ελλαδικού χώρου που χαρακτηρίζεται: κατά πρώτον, από την έντονη ενασχόληση με τη νομική πλευρά του ζητήματος των μειονοτήτων, ενημερώνοντας και ταυτόχρονα απαντώντας στις ανάγκες της τρέχουσας νομικοπολιτικής πραγματικότητας. Κατά δεύτερον, το βιβλιογραφικό κενό που υπήρχε για τις σύγχρονες συνθήκες διαβίωσης των μειονοτικών ομάδων ήρθαν να καλύψουν και οι κοινωνικοί επιστήμονες, με την πραγματοποίηση ενός σημαντικού αριθμού επιτόπιων ερευνών.

Όμως, κάτω από την πίεση των γρήγορων απαντήσεων μιας σειράς άγνωστων και εξελισσόμενων ερωτημάτων (τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο) δεν έγινε δυνατή η ίση κατανομή στη μελέτη των μειονοτικών πληθυσμών. Διαπιστώσαμε την υπερπλήρωση κάποιων συγκεκριμένων θεμάτων ή την ιδιαίτερη ενασχόληση με κάποιους πληθυσμούς, ενώ παραμένουν ανέγγιχτες άλλες πτυχές ή ομάδες που συγκροτούν μέρος του μειονοτικού φαινομένου στην Ελλάδα. Οι εξηγήσεις υπάρχουν, και ορισμένες από αυτές έχουν ήδη αναπτυχθεί προηγουμένως στο κείμενο, τονίζοντας ότι ο κύριος λόγος που υπαγόρευσε μια τέτοια στάση ήταν ο βαθμός της «εθνικής σημασίας» της ομάδας, με άλλα λόγια η δυνατότητα διαχείρισης της ταυτότητά της από πολλούς δρώντες. Σε μια όμως, προσπάθεια συνολικής εκτίμησης και αντικειμενικής γνώσης του κοινωνικού χάρτη μιας χώρας, δεν μπορούν να υπάρχουν μείζονος ή ελάσσονος σημασίας θέματα ή πληθυσμοί.

Σήμερα, η δεκαεπτάχρονη συμμετοχή της ελληνικής κοινωνίας και ειδικότερα της πανεπιστημιακής κοινότητας στις πολυεπίπεδες αλλαγές της ευρύτερης βαλκανικής περιοχής και στη νέα νοηματοδότηση των εθνικών ζητημάτων και των συναφών μειονοτικών, παρέχει τη δυνατότητα κριτικής επανεκτίμησης και νηφάλιας επεξεργασίας των δεδομένων της δεκαετίας του 1990. Επιπλέον, περισσότερο από ποτέ άλλοτε, δύο ακόμη στοιχεία: οι μετανάστες και η συμμετοχή των μειονοτικών στο δημόσιο λόγο (αν και δειλή προς το παρόν) κάνουν ορατή και ζωντανή την παρουσία του δια-

21. Το πρόγραμμα ξεκίνησε το 1996, την επιστημονική ευθύνη του οποίου είχαν η Άννα Φραγκουδάκη και η Θάλεια Δραγώνα, ενώ υπήρξε μεγάλη συμμετοχή επιστημονικού προσωπικού κυρίως από το χώρο της εκπαίδευσης αλλά και άλλων κοινωνικών επιστημών.

φορετικού «άλλου», καταλύοντας κάθε επίδοξη προσπάθεια άρνησης της ύπαρξής του.

Η ποικιλία της ετερότητας στην Ελλάδα παραμένει ανοιχτή στην έρευνα, ενώ αναμένεται ακόμη μεγαλύτερη πρόοδος σ' αυτό που ονομάσαμε «εκδημοκρατισμό» του ακαδημαϊκού χώρου, με την παράλληλη βελτίωση των συνθηκών έρευνας. Αυτό σημαίνει άνοιγμα και πρόσβαση σε ιστορικά αρχεία, που είτε φυλάσσονται είτε «εξαφανίζονται», διευκόλυνση των προϋποθέσεων, με την οικονομική ενίσχυση των ερευνών και κυρίως, με την εγκαθίδρυση σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ της πολιτείας και του κοινωνικού επιστήμονα.

Βιβλιογραφία

- Aarbakke V., 2002, *The Muslim Minority of Greek Thrace*, Διδακτορική διατριβή, University of Bergen.
- Akgönül S., 1999, *Une communauté, deux Etats : la minorité turco-musulmane de Thrace occidentale*, Istanbul, ISIS.
- Ανδρεάδη Κ.Γ., 1956, *Η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ.
- Αποστολίδης Μ. Κ., 1941-1942, «Η δια των αιώνων εθνική φυσιογνωμία της Θράκης», *ΑΘΛΓΘ*, τ. 8, σ. 83-122.
- Arvanitou E., 1985, *Turcs et Pomaques en Grèce du Nord (Thrace occidentale). Une minorité religieuse ou deux minorités nationales, sous une administration hellénique chrétienne*, Διδακτορική διατριβή, Université Paris VII.
- Ασημακοπούλου Φ., Χρηστίδου-Λιοναράκη Σ., 2002, *Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα, Λιβάνη.
- Βαξεβάνογλου Α., 2001, *Έλληνες Τσιγγάνοι. Περιθωριακοί και οικογενειάρχες*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Βαρών-Βασσάρ Ο., (επιμ.), 1998, *Εβραϊκή ιστορία και μνήμη*, Αθήνα, Πόλις.
- Clogg R. (ed.), 2002, *Minorities in Greece. Aspects of a Plural Society*, London, Hurst&Company.
- Γιαννησοπούλου Μ., 1998, «Αλμωπία: παρελθόν, παρόν και μέλλον. Μια ανθρωπολογική προσέγγιση», στο συλλογικό *Μακεδονία και Βαλκάνια. Ξενοφοβία και ανάπτυξη*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια/ΕΚΚΕ, σ. 330-466.
- Γονατάς Ν.-Κυδωνιάτης Π., 1985, *Η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης μέσα από τα άρθρά του τοπικού τύπου*, Κομοτηνή, Εκλογή.
- Γούναρης Β., Μιχαηλίδης Ι., Αγγελόπουλος Γ., 1997, *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, Αθήνα, Παπαζήση.
- Dalègre J., 1997, *La Thrace grecque. Populations et territoire*, Paris, L'Harmattan.
- Εμπειρικός Λ., κ.ά. (επιμ.), 2001, *Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Danforth L., 1999, *Η μακεδονική διαμάχη. Ο εθνικισμός σε έναν υπερεθνικό κόσμο*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Ερευνητική Ομάδα Ακαδημίας Αθηνών, 1994, *Η ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και προοπτικές*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών.
- Frangopoulos Y., 1996, *Une minorité musulmane en transition : approche anthropologique des Pomaques grecs*, Διδακτορική διατριβή, Université Catholique de Louvain.
- Ζεγκίνης Ε., 1994, *Οι μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ.
- Karakasidou A., 1997, *Fields of Wheat, Hills of Blood. Passages to nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Κουρτίδης Κ. Γ., 1932, *Ιστορία της Θράκης από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 46 μ.Χ.*, Αθήνα.
- Κυριακίδης Στ. Π., 1919, *Η Δυτική Θράκη και οι Βούλγαροι*, Αθήνα, Σύλλογος Προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων.
- Κωστόπουλος Τ., 2000, *Η απαγορευμένη γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, Αθήνα, Μαύρη Λίστα.
- Lafazani D., 1993, *Appartenance culturelle et différenciation sociale dans le basin du Bas-Strymon: étude d'intégration nationale d'une région macédonienne*, Διδακτορική διατριβή, Paris, Université de Sorbonne-Paris IV.
- Λιάπης Α., 1983, «Οι Πομάκοι μέσα στο χρόνο», *Θρακική Επετηρίδα*, Κομοτηνή, σ. 1-44.
- Λιάπης Α., 1989, «Οι Πομάκοι της Θράκης», *Θρακικά Χρονικά*, τ. 43, Ξάνθη, σ. 51-54.
- Λυδάκη Α., 1997, *Μπαλαμέ και Ρομά. Οι Τσιγγάνοι των Άνω Λιοσίων*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Mackridge P. and Yannakakis E., 1997, *Ourselves and Others: The Development of a Greek Macedonian Cultural Identity since 1912*, Oxford.

- Μαργαρίτης Γ., 2005, *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες. Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας (Εβραίοι, Τσάμηδες)*, Αθήνα, Βιβλιόραμα.
- Markou K., 2001, *La question identitaire et l'éducation chez les Pomaques de Thrace grecque*, Διδακτορική διατριβή, Paris, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales.
- Μάρκου Κ., 2006, «Η χρησιμοποιούμενη ορολογία για τους “μουσουλμάνους” της ελληνικής Θράκης», Μαλκίδης Θ., Κόκκας Ν. (επιμ.), *Μετασχηματισμοί της συλλογικής ταυτότητας των Πομάκων*, Ξάνθη, Σπανίδης, σ. 161-182.
- Μαυρομμάτης Γ., 2004, *Τα παιδιά της Καλκάντζας*, Αθήνα, Μεταίχιμο.
- Μόγλο Ρ., 2001, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1856-1919*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Μπενβενίστε Ρ., (επιμ.), 1998, *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή*, Θεσ/νίκη, Βάνιας.
- Μπρεδήμας Α., Σισυλιάνος Λ.Α. (επιμ.), 1997, *Η προστασία των μειονοτήτων. Η Σύμβαση-πλαίσιο του Σ.Ε.*, Αθήνα, Σάκκουλας.
- Ξηροτύρης Ν.Ι., 1971, *Ιδία παρατηρήσεις επί της κατανομής των συχνοτήτων των ομάδων του αίματος εις τους Πομάκους*, Θεσσαλονίκη, Ιατρική Σχολή.
- Παπαδημητρίου Π. Γ., 2003, *Οι Πομάκοι της Ροδόπης*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδη.
- Παπαταξιάρχης Ε., 1999, «Η πανεπιστημιακή αποκατάσταση της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στην Ελλάδα: μια πρώτη προσέγγιση», *Πρακτικά Επιστημονικού Διημέρου, Προοπτικές και μέλλον των Κοινωνικών Επιστημών στην Ελλάδα*, Ρέθυμνο, Τμήμα Κοινωνιολογίας, σ. 227-246.
- Παπαχριστοδούλου Π., 1947, *Οι Πομάκοι*, Αθήνα, Εταιρεία Θρακικών μελετών.
- Παπαχριστοδούλου Π., 1948, *Οι Πομάκοι και ο δίκαιος αγώνας των να απαλλαγούν από τον δυσβάσταχτο βουλγαρικό ζυγό*, Αθήνα, ΑΘΛΓΘ.
- Ρευμιώτης Α., 1985, *Η συρρίκνωση του ελληνισμού. Μειονότητες και αρθρογραφήματα*, Κομοτηνή.
- Sella-Mazi E., 1999, *La minorité musulmane turcophone de Grèce. Approche sociolinguistique d'une communauté bilingue*, Athènes, Trohalia.
- Siguan M., 1990, *Minorités linguistiques dans la Communauté Economique Européenne. Espagne, Portugal, Grèce, Bruxelles-Luxembourg*, Office des publications officielles des Communautés Européennes.
- Συναπίδης Β., 1953, «Φυλετική καταγωγή και έθιμα των Κατσιβέλλων του Διδυμοτείχου», *ΑΘΛΓΘ*, τ. 18, σ.289-301.
- Skoulariki A., 2005, *Au nom de la nation. Le discours public en Grèce sur la question macédonienne et le rôle des médias (1991-1995)*, Διδακτορική διατριβή, Paris, Université Paris II.
- Τραπεζούντιος Χρ., 1944, *Οι Πομάκοι, οι Βούλγαροι και ο ελληνισμός*, Αθήνα.
- Τρουμπέτα Σ., 2001, *Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων*, Αθήνα, ΚΕΜΟ/Κριτική.
- Τσαούσης Δ. Γ., 1993, «Κοινωνική Ανθρωπολογία και Κοινωνική Πολιτική», *Διαβάζω*, τ. 323, σ. 59-62.
- Tsibiridou F., 2000, *Les Pomak dans la Thrace grecque. Discours ethnique et pratiques socioculturelles*, Paris, L'Harmattan.
- Τσιούμης Κ., 1997, *Οι Πομάκοι στο ελληνικό κράτος (1920-1950)*, Αθήνα, Προμηθεύς.
- Τσιτσελίκης Κ., Χριστόπουλος Δ. (επιμ.), 1997, *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΚΕΜΟ/Κριτική.
- Τσιτσελίκης Κ., 2004, «Ο κανόνας δικαίου ως έκφραση εθνικής ιδεολογίας. Τα αδιέξοδα της νομικής αντιμετώπισης των μειονοτήτων στην Ελλάδα», *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου, Μειονότητες Στην Ελλάδα (7-9 Νοεμβρίου 2002)*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σ. 457-482.
- Tsitsipis L., 1998, *A Linguistic Anthropology of Praxis and Language Shift. Arvanitika (Albanian) and Greek in Contact*, Oxford, Clarendon Press.
- Vernier B., 1977, *Rapports de parenté et rapports de domination : Représentation mythique du monde et domination masculine chez les Pomaques*, Διδακτορική διατριβή, Paris, EHESS.
- Vernier B., 1987, «Μυθική αναπαράσταση του κόσμου και ανδρική κυριαρχία στους Έλληνες Πομάκους», στο *Δαμιανάκος Στ. (επιμ.), Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 297-344.
- Χαραλαμπίδης Α., 1985-86, «Οι Πομάκοι της Ροδόπης», *Θρακική Επετηρίδα*, τ. 6, Κομοτηνή, σ. 88-97.
- Χιδίρογλου Π., 1989, *Οι Έλληνες Πομάκοι και η σχέση τους με την Τουρκία*, Αθήνα, Ηρόδοτος.

2

Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού και Πολιτικές Ένταξης

Ανισότητες πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση: διαφοροποιήσεις σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο¹

Μανώλης Χρυσάκης
Διονύσης Μπαλούρδος

Περίληψη

Η διερεύνηση των τάσεων διαφοροποίησης των ανισοτήτων πρόσβασης στην Ανώτατη Εκπαίδευση στην Ελλάδα, σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο, αποσκοπεί στο να δώσει μια πρώτη απάντηση για το αν και κατά πόσο η «μαζικοποίηση» της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στη χώρα μας, συμπεριλαμβανομένων των μεταπτυχιακών σπουδών, είχε ως αποτέλεσμα την ικανοποίηση της αξίωσης για ελεύθερη πρόσβαση χωρίς κοινωνικά προσδιορισμένες ανισότητες σε αυτόν τον τομέα. Όπως διαπιστώνεται, η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των νοικοκυριών, που τεκμαίρεται εδώ με το επάγγελμα του πατέρα, ως δηλωτικό της δυνατότητάς τους να στηρίζουν ή όχι επί μακρόν και με υψηλό σχετικά κόστος τους γόνους τους, προκειμένου να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες των εξουθενωτικών ανταγωνιστικών διαδικασιών επιλογής, είναι ο πλέον καθοριστικός παράγοντας διαφοροποίησης των ανισοτήτων πρόσβασης, κυρίως στα υψηλής προτίμησης τμήματα των Πανεπιστημίων. Η «μαζικοποίηση» της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στη χώρα μας δεν φαίνεται να αναιρεί τον κοινωνικό προσδιορισμό των ανισοτήτων πρόσβασης στα Α.Ε.Ι. και τα Τ.Ε.Ι., οι οποίες αν και καταγράφουν μια μικρή μείωση μετά το ακαδημαϊκό έτος 1999/2000, λόγω της σημαντικής αύξησης του αριθμού των εισακτέων και παρά την αύξηση του βαθμού δυσκολίας των διαδικασιών επιλογής, από το ακαδημαϊκό έτος 2000/2001 (χρονιά εφαρμογής της «μεταρρύθμισης» του 1997), εμφανίζουν τάσεις σταθεροποίησης, σε υψηλά επίσης επίπεδα κυρίως στα Πανεπιστήμια. Παράλληλα, για τους ίδιους λόγους, καταγράφονται τάσεις μεταφοράς και επαύξησης των κοινωνικά προσδιορισμένων ανισοτήτων πρόσβασης και επιτυχίας, στο αμέσως επόμενο επίπεδο σπουδών δηλαδή στα Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών (Π.Μ.Σ.) για την απόκτηση Πτυχίων Μεταπτυχιακής

1. Την ευθύνη της επεξεργασίας του στατιστικού υλικού και της διαμόρφωσης των Πινάκων και των Διαγραμμάτων του παρόντος άρθρου έχει ο Αντώνης Μποζιάρης, μεταπτυχιακός φοιτητής στο Π.Μ.Σ. του τμήματος Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου.

Ειδίκευσης και Διδακτορικών Διπλωμάτων. Συνάγεται επομένως το συμπέρασμα ότι στο πλαίσιο της ελληνικής Ανώτατης Εκπαίδευσης οι, ούτως ή άλλως, κοινωνικά προσδιορισμένες εκπαιδευτικές ανισότητες διαφοροποιούνται και αναδεικνύονται ως ακόμη πιο οξυμμένες και καθοριστικές στο μεταπτυχιακό μάλλον παρά στο προπτυχιακό επίπεδο σπουδών.

Εισαγωγή

Όπως έχει διαπιστωθεί και με την ευκαιρία προηγούμενων ερευνητικών προσπαθειών, οι κοινωνικά προσδιορισμένες ανισότητες πρόσβασης στην Ανώτατη Εκπαίδευση, όχι μόνο επιμένουν αλλά και επαυξάνονται διαχρονικά (Χρυσάκης, 2003), ενώ παρά την επέκταση της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης και τη συνακόλουθη αύξηση του αριθμού των εισακτέων, διαπιστώνεται ότι παραμένει ο εξουθενωτικός ανταγωνισμός μεταξύ των υποψηφίων για την κάλυψη των προσφερομένων θέσεων στα ελληνικά Τ.Ε.Ι. και κυρίως στα Α.Ε.Ι. (Χρυσάκης, 2005).

Στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου, επιχειρείται να δοθεί μια απάντηση στο ερώτημα του κατά πόσο η προϊούσα «μαζικοποίηση» της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στη χώρα μας, σε προπτυχιακό αλλά και σε μεταπτυχιακό επίπεδο, μπορεί να συμβάλει στην απάλυνση των κοινωνικά προσδιορισμένων ανισοτήτων πρόσβασης.

Ειδικότερα, στην πρώτη ενότητα κατατίθεται ένα σύντομο σχόλιο για τις διαφαινόμενες επιπτώσεις της «μαζικοποίησης» της Ανώτατης Εκπαίδευσης ως προς τα επίπεδα και την υφή των κοινωνικά προσδιορισμένων εκπαιδευτικών ανισοτήτων.

Ακολούθως, στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζονται μία σειρά από δείκτες που αφορούν τη διαχρονική εξέλιξη των ανισοτήτων πρόσβασης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση σε συνάρτηση με την κοινωνική προέλευση των φοιτητών/τριών, χρησιμοποιώντας κατάλληλες γι' αυτό το σκοπό ταξινομητικές μήτρες με βάση το επάγγελμα του πατέρα τους.

Στην τρίτη ενότητα η ανάλυση ολοκληρώνεται με την παρουσίαση για πρώτη φορά ορισμένων ευρημάτων που αφορούν στη διαμόρφωση των κοινωνικά προσδιορισμένων ανισοτήτων πρόσβασης στα Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών, συμπεριλαμβανομένων των Μεταπτυχιακών Σπουδών για την απόκτηση Διδακτορικού διπλώματος, στην Ελλάδα.

Τέλος, αντί επιλόγου, συνοψίζονται τα συμπεράσματα της ανάλυσής μας με ειδικότερη

αναφορά στα Προγράμματα των Μεταπτυχιακών Σπουδών, τα οποία πλέον αποτελούν την κορυφή του παγόβουνου των εκπαιδευτικών ανισοτήτων στη χώρα μας.

«Μαζικοποίηση» της Ανώτατης Εκπαίδευσης και κοινωνικά προσδιορισμένες ανισότητες πρόσβασης

Οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες των τελευταίων 30 χρόνων για το μετασχηματισμό του σχολείου, αποσκοπούσαν ταυτόχρονα στην εξυπηρέτηση δύο διακηρυγμένων στόχων. Πρώτον, τον «εκδημοκρατισμό του εκπαιδευτικού συστήματος» και δεύτερον την «αναγκαία προσαρμογή της εκπαίδευσης στις απαιτήσεις του σύγχρονου κόσμου». Κατά μια άποψη, η εκπλήρωση του πρώτου στόχου παραμένει ακόμη ζητούμενο μάλλον παρά δεδομένο, καθώς οι μεταρρυθμίσεις που αποσκοπούσαν στην εξασφάλιση των ίσων ευκαιριών είχαν το ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα, ενώ η προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις σύγχρονες απαιτήσεις τείνει να είναι μονομερής και κινείται αποκλειστικά προς την κατεύθυνση της καπιταλιστικής ολοκλήρωσης² έτσι ώστε να συνδέεται όλο και πιο στενά με τις ανάγκες της αγοράς (Michea 2002, σ.34).

Όπως διαπιστώνεται, παρά την προϊούσα, κατά τα τελευταία χρόνια, διαδικασία μαζικοποίησης της εκπαίδευσης, οι αναπτυγμένες δυτικές κοινωνίες δεν έχουν επιτύχει να ανταπεξέλθουν στο κοινωνικό αίτημα για ίση, ανεξάρτητα από την κοινωνική καταγωγή, πρόσβαση στην Ανώτατη Εκπαίδευση. Ο εν λόγω στόχος, παρόλο που είναι ευρύτερα αποδεκτός, φαίνεται όλο και πιο δύσκολο να επιτευχθεί. Η εν λόγω κατάσταση φαίνεται ήδη να είναι πιο σοβαρή στις Η.Π.Α.,³ όπου ακόμη και τα με-

σαία στρώματα αρχίζουν να νοιώθουν την πίεση (Weber 1999, σ. 8-9).

Από την άλλη πλευρά, η θεσμοθέτηση μέτρων γενικού χαρακτήρα, όπως είναι η διεύρυνση της εμβέλειας και της προσιτότητας των εκπαιδευτικών συστημάτων, η αύξηση της δημόσιας χρηματοδότησης, η επιμύκνιση της διάρκειας της υποχρεωτικής εκπαίδευσης κ.ο.κ., συνέβαλαν μεν σημαντικά στη βελτίωση του εκπαιδευτικού επιπέδου του πληθυσμού σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, αλλά δεν φαίνεται να πέτυχαν ως προς την άρση των κοινωνικών ανισοτήτων για την πρόσβαση και την επιτυχία στις ανώτερες κυρίως εκπαιδευτικές βαθμίδες, δημιουργώντας έτσι αμφιβολίες για την αποτελεσματικότητα των εν λόγω μέτρων σε αυτόν τον τομέα (Vanderberghe, 2002, σ. 17-18). Παράλληλα, στο βαθμό που η ραγδαία άνοδος του γενικού επιπέδου εκπαίδευσης του πληθυσμού, εμφανίζει τα τελευταία χρόνια σημάδια κόπωσης, αναμένεται αντίστοιχη αρνητική επίδραση και όξυνση των κοινωνικά προσδιορισμένων ανισοτήτων πρόσβασης και επιτυχίας στην Ανώτατη Εκπαίδευση με αποτέλεσμα αυτές όχι μόνο να επιμένουν διαχρονικά, αλλά και να διευρύνονται (Girod 1993, σ. 69).

Όπως διαπιστώνεται, παρά τον εκδημοκρατισμό και τη μαζικοποίηση της Ανώτατης Εκπαίδευσης, οι κοινωνικά προσδιορισμένες ανισότητες πρόσβασης παραμένουν και συνεχίζουν να κινούνται σε υψηλά επίπεδα ειδικά όσον αφορά τις προνομιούχες σχολές για τις οποίες εκδηλώνεται υψηλή κοινωνική ζήτηση (Prost 1992, σ. 92). Με άλλα λόγια, η μαζικοποίηση της Ανώτατης Εκπαίδευσης, ή ακόμη και η ελεύθερη πρόσβαση στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, δεν διασφαλίζουν και ίσες ευκαιρίες επιτυχίας.

Αντίθετα, σε συνθήκες έντονου ανταγωνισμού και υψηλής κοινωνικής ζήτησης, η Ανώτατη Εκπαίδευση διαδραματίζει, “*amonte*”, το ρόλο ενός φίλτρου, ακριβώς για τις κοινωνί-

2. Ειδικότερα όσον αφορά τον εκσυγχρονισμό της Ανώτατης Εκπαίδευσης, επισημαίνεται ότι αυτός βασικά ανταποκρίνεται στην αναγκαιότητα για αδιάκοπη προσαρμογή στις νέες επιστημονικές εξελίξεις και στη νέα τεχνολογία. Έτσι στο πλαίσιο του καπιταλιστικού κράτους, επιχειρείται ο εκσυγχρονισμός του Πανεπιστημίου προκειμένου να επιτελεί ταυτόχρονα τρεις ρόλους: Πρώτον, να αποτελέσει ένα μηχανισμό εγχάραξης της κυρίαρχης ιδεολογίας. Δεύτερον, να καταρτίζει στελέχη, τα οποία θα μπορούν, με τη χρήση της νέας τεχνολογίας, να αποδίδουν τα μέγιστα στην παραγωγή. Τρίτον, να αναπαράγει με επιτυχία τις ιεραρχικές σχέσεις στη διαδικασία της καπιταλιστικής παραγωγής (Καράγιωργας, 1982, σ. 231).

3. Κατά μία άποψη, στις Η.Π.Α., όπου υφίσταται αλληλοσύνδεση μεταξύ ιδρυμάτων, της αγοράς και του κράτους, έχουν δημιουργηθεί συνθήκες καθολικής πρόσβασης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση για όσους είναι στοιχειω-

δώς ικανοί και επιδιώκουν μια τέτοια εξέλιξη ως προσωπική τους επιλογή. Σε αυτή την περίπτωση δεν ενδιαφέρει η κατοχύρωση του κοινωνικού δικαιώματος για δωρεάν πρόσβαση στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, αλλά η διασφάλιση της ελευθερίας της ατομικής επιλογής του αντικειμένου σπουδών, του χρόνου και του ρυθμού της μόρφωσης του καθενός, ανεξάρτητα από το επίπεδο και τις πηγές των πόρων που είναι αναγκαίο να διατεθούν για την υλοποίηση των εν λόγω ατομικών εκπαιδευτικών επιλογών. Με άλλα λόγια διαλέγει κανείς «ελεύθερα» το αντικείμενο του πόθου του και μετά συναγωνίζεται επίσης «ελεύθερα» στο πλαίσιο μιας δυναμικής και ανταγωνιστικής κοινωνίας με κίνητρα την εργατικότητα και την εφευρετικότητά του (Λιάκουρας, 2004, σ. 51).

ες που προάγουν την επιλογή και τον ανταγωνισμό (Albertini 1999, σ. 205). Η αύξηση της ζήτησης για ολόένα και περισσότερο διαφοροποιημένες και όσο το δυνατόν πιο ανώτερες σπουδές προσδιορίζεται κοινωνικά και αφορά κυρίως εκείνες τις κοινωνικές κατηγορίες του πληθυσμού για τις οποίες η διαμεσολάβηση της εκπαίδευσης είναι σημαντική προκειμένου να επιτύχουν την κοινωνική τους αναπαραγωγή. Από την άλλη πλευρά, εκδηλώνεται και μια τάση αξιοποίησης των εκπαιδευτικών ευκαιριών και από τις κατηγορίες εκείνες του πληθυσμού που αποβλέπουν σε κοινωνική ανέλιξη (Stanculescu 1996, σ.191), ακολουθώντας κάποια τροχιά ανοδικής εκπαιδευτικής κινητικότητας, η οποία όμως είναι μάλλον δομικής παρά γνήσιας υφής.

Τέλος, διαπιστώνεται ότι όταν υποβαθμίζεται η ουσιαστική και τυπική αξία των πτυχίων, ορισμένοι τουλάχιστον μηχανισμοί κοινωνικής επιλογής μετατοπίζονται εκτός των κλασικών προπτυχιακών προγραμμάτων σπουδών της Ανώτατης Εκπαίδευσης (Τομαρά-Σιδέρη 1991, σ. 215), και αναφέρονται πλέον είτε στις σπουδές μεταπτυχιακού επιπέδου είτε σε αμιγώς εξωεκπαιδευτικούς παράγοντες στο επίπεδο της αγοράς εργασίας.

Διαχρονικές εξελίξεις ως προς τις ανισότητες πρόσβασης σε προπτυχιακό επίπεδο στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1984– 2004

Η διερεύνηση της διαχρονικής εξέλιξης των ανισοτήτων πρόσβασης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, στην Ελλάδα, ξεχωριστά για το επίπεδο των Α.Ε.Ι. και των Τ.Ε.Ι. αποσκοπεί στο να δώσει μια πρώτη απάντηση για το αν και κατά πόσο η «μαζικοποίηση» της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στη χώρα μας, είχε ως αποτέλεσμα την ικανοποίηση της αξίωσης για ελεύθερη πρόσβαση, χωρίς κοινωνικά προσδιορισμένες ανισότητες, σε αυτόν τον τομέα.

Υπό αυτό το πρίσμα, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον η ανάλυση των τάσεων διαφοροποίησης των ανισοτήτων πρόσβασης στα Α.Ε.Ι. και τα Τ.Ε.Ι. η οποία σημειωτέον στηρίζεται στα ευρήματα διαχρονικής έρευνας που διεξάγεται στο πλαίσιο του Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής του Ε.Κ.Κ.Ε. με τίτλο: «Διερεύνηση των ανισοτήτων πρόσβασης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση και η επίδραση των εκπαιδευτικών

μεταρρυθμίσεων».⁴ Η εν λόγω έρευνα διεξάγεται με βάση αδημοσίευτα στοιχεία των Στατιστικών Εκπαίδευσης της Ε.Σ.Υ.Ε., τα οποία κατά τη φάση εκπόνησης του παρόντος άρθρου ήταν διαθέσιμα για τη χρονική περίοδο που καλύπτουν τα ακαδημαϊκά έτη 1984/85 έως 2003/2004.

Σημειώνεται ότι, στο πλαίσιο της προαναφερθείσας έρευνας του Ε.Κ.Κ.Ε. και συνακόλουθα στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου, η κοινωνική προέλευση των εγγεγραμμένων στο Α' έτος σπουδών των Α.Ε.Ι. και των Τ.Ε.Ι. προσεγγίζεται, με βάση πάντα τα διαθέσιμα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε., χρησιμοποιώντας μια κατηγοριοποίηση που αντιστοιχεί στο επάγγελμα του πατέρα τους. Σε αυτή την περίπτωση η κατηγοριοποίηση των φοιτητών/τριών των Α.Ε.Ι. και των σπουδαστών/τριών των Τ.Ε.Ι., ανάλογα με το επάγγελμα του πατέρα τους, εκλαμβάνεται ως δηλωτική της κοινωνικής τους προέλευσης.⁵ Ειδικότερα, ομαδοποιώντας τα

4. Επιστημονικός υπεύθυνος: Μανώλης Χρυσάκης.

5. Τα συναθροίσματα των επαγγελματιών χρησιμοποιούνται, κατά γενική παραδοχή, αντί των κοινωνικών τάξεων, ως βασικό εργαλείο για τη μελέτη της κοινωνικής κινητικότητας, καθώς και ως αποτελεσματικός δείκτης για την προσέγγιση των κοινωνικών ανισοτήτων. Κατά μια άποψη αυτό γίνεται για λόγους ευκολίας καθώς οι επαγγελματικοί τίτλοι παραπέμπουν σε αντίστοιχα προσδιορισμένα καταναλωτικά πρότυπα και τρόπους ζωής, χωρίς να ενέχουν την ιδεολογική φόρτιση του όρου «κοινωνική τάξη». Από την άλλη πλευρά, η διαθεσιμότητα των κατάλληλων στατιστικών στοιχείων, προσδίδει επιπλέον πρακτικά πλεονεκτήματα για τη χρησιμοποίηση του επαγγέλματος ως δηλωτικού της κοινωνικής προέλευσης και της κοινωνικής θέσης των ατόμων (Κασιμάτη 2004, σ. 92).

επαγγέλματα των πατέρων, σε τρεις ευρείες ομάδες επαγγελμάτων και συμπληρώνοντας με τρεις επιπλέον ομάδες προκύπτουν οι ακόλουθες έξι κατηγορίες:⁶ 1) Μη χειρωνακτικά και συναφή επαγγέλματα (επιστήμονες, ελεύθεροι επαγγελματίες, διευθύνοντες, υπάλληλοι γραφείου, έμποροι, απασχολούμενοι στις υπηρεσίες),⁷ 2) Αγροτικά επαγγέλματα, 3) Εργατοτεχνίτες και λοιπά χειρωνακτικά επαγγέλματα, 4) Συνταξιούχοι και άλλοι εκτός εργατικού δυναμικού, 5) Άνεργοι και 6) Μη δυνάμενοι να καταταγούν.

Αναλυτικότερα, όσον αφορά την πρόσβαση στην Ανώτατη Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση, από τα στοιχεία του Πίνακα 1 προκύπτει ότι, σε όλη τη διάρκεια της περιόδου αναφοράς, οι πρωτοεγγεγραμμένοι φοιτητές/τριες με πατέρα που ασκεί μη χειρωνακτικά επαγγέλματα αυξάνουν σταθερά τη συμμετοχή τους στο αντίστοιχο σύνολο των φοιτητών/τριών από 56,31% το ακαδημαϊκό έτος 1984/85 σε 71,76% το 1998/99, ενώ καταγράφεται μια μικρή, αλλά σημαντική, μείωση του εν λόγω ποσοστού σε 65,37% για το 1999/2000, για να σταθεροποιηθεί στη συνέχεια σε επίσης υψηλά επίπεδα (68,28%) το ακαδημαϊκό έτος 2003/2004.⁸ Αντίθετα, οι φοιτητές/τριες με πα-

τέρα που ασκεί χειρωνακτικά επαγγέλματα, μειώνουν διαχρονικά την αντίστοιχη συμμετοχή τους. Σε αυτή την περίπτωση η μεγαλύτερη μείωση διαπιστώνεται στην περίπτωση των φοιτητών/τριών με πατέρα αγρότη από 13,57% το 1984/85 σε 5,15% το 2003/2004, ενώ οι φοιτητές/τριες με πατέρα εργατοτεχνίτη μειώνουν σε πολύ μικρότερα ποσοστά τη συμμετοχή τους στο σύνολο των φοιτητών/τριών, από 22,91% το 1984/85 σε 17,65% το 1998/99, για να την αυξήσουν στη συνέχεια σε 23,07% το 1999/2000, ενώ καταγράφεται μια τάση σταθεροποίησης σε ανάλογα επίπεδα (γύρω στο 20%) για τα ακαδημαϊκά έτη 2002/2003 και 2003/2004.⁹

Αντίστοιχα, όσον αφορά την κοινωνική σύνθεση του σπουδαστικού σώματος από τα διαθέσιμα στοιχεία διαπιστώνεται ότι και στα Τ.Ε.Ι., αν και σε μικρότερο βαθμό απ' ότι στα Πανεπιστήμια, η συντριπτική πλειοψηφία των πρωτοετών σπουδαστών έχουν πατέρα που ασκεί μη χειρωνακτικά επαγγέλματα. Σε αυτή την περίπτωση οι σπουδαστές/τριες με πατέρα που ασκεί μη χειρωνακτικά επαγγέλματα, αυξάνουν τη συμμετοχή τους στο σύνολο των πρωτοετών από 43,45% το ακαδημαϊκό έτος 1984/85 σε 52,13% για το 2003/2004. Αντίθετα, οι σπουδαστές/τριες, με πατέρα που ασκεί αγροτικά επαγγέλματα μειώνουν διαχρονικά την αντίστοιχη συμμετοχή τους από 21,09% το 1984/1985 σε 8,07% το 2003/2004.

Την ίδια περίοδο διαπιστώνεται ότι οι σπουδαστές/τριες με πατέρα εργατοτεχνίτη διατηρούν σε σημαντικά επίπεδα και επαυξάνουν μάλιστα σε κάποιο βαθμό τη συμμετοχή τους στο σύνολο των πρωτοετών στα Τ.Ε.Ι. με αποτέλεσμα να καταγράφονται αντίστοιχα ποσοστά συμμετοχής που κυμαίνονται από 31,10% το 1984/85 σε 33,44% το 1999/2000, τα οποία σταθεροποιούνται στη συνέχεια σε χαμηλότερα επίπεδα (30,96%) για το ακαδημαϊκό έτος 2003/2004.

Για τη στάθμιση των προαναφερθέντων ευρημάτων με τις αντίστοιχες ποσοστιαίες κατανομές των πατέρων στον πληθυσμό (άνδρες 45-64 ετών) και τον υπολογισμό των σχετικών πιθανοτήτων πρόσβασης των φοιτητών/τριών στην Ανώτατη Εκπαίδευση ανάλογα με το επάγγελμα του πατέρα τους, χρησιμοποιούνται οι Δείκτες Ανισότητας Πρόσβασης (Δ.Α.Π.). Σε αυτή την περίπτωση, επιλέγοντας την κατηγορία των φοιτητών/τριών με πατέρα αγρότη ως

6. Για τους περιορισμούς και συνακόλουθα τις στατιστικές ανεπάρκειες που συνεπάγεται η χρήση των διαθέσιμων στοιχείων της Ε.Σ.Υ.Ε. (βλ. Κυρίδης 1997, σ. 17. Τομαρά-Σιδέρη 1999, σ. 194, Χρυσάκης, Σούλης, 1991, Κάτσικας, Σωτήρης, 2003, σ. 120).

7. Η ομαδοποίηση των επαγγελμάτων των πατέρων έγινε με βάση τη μονοψήφια κωδικοποίηση της Ε.Σ.Υ.Ε. (Σ.Τ.Ε.Π.- 92).

8. Το ακαδημαϊκό έτος 1999/2000 είναι το τελευταίο για το οποίο η εισαγωγή στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση γίνεται αμιγώς με την εφαρμογή του συστήματος των Γενικών Εξετάσεων, γνωστότερο ως σύστημα των «δεσμών». Από το Ακαδημαϊκό έτος 2000/2001 έως και σήμερα ισχύει το σύστημα των Πανελλαδικών εξετάσεων με κάποιες όμως σημαντικές επεμβάσεις από τους εκάστοτε Υπουργούς Παιδείας που αφορούν: α) τον αριθμό των εξεταζόμενων μαθημάτων από 14 που προέβλεπε η «μεταρρύθμιση» Αρσένη (1997/1998), μειώνονται σε 9 με βάση τη σχετική ρύθμιση Ευθυμίου (2002) και περιορίζονται στα 6 το 2004/2005, μετά από απόφαση της νέας Υπουργού Παιδείας, β) τη μη συνεκτίμηση του προφορικού βαθμού (αρχικά συνεκτιμάται και καταργείται το 2002), γ) τις τάξεις του Λυκείου στις οποίες εφαρμόζεται (αρχικά οι Πανελλαδικές εξετάσεις εφαρμόζονται σε Β' και Γ' Λυκείου, ενώ από το 2004/2005 διεξάγονται μόνο στην Γ' Λυκείου) και δ) την επιβολή ως απόλυτης προϋπόθεσης για την εισαγωγή στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση της βαθμολογικής βάσης του 10 (από το ακαδημαϊκό έτος 2006/2007).

⁹ ό.π.

κατηγορία αναφοράς οι Δ.Α.Π. δείχνουν πόσες φορές υπεραντιπροσωπεύονται αντίστοιχα οι φοιτητές των διαφόρων κατηγοριών προέλευσης, σε σχέση με εκείνους της ομάδας αναφοράς, με άλλα λόγια υπολογίζονται έτσι οι σχετικές πιθανότητες πρόσβασης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση για κάθε επιμέρους κατηγορία κοινωνικής προέλευσης σε σχέση με την επιλεγμένη ομάδα αναφοράς που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι οι φοιτητές/τριες με πατέρα αγρότη.¹⁰

Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 2, διαπιστώνεται ότι οι φοιτητές/τριες των Α.Ε.Ι. με πατέρα που ασκεί μη χειρωνακτικά επαγγέλματα αυξάνουν σταθερά την πιθανότητα πρόσβασης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση σε σχέση με εκείνους των οποίων ο πατέρας ασκεί αγροτικά επαγγέλματα, από 3,72 το 1984/85, σε 6,5 φορές παραπάνω κατά μέσο όρο το 1999/2000, ενώ στη συνέχεια καταγράφεται μικρή μείωση και σταθεροποίηση των σχετικών πιθανοτήτων πρόσβασης, όπως δείχνουν οι τιμές του αντίστοιχου Δ.Α.Π. (5,29), για την εν λόγω κατηγορία το 2003/2004. Αντίστοιχη, αν και μικρότερη, βελτίωση της σχετικής πιθανότητας πρόσβασης επιδεικνύουν οι φοιτητές/τριες με πατέρα εργα-

τοτεχνίτη που εμφανίζουν αύξηση των σχετικών πιθανοτήτων πρόσβασης συγκρινόμενοι με τα παιδιά των αγροτών με τιμές του αντίστοιχου Δ.Α.Π. να κυμαίνονται από 1,66 το 1984/1985 σε 2,14 το 1999/2000, ενώ οι τιμές του Δ.Α.Π. μειώνονται στη συνέχεια στο 1,81 για το ακαδημαϊκό έτος 2003/2004.

Όσον αφορά τις διαφοροποιήσεις που υφίστανται ως προς τις σχετικές ανισότητες πρόσβασης στα Τ.Ε.Ι. επισημαίνεται ότι και σε αυτή την περίπτωση διαπιστώνονται σημαντικές διακυμάνσεις των αντίστοιχων Δεικτών Ανισοτήτων Πρόσβασης. Συγκεκριμένα, οι σπουδαστές με πατέρα που ασκεί μη χειρωνακτικό επάγγελμα αυξάνουν διαχρονικά τις πιθανότητες πρόσβασης, σε σχέση με τα παιδιά των αγροτών, από 1,85 φορές που ήταν μεγαλύτερες το 1984/85 σε 2,82 φορές το 1999/2000. Ενδιαφέρον σε αυτή την περίπτωση παρουσιάζει το εύρημα ότι και τα παιδιά των εργατοτεχνιτών εμφανίζουν ανάλογη με τα παιδιά των μη χειρωνακτών διαφοροποίηση των σχετικών πιθανοτήτων πρόσβασης στα Τ.Ε.Ι. της χώρας σε σχέση με τα παιδιά των αγροτών που συνιστούν την ομάδα αναφοράς στην ανάλυσή μας, από 1,45 φορές που ήταν μεγαλύτερες το 1984/85 σε 2,35 φορές το 1997/98, ενώ καταγράφεται μικρή μείωση και σταθεροποίηση στη συνέχεια σε 1,74 φορές μεγαλύτερες σχετικές πιθανότητες το 2003/2004.

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι το επάγγελμα του πατέρα αναδεικνύεται ως ένας σημαντικός παράγοντας διαφοροποίησης των σχετικών πιθανοτήτων πρόσβασης κυρίως στην Ανώτατη Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση, και κατά δεύτερο λόγο στην Ανώτατη Τεχνολογική Εκπαίδευση. Σημειώνεται δε, ότι ενώ οι ανισότητες πρόσβασης δεν κυμαίνονται σε ακραία επίπεδα όσον αφορά τους αντίστοιχους μέσους όρους στο σύνολο της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, διαπιστώνεται εντούτοις ότι αυτές αυξάνονται διαχρονικά και περίπου υπερδιπλασιάζονται το 1999/2000 σε σχέση με το 1984/1985, ενώ στη συνέχεια σταθεροποιούνται σε ελαφρώς χαμηλότερα, αλλά εντούτοις υψηλά σχετικά επίπεδα στο τέλος της περιόδου αναφοράς (2003/2004).

Επιπλέον, όπως προκύπτει και από άλλες αναλύσεις (Χρυσάκης, 2003), όπου η ζήτηση είναι μεγαλύτερη και επομένως και οι ανταγωνιστικές διαδικασίες επιλογής είναι περισσότερο οξυμμένες, οι σχετικές πιθανότητες πρόσβασης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση αυξάνονται για εκείνες τις κοινωνικές κατηγορίες που, ούτως ή άλλως, εμφανίζονται να ευνοούνται

10. Ο μαθηματικός τύπος για τον υπολογισμό των Δεικτών Ανισότητας Πρόσβασης (Δ.Α.Π.) είναι ο ακόλουθος:

$$- (\Delta.A.P.)_i = (\Delta.A.)_i / (\Delta.A.)_a$$

όπου - (Δ.Α.Π.)_i : ο Δείκτης Ανισότητας Πρόσβασης στα Α.Ε.Ι. (ή τα Τ.Ε.Ι.) για τους φοιτητές/τριες της ομάδας (i)

- (Δ.Α.)_i : ο Δείκτης Ανισότητας (Δ.Α.) για τους φοιτητές/τριες της ομάδας (i)

Ο μαθηματικός τύπος για τον υπολογισμό των Δεικτών Ανισότητας (Δ.Α.) είναι ο ακόλουθος:

$$- (\Delta.A.)_i = \Phi_i / \Pi_i$$

όπου: - Φ_i : το ποσοστό των πρωτοετών φοιτητών της ομάδας (i) στο σύνολο των ανδρών ηλικίας 45-64 ετών της ίδιας χρονιάς

- Π_i : το ποσοστό των «πατέρων» της ομάδας (i) δηλαδή των ανδρών ηλικίας 45-64 ετών της ομάδας επαγγελματιών (i) στο σύνολο των ανδρών ηλικίας 45-64 ετών της ίδιας χρονιάς (υπολογιζόμενο από την αντίστοιχη Έρευνα Εργατικού Δυναμικού της Ε.Σ.Υ.Ε.).

- (Δ.Α.)_a : ο Δείκτης Ανισότητας για τους φοιτητές/τριες της ομάδας αναφοράς (α), που σε αυτή την περίπτωση είναι οι φοιτητές/τριες με πατέρα αγρότη (υπολογίζεται όπως ο (Δ.Α.)_i όπου i=a) .

διαχρονικά περισσότερο στο σύνολο της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης της χώρας μας.

Ειδικότερα δε, όσον αφορά την εκπαιδευτική πολιτική που εφαρμόζεται μετά τη μεταρρύθμιση του 1997, με στόχο τη διεύρυνση της συμμετοχής στην Ανώτατη Εκπαίδευση, διαπιστώνεται ότι αυτή βασίζεται στο μοντέλο της επέκτασης και της διαφοροποίησης, συνέπεια του οποίου είναι να προσφέρει μεν πολλαπλάσιες ευκαιρίες πρόσβασης, οι οποίες όμως κάθε άλλο παρά αναιρούν τις έμμεσες μορφές διάκρισης και επιλογής, με αποτέλεσμα οι εκπαιδευτικές ανισότητες να επιμένουν διαχρονικά και να σταθεροποιούνται σε υψηλά επίπεδα.

Πρέπει πάντως σε αυτό το σημείο να επισημανθεί ότι διαπιστώνεται ένα «παράδοξο», σχετικά με τις επιπτώσεις, ειδικότερα, της «εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης» του 1997/1998. Συγκεκριμένα, παρά το γεγονός ότι ο βαθμός δυσκολίας των διαδικασιών επιλογής αυξήθηκε σημαντικά,¹¹ γεγονός που κατά τεκμήριο οδηγεί σε όξυνση του ανταγωνιστικού χαρακτήρα των εν λόγω διαδικασιών επιλογής, εντούτοις καταγράφονται τάσεις μικρής έστω μείωσης των ανισοτήτων πρόσβασης οι οποίες μπορούν να αποδοθούν στη θετική επίδραση που άσκησε προς αυτή την κατεύθυνση η σημαντική επέκταση και η αύξηση του αριθμού των εισακτέων στο σύνολο της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Επίσης, εκτιμάται ότι αντίστοιχη αναστροφή επίδραση στη διαμόρφωση, σε ελαφρώς χαμηλότερα επίπεδα των ανισοτήτων πρόσβασης, είχε η διασφάλιση στην πράξη της δυνατότητας των υποψηφίων να εισάγονται στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση με βαθμούς ακόμη και πολύ κάτω από τη βάση.

Εν κατακλείδι, φαίνεται ότι η κοινωνική προέλευση των υποψηφίων επηρεάζει και μάλιστα σε μεγάλο βαθμό τις προσδοκίες, τις επιλογές και εν τέλει τις επιδόσεις τους, κατά την κρίσιμη φάση της μετάβασης από τη Δευτεροβάθμια στην Ανώτατη Εκπαίδευση, από τις οποίες εξαρτάται η αξιοποίηση των, ούτως ή άλλως, άνισων ευκαιριών πρόσβασης. Επαληθεύεται έτσι η υπόθεση ότι η διεύρυνση της συμμετοχής δεν αναιρεί εν τέλει τις κοινωνικά

προσδιορισμένες ανισότητες πρόσβασης στην Ανώτατη Εκπαίδευση, καθώς οι εν λόγω ανισότητες συνεχίζουν να υφίστανται.

Ανισότητες πρόσβασης στα Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1999 – 2004

Σε ό,τι αφορά τα Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών, σημειώνεται ότι η ελληνική Ανώτατη Εκπαίδευση όχι μόνο δεν εμφανίζει ένα ενιαίο πρόσωπο, αλλά καταγράφονται και σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τις χώρες που είναι περισσότερο αναπτυγμένες σε αυτόν τον τομέα (EURYDICE, 2005).

Επισημαίνεται ότι, τα τελευταία χρόνια, στα ελληνικά ιδρύματα Ανώτατης Εκπαίδευσης, προσφέρεται ένας μεγάλος αριθμός Προγραμμάτων Μεταπτυχιακών Σπουδών (Π.Μ.Σ.)¹² και δίνεται έτσι η δυνατότητα στους πτυχιούχους να αποκτήσουν επιπλέον γνώσεις και περισσότερα εφόδια στην προσπάθεια εξεύρεσης εργασίας. Τα προγράμματα αυτά, παρότι δεν έχουν, εκτός ελάχιστων εξαιρέσεων, πολλά χρόνια ζωής, εξελίσσονται και αυξάνονται με εκπληκτικούς ρυθμούς. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι το 1993 λειτουργούσαν 51 Π.Μ.Σ., ενώ το 2002 ο αριθμός τους αυξάνεται σε 233 (αύξηση: 357%). Αντίστοιχα, κατά την ίδια περίοδο, ο αριθμός των προσφερομένων μεταπτυχιακών ειδικοτήσεων αυξάνεται από 134 σε 517 (Κ.Ε.Ε., ΥΠ.Ε.Π.Θ., 2003). Το ακαδημαϊκό έτος 2005/2006 λειτουργούν συνολικά 350 Π.Μ.Σ. τα οποία προσφέρουν στους υποψηφίους περίπου 9000 θέσεις για τις οποίες εκδηλώνεται υψηλή κοινωνική ζήτηση. Σύμφωνα με ad hoc εκτιμήσεις ο αριθμός των θέσεων ενός Π.Μ.Σ. ανέρχεται σε 25-30, ο δε αριθμός των υποψηφίων είναι κατά μέσο όρο δεκαπλάσιος, ενώ για ορισμένα από αυτά που αφορούν στα γνωστικά αντικείμενα της Οικονομίας, της Διοίκησης Επιχειρήσεων και των Τεχνολογιών Επικοινωνίας και Πληροφορικής, η ζήτηση είναι έως και εικοσπλάσια της αντίστοιχης προσφοράς θέσεων (Κάτσικας 2006, σ.11).

11. Ο βαθμός δυσκολίας των διαδικασιών επιλογής που θεσπίστηκαν με την «εκπαιδευτική μεταρρύθμιση» του 1997/98 και ετέθησαν σε εφαρμογή από το ακαδημαϊκό έτος 2000/2001, αυξήθηκε σημαντικά λόγω της επέκτασής τους στα δύο τελευταία χρόνια της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και της καθιέρωσης μεγάλου αριθμού εξεταζόμενων μαθημάτων (που αρχικά έφτανε τα 14), καθώς και της συνεκτίμησης του προφορικού βαθμού στον τελικό βαθμό πρόσβασης.

12. Τα Π.Μ.Σ. στο πλαίσιο της ελληνικής Ανώτατης εκπαίδευσης αφορούν: α) Μεταπτυχιακές Σπουδές Ειδίκευσης που οδηγούν στην απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης και β) Διδακτορικές Σπουδές που οδηγούν στην απόκτηση Διδακτορικού Διπλώματος. Ανάλογα με τον κλάδο σπουδών, η διάρκεια κάθε προγράμματος κυμαίνεται από ένα έως δύο έτη (3 έτη τουλάχιστον για το διδακτορικό). Επίσης, αρκετά προγράμματα μεταπτυχιακών δίνουν τη δυνατότητα μερικής παρακολούθησης.

Στην πλειονότητά τους, τα μεταπτυχιακά προγράμματα διοργανώνονται από τμήματα των Πανεπιστημίων, είτε από το καθένα ξεχωριστά, είτε με τη συνεργασία κι άλλων τμημάτων του ίδιου ή άλλου Πανεπιστημίου της Ελλάδας ή του εξωτερικού (διατμηματικά προγράμματα). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο δίνεται η δυνατότητα στους πτυχιούχους των Τ.Ε.Ι. να γίνονται δεκτοί στα μεταπτυχιακά προγράμματα των Α.Ε.Ι., αλλά επιτρέπεται και στα ίδια τα Τ.Ε.Ι. να οργανώνουν και να λειτουργούν προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών, τα οποία όμως οδηγούν μόνο στη χορήγηση μεταπτυχιακού διπλώματος και όχι διδακτορικού.

Η επιλογή των φοιτητών για την παρακολούθηση προγράμματος που οδηγεί στη χορήγηση του μεταπτυχιακού διπλώματος γίνεται πριν την έναρξη του ακαδημαϊκού έτους και πάντοτε έπειτα από προκήρυξη στην οποία αναφέρεται και ο αριθμός των μεταπτυχιακών φοιτητών που γίνονται δεκτοί.

Τα κριτήρια επιλογής καθορίζονται στον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας του Προγράμματος, και αναφέρονται υποχρεωτικά στη δημόσια πρόσκληση ενδιαφέροντος. Αντιθέτως, η επιλογή μεταπτυχιακών φοιτητών για εκπόνηση διδακτορικής διατριβής, μπορεί να γίνει και χωρίς δημόσια πρόσκληση ενδιαφέροντος.¹³

Τα Π.Μ.Σ. έρχονται να συμπληρώσουν τις αγεφύρωτες διαφορές μεταξύ προσφοράς και ζήτησης στην αγορά εργασίας και, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, συντηρούνται από Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης, σε μικρότερο βαθμό από τα δίδακτρα και σχεδόν καθόλου από τον Κρατικό Προϋπολογισμό. Ειδικότερα, όσον αφορά τα δίδακτρα, αξιοσημείωτο είναι

13. Οι διαδικασίες επιλογής και τα κριτήρια εισαγωγής στα Π.Μ.Σ. ορίζονται με βάση το άρθρ. 12 του Ν 2083/92, ενώ εξειδικεύονται αρμοδίως από τα οικεία Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα. Αντίθετα, στην περίπτωση των Διδακτορικών Σπουδών οι διαδικασίες επιλογής και τα κριτήρια εισαγωγής των υποψηφίων διδασκόντων (προϋποθέσεις και απαιτούμενα προσόντα) ορίζονται εκ των ενόντων και διαφοροποιούνται ανάλογα με το οικείο Πανεπιστημιακό Τμήμα. Σε πολλές περιπτώσεις, βασική προϋπόθεση αποτελεί πλέον η κατοχή μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών από το ίδιο ή άλλο Πανεπιστήμιο (Κάτσικας, 2006, σ. 28-29).

το γεγονός ότι αρκετά μεταπτυχιακά προγράμματα προσφέρονται δωρεάν, ενώ για όσα απαιτούνται δίδακτρα, το ύψος τους συναρτάται κατά κύριο λόγο με τον τομέα ειδίκευσης, κατά συνέπεια μπορεί να παρατηρηθούν σημαντικές διακυμάνσεις. Ακριβώς ο τρόπος χρηματοδότησης των Π.Μ.Σ. έχει δημιουργήσει μεγάλα προβλήματα στη λειτουργία τους καθώς συχνά καταγράφονται σημαντικές καθυστερήσεις στην εκταμίευση των κατά τα άλλα εγκεκριμένων κονδυλίων.

Από την άλλη πλευρά, ο περιορισμένος σχετικά αριθμός θέσεων στα Π.Μ.Σ. των ελληνικών πανεπιστημίων σε συνδυασμό με την καλύτερη ποιότητα των ξένων πανεπιστημίων συνεχίζει να οδηγεί τους Έλληνες αποφοίτους στο εξωτερικό για μεταπτυχιακές σπουδές κυρίως στη Μ. Βρετανία, Γαλλία και Η.Π.Α. (Ψαχαρόπουλος, 2003, σ.84). Επιπλέον, ο τρόπος που έγινε η διεύρυνση και η επέκταση των Μεταπτυχιακών Σπουδών στην Ελλάδα, σε συνδυασμό με τη μη αναβάθμιση ή και αποδυνάμωση του βασικού προπτυχιακού κύκλου σπουδών, έχει οδηγήσει σε φαινόμενα υποκατάστασης των πτυχίων των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων από τίτλους μεταπτυχιακής εξειδίκευσης. Υπό αυτό το πρίσμα αυξάνεται όμως η κοινωνική επιλεκτικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος συνολικά καθώς τα μεταπτυχιακά, αν και ορίζονται ως ολοκλήρωση των προπτυχιακών σπουδών, υπόκεινται σε ιδιαίτερα αυστηρή αριθμητική ρήτρα (*numerus clausus*) τη στιγμή που οι μεταπτυχιακές σπουδές δεν είναι δυνατόν να ακολουθήσουν τις τάσεις μαζικοποίησης και ανοικτής πρόσβασης που χαρακτηρίζουν πλέον διεθνώς τις προπτυχιακές σπουδές (Κάτσικας, 2005, σ. 87).

Παράλληλα, τα Π.Μ.Σ. στην Ελλάδα, τα οποία σημειωτέον δεν έχουν ακόμη εναρμονιστεί με το προτεινόμενο, από τη Διακήρυξη της Bologna, μοντέλο των κύκλων σπουδών,¹⁴

14. Στο προτεινόμενο, από τη Διακήρυξη της Bologna, μοντέλο των κύκλων σπουδών προβλέπεται η οργάνωση της Ανώτατης Εκπαίδευσης στις χώρες της Ε.Ε. να ακολουθήσει την ιεραρχημένη διάρθρωση σε τρεις κύκλους σπουδών: Α΄ κύκλος διάρκειας 3 ετών για την απόκτηση βασικού πτυχίου σπουδών, Β΄ κύκλος διάρκειας 2 ετών για την απόκτηση πτυχίου μεταπτυχιακής ειδίκευσης, και Γ΄ κύκλος διάρκειας 3 ετών για την απόκτηση διδακτορικού διπλώματος.

εμφανίζουν συχνά τάσεις υποκατάστασης ή και αποσπασματικής επανάληψης σε πιο εντατικό ρυθμό γνωστικών αντικειμένων που μέχρι πρόσφατα διδάσκονταν σε προπτυχιακό καθαρά επίπεδο. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι σε πολλές περιπτώσεις τα γνωστικά αντικείμενα των Π.Μ.Σ. δεν αποτελούν παρά μέρος μόνο των γνωστικών αντικειμένων που διδάσκονται σε προπτυχιακό επίπεδο χωρίς να διασφαλίζεται μάλιστα ούτε η απαραίτητη ερευνητική διάσταση των εν λόγω προγραμμάτων (Κάτσικας, 2005, σ. 89).¹⁵

Συνοψίζοντας τα παραπάνω μπορούμε να πούμε ότι στην ελληνική Τριτοβάθμια Εκπαίδευση διαμορφώνεται ένα νέο τοπίο, στο πλαίσιο του οποίου οι προπτυχιακές σπουδές δεν αποτελούν πλέον την οροφή. Αντίθετα λόγω της συγκρότησης ενός εκτεταμένου δικτύου θεσμοθετημένων Προγραμμάτων Μεταπτυχιακών Σπουδών (Κάτσικας, 2006, σ.11), καταγράφεται σημαντική μετατόπιση του ενδιαφέροντος από το προπτυχιακό στο μεταπτυχιακό επίπεδο σπουδών.

Υπό αυτό το πρίσμα αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον η διερεύνηση των κοινωνικά προσδιορισμένων ανισοτήτων πρόσβασης με ειδικότερη αναφορά στα Προγράμματα των Μεταπτυχιακών Σπουδών, τα οποία πλέον αποτελούν την κορυφή του παγόβουνου των εκπαιδευτικών ανισοτήτων στη χώρα μας.

Στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου, η διερεύνηση των ανισοτήτων πρόσβασης σε μεταπτυχιακό επίπεδο ακολουθεί για λόγους συγκρισιμότητας, το ίδιο μεθοδολογικό πλαίσιο που χρησιμοποιήθηκε προηγουμένως για την εκτίμηση των αντίστοιχων ανισοτήτων σε προπτυχιακό επίπεδο. Έτσι, γίνεται εκτίμηση των αντίστοιχων Δεικτών Ανισότητας και Ανισότητας Πρόσβασης, όπως ακριβώς προηγουμένως για την περίπτωση των προπτυχιακών φοιτητών/τριών, με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία από τις Στατιστικές Εκπαίδευσης της Ε.Σ.Υ.Ε για τη χρονική περίοδο που καλύπτουν τα ακαδημαϊκά έτη 1999/2000 έως 2003/2004. Σημειώνεται δε,

ότι στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης, δεδομένου ότι, από την Ε.Σ.Υ.Ε δεν παρέχονται στοιχεία για την αναλογία εγγεγραμμένων φοιτητών κατά τύπο μεταπτυχιακών σπουδών και επάγγελμα του πατέρα, τα στοιχεία που αναφέρονται στα Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών (Π.Μ.Σ.) αφορούν χωρίς διάκριση τόσο τα Π.Μ.Σ. που οδηγούν στη χορήγηση μεταπτυχιακών τίτλων σπουδών ειδίκευσης, όσο και εκείνα που οδηγούν στην απόκτηση διδακτορικού διπλώματος.

Αναλυτικότερα, από τα στοιχεία του Διαγράμματος 1, διαπιστώνεται ότι οι εγγεγραμμένοι μεταπτυχιακοί φοιτητές/τριες με πατέρα που ασκεί μη χειρωνακτικά επαγγέλματα (επιστήμονες, ελεύθεροι επαγγελματίες, διευθύνοντες, υπάλληλοι γραφείου, έμποροι, απασχολούμενοι στις υπηρεσίες) αντιπροσωπεύουν τη συντριπτική πλειοψηφία αυξάνοντας μάλιστα τη συμμετοχή τους στο αντίστοιχο σύνολο των μεταπτυχιακών φοιτητών/τριών στο πλαίσιο της ελληνικής Ανώτατης Εκπαίδευσης από 67,28% το 1999/2000 σε 68,83% το 2003/2004. Σε αυτή την περίπτωση διαπιστώνεται ότι τα ποσοστά συμμετοχής στο σύνολο των μεταπτυχιακών φοιτητών/τριών στα ελληνικά ιδρύματα της Ανώτατης Εκπαίδευσης για τη συγκεκριμένη, περισσότερο ευνοημένη, κατηγορία είναι κατά 10 περίπου ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερα από την αντίστοιχη συμμετοχή της ίδιας ομάδας σε προπτυχιακό επίπεδο.

Αντίθετα, οι μεταπτυχιακοί φοιτητές/τριες με πατέρα εργατοτεχνίτη εμφανίζουν πολύ χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής και παράλληλα μειώνουν σταθερά την αντίστοιχη συμμετοχή τους, από 22,45% το ακαδημαϊκό έτος 1999/2000 σε 15,65% το 2002/2003, ενώ φτάνουν στο 20,28% του συνόλου των μεταπτυχιακών φοιτητών το 2003/2004. Στην περίπτωση των μεταπτυχιακών φοιτητών/τριών με πατέρα αγρότη η συμμετοχή τους στο σύνολο των μεταπτυχιακών φοιτητών εμφανίζεται ακόμη πιο μειωμένη και κυμαίνεται από 5,52% το 1999/2000 σε 4,90% το 2002/2003.

Τα προαναφερθέντα ευρήματα σταθμίζονται με τις αντίστοιχες ποσοστιαίες κατανομές των πατέρων στον πληθυσμό (άνδρες 45-64 ετών) υπολογίζοντας τους αντίστοιχους Δείκτες Ανισότητας Πρόσβασης (Δ.Α.Π.), επιλέγοντας την κατηγορία των φοιτητών/τριών με πατέρα αγρότη ως κατηγορία αναφοράς. Σε αυτή την περίπτωση, σύμφωνα με τα στοιχεία του Διαγράμματος 2 διαπιστώνεται ότι οι μεταπτυχιακοί φοιτητές/τριες με πατέρα που ασκεί μη χειρωνακτικά επαγγέλματα εμφανίζουν σταθερά

15. Στην έκθεση των εμπειρογνομόνων του Ο.Ο.Σ.Α. με θέμα την επισκόπηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος εκφράζονται σοβαρές ανησυχίες για το κύρος των διδακτορικών και λοιπών μεταπτυχιακών σπουδών στην Ελλάδα, καθώς διαπιστώνεται ότι το επίπεδο και το εύρος της έρευνας που πραγματοποιείται στα Πανεπιστήμια είναι δυσανάλογα περιορισμένα σε σχέση με το μέγεθος της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στη χώρα μας (Ο.Ο.Σ.Α., 1996, σ.73).

υπερπενταπλάσιες πιθανότητες πρόσβασης στα Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών σε σχέση με εκείνους των οποίων ο πατέρας ασκεί αγροτικά επαγγέλματα.

Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώνεται ότι οι σχετικές πιθανότητες πρόσβασης στα Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών για όσους και όσες έχουν πατέρα που ασκεί μη χειρωνακτικά επαγγέλματα, ήταν 5,4 φορές μεγαλύτερες σε σχέση με τους μεταπτυχιακούς φοιτητές της ομάδας αναφοράς το 1999/2000, αναλογία η οποία αυξάνεται και φτάνει να είναι εξαπλάσια περίπου το 2001/2002, για να σταθεροποιηθεί στη συνέχεια μειούμενη ελαφρώς σε επίσης όμως υψηλά επίπεδα (5,6 φορές παραπάνω σε σχέση με την ομάδα αναφοράς) το 2003/2004.

Αντίστοιχα, διαπιστώνεται ότι οι σχετικές πιθανότητες πρόσβασης στα Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών για τους φοιτητές με πατέρα εργατοτεχνίτη είναι υπερδιπλάσιες σε σχέση με τους φοιτητές με πατέρα αγρότη για τα ακαδημαϊκά έτη 1999/2000 και 2000/2001 για να μειωθούν στη συνέχεια, φτάνοντας στην αναλογία 1,32 το 2002/2003, ενώ την επόμενη χρονιά εμφανίζουν πάλι αυξητικές τάσεις (1,88 φορές παραπάνω σε σχέση με την ομάδα αναφοράς).

Από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα ότι η κοινωνική προέλευση των μεταπτυχιακών φοιτητών, η οποία στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης προσεγγίζεται με βάση το επάγγελμα του πατέρα τους, αναδεικνύεται ως ένας σημαντικός παράγοντας διαφοροποίησης των σχετικών πιθανοτήτων πρόσβασης στα Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών.

Αντί επιλόγου

Η διερεύνηση των τάσεων διαφοροποίησης των ανισοτήτων πρόσβασης στην Ανώτατη Εκπαίδευση στην Ελλάδα, σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο, επαληθεύει την υπόθεση εργασίας σύμφωνα με την οποία η «μαζικοποίηση» της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στη χώρα μας, συμπεριλαμβανομένης της επέκτασης των μεταπτυχιακών σπουδών, δεν είχε σε καμιά περίπτωση ως αποτέλεσμα την ικανοποίηση της κοινωνικής αξίωσης για ελεύθερη χωρίς κοινωνικούς προσδιορισμούς πρόσβαση σε αυτόν τον τομέα.

Όπως διαπιστώνεται, η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των νοικοκυριών, συνεχίζει να είναι ο πλέον καθοριστικός παράγοντας διαφοροποίησης των ανισοτήτων πρόσβασης, σε

μεγαλύτερο βαθμό στα υψηλότερης προτίμησης Α.Ε.Ι. σε σχέση με τα Τ.Ε.Ι. Υπό αυτό το πρίσμα, η «μαζικοποίηση» της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στη χώρα μας, δεν φαίνεται να αναιρεί τις κοινωνικά προσδιορισμένες ανισότητες πρόσβασης στα Α.Ε.Ι. και τα Τ.Ε.Ι. Παράλληλα, για τους ίδιους λόγους, καταγράφονται τάσεις μεταφοράς και επαύξησης των κοινωνικά προσδιορισμένων ανισοτήτων πρόσβασης και επιτυχίας, στο αμέσως επόμενο επίπεδο σπουδών δηλαδή στα Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών (Π.Μ.Σ.) για την απόκτηση Πτυχίων Μεταπτυχιακής Ειδίκευσης και Διδακτορικών Διπλωμάτων.

Συνάγεται επομένως το συμπέρασμα ότι στο πλαίσιο της ελληνικής Ανώτατης Εκπαίδευσης οι, ούτως ή άλλως, κοινωνικά προσδιορισμένες εκπαιδευτικές ανισότητες διαφοροποιούνται και αναδεικνύονται ως ακόμη πιο οξυμμένες και καθοριστικές στο μεταπτυχιακό μάλλον, παρά στο προπτυχιακό επίπεδο σπουδών. Σε αυτή την περίπτωση, παρά το γεγονός ότι ένα μέρος μόνο των Ελλήνων φοιτητών πραγματοποιεί μεταπτυχιακές σπουδές στην Ελλάδα, η μετατόπιση του ενδιαφέροντος από το προπτυχιακό στο μεταπτυχιακό επίπεδο σπουδών και κυρίως η μετατόπιση και επαύξηση των κοινωνικά προσδιορισμένων ανισοτήτων πρόσβασης στο επίπεδο των Προγραμμάτων Μεταπτυχιακών Σπουδών, έχει αναγάγει τις εν λόγω ανισότητες στο να αποτελούν πλέον αυτές ουσιαστικά την κορυφή του παγόβουνου των εκπαιδευτικών ανισοτήτων στη χώρα μας.

Βιβλιογραφία

- Albertini P., 1999, “L’ universite et la ville”, *Les cahiers du radicalisme* No 2, Avril 1999, Paris, Editions Balland.
- Bentolila Alain, 1999, “Illettrisme et destin social”, *Les cahiers an radicalisme*, No 2, Avril 1999, Paris, Editions Balland.
- Bourdieu P., Passeron J.C., 1964, *Les Heritiers. Les etudiants et la culture*, Paris, Editions le Minuit.
- Bourdieu, P., Charle C., Lacroix B., κ.ά., 1999, *Επείγουσες διαγνώσεις και θεραπείες για ένα πανεπιστήμιο σε κατάσταση κινδύνου*, Αθήνα, LIBER, Εκδόσεις Πατάκης.
- Duru-Bellat M., 2004, “Scolarité obligatoire, scolarité commune, scolarité uniforme”, in Prost A., et al., 2004.
- Edwige Antier, 2003, *Vive l’ education! Ce qui changer pour que nos enfants retrouvent le gout d’ apprendre*, Paris, Robert Laffond.
- EURYDICE, 2005, *Focus on the structure of Higher Education in Europe 2004/05. National Trends in the Bologna Process*, Brussels, European Commission.
- Girod Roger, 1993, *Les inegalites sociales*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Hirsch W., Weber L., 1999, *Challenges Facing Higher Education at the Millenium*, Phoenix, American Council on Education, Oryxpress.
- Ionescu I., 1997, *Sociologia scolii*, Iasi, POLIROM.
- Καράγιωργας Σ., 1982, «Εποχή γενικότερης κρίσης», συνέντευξη στο Ν. Αργυρόπουλο και Κ. Αλαβάνο, στο Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Αγώνα, 15-10-1982, στο Καράγιωργας, 1994.
- Καράγιωργας Σ., 1994, *Μελέτες – Άρθρα – Ομιλίες*, Τόμος III, Αθήνα ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
- Κασιμάτη Κ., 2004, *Δομές και Ροές. Το φαινόμενο της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας*, Αθήνα, Gutenberg.
- Κ.Ε.Ε., ΥΠ.Ε.Π.Θ., 2003, *Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: Συνοπτική εικόνα με αριθμούς*, Αθήνα, Κ.Ε.Ε.
- Κάτσικας Χ., Σωτήρης Π., 2003, *Η αναδιάρθρωση του ελληνικού πανεπιστημίου: Από την Μπολόνια στην Πράγα και στο Βερολίνο*, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας.
- Κάτσικας Χ., Θεριανός Κ., 2004, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας.
- Κάτσικας Χ., 2005, *Ευρωπαϊκός χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης και καπιταλιστική αναδιάρθρωση. Η μετάλλαξη του Πανεπιστημίου*, Αθήνα, Gutenberg.
- Κάτσικας Χ., 2006, *Οδηγός μεταπτυχιακών σπουδών και υποτροφιών*, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας.
- Κυρίδης Α., 1997, *Η Ανισότητα στην Ελληνική Εκπαίδευση και η Πρόσβαση στο Πανεπιστήμιο (1955 – 1985)*, Αθήνα, Gutenberg.
- Λιάκουρας Π., 2004, *Για μια καθολική πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση: Η εμπειρία της Αμερικής*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών.
- Lorenzi J.-H., Payan J.-J., 2003, *L’ université maltraitée. Pour sauver notre enseignement supérieur : universités, grandes écoles et recherche*, Paris, Plon.
- Michea I. C., 2002, *Η εκπαίδευση της αμάθειας*, Αθήνα. Εκδόσεις Βιβλιόραμα.
- Ο.Ο.Σ.Α., 1996, *Επισκόπηση του εκπαιδευτικού συστήματος της Ελλάδας, Έκθεση εμπειρογνομώνων*, Αθήνα, Υ.Π.Ε.Π.Θ.
- Παπαδάκης Ν., 2003, *Εκπαιδευτική Πολιτική. Η εκπαιδευτική πολιτική ως κοινωνική πολιτική*; Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Prost A., 1992, *Education societe et politiques*, Paris, Editions du Seuil.
- Prost A., Debene M, Chartier A.-M., Duru-Bellat M., Establet R., Lefour J.- M., 2004, *Repenser l’ école obligatoire*, CNDP, Paris, Editions Albin Michel Scenep.
- Πυργιωτάκης Ι., 2001, *Εκπαίδευση και Κοινωνία στην Ελλάδα. Οι διαλεκτικές σχέσεις και οι αδιάλλακτες συγκρούσεις*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Σιάνου-Κύργιου Ε., 2005, *Εκπαίδευση και κοινωνικές ανισότητες. Η μετάβαση από τη Δευτεροβάθμια στην Ανώτατη Εκπαίδευση (1997 – 2004)*, Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Stanciulescu Elisebeta, 1996, *Teorii Sociologice ale educatiei*, Collegium, Iasi, POLIROM.
- Τομαρά-Σιδέρη Μ., 1991, *Ανώτατη Εκπαίδευση και Κοινωνική επιλογή. Εξέλιξη του φοιτητικού σώματος στο Πάντειο Πανεπιστήμιο 1932-1988*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Τομαρά-Σιδέρη Μ., 1999, «Εκπαιδευτική πορεία και κοινωνική καταγωγή», *Επιθεώ-*

- ρηση *Κοινωνικών Ερευνών*, Ειδικό τεύχος Α' - Β' 1999, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Τσουκαλάς Κ., 1986, «Εργασία και εργαζόμενοι στην πρωτεύουσα: αδιαφάνειες, ερωτήματα, απαντήσεις», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 60, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Vanderberghe Vincent, 2002, *Un enseignement a regulier, des filieres a revaloriser*, Brussels, Editions LABOR.
- Φουντεδάκη Π., 2004, «Το κοινωνικό δικαίωμα στην παιδεία», εισήγηση στο Συνέδριο του Ομίλου Μάνεση: *Αναζητώντας τον κανονιστικό πυρήνα των κοινωνικών δικαιωμάτων*.
- Χρυσάκης Μ., Σούλης Σ., 2001, «Ανισότητες πρόσβασης στην Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση: Μια προσέγγιση στα επίσημα στατιστικά στοιχεία», *Πανεπιστήμιο*, τ. 3, Αθήνα, Εκδόσεις ομίλου πανεπιστημιακών.
- Χρυσάκης Μ., 2003, «Ανισότητες πρόσβασης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση», στο *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2001*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Χρυσάκης Μ., 2005, «Τάσεις διαφοροποίησης των ανισοτήτων πρόσβασης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1984-2000», στο *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2003-2004*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Ψαχαρόπουλος, Γ., 2003, *Ελληνική Παιδεία: Μια σύγχρονη τραγωδία*, Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αθήνα, Εκδόσεις Σιδέρης.
- Ψαχαρόπουλος Γ., 2004, *Μη κρατικά Πανεπιστήμια. Το άρθρο 16 του Συντάγματος καιρός να αλλάξει*, Αθήνα, Ποταμός.
- Weber L., 1999, "Survey of the Main Challenges Facing Higher Education at the Millenium", στο Hirsch W., Weber L., 1999.

Πίνακας Ι:
Ποσοστιαίες κατανομές στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (Α.Ε.Ι.-Τ.Ε.Ι.) κατά επάγγελμα πατέρα:
Σύνολο φοιτητών/τριών - σπουδαστών/τριών (1984 - 2004)

Ακαδημαϊκό έτος	Τύπος Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης	Σύνολο φοιτητών - σπουδαστών	Επάγγελμα πατέρα						Μη δυνάμενοι να καταταγούν
			Μη χειρόνακτες & συναφή επαγγέλματα	Αγροτικά επαγγέλματα	Εργατοεργάτες & λοιποί χειρόνακτες	Άνεργοι	Εκτός εργατικού δυναμικού		
1984 - 1985	Α.Ε.Ι.	100,00	56,31	13,57	22,91	0,20	3,54	3,47	
	Τ.Ε.Ι.	100,00	43,45	21,09	31,10	0,22	2,44	1,72	
	Σύνολο	100,00	49,43	17,59	27,29	0,21	2,95	2,53	
1985 - 1986	Α.Ε.Ι.	100,00	57,83	12,35	23,20	0,26	2,97	3,39	
	Τ.Ε.Ι.	100,00	43,81	20,07	31,41	0,19	2,70	1,83	
	Σύνολο	100,00	50,36	16,46	27,57	0,22	2,82	2,56	
1986 - 1987	Α.Ε.Ι.	100,00	59,15	11,86	22,34	0,22	2,90	3,53	
	Τ.Ε.Ι.	100,00	44,26	18,29	32,31	0,39	2,38	2,37	
	Σύνολο	100,00	52,31	14,82	26,92	0,30	2,66	3,00	
1987 - 1988	Α.Ε.Ι.	100,00	57,71	12,60	23,06	0,24	3,61	2,78	
	Τ.Ε.Ι.	100,00	45,38	17,05	33,42	0,15	2,17	1,83	
	Σύνολο	100,00	52,63	14,43	27,32	0,20	3,02	2,39	
1988 - 1989	Α.Ε.Ι.	100,00	59,49	12,45	22,83	0,16	2,39	2,67	
	Τ.Ε.Ι.	100,00	47,27	16,51	34,74	0,08	0,35	1,06	
	Σύνολο	100,00	54,46	14,12	27,74	0,13	1,55	2,01	
1989 - 1990	Α.Ε.Ι.	100,00	57,38	10,51	23,67	0,24	6,17	2,03	
	Τ.Ε.Ι.	100,00	44,48	14,86	35,44	0,01	3,80	1,42	
	Σύνολο	100,00	52,14	12,27	28,45	0,14	5,21	1,78	
1990 - 1991	Α.Ε.Ι.	100,00	57,24	10,61	23,21	0,19	6,41	2,34	
	Τ.Ε.Ι.	100,00	42,87	14,59	36,65	0,00	4,51	1,37	
	Σύνολο	100,00	51,50	12,20	28,57	0,12	5,65	1,95	
1991 - 1992	Α.Ε.Ι.	100,00	60,26	8,98	21,64	0,28	6,30	2,54	
	Τ.Ε.Ι.	100,00	47,80	13,30	31,34	0,32	5,43	1,81	
	Σύνολο	100,00	55,09	10,77	25,66	0,30	5,94	2,24	

Πίνακας 1 (συνέχεια)
 Ποσοστιαίες κατανομές στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (Α.Ε.Ι.-Τ.Ε.Ι.) κατά επάγγελμα πατέρα:
 Σύνολο φοιτητών/τριών - σπουδαστών/τριών (1984 - 2004)

Ακαδημαϊκό έτος	Τύπος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης	Σύνολο φοιτητών - σπουδαστών	Επάγγελμα πατέρα					Μη δυνάμενοι να καταταγούν
			Μη χειρωνακτικές & συναφή επαγγελματίες	Αγροτικά επαγγέλματα	Εργατοτεχνίτες & λοιποί χειρωνακτικές	Ανεργοί	Εκτός εργατικού δυναμικού	
1992 - 1993	Α.Ε.Ι.	100,00	58,94	8,42	23,30	0,33	6,67	2,34
	Τ.Ε.Ι.	100,00	47,61	12,68	32,50	0,39	5,61	1,20
	Σύνολο	100,00	54,13	10,23	27,20	0,35	6,22	1,86
1993 - 1994	Α.Ε.Ι.	100,00	61,69	7,88	22,56	0,31	5,06	2,49
	Τ.Ε.Ι.	100,00	49,90	12,19	32,11	0,34	3,50	1,96
	Σύνολο	100,00	56,52	9,77	26,75	0,32	4,37	2,26
1994 - 1995	Α.Ε.Ι.	100,00	65,99	6,40	20,39	0,46	4,76	1,99
	Τ.Ε.Ι.	100,00	51,81	10,86	29,48	0,51	5,21	2,14
	Σύνολο	100,00	59,83	8,34	24,34	0,48	4,95	2,06
1995 - 1996	Α.Ε.Ι.	100,00	67,93	6,11	18,80	0,31	4,37	2,47
	Τ.Ε.Ι.	100,00	53,13	9,42	31,00	0,62	4,71	1,12
	Σύνολο	100,00	61,54	7,54	24,07	0,44	4,52	1,89
1996 - 1997	Α.Ε.Ι.	100,00	67,81	5,63	19,87	0,35	3,82	2,52
	Τ.Ε.Ι.	100,00	53,92	9,44	29,18	0,37	2,72	4,36
	Σύνολο	100,00	61,32	7,41	24,22	0,36	3,31	3,38
1997 - 1998	Α.Ε.Ι.	100,00	69,50	5,03	19,32	0,36	3,53	2,25
	Τ.Ε.Ι.	100,00	53,49	9,05	29,56	0,48	2,14	5,28
	Σύνολο	100,00	62,27	6,85	23,94	0,41	2,90	3,62
1998 - 1999	Α.Ε.Ι.	100,00	71,76	4,98	17,65	0,34	2,68	2,59
	Τ.Ε.Ι.	100,00	53,06	8,63	30,54	0,51	2,21	5,06
	Σύνολο	100,00	63,56	6,58	23,31	0,41	2,47	3,68
1999 - 2000	Α.Ε.Ι.	100,00	65,37	5,01	23,07	0,65	0,89	5,02
	Τ.Ε.Ι.	100,00	50,44	8,92	33,44	1,07	0,41	5,72
	Σύνολο	100,00	58,47	6,82	27,86	0,84	0,67	5,34
2000 - 2001	Α.Ε.Ι.	100,00	66,96	4,98	23,89	0,67	0,11	3,38
	Τ.Ε.Ι.	100,00	53,88	8,41	32,23	1,26	0,07	4,15
	Σύνολο	100,00	60,89	6,58	27,76	0,94	0,09	3,74

2001 - 2002	A.E.I.	100,00	68,11	5,03	22,09	0,62	0,07	4,09
	T.E.I.	100,00	52,53	8,06	29,84	1,08	0,16	8,33
	Σύνολο	100,00	60,78	6,45	25,74	0,83	0,11	6,09
2002 - 2003	A.E.I.	100,00	68,65	5,10	20,10	0,54	0,11	5,49
	T.E.I.	100,00	50,71	8,56	31,94	0,97	0,05	7,77
	Σύνολο	100,00	59,98	6,78	25,83	0,75	0,08	6,59
2003 - 2004	A.E.I.	100,00	68,28	5,15	20,64	0,64	0,16	5,13
	T.E.I.	100,00	52,13	8,07	30,96	1,05	0,05	7,74
	Σύνολο	100,00	60,51	6,56	25,61	0,83	0,11	6,39

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε, Στατιστικές της Εκπαίδευσης, αδημοσίευτα στοιχεία, ίδιες επεξεργασίες.

Πίνακας 2

Δείκτες ανισότητας πρόσβασης στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση (A.E.I. - T.E.I.) κατά επάγγελμα πατέρα
Σύνολο Φοιτητών/τριών - Σπουδαστών/τριών (1984 - 2004)

Ακαδημαϊκό έτος	Τύπος Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης	Σύνολο φοιτητών - σπουδαστών	Επάγγελμα πατέρα					
			Μη χειρόνακτες & συναφή επαγγέλματα	Αγροτικά επαγγέλματα	Εργατοτεχνίτες & λοιποί χειρόνακτες	Άνεργοι	Εκτός εργατικού δυναμικού	Μη δυνάμενοι να καταταγούν
1984 - 1985	A.E.I.	1,85	3,72	1,00	1,66	0,14	0,36	16,19
	T.E.I.	1,19	1,85	1,00	1,45	0,10	0,16	5,16
	Σύνολο	1,42	2,52	1,00	1,52	0,11	0,23	9,12
1985 - 1986	A.E.I.	2,02	4,20	1,00	1,87	0,22	0,31	17,56
	T.E.I.	1,24	1,96	1,00	1,56	0,10	0,17	5,83
	Σύνολο	1,52	2,75	1,00	1,67	0,14	0,22	9,94
1986 - 1987	A.E.I.	2,04	4,47	1,00	1,80	0,22	0,29	20,59
	T.E.I.	1,33	2,19	1,00	1,69	1,25	0,15	9,04
	Σύνολο	1,64	3,16	1,00	1,74	0,23	0,21	14,05
1987 - 1988	A.E.I.	1,86	3,96	1,00	1,74	0,21	0,30	18,81
	T.E.I.	1,37	2,30	1,00	1,87	0,10	0,13	9,15
	Σύνολο	1,62	3,16	1,00	1,80	0,16	0,22	14,11

1988 - 1989	A.E.I.	1,89	4,17	1,00	1,81	0,17	0,19	16,61
	T.E.I.	1,43	2,50	1,00	2,08	0,06	0,02	4,97
	Σύνολο	1,67	3,36	1,00	1,94	0,12	0,11	11,00
1989 - 1990	A.E.I.	2,17	4,65	1,00	2,11	0,37	0,54	14,24
	T.E.I.	1,52	2,52	1,00	2,20	0,01	0,24	6,95
	Σύνολο	1,85	3,61	1,00	2,17	0,19	0,39	10,67
1990 - 1991	A.E.I.	1,98	4,15	1,00	1,86	0,28	0,50	24,39
	T.E.I.	1,44	2,26	1,00	2,13	0,00	0,26	10,42
	Σύνολο	1,72	3,25	1,00	1,99	0,15	0,38	17,72
1991 - 1992	A.E.I.	2,23	4,88	1,00	1,96	0,45	0,54	22,01
	T.E.I.	1,51	2,61	1,00	1,92	0,35	0,31	10,56
	Σύνολο	1,86	3,72	1,00	1,94	0,40	0,42	16,15

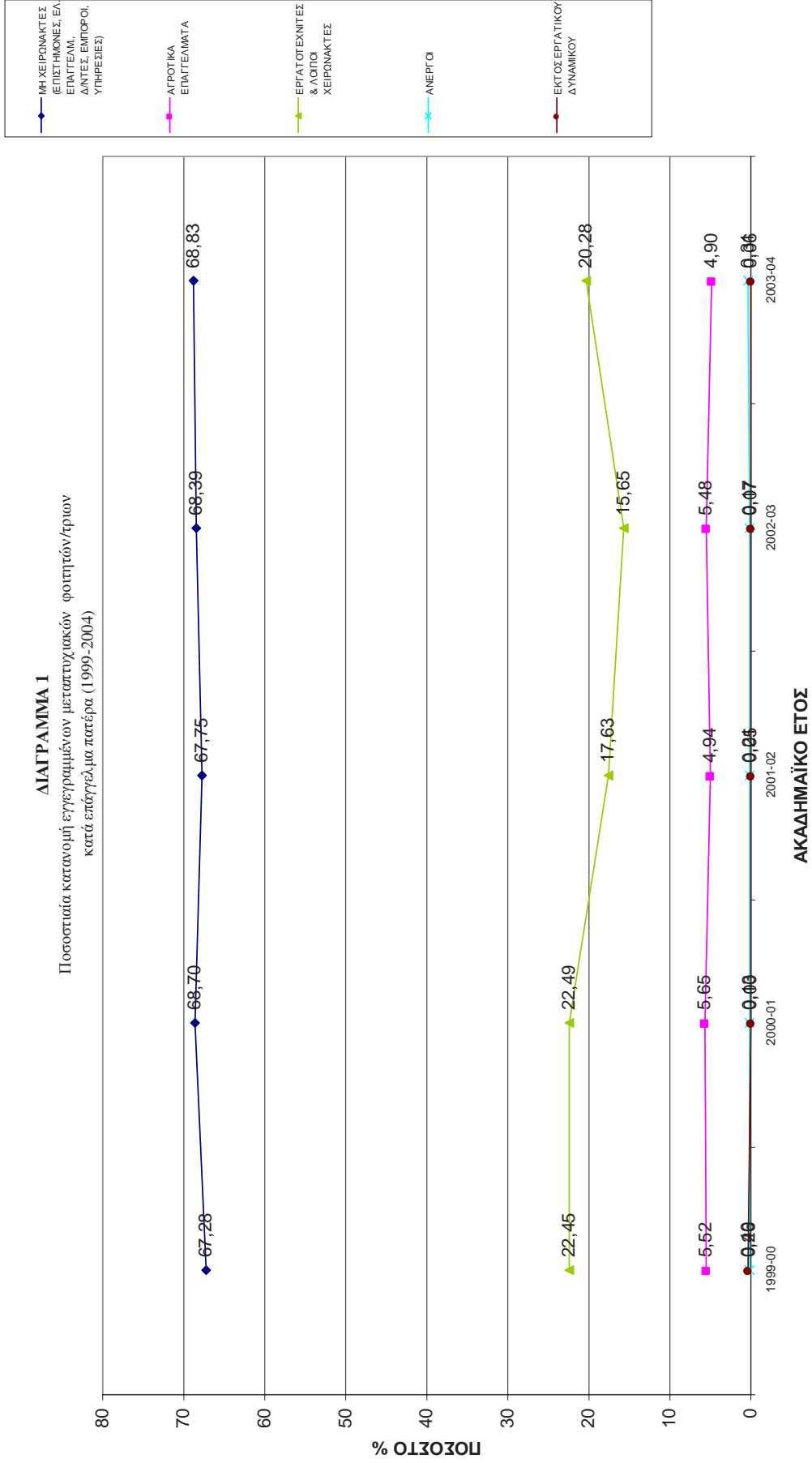
Πίνακας 2 (συνέχεια)

Δείκτες ανισότητας στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση (A.E.I. - T.E.I.) κατά επάγγελμα πατέρα
Σύνολο Φοιτητών/τριών - Σπουδαστών/τριών (1984 - 2004)

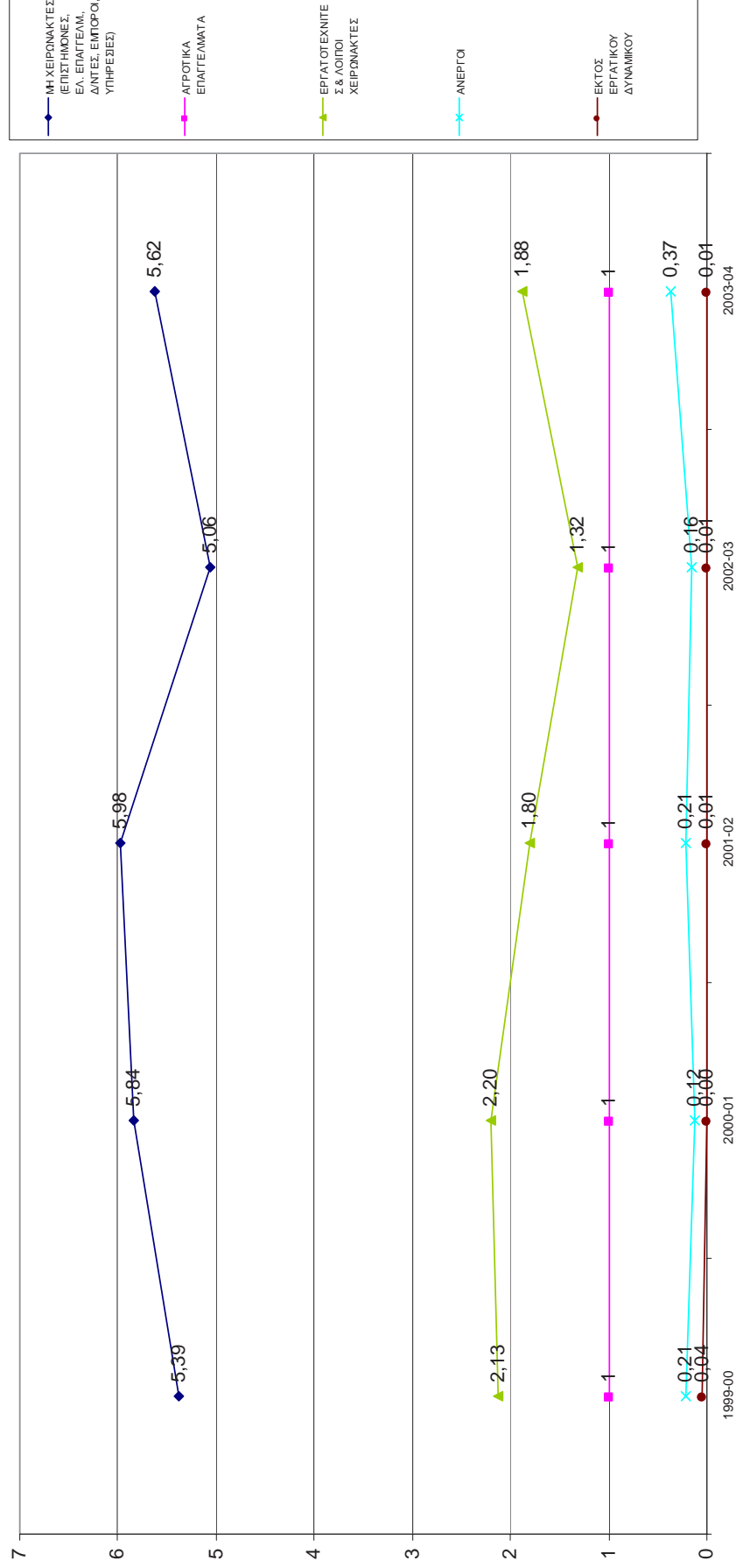
Ακαδημαϊκό έτος	Τύπος Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης	Σύνολο φοιτητών - σπουδαστών	Επάγγελμα πατέρα				Ανεργοί	Εκτός εργατικού δυναμικού	Μη δυνάμενοι να καταταγούν
			Μη χειρωνακτικές & συναφή επαγγέλματα	Αγροτικά επαγγέλματα	Εργασιοτεχνίτες & λοιποί χειρωνακτες	Επάγγελμα πατέρα			
1992 - 1993	A.E.I.	2,35	4,94	1,00	2,22	0,37	0,62	27,04	
	T.E.I.	1,56	2,65	1,00	2,06	0,29	0,35	9,23	
	Σύνολο	1,93	3,74	1,00	2,14	0,33	0,48	17,66	
1993 - 1994	A.E.I.	2,32	4,52	1,00	2,41	0,29	0,46	11,86	
	T.E.I.	1,50	2,37	1,00	2,22	0,20	0,21	6,04	
	Σύνολο	1,87	3,34	1,00	2,30	0,24	0,32	8,67	
1994 - 1995	A.E.I.	2,78	5,48	1,00	2,64	0,48	0,55	14,85	
	T.E.I.	1,64	2,54	1,00	2,25	0,31	0,35	9,40	
	Σύνολο	2,13	3,81	1,00	2,42	0,38	0,44	11,77	
1995 - 1996	A.E.I.	2,87	5,91	1,00	2,42	0,32	0,52	18,96	
	T.E.I.	1,86	3,00	1,00	2,59	0,41	0,37	5,59	
	Σύνολο	2,33	4,34	1,00	2,51	0,37	0,44	11,75	

1996 - 1997	A.E.I.	3,02	5,94	1,00	2,70	0,44	0,49	17,23
	T.E.I.	1,80	2,82	1,00	2,36	0,28	0,21	17,75
	Σύνολο	2,29	4,08	1,00	2,50	0,35	0,32	17,54
1997 - 1998	A.E.I.	3,25	6,53	1,00	2,76	0,44	0,50	15,46
	T.E.I.	1,81	2,80	1,00	2,35	0,32	0,17	20,16
	Σύνολο	2,39	4,30	1,00	2,51	0,37	0,30	18,26
1998 - 1999	A.E.I.	2,77	6,37	1,00	1,86	0,30	0,29	17,20
	T.E.I.	1,60	2,72	1,00	1,86	0,26	0,14	19,37
	Σύνολο	2,09	4,27	1,00	1,86	0,28	0,20	18,44
1999 - 2000	A.E.I.	2,80	6,50	1,00	2,14	0,64	0,10	37,43
	T.E.I.	1,57	2,82	1,00	1,74	0,59	0,03	24,00
	Σύνολο	2,06	4,28	1,00	1,90	0,61	0,06	29,31
2000 - 2001	A.E.I.	2,98	6,45	1,00	2,65	0,72	0,01	26,33
	T.E.I.	1,77	3,07	1,00	2,12	0,79	0,01	19,12
	Σύνολο	2,26	4,44	1,00	2,33	0,76	0,01	22,05
2001 - 2002	A.E.I.	2,74	5,91	1,00	2,21	0,61	0,01	32,49
	T.E.I.	1,71	2,84	1,00	1,86	0,66	0,01	41,22
	Σύνολο	2,13	4,11	1,00	2,01	0,64	0,01	37,62
2002 - 2003	A.E.I.	2,53	5,45	1,00	1,82	0,52	0,01	32,35
	T.E.I.	1,50	2,40	1,00	1,72	0,56	0,00	27,24
	Σύνολο	1,90	3,59	1,00	1,76	0,54	0,01	29,23
2003 - 2004	A.E.I.	2,54	5,29	1,00	1,81	0,72	0,02	27,60
	T.E.I.	1,62	2,58	1,00	1,74	0,76	0,00	26,57
	Σύνολο	2,00	3,69	1,00	1,77	0,74	0,01	26,99

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε, Στατιστικές της Εκπαίδευσης, αδημοσίευτα στοιχεία, ίδιες επεξεργασίες.

**ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2: Δείκτες Ανισότητας Πρόσβασης στις μεταπτυχιακές σπουδές κατά επαγγελμα πατέρα.
Σύνολο μεταπτυχιακών φοιτητών/τριών (1984-2004)**

Παιδιά μεταναστών: ζητήματα ένταξης στην εκπαί- δευση και την κοινωνία

Μαρία Τζωρτζοπούλου

Περίληψη

Στη δεκαετία του '90 η Ελλάδα αντιμετωπίζει το μεγαλύτερο κύμα εισροής μεταναστών στη νεότερη ιστορία της. Σήμερα στη νέα δεκαετία, ένας σημαντικός αριθμός μεταναστών, που φαίνεται να έχει σταθεροποιηθεί στο 8-9% του ελληνικού πληθυσμού, εργάζεται και οργανώνει τη ζωή του στη χώρα. Η ελληνική κοινωνία χαρακτηρίζεται πλέον ως πολυπολιτισμική, αν και προκύπτουν ερωτήματα σχετικά με το δημόσιο λόγο και τη θέση των μεταναστών καθώς και το ρόλο της πολιτείας στη διαχείριση του μεταναστευτικού φαινομένου. Στη χώρα μας το γενικότερο νομοθετικό καθώς και το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο δεν ευνοεί την ένταξη των μεταναστών, με ανυπολόγιστες συνέπειες για το μετανάστη και την κοινωνία υποδοχής. Στο άρθρο επιχειρείται να αναδειχθεί η αναγκαιότητα μιας ολιστικής μεταναστευτικής πολιτικής, που να συνδέει και να αντιμετωπίζει το φαινόμενο ως ένα σύνολο ενεργών ατόμων, είτε αφορά τους μετανάστες είτε τους γηγενείς και ως μια διαδικασία αμφίδρομη μεταξύ της κοινωνίας υποδοχής και του μεταναστευτικού πληθυσμού. Επιπλέον, επιχειρείται να προβληθεί η αναγκαιότητα μιας πολιτικής με μεσο-πρόθεσμους και μακροπρόθεσμους στόχους για την ενσωμάτωση των μεταναστών, με ιδιαίτερη έμφαση στη δεύτερη γενιά, ως την πλέον απο-τελεσματική, που θα αποτρέψει τον αποκλεισμό τους και θα εγγυηθεί την κοινωνική συνοχή.

Εισαγωγή

Η διαχείριση του ζητήματος της εκπαίδευσης των παιδιών των μεταναστών, ως σημαντικού παράγοντα ένταξής τους στην κοινωνία, είναι μια πρόκληση για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Η εκπαίδευση αυτών των παιδιών θα πρέπει να αντιμετωπισθεί από την πολιτεία, υπό το πρίσμα των ιδιαίτερων αιτημάτων, που αναδεικνύει, συνδεδεμένη με το γενικότερο πλαίσιο, που προβάλλεται από τη νέα κοινωνική πραγματικότητα. Υπ' αυτήν την έν-

νοια, οι παρεμβάσεις που αφορούν στη δεύτερη γενιά μεταναστών,¹ θα πρέπει να ιδωθούν τόσο μεσοπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα. Η εκπαιδευτική διαδικασία είναι μεν βασική, αλλά όχι και η μόνη παράμετρος ένταξης των μεταναστών, εφόσον ακόμη και η επιτυχής έκβασή της δεν μπορεί να αποτρέψει την περιθωριοποίηση αυτών των παιδιών, αν δεν αντιμετωπισθεί ως ένα μέρος μιας συνολικότερης μεταναστευτικής πολιτικής για τη δεύτερη γενιά.

Για λόγους που σχετίζονται με τη δομή της ελληνικής οικονομίας,² η ελληνική αγορά εργασίας ήταν έτοιμη να δεχθεί το αλλοδαπό εργατικό δυναμικό, σε αντίθεση με την ελληνική κοινωνία και τους θεσμούς της. Ειδικότερα, η υιοθέτηση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, θεωρήθηκε ως ένα σημαντικό μέτρο για την αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών αναγκών των ομάδων με κοινωνικές, πολιτισμικές ή θρησκευτικές ιδιαιτερότητες.³ Όμως, ανεξάρτητα από την επιτυχία ή όχι της εφαρμογής του σε συγκεκριμένες σχολικές μονάδες, είναι πλέον φανερό ότι τα περισσότερα σχολεία, κυρίως της Πρωτεύουσας, θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν διαπολιτισμικά, εφόσον η παρουσία των αλλοδαπών μαθητών αυξάνεται διαχρονικά, σε απόλυτους αριθμούς ή αναλογικά σε σχέση με τους γηγενείς μαθητές.⁴ Η παρουσία αυτού του

1. Χρησιμοποιείται ο όρος με την ευρεία έννοια και αναφέρεται στα παιδιά των μεταναστών ανεξάρτητα αν έχουν γεννηθεί ή όχι στην Ελλάδα.

2. Ο King, ερμηνεύοντας το φαινόμενο της μαζικής μεταναστευσης των τελευταίων χρόνων προς τις χώρες της Νότιας Ευρώπης, αναφέρει επτά λόγους που το προκαλούν, που είναι οικονομικοί, δημογραφικοί, ιστορικοί (ιδιαίτερα για την Ιταλία και τις σχέσεις της με πρώην αποικίες της), αλλά και γεωγραφικοί, αναφερόμενος κυρίως, στην ιδιομορφία των συνόρων της Ιταλίας και της Ελλάδας (King R., 2000, pp. 8-11).

3. Τα ζητήματα που σχετίζονται με τη διαπολιτισμική εκπαίδευση καθώς και γενικότερα την εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών, έχουν απασχολήσει μεγάλο αριθμό ερευνητών τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας. Ενδεικτικά αναφέρονται: Γκότοβος Α., 2003, *Εκπαίδευση και Ετερότητα. Ζητήματα Διαπολιτισμικής παιδαγωγικής*, Μεταίχμιο, Ζωγράφος Α., 2003, *Διαπολιτισμική αγωγή στην Ευρώπη και την Ελλάδα*, Τυπωθήτω, Πριόβολου Σ., 2001, «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση-Ένταξη των μεταναστών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα» στο *Ένταξη των Μεταναστών*, Ελληνο-Ολλανδικό Σεμινάριο σ. 35-39, Ι.Π.Ο.Δ.Ε., Τζωρτζοπούλου Μ., 2005, «Από την παρανομία στη νομιμότητα: Από την πρώτη στη δεύτερη γενιά μεταναστών» στο *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2003-2004*, ΕΚΚΕ, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, σ. 201-212.

4. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι στα επόμενα χρόνια θα αυξηθεί ο αριθμός των μικτών γάμων και ως εκ τούτου

μεγάλου ποσοστού στο μαθητικό πληθυσμό διαταράσσει τις μέχρι τώρα υπάρχουσες ισορροπίες και θέτει σε αμφισβήτηση το ισχύον μοντέλο εκπαίδευσης καθώς και το γενικότερο παιδαγωγικό προσανατολισμό, με αποτέλεσμα να προκύπτει το δίλημμα αν η αντιμετώπιση του ζητήματος θα στοχεύει στη γλωσσική και πολιτισμική αφομοίωση αυτών των παιδιών ή αντίθετα στην υιοθέτηση της θέσης για γλωσσική ετερότητα και διαπολιτισμικότητα. Η οποιαδήποτε απάντηση είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη θέση της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες γενικότερα.

Η μετανάστευση ως κεντρικό ζήτημα στην Ευρώπη

Η μετανάστευση είναι ένα πολυσύνθετο φαινόμενο που συνδέεται με τις παγκόσμιες ανακατατάξεις και απαιτεί πολλαπλές πολιτικές τόσο σε εθνικό καθώς όσο και σε υπερεθνικό επίπεδο. Στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει γίνει συνείδηση η αναγκαιότητα ρύθμισης του μεταναστευτικού φαινομένου. Επιπλέον, η διάσταση μιας πολιτικής που να είναι προσανατολισμένη προς τις χώρες προέλευσης των μεταναστών, έχει συμπεριληφθεί σήμερα στο δημόσιο διάλογο, περισσότερο απ' ό,τι στο παρελθόν. Το αυξανόμενο ενδιαφέρον που έχουν τα θέματα μετανάστευσης για την Ε.Ε. υπαγορεύεται, κατά πολύ, και από την ανησυχία μεταξύ των πολιτών της, που σε ορισμένα κράτη-μέλη είναι ιδιαίτερα έντονη, λόγω των μεταναστευτικών πιέσεων που δέχονται από πολίτες εκτός των συνόρων της. Ειδική μνεία για τις ανησυχίες και αντιδράσεις των πολιτών της Ένωσης γίνεται στα συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου των Βρυξελλών, όπου επισημαίνεται η αναγκαιότητα μιας ισόρροπης και συνεκτικής προσέγγισης του θέματος, που να υπαγορεύει πολιτικές, αφενός μεν καταπολέμησης της λαθρομετανάστευσης, αφετέρου δε αξιοποίησης του οφέλους της νόμιμης μετανάστευσης.

Στο ίδιο κείμενο, υπογραμμίζεται η σημασία των θεμάτων μετανάστευσης, λόγω και των σχέσεων της Ε.Ε. με πολλές τρίτες χώρες, ιδίως με εκείνες που γειτνιάζουν με την Ένωση, δηλαδή τις ανατολικές και νοτιοανατολικές περιοχές καθώς και τις περιοχές της Μεσογείου. Επίσης, επισημαίνεται η αναγκαιότητα χορήγησης χρηματικών πόρων για τη στήριξη

των αναπτυξιακών προσπαθειών στις χώρες καταγωγής και διέλευσης μεταναστών, προκειμένου, σύμφωνα με το Πρόγραμμα της Χάγης, να υλοποιηθεί η δέσμευση της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την αντιμετώπιση των γενεσιουργών αιτιών της μετανάστευσης. Για παράδειγμα, θα πρέπει να ληφθούν μέτρα για την εξασφάλιση των μέσων διαβίωσης και την εξάλειψη της φτώχειας στις χώρες και περιοχές καταγωγής, καθώς επίσης, και για το άνοιγμα των αγορών και την οικονομική ανάπτυξη με χρηστή διαχείριση των πόρων και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις χώρες αυτές.⁵

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, έχει αναπτυχθεί σημαντικά στην Ευρωπαϊκή Ένωση ένας τομέας πολιτικής που ονομάζεται «Δικαιοσύνη και Εσωτερικές Υποθέσεις» ο οποίος περιλαμβάνει συνεργασία των χωρών στα πεδία της μετανάστευσης, του ασύλου και των εξωτερικών συνόρων, αλλά και δικαστική, αστυνομική και τελωνειακή συνεργασία, καθώς και συνεργασία στην Πολιτική Προστασία.⁶

5. Στο πλαίσιο της γενικής αυτής διαδικασίας το Ε.Σ. εκφράζει την ικανοποίησή του για την ανακοίνωση της Επιτροπής της 30^{ης} Νοεμβρίου 2005 με τίτλο «Δράσεις προτεραιότητας για την αντιμετώπιση των προκλήσεων της μετανάστευσης» και εγκρίνει την «Παγκόσμια προσέγγιση της μετανάστευσης: Δράσεις προτεραιότητας εστιαζόμενες στην Αφρική και τη Μεσόγειο», που προσαρτάται στα παρόντα συμπεράσματα και καλύπτει τους εξής τομείς:

- Ενίσχυση της συνεργασίας και των δράσεων μεταξύ κρατών μελών.
- Εντατικοποίηση του διαλόγου και της συνεργασίας με κράτη της Αφρικής.
- Εντατικοποίηση της συνεργασίας και του διαλόγου με τις γειτονικές χώρες ολόκληρης της περιοχής της Μεσογείου, και για θέματα χρηματοδότησης και εφαρμογής και καλεί την Επιτροπή να υποβάλει έκθεση σχετικά με την επιτευχθείσα πρόοδο, στα τέλη του 2006. (Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2006, *Συμπεράσματα Προεδρίας 15/16/ Δεκεμβρίου 2005*, 15914/1/05 REV 1, CONCL 3, 30 Ιανουαρίου 2006 (31.01), Βρυξέλλες, σ.3).

6. Αυτές οι συνεργασίες στο πλαίσιο της Ε.Ε. είναι σχετικά πρόσφατες, αν και κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια η συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών της Ε.Ε. στον τομέα της δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων αναπτύχθηκε σε επίπεδο διμερές, περιφερειακό και παγκόσμιο. Από το 1975 αναπτύσσεται σταδιακά διακυβερνητική συνεργασία στους τομείς της μετανάστευσης, του ασύλου και της αστυνομικής και δικαστικής συνδρομής. Από τη συμφωνία Σέγκεν, την Ενιαία Πράξη στη Συνθήκη του Μάαστριχ, τη Συνθήκη του Άμστερνταμ, τη Σύνοδο Κορυφής του Τάμπερε, τη Συνθήκη της Νίκαιας και το Πολυετές Πρόγραμμα της Χάγης, τα ζητήματα που σχετίζονται με τη μετανάστευση, αποτέλεσαν θέματα κεντρικής σημασίας. Από το 1994 οι υπουργοί Εσωτερικών και Δικαιοσύνης των κρατών μελών, καθιέρωσαν συναντήσεις κάθε εξάμηνο για την εξέταση συγκεκριμένων θεμάτων, όπως ή αστυνομική και τελωνειακή συνεργασία και η

στα σχολεία θα φοιτούν μαθητές δίγλωσσοι, από μικτές οικογένειες όπου ο ένας γονέας είναι μετανάστης.

Ένταξη των μεταναστών

Το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο κάθε χώρας για τη μετανάστευση, όπως για παράδειγμα οι όροι για την άδεια παραμονής και εργασίας, την παραχώρηση ιθαγένειας, τη συνένωση των οικογενειών κ.ά., καθώς επίσης και κάθε γενική ρύθμιση για τους όρους λειτουργίας της αγοράς εργασίας, την παιδεία, και την κοινωνική πολιτική, επηρεάζουν το μεταναστευτικό πληθυσμό. Επίσης, επηρεάζουν σημαντικά τη ζωή τους στη χώρα διαμονής, οι επί μέρους πολιτικές ή και η απουσία πολιτικών, που έμμεσα ή άμεσα στοχεύουν στην ένταξη τους ή αντίθετα στον κοινωνικό αποκλεισμό τους, με συνέπεια τις διακρίσεις στην απασχόληση, την παιδεία, τη δικαιοσύνη κ.ά. Οι διακρίσεις αυτές οριοθετούν και διαχωρίζουν την κοινωνία σε δύο τμήματα, όπου από τη μια πλευρά είναι οι γηγενείς που έχουν τα προνόμια και από την άλλη οι «διαφορετικοί», οι «ξένοι», το κομμάτι του πληθυσμού που δεν έχει πολλές δυνατότητες και παραμένει στο περιθώριο.

Έχει επισημανθεί ότι σχετικά με τον ορισμό των εννοιών και το περιεχόμενό τους δεν υπάρχει κοινή προσέγγιση και ερμηνεία, ενώ νέοι όροι συχνά χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημοι περιπλέκοντας ακόμη περισσότερο το θέμα. Ειδικότερα, η έννοια «ένταξη των μεταναστών» δεν ορίζεται με κοινά αποδεκτό τρόπο και ερμηνεύεται διαφορετικά ανάλογα με την έμφαση που δίνεται σε κάθε πλευρά της, ενώ παράλληλα, τα τελευταία χρόνια, χρησιμοποιείται εναλλακτικά ο όρος «κοινωνική συνοχή», με την έννοια ότι, οι κοινωνίες με υψηλά επίπεδα κοινωνικής συνοχής είναι αυτές στις οποίες οι μετανάστες ενσωματώνονται με επιτυχία.

Επίσης, αναδεικνύεται η σημασία του παράγοντα «χρόνος» με την έννοια της διάρκειας της μεταναστευτικής ζωής, ως σημαντι-

κής παραμέτρου της ένταξης.⁷ Σε κάθε περίπτωση, το εκάστοτε ισχύον κοινωνικοπολιτικό σύστημα είναι καθοριστικό, εφόσον υπαγορεύει τον τρόπο διαχείρισης της πολυπολιτισμικότητας, δηλαδή της δυνατότητας ένταξης, πολιτισμικά ετερόκλητων ομάδων, στο πλαίσιο του κυρίαρχου πολιτισμικού προτύπου.⁸ Για την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ε.Ε., η ένταξη νοείται ως: «ένταξη πολιτών που βασίζεται, κυρίως, στην προοδευτική εξομοίωση των μεταναστών με τον υπόλοιπο πληθυσμό, όσον αφορά τα δικαιώματα (όπως, τα δικαιώματα του πολίτη, την πρόσβαση στην ιθαγένεια, καθώς και το δικαίωμα ψήφου) και τις υποχρεώσεις, όπως, επίσης, την πρόσβασή τους σε αγαθά, υπηρεσίες και διαύλους συμμετοχής των πολιτών με συνθήκες ισότητας ευκαιριών και μεταχείρισης». Σημειώνεται επίσης, «η αναγκαιότητα της ανάληψης πρωτοβουλιών από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή προκειμένου να καταρτιστεί ένα ευρύτερο κοινοτικό πρόγραμμα-πλαίσιο, για την προώθηση της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών και των προσφύγων».⁹

Σε πρόσφατη Σύνοδο της η ΟΕΚΕ στηρίζει την πρόταση για σύσταση Ευρωπαϊκού Ταμείου Ένταξης των υπηκόων τρίτων χωρών για την περίοδο 2007-2013 και Ευρωπαϊκού Ταμείου Εξωτερικών Συνόρων, που να αποτελεί προέκταση του υφιστάμενου ταμείου.¹⁰ Με σκοπό να αναδειχθούν τα διάφορα εμπόδια και προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες κατά τη διάρκεια του «κύκλου της μεταναστευτικής ζωής», προτείνεται μία ιεράρχηση των θεμάτων που αφορούν την ένταξη και διακρίνονται σε τρία «στάδια». Το στάδιο 1, που αφορά στη νόμιμη διαμονή, στην αγορά εργασίας και στη στέγαση, το στάδιο 2, που περιλαμβάνει την παιδεία, την υγεία, τις κοινωνικές

ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων. Επίσης, στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, η Επιτροπή έχει ενεργό ρόλο και για την προώθηση της πρότερης διαβούλευσης με τα κράτη-μέλη και άλλους εταίρους της κοινωνίας των πολιτών, με τη λειτουργία διαφόρων συμβουλευτικών «οργάνων», όπως: 1) Η Επιτροπή για τη Μετανάστευση και το Άσυλο. 2) Το δίκτυο Εθνικών Σημείων Επαφής για τη Μετανάστευση, και 3) Το Δίκτυο Εθνικών Σημείων Επαφής για την Ένταξη των Μεταναστών (*Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης-Διεύθυνση Αλλοδαπών και Μετανάστευσης*, 2006, σ. 8). Σε κάθε περίπτωση, η μεταναστευτική πολιτική φαίνεται να έχει περισσότερο εθνικό χαρακτήρα, εφόσον τα κράτη-μέλη, σε μεγάλο βαθμό, αγνοούν τις αποφάσεις της Ε.Ε. και ασκούν πολιτική σε επίπεδο κράτους.

7. Αξίζει να αναφερόμαστε στην ένταξη των μεταναστών, συνυπολογίζοντας τον παράγοντα «χρόνος», επισημαίνοντας τις ποιοτικές διαφορές που σχετίζονται με τη διάρκεια παραμονής τους στη χώρα υποδοχής. Σε παλαιότερη έρευνά μας, που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα το 1997, διαπιστώθηκε ότι πράγματι η μεταβλητή «διάρκεια παραμονής» είναι σημαντική και επηρεάζει θετικά τη σχέση μεταναστών και ελληνικής κοινωνίας. (Τζωρτζοπούλου Μ., 2002, σ. 359).

8. Παπαρηγόπουλος Ξ., 1999, σ. 4.

9. Ευρωπαϊκή Οικονομική Επιτροπή, 2002, σ. 4.

10. Κύριο αίτημα της Ε.Ε. από το Συμβούλιο είναι να εξετάσει και να εγκρίνει ταυτόχρονα την πρόταση Ανακοίνωσης, αφού προσδιορίσει το πλαίσιο του γενικού προγράμματος «Αλληλεγγύη και διαχείριση των μεταναστευτικών ροών» καθώς και τις αποφάσεις περί της δημιουργίας ειδικών ταμείων για την εφαρμογή του γενικού προγράμματος. (*Ευρωπαϊκή Οικονομική Επιτροπή*, 2006, σ. 9).

υπηρεσίες και την κοινωνική ένταξη και το στάδιο 3, που αναφέρεται στην κτήση ιθαγένειας, στη συμμετοχή του μετανάστη ως πολίτη και στην ανεκτικότητα στη διαφορά εκ μέρους της κοινωνίας-δέκτη. Επισημαίνεται, ακόμη, ότι δεν υπάρχει κοινή συμφωνία για την αποδοχή αντικειμενικών δεικτών σχετικά με τη διαδικασία ένταξης των μεταναστών, ούτε και είναι προφανές το σημείο τερματισμού αυτής της διεργασίας.¹¹

Στην Ευρώπη, έχουν υιοθετηθεί και κυριαρχούν τρία μοντέλα ένταξης των μεταναστών, που έλκουν την ονομασία τους από τη χώρα εφαρμογής τους, και είναι το Γαλλικό, το Αγγλοσαξονικό και το Γερμανικό. Η υιοθέτηση του μοντέλου που εφαρμόζει κάθε χώρα φαίνεται να επηρεάζεται, κυρίως, από την ιστορικότητα του συγκεκριμένου μεταναστευτικού ρεύματος καθώς και από τα χαρακτηριστικά και την κουλτούρα της κοινωνίας που το υποδέχεται. Κατά καιρούς, και στα τρία μοντέλα έχουν εντοπισθεί αδυναμίες, που οφείλονται είτε στο μη εκσυγχρονισμό τους, είτε σε αδράνεια της κοινωνίας υποδοχής, είτε σε άλλους λόγους, η κατανόηση των οποίων θα μπορούσε να οδηγήσει σε επαναδιατύπωση και πολύ περισσότερο σε νέες εφαρμογές.

Στο Γαλλικό μοντέλο, η υπηκοότητα και η εθνικότητα στηρίζονται κυρίως: α) στο «Δίκαιο εδάφους» (jus solis), δηλαδή Γάλλος θεωρείται κάποιος λόγω του τόπου γέννησης και κατοικίας του, ακόμη και αν οι γονείς του είναι αλλοδαποί και β) στο «Δίκαιο αίματος» (jus sanguinis), δηλαδή Γάλλος θεωρείται κάποιος αν οι γονείς του είναι Γάλλοι υπήκοοι, ανεξάρτητα από τον τόπο γέννησης ή κατοικίας. Αυτός ο κώδικας ιθαγένειας, που καθορίστηκε από διάταγμα του 1945 και έχει, κατά καιρούς, τροποποιηθεί, φαίνεται να στοχεύει προς την κατεύθυνση αφομοίωσης των μεταναστών.¹²

11. Martin Baldwin-Edwards, 2004, σ. 4.

12. Αυτή η πολιτική, στοχεύει στην ενσωμάτωση αλλά δεν αναγνωρίζει τη διαφορετικότητα, εφόσον οι μετανάστες που έχουν πάρει τη γαλλική υπηκοότητα αναγνωρίζονται μεν νομικά ως Γάλλοι, χωρίς όμως ταυτόχρονα να αναγνωρίζονται και κοινωνικά. Οι έμμεσες φυλετικές διακρίσεις παρατηρούνται κυρίως προς πληθυσμούς που σχετίζονται με το αποικιοκρατικό παρελθόν της Γαλλίας. Κυριότερο στόχο ρατσιστικής συμπεριφοράς, σε σχέση με άλλες φυλετικές ομάδες, αποτελούν οι μετανάστες που προέρχονται από τις χώρες του Μαγκρέμπ (Τυνησία, Αλγερία, Μαρόκο) αλλά και συνολικά οι προερχόμενοι από την Αφρική. Τα γεγονότα του Νοεμβρίου 2005 έφεραν, με το δραματικότερο τρόπο, στο προσκήνιο το ζήτημα των υπόγειων διακρίσεων.

Το Αγγλοσαξονικό μοντέλο τροποποιήθηκε σημαντικά το 1981 από την κυβέρνηση Θάτσερ. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80, η πολιτική της Μ. Βρετανίας σε θέματα μετανάστευσης στηριζόταν στην απόλυτη αφομοίωση των αλλοδαπών που προέρχονταν, κυρίως, από τις πρώην βρετανικές αποικίες, στους οποίους χορηγούνταν αυτόματα η βρετανική υπηκοότητα και το δικαίωμα ψήφου. Το μοντέλο ένταξης που εφαρμόζεται σήμερα για τους μετανάστες είναι πολυπολιτισμικό και στοχεύει στην αναγνώριση και αποδοχή της διαφορετικότητας. Η φιλοσοφία αυτού του μοντέλου στηρίζεται στην αναγνώριση της διαφορετικότητας των μεταναστών, ως σημαντικού παράγοντα εμπλουτισμού της κοινωνίας της χώρας.¹³ Ανάλογο μοντέλο έχουν υιοθετήσει οι Σκανδιναβικές χώρες και η Ολλανδία.

Το Γερμανικό μοντέλο, κυρίως την περίοδο 1950-1970, στηρίχθηκε στη θεώρηση περί προσωρινής εργατικής δύναμης και δεν στόχευε στην ενσωμάτωση των μεταναστών. Ο νόμος για την υπηκοότητα, που βασιζόταν σε ένα αυτοκρατορικό διάταγμα του 1913, έδινε το προβάδισμα στην καταγωγή, δηλαδή στην πατρίδα, τη γλώσσα, τον πολιτισμό και τη θρησκεία και ίσχυσε μέχρι το τέλος του 1999. Έκτοτε, το γερμανικό Κοινοβούλιο, αναγνωρίζοντας ότι η χώρα έχει μετατραπεί σε μια πολυεθνική κοινωνία, προχώρησε σε νομοθετικές μεταρρυθμίσεις, που διευκολύνουν τη χορήγηση της γερμανικής υπηκοότητας, σε μία προσπάθεια να ενσωματωθεί μέρος του πληθυσμού αυτού. Με το νόμο της διπλής υπηκοότητας, που τέθηκε σε ισχύ από την 1/1/2000, τα παιδιά που γεννιούνται σε γερμανικό έδαφος από αλλοδαπούς γονείς γίνονται Γερμανοί πολίτες απευθείας με τη γέννησή τους, διατηρώντας επίσης και την υπηκοότητα της χώρας καταγωγής τους.¹⁴

13. Το γεγονός ότι κατά καιρούς έχουν προκληθεί κοινωνικές εκρήξεις σε υποβαθμισμένες αστικές περιοχές, όπως το καλοκαίρι του 2001 στο Μπράντφορντ, στο Μπάρνλεϊ και Όλντχαμ, όπου μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού κατάγεται από την Ινδία, έχει προκαλέσει συζητήσεις και προβληματισμό για την πραγματική θέση αυτού του πληθυσμού.

14. Σε αρκετές περιπτώσεις οι αλλοδαποί έχουν γίνει θύματα οργανωμένων ρατσιστικών επιθέσεων από ομάδες εθνικιστών και νεοναζιστών, γεγονός που θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως μη αποδοχή των μεταναστών από τμήματα του γηγενή πληθυσμού.

Μετανάστευση στην Ελλάδα

Στη δεκαετία του '90, η Ελλάδα αντιμετωπίζει το μεγαλύτερο κύμα εισροής μεταναστών, στη νεότερη ιστορία της. Ένας σημαντικός αριθμός αυτών, που αναλογεί περίπου στο 8-9% του ελληνικού πληθυσμού, εργάζεται και οργανώνει τη ζωή του στη χώρα μας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το αιτούμενο είναι η εφαρμογή πολιτικών για τη μετανάστευση που δεν θα αφορούν μόνο τους μετανάστες αλλά και ολόκληρη την ελληνική κοινωνία, εφόσον επηρεάζονται όλοι οι τομείς της, δηλαδή η οικονομία, η πολιτική, το δίκαιο, ο συνδικαλισμός και με την έννοια αυτή προκύπτει η αναγκαιότητα της ένταξης αυτού του μεταναστευτικού πληθυσμού στη νέα ελληνική πραγματικότητα.

Η νέα πολιτική για τη μετανάστευση συνοψίζεται στο νόμο που ψηφίστηκε τον Αύγουστο του 2005 (Ν.3386/2005), με τον οποίο ρυθμίζονται όλα τα σχετικά ζητήματα. Στην εισαγωγική τοποθέτηση για την αναγκαιότητα ενός νέου νόμου, τέσσερα μόλις χρόνια από τον προηγούμενο, προβάλλεται ως επιχείρημα: «η αποκτηθείσα εμπειρία από την εφαρμογή του προηγούμενου θεσμικού πλαισίου, σε θέματα εισόδου και διαμονής των υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελλάδα, με βασικούς άξονες την απλούστευση των διαδικασιών και την ταχύρρυθμη έκδοση των αδειών διαμονής, την ορθολογική οργάνωση και διασύνδεση των εμπλεκόμενων υπηρεσιών και τον εκσυγχρονισμό της νομοθεσίας, σύμφωνα με τις επιταγές του πρόσφατου κοινοτικού κεκτημένου, για την καθιέρωση μιας σύγχρονης, μακροπρόθεσμης και κοινωνικά δίκαιης μεταναστευτικής πολιτικής».¹⁵

Ο νέος νόμος αναφέρεται, επίσης, στην ανάγκη υιοθέτησης ενός σύγχρονου καθεστώτος κοινωνικής ένταξης των μεταναστών που εξειδικεύεται σε δύο άρθρα (65 και 66 του κεφαλαίου ΙΒ), ορίζει τις προϋποθέσεις απόκτησης της ιδιότητας του «επί μακρόν διαμείνωντος» (άρθρα 67, 68 και 69 του κεφαλαίου ΙΓ), και εναρμονίζεται με την Οδηγία του Συμβουλίου της Ε.Ε. «σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμείνοντες».¹⁶ Η ελληνική πολιτεία αντιλαμβάνεται

βάνεται την ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών και ορίζει την έννοια του «επί μακρόν διαμείνωντος» ως «ένα είδος προθάλαμου για την απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων από το μετανάστη, σε επίπεδο δημοτικών και νομαρχιακών εκλογών, αλλά και περαιτέρω, εφόσον επιτευχθεί η ενσωμάτωσή του στην ελληνική κοινωνία, ως ένα είδος προθάλαμου απόκτησης της Ελληνικής ιθαγένειας, υπό την προϋπόθεση ότι το επιθυμεί και ο ίδιος ο μετανάστης».¹⁷

Ανεξάρτητα όμως από τις διακηρύξεις για την αναγκαιότητα του νέου νόμου, που θα ενσωμάτωνε την αποκτηθείσα εμπειρία και θα οριοθετούσε τους άξονες που ορίζουν μια δίκαιη μεταναστευτική πολιτική, δεν φαίνεται και αυτός να απέχει πολύ από τις προηγούμενες νομοθετικές ρυθμίσεις και, σε γενικές γραμμές, αντιμετωπίζει το μεταναστευτικό φαινόμενο κυρίως από τη πλευρά του ελέγχου και του περιορισμού του. Επιπλέον, και η νέα (τρίτη) ευκαιρία νομιμοποίησης όλων των παράνομα διαμεινόντων στη χώρα, μετατράπηκε σε μία διαδικασία, που ταλαιπωρεί χιλιάδες αλλοδαπούς με τη γραφειοκρατία καθώς και με τη σημαντική οικονομική επιβάρυνση που επιφέρει σε όσους θέλουν να ωφεληθούν από αυτήν τη νομοθετική ρύθμιση.¹⁸

Πέραν τούτων, θα μπορούσε να υποτεθεί ότι οι παρατάσεις των προθεσμιών που έχουν ήδη δοθεί, οφείλονται είτε σε νομικά κενά του νέου νόμου, είτε σε ανετοιμότητα των υπηρεσιών να αντεπεξέλθουν στο εγχείρημα, είτε και στα δύο. Οι παραπάνω συνθήκες δημιουργούν πολλά προβλήματα στους μετανάστες, με πιθανή συνέπεια την αποθάρρυνση κάποιων και τη συνέχιση παραμονής τους στη χώρα σε κα-

Ευρώπης. Αντίθετα με αυτές, οι περισσότερες χώρες της Ευρώπης είναι αρκετά ελαστικές και παραχωρούν, σχετικά εύκολα, την ιθαγένεια στους μετανάστες που έχουν 5 έτη παραμονής στη χώρα υποδοχής.

17. Από ομιλία του αρμόδιου υπουργού σε Συνέδριο. Παυλόπουλος Π., 2005, σ. 4.

18. Στο άρθρο 92 που αναφέρεται στο παράβολο, ορίζεται ότι: η αίτηση για τη χορήγηση και την ανανέωση των αδειών παραμονής συνοδεύεται από παράβολο αξίας 150 ευρώ για άδειες μέχρι ένα έτος, 300 ευρώ για άδειες μέχρι 2 έτη και 450 ευρώ για άδειες μέχρι τρία έτη. Το παράβολο που καταβάλλεται κατά την υποβολή της αίτησης, για την υπαγωγή στο καθεστώς του επί μακρόν διαμεινοντος, ανέρχεται στο ποσό των 900 ευρώ. Τα έσοδα από τα παράβολα διατίθενται για τις ανάγκες των υπηρεσιών που ασχολούνται με τα ζητήματα της μεταναστευτικής πολιτικής. Κατά τη 2^η Συνάντηση Εθνικού Διαλόγου για τη Μετανάστευση, ο υπεύθυνος για τον Ευρωπαϊκό Διάλογο, Μ. Παύλου αναφέρει ότι, από το 2001 έως το 2004 είχαν υποβληθεί σχεδόν 900.000 αιτήσεις άδειας παραμονής, οι οποίες απέφεραν τουλάχιστον 50 δις δρχ. (150 εκ. ευρώ) από τα παράβολα (Παύλου Μ., Ιούλιος 2005, σ. 4).

15. Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης-Διεύθυνση Αλλοδαπών και Μετανάστευσης, Εγκύκλιος 38, 2005, σ. 4. Ο νέος νόμος τέθηκε σε ισχύ την 1.1.2006.

16. Στην Οδηγία 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου της Ε.Ε. για τη μακροπρόθεσμη διαμονή, επισημαίνονται οι αυστηρές προϋποθέσεις που ισχύουν στις χώρες της Νότιας

θεστώσ παρανομίας και επιπλέον, ενισχύουν τις διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στους προνομιούχους Έλληνες και τους «άλλους», αναπαράγοντας τις συνθήκες περιθωριοποίησής τους. Σημαντικό ζήτημα, επίσης, είναι ότι και ο νέος νόμος διατηρεί τις σφιχτές διαδικασίες και τις αυστηρές προϋποθέσεις για την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας και την παραχώρηση δικαιωμάτων, τις οποίες όριζε και ο προηγούμενος (2910/2001), γεγονός που ήδη δημιουργεί και θα δημιουργήσει και στο μέλλον προβλήματα στους μετανάστες και ειδικότερα στη δεύτερη γενιά.¹⁹

Η δεύτερη γενιά μεταναστών

Στην Απογραφή πληθυσμού του 2001, καταγράφεται ένα σημαντικό ποσοστό αλλοδαπών που είναι έγγαμοι, οι περισσότεροι από τους οποίους ζουν στη χώρα μας με την οικογένειά τους. Επίσης, ένα σημαντικό ποσοστό (17%) είναι παιδιά μέχρι 14 ετών, και ένα 8% είναι από 15 έως 19 ετών. Η παρουσία αυτών των παιδιών είναι εμφανής και στο μαθητικό πληθυσμό και ειδικότερα στις χαμηλότερες βαθμίδες της εκπαίδευσης, όπου παρατηρείται σημαντική αναλογία τους σε σχέση με το συνολικό μαθητικό πληθυσμό, ενώ λιγότερο σημαντική είναι η αναλογία τους στις υψηλότερες βαθμίδες και ειδικότερα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.²⁰ Σχετικά με το φαινόμενο της χαμηλής εκπροσώπησής τους στις υψηλές βαθμίδες της εκπαίδευσης, θα μπορούσαν να δοθούν πολλές πιθανές εξηγήσεις, όπως για παράδειγμα, ότι οι εισερχόμενοι δεν πληρούν την προϋπόθεση της φοίτησης σε χαμηλή βαθμίδα και ως εκ τούτου δεν διευκολύνονται στη φοίτησή τους σε υψηλότερη, ή ότι οι περισσότεροι μετανάστες είναι άτομα νεαρών ηλικιών και ως εκ τούτου έχουν παιδιά μικρής ηλικίας. Μια άλλη αιτία του φαινομένου θα μπορούσε να είναι, ακόμη, ότι οι μετανάστες φέρνουν στη χώρα υποδοχής μόνο τα μικρά, σε ηλικία, παιδιά, ενώ αντίθετα έχουν αφήσει τα μεγαλύτερα στη χώρα τους, είτε τέλος, ότι οι εισερχόμενοι, λόγω των πολλών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν,

αποθαρρύνονται και δεν συνεχίζουν σε ανώτερη βαθμίδα. Οι παράγοντες που προαναφέρθηκαν μπορεί να ισχύουν μεμονωμένοι ή όλοι μαζί ταυτόχρονα και με άλλους, με ομοιότητες ή διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις εθνικότητες και τα φύλα. Με αυτήν την έννοια, η διευθέτηση του ζητήματος της εκπαίδευσης των παιδιών των μεταναστών δεν μπορεί να ιδωθεί και αντιμετωπισθεί με ενιαίο τρόπο, εφόσον και αυτά, όπως και οι οικογένειές τους, διαφοροποιούνται ανάλογα με την εθνικότητα και όχι μόνο. Οι πολλές κατηγορίες αλλοδαπών μαθητών που υπάρχουν, συνεπάγονται διαφορετικές ανάγκες, που απαιτούν ποικίλες εκπαιδευτικές πολιτικές. Για παράδειγμα, το πρόβλημα «ελλιπής γνώση της ελληνικής γλώσσας», δεν μπορεί να αφορά παιδιά που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα ή που έχουν έλθει σ' αυτήν σε νηπιακή ηλικία, ενώ αντίθετα, αφορά άλλα παιδιά που έχουν έλθει στη χώρα σε μεγαλύτερη ηλικία. Όμως, ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο πρόβλημα, για το οποίο έχει γίνει πολύς λόγος και έχουν ληφθεί και κάποια μέτρα, υπάρχουν ζητήματα που αφορούν όλα τα παιδιά των μεταναστών, γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι το σοβαρό θέμα της εκπαίδευσης των παιδιών των μεταναστών πρέπει να αντιμετωπισθεί και γενικά και εξειδικευμένα, ανάλογα με τις επιμέρους απαιτήσεις.

Ένα σχετικό ζήτημα αναφέρεται στην ανισότητα, και συγκεκριμένα στην εκπαιδευτική ανισότητα, η οποία, όμως, αφορά όλο τον πληθυσμό, συμπεριλαμβανομένων και των παιδιών των μεταναστών για επιπρόσθετους λόγους.²¹ Η γλωσσική επίδοση είναι ένας σημαντικός παράγοντας εκπαιδευτικής επιτυχίας, που, όπως αναφερθήκαμε πιο πάνω, αφορά και μερίδα των παιδιών αυτών. Οι μετανάστες υστερούν έναντι των γηγενών και σε συμβολικές και πολιτισμικές αναφορές, πράγμα το οποίο όμως, σε κάποιο βαθμό, συμβαίνει και με τα παιδιά των Ελλήνων που ανήκουν στις ασθενέστερες τάξεις.²²

19. Το ελληνικό δίκαιο της ιθαγένειας είναι δίκαιο του αίματος, με αυτοδίκαιη απόκτηση της ιθαγένειας των γονέων (μόνο του πατέρα ως το 1984) από το παιδί, ανεξάρτητα από τον τόπο όπου αυτό γεννήθηκε. Η διαδικασία κτήσης της ιθαγένειας για τους αλλοδαπούς είναι αυτή της πολιτογράφησης υπό προϋποθέσεις, που ορίζονται στο σχετικό νόμο.

20. ΕΣΥΕ, *Απογραφή πληθυσμού 18 Μαρτίου 2001*, Τζωρτζοπούλου Μ., 2005, σ. 204, ΙΜΕΠΟ, 2005, σ. 2.

21. Η παράλληλη λειτουργία σχολείων τυπικά ή άτυπα «διαβαθμισμένων» καθορίζει αυτό καθαυτό και το επίπεδο των παρεχομένων σπουδών. Ωστόσο, ακόμη και στο ίδιο σχολείο, φοιτούν και παρακολουθούν τα ίδια προγράμματα, παιδιά με διαφορετική κοινωνική προέλευση και, ως εκ τούτου, η όποια ανομοιογένεια δεν οφείλεται μόνον στην ύπαρξη των παιδιών των μεταναστών.

22. Πολλές έρευνες σε ανεπτυγμένες χώρες καταλήγουν στο συμπέρασμα, ότι η κοινωνική προέλευση ενός ατόμου αποτελεί τον κατεξοχήν παράγοντα που καθορίζει την εκπαιδευτική του εξέλιξη. Αυτό δεν διαπιστώθηκε εύκολα ούτε γρήγορα, κυρίως επειδή αρχικά η προσοχή των ερευνητών ήταν στραμμένη στις διαφορές των ατομικών ικανοτήτων, ως κύριου παράγοντα σχολικής επίδοσης. Και

Επιπλέον, είναι δεδομένη η σημασία του ρόλου της οικογένειας, όσον αφορά τις αξίες που μεταφέρει στα παιδιά και τα κίνητρα που τους παρέχει. Καθοριστική ακόμα είναι η οικονομική κατάσταση και η θέση της οικογένειας στην κοινωνική ιεραρχία, που επηρεάζει το ντύσιμο, την υγιεινή του σώματος, τη διατροφή, και την πνευματική καλλιέργεια των παιδιών. Κατά συνέπεια, η οικογένεια αποτελεί σημαντικό παράγοντα, που επηρεάζει τη σχολική επίδοση των παιδιών, τη μελλοντική τους αποκατάσταση και γενικά την ανατροφή και τη στάση τους απέναντι στην κοινωνία. Στο γενικό αυτό κανόνα υπόκεινται και οι αλλοδαποί μαθητές. Οι γονείς των αλλοδαπών μαθητών επηρεάζονται σημαντικά από την υποδεέστερη θέση τους στην ελληνική κοινωνία και στη συνέχεια επηρεάζουν ανάλογα και τα παιδιά τους. Στην ελληνική κοινωνία, ενώ η εργασία των μεταναστών αναγνωρίζεται, σε κάποιο βαθμό, ο δημόσιος λόγος τους για τα κοινά και για τα ζητήματα που τους αφορούν είναι σχεδόν ανύπαρκτος.

Μαζί με την οικογένεια, σημαντικό ρόλο για την ανάπτυξη της κοινωνικότητας του παιδιού κατέχει το σχολείο, που με την παιδαγωγική του δραστηριότητα αποτελεί και «κέντρο πολιτειακής και κοινωνικής ζωής».²³ Στο σχολείο, είναι σημαντικός και ο ρόλος των εκπαιδευτικών, διότι με τη στάση τους, τις προκαταλήψεις τους και τις προσδοκίες τους από τους μαθητές, επηρεάζουν την εκπαιδευτική διαδικασία. Από την άλλη πλευρά, επειδή τα παιδιά των μεταναστών μειονεκτούν σε πολιτισμικές αναφορές, κάποιοι εκπαιδευτικοί τα προσλαμβάνουν ως δυσπροσάρμοστα στις απαιτήσεις του εκπαιδευτικού συστήματος και ως «παιδιά ενός κατώτερου θεού», σε κάποιες δε περιπτώσεις, μεταφέρουν αυτό το στερεότυπο και στους γηγενείς μαθητές, με συνέπεια την αναπαραγωγή του. Η συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών, είναι απαραίτητη για την αντιμετώπιση αυτών των θεμάτων όπως επίσης, και η συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευτικών και της πολιτείας για μια μακροπρόθεσμη και ως εκ

τούτου, περισσότερο αποτελεσματική πολιτική, για την αντιμετώπιση της νέας εκπαιδευτικής πραγματικότητας.

Οι παράγοντες που προαναφέρθηκαν επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό την εκπαιδευτική πορεία και εξέλιξη των αλλοδαπών μαθητών. Οι ίδιοι όμως παράγοντες συνδέονται και επηρεάζονται και από τη στάση της πολιτείας σχετικά με τη θέση των αλλοδαπών στην ελληνική κοινωνία. Το μοντέλο που υιοθετεί η πολιτεία για να αντιμετωπίσει, συνολικά, το μεταναστευτικό φαινόμενο, εκφράζεται σε μικροεπίπεδο και στο θέμα της εκπαίδευσης των παιδιών των αλλοδαπών. Το ζήτημα είναι κρίσιμο γιατί καθορίζει, όχι μόνο την τύχη των παιδιών των μεταναστών αλλά και το είδος της κοινωνίας που θέλουμε να έχουμε, δηλαδή κοινωνία αλληλεγγύης ή αποκλεισμού.

Η παρουσία των μεταναστών έχει μεταβάλει τα δεδομένα της αγοράς εργασίας, της οικονομίας, της πολιτικής και έχει προβάλει στην ελληνική κοινωνία νέα αιτήματα. Παράλληλα, η παρουσία των αλλοδαπών μαθητών στο εκπαιδευτικό σύστημα έχει μεταβάλει τα δεδομένα και έχει θέσει σε αμφισβήτηση τον εθνοκεντρικό χαρακτήρα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Όμως, αν και τα δεδομένα δείχνουν τη σημαντική αυτή αριθμητική παρουσία, αν και μία προσεκτική εξέταση των ζητημάτων που έχουν προκύψει στη σχολική κοινότητα, αναδεικνύει τα προβλήματα, το νέο σχολικό πρόγραμμα δεν τα λαμβάνει υπόψη του. Σε όλο το κείμενο²⁴ δεν γίνεται καμία αναφορά στη

στην Ελλάδα, οι μελέτες δείχνουν, ότι η κοινωνική πρόελευση επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό, την επιτυχία στο σχολείο. (Χρυσάκης Μ., 1989, σ. 92, και Μπούρας Α., 2003, σ. 129). Ο Μπουρντιέ υποστηρίζει ότι όσο περισσότερο «γλωσσικό κεφάλαιο» διαθέτει κάποιος, τόσο μεγαλύτερη ευχέρεια έχει να διαχειρίζεται το σύστημα διαφορών και ανισοτήτων προς το συμφέρον του (Μπουρντιέ Π., 1999). Η εξέλιξη των σπουδών συνδέεται και με την επαγγελματική επιτυχία του ατόμου.

23. Παπαγεωργίου Ι., 2004, σ. 2.

24. Στο Πρόγραμμα Εισαγωγικής Επιμόρφωσης του σχολικού έτους 2005-2006 αναφέρονται τα εξής: Α) Για το παιδί στο νηπιαγωγείο και τη σχέση του με τους άλλους: «Τα παιδιά στο νηπιαγωγείο θα πρέπει, παράλληλα με τις βασικές ικανότητες συνεργασίας, να συνειδητοποιήσουν τη μοναδικότητά τους, να εντοπίσουν τις ομοιότητές τους με τους άλλους και να σέβονται τη διαφορετικότητα.» Β) Τα θρησκευτικά στην Α' και Β' τάξη του Δημοτικού αναφέρονται σε θρησκευτικές γιορτές και επετείους, ενώ ως αυτοτελές μάθημα από την Γ' έως την Στ' τάξη: «Το μάθημα είναι παιδαγωγικά παιδοκεντρικό και ο θεολογικός του άξονας χριστοκεντρικός. Με βάση το στάδιο νοητικής, συναισθηματικής και κοινωνικής ωρίμανσης, ο δάσκαλος καλείται να συμβάλλει στη γνωριμία των μαθητών με τη χριστιανική ορθόδοξη παράδοση, αλλά και με το θρησκευτικό φαινόμενο. Οδηγός και σημείο αναφοράς στη διδακτική πράξη είναι το πρόσωπο, η ζωή, το έργο και η διδασκαλία του Ιησού Χριστού». Το μάθημα Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, που αφορά τα παιδιά από την Ε' τάξη του Δημοτικού, συμπεριλαμβάνει μεταξύ των στόχων του: «Ανάπτυξη και διαμόρφωση θετικών στάσεων (αλληλοσεβασμού, αλληλεγγύης, συνεργασίας, αλληλοαποδοχής, σεβασμού της ετερότητας, και της διαφορετικότητας)». Και «Διαμόρφωση ενός πολίτη ενεργού, δημοκρατικού, υπεύθυνου, συμμετοχικού, με γνώμη και

σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού και δεν διαφαίνεται κανένας νέος προσανατολισμός στην εκπαιδευτική ύλη, που να δίνει κάποια θέση και στα παιδιά των μεταναστών, εκτός ίσως από κάποιες γενικές οδηγίες για «καλλιέργεια στους μαθητές του σεβασμού στη διαφορετικότητα». Η εκπαίδευση θα μπορούσε να λειτουργήσει ως βασικός συντελεστής-φορέας προετοιμασίας των μαθητών για μια νέα κοινωνία, που μαζί με το σεβασμό στη διαφορά καλλιεργεί και την κατανόηση και αλληλεγγύη ανάμεσα στους διαφορετικούς πολιτισμούς και θρησκείες.

Το εκπαιδευτικό σύστημα, εν τέλει, εμφανίζεται αδρανές και δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της κοινωνίας για αναθεώρηση των προγραμμάτων και των παιδαγωγικών μέσων.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Είναι σχεδόν κανόνας, ότι η δυσκολία της ενσωμάτωσης μεγάλου αριθμού αλλοδαπών μαθητών στην εκπαίδευση, απειλεί κατά πολύ το μέλλον τους αλλά και γενικότερα την κοινωνική συνοχή, εφόσον η μη ενσωμάτωση στην εκπαίδευση έχει ως συνέπεια αργότερα και την περιθωριοποίηση στην κοινωνία. Τα παιδιά των μεταναστών, χωρίς δίοδο επιστροφής στη χώρα προέλευσης και μη έχοντας μέλλον στη χώρα υποδοχής, θα αποτελούν ένα οιονεί περιθωριο-

ρόλο στα δρώμενα, αλλά και σεβασμό και αποδοχή του άλλου, ενός πολίτη, που θα γνωρίζει και θα κατανοεί το ρόλο, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του, μέσα σε μια οργανωμένη και δημοκρατικά λειτουργούσα κοινωνία.» Γ) Με το μάθημα των θρησκευτικών στο Γυμνάσιο «επιδιώκεται η μελέτη του χριστιανισμού ως βιβλικού λόγου και ιστορίας, ως ορθόδοξης παράδοσης και ως πολιτιστικής έκφρασης και παρουσίας μέσα στο σύγχρονο κόσμο». Στο Λύκειο η διδασκαλία του μαθήματος αυτού θα πρέπει «να έχει χριστοκεντρικό και μαθητοκεντρικό χαρακτήρα προσαρμοσμένο στην ηλικία των μαθητών». Στα ΤΕΕ διδάσκεται μόνο μία ώρα και μόνο στην Α΄ τάξη του 1^{ου} Κύκλου και προβάλλει την Ορθοδοξία ως «πρόταση ζωής και νοηματοδότησης του πολιτισμού». Η διδασκαλία της Ιστορίας στη Δ/θμια εκπαίδευση στοχεύει, μεταξύ άλλων, και στη «διαμόρφωση πνεύματος μετριοπάθειας, ανοχής και σεβασμού στο διαφορετικό». (Πρόγραμμα Εισαγωγικής Επιμόρφωσης Σχολικού Έτους 2005-2006, Οδηγίες για τη Διδασκαλία των Γνωστικών Αντικειμένων, Εισαγωγική Επιμόρφωση για νεοδιόριστους εκπαιδευτικούς σχολικού έτους 2005-2006, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Αξιολόγησης και Επιμόρφωσης). Στη σύνταξη του κειμένου συνέβαλαν η Ομάδα Έργου για την Εισαγωγική Επιμόρφωση του Π.Ι. και οι Σύμβουλοι και Πάρεδροι του Π.Ι., με την εποπτεία και καθοδήγηση της υπεύθυνης του έργου Καθηγήτριας Ε. Μακρή-Μπότσαρη.

ποιημένο τμήμα της κοινωνίας, προοπτική που δεν αρμόζει σε μία δίκαιη κοινωνία, της οποίας η συνοχή θα απειλείται από ό,τι εξέθρεψε. Οι άμεσες ή έμμεσες διακρίσεις σε βάρος των μεταναστών στον τομέα της απασχόλησης, φαίνεται να είναι μια πραγματικότητα σε πολλές χώρες, ανεξάρτητα από το μοντέλο που επίσημα υιοθετείται. Αν και η πολιτική που προτείνεται από την Ε.Ε. για το 2006-2010 συμπεριλαμβάνει πολιτικές για την ενσωμάτωση των μεταναστών,²⁵ εντούτοις τα νομοσχέδια για επιλεκτική μετανάστευση τα οποία προωθούνται, παράλληλα με τη σφιχτή παροχή της υπηρετικότητας και την περιχαράκωση των κοινωνιών υποδοχής, είναι πιθανόν να έχουν ως αποτέλεσμα την ακόμη μεγαλύτερη περιθωριοποίηση των μεταναστών. Τα γεγονότα από την τελευταία εξέγερση των προαστίων του Παρισιού που επεκτάθηκαν σε όλη τη Γαλλία, όπως και παλαιότερα σε πόλεις των ΗΠΑ και της Μ. Βρετανίας, δείχνουν ότι οι εξεγέρσεις αυτές προέρχονται από περιθωριοποιημένα άτομα και είναι εξ αντικειμένου φυλετικές. Ειδικότερα, η τελευταία αναταραχή στη Γαλλία προκλήθηκε από άτομα με βασικό συνεκτικό δεσμό το χρώμα τους, την εργασιακή και κοινωνική περιθωριοποίησή τους και με μέσο όρο ηλικίας τα δεκαεπτά χρόνια.²⁶

Στη χώρα μας, το γενικότερο νομοθετικό καθώς και το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, εντός του οποίου κινείται ο μεταναστευτικός πληθυσμός, δεν ευνοεί την ένταξή του. Ειδικότερα όσον αφορά τα παιδιά, ακόμη και εκείνα

25. Αναγνωρίζονται ως αναγκαίες οι πολιτικές που θα συνεισφέρουν στην ενσωμάτωση των μεταναστών και των αιτούντων άσυλο, κυρίως εκείνες εναντίον των διακρίσεων γενικά καθώς και στην πρόσβαση στην εργασία ειδικότερα. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρέπει να διατηρήσει την ολιστική προσέγγιση της ενσωμάτωσης, όπως περιγράφεται στην ανακοίνωσή της τον Ιούνιο του 2003, ξεκαθαρίζοντας ότι η ενσωμάτωση δεν αποτελεί μόνο ευθύνη των μεταναστών, αλλά κυρίως είναι μία αμφίδρομη διαδικασία. Πρέπει να υπάρξει σειρά θεσμικών αλλαγών για να βελτιωθεί ο τρόπος με τον οποίο η Ευρωπαϊκή Ένωση προάγει την ενσωμάτωση των μεταναστών. Γι' αυτό απαιτείται η συνεργασία όλων των φορέων που ασχολούνται με πολιτικές, έτσι ώστε να μεταφέρεται η εμπειρία όλων σε όλους. Η Επιτροπή πρέπει να ενθαρρύνει τα κράτη-μέλη να αναλάβουν πολιτικές πρωτοβουλίες για την ενημέρωση σχετικά με τα οφέλη που έχει κάθε χώρα από τη μετανάστευση καθώς και για την προώθηση της ενσωμάτωσης των μεταναστών. Η Επιτροπή οφείλει να έχει μια συμμετοχική συμβουλευτική (ομάδα) που θα αποτελείται και από αντιπροσώπους των μεταναστών, προκειμένου να διερευνηθεί, πως και με ποιους όρους, είναι δυνατή η ενσωμάτωση. *Social Policy Agenda 2006 – 2010, Proposals from the Social Platform*, October 2004.

26. Πανταζόπουλος Α., 2005, σ. 13.

που θα ξεπεράσουν τις δυσκολίες που σχετίζονται με την οικογένειά τους, τις εκπαιδευτικές δυσκολίες, και εκείνες που συνδέονται με την αποδοχή από τους δασκάλους-καθηγητές, τους γηγενείς μαθητές και τους γονείς τους και τα οποία θα καταφέρουν να αποκτήσουν ένα πτυχίο, αυτό θα είναι σχεδόν χωρίς αντίκρισμα, εφόσον τα περιμένει η έμμεση διάκριση στην εργασία και η στέρηση της δυνατότητας να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία ως ισότιμοι πολίτες, με δικαιώματα που απολαμβάνουν οι γηγενείς νέοι.

Οι πολιτικές που αφορούν στην ενσωμάτωση των μεταναστών θα πρέπει να αποτελούν κεντρικό πυρήνα κάθε μεταναστευτικής πολιτικής και να σχεδιάζονται με τρόπο που να την διευκολύνουν. Η κατανόηση των διεργασιών ενσωμάτωσης απαιτεί μία ολιστική προσέγγιση και αποτελεί μια διαδικασία αμφίδρομη, μεταξύ της κοινωνίας υποδοχής και του μετανάστη. Η μέχρι σήμερα έρευνα, έχει αναδείξει τους παράγοντες που διευκολύνουν την ενσωμάτωση, ενώ παράλληλα η χώρα μας θα μπορούσε να επωφεληθεί από εμπειρίες άλλων χωρών που υπήρξαν χώρες υποδοχής μεταναστών και έχουν αποτιμήσει ανάλογες πολιτικές. Για παράδειγμα, η αναγνώριση της σημασίας της επανένωσης των οικογενειών ως βασικού στοιχείου ενσωμάτωσης, καθώς και η σημασία των πολιτικών ενάντια στις διακρίσεις και τον κοινωνικό αποκλεισμό, συνεισφέρουν στην αμοιβαία κατανόηση μεταξύ της κοινωνίας υποδοχής και των μεταναστών. Επιπλέον, απαιτείται η κατανόηση των διαφορών ανάμεσα στις εθνικότητες ή και σε άλλα χαρακτηριστικά των μεταναστών που υπαγορεύουν την εφαρμογή συγκεκριμένων πολιτικών. Είναι περισσότερο από προφανές, ότι η κοινωνική και η οικονομική ενσωμάτωση είναι διαδικασίες άμεσα συνδεδεμένες μεταξύ τους, προκειμένου να επέλθει το επιθυμητό αποτέλεσμα. Τέλος, θα πρέπει να αποδοθούν στους μετανάστες τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά, πολιτισμικά.

Στην ελληνική κοινωνία, ήδη, έχουμε κάποιες αποχρώσεις ενδείξεις για φαινόμενα βίας προς ή από περιθωριοποιημένα άτομα, όμως, αν δεν ληφθούν μέτρα και αφεθούν οι μετανάστες, και ιδιαίτερα τα παιδιά τους, στο περιθώριο, ό,τι σήμερα είναι δευτερεύον, πολύ σύντομα θα γίνει μαζικό και κυρίαρχο. Τα παιδιά, που δεν θα ενταχθούν κοινωνικά, είναι πιθανό, αποκομμένα και γκετοποιημένα, να καταφύγουν στη συγκρότηση εθνοτικών ομάδων αναπαράγοντας το στερεότυπο που έχει η

κοινωνία γι' αυτά. Και όπως είχαμε επισημάνει και παλαιότερα,²⁷ δεν πρέπει να παραβλέψουμε την αναγκαιότητα μιας διευρυμένης πολιτικής, που δεν θα εξαντλείται σε νομοθετήματα. Ο νόμος κατά των διακρίσεων²⁸ είναι μία καλή αρχή αλλά χρειάζονται πολύ περισσότερα. Η πολιτεία θα πρέπει να χρησιμοποιεί όλα τα μέσα που διαθέτει και να στοχεύει τόσο στους γηγενείς, με την εφαρμογή αντιρατσιστικών πολιτικών, όσο και στους εισερχόμενους, καθώς και να αποδίδει στους μετανάστες τα δικαιώματα που απορρέουν από την ανθρώπινη υπόστασή τους.

Βιβλιογραφία

- Αγιακλή Χ., Χατζηδάκη Α., 2001, «Όψεις της Γλωσσικής Ετερογένειας στο Ελληνικό σχολείο» στο *Γλωσσικός Υπολογιστής, Περιοδική Έκδοση του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας για τη γλώσσα και τη γλωσσική αγωγή*, Τόμος 2, Τ.1-2, Εκδόσεις Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, σ. 179-193.
- Baldwin-Edwards M., 2004, *Η ένταξη των μεταναστών στην Αθήνα: Δείκτες ανάπτυξης και στατιστικές μέθοδοι μέτρησης*, (πολυγρ. κείμενο).
- Ευρωπαϊκή Οικονομική Επιτροπή, 2002, Σύνοδος ολομέλειας 20¹⁵ και 21¹⁵ Μαρτίου 2002 σ. 4, (www.esc.eu.int/documents/summaries_plenaries/2002/synt_03).
- Ευρωπαϊκή Οικονομική Επιτροπή, 2006, Σύνοδος Ολομέλειας 13-14 Φεβρουαρίου 2006 Greffe CESE 26/2006-ΔΚ/ελ.
- ΙΜΕΠΟ, Έρευνα με θέμα «Αναλογία και επιδόσεις των αλλοδαπών μαθητών στα σχολεία του Νομού Θεσσαλονίκης» www.alfavita.gr, 29/12/2005.
- Κάτικας Χ., Πολίτου Ε., 2005, *Εκτός τάξης το «διαφορετικό»*, Gutenberg, (β' έκδοση).
- King R., 2000, "Southern Europe in the Changing Global Map of Migration" in King R., Lazaridis G., Tsardanidis Ch., (eds), *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*, Antony Rowe Ltd, Chippenham, Wiltshire, Great Britain, pp.3-26.
- Mavrommatis G., Avramidi F., Cavounidis J., 2005, "Migrant Student Concentration and

27. Τζωρτζοπούλου Μ., 2000, σ. 335.

28. Ο Ν. 3304/05 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού» στην ουσία ενσωματώνει δύο ευρωπαϊκές οδηγίες την 2000/43/EK και την 2000/78/EK.

- School Performance: The Case of Attica”, paper presented at the 4th Workshop of WELLCHI Network, *Children in multicultural societies*, 2/12/2005.
- Μπούρας Α., 2003, (επιβλ. Ι. Πανάρετος), *Συμβολή στη Μελέτη της Απόδοσης των Τελειόφοιτων Μαθητών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης-Ανάλυση Χαρακτηριστικών Δεξιοτήτων τους με τη Χρήση Στατιστικών Μεθόδων*, <http://stat-athens.aueb.gr>.
- Μπουρντιέ Π., Γκρο Φ., 1998, «Αρχές για να σκεφθούμε τα περιεχόμενα της εκπαίδευσης» *Ο Πολίτης*, τ. 48.
- Μπουρντιέ Π., 1999, *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*, (μετάφραση Κ. Καψαμπέλη), Ινστιτούτο του βιβλίου, Καρδαμίτσα, σ. 412.
- Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (ESC) της Ε.Ε., 2002, Σύνοδος ολομέλειας 20¹⁵ και 21¹⁵ Μαρτίου 2002 (www.esc.eu.int/documents/summaries_plenaries/2002/synt_03).
- Πανταζόπουλος Α., 2005, *Η Γαλλία φλέγεται; Η εξέγερση των προαστίων*, Πόλις.
- Παπαγεωργίου Ι., 2004, *Τι ρόλο παίζει η οικογένεια στη σχολική επίδοση των μαθητών*, www.thranio.gr
- Παπαρηγόπουλος Ξ., 1999, «Η πολυπολιτισμικότητα ως σύγχρονο πρόβλημα» στο *Επιστήμη και Κοινωνία*, τ. 2-3, Άνοιξη-Φθινόπωρο, Σάκκουλας.
- Παυλόπουλος Π., 2005, «Εφαρμόζοντας μια σύγχρονη Μεταναστευτική Πολιτική», (πολυγρ.), στο Διακρατικό Συνέδριο που διοργάνωσε ο Δήμος Ζωγράφου 22/11/05.
- Παύλου Μ., 2005, «Μεταναστευτικές πολιτικές για την ένταξη και τη συμμετοχή», *European Migration Dialogue*, ΕΕΔΑΠ-ΚΕΜΟ, Ιούλιος 2005.
- Πριόβολου Σ., 2001, «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση-Ένταξη των μεταναστών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα» στο *Ένταξη των Μεταναστών*, Ελληνο-Ολλανδικό Σεμινάριο σ.35-39, Ι.Π.Ο.Δ.Ε.
- Πρωτοβουλία Δικηγόρων για τα Δικαιώματα Μεταναστών και Προσφύγων, 2006, *Προβλήματα των μεταβατικών διατάξεων του μεταναστευτικού νόμου*, Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και του Πολίτη, www.hlhr.gr
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2006, *Συμπεράσματα Προεδρίας 15/16/ Δεκεμβρίου 2005*, 15914/1/05 REV 1, CONCL 3, 30 Ιανουαρίου 2006 (31.01), Βρυξέλλες.
- Ταίηλορ Τ., 1997, *Πολυπολιτισμικότητα. Εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης*, Επ. Α. Gutmann, Μετάφραση Φ. Παιονίδης, Πόλις.
- Τζωρτζοπούλου, Μ., 2000, «Η Νεολαία των Ποντίων: Ζητήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης» στο Κωνσταντοπούλου Χρ., Μαράτου-Αλιπράντη Λ., Γερμανός Δ., Οικονόμου Θ. (επιμ.), *Εμείς και οι άλλοι. Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα*, ΕΚΚΕ, Τυπωθήτω.
- Τζωρτζοπούλου Μ., 2002, *Μετανάστες στην Ελλάδα. Οικονομική και Κοινωνική θέση των μεταναστών*, (διδασκαρική διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης.
- Τζωρτζοπούλου Μ., 2005, «Από την παρανομία στη νομιμότητα: Από την πρώτη στη δεύτερη γενιά μεταναστών» στο Ζιώμας Δ., Καπλή Χ., Παπαλιού Ο., Παπαπέτρου Γ., Φαγαδάκη Ε., (επιμ.) *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2003-2004*, ΕΚΚΕ, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής.
- Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης-Διεύθυνση Αλλοδαπών και Μετανάστευσης, 2006, Εφαρμογή του Ν.3386/05, Εγκύκλιος αριθμ.1.
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο-Τμήμα Αξιολόγησης και Επιμόρφωσης, 2005, *Πρόγραμμα Εισαγωγικής Επιμόρφωσης Σχολικού Έτους 2005-2006, Οδηγίες για τη Διδασκαλία των Γνωστικών Αντικειμένων-εισαγωγική Επιμόρφωση για νεοδιόριστους εκπαιδευτικούς σχολικού έτους 2005-2006*, Υπεύθυνη του έργου η Καθ. Ε. Μακρή-Μπότσαρη.
- Χρυσάκης Μ., 1989, «Οικογενειακές επενδυτικές πρακτικές των φτωχών και των μη φτωχών και εκπαιδευτικές ανισότητες», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ.75, ΕΚΚΕ, σ.89-120.

Τα φτωχά παιδιά στην Ελλάδα: αναζήτηση των πολιτικών

Νίκος Μπούζας

Περίληψη

Παρόλη την έντονη οικονομική ανάπτυξη που εμφανίζει η χώρα μας κατά την τελευταία δεκαετία, δεν φαίνεται να ανακόπτεται η μειωτική τάση στο μέγεθος του παιδικού πληθυσμού, ενώ ένα σημαντικό τμήμα του εξακολουθεί να βιώνει τις αρνητικές επιπτώσεις του να ζει σε νοικοκυριά με περιορισμένους οικονομικούς πόρους, με ότι αυτό συνεπάγεται για το σήμερα και το μέλλον των παιδιών. Οι εφαρμοζόμενες πολιτικές αναδιανομής του εισοδήματος υπέρ των νοικοκυριών με παιδιά, κρινόμενες εκ του αποτελέσματος, φαίνεται να είναι ανίκανες να συμβάλουν ουσιαστικά στη μείωση του αριθμού των παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά. Η εκπόνηση και εφαρμογή πολιτικών που να στοχεύουν στο δραστικό περιορισμό, και γιατί όχι, στην εξάλειψη του φαινομένου της φτώχειας των παιδιών, όπως συμβαίνει σε άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τους όχι μόνο την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση των νοικοκυριών αλλά και τις ιδιαίτερες ανάγκες των ίδιων των παιδιών.

Εισαγωγή

Η ευημερία των παιδιών δεν έχει αποτελέσει ειδικό πεδίο ενδιαφέροντος των οικονομικών θεωριών ίσως γιατί τα παιδιά δεν συμμετέχουν πλέον τυπικά άμεσα ως παραγωγικοί συντελεστές στο οικονομικό γίγνεσθαι, ενώ ταυτόχρονα δεν συμμετέχουν στο πολιτικό γίγνεσθαι τουλάχιστον μέχρι την ηλικία των 18 ετών όπου αποκτούν το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι. Στο επίπεδο της ανάπτυξης και εφαρμογής στοχευμένων πολιτικών καταπολέμησης της φτώχειας κατά την παιδική ηλικία, εκτός του ότι είναι σπάνιες στα κράτη-μέλη της Ε.Ε.,¹ στη χώρα μας απλώς δεν έχουν ακόμη υπάρξει μέχρι σήμερα. Παρόλα αυτά, τα παιδιά εκτός του ότι αποτελούν ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού, λειτουργούν ως καταναλωτές

αγαθών και υπηρεσιών, συμμετέχουν σε κάποιες διαδικασίες συλλογικής έκφρασης των απόψεών τους,² ενώ είναι γεγονός ότι το μέλλον κάθε χώρας εξαρτάται άμεσα από το μέγεθος και την «ποιότητα» των νέων γενεών.

Σε γενικές γραμμές, η ευημερία των παιδιών συναρτάται άμεσα, μεταξύ άλλων, με τις εκάστοτε γενικότερες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούν σε κάθε χώρα, με τις εφαρμοζόμενες πολιτικές υπέρ των παιδιών, με τη συμπεριφορά των γονέων ή των εχόντων την επιμέλεια των παιδιών σε θέματα που αφορούν στην ενδο-οικογενειακή κατανομή των πόρων που διαθέτει το νοικοκυριό, με τις κοινωνικές σχέσεις που έχουν αναπτύξει τα παιδιά και με τη συμμετοχή τους σε συλλογικές διαδικασίες. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η πρόσβαση των παιδιών σε εισοδήματα, πόρους, αγαθά και υπηρεσίες προσδιορίζονται τόσο από την επάρκεια των μέσων που διαθέτει η κοινωνία και κατ' επέκταση το νοικοκυριό, όσο και από τη συμπεριφορά των γονέων ή των ενηλίκων που έχουν την ευθύνη απέναντι στα παιδιά. Πάντως, ακόμη και σήμερα, «πολλές χώρες βλέπουν τα παιδιά και την ευημερία τους από την άποψη των ενηλίκων και επικεντρώνονται στις ανάγκες των γονέων και των οικογενειών, ενώ οι απόψεις των παιδιών τείνουν να αγνοούνται. Η αυξανόμενη σύγκλιση των στόχων και πολιτικών για την καταπολέμηση της φτώχειας κατά την παιδική ηλικία και του κοινωνικού αποκλεισμού συμβαδίζει με μια μόνιμη απόκλιση στην αντίληψη για την αναγνώριση των παιδιών και των δικαιωμάτων τους».³

Με άλλα λόγια, η απουσία στοχευμένων πολιτικών υπέρ της ευημερίας των παιδιών ή τουλάχιστον πολιτικών που να αποσκοπούν στην καταπολέμηση κοινωνικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα παιδιά, όπως η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός, συναρτάται άμεσα με τις πολιτικές υπέρ του κοινωνικού συνόλου ή των νοικοκυριών που αντιμετωπίζουν προβλήματα, χωρίς να λαμβάνεται μέριμνα για τις ιδιαίτερες ανάγκες των παιδιών. Κατά συνέπεια, για πολλούς λόγους τα παιδιά δεν είναι στο επίκεντρο των κοινωνικών πολιτικών.

Στόχος του άρθρου είναι να συζητήσει:

- τις εξελίξεις του μεγέθους του παιδικού πληθυσμού της χώρας κατά την τελευταία 15ετία,
- τις τάσεις του φαινομένου της φτώχειας των παιδιών και

1. Εξαιρεση αποτελεί η Μ. Βρετανία, η οποία το 1999 έθεσε ως στόχο την εξάλειψη της φτώχειας κατά την παιδική ηλικία σε διάστημα είκοσι ετών. Κριτική παρουσίαση των πρώτων αποτελεσμάτων στο: Pichaud D., Sutherland H., 2000.

2. Tsiganou I., et al., 2000.

3. Hoelscher P., 2004, σ. 55.

- να επικεντρωθεί στις ενδείξεις για την αποτελεσματικότητα των πολιτικών αναδιανομής του εισοδήματος στην καταπολέμηση του φαινομένου της φτώχειας των παιδιών.

Κατ' αυτό τον τρόπο εκτιμάται ότι το άρθρο θα συμβάλει στη μελέτη του φαινομένου της φτώχειας των παιδιών και στη διαμόρφωση πολιτικών που θα λαμβάνουν υπόψη τους τα ενδιαφέροντα και τις ιδιαίτερες ανάγκες τους, έτσι ώστε, σε εύλογο χρονικό διάστημα, να σπάσει ο φαύλος κύκλος της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας.

Εξελίξεις του παιδικού πληθυσμού 1991-2004

Το μέγεθος του παιδικού πληθυσμού της χώρας μας (παιδιά ηλικίας από 0 έως 19 ετών) βαίνει διαχρονικά μειούμενο κατά την τελευταία 15ετία, παρόλο που κατά το ίδιο χρονικό διάστημα ο συνολικός πληθυσμός της χώρας αυξάνεται. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα στοιχεία των Πινάκων 1 και 2 (βλ. στο τέλος του άρθρου), όπου παρουσιάζεται η διαχρονική εξέλιξη σε απόλυτους και σχετικούς όρους του μεγέθους του παιδικού πληθυσμού της χώρας φαίνεται ότι:

α) ο παιδικός πληθυσμός της χώρας μειώθηκε κατά 1/2 εκατομμύριο άτομα ή 18% περίπου κατά το χρονικό διάστημα 1991-2004, ενώ ο συνολικός πληθυσμός της χώρας αυξήθηκε κατά 1 περίπου εκατομμύριο άτομα ή 8,3%. Η αύξηση του συνολικού πληθυσμού προφανώς οφείλεται στο γεγονός ότι διαχρονικά βελτιώνεται το προσδόκιμο επιβίωσης των κατοίκων της χώρας⁴ και στη συνεχή εισροή μεταναστών μετά το 1992, ενώ η συρρίκνωση του παιδικού πληθυσμού οφείλεται κυρίως στη μείωση των γεννήσεων κατά το εξεταζόμενο χρονικό διάστημα.⁵

β) η μείωση του παιδικού πληθυσμού αφορά σε όλες τις ηλικιακές ομάδες, αλλά με διαφορετικούς ρυθμούς. Την πλέον σημαντική μείωση (-25,6%) εμφάνισε η ομάδα των παιδιών ηλικίας 10-14 ετών, ακολουθεί η ηλικιακή ομάδα 5-9 ετών με μείωση σχεδόν 21%, ενώ μικρότερη

μείωση (-17%) εμφανίζουν τα παιδιά ηλικίας 15-19 ετών. Τέλος, την πλέον μικρή μείωση (-4,4%) εμφανίζουν τα παιδιά ηλικίας 0-5 ετών. γ) η μείωση του αριθμού των κοριτσιών (-18,5%) ήταν μεγαλύτερη από τη μείωση του αριθμού των αγοριών (-17,5%) με αποτέλεσμα να αλλάξει ελαφρώς η κατά φύλο κατανομή του παιδικού πληθυσμού για όλες τις ηλικιακές ομάδες των παιδιών. Έτσι, ενώ το 1991 τα κορίτσια αποτελούσαν το 48,6% του συνόλου του παιδικού πληθυσμού, το 2004 η αντίστοιχη αναλογία διαμορφώνεται στο 48,4%. Διαχρονικά, παρατηρείται διεύρυνση της αριθμητικής υπεροχής των αγοριών έναντι των κοριτσιών στον παιδικό πληθυσμό της χώρας.

δ) Ο διαχρονικά μειούμενος παιδικός πληθυσμός της χώρας έχει ως αποτέλεσμα τη μειούμενη συμμετοχή του στο σχηματισμό του συνολικού πληθυσμού. Έτσι, ενώ το 1991 το 26,6% του συνολικού πληθυσμού της χώρας αποτελείτο από άτομα ηλικίας 0 έως 19 ετών, το 2004 το αντίστοιχο ποσοστό κατέρχεται στο 20,2%. Παρόλη τη μείωση του παιδικού πληθυσμού της χώρας, τα παιδιά εξακολουθούν να αποτελούν ένα σημαντικό τμήμα του γενικού πληθυσμού, ενώ, δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι τα παιδιά αποτελούν το μέλλον κάθε χώρας, χωρίς όμως μέχρι σήμερα να συμμετέχουν ουσιαστικά στη διαμόρφωση αυτού του μέλλοντος.⁶

Ο διαχρονικά μειούμενος παιδικός πληθυσμός της χώρας ενδέχεται να οδηγή στην άποψη ότι μειώνονται και οι ανάγκες όσον αφορά στην εκπαίδευση, τις υγειονομικές υπηρεσίες ή τις οποιοσδήποτε άλλες υπηρεσίες που απευθύνονται σε παιδιά. Όμως, η πραγματικότητα είναι διαφορετική δεδομένου ότι η χώρα μας ποτέ δεν έφτασε στην πλήρη κάλυψη όλων των αναγκών όλων των παιδιών. Για παράδειγμα, ακόμη και σήμερα οι υπάρχουσες σχολικές αίθουσες δεν είναι αρκετές, έτσι ώστε όλοι οι μαθητές της προσχολικής εκπαίδευσης, της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, να παρακολουθούν πρωινά μαθήματα με αποτέλεσμα να ισχύει ακόμη ο θεσμός της διπλοβάρδιας σε ορισμένα σχολεία,⁷ ενώ δεν είναι απολύτως βέβαιο ότι όλα τα παιδιά, ανεξαρτήτως κοινωνικο-οικονομικής καταγωγής ή κατάστασης υγείας, εντάσσονται στο εκπαιδευτικό σύστημα. Οι υπάρχοντες βρεφικοί και νηπιακοί σταθμοί μόλις και μετά βίας εξυπηρετούν το 3% των νηπίων ηλικίας 0-3 ετών και το

4. Για παράδειγμα, οι προοπτικές προσδοκίας ζωής κατά τη γέννηση για τους άνδρες ήταν 67,5 έτη και ανήλθε σε 75 έτη το 2002. Τα αντίστοιχα μεγέθη για τις γυναίκες ήταν 72 και 81 έτη: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2005, σ. 8.

5. Το συνολικό ποσοστό γονιμότητας στη χώρα μας ήταν 2,2 παιδιά ανά γυναίκα το 1960 και κατήλθε στο 1,2 παιδιά το 2002. Το ποσοστό αυτό είναι κατά 0,9 ποσοστιαίες μονάδες μικρότερο από το απαραίτητο ποσοστό για ανανέωση των γενεών: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2005, σ. 21.

6. Blackman R., Litchfield J., 2001.

7. Λεπτομερής παρουσίαση του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας στο: Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, 2003.

70% των παιδιών από τριών ετών μέχρι να πάνε στο δημοτικό.⁸

Οι αντίστοιχοι στόχοι στο επίπεδο των χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το 2010 ανέρχονται στο 33% για τα παιδιά μέχρι 3 ετών και 90% για τα παιδιά από 3 ετών μέχρι να πάνε στο δημοτικό σχολείο.⁹ Η καταγραφή των ελλείψεων στις υπηρεσίες που απευθύνονται στο παιδικό πληθυσμό της χώρας θα μπορούσε να ήταν μακροσκελής αλλά κάτι τέτοιο ξεφεύγει από τους σκοπούς του παρόντος άρθρου, το μόνο ίσως που θα πρέπει να σημειωθεί είναι το ερώτημα της επάρκειας των θεσμών για την παροχή εκπαίδευσης και αξιοπρεπούς διαβίωσης σε όλα τα παιδιά ανεξαρτήτως της κοινωνικο-οικονομικής τους καταγωγής ή της κατάστασης υγείας τους. Με το θέμα της αξιοπρεπούς διαβίωσης των παιδιών θα ασχοληθούμε στις επόμενες ενότητες του άρθρου.

Έκταση της φτώχειας των παιδιών

Ο διαχρονικά μειούμενος παιδικός πληθυσμός της χώρας συμβαίνει σε μια περίοδο όπου, μεταξύ άλλων,¹⁰ αυξάνονται τα ποσοστά απασχόλησης των γυναικών, ενώ παράλληλα καταγράφεται συνεχής οικονομική ανάπτυξη τουλάχιστον σε όρους Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος και σε όρους κατά κεφαλήν εισοδήματος.

Πιο συγκεκριμένα, προϊόντος του χρόνου ολοένα και περισσότερες γυναίκες συνδέονται με την αγορά εργασίας με αποτέλεσμα, ενώ το 1999 το 50,3% του συνόλου των γυναικών ηλικίας 15-64 ετών ήταν είτε απασχολούμενες είτε άνεργες, το αντίστοιχο ποσοστό το 2004 ανέρχεται στο 54,1%.¹¹ Πάντως, η ύπαρξη παιδιών στο νοικοκυριό φαίνεται να αποτελεί ακόμη και σήμερα «εμπόδιο» στην είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας, ενώ το ακριβώς αντίθετο συμβαίνει σε σχέση με το εκπαιδευτικό επίπεδο των γυναικών. Όσο υψηλότερο είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο των γυναικών με παιδιά τόσο υψηλότερα είναι τα ποσοστά απασχόλησής τους.¹² Προφανώς, η απασχόληση αυτών των γυναικών αποφέρει εισοδήματα ικα-

νά να καλύψουν τις ανάγκες διατροφής και φύλαξης των παιδιών. Στο βαθμό που η συμμετοχή των γυναικών «ενοχοποιείται» για τα χαμηλά ποσοστά γεννήσεων που παρατηρούνται στη χώρα, θα πρέπει να διερευνηθεί η αποτελεσματικότητα των εφαρμοζόμενων πολιτικών για την αντιστροφή της αρνητικής δημογραφικής κατάστασης της χώρας, η οποία εκ του αποτελέσματος κρίνεται επιεικώς ανεπαρκής. Είναι γεγονός ότι άλλες ευρωπαϊκές χώρες, για παράδειγμα οι Σκανδιναβικές χώρες, με μεγαλύτερα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας, με υψηλότερα ποσοστά διαζυγίων και μονογονεϊκών νοικοκυριών, με υψηλότερα ποσοστά παιδιών εκτός γάμου, δεν αντιμετωπίζουν τόσο οξύ δημογραφικό πρόβλημα για τον απλό λόγο ότι έχουν εφαρμόσει αποτελεσματικές πολιτικές παροχής υπηρεσιών εξυπηρέτησης των παιδιών και των γονέων σε συνδυασμό με μεταβιβαστικές πληρωμές προς τα νοικοκυριά με παιδιά.¹³

Η χώρα μας διανύει εδώ και αρκετά χρόνια μία περίοδο οικονομικής ανάπτυξης, η οποία χαρακτηρίζεται από υψηλούς ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ και του κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Πιο συγκεκριμένα, κατά το χρονικό διάστημα 1999-2004 το ΑΕΠ αυξήθηκε με ρυθμούς που κυμαίνονται από 3,2% μέχρι 4,7%, οι οποίοι είναι πολύ υψηλότεροι από τους αντίστοιχους της Ε.Ε.-25.¹⁴ Παρομοίως, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε τρέχουσες τιμές διπλασιάστηκε κατά το χρονικό διάστημα 1995-2004.¹⁵

Η συνεχής οικονομική ανάπτυξη θεωρείται ως η απαραίτητη προϋπόθεση για την εξασφάλιση επαρκών οικονομικών μέσων για όλα τα άτομα μιας χώρας. Η άποψη αυτή, αν και κυρίαρχη στις δυτικές κοινωνίες, φαίνεται να αδυνατεί να αντιμετωπίσει τα κοινωνικά προβλήματα σε περιόδους οικονομικής ύφεσης ή σε περιόδους χαμηλής οικονομικής ανάπτυξης με πρώτη και κύρια συνέπεια τη μείωση των κοινωνικών δαπανών, με αποτέλεσμα τη μείωση της ευημερίας των ατόμων ή των πληθυσμιακών ομάδων που εξαρτώνται από τις μεταβιβαστικές πληρωμές και τις κοινωνικές

8. Στοιχεία από: Symeonidou H., 2002.

9. Commission of the European Communities (CEC), 2005, σ. 11.

10. Για τις μεταβολές στο μέγεθος, τη σύνθεση των νοικοκυριών και τη διάρθρωση των νοικοκυριών βλ.: Bagavos C., 2004.

11. Στοιχεία από: Commission of the European Communities (CEC), 2005, σ. 46.

12. Aliaga Ch., 2005, Table 2, σ. 4.

13. Συνοπτική παρουσίαση των αρνητικών εξελίξεων και προοπτικών του πληθυσμού των χωρών της Ε.Ε. στο: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2005.

14. Στοιχεία από: European Commission (EC), 2005, σ. 64.

15. Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ, το 1995 το κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε τρέχουσες τιμές ήταν 7.516 Ευρώ και το αντίστοιχο μέγεθος ανήλθε σε 15.119 Ευρώ το 2004.

http://www.statistics.gr/gr_tables/S900_SEL_4_TS_AN_9_5_04_T.pdf

υπηρεσίες εν γένει. Αυτό συμβαίνει γιατί η αναδιανομή του συσσωρευμένου πλούτου ελάχιστα συνεισφέρει στη συνολική κοινωνική ευημερία. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η έκταση και κατεύθυνση της κοινωνικής ευημερίας και κατ'επέκταση της Κοινωνικής Δικαιοσύνης συναρτάται άμεσα και θετικά με την πορεία της οικονομικής ανάπτυξης.

Όμως ακόμη και σε περιόδους οικονομικής ανάπτυξης η διάχυση των ωφελειών δεν είναι ισομερής σε όλα τα άτομα μιας χώρας για το λόγο ότι διαφέρουν οι συνθήκες και οι δυνατότητες κάθε ατόμου, με αποτέλεσμα ορισμένες πληθυσμιακές ομάδες να είναι αναγκασμένες να διαβιούν με περιορισμένους πόρους προερχόμενους είτε από την ίδια συμμετοχή στο οικονομικό γίγνεσθαι είτε από μεταβιβαστικές πληρωμές από το κράτος προς αυτές τις ομάδες. Μια από αυτές τις ομάδες είναι τα παιδιά που ζουν σε νοικοκυριά τα οποία δεν διαθέτουν επαρκείς οικονομικούς πόρους και χαρακτηρίζονται ως φτωχά.

Η έννοια, η μέτρηση¹⁶ και η εκπόνηση δεικτών για την παρακολούθηση του φαινομένου της φτώχειας των παιδιών, οφείλουν να μην επικεντρώνονται μόνο στην ανεπάρκεια του εισοδήματος του νοικοκυριού, αλλά να λαμβάνουν υπόψη «και άλλες διαστάσεις των συνθηκών διαβίωσης, τις προοπτικές και τις εμπειρίες των παιδιών και των ενηλίκων και να ταξινομούνται τα στοιχεία ανάλογα με την ηλικία των παιδιών και των νεαρών ατόμων».¹⁷ Στην πραγματικότητα, οι σπάνιες εκτιμήσεις για την έκταση της φτώχειας των παιδιών στη χώρα μας, απορρέουν από την ανεπάρκεια του εισοδήματος του νοικοκυριού και εκτιμάται ότι τα παιδιά αποτελούν περίπου το 21% του συνόλου των φτωχών ατόμων¹⁸ (βλ. Πίνακα 3) ή το 23,5% του συνόλου των φτωχών ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά με παιδιά.¹⁹ Με αυτά τα δεδομένα, καταγράφεται σταθεροποίηση του ποσοστού των παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά, περίπου στο 21% για το χρονικό διάστημα 2000-2003.

Σε απόλυτους αριθμούς, έχει υπολογισθεί ότι τα φτωχά παιδιά ανέρχονται σε 464

χιλιάδες,²⁰ ενώ παρατηρείται θετική συσχέτιση ανάμεσα στην ηλικία των παιδιών και τα ποσοστά φτώχειας (βλ. Πίνακα 3). Οι παράγοντες που συμβάλουν στην εμφάνιση και διατήρηση του φαινομένου της φτώχειας των παιδιών, είναι η μικρή και μεγάλη ηλικία του υπεύθυνου του νοικοκυριού, η ανεργία του υπεύθυνου, η συνταξιοδότηση και η συμμετοχή στον οικονομικά μη ενεργό πληθυσμό.

Πίνακας 3

Ποσοστιαία κατανομή των φτωχών ατόμων και ποσοστά φτώχειας* ανά ηλικιακές ομάδες, 2003

Ηλικιακές ομάδες	Φτωχά άτομα	Ποσοστό φτώχειας
0-6	7,0	19,1
7-12	6,4	25,0
13-18	7,2	28,0
19-24	8,7	23,4
25-54	43,3	16,7
55-64	10,2	19,0
65+	17,7	28,0
Σύνολο	100,0	21,0

* Όριο φτώχειας 60 % του διάμεσου ισοδύναμου εισοδήματος.

Πηγή: EU-SILC (2003). Επεξεργασία στοιχείων Eric Gazon.

Η απασχόληση του υπεύθυνου του νοικοκυριού αποτελεί το καλύτερο μέσο για την αποφυγή υψηλών ποσοστών φτώχειας αλλά ταυτόχρονα το μεγαλύτερο μερίδιο των παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά, προέρχεται από νοικοκυριά με υπεύθυνο που είναι εργαζόμενος.²¹

Οι προηγούμενες διαπιστώσεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η διανομή και αναδιανομή του εισοδήματος ευθύνονται για την εμφάνιση και διατήρηση του φαινομένου της φτώχειας των παιδιών, με την έννοια ότι οι μισθοί από εργασία των υπευθύνων των νοικοκυριών και οι μεταβιβαστικές πληρωμές του κράτους προς τα νοικοκυριά (επιδόματα, φορολογικές ελαφρύνσεις, κλπ.), δεν είναι επαρκείς για την κάλυψη των αναγκών ενός μεγάλου αριθμού παιδιών στη χώρα μας.

Πολιτικές καταπολέμησης της φτώχειας των παιδιών

Α) Θεωρητική προσέγγιση

20. Μπούζας Ν., 2005.

21. Μπούζας Ν., 2005.

16. Λεπτομερής ανάλυση της μεθοδολογίας μέτρησης της φτώχειας των παιδιών στο: Corak M., 2005.

17. EC, 2005a, σ.1.

18. Το 2000 με όριο φτώχειας στο 60% του διάμεσου εισοδήματος υπολογίστηκε ότι το 21% των φτωχών ήταν παιδιά μέχρι 18 ετών: Hoelscher, P., 2004, Figure 1, σ. 24.

19. Δηλαδή δεν περιλαμβάνονται τα νοικοκυριά που δεν έχουν παιδιά. Εκτίμηση για 2003. Όριο φτώχειας στο 60% του διάμεσου εισοδήματος: Μπούζας Ν., 2005.

Είναι γνωστό ότι οι χώρες της Ε.Ε. έχουν συμφωνήσει σε ένα κοινό πλαίσιο για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού. Μεταξύ των πολιτικών προτεραιοτήτων συγκαταλέγεται και η καταπολέμηση της φτώχειας των παιδιών.²²

Το κοινωνικό σύστημα της χώρας μας ανήκει στην κατηγορία των κοινωνικών συστημάτων της Νότιας Ευρώπης ή των υπολειμματικών κοινωνικών συστημάτων.²³ Τα συστήματα αυτά, παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες με τα συντηρητικά κοινωνικά συστήματα των χωρών της κεντρικής Ευρώπης, κυρίως ως προς το γεγονός ότι, τα μέτρα και οι παρεμβάσεις της κοινωνικής πολιτικής συνδέονται με το εργασιακό καθεστώς των ατόμων και εξαρτώνται από τις εισφορές για κοινωνική ασφάλιση. Όμως, διαφέρουν σημαντικά ως προς την προστασία που παρέχουν στα μη εργαζόμενα τμήματα του πληθυσμού και την καταπολέμηση της φτώχειας των παιδιών. Στις χώρες της νότιας Ευρώπης, η οικογένεια παραδοσιακά αναλαμβάνει την παροχή προστασίας προς τα αδύναμα μέλη της, ενώ η παρουσία των δημόσιων κοινωνικών πολιτικών είναι αμελητέα και περιορίζεται στην παροχή ορισμένων υπηρεσιών και μικρού ύψους επιδομάτων σε διάφορες κατηγορίες του πληθυσμού. Αντίθετα, τα συντηρητικά συστήματα αναλαμβάνουν την προστασία των μελών των ευπαθών ομάδων μέσω της παροχής ολοκληρωμένων υπηρεσιών και μεταβιβαστικών πληρωμών.

Β) Αναδιανεμητικές πολιτικές καταπολέμησης της φτώχειας των παιδιών στη χώρα μας

Έχει παγιωθεί η άποψη ότι «οι κύριοι στόχοι πολιτικής σε όλες τις χώρες της Ε.Ε. είναι κοινοί : από τη μια μεριά η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των οικογενειών και από την άλλη, η προστασία από τη φτώχεια και το κοινωνικό αποκλεισμό, καθώς και από τη διαγενε-

22. Οι πολιτικές προτεραιότητες για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού στις χώρες της Ε.Ε. περιλαμβάνουν: την αύξηση της συμμετοχής στην αγορά εργασίας, τον εκμοντερνισμό των συστημάτων πρόνοιας, την απεμπόληση των μειονεκτημάτων στην εκπαίδευση και κατάρτιση, την εξασφάλιση επαρκών συνθηκών κατοικίας, τη βελτίωση της πρόσβασης σε ποιοτικές υπηρεσίες και την καταπολέμηση των διακρίσεων που αντιμετωπίζουν οι εθνικές μειονότητες και οι μετανάστες: EC, 2005b, σ. 13.

23. Αναλυτική παρουσίαση των διαφόρων τύπων κοινωνικών συστημάτων στο: Hoelscher, P., 2004, σ. 51- 55.

ακή τους μεταβίβαση.²⁴ Αυτοί οι στόχοι οδηγούν σε τρία είδη πολιτικών: Πρώτον, σε πολιτικές που αυξάνουν τους χρηματικούς πόρους των οικογενειών τόσο μέσω της προώθησης των ανθρώπων στην απασχόληση, η οποία αποφέρει επαρκές εισόδημα, όσο και μέσω των μεταβιβαστικών πληρωμών προς τα νοικοκυριά. Δεύτερον, πολιτικές οι οποίες μειώνουν τα βάρη των οικογενειών όπως, ενίσχυση για τη φροντίδα των παιδιών, πολιτικές για την απόκτηση ικανοποιητικών συνθηκών στέγασης και πολιτικές για προσιτή υγεία. Τρίτον, πολιτικές που εξασφαλίζουν την προστασία και την ευημερία των παιδιών, όπως εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς, ενδυνάμωση των γειτονιών και των οικογενειών, καθώς και την ανάπτυξη και παροχή υπηρεσιών προστασίας σε όλα τα παιδιά.²⁵

Όπως σημειώθηκε στην εισαγωγή, η χώρα μας δεν έχει ακόμη αναπτύξει στοχευμένη πολιτική για την καταπολέμηση της φτώχειας, ούτε των ενηλίκων, ούτε των παιδιών. Αντ' αυτής, εδώ και δεκαετίες, έχουν θεσπισθεί επιδόματα διαφόρων τύπων προς ενίσχυση συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων ή περιπτώσεων και προβλέπονται φορολογικές ελαφρύνσεις ανάλογα με τον αριθμό και την ηλικία των παιδιών για τα νοικοκυριά ή άτομα που υποβάλλουν φορολογική δήλωση,²⁶ ενώ παρέχονται περιορισμένες υπηρεσίες φύλαξης παιδιών, χωρίς ωστόσο να συνδέονται άμεσα με την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας.

Δεδομένου ότι η παροχή εισοδηματικών ενισχύσεων αποτελεί συμπληρωματική πολιτική στην παροχή υπηρεσιών προς τα εξαρτημένα μέλη του νοικοκυριού²⁷, στη χώρα

24. Τα αποτελέσματα σχετικής μελέτης στη Μ. Βρετανία δείχνουν ότι υπάρχει ισχυρή συσχέτιση ανάμεσα στη φτώχεια των γονέων και σε αυτή των παιδιών. Τα παιδιά που μεγάλωσαν σε φτωχά νοικοκυριά παρουσιάζουν μεγάλη πιθανότητα να είναι και τα ίδια φτωχά ως ενήλικες: Sigle-Ruston W., 2004.

25. EC, 2005a, σ. 3.

26. Λεπτομερής περιγραφή των επιδομάτων και παροχών σε οικογένειες με παιδιά στη χώρα μας και στις άλλες χώρες της Ε.Ε. στο: MISSOC, http://europa.eu.int/comm/employment_social/missoc2002/index_chapitre9_en.htm

27. Atkinson A.B., 1998. Εξάλλου, ένα από τα συμπεράσματα που καταλήγει η έρευνα πεδίου σε φτωχά νοικοκυριά σε υποβαθμισμένες αστικές περιοχές της Αθήνας είναι ότι «οι πολιτικές στήριξης του εισοδήματος πρέπει να συνδυάζονται με μέτρα κοινωνικής στήριξης» Χατζηβαρνάβα Ε., Χανδάνος Γ., 2005, σ. 31.

μας έχουν θεσπισθεί τουλάχιστον 36 επιδόματα που καλύπτουν είτε συγκεκριμένες κατηγορίες πληθυσμού όπως απροστάτευτα παιδιά, άποροι ηλικιωμένοι, πολυμελείς οικογένειες με μικρά παιδιά, κ.λπ., είτε ορισμένες καταστάσεις όπως ανεργία, μητρότητα, κ.λπ.,²⁸ χωρίς να συνδέονται κατ' ανάγκη με ενεργητικές πολιτικές για την αγορά εργασίας.

Έχει υπολογισθεί ότι η χώρα μας το 2000 δαπανούσε το 1% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος για άμεσες χρηματικές παροχές,²⁹ ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την Ε.Ε.-15 ήταν 1,4%.³⁰ Ακόμη, τα επιδόματα προς τις οικογένειες/παιδιά αποτελούσαν το 51,8 % του συνόλου των άμεσων χρηματικών παροχών στη χώρα μας και το 67,2 % στην Ε.Ε.-15.³¹

Εν ολίγοις, η χώρα μας δαπανά μικρότερο ποσοστό του ΑΕΠ για την άμεση χρηματική ενίσχυση των οικογενειών σε σύγκριση με την Ε.Ε.-15. Αυτό εξηγείται είτε από το γεγονός ότι λίγες περιπτώσεις οικογενειών/παιδιών επιδοτούνται (για παράδειγμα, το 2001 υπήρχαν 62 χιλιάδες μονογονεϊκά νοικοκυριά ή 2% του συνόλου των νοικοκυριών,³² με ποσοστά φτώχειας 42,2% για τα νοικοκυριά με παιδιά κάτω των 17 ετών,³³ εκ των οποίων μόλις 225 νοικοκυριά ελάμβαναν επίδομα μονογονεϊκού νοικοκυριού),³⁴ είτε τα επιδόματα προς τις οικογένειες/παιδιά είναι χαμηλότερου ύψους σε σύγκριση με το μέσο όρο της Ε.Ε.-15. Σχετική έρευνα γύρω από την επίπτωση των χρηματικών ενισχύσεων προς τις οικογένειες για μείωση της φτώχειας των παιδιών στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, καταλήγει στο κεντρικό συμπέρασμα ότι «πάρα πολλές φτωχές οικογένειες με παιδιά δεν δικαιούνται εισοδηματικών ενισχύσεων (όπως στην Ελλάδα και την Ιταλία) ή λαμβάνουν χαμηλά επιδόματα (όπως στην Ισπανία και την Πορτογαλία)».³⁵

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι πολιτικές αναδιανομής του εισοδήματος υπέρ των φτωχών νοικοκυριών με παιδιά, κρίνονται ανεπαρκείς, ως προς το στόχο της καταπολέμησης της φτώχειας των παιδιών σήμερα, με αποτέλεσμα να εγείρονται σοβαρές αμφιβολίες, ως προς τη δυνατότητα αυτών των πολιτικών να σπάσουν το φαύλο κύκλο της μεταβίβασης της φτώχειας από γενεά σε γενεά.

Συμπεράσματα

Παρά το γεγονός ότι κατά την τελευταία 15ετία, ο παιδικός πληθυσμός της χώρας φθίνει, εξακολουθεί να αποτελεί ένα σημαντικό τμήμα του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Η έντονη οικονομική ανάπτυξη της τελευταίας 10ετίας συνέβαλε στην αύξηση: των ποσοστών απασχόλησης των γυναικών και των εισοδημάτων. Από την άλλη πλευρά, δεν φαίνεται αρκετή ούτε για την αναστροφή της υπογεννητικότητας, ούτε για την εξάλειψη του φαινομένου της φτώχειας των παιδιών. Προφανώς, τα υπό συζήτηση θέματα επηρεάζονται και από παράγοντες που είναι πέραν της εκάστοτε οικονομικής συγκυρίας.

Οι εφαρμοζόμενες πολιτικές διανομής και αναδιανομής του εισοδήματος, φαίνεται να αδυνατούν να συμβάλουν ουσιαστικά στη μείωση του αριθμού των παιδιών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά. Η εκπόνηση και εφαρμογή στοχευμένων και διακριτών ολοκληρωμένων πολιτικών για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού τόσο για τους ενήλικες, όσο και για τα παιδιά, όπως συμβαίνει σε άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αποτελεί ίσως το μόνο τρόπο για την εξάλειψη της μεταβίβασης της φτώχειας από γενεά σε γενεά.

28. Λεπτομερής παρουσίαση των διαφόρων επιδομάτων στο: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2003, Παράρτημα 3.

29. Επίδομα τοκετού, γονική άδεια, οικογενειακά επιδόματα ή επιδόματα παιδιών, άλλα οικογενειακά επιδόματα, π.χ. επίδομα απροστάτευτων τέκνων, επίδομα μονογονεϊκών οικογενειών, επίδομα σε οικογένειες με ανάπηρα παιδιά.

30. Να σημειωθεί ότι το 2000, η χώρα μας δαπανούσε το 26,4 % του ΑΕΠ για το σύνολο της Κοινωνικής Πολιτικής, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την Ε.Ε. -15 ανήρχετο σε 27,3 %: Abramovici G., 2003, Table 1, σ. 2.

31. Abramovici G., 2003, Table 1, σ. 2.

32. Lehman P., Wirtz Ch., 2004,

33. Matsaganis M., et al, 2004, Table 1, σ. 22.

34. Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2003.

35. Matsaganis M., et al, 2004, σ. 16.

Βιβλιογραφία

- Abramovici G., 2003, *The Social Protection in Europe*, Eurostat, Statistics in focus, Population and Social Conditions, Theme 3 – 3/2003, Brussels.
- Abramovici G., 2003, *Social Protection: cash family benefits in EU*, Eurostat, Statistics in focus, Population and Social Conditions, Theme 3 – 19/2003, Brussels.
- Aliaga Ch., 2005, *Gender gaps in the reconciliation between work and family life*, Eurostat, Statistics in focus, Population and Social Conditions, Theme 3 - 4/2005, Brussels.
- Atkinson A.B., 1998, "Social exclusion, poverty and unemployment", In: Atkinson A.B. & Hills J. (ed), *Exclusion, employment and opportunity*, Case Paper 4, Centre for the Analysis of Social Exclusion, London School of Economics, London.
- Bagavos C., 2004, *Families in Greece, Policies, challenges and opportunities*, General Monitoring-Report-2004.
http://europa.eu.int/comm/employment_social/eoss/downloads/gm_04_Greece.pdf.
- Blackman R., Litchfield J., 2001, *PRUS notes*, Poverty Research Unit at Sussex, Child Poverty, No.1 June 2001.
<http://www.sussex.ac.uk/Units/PRU/notes1.pdf>.
- Commission of the European Communities (CEC), 2005, Commission Staff Working Document in support of the report from the Commission to the Spring European Council, 22-23 March 2005, on *the Lisbon Strategy of economic, social and environmental renewal*, SEC(2005) 160, Brussels, 28.1.2005.
- Corak M., 2005, *Principles and Practicalities in Measuring Child Poverty for the Rich Countries*, UNICEF-Innocenti Research Centre, Innocenti Working Paper 2005-1, February, Florence- Italy.
- European Commission (EC), 2005, *Indicators for monitoring the 2004 Employment Guidelines 2005 Compendium*, DGV, latest update: 11/07/2005, Brussels.
- EC, 2005a, *Preventing and reducing child poverty*, Community Action Programme on Social Exclusion, Policy Studies Findings 1, DGV, Brussels.
- EC, 2005b, *A social Europe in the global economy, jobs and opportunities for all*, *The Social Agenda 2005-2010*, DGV, Brussels.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2005, *Μπροστά στις αλλαγές, μια νέα αλληλεγγύη μεταξύ γενεών, Πράσινη Βίβλος*, DGV, έγγραφο συνταγμένο με βάση το COM(2005) 94 τελικό, Βρυξέλλες.
- Hoelscher, P., 2004, *A thematic study using transnational comparisons to analyse and identify what combination of policy responses are most successful in preventing and reducing high levels of child poverty*, Final Report, Submitted to: European Commission DG Employment and Social Affairs, March 2004.
http://europa.eu.int/comm/employment_social/social_inclusion/docs/child_poverty_study_en.
- Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, 2003, *Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα- Συνοπτική εικόνα σε αριθμούς*, Αθήνα.
- Lehman P., Wirtz Ch., 2004, *Household formation in the EU-Lone Parents*, Statistics in focus, Population and Social Conditions, Theme 3 – 5 2004, Brussels.
- Matsaganis M., 2004, et al., *Child Poverty and family assistance in Southern Europe*, <http://etes.ucl.ac.be/BIEN/files/papers/2004Levy.pdf>
- Μπούζας Ν., 2005, «Παιδιά που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά στην Ελλάδα: μια πρώτη διερεύνηση των χαρακτηριστικών τους», Πρακτικά Συνεδρίου *Φτώχεια, αποκλεισμός και κοινωνικές ανισότητες*, Λαύριο, 22-23 Σεπτεμβρίου 2005, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Piachaud D., Sutherland H., 2000, *How effective is the British government's attempt to reduce child poverty?* UNICEF, Innocenti Research Centre- Innocenti Working Papers, No. 77, Florence-Italy.
- Sigle-Ruston W., 2004, *Intergenerational and Life-Course Transmission of Social Exclusion in the 1970 British Cohort Study*, Case paper 78, February 2004, Centre For Analysis of Social Exclusion, London School of Economics, London.
- Symeonidou H., 2002, *Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE Region*, Standard Country Report, Greece, New York and Geneva: United Nations. Economic Study No 10w.
- Tsiganou I., Daskalaki K., Michelogiannakis I., Sarris N., Selekou O., Varouxí Ch., 2000, *Children's Rights: Developing Empower-*

ing Policies in Greece, ΕΚΚΕ, Working Paper 2000/10, Athens.

Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2003, *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση 2003-2005*, Αθήνα. Ιούλιος 2003, Παράρτημα 3. http://europa.eu.int/comm/employment_social/social_inclusion/docs/gr_napincl_gr

Χατζηβαρνάβα Ε., Χανδάνος Γ., 2005, *Μαθαίνοντας από τις Οικογένειες: Πολιτικές και Πρακτικές Καταπολέμησης του Κοινωνικού Αποκλεισμού σε Οικογένειες με Μικρά Παιδιά στην Ευρώπη*, Έκθεση για την Ελλάδα, Αθήνα, Ινστιτούτο Κοινωνικής Προστασίας και Αλληλεγγύης.

Πίνακας 1

Υπολογιζόμενος παιδικός πληθυσμός κατά φύλο και ομάδες ηλικιών 1991-2004

Έτος/ Ηλικί- ες	1991		1995		2000		2004					
	A	Θ	Σ	A	Θ	Σ	A	Θ	Σ			
0-4	274.613	259.899	534.512	274.126	259.402	533.528	265.559	252.566	518.125			
5-9	341.140	322.613	663.753	322.922	304.070	626.992	290.955	273.915	564.870			
10-14	388.111	367.388	755.499	363.222	337.620	700.842	318.195	293.366	611.561			
15-19	392.628	370.852	763.480	403.188	366.564	769.752	388.592	351.755	740.347			
Σύνολο	1.396.492	1.320.752	2.717.244	1.363.458	1.267.656	2.631.114	1.263.304	1.171.602	2.434.903			
Σύνολο πληθυσμού	5.017.192	5.175.719	10.192.911	5.243.193	5.243.193	10.595.074	5.399.914	5.503.843	10.903.757			
										5.464.401	5.576.249	11.040.650

Πηγή: ΕΣΥΕ, www.statistics.gr.

Πίνακας 2

Ποσοστιαία μεταβολή παιδικού πληθυσμού κατά φύλο και ηλικιακές ομάδες 1991-2004

Έτη/ Ηλικίες	+/- % 2004/1991		
	A	Θ	
0-4	-4,2	-4,6	
5-9	-20,8	-20,5	
10-14	-25,2	-25,9	
15-19	-16,2	-18,0	
Σύνολο παιδικού πληθυσμού	-17,5	-18,2	
Σύνολο πληθυσμού	8,9	7,7	
			Σ
			-4,4
			-20,7
			-25,6
			-17,1
			-17,8
			8,3

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί από Πίνακα 1.

Τα παιδικά χωριά SOS : ένα υπόδειγμα φροντίδας*

Ρώη Ευθυμιάδου
Ιωάννης Σακέλλης

Περίληψη

Τα Παιδικά Χωριά SOS της Ελλάδας έχουν κατορθώσει, μέσα σε διάστημα 25 ετών, να δημιουργήσουν ένα υπόδειγμα φροντίδας παιδιών, τα οποία, για διάφορους λόγους, στερούνται οικογένειας. Η επιτυχία τους οφείλεται, εκτός των άλλων, στη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που φέρει πολλά στοιχεία μιας τυπικής οικογένειας για την κοινωνικοποίηση των παιδιών, αποφεύγοντας οιαδήποτε μορφή ιδρυματοποίησης. Παράλληλα, με τα Παιδικά Χωριά SOS, λειτουργούν οι Στέγες Νέων και το Κέντρο Πρόληψης για το Παιδί και την Οικογένειά του που ολοκληρώνουν το έργο των Παιδικών Χωριών SOS, καθώς συμβάλλουν στην ένταξη των παιδιών στην κοινωνία αφενός και στη στήριξη των οικογενειών με σκοπό την πρόληψη φαινομένων εγκατάλειψης αφετέρου. Πρόκειται, συνεπώς, περί μιας εναλλακτικής πρότασης η οποία αποτελεί παράδειγμα και η οποία θα πρέπει σαφώς να επεκταθεί.

Εισαγωγή

Η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, στη «*Συνθήκη για τα Δικαιώματα του Παιδιού*» στις 20 Νοεμβρίου του 1989, επικύρωσε τη θέση ότι η παιδική ηλικία απαιτεί ιδιαίτερη φροντίδα και βοήθεια. Στο άρθρο 12 της ίδιας Συνθήκης, τα Ηνωμένα Έθνη κατοχύρωσαν το δικαίωμα του παιδιού να διατυπώνει τις αντιλήψεις του ελεύθερα για όσα θέματα αφορούν τη ζωή του. ¹Η σχετική Σύμβαση αποτέλεσε το εφαλτήριο για μια διαφορετική αντιμετώπιση των παιδιών και των εφήβων, που απέιχε από την περιοριστική έννοια της «προστασίας».

Η έννοια της προστασίας, σε αυτή την περίπτωση, λαμβάνει τη μορφή του δικαιώματος που έχει κάθε παιδί, ως αυτόνομη και αυ-

θύπαρκτη οντότητα, στη μη έκθεση σε κινδύνους και στην αποδοχή όσων παροχών είναι απαραίτητες για την επιβίωση, την ανάπτυξη και την εξέλιξή του.

Η μέριμνα για την προστασία των παιδιών έχει μακροχρόνια αντίκτυπο στο βιοτικό τους επίπεδο, στην ποιότητα της σωματικής και πνευματικής τους υγείας, στην εκπαίδευση, στις ικανότητές τους ως μελλοντικών γονέων κ.λπ. Αντίθετα, η έλλειψη προστασίας των ανηλίκων υποσκάπτει την ανάπτυξη μιας χώρας και οι αρνητικές της συνέπειες επηρεάζουν τη ζωή του παιδιού ως μετέπειτα ενήλικου και κοινωνικού όντος. Όπως καταδεικνύουν οι διεθνείς επίσημες στατιστικές, οι εθνικές πολιτικές που στοχεύουν στην εφαρμογή των Διεθνών Συνθηκών για τα Δικαιώματα των Παιδιών έχουν περιορισμένη εφαρμογή, με αποτέλεσμα σε πολλές χώρες να παρατηρείται αυξημένος αριθμός παιδιών που ζουν κάτω από κακές συνθήκες διαβίωσης και υποφέρουν από φαινόμενα όπως, η κακοποίηση ή η διαμονή σε ιδρύματα, όπου δεν τους παρέχονται τα απαραίτητα για την ενηλικίωσή τους εφόδια.

Αξίζει να επισημανθεί ότι για τα παιδιά που υποχρεωτικά αποκόπτονται από τους φυσικούς τους γονείς, θα πρέπει να δημιουργούνται περιβάλλοντα που αποκλίνουν σημαντικά από τη μορφή ιδρύματος, διότι είναι αλήθεια ότι το ιδρυματικό περιβάλλον δεν στηρίζει την αυτονομία του παιδιού και δεν το προσεγγίζει ως φορέα δικαιωμάτων.

Ένας μεγάλος αριθμός παιδιών που αντιμετώπιζουν κοινωνικά προβλήματα, που συνδέονται με ακατάλληλους γονείς, με σοβαρά σωματικά ή ψυχικά προβλήματα μετά από εγκατάλειψη και άλλες παρόμοιες δυσμενείς συνθήκες, υποχρεωτικά καταλήγουν σε ιδρύματα, όπου συχνά δεν τους παρέχεται το κατάλληλο περιβάλλον που θα υποκαθιστά το οικογενειακό. Τα ιδρύματα αυτά χαρακτηρίζονται ως «τόποι διαμονής και εργασίας όπου ένας μεγάλος αριθμός ατόμων που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση, αποκομμένοι από τη κοινωνία, για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα., διάγουν από κοινού μια έγκλειστη τυπικά διευθυνόμενη καθημερινότητα».²

Η διαβίωση υπό συνθήκες αυστηρού προγραμματισμού, επιτήρησης και κατευθυνόμενων δραστηριοτήτων έχει αποδειχθεί ότι δεν οδηγεί στη σωστή κοινωνικοποίηση των παιδιών, ενώ συχνά αποκόπτει παντελώς κάθε δε-

1. United Nations, *Convention on the Rights of the Child, adopted and opened for signature, ratification and accession by the General Assembly Resolution 44/25 of 20 November 1989*, p.4.

2. Ζήση Α., 2006.

σμό των παιδιών με τους εξ αίματος συγγενείς τους, και συνεπώς λειτουργεί αποστρεφτικά.

Παράλληλα, ιδιαίτερη βαρύτητα έχει και ο παράγων της πρόληψης, καθώς τα παραδοσιακής μορφής ιδρύματα δεν προβλέπουν την επίλυση προβλημάτων πριν από την αποχώρηση του παιδιού από την οικογένειά του, αλλά αντιμετωπίζουν τις κρίσιμες καταστάσεις μόνον με την απομάκρυνση από την οικογένεια των μελών που χρειάζονται προστασία και την τοποθέτησή τους για πολύ μεγάλα χρονικά διαστήματα σε τόπους διαμονής, όπου εισπράττουν ελλιπές ενδιαφέρον και ανεπαρκή προσή.

Οι συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες για κοινωνική πρόνοια, και το αναφαίρετο δικαίωμα των παιδιών που στερούνται οικογενειακού περιβάλλοντος για εναλλακτική φροντίδα, για επιβίωση, ανάπτυξη και κοινωνική ένταξη, αναδεικνύουν τη σπουδαιότητα των καλών πρακτικών, που αποτελούν για την κοινωνία μας αναγκαιότητα αλλά και μοναδική διέξοδο.

Τα Παιδικά Χωριά SOS

Τα Παιδικά Χωριά SOS, μέσα από το έργο που επιτελούν, επαναπροσδιορίζουν την έννοιά της οικογένειας και αναπτύσσουν ένα μοντέλο ανθρωποκεντρικό, το οποίο καλλιεργεί τόσο τις προσωπικές ιδιαιτερότητες, όσο και τις προϋποθέσεις για την συμβίωση σε συνθήκες ομάδας.

Ο οργανισμός *SOS Kinderdorf International* στον οποίο ανήκουν τα Παιδικά Χωριά SOS, έχει θέσει στο επίκεντρο των προσπαθειών του δυο στρατηγικές για την ενίσχυση των παιδιών που αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο εγκατάλειψης και των παιδιών που στερούνται τους γονείς τους. Από τη μία πλευρά, προωθείται το οικογενειακό μοντέλο παιδικής φροντίδας και από την άλλη, σχεδιάζονται οι προληπτικές παρεμβάσεις που επικεντρώνονται στην ενίσχυση των οικογενειών, προκειμένου να είναι σε θέση να αποφύγουν την εγκατάλειψη.

Στην Ελλάδα, το Παιδικό Χωριό SOS Βάρης δημιουργήθηκε το 1982 και το Παιδικό Χωριό SOS Πλαγιαρίου το 1997. Παράλληλη δράση έχουν οι *Στέγες Νέων* στο Παλιό Φάληρο και στη Θεσσαλονίκη, και το *Κέντρο Πρόληψης και Θεραπείας για το Παιδί και την Οικογένειά του*, στην Κυψέλη.

Τα Παιδικά Χωριά SOS επιδιώκουν να προσφέρουν σε παιδιά που για διάφορους λόγους έχουν στερηθεί το οικογενειακό περιβάλ-

λον, τη δυνατότητα να βιώσουν μία εναλλακτική μορφή φροντίδας, η οποία φέρει –όχι βέβαια *φύσει*, αλλά *θέσει*– τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της οικογένειας, με τη μορφή που αυτή έχει λάβει τους τελευταίους αιώνες στο δυτικό κόσμο. Εν ολίγοις, παρά την έλλειψη των εξ αίματος δεσμών, αυτό το οποίο προσφέρεται από τα Παιδικά Χωριά SOS, είναι οι κύριες λειτουργίες μιας οικογένειας, που προσφέρονται με φροντίδα και ενδιαφέρον.

Τα στηρίγματα πάνω στα οποία έχει βασιστεί η οργάνωση των Παιδικών Χωριών SOS είναι η *μητέρα*, τα *αδέλφια*, το *σπίτι* και το *χωριό*.

Το θεμέλιο λίθο των Παιδικών Χωριών αποτελεί η *μητέρα SOS*, πάνω στην οποία στηρίζεται η οικογένεια, η οποία απέχει από το φυσικό και διαχρονικό μόρφωμα, που θεμελιώνεται στους δεσμούς αίματος και στη βιολογική σχέση. Οι *μητέρες SOS* κατορθώνουν να επαναπροσδιορίσουν τις φυσικές αντιλήψεις περί οικογένειας, και να δώσουν έμφαση στην πνευματική και ηθική ενότητα ανθρώπων που μπορεί να μην συνδέονται με δεσμούς αίματος, αλλά μεταξύ των οποίων εγκαθιδρύονται ισχυρότατοι συναισθηματικοί δεσμοί. Οι *μητέρες SOS* έχουν τις ίδιες υποχρεώσεις και χαρές όπως μία φυσική μητέρα. Η παροχή συναισθηματικής υποστήριξης προσαρμοσμένης στις ιδιαίτερες ανάγκες κάθε παιδιού, η μέριμνα για την εκπαίδευση, η στήριξη στις εξωσχολικές δραστηριότητες και η δημιουργία ενός ζεστού οικογενειακού κλίματος αποτελούν κάποιες ενδεικτικές εκφάνσεις του ρόλου μιας *μητέρας SOS*. Η ουσία του ρόλου της είναι, αναμφίβολα, η προετοιμασία των παιδιών για την κοινωνική ζωή. Συμπράττει, συνεπώς, όπως και στη μορφή της τυπικής οικογένειας, στο στάδιο προετοιμασίας για την κοινωνία έτσι ώστε τα μέλη κάθε σπιτιού να καταστούν όντα κοινωνικά, και ικανά να ανταπεξέρχονται στα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις που απαιτεί από αυτά η κοινωνία.

Σημαντικό ρόλο στα Παιδικά Χωριά παίζουν τα *αδέλφια SOS*, δηλαδή τα παιδιά τα οποία συμβιώνουν κάτω από την ίδια στέγη με την ίδια *μητέρα SOS*. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο αναπτύσσονται ιδιότυποι ανθρώπινοι δεσμοί οι οποίοι συμβάλλουν στη διαμόρφωση του κάθε παιδιού, στην καλλιέργεια των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς του, καθώς επίσης και στην κοινωνικοποίησή του. Λειτουργεί, εν ολίγοις ως θεσμός παιδείας και καλλιέργειας, ο οποίος σε συνδυασμό με τη μητρική τρυφερότητα οδηγεί στη δημιουργία ανθρώπων που έχουν βιώσει, αφενός τη χαρά

της ελεύθερης έκφρασης και αφετέρου της εξωτερικής πειθαρχίας, ώστε να αντιπαρέλθουν με επιτυχία τα εμπόδια προς την κοινωνική ενσωμάτωση.

Τα *σπίτια των Παιδικών Χωριών SOS* αποτελούν ένα φυσικό καταφύγιο για κάθε παιδί. Κάθε σπίτι φιλοξενεί από 6 έως 8 παιδιά, μαζί με τη *μητέρα* τους. Τα περισσότερα παιδιά που φιλοξενούνται είναι από 7 έως 15 ετών. Τα σπίτια είναι διαμορφωμένα με τέτοιο τρόπο ώστε να υπάρχει αρκετός χώρος για δημιουργικές δραστηριότητες ενώ παράλληλα δίδεται αξία στην έννοια και την ουσία της εστίασης. Ωστόσο, η ιδιωτικότητα κάθε μέλους δεν παραβιάζεται σε καμία περίπτωση. Συνεπώς, μέσα από τη δημιουργία μικρών οικογενειακών πυρήνων και μέσα από το δίπολο προσωπικός χώρος-κοινόχρηστος χώρος, καλλιεργείται το αίσθημα του ανήκειν, χωρίς να καταστέλλεται η ανάγκη για προσωπική ζωή. Γενικότερα, το *χωριό* αποτελεί τη φυσική και πολύτιμη προέκταση της οικογένειας SOS, αποτελώντας για το παιδί το ευρύτερο κοινωνικό του περιβάλλον και τη γέφυρα προς την κοινωνία, παρέχοντάς του ταυτόχρονα ένα αίσθημα ασφάλειας και φροντίδας.

Παράλληλα με τη δράση των *μητέρων*, οι *θείες*, οι *παιδαγωγοί* και οι *κοινωνικοί λειτουργοί* ολοκληρώνουν το ήδη υπάρχον παραγωγικό κλίμα. Συγκεκριμένα, οι *θείες* έχουν μια παρουσία εξίσου ουσιαστική με αυτή των *μητέρων SOS*, καθώς τις αντικαθιστούν όταν αυτές λείπουν από το *σπίτι*. Η καλλιέργεια των σχέσεών τους με τα παιδιά αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της επιτυχίας των *Παιδικών Χωριών SOS*. Οι *παιδαγωγοί* οι οποίοι δεν διαμένουν στα *Παιδικά Χωριά SOS*, φέρουν την ευθύνη της υποστήριξης των εκπαιδευτικών και κοινωνικών υποχρεώσεων και δραστηριοτήτων των παιδιών, ενώ πολύ σημαντικό είναι το γεγονός ότι διαδραματίζουν ρόλο πατρικού προτύπου που είναι εξαιρετικά σημαντικό ιδίως για τους εφήβους. Κάθε παιδαγωγός είναι υπεύθυνος για 3 οικογένειες. Οι *κοινωνικοί λειτουργοί* έχουν επιφορτιστεί με το έργο της προετοιμασίας των παιδιών για την εισαγωγή τους στο *χωριό*, τη συνεργασία με τις αρχές, την επαφή με τις οικογένειες των παιδιών και με το συντονισμό διάφορων παιδαγωγικών ζητημάτων. Στο όλο πλέγμα των σχέσεων αυτών, κυριαρχεί η προσωπικότητα του *Διευθυντή*, ο οποίος κατοικεί με την οικογένειά του μέσα στο *χωριό* προσφέροντας με τη στάση του και τη θέση του ένα ακόμη σημαντικό πρότυπο, τόσο πατρικό όσο και ανθρώπινο.

Επιπλέον, υπάρχει μία ομάδα επιστημόνων διαφόρων ειδικοτήτων (κλινικοί ψυχολόγοι, σύμβουλοι μητέρων, ειδικοί δάσκαλοι, λογοθεραπευτές κ.ά.), που ασχολούνται με τις εκπαιδευτικές και ιατροπαιδαγωγικές ανάγκες των παιδιών. Η δράση τους είναι κοινωνική, για το λόγο ότι ο προσανατολισμός και η πορεία των πράξεών τους αφορούν τα νοήματα που δίδουν σε αυτές τα παιδιά που ζουν μαζί τους. Και αυτό λαμβάνει ιδιαίτερες διαστάσεις, αν αναλογιστεί κανείς πως η πλειοψηφία των παιδιών που φιλοξενούνται στα *Παιδικά Χωριά SOS*, υποφέρουν από σοβαρότατα ψυχολογικά προβλήματα και έχουν βιώσει ήδη βίαιη απόρριψη ή και ολοκληρωτική απώλεια των γονέων τους.

Άξιο αναφοράς είναι και το γεγονός ότι τα *Παιδικά Χωριά SOS* μεριμνούν με ιδιαίτερη προσοχή για τη διατήρηση της επικοινωνίας των παιδιών με τον κοινωνικό περίγυρο και κυρίως με τους εξ αίματος συγγενείς τους, εάν αυτοί υπάρχουν. Η κοινωνικοποίηση των παιδιών επιτυγχάνεται –πέρα των εξωσχολικών δραστηριοτήτων– και με το γεγονός ότι τα παιδιά πηγαίνουν στα σχολεία της περιοχής, όπου ενεργοποιούνται οι παραδοσιακοί μηχανισμοί κοινωνικοποίησης. Βέβαια, είναι σαφές πως μεγαλώνοντας σε ένα περιβάλλον που διαφέρει από την κυρίαρχη μορφή οικογένειας, αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο του στιγματισμού, παρά το γεγονός ότι οι τοπικές κοινωνίες έχουν εξοικειωθεί με τη λειτουργία των *Παιδικών Χωριών SOS*. Επιπρόσθετα, το *Παιδαγωγικό Προσωπικό* προσπαθεί με κάθε τρόπο να διασφαλίσει συχνές επισκέψεις των συγγενών των παιδιών, ιδιαίτερα των γονέων τους, στο *σπίτι SOS*.

Η σπουδαιότητα του έργου του Οργανισμού SOS *Kinderdorf International* αποτυπώνεται και στο γεγονός ότι πρόκειται για το μοναδικό φορέα στην Ελλάδα ο οποίος έχει θεσμοθετήσει και εφαρμόζει τη διαδικασία της παρακολούθησης των αποφοίτων μετά την αναχώρησή τους από τις δομές των *Παιδικών Χωριών SOS*. Κατ' αρχήν, προβλέπεται η παραμονή των αποφοίτων των *Παιδικών Χωριών SOS* στις *Στέγες Νέων* από τα 15 έως τα 20 τους χρόνια. Στη συνέχεια, ακολουθούν 2 φάσεις παρακολούθησης (follow-up). Κατά την πρώτη φάση, η οποία χαρακτηρίζεται ως ημιαυτόνομη, συνεχίζεται το έργο των προηγούμενων ετών, με επαναπροσδιορισμένους στόχους οι οποίοι συνάδουν προς την αυτονόμηση των νέων και την ενδυνάμωση των οργανωτικών δυνατοτήτων τους ούτως ώστε να αποκτήσουν τα απαραίτητα εφόδια για αντιμετώπιση των προκλή-

σεων της ενήλικης ζωής. Παράλληλα με τα προηγούμενα, τούς παρέχεται και οικονομική στήριξη. Κατά τη δεύτερη φάση, η οποία χαρακτηρίζεται ως αυτόνομη, οι νέοι αναλαμβάνουν τις υποχρεώσεις που συνδέονται με την εκκίνηση της αυτόνομης διαβίωσης. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι ζουν πλέον μόνοι τους, απομακρυσμένοι από την προστασία των στεγών, διατηρούν επαφές με τις *Στέγες Νέων*, οι οποίες έχουν κυρίως συμβουλευτικό χαρακτήρα.

Συμπληρωματική της λειτουργίας των *Παιδικών Χωριών SOS* και των *Στεγών Νέων*, είναι αυτή του *Κέντρου Πρόληψης για το Παιδί και την Οικογένειά του*, το οποίο έχει περισσότερο συμβουλευτικό χαρακτήρα για οικογένειες που αντιμετωπίζουν κρίση και έχει στο επίκεντρο των προσπαθειών του την ενίσχυση και διατήρηση της συνοχής της οικογένειας. Το *Κέντρο Πρόληψης* στηρίζει το έργο των *Χωριών SOS*, καθώς υποδέχεται και παρακολουθεί τα παιδιά που πρόκειται να γίνουν δεκτά, αλλά και τις υποψήφιες *μητέρες*. Μια άλλη πολύ σημαντική λειτουργία που επιτελεί το *Κέντρο Πρόληψης*, είναι η πρόληψη κρίσεων σε συνεργασία με παιδικούς σταθμούς οι οποίοι εντοπίζουν πιθανότατα οικογενειακά προβλήματα. Παράλληλα, παρέχουν οικονομική, κοινωνική και νομική υποστήριξη στις οικογένειες που έχει διαγνωστεί ότι βρίσκονται σε κρίση.

Από τα παραπάνω, αντιλαμβάνεται κανείς τη σημασία της εναλλακτικής πρότασης και του κοινωνικού έργου που προσφέρουν τα *Παιδικά Χωριά SOS*. Στοχεύουν πραγματικά στην ομαλή μετάβαση των παιδιών που φέρουν, χωρίς να ευθύνονται, ένα ιδιαίτερα βαρύ φορτίο, προς την ανεξάρτητη διαβίωση.

Απέναντι στην πρόκληση που τίθεται από τη σύγχρονη κοινωνία, όπου παρατηρούμε την εξατομίκευση και την αποκοινωνικοποίηση των ατόμων, παράλληλα με τις παγκόσμιες επιρροές οι οποίες οδηγούν αναπόφευκτα στην αποδυνάμωση του κοινωνικού ιστού, πόσο μάλλον του οικογενειακού πυρήνα, τα *Παιδικά Χωριά SOS* προτείνουν μία λύση που διαφοροποιείται σαφώς από την παραδοσιακή έννοια του ιδρύματος.

Η ουσία της επιτυχίας των *Παιδικών Χωριών SOS* έγκειται σαφώς στην κινητοποίηση και το έντονο προσωπικό ενδιαφέρον των εργαζομένων, ένα ενδιαφέρον που ενεργοποιείται προφανώς από διαδικασίες αυθόρμητες και ως επί το πλείστον αλτρουιστικές. Ίσως να οφείλεται στη διάθεση για προστασία απέναντι σε παιδιά που κινδυνεύουν, ή στη πρόθεση να ξεπεραστούν τα ανθρώπινα όρια, ή στην επιθυ-

μία να γίνει η σύγχρονη κοινωνία πιο ανθρώπινη. Οι σχέσεις που δημιουργούνται ανάμεσα στα παιδιά και το *Παιδαγωγικό Προσωπικό* και ανάμεσα στα ίδια τα παιδιά, αποτελούν αμοιβαία και οικειοθελή εκχώρηση συναισθημάτων που στη σύγχρονη κοινωνία σπανίζουν και κατορθώνουν να υπενθυμίζουν, ακόμη και σε όσους δεν είναι κοινωνοί αυτών, τους λόγους για τους οποίους δεν έχει διαρραγεί ο κοινωνικός ιστός.

Ωστόσο, οι προσπάθειες αυτές, όσο αξιόλογες και να είναι, δεν μπορεί να παραμένουν μεμονωμένες. Είναι απαραίτητο να σχεδιάζονται πολιτικές επικεντρωμένες στην κατεύθυνση της αρωγής των παιδιών. Η ενδυνάμωση της νομοθεσίας, οι στοχευμένες πολιτικές, η ανοιχτή συζήτηση της παιδικής προστασίας, η συμμετοχή των παιδιών, η ενδυνάμωση του θεσμού της οικογένειας καθώς και η θέσπιση ελέγχων των ιδρυμάτων είναι εκ των ων ουκ άνευ στην προσπάθεια βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης παιδιών που γεννήθηκαν σε οικογενειακά περιβάλλοντα υπό κρίση.

Επιπρόσθετα, είναι εξαιρετικά σημαντικό να συνεχίζονται οι προσπάθειες βελτίωσης των φορέων που ασχολούνται με την παιδική φροντίδα. Και αυτό μπορεί να γίνει με τη συνεχή κατάρτιση των εργαζομένων και φυσικά με την ακρόαση των αιτημάτων των ίδιων των παιδιών.

Επομένως η συνέχιση της πρωτοβουλίας, και ακόμη περισσότερο η εξάπλωση των δραστηριοτήτων των *Παιδικών Χωριών SOS* και η υποστήριξη των προσπαθειών των υπευθύνων, αποτελούν έναν από τους σημαντικότερους άξονες συνοχής στο πνεύμα της λειτουργίας μίας κοινωνίας αλληλεγγύης. Είναι αλήθεια ότι τα παιδιά αποτελούν το επαναστατικό στοιχείο της κάθε εποχής. Πολύ εύστοχα, ο παιδαγωγός Τάσος Λιγνάδης συνδύασε το χαρακτηρισμό των παιδιών ως *αγγέλων* με τον επίσης χαρακτηρισμό τους ως *εωσφόρων*, και σημειώνει ότι ο *εωσφόρος*, ο *φέρων την έω*, (την αυγή δηλαδή), υπήρξε ο ωραιότερος των αγγέλων, ο οποίος επαναστάτησε και απεσκίρτησε. Όλο, λοιπόν το πρόβλημα της αντιμετώπισης των παιδιών είναι να τίθενται όρια χωρίς ενέργειες που περιορίζουν και θέτουν φραγμούς στη μελλοντική τους εξέλιξη.

*Το κείμενο αυτό βασίζεται στα συμπεράσματα στα οποία κατέληξαν οι συγγραφείς της Έκθεσης Αξιολόγησης για τα *Παιδικά Χωριά SOS* Ελλάδος που ανατέθηκε στο Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών και ολοκληρώθηκε το Μάιο του 2006, με συντονιστή τον καθηγητή Ι. Σακέλλη.

Βιβλιογραφία

- Σακέλλης Ι., (συντονιστής), 2006, *Έκθεση Αξιολόγησης Παιδικών Χωριών SOS Ελλάδος*, Αθήνα, αδημοσίευτη μελέτη.
- Ζήση Αναστασία, 2006, «Παιδιά και Ίδρυματοποίηση», *Έκθεση Αξιολόγησης Παιδικών Χωριών SOS Ελλάδος*, Αθήνα., αδημοσίευτη μελέτη.
- United Nations, *Convention on the Rights of the Child, adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989.*

Ανάπτυξη σταδιοδρομίας και προοπτικές απασχόλησης των ΑμεΑ σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης

Νίκος Φακιολάς

Περίληψη

Πολλοί σύγχρονοι κοινωνικοί επιστήμονες ερμηνεύουν το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης ως μια διαρκή νομοτελειακή εξέλιξη του καπιταλισμού που στην εποχή μας χαρακτηρίζεται από εκρηκτική ανάπτυξη της τεχνολογίας και της πληροφορικής, από συγκέντρωση, κυριαρχία και απρόσκοπτη κινητικότητα του κεφαλαίου και της ελεύθερης αγοράς σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι οικονομικές εξελίξεις συνοδεύονται από αλλαγές, συγκλίσεις και καταναγκασμούς στην κοινωνία, την ιδεολογία, την πολιτική, τα πρότυπα κατανάλωσης, τον ελεύθερο χρόνο και τον πολιτισμό. Σε αυτό συντείνει η διεθνής εμβέλεια, η αύξηση και η εξάρτηση των μέσων μαζικής ενημέρωσης από ισχυρά κέντρα εξουσίας. Η παγκοσμιοποίηση έχει θετικές και αρνητικές επιπτώσεις στην κοινωνική ζωή, αλλά οι αλλαγές που επιφέρει στην εκπαίδευση, την κατάρτιση και την εργασία προσθέτουν νέα εμπόδια στην ομαλή ανάπτυξη της ανεκπλήρωτης σταδιοδρομίας των Ατόμων με Αναπηρία. Τα ΑμεΑ, χωρίς να έχουν μέχρι τώρα εξασφαλίσει πλήρη κοινωνική ισοτιμία, κινδυνεύουν να χάσουν και αυτά που έχουν ήδη κατακτήσει, εξαιτίας της σκληρής ανταγωνιστικότητας της διεθνοποιημένης οικονομίας και της ελεύθερης αγοράς εργασίας. Στο κείμενο αυτό καταγράφονται συνοπτικά οι εργασιακές ανακατατάξεις στο χώρο της Ελλάδας με στόχο την οργάνωση και υλοποίηση αξιόπιστων προγραμμάτων για την άρση των αδιεξόδων των ΑμεΑ στις σημερινές συνθήκες της διεθνοποιημένης οικονομίας και της ελεύθερης αγοράς εργασίας. Οι οργανώσεις των ΑμεΑ, η Τοπική Αυτοδιοίκηση και οι σχετικοί μη κυβερνητικοί φορείς είναι ανάγκη να κινητοποιηθούν ακολουθώντας ενιαία στρατηγική και μεθοδική δράση με στόχο την ομαλή πρόσβαση των ΑμεΑ στην εργασία και την άσκηση πίεσης στο κράτος για την ουσιαστική αντιμετώπιση των προβλημάτων των ΑμεΑ.

Εισαγωγή

Ο όρος *παγκοσμιοποίηση* παραπέμπει σε όλες εκείνες τις διεργασίες που ευνοούν την απελευθέρωση του κεφαλαίου, την ελεύθερη διακίνηση αγαθών και υπηρεσιών, την αλληλε-

ξάρτηση των αγορών, τη ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας, την ευρεία διάδοση της άμεσης ηλεκτρονικής πληροφόρησης, καθώς και την επικράτησή τους σε παγκόσμια κλίμακα με συρρίκνωση των αρμοδιοτήτων και προστατευτικών παρεμβάσεων των εθνικών κρατών. Η παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών γίνεται έντονα ανταγωνιστική, καθώς απελευθερώνεται το διεθνές εμπόριο, τελειοποιείται η τεχνολογία, τροποποιούνται οι όροι εργασίας και περιορίζονται τα δικαιώματα των εργαζομένων ενώ αυξάνονται οι υποχρεώσεις τους.

Η ενίσχυση της πνευματικής εργασίας, σε σχέση με τη χειρωνακτική ή τη τεχνική, για παράδειγμα, απαιτεί νέες δεξιότητες και δημιουργεί πρόσθετα προβλήματα, ιδιαίτερα σε εργαζόμενους με νοητική υστέρηση. Το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, ως μιας διαρκούς νομοτελειακής εξέλιξης του καπιταλισμού, βρίσκεται σε ιδιαίτερη έξαρση τα τελευταία χρόνια. Η κριτική αναφορά στις εξελίξεις της εκπαίδευσης, κατάρτισης, δια βίου μάθησης και απασχόλησης θα επιτρέψει να γίνουν κατανοητές οι θετικές και αρνητικές επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στην επιβίωση και την ποιότητα ζωής των πολιτών, και ιδιαίτερα των ατόμων με αναπηρία και όσον άλλων απειλούνται με κοινωνικό αποκλεισμό.

Οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στην εκπαίδευση/κατάρτιση και την εργασία

Το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης επηρεάζει δραματικά τόσο την ανάπτυξη σταδιοδρομίας των ΑμεΑ όσο και τη δυνατότητα εφαρμογής προγραμμάτων Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού των ΑμεΑ, ώστε να εξασφαλίσουν καλύτερες προϋποθέσεις για ομαλή ένταξή τους στο εκπαιδευτικό σύστημα, στην αγορά εργασίας και την κοινωνία (Φακιολάς Ν., 2005).

Τα ευρωπαϊκά κράτη ταλαντεύονται στην προσπάθεια να ανταποκριθούν στην ανάγκη ανταγωνιστικότητας της οικονομίας και ταυτόχρονα καταπολέμησης της ανεργίας. Οι γενικές και ειδικές οικονομικές ρυθμίσεις επηρεάζουν τόσο το χώρο της εκπαίδευσης όσο και τον αντίστοιχο της εργασίας. Στην εκπαίδευση, παραμερίζονται τα παραδοσιακά πρότυπα και αναπτύσσονται νέες πρακτικές για μεγαλύτερη εξειδίκευση και δια βίου μάθηση. Στην εργασία, αναζητούνται νέα ευέλικτα σχήματα με χαμηλό κόστος και παραγωγικό χαρακτήρα. Συ-

νοπτικά, οι κυρίαρχες αλλαγές στους δυο τομείς είναι:

Αλλαγές στον τομέα εκπαίδευσης/κατάρτισης

- Απαξίωση παραδοσιακών εκπαιδευτικών συστημάτων και δημιουργία νέων ευέλικτων προσαρμόσιμων στις σύγχρονες ανάγκες της οικονομίας και της κοινωνίας.
- Ολική επέκταση της ιδιωτικής και φροντιστηριακής εκπαίδευσης.
- Έκρηξη της γνώσης και των πηγών πληροφόρησης σε διεθνή κλίμακα.
- Βελτίωση των συνθηκών και μεθόδων βασικής εκπαίδευσης/ κατάρτισης.
- Ανάγκη συγκροτημένης γενικής παιδείας και εξοικείωσης με τεχνικές απόκτησης ή αξιολόγησης γνώσεων και διαρκούς αυτοπληροφόρησης.
- Αποδοχή της ανάγκης δια βίου μάθησης.
- Ανάγκη απόκτησης πρόσθετων εκπαιδευτικών προσόντων και νέων δεξιοτήτων πριν από την ένταξη και κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής απασχόλησης.

Αλλαγές στον τομέα της απασχόλησης

- Συγκέντρωση του κεφαλαίου και των παραγωγικών δραστηριοτήτων σε πολυεθνικές, μονοπωλιακές επιχειρήσεις.
- Συχνές μετακινήσεις των παραγωγικών δραστηριοτήτων των επιχειρήσεων σε διαφορετικές χώρες για μείωση των μισθών και του κόστους των προϊόντων.
- Αύξηση των ιδιωτικοποιήσεων και διόγκωση του ιδιωτικού τομέα.
- Συρρίκνωση κρατικών μηχανισμών ελέγχου με απελευθέρωση της αγοράς εργασίας.
- Μείωση του αναγκαίου χρόνου εργασίας για την παραγωγή προϊόντων με εφαρμογή νέων τεχνολογιών, με αύξηση των επενδύσεων και καθήλωση των μισθών.
- Αποσύνδεση του χώρου κατοικίας από το χώρο επαγγελματικής απασχόλησης.
- Ένταση της ανταγωνιστικότητας στην αγορά εργασίας με δραστικό περιορισμό των δικαιωμάτων των εργαζομένων.
- Άνοδος της ανεργίας πολλαπλής αιτιολόγησης. Η απασχόληση συρρικνώνεται και ο αριθμός των ανέργων διογκώνεται (Βεργόπουλος Κ., 1999, σ. 46).

- Ανάγκη απασχόλησης της γυναίκας και των ηλικιωμένων μελών των νοικοκυριών.
- Εναλλαγές σε εξειδικεύσεις, καθήκοντα και εργασιακές πρακτικές και αύξηση των απαιτούμενων προσόντων και νέων δεξιοτήτων για εξασφάλιση εργασίας.
- Προσαρμοστικότητα, επιμήκυνση και ελαστικότητα των ωραρίων εργασίας.
- Εντατικοποίηση των ρυθμών εργασίας με συγκράτηση των αμοιβών (Bourdieu P., 2001, σ.134).
- Επιβολή άκριτων και άκρατων καταναλωτικών προτύπων.
- Επιβολή μέτρων για βελτιώσεις στις συνθήκες και τους χώρους εργασίας των ΑμεΑ.
- Αύξηση των ευκαιριών για τηλεργασία ή άλλες επαγγελματικές ασχολίες στο σπίτι.

Η διαρκής απειλή του κοινωνικού αποκλεισμού των ΑμεΑ

Άτομα με αναπηρία χαρακτηρίζονται εκείνα που έχουν σημαντική δυσκολία μάθησης και προσαρμογής εξαιτίας σωματικών, διανοητικών, ψυχολογικών, συναισθηματικών και κοινωνικών ιδιαιτεροτήτων (Ν. 2817, ΦΕΚ 78, 14-3-2000, αρθρ.1). Σε αυτά περιλαμβάνονται τα άτομα με νοητική ανεπάρκεια ή ανωριμότητα, με σοβαρά προβλήματα όρασης, ακοής, μάθησης, λόγου και ομιλίας, με νευρολογικά ή ορθοπεδικά ελαττώματα, με σύνθετες γνωστικές, συναισθηματικές και κοινωνικές δυσκολίες, με αυτισμό ή άλλες διαταραχές ανάπτυξης. Τα άτομα με αναπηρία υπολογίζονται σε ποσοστό 9,3% του συνολικού πληθυσμού στην Ελλάδα και κατά μέσο όρο σε ποσοστό 12% του πληθυσμού της Ε.Ε., περίπου 37 εκατ. άτομα (Eurostat, 1995, pp. 110-118).

Τα ΑμεΑ είναι συνήθως άτομα υποεκπαιδευμένα καθώς συχνά αναγκάζονται να διακόψουν πρόωρα την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση και έχουν περιορισμένες πιθανότητες να επωφεληθούν από τα ελλειπτικά προγράμματα Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού (Συ.Π). Όσα ΑμεΑ φοιτούν σε ειδικά σχολεία έχουν ελάχιστη σχέση με Συ.Π. Όσα άτομα φοιτούν σε κανονικά σχολεία δεν υποστηρίζονται από εκπαιδευτικούς ειδικής αγωγής, αντιμετωπίζουν δυσκολίες με την αξιοποίηση ενός γενικευμένου συστήματος Συ.Π. σε συνθήκες εκπαιδευτικού και κοινωνικού αποκλεισμού, δεν έχουν επαρκή πληροφόρηση, καταδικάζονται σε ελλιπή αυτογνωσία, σε χαμηλή

αυτοεκτίμηση, σε χαμηλές επιδόσεις και στη σχολική αποτυχία.

Η Συμβουλευτική και ο Επαγγελματικός Προσανατολισμός των ευπαθών κοινωνικών ομάδων δεν μπορεί να είναι αποτελεσματικοί με τις υπάρχουσες δομές και με ανειδίκευτα στελέχη. Απαιτούνται εναλλακτικές στρατηγικές εντοπισμού των κοινωνικών ομάδων, καταγραφής των ιδιαιτεροτήτων κατά είδος αναπηρίας, ανάδειξης των ευκαιριών μάθησης και κατάρτισης και των τεχνικών μετάδοσης και αφομοίωσης γνώσεων ή δεξιοτήτων από τα μέλη τους, με τη βοήθεια ειδικά εκπαιδευμένων συμβούλων επαγγελματικού προσανατολισμού.

Για την επιτυχή ένταξη των ΑμεΑ στην αγορά εργασίας είναι απαραίτητο να αναλυθούν με συστηματικό τρόπο τα εκπαιδευτικά εφόδια και οι προϋποθέσεις για την άσκηση κάθε κατάλληλου επαγγέλματος, να καταγραφεί η φύση και οι απαιτούμενες δεξιότητες για την άσκησή του, να συνδεθούν οι απαιτήσεις των επαγγελματιών και της αγοράς εργασίας με τις δυνατότητες των ΑμεΑ κατά κατηγορία αναπηρίας και να εξεταστούν οι προοπτικές των συγκεκριμένων επαγγελματιών κατά περιφέρεια της χώρας και κατά τομέα της οικονομίας.

Οι συνθήκες που γεννούν και αναπαράγουν τον κοινωνικό αποκλεισμό απορρέουν από τον κυρίαρχο τρόπο οικονομικής ανάπτυξης και οργάνωσης της κοινωνικής ζωής στον καπιταλισμό. Η διεθνοποίηση της οικονομίας και η μονοκρατορία του χρήματος, η άνιση κατανομή του πλούτου και των εισοδημάτων, η συγκέντρωση της πραγματικής εξουσίας σε υπερεθνικά μονοπώλια, οι ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις, οι υποτονικές πολιτικές και κοινωνικές παρεμβάσεις αντιμετώπισης της φτώχειας και της ανεργίας καλλιεργούν γόνιμο έδαφος για την εφαρμογή πρακτικών και την προώθηση ιδεολογιών που δημιουργούν κοινωνικές διακρίσεις και εργασιακούς περιορισμούς σε κάθε χώρα. Οι άκαμπτοι νόμοι της ελεύθερης αγοράς απωθούν στο περιθώριο όσους αδυνατούν να αποδεχτούν ή να παρακολουθήσουν το σκληρό ανταγωνισμό και τη μεταβλητότητα που χαρακτηρίζουν την εξέλιξή της.

Τα άτομα με γενετήσιες ή επίκτητες σωματικές αναπηρίες ή βλάβες των αισθητηρίων οργάνων ή διανοητικές και ψυχικές μειονεξίες, όπως προσδιορίζονται σε απόφαση του Συμβουλίου Υπουργών της Ε.Ε., (93/136/ΕΟΚ 9-3-93), έχουν ιδιαίτερη δυσκολία να ανταποκριθούν στη ραγδαία εξέλιξη της γνώσης και τεχνολογίας καθώς και στις απαιτήσεις του διαρκούς οικονομικού και κοινωνικού ανταγωνισμού.

Τα άτομα που βιώνουν τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό δεν έχουν εύκολη πρόσβαση σε ιδιωτικούς και δημόσιους οργανισμούς κατανομής ή αναδιανομής των εισοδημάτων ή εξασφάλισης των αναγκαίων υπηρεσιών για την αξιοπρεπή τους διαβίωση. Δεν έχουν καμιά δυνατότητα να επηρεάσουν τα κέντρα λήψης αποφάσεων και να ανατρέψουν τις συνθήκες αποκλεισμού τους.

Η αναγνώριση ισότιμων δικαιωμάτων και η διαπίστωση ότι οι ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού δεν έχουν πρόσβαση ή αδυνατούν να αξιοποιήσουν τις ευκαιρίες που τους προσφέρονται για αξιοπρεπή διαβίωση οδήγησαν την Ευρωπαϊκή Ένωση στη δημιουργία Παρατηρητηρίου (1990) και στην ανάπτυξη ειδικών προγραμμάτων για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού σε όλες τις μορφές του (Καβουνίδη Τζ., 1996, σ. 55). Κύριος στόχος των προγραμμάτων καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού είναι η επαγγελματική εκπαίδευση και η επανένταξη στην αγορά εργασίας ειδικών ομάδων του πληθυσμού, ταυτόχρονα με την προσπάθεια εξασφάλισης νέων ευκαιριών απασχόλησής τους.

Σε διεθνές επίπεδο καταβάλλονται πολλές προσπάθειες καθώς η φτώχεια και οι κοινωνικές ανισότητες διευρύνονται συνεχώς και ιδιαίτερα σε βάρος των αδύναμων ομάδων του πληθυσμού κάθε χώρας, που διαβιούν σε υποβαθμισμένες ζώνες. Η 5η Αρχή στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού (Γενική Συνέλευση ΟΗΕ, 20-11-1959) προβλέπει ότι: «*Στο παιδί που μειονεκτεί σωματικά, ψυχικά ή κοινωνικά πρέπει να παρέχεται ειδική θεραπεία, μόρφωση και περίθαλψη αντίστοιχη με την περίπτωση ή την κατάσταση του*». Για την επιτυχία όμως αυτών των στόχων απαιτείται ευρύτερη πληροφόρηση και συμβουλευτική σταδιοδρομίας στα ίδια τα άτομα με αναπηρία και στις οικογένειές τους και παράλληλα κινητοποίηση των αρμόδιων κρατικών και εθελοντικών φορέων και συνεχής ευαισθητοποίηση της κοινωνίας.

Τα ΑμεΑ υφίστανται εκπαιδευτικούς και μορφωτικούς περιορισμούς, αντιμετωπίζουν επαγγελματικά αδιέξοδα, εισοδηματική υστέρηση και αποκλεισμό από τα κοινωνικά και πολιτιστικά δρώμενα. Η έλλειψη υπηρεσιών Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού (Συ.Π.) και η αδυναμία πρόσβασης σε αυτές από άτομα με αναπηρία (ΑμεΑ) αποτελεί μια ακόμα σοβαρή ένδειξη διατήρησης και αναπαραγωγής του εκπαιδευτικού, επαγγελματικού και κοινωνικού τους αποκλεισμού. Σχετική έρευνα αποδεικνύει ότι η συντριπτική πλειονότητα

τα των μαθητών με κινητική αναπηρία δεν είχε απευθυνθεί σε Κέντρα Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού. Οι ίδιοι επιδιώκουν πιο επαρκή και ποιοτική πληροφόρηση καθώς και προσαρμογή του ΣΕΠ στις ιδιαίτερες ανάγκες τους με τη δημιουργία ξεχωριστής υπηρεσίας Επαγγελματικού Προσανατολισμού για ΑμεΑ και τη χρήση των νέων τεχνολογιών (Τοτόλου Α., 2003, σ. 132).

Στη χώρα μας, τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει προσπάθειες για την υποστήριξη των ΑμεΑ τόσο στον εκπαιδευτικό όσο και στον επαγγελματικό τομέα. Το ίδιο το Σύνταγμα της Ελλάδας (2001) στο Άρθρο 16, παρ.4 προβλέπει ότι, *«Όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτήρια. Το κράτος ενισχύει τους σπουδαστές που διακρίνονται, καθώς και αυτούς που έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία, ανάλογα με τις ικανότητές τους»*, και στο άρθρο 21, παρ.6 ότι, *«Τα άτομα με αναπηρία έχουν δικαίωμα να απολαμβάνουν μέτρων που εξασφαλίζουν την αυτονομία, την επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας»*.

Οι εξελίξεις αυτές παρακολουθούν τις οδηγίες του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για την εξασφάλιση ίσων ευκαιριών για εκπαίδευση, κατάρτιση και απασχόληση όλων των πολιτών, (Σύσταση Ε.Σ. 86/379/ΕΟΚ). Με τη Διακήρυξη της Μαδρίτης, επίσης (2003), γίνεται σαφές ότι τα ΑμεΑ διεκδικούν ίσες ευκαιρίες και όχι φιλανθρωπία. Αναγνωρίζεται ότι η εκπαίδευση παίζει βασικό ρόλο στον καθορισμό του μέλλοντος του καθενός, τόσο σε προσωπική βάση όσο και σε κοινωνική και επαγγελματική. Τονίζεται ότι η απασχόληση των ΑμεΑ αποτελεί κλειδί για την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού, που βιώνουν, και μέσο προώθησης της ανεξάρτητης διαβίωσής τους. Παρά τις διακηρύξεις αυτές, όμως, τόσο από τους γονείς όσο και από τα στελέχη των φορέων, που εκπροσωπούν τα ΑμεΑ και γνωρίζουν σε βάθος τα προβλήματα και τις ανάγκες τους, κρίνεται αποσπασματική η εφαρμογή της νομοθεσίας. Τα μέτρα υποστήριξης των ΑμεΑ αξιολογούνται ως ακατάλληλα, ανεπαρκή, ή αναποτελεσματικά.

Κοινωνικο-πολιτικές και ιδεολογικές αλλαγές που επηρεάζουν την κοινωνική ζωή και την απασχόληση των ΑμεΑ

Η κοινωνική ζωή και η ομαλή πρόσβαση στην εργασία των ΑμεΑ επηρεάζονται από διάφορες κοινωνικο-πολιτικές αλλαγές όπως:

- Συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας και υποβάθμιση των υπηρεσιών υγείας, κοινωνικής φροντίδας και ασφάλισης.
- Χαλάρωση της επιρροής των συνδικάτων και των άλλων συλλογικών οργάνων εκπροσώπησης των εργαζομένων.
- Μετάθεση της ευθύνης για εκπαίδευση, κατάρτιση και δια βίου μάθηση στο άτομο (Αλεξίου Θ., 2003, σ. 125).
- Προώθηση της ατομικής επιχειρηματικής δράσης για αυτοαπασχόληση.
- Μείωση των προοπτικών ανάπτυξης εθνικών οικονομικών μικρής κλίμακας, αν δεν συνοδεύονται με στρατηγικές και πολιτικές ανάπτυξης τεχνολογιών αιχμής (Τσελεκίδης Ι., κ.ά. σ. 203, 217).
- Διάχυση στρατηγικών πολυεθνικών μέσα από την εδραίωση της οικονομικής κυριαρχίας των γιγάντιων ομίλων στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης ή την άσκηση ελέγχου σε αυτά (Παναγιωτοπούλου Ρ., 2003, σ. 292).
- Νομοθετική και κοινωνική αναγνώριση των δικαιωμάτων των ΑμεΑ.
- Διεθνής δράση, επαφή και συνεργασία εθελοντικών και υποστηρικτικών φορέων για ΑμεΑ.
- Διεθνοποίηση δυσκολιών και δικαιωμάτων των ΑμεΑ.
- Ευαισθητοποίηση ορισμένων κυβερνήσεων και παγκόσμιας κοινής γνώμης για τα προβλήματα των ΑμεΑ.
- Παρεμβάσεις στο περιβάλλον σε όφελος των ΑμεΑ.

Οι αλλαγές, όπως καταγράφονται στο εκπαιδευτικό, το επαγγελματικό και το κοινωνικο-πολιτικό πεδίο, δεν αφήνουν πολλά περιθώρια για την αναβάθμιση της θέσης των ΑμεΑ και την ομαλή ανάπτυξη της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας.

Επαγγελματική ένταξη των ΑμεΑ

Η εργασία καταλαμβάνει μεγάλο μέρος του χρόνου και αποτελεί κυρίαρχη δραστηριότητα και μέσο επιβίωσης κάθε ατόμου. Με την εξεύρεση επαγγελματικής απασχόλησης διασφαλίζεται σε σημαντικό βαθμό η αξιοπρεπής διαβίωση και το εισόδημα κάθε ατόμου. Τα ΑμεΑ, με αφορμή τις οργανικές ή ψυχικές τους ιδιαιτερότητες και με αίτια τα κοινωνικά στερεότυπα και το σκληρό ανταγωνισμό στην ελεύθερη αγορά εργασίας, θεωρούνται, αδικώς, άτομα ανίκανα, μη παραγωγικά και μη δημιουργικά. Η στέρηση της εργασίας οδηγεί τα ΑμεΑ στην απομόνωση και το γενικότερο κοινωνικό τους αποκλεισμό.

Το Σύνταγμα της Ελλάδας στο άρθρο 22, παρ.1 επιτάσσει ότι, *«Η εργασία αποτελεί δικαίωμα και προστατεύεται από το Κράτος, που μεριμνά για τη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης όλων των πολιτών... Όλοι οι εργαζόμενοι, ανεξάρτητα από φύλο ή άλλη διάκριση, έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας»*.

Τόσο στην Ε.Ε. όσο και στην Ελλάδα, δοκιμάζονται τόσο παραδοσιακά, παθητικά όσο και καινοτόμα, ενεργητικά μέτρα. Τα δεύτερα θεωρούνται πιο αποτελεσματικά για την αξιοπρέπεια και την ένταξη των ΑμεΑ στην απασχόληση. Στα παθητικά μέτρα εντάσσονται τα επιδόματα ανεργίας, η πρόωγη συνταξιοδότηση, οι ποσοστώσεις στις προσλήψεις. Στα ενεργητικά, η δημιουργία θέσεων εργασίας για ΑμεΑ, η αντιμετώπιση των εμποδίων ή διακρίσεων και η βελτίωση των όρων για ένταξη στην εργασία, η ενθάρρυνση των εργοδοτών για πρόσληψη ΑμεΑ, η ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων και επαγγελματικών προσόντων των ΑμεΑ, η εφαρμογή προγραμμάτων ενεργού επαγγελματικού προσανατολισμού.

Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός των ΑμεΑ

Η Συμβουλευτική και ο Επαγγελματικός Προσανατολισμός των ΑμεΑ θα μπορούσε να συμβάλει στην αναίρεση ορισμένων εμφανών διακρίσεων και κοινωνικών ανισοτήτων σε βάρος τους. Θα μπορούσε να προτείνει εναλλακτικές διαδρομές διαχείρισης των προβλημάτων ένταξης στην εργασία και ανάπτυξης της σταδιοδρομίας τους. Τα προγράμματά τους πρέπει να προσαρμοστούν στις ιδιαίτερες ανάγκες των

ΑμεΑ και να περιλαμβάνουν στις υπηρεσίες τους τα εξής:

- Αντικειμενική και αξιόπιστη πληροφόρηση των ΑμεΑ για τις σύγχρονες διεθνείς εξελίξεις και τις απειλές της παγκοσμιοποίησης στην καριέρα τους.
- Διάθεση αξιόπιστων και προσβάσιμων στοιχείων για ΑμεΑ γύρω από τις εξελίξεις της εκπαίδευσης και της απασχόλησής τους στην Ε.Ε ή άλλες αναπτυσσόμενες χώρες (Κρίβας Σπ., 2002, σ. 375).
- Εξασφάλιση προϋποθέσεων για απόκτηση πρόσθετων προσόντων που απαιτεί η σύγχρονη αγορά εργασίας (γνώση ξένων γλωσσών, προγραμμάτων Η/Υ).
- Ειδική συμβουλευτική για αξιοποίηση των ευκαιριών εκπαίδευσης/κατάρτισης, πρόσβασης και ένταξης στη διεθνή αγορά εργασίας.
- Εξοικείωση με χειρισμούς εξεύρεσης, διατήρησης και αναβάθμισης της εργασίας.
- Δημιουργία προϋποθέσεων για τη διακρατική αναγνώριση και πιστοποίηση των επαγγελματικών προσόντων των ΑμεΑ κατά κατηγορία αναπηρίας και επίπεδο εκπαίδευσης/κατάρτισης (Κασσωτάκης Μ., 2002, σ. 455).
- Διευκόλυνση της πρόσβασης των ΑμεΑ σε χώρους εκπαίδευσης, εργασίας και υποστηρικτικών υπηρεσιών.
- Προώθηση εναλλακτικών μορφών απασχόλησης και εργασίας στον τόπο κατοικίας των ΑμεΑ (τηλεργασία).
- Ειδική συμβουλευτική για αποφυγή του κοινωνικού αποκλεισμού των ΑμεΑ (Φακιολάς Ν., 2002, σ. 610).
- Συμβουλευτική επαγγελματικής σταδιοδρομίας γύρω από επαγγέλματα με προοπτικές για ΑμεΑ (Φακιολάς Ν., 2003, σ. 115)
- Ειδικά προγράμματα στα σχολεία για την αναγνώριση του «διαφορετικού» και την αποδοχή της ισοτιμίας και της αμοιβαίας αποδοχής (Δελλασούδας Λ., 2002, σ. 577).
- Κινητοποίηση και ενημέρωση του συγγενικού περιβάλλοντος των ΑμεΑ, καθώς η οικογένεια στην Ελλάδα επηρεάζει τα άτομα στις εκπαιδευτικές επιλογές τους (Φακιολάς Ν., 2003, σ. 99) και ασκεί υποστηρικτικό ρόλο για την ένταξή τους στην αγορά εργασίας (Πατινιώτης Ν., 2002, σ. 533).
- Δημιουργία θέσεων παραγωγικής δοκιμαστικής απασχόλησης για ΑμεΑ με ευαισθητοποίηση του εργασιακού τους περιβάλλοντος (Σιδηροπούλου Δ., 1998, σ. 27).

- Ενίσχυση των ερευνητικών και αναπτυξιακών προγραμμάτων για την ένταξη και υποστήριξη των ΑμεΑ στην εκπαίδευση και εργασία.
- Δημιουργία κινήτρων σε εργοδότες για πρόσληψη ΑμεΑ (Ζιώμας Δ., κ.ά. 1999, σ. 15).
- Ενδυνάμωση της δράσης των ΟΤΑ και των εθελοντικών οργανώσεων που ασχολούνται με ΑμεΑ (Φακιολάς Ν., 2003, σ. 113)

Επαγγέλματα κατάλληλα για ΑμεΑ με προοπτικές καριέρας

Σύμφωνα με έρευνα της Εθνικής Συνομοσπονδίας Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες (ΕΣΑΕΑ, 1997), όλα σχεδόν τα επαγγέλματα κοινωνικού γοήτρου θεωρούνται από την κοινή γνώμη ασύμβατα με τις ιδιαιτερότητες των ΑμεΑ. Αυτό δικαιολογείται καθώς πολλές ομάδες ΑμεΑ και Κοινωνικά Αποκλεισμένων (ΚΑπ) αναγκάζονται να ενταχθούν στην αγορά εργασίας προσωρινά, ευκαιριακά ή περιοδικά ανάλογα με τις ανάγκες της οικονομίας, το επίπεδο εκπαίδευσης ή κατάρτισής τους, τις συνθήκες πρόσβασης και άσκησης σε ένα επάγγελμα και τις προσωπικές τους ιδιαιτερότητες. Η ένταξή τους στην απασχόληση γίνεται μέσα από διαδικασίες περιστασιακής επιλογής και τοποθέτησης σε διάφορες θέσεις εργασίας σύμφωνα με τις ανάγκες των επιχειρήσεων και της παραγωγικότερης αξιοποίησης των ανθρώπινων πόρων (Σκαύδη Δ., 1992, σ. 147).

Τα εμπόδια αυτά σταδιακά παρακάμπτονται με τη ραγδαία ανάπτυξη της σύγχρονης ιατρικής και ηλεκτρονικής τεχνολογίας, με την απόκτηση πρόσθετων προσόντων από τα ΑμεΑ και με την εισαγωγή ευέλικτων τρόπων απασχόλησης. Στις προστατευόμενες θέσεις εργασίας τα ΑμεΑ αρχικά τοποθετούνται, μετά εκπαιδεύονται και προσαρμόζονται στον εργασιακό χώρο με τη βοήθεια ειδικών και, τέλος, υποστηρίζονται για να διατηρήσουν την εργασία τους (Δημητρόπουλος Α., κ.ά., 1999, σ. 22, 23).

Οι εξελίξεις αυτές επιτρέπουν την ομαλότερη ένταξη στην απασχόληση και την ασφαλέστερη ανάπτυξη της σταδιοδρομίας τους. Εξάλλου, οι περισσότερες δυσκολίες για την ένταξη των ΑμεΑ στην αγορά εργασίας οφείλονται:

- Στην ακαμψία και ανταγωνιστικότητα της σύγχρονης αγοράς εργασίας.
- Στην ακαταλληλότητα των εργασιακών και κοινόχρηστων αστικών χώρων.
- Στα αρνητικά κοινωνικά στερεότυπα και στις προκαταλήψεις γύρω από τις δυνατό-

τητες και τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες.

Οι νέες εναλλακτικές μορφές απασχόλησης και εργασιακών σχέσεων διευκολύνουν την παραγωγική απασχόληση των περισσότερων κατηγοριών ΑμεΑ, αλλά δύσκολα προωθούνται. Ορισμένα όμως επαγγέλματα γίνονται ολοένα και πιο προσιτά σε ΑμεΑ και πολλά άλλα δεν παρουσιάζουν κανένα βαθμό δυσκολίας. Παράλληλα, υπάρχουν αρκετά επαγγέλματα που είναι δύσκολο να ασκηθούν από άτομα με ορισμένες αναπηρίες. Υπάρχουν, όμως, και αναπηρίες, όπως η κώφωση, που δεν αποτελούν ιδιαίτερο εμπόδιο για την άσκηση της πλειονότητας των επαγγελμάτων. Οι δυσκολίες δεν είναι γενικευμένες και σταθερές, αλλά προσιδιάζουν κατά κατηγορία αναπηρίας (Σιδηροπούλου Δ., 1998, σ. 27). Σε περιφερειακό επίπεδο μπορούν να αναπτυχθούν εξειδικευμένες μορφές απασχόλησης ή κυρίως αυτοαπασχόλησης ή τηλεργασίας που ταιριάζουν σε ΑμεΑ.

Είναι, όμως, σημαντικό τα ΑμεΑ να έχουν πληροφορίες και συμβουλευτική υποστήριξη για να προετοιμαστούν να ασκήσουν επαγγέλματα με προοπτικές στην αγορά εργασίας, ώστε να αποφύγουν το σκληρό ανταγωνισμό της ελεύθερης αγοράς εργασίας. Είναι διαπιστωμένο ότι τα ΑμεΑ χάνουν ευκολότερα την εργασία τους σε περιόδους υψηλής ανεργίας, ενώ ο ρυθμός απασχόλησής τους είναι υψηλότερος σε χώρες με υψηλό ρυθμό ανάπτυξης και απασχόλησης, (Ζιώμας Δ., κ.ά., 1999, σ.15).

Επισημαίνεται, επίσης, ότι η κατάσταση των ατόμων με αναπηρίες στην εκπαίδευση και την εργασία επιπλέον διαφοροποιείται ανάλογα με το φύλο, την κοινωνική τάξη και άλλα ιδιαίτερα ατομικά χαρακτηριστικά των ΑμεΑ. Αν ένα άτομο με αναπηρία ανήκει σε εισοδηματικά υψηλή κοινωνική τάξη, μπορεί να επιτύχει καλύτερη εκπαίδευση, εξειδίκευση, κατάρτιση και δια βίου εκπαίδευση για απόκτηση ανταγωνιστικών προσόντων και στη συνέχεια ευκολότερη πρόσβαση και ένταξη στην αγορά εργασίας με καλύτερους όρους και προοπτικές.

Ο ενδεχόμενος υπερπροστατευτισμός των ΑμεΑ δημιουργεί εμπλοκή στην αυτοδύναμη εξέλιξη και ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους, καθώς δεν διεκδικούν συνολικά βελτίωση των συνθηκών για ισότιμη εκπαίδευση, αξιοπρεπή διαβίωση και εργασία. Στις κοινωνικές διεκδικήσεις, όπως αποσαφηνίζει ο Κορνήλιος Καστοριάδης «υπάρχει μια κλίμακα σημαντικότητας στα δικαιώματα» (Καστοριάδης Κ., *Χώροι του Ανθρώπου*, σ. 226). Οι πολίτες ωριμάζουν στα συνειδησιακά διεκδικούν αρχικά ισοτιμία

ευκαιριών, στη συνέχεια ισοτιμία δικαιωμάτων και αντιστοιχία συνθηκών και το κυριότερο τις προϋποθέσεις και συμμετοχή στην εξουσία για να εξασφαλίσουν πραγματική ισοτιμία. Οι αγώνες για ισότιμες συνθήκες ζωής αφορούν όλους τους πολίτες, και ιδιαίτερα τα ΑμεΑ, για να αποκτήσουν αυτονομία και να ζήσουν με αξιοπρέπεια.

Υπάρχουν πολλά επαγγέλματα με θετικές προοπτικές που προσφέρονται για άτομα με αναπηρία αρκεί να υπάρξει ανατροπή των κοινωνικών στερεότυπων για αυτά. Οι εκτιμήσεις για το θετικό ισοζύγιο των επαγγελμάτων προέρχονται από έρευνα που πραγματοποίησε επιστημονική ομάδα για λογαριασμό του ΟΑΕΔ με φρέα το Παν/μιο Πειραιά (Κατσανέβας Θ., 2002, σ.133-194).

Από τα επαγγέλματα που εμφανίζονται στην έρευνα με θετικές προοπτικές πολλά προσφέρονται για τηλεργασία και αναμφισβήτητα είναι ευκολότερο να ασκηθούν από πολλές κατηγορίες ΑμεΑ. Η τεχνοκρατική αντίληψη για τη χρησιμότητα της τηλεματικής- τηλεργασίας αποσκοπεί συνήθως στην εξασφάλιση του μεγαλύτερου δυνατού κέρδους από παραγωγικές ή γενικότερα επιχειρησιακές δραστηριότητες και, ταυτόχρονα, στη διατήρηση και παγίωση εργασιακής ειρήνης, αφού οι εργαζόμενοι εργάζονται συνήθως απομονωμένοι και δεν έχουν σοβαρές συλλογικές διεκδικήσεις ή άλλες απαιτήσεις, ενώ ο εργοδότης μπορεί να ελέγχει κάθε στιγμή τον τηλε-εργαζόμενο. Ταυτόχρονα, η κοινωνική απομόνωση που συνοδεύει την τηλεργασία μπορεί να έχει αλυσιδωτές αρνητικές επιδράσεις στην ψυχοσύνθεση και ικανοποίηση όλων των απασχολούμενων με αυτό τον τρόπο.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, όμως, όσοι δεν έχουν δυνατότητα φυσικής μετακίνησης μπορούν εναλλακτικά χρησιμοποιώντας τις νέες τεχνολογίες να ασκήσουν παραγωγικά και αποδοτικά ένα επάγγελμα με τη μορφή της τηλεργασίας. Έτσι, οι εφαρμογές αυτές δεν αφήνουν καθόλου αδιάφορους τους ειδικούς επιστήμονες, διότι δίνουν λύσεις σε ανθρώπους με οικονομικά και κοινωνικά αδιέξοδα, ενώ δεν φαίνεται να γενικεύονται καθώς δεν προσελκύουν τους εργαζόμενους στη χώρα μας, αν και από το 1998 έχουν γίνει σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις.

Σύμφωνα με τα ερευνητικά δεδομένα, η πλειονότητα των ΑμεΑ στο σύνολο των κατηγοριών απασχολείται στη γεωργία, στις κατασκευές, στον κλάδο της υγείας και στον τομέα των υπηρεσιών. Αναλογικά, λιγότερα άτομα απασχολούνται στη βιοτεχνία και βιομηχανία, στις επιχειρήσεις, το χρηματο-οικονομικό τομέα

και την εκπαίδευση (Ζιώμας Δ., κ.ά., 1999, σ.15). Ευνοούνται οι επαγγελματικές δραστηριότητες που καλύπτονται από τους θεσμούς των ποσοτώσεων και την προστατευόμενη απασχόληση για τους χώρους που εφαρμόζονται.

Από τους κλάδους της γεωργίας, κτηνοτροφίας, αλιείας, γεωλογίας και τον κλάδο των κατασκευών μπορούν τα ΑμεΑ να προσανατολιστούν σε επαγγέλματα επιστημονικά ή ήπια τεχνικά, όπως περιβαλλοντολόγος, αρχιτέκτονας, ιχθυολόγος ή ανθοκόμος, καθώς τα υπόλοιπα δεν προσφέρονται για δική τους απασχόληση ή είναι επαγγέλματα κορεσμένα, με αρνητικό ισοζύγιο στην αγορά εργασίας. Πολλά από τα επαγγέλματα της γεωργίας και των κατασκευών με καλές προοπτικές μπορούν να ασκηθούν χωρίς δυσκολία από άτομα με κώφωση. Το ίδιο ισχύει για τεχνικά επαγγέλματα πολλών άλλων κλάδων.

Από τον κλάδο των χημικών, φαρμάκων, τροφίμων και ποτών προσφέρονται ορισμένα τεχνολογικά επαγγέλματα με μέτριες προοπτικές, όπως βιοτεχνολόγος, τεχνολόγος τροφίμων ή χημικών εργαστηρίων, οινολόγος, τεχνικός φαρμάκων και καλλυντικών.

Επαγγέλματα του κλάδου της μηχανουργίας, σιδηρουργίας ή ξυλουργίας εμφανίζουν θετικό ισοζύγιο και ασκούνται συχνά από άτομα με νοητική αναπηρία στην ελεύθερη αγορά εργασίας ή σε προστατευόμενα εργαστήρια, αλλά είναι αρκετά δύσκολο να ασκηθούν από άτομα με κινητική αναπηρία.

Οι κλάδοι της υφαντουργίας, ένδυσης και υπόδησης εμφανίζουν γενικά αρνητικό ισοζύγιο, αν και ταιριάζουν σε πολλές κατηγορίες ΑμεΑ, όπως σχεδιαστής ενδυμάτων και υποδημάτων, υποδηματοποιός, ράπτης ή σιδερωτής.

Ο προσφορότερος ίσως κλάδος για ΑμεΑ είναι αυτός της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών. Τα περισσότερα επαγγέλματα του κλάδου έχουν πολύ καλό ισοζύγιο, μπορούν να ενταχθούν στην τηλεργασία και επιτρέπουν πρωτοποριακές εξειδικεύσεις ή συνδυασμούς τεχνικών γνώσεων. Πολλές κατηγορίες ατόμων με αναπηρία έχουν ειδικές δεξιότητες για παραγωγικότερη άσκηση αυτών των επαγγελμάτων.

Ακολουθεί ο κλάδος της οικονομίας, της διοίκησης, των τραπεζών και του εμπορίου. Τα επαγγέλματα αυτά ασκούνται συχνότερα από ΑμεΑ και έχουν καλές προοπτικές απασχόλησης ιδιαίτερα στις εξειδικεύσεις τους και σε συνδυασμό με την πληροφορική ή τις νέες τεχνολογίες.

Τα επαγγέλματα του κλάδου των μεταφορών και της ναυτιλίας έχουν γενικά μέτριες προοπτικές και δύσκολα ασκούνται από ΑμεΑ.

Ο κλάδος των ξενοδοχειακών, τουριστικών, ψυχαγωγικών και επισιτιστικών επαγγελμάτων παρουσιάζει αυξανόμενη διόγκωση και απασχολεί μεγάλο αριθμό εργαζομένων με καλύτερες προοπτικές στις τουριστικές ζώνες. Όμως, τα ΑμεΑ εντάσσονται μόνο σε ορισμένες ξενοδοχειακές επιχειρήσεις ή τουριστικά γραφεία με μέτριες προοπτικές απασχόλησης.

Τα περισσότερα επαγγέλματα στον κλάδο της ενημέρωσης και των ΜΜΕ προσφέρονται για άτομα με κινητική αναπηρία ή προβλήματα όρασης, όπως του τηλεφωνητή, και είναι δυνατόν να ασκηθούν με τηλεργασία, αλλά εμφανίζουν γενικά αρνητικό ισοζύγιο.

Οι καλές, οι εφαρμοσμένες και οι γραφικές τέχνες παρουσιάζουν σταδιακή ανάπτυξη, αλλά ορισμένα επαγγέλματα του κλάδου, όπως του ηθοποιού, έχουν πολύ αρνητικό ισοζύγιο. Τα ΑμεΑ μπορούν να ασκήσουν με επιτυχία πολλά από τα επαγγέλματα αυτού του κλάδου, όπως του μουσικού, αλλά οι προοπτικές θα είναι θετικές στο μέλλον μόνο για όσους έχουν ταλέντο και υπευθυνότητα στην εργασία τους.

Στα επαγγέλματα υγείας και πρόνοιας απασχολείται σημαντικός αριθμός ΑμεΑ. Ορισμένες εργαστηριακές ιατρικές ειδικότητες, αντίστοιχες τεχνολογικές, όπως των τεχνολόγων-ακτινολόγων, των οπτικών, των οδοντοτεχνιτών ή βοηθητικές καθώς και διάφορα επαγγέλματα κοινωνικής εργασίας, μπορούν να ασκηθούν με ιδιαίτερη επιτυχία από ΑμεΑ και δεν αντιμετωπίζουν μεγάλο κορεσμό.

Το ισοζύγιο των εκπαιδευτικών επαγγελμάτων, ιδιαίτερα του θεωρητικού κλάδου, θεωρείται πολύ αρνητικό, παρόλο που η φύση τους διευκολύνει την ομαλή ένταξη των ΑμεΑ. Η μόνη δυνατότητά τους είναι να ενταχθούν σε αυτά τα επαγγέλματα με ποσοστώσεις αποκτώντας με δυσκολίες τα σχετικά προσόντα. Οι απόφοιτοι Σχολών θετικών και φυσικών επιστημών μπορούν να βρουν επαγγελματική διέξοδο σε συναφείς τομείς, όπως της πληροφορικής, με καλές προοπτικές καριέρας.

Στον κλάδο των στρατιωτικών, αστυνομικών και εκκλησιαστικών επαγγελμάτων δεν προσφέρονται εύκολα θέσεις εργασίας για ΑμεΑ. Αντίθετα, οι ποσοστώσεις για την ένταξη των ΑμεΑ σε θέσεις εργασίας του ευρύτερου δημόσιου τομέα προσφέρουν εξασφάλιση σε μόνιμη απασχόληση, παρόλο που οι αποδοχές δεν είναι ιδιαίτερα υψηλές, οι ρυθμοί εξέλιξης εξαιρετικά αργοί και με τη διαρκή συρρίκνωση

του τομέα περιορίζεται συνεχώς ο αριθμός των προσφερόμενων θέσεων συνολικά. Η μεγαλύτερη δυσκολία πάντως είναι η ένταξη στα επαγγέλματα αυτού του κλάδου, αλλά, αν κάποιος ενταχθεί, σπάνια αντιμετωπίζει πρόβλημα απώλειας της εργασίας ή μείωσης των αποδοχών. Υπάρχει, όμως, η πιθανότητα μεταθέσεων ή αλλαγής των συνθηκών εργασίας που αποτελεί πρόσθετο εμπόδιο για τις επαγγελματικές επιλογές των ΑμεΑ.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι πολλά επαγγέλματα γοήτρου που διεκδικούν, και παραδοσιακά ασκούν, κατά αποκλειστικότητα άτομα χωρίς αναπηρία είναι εξαιρετικά κορεσμένα και είναι άωφο να διεκδικήσει με επιμονή μια θέση σε αυτά ένα άτομο με αναπηρία. Το θετικό, ουδέτερο ή αρνητικό ισοζύγιο των επαγγελμάτων μπορεί να τροποποιηθεί διαχρονικά ή να παρουσιάζει στην ίδια χρονική περίοδο διαφορετική εικόνα σε κάθε γεωγραφική περιφέρεια της χώρας. Η πορεία και οι δυνατότητες ανάπτυξης κάθε περιοχής και οι ανάγκες του πληθυσμού της, καθορίζουν τις προοπτικές συγκεκριμένων επαγγελμάτων.

Συμπεράσματα - προτάσεις

Τα ΑμεΑ πρέπει να έχουν τα ίδια επαγγελματικά δικαιώματα με τους υπόλοιπους ενεργούς πολίτες, αφού για την άσκηση πολλών επαγγελμάτων έχουν τις ίδιες ή ιδιαίτερες δεξιότητες. Μέχρι τώρα, όμως, δεν έχουν δημιουργηθεί οι συνθήκες για πλήρη εκπαιδευτική, επαγγελματική και κοινωνική ισοτιμία. Στις σημερινές συνθήκες, μάλιστα, κινδυνεύουν να χάσουν ακόμα και κεκτημένα δικαιώματα, εξαιτίας της σκληρής ανταγωνιστικότητας της διεθνοποιημένης οικονομίας, της εκπαίδευσης και της αγοράς εργασίας. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και όλα τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. θεωρητικά υπόσχονται υποστήριξη για την αντιμετώπιση των δυσκολιών των ΑμεΑ, αλλά τα πρακτικά μέτρα που εφαρμόζονται έχουν περιορισμένη αποτελεσματικότητα.

Για μια ολοκληρωμένη και γενικευμένη πολιτική σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης είναι αναγκαία η οικοδόμηση και η τελειοποίηση της κοινωνίας της γνώσης και της εκπαίδευσης. Απαιτείται επιμήκυνση του χρόνου επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης με προσανατολισμό την απόκτηση κρίσιμων και διαπολιτισμικών δεξιοτήτων που διευρύνουν τον επαγγελματικό ορίζοντα των νέων και απομάκρυνση από το πρότυπο της προετοιμασίας τους για συγκεκριμένες θέσεις εργασίας και κατηγορίες

επαγγελματιών (Μπεκ, Ο., 2000, σ.270). Όπως γράφει ο Γρ. Καλομοίρης, πρόεδρος της ΟΛΜΕ (2004, σ. 51), «Στην παιδεία που διαπνέεται από εθνικιστικές αντιλήψεις αντιπαραθέτουμε την παιδεία που αναγνωρίζει το ρόλο κάθε ξεχωριστού πολιτισμού στο πλαίσιο της ενότητας και της συνέχειας του παγκόσμιου πολιτισμού». Ο σεβασμός στην ιδιαιτερότητα επεκτείνεται στα ΑμεΑ με πολλές δυσκολίες για την αναπροσαρμογή των προγραμμάτων εκπαίδευσης, κατάρτισης και επαγγελματικής συμβουλευτικής.

Οι ανάγκες Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού για ΑμεΑ είναι άμεσες, πολυπληθείς και εξειδικευμένες κατά κατηγορία αναπηρίας, αλλά άγνωστες, καθώς δεν έχουν ερευνηθεί ούτε συνολικά αποτυπωθεί. Το κράτος πρόνοιας αδυνατεί να καλύψει με επάρκεια τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές ανάγκες των ΑμεΑ, καθώς διαρκώς συρρικνώνεται.

Η συρρίκνωση των επαγγελματικών δικαιωμάτων των εργαζομένων πλήττει πρώτα και κύρια τα ΑμεΑ που έχουν άμεση ανάγκη και τους δίνονται λιγότερες ευκαιρίες να εργαστούν. Δεν έχει γίνει αρκετά κατανοητό ότι τα ΑμεΑ είναι το ίδιο επιμελή για την απόκτηση γνώσεων και επαγγελματικών δεξιοτήτων και το ίδιο, ή και περισσότερο από τους υπόλοιπους εργαζομένους, παραγωγικά στην εργασία τους.

Τα ΑμεΑ, όμως, καλούνται να αποκτήσουν εκπαιδευτικά και επαγγελματικά προσόντα με ατομική ευθύνη, πριν προσεγγίσουν την αγορά εργασίας. Η διόγκωση του ιδιωτικού τομέα στην παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών ακυρώνει τη θεσμική κατοχύρωση των δικαιωμάτων των εργαζόμενων ΑμεΑ. Οι προοπτικές ανάπτυξης σταδιοδρομίας των ΑμεΑ διαγράφονται εξαιρετικά δυσόιωνες και για αυτό απαιτείται εφαρμογή ολοκληρωμένων και ανατροφοδοτούμενων προγραμμάτων συμβουλευτικής υποστήριξης και επαγγελματικού προσανατολισμού των ΑμεΑ. Τα άτομα με αναπηρία απειλούνται στην πλειονότητά τους με υποεκπαίδευση, ανεργία και διαρκή οικονομικό και κοινωνικό αποκλεισμό σε όλα τα επίπεδα. Κυρίαρχη είναι η ανάγκη και η απαίτηση για την εξασφάλιση των προϋποθέσεων που θα επιτρέψουν στα ΑμεΑ να ανεξαρτητοποιηθούν και να επιτύχουν επαγγελματικά και κοινωνικά.

Οι ευνοϊκές όμως νομοθετικές ρυθμίσεις για ΑμεΑ και οι διαρκείς αγώνες για την πλήρη εφαρμογή τους, η πρόοδος στην ιατρική τεχνολογία, οι διευκολύνσεις στη μετακίνηση, η βελτίωση των συνθηκών στους χώρους εργασίας, η επανάσταση στην πληροφορική με τις

αυξανόμενες δυνατότητες τηλεργασίας, η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης γύρω από τα δικαιώματα των ΑμεΑ μπορούν ίσως μελλοντικά να ανατρέψουν τον επίμονο εκπαιδευτικό, επαγγελματικό και κοινωνικό τους αποκλεισμό. Αν, παράλληλα, εξαλειφθεί η «αναπηρία» των κοινωνιών μας να σεβαστούν και να δεχτούν ισότιμα όλα τα μέλη τους, θα αντιμετωπιστούν πιο ουσιαστικά και τα προβλήματα των ΑμεΑ.

Η πιθανότητα αποφυγής των αρνητικών επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης και η αξιοποίηση των θετικών χαρακτηριστικών της σε όφελος των ατόμων με αναπηρίες στις χώρες της Ε.Ε., εξαρτάται από τη διαμόρφωση ενός διακρατικού μετώπου των φορέων εκπροσώπησης των ΑμεΑ και των υποστηρικτικών, για την κοινωνική τους ένταξη εθελοντικών οργανώσεων πολιτών. Σε αυτή την κατεύθυνση θα μπορούσαν να δραστηριοποιηθούν τα ευρωπαϊκά συνδικάτα και οι συλλογικοί φορείς εκπροσώπησης των εργαζομένων, που όμως σήμερα βρίσκονται σε χειμερία νάρκη. Αν δεν δημιουργηθεί αυτό το μέτωπο και δεν καταγραφούν και αναδειχθούν οι ανάγκες και τα δικαιώματα των ΑμεΑ στον εκπαιδευτικό και εργασιακό τομέα, δεν προβλέπεται βελτίωση των συνθηκών επαγγελματικής ανάπτυξης και ποιότητας στη ζωή τους. Όπως εύστοχα έγραφε ο P. Bourdieu (2001, σ. 37), «η κοινωνική ιστορία διδάσκει ότι δεν υπάρχει κοινωνική πολιτική χωρίς να υπάρχει ένα κοινωνικό κίνημα ικανό να την επιβάλει». Όπως σημειώνει ο καθηγητής Γ. Πανούσης (2003, σ. 260), «Ο κύκλος των αγώνων για την πρόοδο, την κοινωνική ευημερία, την ισότητα, τη δικαιοσύνη και την ελευθερία για όλους τους κατοίκους της γης ξαναρχίζει». Για τα άτομα με αναπηρία έχει αρχίσει, αλλά ο αγώνας τους είναι κοινός με εκείνα τα μέλη της κοινωνίας που θέλουν να ζήσουν σε ένα καλύτερο, πιο δίκαιο, πιο αξιοπρεπή και πιο ελεύθερο κόσμο.

Βιβλιογραφία

- Αλεξίου Θ., 2003, «Το εργασιακό ήθος του “μεταφορντισμού”», στο Παναγιωτοπούλου Ρ., κ.ά. (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και σύγχρονη κοινωνία*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Βεργόπουλος Κ., 1999, *Παγκοσμιοποίηση: Η μεγάλη χίμαιρα*, Αθήνα, Νέα Σύνορα.
- Bourdieu P., 2001, *Για ένα ευρωπαϊκό κοινωνικό κίνημα*, Αθήνα, Πατάκης.
- Ζιώμας Δ., κ.ά., 1999, *Προώθηση της απασχόλησης των ΑμεΑ και άλλων ευπαθών κοινωνικών ομάδων στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, (αδημοσίευτη μελέτη).
- Δελλασούδας Λ., 2002, «Σχολικός και Επαγγελματικός προσανατολισμός Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες: Προϋποθέσεις, Προβλήματα», στο Κασσωτάκης Μ. (επιμ.), *Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός*, Αθήνα, Τυπωθήτω.
- Δημητρόπουλος Α., Σιδηροπούλου, Δ. κ.ά., 1999, *Κείμενα για τη Συμβουλευτική των ΑμεΑ που κινδυνεύουν από κοινωνικό αποκλεισμό*, Αθήνα, ΠΑΤΕΣ/ ΣΕΛΕΤΕ.
- Δημητρόπουλος Α., 1996, Ιούνιος, «Η μετάβαση των ΑμεΑ από το σχολείο στην εργασία», *Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών*, τευχ. 14, Αθήνα.
- Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες, 1997, *Στάσεις και διαθέσεις της κοινωνίας απέναντι στα άτομα με ειδικές ανάγκες στη χώρα μας*, Αθήνα, ΕΣΑΕΑ.
- Καβουνίδη Τζ., 1996, «Κοινωνικός αποκλεισμός: έννοια, κοινοτικές πρωτοβουλίες, ελληνική εμπειρία και διλήμματα πολιτικής», στο: *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα*, τομ. Α', Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Καλομοίρης Γ., 2004, Αυγ., «Παγκοσμιοποίηση και Εκπαίδευση», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τευχ. 137, Αθήνα.
- Κασσωτάκης Μ., 2002, «Η συμβουλευτική και ο επαγγελματικός προσανατολισμός στην επαγγελματική εκπαίδευση, την κατάρτιση και την τριτοβάθμια εκπαίδευση», στο Κασσωτάκης Μ. (επιμ.), *Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός*, Αθήνα, Τυπωθήτω.
- Κασσωτάκης Μ., Παπαπέτρου Σ., Φακιολάς Ν., 1999, «Φραγμοί στην εκπαίδευση ΑμεΑ», στο: *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα*, τομ. Α', Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Καστοριάδης Κ., 1995, *Χώροι του ανθρώπου*, Αθήνα, Ύψιλον.
- Κατσανέβας Θ., 2002, *Τα επαγγέλματα του μέλλοντος και του παρελθόντος*, Αθήνα, Πατάκης.
- Κρίβας Σ., 2002, «Οι διεθνείς εξελίξεις στο χώρο της εργασίας και τα συστήματα σχολικού και επαγγελματικού προσανατολισμού στις χώρες της Ε.Ε.», στο Κασσωτάκης Μ. (επιμ.), *Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός*, Αθήνα, Τυπωθήτω.
- Μοσκόφ Η., 2004, *Πολιτική Κουλτούρα και Κοινωνία των Πολιτών στην Ελλάδα την Εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα, ΙΣΤΑΜΕ.
- Μπεκ Ο., 2000, *Τι είναι παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Παναγιωτοπούλου Ρ., 2003, «Οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις στον κλάδο των ΜΜΕ την εποχή της παγκοσμιοποίησης», στο Παναγιωτοπούλου Ρ. κ.ά. (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και σύγχρονη κοινωνία*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Πανούσης Γ., 2003, «Το περιθώριο σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης», στο Παναγιωτοπούλου Ρ. κ.ά. (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και σύγχρονη κοινωνία*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Πατινιώτης Ν., 2002, «Κοινωνικο-οικονομικοί παράγοντες και επαγγελματική επιλογή στην Ελλάδα», στο Κασσωτάκης Μ. (επιμ.), *Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός*, Αθήνα, Τυπωθήτω.
- Σκαύδη Δ., 1992, «Ο Σχολικός επαγγελματικός προσανατολισμός και το ζήτημα της εκλογής επαγγέλματος», *Τα Εκπαιδευτικά*, τευχ. 25-26.
- Σιδηροπούλου Δ., 1998, «Ευρωπαϊκό Δίκτυο Workable», περιοδ. *Προσανατολισμός Εκπαιδευτικός και Επαγγελματικός*, τευχ. 3, Αθήνα, Εκδοτική Άλφα.
- Τοτόλου Α., 2003, «Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός μαθητών με κινητικά προβλήματα», *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής Προσανατολισμού*, τευχ. 64-65, Μάρτιος- Ιούνιος, Αθήνα, ΕΛΕΣΥΠ.
- Τσελεκίδης Ι., Ραφαηλίδης Α., Μακρής Η., Βερναρδάκης Ν., 2003, «Παγκοσμιοποίηση, τεχνολογικές ροές και απασχόληση», στο Παναγιωτοπούλου Ρ. κ.ά. (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και σύγχρονη κοινωνία*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Φακιολάς Ν., 2002, «Συμβουλευτική-Επαγγελματικός Προσανατολισμός και Κοινωνικός Αποκλεισμός», στο Κασσωτάκης Μ. (επιμ.), *Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός*, Αθήνα, Τυπωθήτω.

- Φακιολάς Ν., 2003, «Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός ΑμεΑ», στο Φακιολάς Ν., (επιμ.), *Μέγας Οδηγός: Εκπαίδευση-Επαγγέλματα*, Αθήνα, Α-χτίδα.
- Φακιολάς Ν., 2003, «Ο ρόλος της οικογένειας στην επιλογή σπουδών και επαγγέλματος», στο Φακιολάς Ν. (επιμ.), *Μέγας Οδηγός: Εκπαίδευση-Επαγγέλματα*, Αθήνα,. Α-χτίδα.
- Φακιολάς Ν., Οκτ-Δεκ. 2005, «Οι προοπτικές επαγγελματικής ανάπτυξης των ΑμεΑ σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης», *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής Προσανατολισμού*, τομ. 74-75, Αθήνα, ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.

Προβληματισμοί πάνω στο ζήτημα της κοινωνικο-επαγγελματικής ένταξης των χρηστών υπηρεσιών ψυχικής υγείας στην Ελλάδα

Νίκος Σταματογιάννης

Περίληψη

Στις σύγχρονες κοινωνίες, οι χρήστες υπηρεσιών ψυχικής υγείας αποτελούν μια από τις πιο περιθωριοποιημένες ομάδες του πληθυσμού κοινωνικά και οικονομικά, καθώς σε αυτά τα άτομα παρατηρείται ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό μη συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό. Η ανεργία ενέχει μια σειρά από αρνητικές συνέπειες συμπεριλαμβανομένων της έλλειψης σκοπού, ρόλου και ταυτότητας που προσφέρει η εργασία, ενώ αντίθετα η απασχόληση ενισχύει την κοινωνική ενσωμάτωση και αποτελεί μία βασική συνισταμένη για τη συμμετοχή των ψυχικά ασθενών στα δρώμενα της ευρύτερης κοινωνίας. Στην Ελλάδα, μέχρι πρόσφατα, υιοθετείτο ένα ιατρικό μοντέλο, το οποίο βασιζόταν απλώς στα συμπτώματα της ασθένειας και τη θεραπεία τους, αντί ενός μοντέλου για την κοινωνική αναπηρία που προκαλεί η ψυχική ασθένεια. Το τελευταίο προσφέρει μια χρησιμότερη και πιο εποικοδομητική προσέγγιση στην ανάδειξη των δυσκολιών που αφορούν στην απασχόληση των ψυχικά ασθενών και στις μεθόδους για την αποκατάστασή τους. Τα τελευταία 15 χρόνια, με την εφαρμογή του Κανονισμού 815/84 και, στη συνέχεια, την υλοποίηση του προγράμματος «Ψυχαργός», το οποίο βρίσκεται στη δεύτερη φάση του, επιχειρείται στην Ελλάδα μια πολύ σημαντική τομή στο χώρο της Ψυχιατρικής και, κατά συνέπεια, στον τρόπο αντιμετώπισης των ψυχικά ασθενών και στον τρόπο διαχείρισης των αναγκών τους. Η μεγαλύτερη όμως πρόκληση είναι η αλλαγή της στάσης όλων των εμπλεκόμενων φορέων, αλλά και του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου απέναντι στο ζήτημα της κοινωνικο-επαγγελματικής (επαν-)ένταξης των ψυχικά ασθενών. Το παρόν άρθρο επιχειρεί να παρουσιάσει τις τελευταίες εξελίξεις και προτάσεις γύρω από το θέμα αυτό.

Η σημασία της εργασίας για τους χρήστες υπηρεσιών ψυχικής υγείας

Η εργασία κατέχει κεντρικό ρόλο στις ζωές των περισσότερων ανθρώπων προσφέρο-

ντας οφέλη όχι μόνο οικονομικά. Δεν αποτελεί δηλαδή απλώς ένα μέσο οικονομικής ανταμοιβής αλλά προσφέρει και δευτερογενή οφέλη όπως: κοινωνική ταυτότητα, κοινωνικές σχέσεις, ένα μέσο για τη δόμηση και χρήση του χρόνου, το αίσθημα της δραστηριοποίησης και του «ανήκειν», καθώς και το αίσθημα της προσωπικής καταξίωσης (Shepherd, 1989). Τα άτομα με ψυχική ασθένεια είναι ευαίσθητα στις αρνητικές συνέπειες της ανεργίας και της έλλειψης δομής, σκοπού και ταυτότητας που αυτή επιφέρει (Rowland & Perkins, 1988). Η εργασία συνδέεται με την κοινωνική ενσωμάτωση και προσφέρει στα άτομα με ψυχική ασθένεια την ευκαιρία της συμμετοχής στην κοινωνία καθιστώντας τους ενεργούς πολίτες, ενώ αντίθετα η ανεργία ενισχύει το στιγματισμό, την προκατάληψη και τις διακρίσεις.

Η εργασία συμβάλλει ιδιαίτερα όχι μόνο στη διατήρηση της ψυχικής υγείας, αλλά και στην προώθηση της αποκατάστασης εκείνων που έχουν βιώσει ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Η ενδυνάμωση των ατόμων αυτών να διατηρήσουν ή να αποκτήσουν θέσεις απασχόλησης μπορεί να έχει βαθιά επίδραση σε περισσότερους τομείς της ζωής τους από οποιαδήποτε άλλη ιατρική ή κοινωνική παρέμβαση. Υπάρχει μάλιστα πληθώρα ερευνών που καταδεικνύει ενεργό ενδιαφέρον εκ μέρους της πλειοψηφίας των χρηστών υπηρεσιών ψυχικής υγείας για εργασία ή, έστω, για κάποια μορφή απασχόλησης (Grove, 1999).

Οι χρήστες υπηρεσιών ψυχικής υγείας έχουν πολλά κοινά με άτομα που ανήκουν σε άλλες ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού ή άλλα άτομα με αναπηρία. Αποτελούν ομάδες που αποκλείονται από «φυσιολογικές» κοινωνικές δραστηριότητες και δικαιώματα, με συνέπεια την εσωτερίκευση αυτού που ονομάζουμε «ρόλος του ασθενούς» και την κυριαρχία αυτού του ρόλου ως βασικό χαρακτηριστικό της ζωής τους. Η εργασία είναι δυνατό να διακόψει ή/και να αντιστρέψει ακόμα αυτή τη διαδικασία. Παρ'όλα αυτά, οι χρήστες υπηρεσιών ψυχικής υγείας αντιμετωπίζουν πολύ περισσότερα εμπόδια στην εξασφάλιση ευκαιριών απασχόλησης από άλλα άτομα με αναπηρία, κυρίως λόγω του στίγματος που αυτή καθεαυτή η ασθένειά τους προκαλεί, της επιφυλακτικότητας των εργοδοτών να τους εμπιστευθούν στην εργασία, αλλά και του φόβου της αποτυχίας (Manning & White, 1995).

Επιπροσθέτως, παρατηρείται μια τάση των επαγγελματιών ψυχικής υγείας να υποεκτιμούν τις επαγγελματικές δυνατότητες και δεξι-

ότητες των χρηστών και να υπερεκτιμούν τους κινδύνους για τους εργοδότες. Ο συνδυασμός αυτής της τάσης με την κυριαρχία του ιατροφαρμακευτικού μοντέλου, το οποίο εστιάζει αποκλειστικά στις έννοιες «σύμπτωμα» και «θεραπεία», είναι λογικό να οδηγήσει στην παραμέληση της παραμέτρου της εργασίας. Η μετάβαση, μάλιστα, από τα μεγάλα άσυλα στις κοινοτικές υπηρεσίες στην Ελλάδα, έχει οδηγήσει σε σύγχυση σχετικά με το ποιοι φορείς είναι επιφορτισμένοι με την ευθύνη της παροχής συμβουλευτικής και ευκαιριών απασχόλησης στους χρήστες υπηρεσιών ψυχικής υγείας.

Η ελληνική πραγματικότητα

Για πολλά χρόνια, η «απασχόληση» των ψυχικά ασθενών, διεθνώς, περιοριζόταν στη μη αμειβόμενη εργασία δηλ. εργασιοθεραπεία, η οποία προσφερόταν από τα μεγάλα Ψυχιατρικά Νοσοκομεία. Η κατάργηση αυτών των ιδρυμάτων στις χώρες της Δύσης, αλλά και η συρρίκνωση και περιστολή τους και στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, έφερε στο προσκήνιο την ανάγκη αντιμετώπισης των ζητημάτων που αφορούν στην κοινωνικο-επαγγελματική (επαν-)ένταξη των ψυχικά ασθενών. Η εξασφάλιση ευκαιριών απασχόλησης άρχισε να αναγνωρίζεται πλέον ως μια σημαντική πτυχή της φροντίδας αυτών των ατόμων. Ωστόσο, οι ανταγωνιστικές συνθήκες που επικρατούν στην οικονομία και στην αγορά εργασίας καθιστούν εξαιρετικά δυσεύρετες τις ευκαιρίες απασχόλησης για τον εν λόγω πληθυσμό, ενώ οι προσπάθειες για την επαγγελματική τους αποκατάσταση εξαρτώνται αφενός μεν από τη γενικότερη κατάσταση της οικονομίας, αφετέρου δε από την εκάστοτε διαθεσιμότητα θέσεων εργασίας.

Τα σχέδια δράσης για την απασχόληση των ψυχικά ασθενών στην Ελλάδα είχαν μέχρι πρότινος τη μορφή της «προστατευμένης εργασίας» (sheltered employment)¹ και ήταν άμεσα συνδεδεμένα με τα μεγάλα ψυχιατρικά άσυλα. Η εναλλακτική που προωθείται στην Ελλάδα σήμερα, βρίσκεται μεταξύ της προστατευμένης απασχόλησης, της «ανοικτής» υποστηριζόμενης απασχόλησης (supported employment)² και

των Κοινωνικών Επιχειρήσεων (Κοινωνικών Συνεταιρισμών).

Ο στόχος παρέμβασης προσανατολίζεται ολοένα και περισσότερο προς την ανάπτυξη των δεξιοτήτων και ικανοτήτων των ατόμων με ψυχοκοινωνικά προβλήματα, λαμβάνοντας υπόψη και τις θεραπευτικές πτυχές. Προς την κατεύθυνση αυτή, οι δράσεις κατάρτισης και δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας για αυτόν τον εύλωτο πληθυσμό, θεωρούνται περισσότερο επένδυση πλέον, παρά «εργασία επισκευής», μία αντίληψη που είναι ευρέως αποδεκτή. Τη νέα αυτή προσέγγιση ενστερνίζεται απόλυτα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και αυτό φαίνεται ξεκάθαρα από συγκεκριμένες παρεμβάσεις, υποστηριζόμενες από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ), το κύριο χρηματοοικονομικό όργανο της Ε.Ε. στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής. Πράγματι, κατά τα τελευταία χρόνια, οι παρεμβάσεις του ΕΚΤ που απευθύνονται στις ανάγκες των ατόμων με αναπηρίες, προσανατολίζονται ολοένα και περισσότερο προς την ανάπτυξη ενός κατανοητού και συντονισμένου πακέτου μέτρων που διαμορφώνουν ένα μονοπάτι προς την οικονομική και κοινωνική επανένταξη (Seyfried & Ziomas, 2005).

Στην Ελλάδα, ο Νόμος 2716/99 για την *Ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό των υπηρεσιών ψυχικής υγείας*³ ήρθε να καλύψει θεσμικά τις συντελούμενες αλλαγές και να προσδώσει μια νέα δυναμική στην ψυχιατρική μεταρρύθμιση. Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο 10 του νόμου που αφορά στην κοινωνικο-επαγγελματική ένταξη των ψυχικά ασθενών, αναφέρεται ότι υπηρεσίες αποκατάστασης και κοινωνικο-επαγγελματικής επανένταξης παρέχονται από τμήματα ή μονάδες των Ψυχιατρικών Νοσοκομείων, των Πανεπιστημιακών Ψυχιατρικών Νοσοκομείων και των Νοσοκομείων του Νομοθετικού Διατάγματος 2592/1953 και του Νόμου 1397/83.

Τα εν λόγω τμήματα ή μονάδες ορίζονται ως Ειδικά Κέντρα Κοινωνικής Επανένταξης και μπορεί να είναι Θεραπευτικές Μονάδες Αποκατάστασης και Κέντρα Κοινωνικής Επανάταξης για ενήλικες, παιδιά ή εφήβους, καθώς και Κέντρα Προ-επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Επαγγελματικής Κατάρτισης για ενήλικες και εφήβους. Ειδικές Μονάδες Αποκατάστασης και Επαγγελματικής Επανάταξης αποτελούν τα Προστατευμένα Εργαστήρια και

1. Με τον όρο «προστατευμένη εργασία» υποδηλώνεται η εργασία σε προστατευμένες δομές (εργαστήρια, κλπ.), οι οποίες κατά κύριο λόγο υπάγονται στα μεγάλα Ψυχιατρεία, ενώ ταυτόχρονα παρέχουν και συνοδευτικές υποστηρικτικές υπηρεσίες.

2. Η υποστηριζόμενη απασχόληση αποτελεί μια ολοκληρωμένη προσέγγιση που αφορά στην παροχή στήριξης στα άτομα με ψυχική ασθένεια για την εύρεση και διατήρηση

μιας θέσης απασχόλησης σε ανταγωνιστικές συνθήκες (δηλαδή στην κοινότητα, στην ελεύθερη αγορά εργασίας).

3. ΦΕΚ 96/17.05.1999

τα Εργαστήρια Επαγγελματικής Εκπαίδευσης για ενήλικες ή εφήβους ηλικίας 15 ετών και άνω με χρόνιες ψυχικές διαταραχές και σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Στα Προστατευμένα Εργαστήρια και τα Εργαστήρια Επαγγελματικής Εκπαίδευσης παρέχονται υπηρεσίες στους ψυχικά ασθενείς, για την απόκτηση λειτουργικών, μαθησιακών και επαγγελματικών δεξιοτήτων, από το κατάλληλο προσωπικό με σκοπό τη θεραπεία, την κοινωνική επανένταξη και την τοποθέτησή τους στην ελεύθερη ή προστατευμένη αγορά εργασίας ή σε Κοινωνικούς Συνεταιρισμούς Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.) ή σε άλλες μορφές κοινωνικών ή δημοτικών επιχειρήσεων.

Οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.) είναι νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου και, όπως αναφέρεται στο άρθρο 12 του νόμου 2716/99, συνιστούν μία ιδιαίτερη μορφή συνεταιρισμών, δεδομένου ότι είναι ταυτόχρονα μονάδες ψυχικής υγείας και εμπορικές μονάδες, εποπτευόμενες από το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Μόνο ένας Κοι.Σ.Π.Ε. μπορεί να συσταθεί σε κάθε Τομέα Ψυχικής Υγείας (Το.Ψ.Υ.).

Επιπροσθέτως, ο Άξονας 2 του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Υγεία-Πρόνοια» 2000-2006 του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης⁴ είναι εξολοκλήρου προσανατολισμένος στον τομέα της ψυχικής υγείας. Το Μέτρο 2.3 του Άξονα αυτού αναφέρεται στις *Ενέργειες πρόληψης- ενίσχυσης της κοινωνικής αλληλεγγύης και κοινωνικο-οικονομικής (επαν-)ένταξης*. Το Μέτρο περιλαμβάνει την προώθηση ενεργητικών πολιτικών πρόληψης, ενίσχυσης του εθελοντισμού και της κοινωνικής αλληλεγγύης, καθώς και ένταξης των ψυχικά ασθενών στον κοινωνικό και οικονομικό ιστό. Βασικό στόχο του Μέρους αποτελεί η ανάπτυξη συνδυασμένων δράσεων για την κοινωνικο-επαγγελματική (επαν-)ένταξη των ψυχικά ασθενών. Οι δράσεις αυτές περιλαμβάνουν τη δημιουργία και ανάπτυξη ενός ευρέος φάσματος δυνατοτήτων και ευκαιριών για εργασιακή και κοινωνική ένταξη τόσο στο πλαίσιο του συστήματος ψυχικής υγείας όσο και πέραν των ορίων αυτού. Έμφαση δίδεται στην ανάπτυξη νέων μορφών απασχόλησης, κυρίως μέσω των δυνατοτήτων που προσφέρει ο τομέας της Κοινωνικής Οικονομίας, με την προώθηση της δημιουργίας κοινωνικών επιχειρήσεων και συνεταιρισμών, όπως οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευ-

θύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.). Στην ίδια λογική κινείται και το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση (2005-2006) του Υπουργείου Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας.⁵

Η σημασία όλων αυτών των πρωτοβουλιών είναι αδιαμφισβήτητη, εντούτοις, η πραγματικότητα της κυριαρχίας των προστατευμένων δομών στη χώρα είναι δεδομένη, ενώ πολλές φορές αυτές οι δομές παραμένουν στενά συνδεδεμένες με τα μεγάλα Ψυχιατρεία. Η πλειοψηφία των ψυχικά ασθενών που έχουν καταφέρει να βρουν μια θέση απασχόλησης (μειοψηφία επί του συνόλου του συγκεκριμένου πληθυσμού), το έχουν κάνει σε προστατευμένες δομές, όπως τα παραγωγικά εργαστήρια, με συνέπεια η εργασία τους να είναι, πολλές φορές, μη αμειβόμενη και ανασφάλιστη. Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει την κατανομή των παραγωγικών εργαστηρίων ανά αντικείμενο κατά τα έτη 1996, 2000 και 2004, ενώ ο Πίνακας 2 παρουσιάζει την κατανομή των επωφελομένων από τα παραγωγικά εργαστήρια ανά αντικείμενο κατά τα έτη 1996, 2000 και 2004. Ο Χάρτης που ακολουθεί απεικονίζει τις μονάδες κοινωνικο-επαγγελματικής (επαν-)ένταξης στις περιφέρειες της Ελλάδας.

4. http://www.ygeia-pronoia.gr/documents/ep_ygpro.doc

5. <http://www.ypakp.gr/members/docs/1433i4.pdf>

Πίνακας 1

Συγκεντρωτική κατανομή των παραγωγικών εργαστηρίων ανά αντικείμενο κατά τα έτη 1996, 2000 και 2004

Αντικείμενο παραγωγικών εργαστηρίων	Έτος		
	1996	2000	2004
	Αριθμός εργαστηρίων	Αριθμός εργαστηρίων	Αριθμός εργαστηρίων
Οικοτεχνία	24	32	49
Βιοτεχνία	15	47	28
Αγροτικά	12	27	14
Υπηρεσίες	19	38	39
Σύνολο εργαστηρίων	70	144	130

Πηγή: «Ετήσια έκθεση παρακολούθησης της διαχρονικής εξέλιξης των παρεμβάσεων κοινωνικο-επαγγελματικής ένταξης των ψυχικά ασθενών», Δεκέμβριος 2004, ΕΚΚΕ, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής (Ερευνητική ομάδα: Ν. Μπούζας, Δ. Μπαλούρδος, Δ. Ζιώμας).

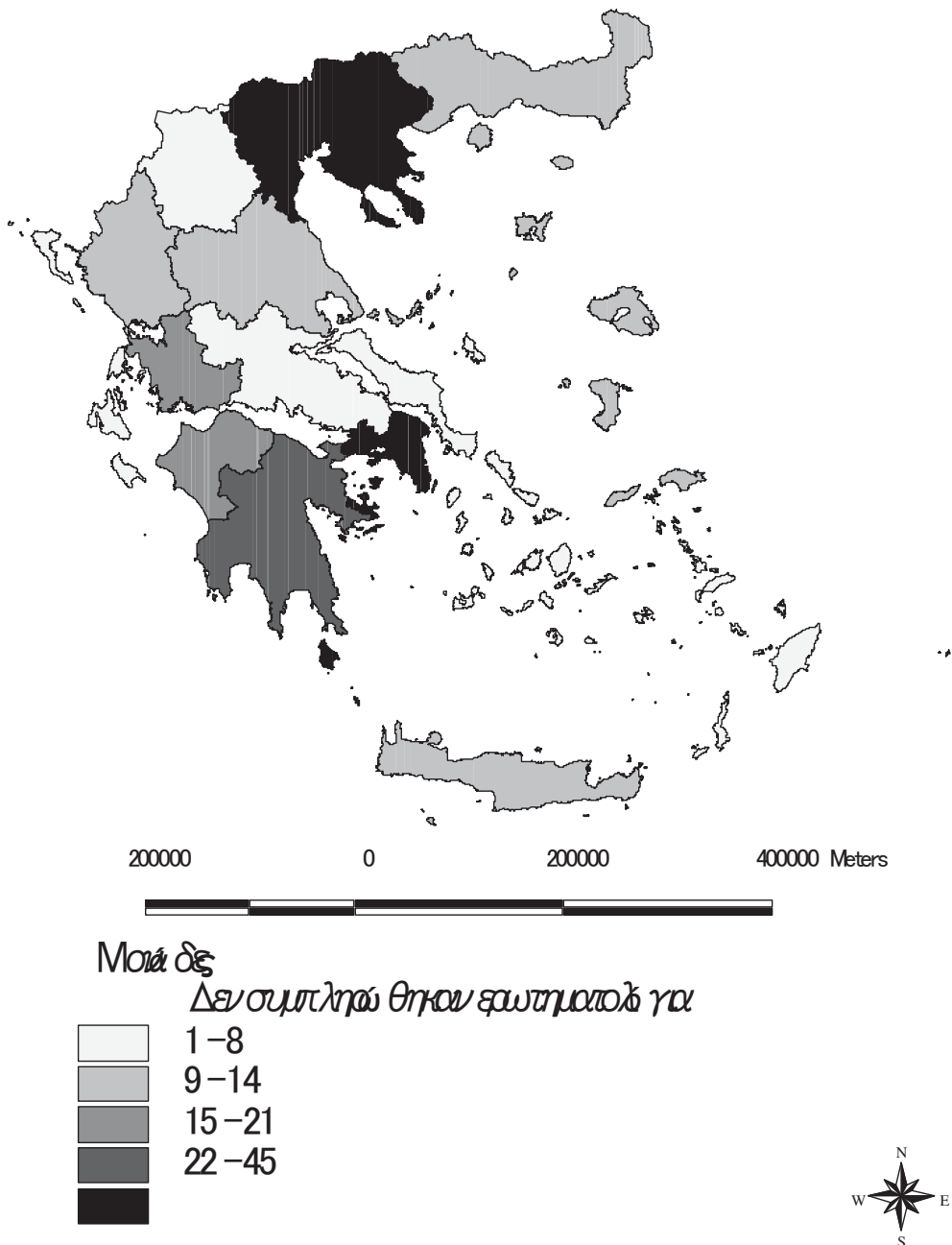
Πίνακας 2

Συγκεντρωτική κατανομή των επωφελομένων από τα παραγωγικά εργαστήρια ανά αντικείμενο κατά τα έτη 1996, 2000 και 2004

Αντικείμενο παραγωγικών εργαστηρίων	Έτος		
	1996	2000	2004
	Αριθμός επωφελομένων	Αριθμός επωφελομένων	Αριθμός επωφελομένων
Οικοτεχνία	324	381	362
Βιοτεχνία	139	563	200
Αγροτικά	144	531	105
Υπηρεσίες	153	469	327
Σύνολο επωφελομένων	760	1944	994

Πηγή: «Ετήσια έκθεση παρακολούθησης της διαχρονικής εξέλιξης των παρεμβάσεων κοινωνικο-επαγγελματικής ένταξης των ψυχικά ασθενών», Δεκέμβριος 2004, ΕΚΚΕ, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής (Ερευνητική ομάδα: Ν. Μπούζας, Δ. Μπαλούρδος, Δ. Ζιώμας).

Μοιά δεξ Κοινωνικο-Επαγγελματικής Ετοιμότητας

Πηγή: «Ετήσια έκθεση παρακολούθησης της διαχρονικής εξέλιξης των παρεμβάσεων κοινωνικο-επαγγελματικής ένταξης των ψυχικά ασθενών», Δεκέμβριος 2004, ΕΚΚΕ, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής (Ερευνητική ομάδα: Ν. Μπούζας, Δ. Μπαλούρδος, Δ. Ζιώμας).

Στάσεις και αντιλήψεις σε τοπικό επίπεδο

Το Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών συμμετέχει στην υλοποίηση του έργου «Μονάδα Υποστήριξης και Παρακολούθησης του Προγράμματος Ψυχαργός – Β' φάση» και έχει αναλάβει το βάρος της επιστημονικής στήριξης και παρακολούθησης των παρεμβάσεων που αφορούν στη διαδικασία κοινωνικο-επαγγελματικής (επαν-)ένταξης των ψυχικά ασθενών. Για το σκοπό αυτό έχει δημιουργηθεί ένας Μηχανισμός Παρακολούθησης (Παρατηρητήριο)⁶ που επιδιώκει τη δημιουργία μιας κατάλληλης βάσης δεδομένων που θα επιτρέπει αφενός μεν τη συνεχή παρακολούθηση της πορείας εφαρμογής των εν λόγω παρεμβάσεων, αφετέρου δε τη διερεύνηση των αναγκών και προοπτικών για υπηρεσίες και εναλλακτικές δομές κοινωνικο-επαγγελματικής αποκατάστασης των ψυχικά ασθενών, τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο.

Στο πλαίσιο αυτού του Μηχανισμού Παρακολούθησης, έχουν διεξαχθεί πέντε Συναντήσεις Εργασίας (Ομαδικά Εστιασμένες Συνεντεύξεις) σε πέντε πόλεις της Ελλάδας κατά τα έτη 2004 και 2005 με επιλεγμένους εκπροσώπους και στελέχη από αντιπροσωπευτικούς φορείς των τοπικών κοινωνιών⁷ (της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, του ιδιωτικού, του κρατικού και του μη κερδοσκοπικού τομέα) με διττό στόχο: αφενός μεν την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση, αφετέρου δε την καταγραφή απόψεων και την εξαγωγή συμπερασμάτων για τις εναλλακτικές δυνατότητες και εν γένει τις προοπτικές απασχόλησης και κοινωνικο-επαγγελματικής ένταξης των ψυχικά ασθενών στις τοπικές κοινωνίες.

6. Περισσότερες πληροφορίες για το έργο και τη λειτουργία του Παρατηρητηρίου βρίσκονται στο «Προτεινόμενο μεθοδολογικό πλαίσιο για την ανάπτυξη συστήματος παρακολούθησης των παρεμβάσεων κοινωνικο-επαγγελματικής ένταξης των ψυχικά ασθενών» - Δεκέμβριος 2003. ΕΚΚΕ – Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής (Υπεύθυνος σύνταξης: Δ. Ζιώμας).

7. «Διοργάνωση και διεξαγωγή δύο Ομαδικά Εστιασμένων Συνεντεύξεων (Λάρισα και Αιγάλεω)» – Ιούνιος 2004. ΕΚΚΕ – Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής.

«Διοργάνωση και διεξαγωγή δύο Ομαδικά Εστιασμένων Συνεντεύξεων (Πάτρα και Χανιά)» – Δεκέμβριος 2004. ΕΚΚΕ – Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής.

«Διοργάνωση και διεξαγωγή μιας Ομαδικά Εστιασμένης Συνέντευξης (Λαμία)» – Ιούνιος 2005. ΕΚΚΕ – Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής.

Οι Συναντήσεις Εργασίας ανέδειξαν συγκεκριμένα προβλήματα που συνιστούν τροχοπέδη στις προοπτικές απασχόλησης των χρηστών υπηρεσιών ψυχικής υγείας, αλλά και ενδιαφέρουσες προτάσεις για τη βελτίωση των προοπτικών αυτών. Στη συνέχεια, θα επιχειρηθεί μια σύντομη παρουσίαση των ζητημάτων που προέκυψαν.⁸

Κατ'αρχήν εμφανίζεται έντονο το πρόβλημα της ελλιπούς ενημέρωσης και πληροφόρησης σχετικά με την κοινωνική και επαγγελματική ένταξη των ψυχικά ασθενών στο επίπεδο της τοπικής κοινωνίας. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η έλλειψη πληροφόρησης σχετικά με θέματα ασφάλειας στην εργασία για τα άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα, καθώς και για τα άτομα που συνεργάζονται μαζί τους. Περιορισμένη ενημέρωση εντοπίζεται επίσης, σε ό,τι αφορά την ύπαρξη διαφόρων μορφών κοινωνικής επιχειρηματικότητας και ειδικότερα στη δυνατότητα συμμετοχής των ψυχικά ασθενών σε τέτοιου είδους δραστηριότητες. Επιπλέον, ο διάλογος για την κοινωνική και επαγγελματική ένταξη των ψυχικά ασθενών, αντί να αποτελεί αντικείμενο προβληματισμού των ευρύτερων κοινωνιών, φαίνεται να παραμένει «ιδρυματοποιημένος» ανάμεσα στους ειδικούς της ψυχικής υγείας με αποτέλεσμα η ανάληψη πρωτοβουλιών επαγγελματικής ένταξης να περιορίζεται στο πλαίσιο του στενού κύκλου των ιατροκεντρικών φορέων ψυχικής υγείας.

Παρά την ελλιπή τους ενημέρωση και πληροφόρηση, οι εκπρόσωποι των φορέων των τοπικών κοινωνιών, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, εκδηλώνουν θετική στάση ως προς την προοπτική συμμετοχής τους σε δράσεις και πρωτοβουλίες που αποσκοπούν στην κοινωνικο-επαγγελματική ένταξη των ψυχικά ασθενών. Εντούτοις, προκειμένου να μετουσιωθούν σε πράξη οι θετικές στάσεις και αντιλήψεις εκ μέρους των αντιπροσωπευτικών φορέων των τοπικών κοινωνιών, χρειάζεται ιδιαίτερη προσπάθεια. Και τούτο διότι οι μέχρι τώρα πρακτικές που έχουν ακολουθηθεί καταδεικνύουν τη διάσταση μεταξύ της εκπεφρασμένης επιθυμίας για συμμετοχή εκ μέρους των επιχειρηματικών φορέων σε πρωτοβουλίες ένταξης των ατόμων με ψυχοκοινωνικά προβλήματα και της διαπι-

8. Βλέπε και τη «Μελέτη – Έκθεση των προοπτικών απασχόλησης των ψυχικά ασθενών με βάση τα ευρήματα των ομαδικά εστιασμένων ερευνών» - Δεκέμβριος 2005. ΕΚΚΕ – Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής (Ερευνητική ομάδα: Δ. Ζιώμας, Μ. Χρυσάκης σε συνεργασία με Ν. Σταματογιάννη).

στωμένης επιφυλακτικότητάς τους για ανάληψη τέτοιων πρωτοβουλιών.

Από την άλλη πλευρά, τονίζεται ότι το ζήτημα της προώθησης στην απασχόληση και της κοινωνικής ενσωμάτωσης των ψυχικά ασθενών, συνιστά ουσιώδες κριτήριο κοινωνικής ευαισθησίας και υπευθυνότητας για κάθε τοπική κοινωνία και ότι η κατανόηση των ιδιαίτερων αναγκών του συγκεκριμένου πληθυσμού, αποτελεί όρο, εκ των ων ουκ άνευ, για την ανάληψη οποιασδήποτε ενέργειας. Δυστυχώς όμως, κοινή είναι η διαπίστωση ότι η προκατάληψη και ο στιγματισμός σε βάρος των ψυχικά πασχόντων συνεχίζουν να αποτελούν χαρακτηριστικά των τοπικών κοινωνιών, οπότε κρίνεται απαραίτητη η ενεργοποίηση του κοινωνικού διαλόγου με σκοπό την άρση αυτών των αντιλήψεων και του αποκλεισμού που αυτές προκαλούν.

Ως ανασταλτικοί παράγοντες για την ανάπτυξη πρωτοβουλιών δημιουργίας απασχόλησης για τους χρήστες υπηρεσιών ψυχικής υγείας, πέρα από την ελλιπή ενημέρωση και πληροφόρηση για θέματα απασχόλησης και επιχειρηματικότητας, αναφέρονται επίσης: η «κοινωνική φοβία» και ο στιγματισμός σε βάρος τού εν λόγω πληθυσμού, η αδυναμία ευαισθητοποίησης και ανταπόκρισης των επιχειρήσεων, το ατελές θεσμικό πλαίσιο και οι γραφειοκρατικές διαδικασίες, καθώς και η περιορισμένη εμπειρία για την ανάπτυξη δράσεων κοινωνικής επιχειρηματικότητας σε τοπικό επίπεδο σε συνδυασμό με την απουσία κατάλληλων δομών υποστήριξης.

Επιπροσθέτως, επισημαίνεται μια σειρά άλλων παραγόντων, οι οποίοι δυσχεραίνουν τις όποιες πρωτοβουλίες απασχόλησης σε τοπικό επίπεδο, όπως: ο ανεπαρκής αριθμός επαγγελματιών ψυχικής υγείας στην περιφέρεια, η εστίαση των ειδικών σε θέματα που αφορούν στις έννοιες «σύμπτωμα»-«θεραπεία», η ελλιπή ανάπτυξη δικτύων ψυχικής υγείας σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο, καθώς και η απουσία ενός συστήματος καταγραφής αφενός του αριθμού των χρηστών υπηρεσιών ψυχικής υγείας και αφετέρου των επαγγελματιών ικανοτήτων και δεξιοτήτων τους. Με δεδομένη, μάλιστα, την έλλειψη οικονομικών πόρων εκ μέρους της Τοπικής Αυτοδιοίκησης για την εξυπηρέτηση των αυξημένων αναγκών για παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, καθίσταται σαφές ότι οι προσπάθειες για την κοινωνικοοικονομική ένταξη των ατόμων με ψυχοκοινωνικά προβλήματα σε τοπικό επίπεδο, πρέπει να

υποστηριχθούν και να ενισχυθούν με τρόπο πιο εντατικό και αποτελεσματικό.

Παρόλα αυτά, είναι σημαντικό να αναδειχθούν και παράγοντες που είναι δυνατόν να συμβάλλουν στη δημιουργία ενός ευνοϊκότερου κλίματος για την προώθηση στην απασχόληση των ψυχικά ασθενών. Μεταξύ άλλων, εντοπίζονται: η ενημέρωση, πληροφόρηση και κινητοποίηση της ευρύτερης κοινωνίας, η ενεργή υποστήριξη των οικογενειών των ατόμων με ψυχοκοινωνικά προβλήματα και η ανάπτυξη και δραστηριοποίηση της κοινωνίας των πολιτών, μέσω της δημιουργίας εθελοντικών ομάδων για τη στήριξη του ευάλωτου αυτού πληθυσμού.

Ειδικότερα, στον επιχειρηματικό τομέα, κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των εργοδοτών και των εργαζομένων για τις δυνατότητες και τις προοπτικές απασχόλησης των ατόμων με ψυχική ασθένεια. Πέραν τούτου, καταλυτικό ρόλο θα μπορούσε να διαδραματίσει η εξασφάλιση φορολογικών κινήτρων στις επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα που απασχολούν ψυχικά ασθενείς, αλλά και η καλλιέργεια της «κοινωνικής κουλτούρας» των επιχειρήσεων σε συνδυασμό με την ανάληψη πρωτοβουλιών για τον κατάλληλο προσανατολισμό της κοινωνικής εταιρικής ευθύνης προς την κοινωνική και επαγγελματική (επαν-)ένταξη των ψυχικά ασθενών.

Ένα άλλο στοιχείο που αναδεικνύεται, είναι ότι η ανάπτυξη κάποιας μορφής επιχειρηματικότητας από τους χρήστες υπηρεσιών ψυχικής υγείας είναι εφικτή, ιδιαίτερα σε τομείς στους οποίους οι δημόσιοι φορείς αδυνατούν και η ιδιωτική πρωτοβουλία εμφανίζεται απρόθυμη, όπως είναι για παράδειγμα ο τομέας της κοινωνικής οικονομίας. Τέτοιοι τομείς, στους οποίους θα μπορούσαν να αναπτυχθούν επιχειρηματικές πρωτοβουλίες, αποτελούν οι δράσεις σε πεδία όπως: η προστασία του περιβάλλοντος, η ανακύκλωση υλικών, ο αγροτουρισμός και ο εναλλακτικός τουρισμός, ο πολιτισμός και ο εναλλακτικός αθλητισμός, η προσφορά υπηρεσιών σε φορείς του δημοσίου, της τοπικής αυτοδιοίκησης και του ιδιωτικού τομέα, καθώς και η παραγωγή και προώθηση της εμπορίας τοπικών προϊόντων.

Με βάση τα όσα προαναφέρθηκαν, οι προτάσεις για τη βελτίωση των προοπτικών απασχόλησης των χρηστών υπηρεσιών ψυχικής υγείας συνοψίζονται ως εξής:

- ανάγκη ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης του κοινού υπό τη μορφή της «αγωγής κοινότητας»,⁹
- αναγκαιότητα ανάπτυξης εταιρικών συμπράξεων διαφόρων φορέων με στόχο την κοινωνική και επαγγελματική ένταξη των ψυχικά ασθενών,
- δραστηριοποίηση των δημόσιων υπηρεσιών απασχόλησης και παροχής συνοδευτικών υποστηρικτικών υπηρεσιών,
- θέσπιση κινήτρων και διαδικασιών επιβράβευσης για την προαγωγή της κοινωνικής ευθύνης των επιχειρήσεων και, τέλος,
- δημιουργία και ανάπτυξη ενός συστήματος καταγραφής και παρακολούθησης των χρηστών υπηρεσιών ψυχικής υγείας σε συνδυασμό με ένα σύστημα διάγνωσης και αξιολόγησης της λειτουργικότητας και των δεξιοτήτων τους, προκειμένου να διευκολυνθεί ο επιμερισμός τους σε κατάλληλες θέσεις εργασίας.

Αντί επιλόγου

Παρά την ενίσχυση των προσπαθειών για την κοινωνική ενσωμάτωση των ψυχικά ασθενών και την επαγγελματική τους (επαν)ένταξη, η δυσάρεστη πραγματικότητα που αποτυπώνεται από τα ερευνητικά ευρήματα είναι πως ο πληθυσμός αυτός παραμένει, στην πλειοψηφία του, εργασιακά ανενεργός σε παγκόσμιο επίπεδο. Στη Μεγάλη Βρετανία το ποσοστό ανεργίας των ψυχικά ασθενών υπολογίζεται σε περίπου 75% (O’Flynn & Craig, 2001), στην Αυστραλία το ποσοστό αγγίζει το 72%, τη στιγμή που το ποσοστό ανεργίας στο σύνολο του πληθυσμού είναι μόνο 5,7% (Kennedy-Jones et al., 2005), ενώ στις Ηνωμένες Πολιτείες υπολογίζεται ότι το ποσοστό απασχόλησης μεταξύ των ψυχικά ασθενών κυμαίνεται από 15% έως 30% (Tsang et al., 2000).

9. Ο όρος «αγωγή κοινότητας» αναφέρεται στην εργασία που αναλαμβάνεται σε τοπικό επίπεδο για την ευαισθητοποίηση του πληθυσμού και έχει σκοπό την άρση των προκαταλήψεων και την αλλαγή των στάσεων απέναντι στην ψυχική ασθένεια. Επιπλέον, περιλαμβάνει και τη διαδικασία εκπαίδευσης ομάδων του πληθυσμού της τοπικής κοινωνίας, ώστε να συνδράμουν στην πρόληψη και τη θεραπευτική αντιμετώπιση της ψυχικής ασθένειας. Βλέπε και τη «Μεθοδολογία κοινωνικής ευαισθητοποίησης και καταπολέμησης των προκαταλήψεων για την ψυχική νόσο», την οποία έχει εκπονήσει η Μονάδα Υποστήριξης και Παρακολούθησης «Ψυχαργός – Β’, Φάση», στην ηλεκτρονική διεύθυνση:
<http://www.msu.gr/files/Ευαισθητοποίηση.doc>.

Για την Ελλάδα δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία για την ανεργία των ψυχικά ασθενών, εντούτοις, σύμφωνα με έρευνα της ΕΣΥΕ,¹⁰ το ποσοστό των ατόμων με προβλήματα υγείας ή με αναπηρία, που δεν εργάζονται, αγγίζει το 92%. Τα αποθαρρυντικά αυτά δεδομένα καθιστούν επιτακτική την ανάγκη για πιο γενικευμένη και συντονισμένη προσπάθεια. Η ανεργία των χρηστών υπηρεσιών ψυχικής υγείας άλλωστε, πέρα από τις πολύ αρνητικές συνέπειες που έχει για τους ίδιους, στερεί την κοινωνία από ένα, εν δυνάμει, παραγωγικό μέρος του πληθυσμού, με το οικονομικό κόστος που αυτό συνεπάγεται.

Κατά συνέπεια, και με γνώμονα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, είναι αναγκαίο να εξασφαλιστούν οι ακόλουθες προϋποθέσεις, προκειμένου να βελτιωθούν οι προοπτικές για την κοινωνικο-επαγγελματική ένταξη των χρηστών υπηρεσιών ψυχικής υγείας:

- Υιοθέτηση του κοινωνικού μοντέλου για την αναπηρία αντί του ιατροφαρμακευτικού μοντέλου. Τα άτομα «αχρηστεύονται» όχι από την ασθένειά τους, αλλά από οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά τείχη που υψώνονται μπροστά τους σε συνδυασμό με πρακτικές διακρίσεις, οι οποίες ακόμα και σήμερα αποτελούν χαρακτηριστικό της κοινωνίας μας. Οι άνθρωποι θα πρέπει να ενθαρρύνονται στο να επιλέγουν, να αποφασίζουν και να ανακτούν τον έλεγχο της ζωής τους (Grove, 1999).
- Κατάρτιση εξατομικευμένων σχεδίων δράσης για κάθε χρήστη, στα οποία θα συμπεριλαμβάνονται, πέρα από τις απαραίτητες ιατρικές παρεμβάσεις, στρατηγικές τέτοιες που να αποσκοπούν στην προώθηση στην απασχόληση και στην ενεργό συμμετοχή στα κοινωνικά δρώμενα.
- Δημιουργία τοπικών υπηρεσιών προώθησης στην απασχόληση για τους χρήστες υπηρεσιών ψυχικής υγείας, μία υπηρεσία σε κάθε Τομέα Ψυχικής Υγείας.
- Σχεδιασμός των τοπικών υπηρεσιών γύρω από έναν πυρήνα υποστηρικτικών υπηρεσιών για την απασχόληση και λήψη μέτρων για την ανάπτυξη των προοπτικών απασχόλησης, όπως είναι οι κοινωνικές επιχειρήσεις και οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί.
- Χρήση των γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων των ψυχικά ασθενών με τη συμμετοχή τους ως εργαζόμενοι σε υπηρεσίες

10. www.statistics.gr/gr_tables/S301_SJO_10_TB_AH_02_Y.htm.

ψυχικής υγείας, κάτι που έχει δοκιμαστεί επιτυχημένα στη Μεγάλη Βρετανία (Perkins et al., 1997).

- Έμφαση στην απασχόληση στην ελεύθερη αγορά εργασίας και διαρκής υποστήριξη του χρήστη στο εργασιακό περιβάλλον. Υπάρχει πληθώρα ερευνών που καταδεικνύουν ότι αυτός είναι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος για την εύρεση και διατήρηση της εργασίας, συγκριτικά με τα διάφορα προγράμματα προ-κατάρτισης ή/και κατάρτισης, ενώ προσφέρει περισσότερα οικονομικά, κοινωνικά και ατομικά οφέλη στο χρήστη από τις διάφορες μορφές προστατευμένης απασχόλησης (Becker & Drake, 1994, Bond et al., 1995, Drake et al., 1996, Bond et al., 2000, Crowther et al., 2001, Bond et al. 2001).
- Δημιουργία και ανάπτυξη συνεκτικών δεσμών μεταξύ των υπηρεσιών προώθησης της απασχόλησης για ψυχικά ασθενείς και των διαφόρων φορέων απασχόλησης, κατάρτισης και εκπαίδευσης με σκοπό την παροχή των κατάλληλων ευκαιριών στους χρήστες ανάλογα με τις ανάγκες και τις προτιμήσεις τους.
- Χάραξη στρατηγικών για την εξάλειψη των διακρίσεων στην εργασία, διάχυση των καλών πρακτικών και προβολή θετικών εικόνων με περιπτώσεις εργαζόμενων χρηστών στους εργοδότες, αλλά και στην ευρύτερη κοινωνία.

Τέλος, κρίνεται απαραίτητη η ερευνητική παρακολούθηση και αξιολόγηση που αφορά στα κόστη και τα οφέλη του όλου εγχειρήματος. Σε συνδυασμό με την ενεργό δράση, ο ρόλος της Μονάδας Υποστήριξης και Παρακολούθησης του Προγράμματος «Ψυχαργός» είναι καθοριστικός, προκειμένου να γενικευθούν οι πρακτικές που είναι αποτελεσματικές, να εντοπιστούν τυχόν σφάλματα και να αναδειχθούν οι τομείς που χρήζουν βελτίωσης.

Βιβλιογραφία

- Becker D.R. & Drake R.E., 1994, "Individual placement and support: A community mental health center approach to vocational rehabilitation", *Community Mental Health Journal*, 30, pp. 193-206.
- Bond G.R., Dietzen L.L., McGrew J.H., Miller L.D., 1995, "Accelerating entry into supported employment for persons with severe mental disabilities", *Rehabilitation Psychology*, 40, pp. 75-94.
- Bond G.R., Becker D.R., Drake R.E., Rapp C.A., Meisler N., Lehman A.F., Bell M.D., Blyler C.R., 2000, "Implementing supported employment as an evidence-based practice", *Psychiatric Services*, 52, pp. 313-322.
- Bond G.R., Resnick S.G., Drake R.E., Xie E., McHugo G.J., Bebout R.R., 2001, "Does competitive employment improve nonvocational outcomes for people with severe mental illness?", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 69, pp. 489-501.
- Crowther R.E., Marshall M., Bond G.R., Huxley P., 2001, "Helping people with severe mental illness to obtain work: systematic review", *British Medical Journal*, 322, pp. 204-208.
- Drake R.E., McHugo G.J., Becker D.R., Anthony W.A., Clark R.E., 1996, "The New Hampshire study of supported employment for people with severe mental illness", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64, pp. 391-399.
- Grove B., 1999, "Mental health and employment. Shaping a new agenda", *Journal of Mental Health*, 8, pp. 131-140.
- Kennedy-Jones M., Cooper J., Fossey E., 2005, "Developing a worker role: Stories of four people with mental illness", *Australian Occupational Therapy Journal*, 52, pp. 116-126.
- Manning C. & White P.D., 1995, "Attitudes of employers to the mentally ill.", *Psychiatric Bulletin*, 19, pp. 541-543.
- O'Flynn D. & Craig T., 2001, "Which way to work? Occupations, vocations and opportunities for mental health service users.", *Journal of Mental Health*, 10, pp. 1-4.
- Perkins R., Buckfield R., Choy D., 1997, "Access to employment: A supported employment project to enable mental health service users to obtain jobs within mental health teams", *Journal of Mental Health*, 6, pp. 307-318.
- Rowland L.A. & Perkins, R.E., 1988, "You can't eat, drink or make love eight hours a day. The value of work in psychiatry", *Health Trends*, 20, pp. 75-79.

- Seyfried E. & Ziomas D., 2005, “Pathways to social integration for people with mental health problems: the establishment of social co-operatives in Greece”, *Peer Review Meeting*, Ministry of Employment and Social Protection, Athens, Greece, 6-7 October 2005.
- Shepherd G., 1989, “The value of work in the 1980s”, *Psychiatric Bulletin*, 13, pp. 231-233.
- Tsang H., Lam P., Ng B., Leung O., 2000, “Predictors of employment outcomes for people with psychiatric disabilities: A review of the literature since the mid '80s”, *Journal of Rehabilitation*, 66, pp. 19-25.

3

Όψεις της Σύγχρονης Δημογραφικής Πραγματικότητας

Η δημογραφική γήρανση στην Ελλάδα: αδρά στοιχεία κατά νομό και περιφέρεια

Διονύσης Μπαλούρδος
Μανώλης Χρυσάκης

Περίληψη

Με κριτήριο την αναλογία ηλικιωμένων στο συνολικό πληθυσμό, την τιμή του δείκτη γήρανσης, το μέγεθος της «γενεάς σάντουιτς» ή την ταχύτητα εξέλιξης του φαινομένου, η χώρα μας κατατάσσεται στις πρώτες θέσεις, μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο, ως προς τη γήρανση του πληθυσμού. Υψηλές τιμές καταγράφονται για όλες σχεδόν τις περιφέρειες και τους νομούς της χώρας. Μεταξύ των περιφερειών, οι σκληροί πυρήνες γήρανσης είναι: το Βόρειο Αιγαίο, η Ήπειρος η Πελοπόννησος και οι Ιόνιοι Νήσοι. Αντίθετα, στο Νότιο Αιγαίο, στην Κρήτη και στην Αττική οι τιμές των δεικτών είναι χαμηλές. Το έτος 2001, μεταξύ των νομών, εντονότερα καταγράφεται το πρόβλημα στη Φωκίδα, στη Λευκάδα, στα Γρεβενά, στην Αρκαδία και στη Λακωνία.

Εισαγωγή

Αντικειμενικός σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η εκτίμηση της δημογραφικής γήρανσης και η ανάδειξη των διαπεριφερειακών και των ενδοπεριφερειακών/δινομαρχιακών ανισοτήτων, με βάση στοιχεία των απογραφών, με έμφαση στο 2001 που είναι το έτος της τελευταίας απογραφής πληθυσμού στη χώρα. Επίσης, σε μικρότερο βαθμό, γίνεται σύγκριση με άλλες χώρες καθώς και αναφορά στους παράγοντες προσδιορισμού, τα αίτια και τις επιπτώσεις της γήρανσης του πληθυσμού. Η δημογραφική γήρανση, εξετάζεται συγκριτικά ανάλογα με τον τύπο της πληθυσμιακής πυραμίδας, ενώ ταυτόχρονα εκτιμώνται και ερμηνεύονται οι εξής δείκτες:

- αναλογία ηλικιωμένων στο συνολικό πληθυσμό,
- μέση ηλικία του πληθυσμού,

- αδρός δείκτης γήρανσης: ηλικιωμένοι 65 ετών και άνω που αντιστοιχούν σε 100 παιδιά μέχρι 15 ετών,
- αδρός δείκτης εξάρτησης (ολικός¹ ή δείκτης εξάρτησης ηλικιωμένων²),
- αδρός δείκτης δυνητικής υποστήριξης ηλικιωμένων (potential support ratio): μέσος αριθμός ατόμων 15-64 ετών που αντιστοιχεί σε ένα άτομο ηλικίας 65 ετών και άνω. Ο δείκτης αυτός, αντιστοιχίζει τους οικονομικά ενεργούς με τους οικονομικά εξαρτώμενους. Μία χαμηλή τιμή, δείχνει την τάση αδυναμίας υποστήριξης των ηλικιωμένων/συνταξιούχων, από τον παραγωγικό πληθυσμό,
- αδρός δείκτης υποστήριξης γονέων (parent support ratio): ο πληθυσμός ατόμων άνω των 85 ετών που αντιστοιχεί σε 100 άτομα ηλικίας 50-64 ετών.³ Πρόκειται για έναν δείκτη, ο οποίος προσεγγίζει κατά ένα βαθμό τις «απαιτήσεις» υποστήριξης των υπερηλίκων από τα οικονομικά παιδιά τους⁴ (Kinsella και Taeuber, 1993),
- αδρός δείκτης σύγκρισης ηλικιωμένων δύο γενεών: ο πληθυσμός ατόμων άνω των 85 ετών, που αντιστοιχεί σε 100 ηλικιωμένους 65 έως 69 ετών.

Οι εν λόγω δείκτες θα υπολογιστούν για το σύνολο της χώρας. Η συγκριτική ανάλυση κατά νομό και περιφέρεια θα βασιστεί σε κλασικούς δείκτες, όπως το ποσοστό ηλικιωμένων στο συνολικό πληθυσμό και ο δείκτης γήρανσης.

1. Παιδιά (0-14 ετών) και ηλικιωμένοι (65 ετών και άνω) που αντιστοιχούν σε 100 άτομα παραγωγικής ηλικίας (15-64 ετών). Επισημαίνεται ότι αναφερόμαστε στον πραγματικό πληθυσμό.

2. Ηλικιωμένοι (65 ετών και άνω) που αντιστοιχούν σε 100 άτομα παραγωγικής ηλικίας (15-64 ετών).

3. Λόγω περιορισμών, από τη μεγάλη έκταση που θα μπορούσε να προσλάβει η παρούσα εργασία, ορισμένοι από τους δείκτες, εξειδικεύονται μόνον σε επίπεδο χώρας και περιφέρειας.

4. Τα άτομα στον αριθμητή δεν είναι απαραίτητα συγγενείς με τα άτομα στον παρονομαστή του δείκτη.

Η πυραμίδα του πληθυσμού: εξελίξεις κατά την περίοδο 1951, 2001

Η δομή του πληθυσμού, κατά ηλικία και φύλο, εξετάζεται χαρακτηριστικά, με την *πυραμίδα του πληθυσμού*. Για το έτος 1951 (βλ. Διάγραμμα 1) παρατηρούνται τα εξής στοιχεία: Κατ' αρχήν η πυραμίδα είναι περίπου τριγωνική, λόγω της ύπαρξης πολλών παιδιών στη βάση και ελάχιστου αριθμού ηλικιωμένων στην κορυφή. Το περιορισμένο μέγεθος των ατόμων ηλικίας 25 έως 39 ετών είναι μία πιθανή ένδειξη της επίδρασης της καθαρής μετανάστευσης (εκροή), καθώς οι μετανάστες (κυρίως άνδρες) τείνουν να είναι άτομα της εργασιακά ενεργούς ηλικίας. Ακόμη, η πυραμίδα παρουσιάζει την υψηλότερη θνησιμότητα μεταξύ των ανδρών, κυρίως στις μεγάλες ηλικίες. Σημειώνεται επίσης, ότι λόγω της τραυματικής εμπειρίας του εμφύλιου πολέμου (1947-1949), η ηλικιακή ομάδα 5-9 ετών είναι σημαντικά χαμηλότερη από την ομάδα ηλικίας 0-4 ετών. Οπωσδήποτε, κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου ο πληθυσμός χαρακτηρίζεται από νεανική διάθρωση και μια σχετικά χαμηλή μέση ηλικία⁵ (33,91 έτη το 1951 και 34,76 το 1961).

Η κατάσταση εμφανίζεται εντελώς διαφοροποιημένη, ύστερα από πέντε δεκαετίες. Όπως διαπιστώνεται, η πυραμίδα του έτους 2001 προσιδιάζει σε κωδωνοειδή τύπο (βλ. Διάγραμμα 2), με κάποιες «ιδιομορφίες»:

Πρώτον, φαίνεται ότι υπάρχει μια προοδευτική/κλιμακωτή μείωση των γεννήσεων, κατά τη διάρκεια των τελευταίων είκοσι πέντε ετών, αμέσως μετά το ηλικιακό κλιμάκιο 20-24 ετών και μέχρι τη βάση της πυραμίδας, ο πληθυσμός διαδοχικά μειώνεται.

Δεύτερον, ο τύπος της πυραμίδας είναι σύνθετος. Χαρακτηρίζεται από γήρανση της βάσης (απόκτηση παιδιών σε μεγαλύτερη ηλικία, γεγονός που εμποδίζει την απόκτηση δεύτερου, τρίτου κ.ο.κ. παιδιού) και γήρανση της κορυφής (οι ηλικιωμένοι ζουν περισσότερο από πριν). Ως αποτέλεσμα, η μέση ηλικία του

πληθυσμού αυξάνεται σε περίπου 40 έτη το 2001 (βλ. Πίνακα 1).

Τρίτον, η σχετική υπεροχή των ανδρών στις ηλικιακές ομάδες 20-39 ετών έναντι των γυναικών είναι μία ένδειξη της επίδρασης της καθαρής μετανάστευσης (εισροή), καθώς οι περισσότεροι μετανάστες είναι νέοι και άρρενες.

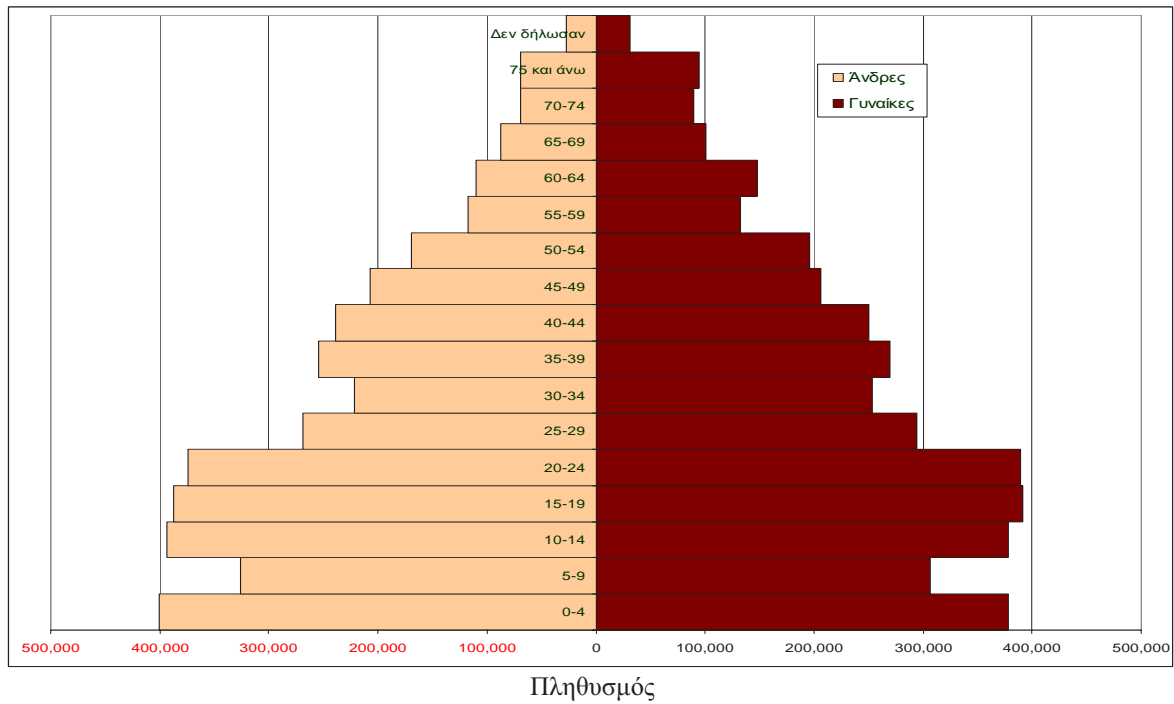
Τέταρτον, δίχως την επίδραση της μεταναστευτικής κίνησης, ο πληθυσμός της Ελλάδας, μένει στάσιμος ή μειώνεται και μάλλον θα αντιμετωπίσει μία τάση «αρνητικής ορμής», δηλαδή θα συρρικνώνεται σταδιακά και θα περνά ολοένα σε πιο απότομες και στενές σπείρες μείωσης (negative momentum).

Πέμπτον, η σχετικά υψηλότερη αναλογία γυναικών ηλικίας 20-44 ετών (συγκριτικά με τις γυναίκες στα υπόλοιπα ηλικιακά κλιμάκια), παρουσιάζει δυναμική καθώς φαίνεται να υπάρχει δυνατότητα αύξησης των γεννήσεων.

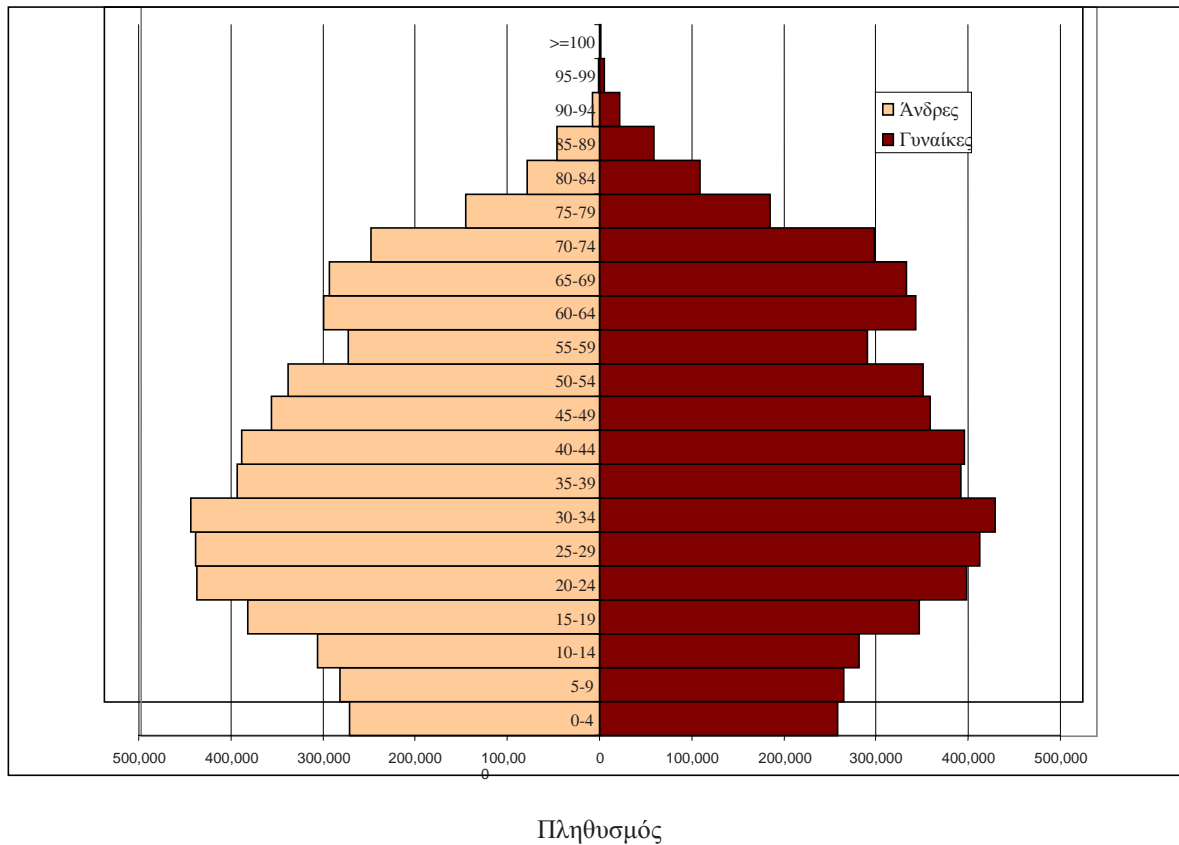
Έκτον, στις μεγάλες ηλικίες η πυραμίδα παρουσιάζει την υψηλότερη θνησιμότητα μεταξύ των ανδρών.

5. Ένα άλλο σαφές χαρακτηριστικό γνώρισμα της πληθυσμιακής πυραμίδας είναι ότι υπάρχουν περισσότερες γυναίκες από άνδρες, ειδικά στις κορυφαίες-μεγάλες ηλικιακές κατηγορίες.

Διάγραμμα 1, Πυραμίδα πληθυσμού, Ελλάδα, 1951

Διάγραμμα 2. Πυραμίδα πληθυσμού, Ελλάδα, 2001

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή 2001

Αναλογία ηλικιωμένων στο συνολικό πληθυσμό

Ως γνωστόν, για πολλές δεκαετίες πριν το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο αριθμός των ηλικιωμένων ατόμων (65 ετών και άνω) στη χώρα μας δεν υπερέβαινε το 6%. Η νεανικότητα ⁶ αυτή του ελληνικού πληθυσμού σταδιακά εξανεμίζεται, κατά τη μεταπολεμική περίοδο, λόγω της ταχύτατης αύξησης της αναλογίας των ηλικιωμένων και της σταδιακής συρρίκνωσης του αριθμού των παιδιών. Έτσι, ενώ το έτος 1951 οι ηλικιωμένοι αποτελούν μόλις το 7% του συνολικού πληθυσμού, το έτος 1961 φτάνουν στο 8%, ενώ το 1971 η αναλογία τους ανέρχεται σε 11%. Από εκεί και ύστερα, το επίπεδο της γήρανσης στη χώρα μας, δηλαδή η αναλογία ηλικιωμένων στο συνολικό πληθυσμό, κυμαίνεται σε υψηλά επίπεδα. Το έτος 1991, σχεδόν ένα άτομο στα 7 ήταν άνω των 65 ετών, το έτος 2001, η αναλογία ηλικιωμένων ανέρχεται σε 16,8%, ενώ σύμφωνα με εκτιμήσεις της Eurostat το 2004, οι ηλικιωμένοι στη χώρα μας αποτελούν το 17,5% του συνολικού πληθυσμού. Παράλληλα με τις εξελίξεις αυτές, παρατηρείται συνεχιζόμενη αύξηση της αναλογίας των υπερηλίκων (80 ετών και άνω) η οποία από 1,1% το 1951, σχεδόν τριπλασιάζεται το 2004, καθώς συνιστά το 3,2% του συνολικού πληθυσμού της χώρας (βλ. Πίνακα 1).

Οι εξελίξεις αυτές την τελευταία δεκαετία, αναδεικνύουν την ύπαρξη τριών χαρακτηριστικών τάσεων:

α) η αναλογία ηλικιωμένων αυξάνεται και υπερβαίνει την αντίστοιχη αναλογία παιδιών (0-14 ετών) η οποία καταγράφει πτωτική τάση, β) η αναλογία του παραγωγικού πληθυσμού σταθεροποιείται γύρω από το 67% και 68% και γ) η αναλογία υπερηλίκων (80 ετών και άνω) καταγράφει συνεχή αυξητική τάση για όλη την περίοδο αναφοράς.

Υπό αυτό το πρίσμα, η διαδικασία γήρανσης, ήδη εν εξελίξει στη χώρα μας εδώ και πολλές δεκαετίες, αναμένεται να κερδίσει ορμή και επιπλέον ταχύτητα κατά τη διάρκεια των ερχόμενων ετών. Σύμφωνα δε με σχετικά πρόσφατες προβολές για την περίοδο 2000-2030, ο πληθυσμός των ηλικιωμένων στην Ελλάδα θα αυξηθεί περαιτέρω (U.S. Census Bureau, 2001, *An Ageing World*, p. 10).

6. Αδρά, μία αναλογία ηλικιωμένων κάτω του 10% χαρακτηρίζει ένα νεανικό πληθυσμό.

Πίνακας 1
Επιλεγμένοι δείκτες γήρανσης και εξάρτησης/υποστήριξης του πληθυσμού της Ελλάδας 1951-2005

Έτος	Πληθυσμός	% μεταβολή	Ηλικιακές ομάδες				Δείκτης γήρανσης		Δείκτης εξάρτησης (%)			Δείκτης υποστήριξης γονέων (%)	Δείκτης σύγκρισης ηλικιωμένων δύο γενεών (%)	Μέση ηλικία
			%				%	ολικός	παιδιών	ολικός				
			0-14 (%)	15-64 (%)	65+ (%)	80+ (%)								
1951	7.632.801	-	27,9	65,1	7,0	-	25,1	10,8	42,9	53,7	9,3			33,91
1961	8.388.553	9,9	27,4	64,6	8,0*	1,1	29,2	12,4**	42,4	54,8	8,1	4,2	25	34,76
1971	8.768.372	4,5	25,1	63,9	11,0	2,0	43,8	17,2	39,3	56,5	5,8	5,6	21	34,93
1981	9.739.589	11,2	22,5	64,3	13,2	2,3	58,7	20,6	35,0	55,6	4,9	5,6	20	37,77
1991	10.259.900	5,3	19,2	67,0	13,8	3,1	71,9	20,6	28,7	49,3	4,9	6,3	27	39,63
2001	10.934.097	6,6	15,1	68,1	16,8	3,1	111,3	24,7	22,2	46,9	4,1	7,8	24	39,90
2004	11.041.100	-	14,5	67,7	17,8	3,2	119,9	26,4	21,3	47,0	3,8	7,3	23	

* Διόρθωση (Η εκτίμηση της Eurostat που είναι 6,9 δεν είναι αξιόπιστη, έτσι χρησιμοποιούμε την εκτίμηση της ΕΣΥΕ).

** Διόρθωση (Η εκτίμηση της Eurostat που είναι 10,5 δεν είναι αξιόπιστη).

Πηγή: NSSG: www.statistics.gr

http://epp.eurostat.ec.eu.int/portal/page?_pageid=133,1400891,1133_1402816&_dad=portal&_schema=PORTAL

Δείκτης γήρανσης, δείκτης εξάρτησης και δείκτες υποστήριξης ηλικιωμένων

Η εξέταση ορισμένων δεικτών, που εκτιμούν τη γήρανση, είναι ιδιαίτερα κατατοπιστική για την παρακολούθηση του φαινομένου. Ο δείκτης γήρανσης, μπορεί να προσδιορίσει αδρά την έκταση με την οποία γηράσκει ο συγκεκριμένος πληθυσμός. Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 1, για το σύνολο της χώρας, η τιμή του δείκτη ακολουθεί σταθερά αυξητική τάση και από 24,7% το 1951, διπλασιάζεται το 1981, ενώ το 2004 η τιμή του δείκτη ανέρχεται σε 119,9 (δηλαδή αντιστοιχούν περίπου 120 ηλικιωμένοι σε 100 παιδιά). Η εξέλιξη αυτή φανερώνει μια συνεχή όξυνση του φαινομένου της γήρανσης στη χώρα μας, ενώ οι προοπτικές που διαγράφονται για το μέλλον δεν φαίνεται να ανατρέπουν την τάση αυτή.

Ο δείκτης εξάρτησης των ηλικιωμένων χαρακτηρίζει την επιβάρυνση που επιφέρουν οι ηλικιωμένοι (65 ετών και άνω) σε άτομα τα οποία ανήκουν στα παραγωγικά ηλικιακά κλιμάκια (15-64 ετών). Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 1, ο αδρός αυτός δείκτης εμφανίζει άνοδο σχεδόν σε όλη την περίοδο αναφοράς. Η πρώιμη αύξησή του στο διάστημα 1961-1971, προκαλείται από την έντονη μεταναστευτική κίνηση της περιόδου, η οποία έχει ως αποτέλεσμα τη συρρίκνωση του ενεργού (παραγωγικού) πληθυσμού της χώρας. Λόγω της ταχύτατης πτώσης της γεννητικότητας-γονιμότητας, η πορεία αυτή δεν ανακόπτεται ούτε την επόμενη δεκαετία του 1980, ενώ η τάση αυτή προφανώς υποβοηθήθηκε από το ισχυρό ρεύμα παλιννόστησης που δέχτηκε η χώρα μας τη δεκαετία του 1970. Χαρακτηριστικές είναι οι διακυμάνσεις του δείκτη κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, οι οποίες εξακολουθούν να κυμαίνονται γύρω στο 20-25%.

Είναι προφανές ότι καθώς ο δείκτης εξάρτησης παιδιών φθίνει, και από το 2001 και μετά καταγράφει τιμές χαμηλότερες του δείκτη εξάρτησης ηλικιωμένων, ο ολικός δείκτης εξάρτησης επηρεάζεται καταλυτικά. Το μέγεθός του διαγράφει πτωτική τάση, καθώς μεγαλώνει η προσδοκία ζωής, ενώ παρατείνεται η μείωση των τιμών του στιγμιαίου δείκτη γονιμότητας. Αναφέρεται ενδεικτικά, ότι το 2004, ο δείκτης εξάρτησης ηλικιωμένων

συνιστούσε το 26,4% του ολικού δείκτη εξάρτησης, ενώ η αναλογία του αντίστοιχου δείκτη παιδιών ήταν 21,3% (βλ. Πίνακα 1).

Με βάση το δείκτη *δυναμικής υποστήριξης ηλικιωμένων* προκύπτει εξάλλου ότι ο αριθμός ατόμων εργασίμης ηλικίας (15-64 ετών) που αναλογούσε (υποστήριζε) ένα ηλικιωμένο (οικονομικά εξαρτώμενο) άτομο, στο διάστημα 1951-2001, εξελίσσεται πτωτικά: από 9,3 το 1951 μειώνεται σε 4,1 το έτος 2001. Δηλαδή, ολόένα και μικρότερος αριθμός οικονομικά ενεργού πληθυσμού συντηρεί ένα άτομο μεγάλης ηλικίας (άνω των 65 ετών). Η εξέλιξη αυτή φανερώνει τις σημαντικές επιπτώσεις στα παραδοσιακά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, στα οποία οι εργαζόμενοι πληρώνουν εισφορές με τις οποίες επωφελούνται άμεσα οι συνταξιούχοι.

Η απόκτηση παιδιών σε μεγαλύτερη ηλικία και η μεγαλύτερη διάρκεια ζωής συνετέλεσαν στη δημιουργία της επονομαζόμενης «γενεάς σάντουιτς», δηλαδή της γενεάς η οποία έχει διπλή φροντίδα: αυτή των παιδιών τους και ταυτόχρονα τη φροντίδα των πολύ ηλικιωμένων γονέων (Williams, 2004). Ο αδρός δείκτης *υποστήριξης γονέων* φανερώνει την τάση αυτή της «γενεάς σάντουιτς». Όπως φαίνεται από τα στοιχεία του Πίνακα 1, το 1961 αντιστοιχούσαν 4,2 ηλικιωμένοι άνω των 85 ετών σε 100 άτομα ηλικίας 50-64 ετών. Το 2004, η τιμή του δείκτη στη χώρα μας ανέρχεται σε 7,3%.

Με το δείκτη *σύγκρισης της αναλογίας δύο γενεών ηλικιωμένων*, εξετάζεται η μεταβαλλόμενη δομή ηλικίας του πληθυσμού. Όπως φαίνεται από τα στοιχεία του Πίνακα 1, το 1991 ο δείκτης εμφανίζει μέγιστη τιμή (27%) λόγω του ισχυρού κύματος παλιννόστησης των προηγούμενων ετών, ενώ το 2004 μειώνεται σε 23%, δηλαδή η αναλογία ατόμων 65-69 ετών είναι κατά 2,3 φορές μεγαλύτερη της αναλογίας των υπερηλικών (85 ετών και άνω).

Η γήρανση του πληθυσμού σχετίζεται με τη δημογραφική μετάβαση, όρος με τον οποίο εννοείται η διαδικασία μετάβασης από ένα καθεστώς με υψηλό αριθμό γεννήσεων και θανάτων, σε ένα άλλο καθεστώς με χαμηλό αριθμό γεννήσεων και θανάτων, με αποτέλεσμα η κατά ηλικία διάρθρωση του πληθυσμού να υποβάλλεται σε πολλές και σύνθετες επιρροές. Η χαρακτηριστική ακολουθία μετάβασης αρχί-

ζει με επιτυχίες στην παρεμπόδιση μολυσματικών και παρασιτικών ασθενειών, που ευνοούν κατάλληλα τα νήπια και τα μικρά παιδιά (μείωση θνησιμότητας στη βάση της πυραμίδας του πληθυσμού), ενώ η γονιμότητα τείνει να παραμένει ανεπηρέαστη. Με αυτόν τον τρόπο, γεννιούνται πολλά παιδιά των οποίων η αναλογία επεκτείνεται έναντι των ενηλίκων. Η τάση αυτή, *ceteris paribus*, οδηγεί σε μια νεανικότερη ηλικιακή διάρθρωση του πληθυσμού. Περαιτέρω μείωση της θνησιμότητας σημειώνεται λόγω αύξησης της προσδοκίας ζωής (μείωση θνησιμότητας στην κορυφή της πυραμίδας πληθυσμού). Παράλληλα, καθώς σημειώνεται μείωση της γονιμότητας, η ηλικιακή διάρθρωση του πληθυσμού επηρεάζεται καταλυτικά και χαρακτηρίζεται από τη γνωστή *διπλή διαδικασία γήρανσης* (γήρανση της κορυφής και γήρανση της βάσης της πληθυσμιακής πυραμίδας).

Είναι χαρακτηριστικό, ότι η χώρα μας, σε αντίθεση με άλλες χώρες, μεταπολεμικά δεν γνώρισε κάποια έντονη και απροσδόκητη έκρηξη των γεννήσεων «baby boom». Αντίθετα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η δυναμική της γήρανσης διαμορφώνεται και εξελίσσεται κάτω από την επίδραση και τις μεταβολές στις κύριες δημογραφικές συνιστώσες και κύρια λόγω:

- α) της μείωσης της γονιμότητας/γεννητικότητας (από τα τέλη της δεκαετίας του 60 και μετά),
- β) της προόδου που έχει επιτευχθεί στην καταπολέμηση της γενικής θνησιμότητας, κυρίως λόγω της βελτίωσης των υπηρεσιών δημόσιας υγείας και κοινωνικής προστασίας, με αποτέλεσμα να επιμηκυνθεί η μέση διάρκεια ζωής και για τα δύο φύλα και τέλος
- γ) της έντονης μεταναστευτικής κίνησης της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου (Χρυσάκης, Μπαλούρδος 2002).

Ακόμη και αν οι γεννήσεις ή η εισροή μεταναστών αποτρέψουν μία μελλοντική μείωση στο μέγεθος του πληθυσμού, η δημογραφική γήρανση θα συνεχιστεί λόγω περαιτέρω βελτίωσης στο προσδόκιμο επιβίωσης. Επιπλέον, φαίνεται ότι παράλληλα με το γεγονός ότι οι άνθρωποι ζουν περισσότερο,

έχουν περισσότερα έτη υγιούς ζωής και ξεκινούν γεγονότα, όπως ο γάμος και η τεκνοποίηση με αναβολή και καθυστέρηση. Αναμφισβήτητα, η «γενεά σάντουιτς» θα είναι το πρότυπο, που σταδιακά θα γίνει κυρίαρχο τα επόμενα έτη.

Σύγκριση με τα επίπεδα γήρανσης του πληθυσμού άλλων χωρών

Συγκριτικά με άλλες χώρες, παρατηρείται ότι, το 2004 η Ελλάδα ταξινομείται στην τρίτη θέση (μετά την Ιταλία και την Ιαπωνία) μεταξύ των χωρών με τις υψηλότερες αναλογίες ηλικιωμένων (65 ετών και άνω) στον πληνήτη (Διάγραμμα 3). Στην ίδια ακριβώς θέση ταξινομείται η χώρα μας, μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (E.U.-25), με κριτήριο το δείκτη γήρανσης (μετά την Ιταλία και τη Γερμανία), ενώ το έτος 1981, η κατάσταση ήταν εντελώς διαφοροποιημένη (βλ. Διάγραμμα 4). Εξάλλου, μόνο στην Ιταλία η τιμή του δείκτη εξάρτησης ηλικιωμένων για το 2004, εμφανίζεται υψηλότερη (28,9%) ενώ στη Σουηδία η τιμή ταυτίζεται με την τιμή για την Ελλάδα (βλ. Πίνακα 2).

Το έτος 2004, η τιμή του δείκτη *δυναμικής στήριξης γονέων* στην Ελλάδα (3,8) είναι από τις χαμηλότερες μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στη Σλοβακία (6,2) και στην Ιρλανδία (6,1) οι τιμές εμφανίζονται μέγιστες (βλ. Πίνακα 2). Αντίστοιχα, ενώ η τιμή του δείκτη *δυναμικής στήριξης ηλικιωμένων* στην Ελλάδα ήταν μόλις 7,33 το 2004, σε άλλες χώρες σημειώθηκαν ακόμη χαμηλότερες τιμές: Βουλγαρία 3,97, Σλοβακία 4, Τσεχία 4,34, Πολωνία 4,9. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 2, σε άλλες χώρες οι αναλογίες είναι ιδιαίτερα υψηλές: Σουηδία 12,16, Νορβηγία 11,40, Ισπανία 11,11, Ιταλία 10,74, Γαλλία 10,28 και Ηνωμένο Βασίλειο 10,50.

Ο δείκτης *σύγκρισης της αναλογίας δύο γενεών ηλικιωμένων*, στη χώρα μας το 2004, ανέρχεται σε 23%, ενώ σε άλλες χώρες οι τιμές είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακές: Σουηδία 53,77%, Δανία 42,19%, Γαλλία 41,36%, Ηνωμένο Βασίλειο 41,35% (βλ. Πίνακα 2).

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, τις επόμενες δεκαετίες, αναμένεται να καταγράψει περαιτέρω δημογραφική γήρανση, λόγω του ότι οι μεταπολεμικές (1950-1964) «baby boom» γενεές γερνάνε. Παράλληλα, παρατείνεται η προοδευτική πτώση στις γεννήσεις (baby bust) σε πολλές χώρες. Σήμερα, ο πληθυσμός της Ευρώπης συνολικά έχει τη χαμηλότερη γονιμότητα στη γη, αρκετά κάτω από το επίπεδο αντικατάστασης των γενεών (2,1 παιδιά/γυναίκα). Οι εξελίξεις αυτές συνεπι-

κουρούνται από σημαντικές αλλαγές, που περιλαμβάνουν αναβολή και μείωση των γάμων και των γεννήσεων, αύξηση στα ποσοστά διαζυγίων και στις συναινετικές, εκτός γάμου, συμβιώσεις. Ο χρόνος και ο βαθμός κατά τον οποίο οι χώρες της Ε.Ε. έχουν υιοθετήσει τις τάσεις αυτές, διαφέρει σημαντικά, με συνέπεια να δημιουργείται πολυμορφία και ανομοιομορφία στον πληθυσμό της Ευρώπης, σε θέματα συμβίωσης και δημιουργίας οικογένειας (Coleman, 1996).

Πίνακας 2

Δείκτες διάρθρωσης του πληθυσμού σε επιλεγμένες ευρωπαϊκές χώρες, 2004

Χώρες	Δείκτης δυνητικής υποστήριξης γονέων	Δείκτης σύγκρισης ηλικιωμένων δύο γενεών	Δείκτης δυνητικής στήριξης ηλικιωμένων (%)	Δείκτης εξάρτησης ηλικιωμένων ν	Δείκτης εξάρτησης ολικός	Αναλογία ηλικιωμένων 65 ετών και άνω
Ε.Ε. (25 χώρες)	9,03	33,27	4,1	24,5	48,9	16,5
Βέλγιο	8,86	32,69	3,8	26,1	52,5	17,1
Τσεχία	4,34	21,92	5,1	19,7	41,2	13,9
Δανία	9,42	42,19	4,4	22,5	51,0	14,9
Γερμανία	8,92	27,71	3,7	26,8	48,7	18,0
Εσθονία	6,59	22,16	4,2	23,9	47,4	15,9
Ελλάδα	7,33	22,52	3,8	26,4	47,8	17,5*
Ισπανία	11,11	38,95	4,1	24,6	45,8	16,8
Γαλλία	10,28	41,36	4,0	25,1	53,5	16,4
Ιρλανδία	7,22	32,28	6,1	16,4	47,1	11,1
Ιταλία	10,74	36,17	3,5	28,9	50,1	19,2
Κύπρος	7,15	29,99	5,7	17,5	46,9	11,9
Λετονία	6,29	20,83	4,2	23,6	46,1	16,2
Λιθουανία	6,66	22,41	4,5	22,3	48,6	15,0
Λουξεμβούργο	7,67	30,96	4,8	21,0	49,0	14,1
Ουγγαρία	5,46	22,27	4,4	22,6	45,7	15,5
Μάλτα	5,42	24,35	5,3	19,0	45,5	13,0
Κάτω Χώρες	7,79	35,15	4,9	20,5	47,9	13,8
Αυστρία	8,50	37,79	4,4	22,8	46,8	15,5
Πολωνία	4,90	20,28	5,4	18,6	43,3	13,0
Πορτογαλία	8,27	28,10	4,0	24,9	48,3	16,8
Σλοβενία	5,33	20,65	4,7	21,4	42,1	15,0
Σλοβακία	4,00	18,91	6,2	16,3	41,0	11,5
Φιλανδία	7,76	34,94	4,3	23,3	49,7	15,6
Σουηδία	12,16	53,77	3,8	26,4	53,8	17,2
Ηνωμένο Βασίλειο	10,50	41,35	4,1	24,3	52,0	16,0
Βουλγαρία	3,97	14,39	4,0	24,9	45,5	17,1
Κροατία	:	:	4,1	24,6	48,9	:
Ρουμανία	:	:	4,8	20,9	44,6	14,4
Νορβηγία	11,40	55,22	4,4	22,5	53,0	14,7
Ελβετία	10,82	45,64	4,3	23,2	47,5	:

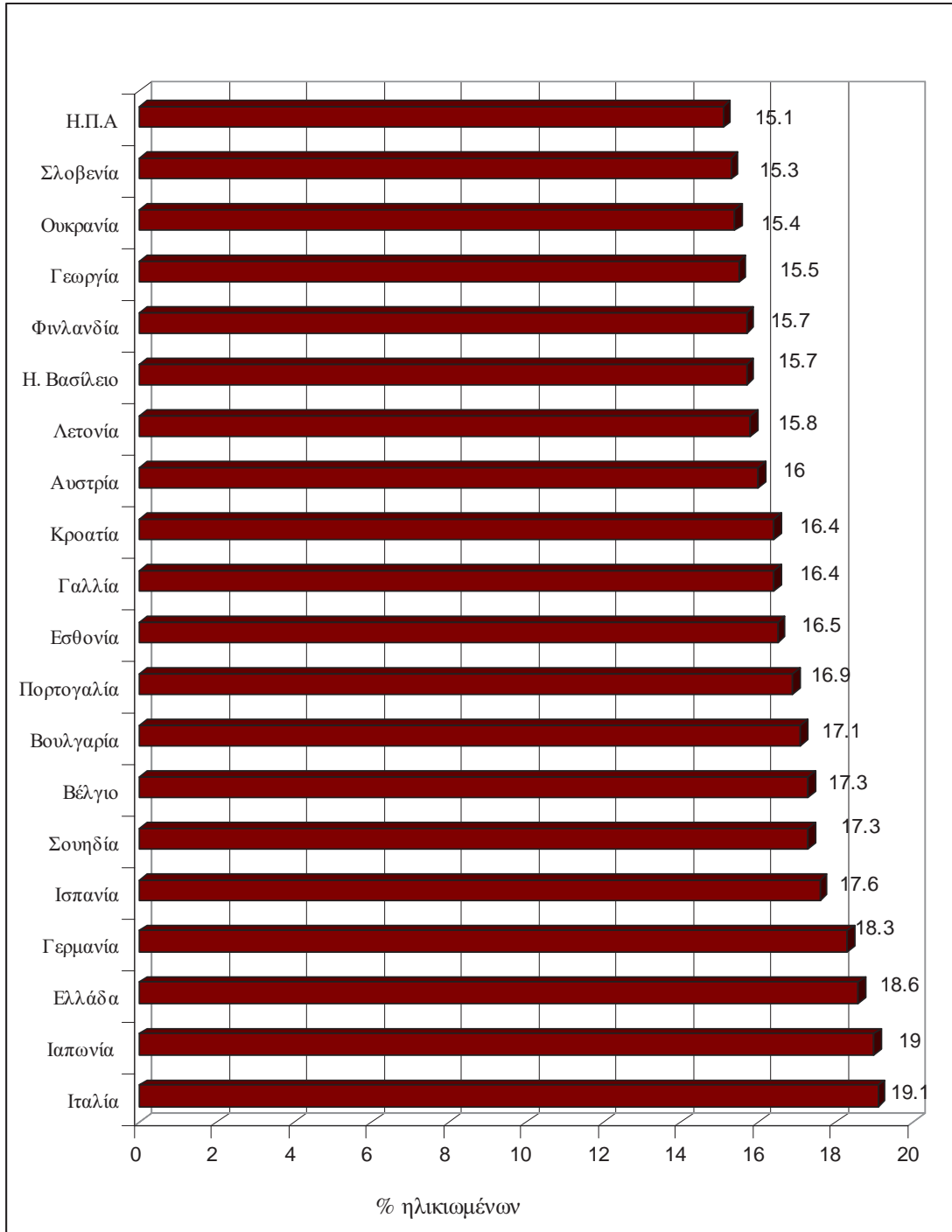
: Μη διαθέσιμα στοιχεία

* Τυχόν ασήμαντες διαφοροποιήσεις με στοιχεία του Πίνακα 1, οφείλονται σε στρογγυλοποιήσεις.

Πηγή: Eurostat. Ίδιες εκτιμήσεις

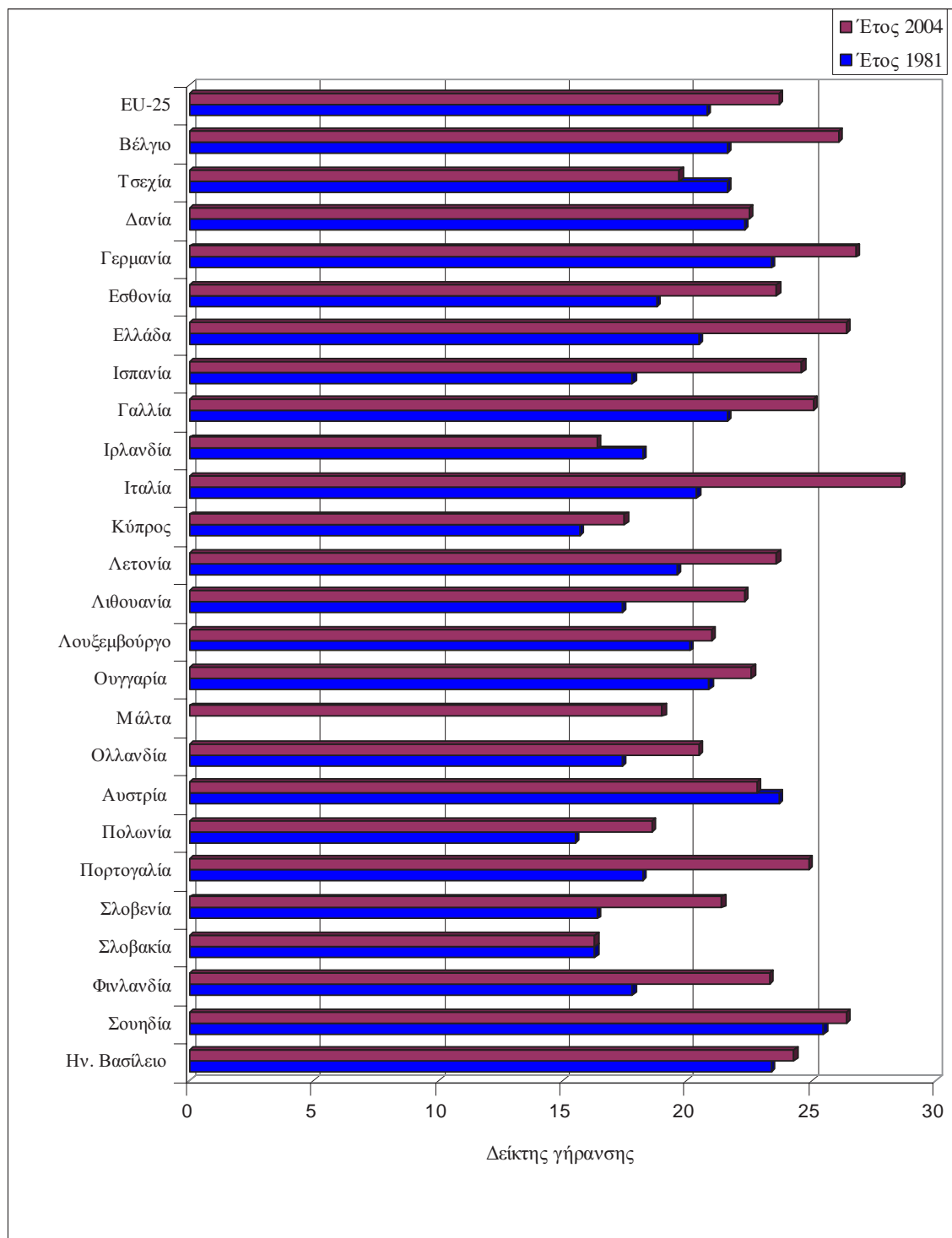
Διάγραμμα 3

Οι είκοσι γηραιότερες χώρες στον πλανήτη, 2004 (ποσοστό ηλικιωμένων 65 ετών και άνω)

Πηγή: Kinsella K., Phillips D., 2005.

Διάγραμμα 4
Δείκτης γήρανσης στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Υ.-25), 1981-2004

Εκτίμηση για EU-25, το έτος 2004 (23,7, με γραμμική παλινδρόμηση)

Πηγή:

http://epp.eurostat.ec.eu.int/portal/page?_pageid=1133,1400891,1133_1402816&_dad=portal&_schema=PORTAL

Δυναμική γήρανσης του πληθυσμού: επιλεγμένα στοιχεία κατά περιφέρεια και νομό

Οι περιφερειακές διαφοροποιήσεις της ηλικιακής διάρθρωσης του πληθυσμού, προκαλούνται από αντίστοιχες διαφοροποιήσεις στη μετανάστευση και από τη διακύμανση στα ποσοστά γεννήσεων και θανάτων. Κατά το παρελθόν, η μετανάστευση και οι εσωτερικές μετακινήσεις χαρακτηρίζαν, ως ένα βαθμό, τη δημογραφική εξέλιξη των περισσότερων περιφερειών της χώρας. Καθώς τα περισσότερα άτομα που μετανάστευσαν/μετακινήθηκαν ήταν νεαρής ηλικίας και άρρενες, η επίδραση στην περιφερειακή γήρανση ήταν ταχύτατη.

Σταδιακά, τα μεγάλα μεταναστευτικά κύματα εξασθένησαν, σε πολλές περιφέρειες/περιοχές, ενώ η δημογραφική γήρανση επηρεαζόταν καταλυτικά από την απροθυμία μετακίνησης της πλειοψηφίας των ηλικιωμένων από τον τόπο διαμονής ή καταγωγής τους, μέχρι το θάνατο. Παράλληλα με τη συνεχιζόμενη τάση μείωσης της γονιμότητας, σε ορισμένες περιπτώσεις η γήρανση συνιστά μόνιμο τοπικό χαρακτηριστικό. Σε περιφερειακό ή νομαρχιακό επίπεδο, όπως θα δούμε στη συνέχεια, οι διαφοροποιήσεις της δημογραφικής γήρανσης είναι ιδιαίτερα ισχυρές.

Αναλογία ηλικιωμένων

Στο διάστημα 1951-2001, καταγράφεται πραγματική αύξηση της *αναλογίας ηλικιωμένων* στο συνολικό πληθυσμό, σε όλες ανεξαιρέτως τις περιφέρειες (βλ. Πίνακα 3). Ειδικότερα, τα Ιόνια Νησιά, καθώς επίσης και το Βόρειο Αιγαίο εμφανίζουν αναλογία ηλικιωμένων πάνω από το 10% ήδη από το 1951. Οι δύο αυτές περιφέρειες εμφανίζουν από τις μέγιστες αναλογίες και το 2001 (20,96% το Β. Αιγαίο και 20,14% τα Ιόνια Νησιά). Για το ίδιο έτος (2001), έντονη (2^η σε μέγεθος) είναι και η αναλογία ηλικιωμένων στην Πελοπόννησο (20,55%) και στην Ήπειρο (19,87%). Υψηλότερη αναλογία από τον Εθνικό Μέσο Όρο (16,71%) καταγράφεται εξάλλου στην Κεντρική Ελλάδα (18,67%), στη Δυτική Μακεδονία (18,27%), στη Δυτική Ελλάδα (18,27%) και στη Θεσσαλία (18,05%). Αντίθετα, στην Αττική (15,13%), στο Νότιο Αιγαίο (13,8%), στην Κεντρική Μακεδονία (15,8%) οι αναλογίες είναι από τις χαμηλότερες, ενώ στην Κρήτη η αναλογία (16,26%) υπολείπεται ελάχιστα του Εθνικού Μέσου Όρου.

Πίνακας 3

Επιλεγμένοι δείκτες δημογραφικής γήρανσης ανά περιφέρεια, 1951-2001

Περιφέρειες	1951		1981		1991		2001	
	Αναλογία ηλικιωμένων(%)	Δείκτης γήρανσης	Αναλογία ηλικιωμένων (%)	Δείκτης γήρανσης	Αναλογία ηλικιωμένων (%)	Δείκτης γήρανσης	Αναλογία ηλικιωμένων (%)	Δείκτης γήρανσης
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	6,87	21,74	12,4	50,8	12,7	66,0	17,65	112,22
Κεντρική Μακεδονία	6,63	22,14	11,0	46,0	11,5	61,0	15,80	103,49
Δυτική Μακεδονία	7,36	23,80	13,5	54,0	13,1	63,5	18,27	113,06
Θεσσαλία	6,56	20,37	14,1	57,2	16,0	83,4	18,05	115,40
Ήπειρος	6,95	20,47	12,7	51,3	14,3	71,0	19,87	139,94
Ιόνιοι Νήσοι	10,34	38,58	18,6	83,5	18,0	98,0	20,14	133,53
Δυτική Ελλάδα	7,10	22,68	13,8	53,0	15,0	68,2	17,15	105,07
Στερεά Ελλάδα	8,70	29,30	15,0	63,0	15,4	79,0	18,67	126,20
Αττική	6,28	30,08	18,0	79,3	12,6	65,0	15,13	105,95
Πελοπόννησος	8,87	29,96	10,7	48,0	18,1	98,0	20,55	139,59
Βόρειο Αιγαίο	10,65	39,98	22,0	100,3	20,1	114,3	20,96	141,91
Νότιο Αιγαίο	7,88	25,07	13,6	55,0	13,2	62,3	13,80	79,02
Κρήτη	9,00	30,05	15,0	59,0	15,1	69,8	16,26	95,87
Σύνολο χώρας	7,45	26,05	12,7	53,7	13,7	71,1	16,71	110,06

Πηγή: Ίδιες εκτιμήσεις από αντίστοιχες απογραφές πληθυσμού της ΕΣΥΕ.

Όσον αφορά τις διαφοροποιήσεις μεταξύ των νομών για το έτος 2001, υψηλές αναλογίες (πάνω από 20%) καταγράφονται κατά σειρά στους νομούς: Λευκάδας (24,55%), Αρκαδίας (23,85%), Γρεβενών (23,17%), Φωκίδας (23,03%), Λακωνίας (22,90%), Κεφαλληνίας (22,45%), Άρτας (21,69%), Μεσσηνίας (21,46%), Σάμου (21,33%), Λέσβου (21,26%), Καρδίτσας (21,07%), Σερρών (20,55%), Λασιθίου (20,43%), Δράμας (20,26%), Ευρυτανίας (20,24%), Κιλκίς (20,23%), Τρικάλων (20,08%) και Χίου (20,06%) (βλ. Πίνακα 4). Επίσης, επισημαίνεται ότι ελάχιστοι νομοί εμφανίζουν αναλογία χαμηλότερη του Εθνικού Μέσου Όρου, όπως είναι, τα Δωδεκάνησα, η Θεσσαλονίκη, η Ξάνθη, το Ηράκλειο, η Αχαΐα, η

Ροδόπη, η Πιερία, η Χαλκιδική, το Ρέθυμνο, τα Χανιά και η Λάρισα (βλ. Πίνακα 4).

Όσον αφορά την Αττική, παρατηρείται μία σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ της Ν/Α Δυτικής Αττικής (11,8%), της Ν/Α Ανατολικής Αττικής (13,28%) και της Ν/Α Πειραιά (15,96%) με την περίπτωση της Περ. Πρωτεύουσας (20,75%).

Από τα παραπάνω, ως γενικό συμπέρασμα προκύπτει ότι, σύμφωνα με τα δεδομένα της τελευταίας απογραφής, μόνον η Αττική (εκτός της Περ. Πρωτεύουσας), η Κεντρική Μακεδονία (Θεσσαλονίκη), το Νότιο Αιγαίο (Δωδεκάνησα) και η Κρήτη (εκτός από το Λασιθί) διαφοροποιούνται συγκριτικά με τις υπόλοιπες περιφέρειες (νομούς) της χώρας, που χαρακτηρίζονται από υψηλά σχετικά ποσοστά γήρανσης.

Πίνακας 4

Αναλογία ηλικιωμένων και δείκτης γήρανσης κατά περιφέρεια και νομό, 2001

Περιφέρεια/ νομός/ περιοχές	Αναλογία ηλικιωμένων	Δείκτης γήρανσης
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, ΘΡΑΚΗ	17,79	113,04
Δράμα	20,56	129,11
Καβάλα	19,36	126,54
Έβρος	19,42	100,63
Ξάνθη	12,64	65,34
Ροδόπη	15,80	104,11
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	15,77	101,55
Ημαθία	16,51	100,27
Θεσσαλονίκη	13,86	89,19
Κιλκίς	20,62	144,29
Πέλλα	17,86	107,65
Περίαι	16,40	97,81
Σέρρες	21,16	150,61
Χαλκιδική	16,92	105,91
ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	18,53	144,11
Γρεβενά	25,47	188,93
Καστοριά	17,29	112,37
Κοζάνη	14,47	102,74
Φλώρινα	18,61	112,25
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	18,38	116,58
Καρδίτσα	22,32	147,34
Λάρισα	16,49	101,22
Μαγνησία	17,16	109,85
Τρίκαλα	20,71	134,21
ΗΠΕΙΡΟΣ	20,41	143,36
Άρτα	22,59	162,48
Θεσπρωτία	20,81	133,73
Ιωάννινα	19,65	144,65
Πρέβεζα	19,43	125,70
ΙΟΝΙΟΙ ΝΗΣΟΙ	20,39	133,95
Ζάκυνθος	17,72	102,47
Κέρκυρα	19,48	133,06
Κεφαλληνία	22,94	150,49
Λευκάδα	25,34	175,43
ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ	17,47	106,84
Αχαΐα	18,77	108,53
Αιτωλοακαρνανία	13,96	87,10
Ηλεία	19,11	120,96
ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ	19,38	129,90
Βοιωτία	17,48	116,77
Εύβοια	18,36	117,66
Ευρυτανία	26,50	180,12
Φθιώτιδα	19,89	138,70
Φωκίδα	25,25	184,01
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	21,30	143,47
Αργολίδα	18,19	117,95
Αρκαδία	24,95	172,93
Κορινθία	18,31	118,79
Λακωνία	23,98	172,67
Μεσσηνία	22,29	151,14
ΑΤΤΙΚΗ	14,81	103,96
Περ. Πρωτεύουσας	15,04	109,08
N/A Ανατολικής Αττικής	12,97	81,69
N/A Δυτικής Αττικής	11,76	62,50
N/A Πειραιώς	15,76	110,99
ΒΟΡΕΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	21,37	145,94
Λέσβος	21,78	149,43
Σάμος	21,71	153,76
Χίος	20,24	133,12
ΝΟΤΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	14,05	80,03
Δωδεκάνησα	11,71	64,09
Κυκλάδες	18,00	110,37
ΚΡΗΤΗ	16,36	95,76
Χανιά	16,48	97,66
Ρέθυμνο	16,60	94,15
Λασιθί	15,10	87,16
Ηράκλειο	20,71	129,47
Σύνολο χώρας	16,71	110,01

Πηγή: Ίδιες εκτιμήσεις από αντίστοιχες απογραφές πληθυσμού της ΕΣΥΕ.

Δείκτης γήρανσης

Όσον αφορά το δείκτη γήρανσης, παρατηρείται ότι για το έτος 1951 μόνον το Βόρειο Αιγαίο και τα Ιόνια Νησιά εμφάνιζαν τιμές κοντά στο 40%, που ήταν και οι υψηλότερες της περιόδου εκείνης. Ύστερα από πέντε δεκαετίες η κατάσταση είναι εντελώς διαφορετική. Οι τιμές σε όλες τις περιφέρειες είναι υψηλές με την εξής σειρά: Βόρειο Αιγαίο (141,91%), Ήπειρος (139,94%), Πελοπόννησος (139,59%), Ιόνια Νησιά (133,53%), Κεντρική Ελλάδα (126,20%), Θεσσαλία (115,40%), Δυτική Μακεδονία (113,06%), Ανατολική Μακεδονία, Θράκη (112,22%), Αττική (105,95%), Δυτική Ελλάδα (105,07%), Κεντρική Μακεδονία (101,49%), Κρήτη (95,87%), Νότιο Αιγαίο (79,02%). Στις περισσότερες περιπτώσεις, ο δείκτης δεν είναι απλά υψηλός, αλλά ξεπερνά και τον Εθνικό Μέσο Όρο (110,06%). Μόνον στις νησιωτικές περιφέρειες Νοτίου Αιγαίου και Κρήτης οι αντίστοιχες τιμές είναι κάτω από το 100%.

Σε επίπεδο νομού, το 2001 υψηλότερες τιμές του δείκτη γήρανσης σημειώθηκαν κατά σειρά στους νομούς: Φωκίδας (173,29%), Λευκάδας (173,13%), Γρεβενών (170,62%), Αρκαδίας (167,49%), Λακωνίας (162,07%), Άρτας (154,05%), Κεφαλληνίας (149,57%), Σάμου (149,27%), Μεσσηνίας (146,68%), Λέσβου (144,72%), Σερρών (144,21%), Ιωαννίνων (143,03%), Κιλκίς (140%), Καρδίτσας (139,63%), και Έβρου (139,01%). Αντίθετα ελάχιστες τιμές σημειώνονται στα Δωδεκάνησα (63,85%), στην Ξάνθη (65,76%), στο Ηράκλειο, στη Θεσσαλονίκη, στο Ρέθυμνο, στη Πιερία, στα Χανιά και στην Αχαΐα (βλ. Πίνακα 4).

Κατά συνέπεια, οι τιμές του δείκτη γήρανσης εμφανίζουν μία μερικώς διαφοροποιημένη τάση, από ότι οι σχετικές τιμές του δείκτη αναλογίας ηλικιωμένων στο συνολικό πληθυσμό. Κοινό χαρακτηριστικό είναι οι ελάχιστες τιμές των δύο δεικτών στο Νότιο Αιγαίο και οι μέγιστες στις περιφέρειες Βορείου Αιγαίου, Πελοποννήσου και Ιονίων Νήσων. Ωστόσο, η Αττική εντάσσεται σε ενδιάμεση κατηγορία, ενώ και άλλες περιφέρειες έχουν τάση να εμφανίζουν αντίστοιχα υψηλές τιμές (Δυτική Μακεδονία) ή συγκερατημένες τιμές (Κρήτη).

Ταχύτητα γήρανσης

Εκτός από το επίπεδο ή την ένταση της γήρανσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει η ταχύτητα εξέλιξης του φαινομένου. Το στοιχείο αυτό, εξετάζεται αδρά με βάση το διάστημα που χρειάζεται ή αναμένεται, όταν η αναλογία ηλικιωμένων από 7% διπλασιάζεται το μέγεθός της.⁷ Για το λόγο αυτό, με γραμμική παρεμβολή (linear interpolation) υπολογίζονται αντίστοιχα τα δεδομένα σε ετήσια βάση (Πίνακας 5). Με βάση τα ευρήματα που προκύπτουν από τους εν λόγω υπολογισμούς, αν και παρέχονται αδρές ενδείξεις και εκτιμήσεις, φαίνεται ότι:

α) Για την περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου και την Αττική χρειάστηκαν πολλά έτη μέχρι να προσεγγίσει η αναλογία των ηλικιωμένων το 14% (56 έτη το Νότιο Αιγαίο και 42 έτη η Αττική).

β) Η ταχύτερη εξέλιξη σημειώνεται στη Θεσσαλία, η οποία μέσα σε διάστημα 26 ετών διπλασίασε το ποσοστό ηλικιωμένων από 7% (το έτος 1954) σε 14% (το 1980) και στην Πελοπόννησο (διάρκεια 28 έτη).

γ) Η κυρίαρχη διάρκεια διπλασιασμού της αναλογίας 7% των ηλικιωμένων, είναι τα 35 έτη και αφορά τις περιφέρειες Ανατολικής Μακεδονίας, Θράκης, Δυτικής Μακεδονίας, Ιονίων Νήσων, Δυτικής Ελλάδας και Στερεάς Ελλάδας.

δ) Η χρονική στιγμή που κάθε περιφέρεια εμφανίζει αναλογία ηλικιωμένων 7% διαφοροποιείται σημαντικά. Το Βόρειο Αιγαίο καθώς επίσης και τα Ιόνια Νησιά προσέγγισαν το επίπεδο αυτό πολλά χρόνια πριν την απογραφή του 1951. Καθώς η διαδικασία γήρανσης δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη, οι περιφέρειες αυτές το 2001, μαζί με τη Θεσσαλία και την Πελοπόννησο είναι οι πλέον γερασμένες της χώρας: η αναλογία ηλικιωμένων στο συνολικό πληθυσμό ξεπερνά το 20%.

ε) Η χρονική στιγμή προσέγγισης του ορίου του 14%, επίσης διαφοροποιείται κατά περιφέρεια. Πρώτα έφτασε το όριο αυτό η περιφέρεια Βορείου Αιγαίου (1961), ακολούθησαν τα Ιόνια Νησιά (1967) και κατόπιν η Πελοπόννησος (1978) και η Στερεά Ελλάδα (1978). Στην Αττική, η αναλογία ηλικιωμένων, πέρασε το κατώφλι του 14% το έτος 1988, ενώ τελευταία πέρασε η Κεντρική Μακεδονία (1998) λίγο μετά το Νότιο Αιγαίο (1996).

⁷ . Η μέθοδος αυτή, χρησιμοποιείται μεταξύ άλλων από το Εθνικό Ινστιτούτο για τη γήρανση στις Η.Π.Α. (βλ.: Kinsela, Velkoff, 2001)

Πίνακας 5

Ταχύτητα της γήρανσης στις περιφέρειες, στην Ελλάδα και σε επιλεγμένες χώρες:
Διπλασιασμός της αναλογίας 7% στο σύνολο του πληθυσμού

Περιφέρειες	Περίοδος	Έτη	Χώρες*	Περίοδος	Έτη
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	1954-1989	35	Γαλλία	1865-1980	115
Κεντρική Μακεδονία	1956-1998	33	Σουηδία	1890-1975	85
Δυτική Μακεδονία	1951-1986	35	Αυστραλία	1938-2011	73
Θεσσαλία	1954-1980	26	Η.Π.Α.	1944-2013	69
Ήπειρος	1953-1986	33	Καναδάς	1944-2009	65
Ιόνιοι Νήσοι	1932-1967	35	Ουγγαρία	1941-1994	53
Δυτική Ελλάδα	1950-1985	35	Πολωνία	1966-2013	47
Στερεά Ελλάδα	1943-1978	35	Ην. Βασίλειο	1930-1975	45
Αττική	1946-1988	42	Ισπανία	1947-1992	45
Πελοπόννησος	1950-1978	28	Ιαπωνία	1970-1996	26
Βόρειο Αιγαίο	1929-1961	32	Αζερμπαϊτζάν	2000-2041	41
Νότιο Αιγαίο	1940-1996	56	Κίνα	2000-2041	27
Κρήτη	1935-1981	46	Σιγκαπούρη	2001-2028	27
Σύνολο χώρας	1949-1989	40	Χιλή	2000-2025	25

* Πηγή: Kinsela K., Velkoff V., 2001.

Τέλος, από τα στοιχεία του Πίνακα 5, παρατηρείται ότι η χώρα μας προσέγγισε το 7% μόλις το 1949, δηλαδή δύο χρόνια αργότερα από την Ισπανία. Παρά ταύτα, το εν λόγω ποσοστό διπλασιάστηκε κατά δύο χρόνια νωρίτερα (1989). Στο Ηνωμένο Βασίλειο, ο χρόνος διπλασιασμού είναι (45 έτη), ίδιος με την Ισπανία, με τη διαφορά ότι η διαδικασία εκεί ξεκίνησε νωρίτερα (1930).

Προβληματισμοί και απόψεις πολιτικής

Αναφορικά με τις προαναφερθείσες δημογραφικές εξελίξεις, έχουν διατυπωθεί απαισιόδοξες απόψεις, ιδιαίτερα όσον αφορά τη δημογραφική γήρανση (δημογραφική κρίση) οι οποίες θεμελιώνονται σε τρεις βασικές αρχές:

1. Οι ηλικιωμένοι συνιστούν πάντα οικονομικό βάρος.
2. Η γήρανση ανατρέπει την ισορροπία στο δείκτη εξάρτησης (μεγαλύτερο βάρος οι ηλικιωμένοι και μικρότερο τα παιδιά).
3. Υπάρχει μια στενή σχέση μεταξύ του μεγέθους του ηλικιωμένου πληθυσμού και των αυξανόμενων δημόσιων δαπανών.

Πρακτικά και οι τρεις αυτές αρχές δεν φαίνεται να στέκουν απόλυτα. Κατ' αρχήν φαίνεται να έχει παρατηρηθεί ότι, η πλειοψηφία των ηλικιωμένων στην Ελλάδα, δίνει σημαντικές συνεισφορές χρόνου και χρημάτων στις οικογένειές τους (π.χ. φροντίδα στα εγγόνια, χρηματική στήριξη). Επιπλέον, η εστίαση στην εξάρτηση των ηλικιωμένων αγνοεί τις θετικές πτυχές της γήρανσης και τις κοινωνικές και οικονομικές ευκαιρίες που οι ηλικιωμένοι φέρνουν.

Οι αδροί δείκτες, υπερβολικά και εσφαλμένα εξισώνουν την εξάρτηση με την ηλικία, κρύβοντας μία σειρά άλλων τύπων εξάρτησης ή τις «παραβιάσεις» που σημειώνονται στα ad hoc καθοριζόμενα ηλικιακά όρια διαχωρισμού εξαρτώμενων-μη εξαρτώμενων. Επειδή η εξάρτηση των νέων μειώνεται και των ηλικιωμένων αυξάνεται, πρακτικά ο δείκτης θα παραμείνει σε υψηλά επίπεδα, αλλά είναι χαμηλότερος από ότι το 1951 ή το 1961 (βλ. Πίνακα 1). Άλλωστε, η δημογραφική γήρανση στην Ελλάδα είναι γεγονός παρατεταμένο, και η εξαιτίας της, κρίση τίθεται συνεχώς σε αναβολή, δίχως την εκδήλωση των καταστρεπτικών επιπτώσεων, που κατά καιρούς έχουν προβλεφθεί.

Παρά ταύτα, είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι απαιτείται ολοένα και μεγαλύτερη αναλογία κοινωνικών δαπανών, οι οποίες συγκριτικά με πριν, κατανέμονται στις

μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες, ενώ η τάση αυτή δεν προβλέπεται να ανατραπεί άμεσα. Έχει αναφερθεί ότι ο αριθμός ατόμων ηλικίας άνω των 100 ετών διπλασιάζεται κατά δεκαετία από το 1950 και μετά. Οι Vaupel και Jeune (1995) εκτίμησαν ότι περίπου 8.800 αιωνόβιοι ζούσαν στην Ευρώπη και στην Ιαπωνία το 1990, ενώ ο αριθμός τους αυξήθηκε περίπου κατά 7% ανά έτος στο διάστημα 1950 και 1980. Ακόμη, υπολόγισαν ότι οι πιθανότητες επιβίωσης από τη γέννηση μέχρι την ηλικία των 100 ετών, έχει αλλάξει από 1 προς 20 εκατομμύρια, σε 1 προς 50 εκατομμύρια για τις γυναίκες, σε χώρες όπως η Ιαπωνία, η Σουηδία και η Ελλάδα.

Από την άλλη πλευρά, αν και έχει επισημανθεί ότι, η γήρανση επηρεάζεται καταλυτικά από το χαμηλό αριθμό γεννήσεων και τη πιθανότητα μείωσης του πληθυσμού, εντούτοις μόνον κατά τα τελευταία χρόνια εκδηλώνεται έντονη ανησυχία προς την κατεύθυνση αυτή. Σε πολλές περιπτώσεις, αναφέρεται ότι για τις επόμενες δεκαετίες ο πληθυσμός της Ελλάδας και πολλών άλλων Ευρωπαϊκών χωρών (Ιταλία, Ισπανία κ.ά.) θα μειωθεί (United Nations, 2000). Παρά ταύτα, η καθαρή μετανάστευση συγκρατεί την αρνητική αυτή εξέλιξη. Αναφέρεται ωστόσο ότι ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (2000), εξέτασε την περίπτωση της δυνατότητας της μετανάστευσης να επηρεάσει σημαντικά τη γήρανση του πληθυσμού. Το συμπέρασμα που προέκυψε είναι ότι, από μόνη της, η μετανάστευση δεν είναι βιώσιμη λύση για τη συγκράτηση της γήρανσης, εκτός και αν συνδυαστεί με άλλα μέτρα πολιτικής π.χ. αύξηση συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, κυρίως μεταξύ των γυναικών, μέτρα ενθάρρυνσης των γεννήσεων κλπ.

Συμπεράσματα

Για πολλές δεκαετίες, η Ελλάδα αντιμετωπίζει συνεχή μείωση του δείκτη γονιμότητας, ενώ στο ίδιο χρονικό διάστημα, η διάρκεια ζωής έχει παραταθεί έντονα. Τα παραδοσιακά πρότυπα οικογένειας αλλοιώνονται, καθώς παρατηρείται αύξηση της ηλικίας σύναψης (πρώτου) γάμου, της ηλικίας απόκτησης πρώτου παιδιού (κυρίως για τις γυναίκες), αύξηση της αναλογίας απόκτησης παιδιών εκτός γάμου, της αναλογίας γυναικών και ανδρών που αρνούνται να τεκνοποιήσουν, αύξηση των διαζυγίων, των δευτέρων γάμων, των ζευγαριών με προγαμιαίες σχέσεις, των

παιδιών από διαφορετικούς γάμους, των ατόμων που ζουν μόνα τους, των οικογενειών με παιδιά ή με χωρίς παιδιά που ζουν με τον ένα ή και με τους δύο γονείς. Η αναλογία του ανενεργού οικονομικά πληθυσμού αυξάνεται, ενώ η αναλογία του οικονομικά ενεργού πληθυσμού σταδιακά μειώνεται. Ένα διαρκώς συρρικνούμενο ενεργό μέρος του πληθυσμού, πρέπει να υποστηρίζει μία διαρκώς διευρυνόμενη αναλογία εξαρτώμενων ατόμων. Στο πλαίσιο αυτό, όσον αφορά τη δημογραφική γήρανση στη χώρα μας, σημειώνονται τα εξής:

- Η γήρανση είναι ένα γενικό φαινόμενο. Εμφανίζεται σε όλες τις περιφέρειες και τους νομούς της χώρας με διαφορετική, ωστόσο, ένταση και ταχύτητα εξέλιξης. Δεδομένου δε του γεγονότος ότι ο ρυθμός είναι γρηγορότερος στις αγροτικές περιοχές καθώς και σε νησιωτικούς ή αγροτικούς νομούς και περιφέρειες, ο χρόνος προσαρμογής τους στις συνέπειες θα είναι λιγότερος.
- Η πλειοψηφία των ηλικιωμένων ατόμων ζει στις αστικές περιοχές.
- Η αναλογία υπερηλικών αυξάνεται ραγδαία (γήρανση των ηλικιωμένων). Ο αριθμός των ατόμων που υπερβαίνει τα εκατό έτη, αναμένεται επίσης να αυξηθεί σημαντικά τις επόμενες δεκαετίες.
- Αν και το χάσμα μεταξύ των φύλων μειώνεται, παρά ταύτα η συγκριτική υπεροχή των γυναικών διατηρείται (feminization of population ageing). Ως αποτέλεσμα, πολλές ηλικιωμένες γυναίκες στην Ελλάδα είναι χήρες, ενώ πολλές από αυτές ζουν μόνες τους.
- Σταδιακά εμφανίζεται και αυξάνεται η επονομαζόμενη «γενεά σάντουιτς», δηλαδή οι περιπτώσεις εκείνες των μεσήλικων ατόμων, οι οποίοι βρίσκονται στη μέση, μεταξύ των αναγκών των παιδιών τους και εκείνες των γονέων τους.
- Η αύξηση του πληθυσμού συγκρατείται, ενώ το κατά κεφαλή προϊόν αυξάνει.
- Με κριτήριο το μέγεθος του δείκτη γήρανσης ή την αναλογία ηλικιωμένων στο συνολικό πληθυσμό, η Ελλάδα κατατάσσεται στην κορυφή μεταξύ των χωρών της γης και της ΕΕ.
- Μεταξύ των περιφερειών, οι σκληροί πυρήνες γήρανσης το 2001 είναι: το Βόρειο Αιγαίο (αναλογία ηλικιωμένων 20,96% και δείκτης γήρανσης 141,91%), η

Πελοπόννησος (αναλογία ηλικιωμένων 20,55% και δείκτης γήρανσης 139,59%) και οι Ιόνιοι Νήσοι (αναλογία ηλικιωμένων 20,14% και δείκτης γήρανσης 133,53%). Αντίθετα, στο Νότιο Αιγαίο, στην Κρήτη και στην Αττική και οι τιμές των δεικτών είναι ελάχιστες.

- Μεταξύ των νομών εντονότερο καταγράφεται το πρόβλημα στη Φωκίδα, στη Λευκάδα, στα Γρεβενά, στην Αρκαδία, στη Λακωνία και στην Άρτα.

Βιβλιογραφία

- Coleman D., 1996, *Europe's Population in the 1990s*, Oxford University Press.
- Grant J.κ.ά., 2004, *Low Fertility and Population Ageing: Causes, Consequences, and Policy Options*, RAND Europe.
- Kinsella K., Velkoff V., 2001, *An Ageing world, 2001*, U.S., Department of Health and Human Services, National Institutes of Health, National Institute On Aging.
- Kinsella K., Phillips D., 2005, «The global aging: the challenge of success», *Population Bulletin*, Vol. 60, No.1., A publication of the Population Reference Bureau.
- Siegel J.S., Taeuber C. M., 1986, "Demographic Perspectives on the Long-Lived Society", *Daedalus*, Vol. 115, No. 1, 1986, p. 84.
- US, Census Bureau, International Data Base, 2004, www.census.gov/ipc/www/idbnew.html
- Williams S., 2004, «Sandwich generation». *Perspectives*. <http://www.statcan.ca/english/studies/75-001/archive/2004/2004-09-01.pdf>
- Χρυσάκης Μ., Μπαλούρδος Δ., 2002, «Περιφερειακές Διαστάσεις της Γήρανσης», Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου της Ε.ΔΗ.Μ., *Πληθυσμός και Ανάπτυξη στην Ελλάδα*, έκδοση Πρακτικών.

Η εφαρμογή μιας συνολικής δημογραφικής πολιτικής για την αντιμετώπιση της υπογεννητικότητας στην Ελλάδα

Έρευνα που έχει διεξαχθεί στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) με ανάθεση του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας¹

Χάρης Συμεωνίδου

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη αναφέρεται: α) στην καταγραφή και αξιολόγηση των μέτρων οικογενειακής-δημογραφικής πολιτικής που ισχύουν στην Ελλάδα από το 1935-2001, β) στην επισκόπηση των σχετικών μέτρων σε όλες τις χώρες της Ε.Ε.-15, με επικέντρωση στη Γαλλία και γ) στην ανάλυση κόστους-οφέλους των προτεινόμενων μέτρων για την Ελλάδα. Από τα αναλυτικά στοιχεία της μελέτης προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα: α) Τόσο στη Βόρεια όσο και στη Νότια Ελλάδα, ο κανόνας ότι «οι φτωχοί κάνουν πολλά παιδιά» έχει αντιστραφεί πλήρως. β) Από τα μέτρα δημογραφικής πολιτικής που έχουν κατά καιρούς εφαρμοσθεί η στατιστική ανάλυση (ανάλυση παλινδρόμησης) έδειξε ότι τα μέτρα που αυξάνουν τη γονιμότητα των μικρών ηλικιών (15-24 ετών) είναι διαφορετικά από τα μέτρα που αυξάνουν τη γονιμότητα των μεγάλων ηλικιών (25-44). γ) Ανάμεσα στα μέτρα δημογραφικής πολιτικής όλων των χωρών της Ε.Ε.-15, εκτός από την άδεια μητρότητας, που ισχύει σε όλα τα κράτη μέλη και είναι αμειβόμενη, ιδιαίτερη σημασία έχει η γονική άδεια, που λαμβάνεται και από τους δύο γονείς δ) Στην Ελλάδα φάνηκε από την ανάλυση των στοιχείων ότι μια αποτελεσματική δημοσιονομική πολιτική θα πρέπει να στηριχθεί στην άμεση εισοδηματική ενίσχυση και ε) Το συνολικό κόστος των προτεινόμενων μέτρων για την Παιδεία, την Υγεία και την Πρόνοια, ανέρχεται στο 1/3 περίπου του Προϋπολογισμού Δημοσίων Επενδύσεων.

1. Η έρευνα ανατέθηκε στο ΕΚΚΕ στις 15/4/2002 και η ολοκληρωμένη τελική μελέτη κατατέθηκε στο Υπουργείο στις 2/2/2004. Το ανά χείρας άρθρο αποτελεί περίληψη της μελέτης αυτής, η οποία σύντομα θα δημοσιευθεί από τις εκδόσεις Σάκκουλα ως εξής: Συμεωνίδου Χάρης και Μιγάλης Μαγδαληνός (2006). *Πολιτικές για την Οικογένεια στις Χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εναρμόνιση Οικογενειακής και Εργασιακής Ζωής. Ανάλυση Κόστους-Οφέλους για την Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα.

Εισαγωγή

Το Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας ανέθεσε στο ΕΚΚΕ, με υπογραφή σύμβασης, την υλοποίηση της μελέτης *Εφαρμογή μιας Συνολικής Δημογραφικής Πολιτικής για την Αντιμετώπιση της Υπογεννητικότητας*, η οποία πραγματοποιήθηκε από ερευνητική ομάδα με επιστημονική υπεύθυνο τη συγγραφέα αυτού του άρθρου. Στόχος του έργου ήταν οι προτάσεις μέτρων για την αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος της χώρας. Από τη μελέτη προκύπτουν άμεσα μέτρα πολιτικής, εκτός των άλλων, για τις πολύτεκνες οικογένειες και ειδικότερα για το τρίτο παιδί με ανάλυση κόστους-οφέλους. Η μελέτη διεξήχθη σε τρεις φάσεις που κατατέθηκαν στο Υπουργείο σε έντυπη (1500 σελ.) και ηλεκτρονική μορφή. Οι φάσεις αυτές πραγματεύονται τα εξής θέματα:

1. Καταγραφή των μέτρων δημογραφικής πολιτικής από το 1935 μέχρι σήμερα και αποτίμηση της αποτελεσματικότητας των μέτρων αυτών κατά περιφέρεια, νομούς και ομάδες ηλικιών.
2. Επισκόπηση των καλών πρακτικών δημογραφικής πολιτικής σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (δεδομένα, πολιτικές), με επικέντρωση στη Γαλλία η οποία είναι η κατεξοχήν χώρα εφαρμογής μιας αποτελεσματικής δημογραφικής πολιτικής.
3. Προτάσεις δημογραφικής πολιτικής και ανάλυσης κόστους-οφέλους των προτεινόμενων μέτρων.

Παρούσα κατάσταση και προβλέψεις

Στη μελέτη αυτή, η ανάλυση της γονιμότητας γίνεται με βάση το συντελεστή συνολικής γονιμότητας, δηλαδή το συνολικό αριθμό παιδιών ανά γυναίκα αναπαραγωγικής ηλικίας. Ο δείκτης αυτός, όπως είναι γνωστό, βρίσκεται από το 1983 σε επίπεδο κατώτερο του 2,1 που είναι απαραίτητο για την αντικατάσταση των γενεών, ενώ το 2004 ισοδυναμούσε με μόλις 1,27 παιδιά ανά γυναίκα, γεγονός που τοποθετεί την Ελλάδα μαζί με την Ισπανία στην τελευταία θέση σε σύγκριση με τις λοιπές χώρες της Ε.Ε., αλλά και παγκόσμια. Οι συνέπειες είναι γνωστές: μείωση του ποσοστού αύξησης του πληθυσμού, μηδενική και στη συνέχεια αρνητική αύξηση, δημογραφική γήρανση.

Για τους σκοπούς της έρευνας δημιουργήθηκε, στην Α' φάση της μελέτης, μια βάση δεδομένων με όλα τα μέτρα που έχουν θεσπισθεί κατά την περίοδο 1935-2001 σχετικά με την οικογένεια. Παράλληλα, έγινε συστηματική καταγραφή, σε μηνιαία βάση, των γεννήσεων και υπολογισμός του δείκτη συνολικής γονιμότητας κατά γεωγραφικό διαμέρισμα και νομό.

Από τα αναλυτικά στοιχεία της μελέτης προκύπτει ότι, για το σύνολο της χώρας υπάρχουν δύο βασικές τάσεις. Η πρώτη, τη δεκαετία του '80, αντιπροσωπεύει τη δημογραφική κατάρρευση της χώρας με ετήσια μείωση της γονιμότητας της τάξης του 38%. Η δεύτερη, τη δεκαετία του '90, αντιπροσωπεύει μια δημογραφική σταθεροποίηση με μείωση της τάξης του 8%. Επί πλέον, παρατηρείται αύξηση της μέσης ηλικίας της μητέρας, η οποία αυξάνει με σχετικά μικρή ταχύτητα τη δεκαετία του '80, και με πολύ μεγάλη ταχύτητα τη δεκαετία του '90.

Εξετάζοντας κατά γεωγραφικό διαμέρισμα, φαίνεται ότι στη Βόρεια Ελλάδα ο μεγαλύτερος συντελεστής γονιμότητας το 1999 παρατηρείται στο Β. Αιγαίο (1,47), ενώ ο μικρότερος στην πιο φτωχή περιοχή, δηλαδή την Ήπειρο (1,02). Στη Νότια Ελλάδα, ο μεγαλύτερος συντελεστής ολικής γονιμότητας το 1999, παρουσιάζεται στο Ν. Αιγαίο (1,53) ενώ ο μικρότερος παρατηρείται πάλι στην πιο φτωχή περιοχή, δηλαδή τη Στερεά Ελλάδα (0,97), η οποία είναι και η μόνη περιοχή με Συντελεστή Ολικής Γονιμότητας κάτω από τη μονάδα. Φαίνεται, ότι τόσο στη Βόρεια όσο και στη Νότια Ελλάδα, ο κανόνας ότι «οι φτωχοί κάνουν πολλά παιδιά» έχει αντιστραφεί πλήρως. Αυτό άμεσα υποδεικνύει ότι η κύρια αιτία υπογεννητικότητας στην Ελλάδα πρέπει να αναζητηθεί στον οικονομικό τομέα.

Αναλυτικότερα, οι μικρότεροι Συντελεστές Ολικής Γονιμότητας παρουσιάζονται στους νομούς: *Ευρυτανίας, Φωκίδος, Σερρών, Βοιωτίας, Γρεβενών, Ηλείας, Αρκαδίας, Φθιώτιδος, Άρτας, και Κιλκίς*. Οι νομοί αυτοί είναι ανάμεσα στους φτωχότερους της Ελλάδας.

Οι μεγαλύτεροι Συντελεστές Ολικής Γονιμότητας παρουσιάζονται στους νομούς: *Κεφαλληνίας, Κοζάνης, Λαρίσης, Φλωρίνης, Λέσβου, Ηρακλείου, Ρεθύμνης, Δωδεκανήσου, Ζακύνθου, και Ξάνθης*. Με ορισμένες εξαιρέσεις (π.χ. το νομό Ξάνθης, στον οποίο υπάρχει μεγάλη μουσουλμανική μειονότητα), οι νομοί αυτοί είναι ανάμεσα στους

πλουσιότερους της Ελλάδας. Η απλή αυτή παρατήρηση σημαίνει ότι η γονιμότητα σε μια περιοχή ισορροπεί σε ένα σημείο που καθορίζεται κατά κύριο λόγο από την οικονομική δυνατότητα των γονέων να αποκτήσουν παιδιά.

Επίσης, παρατηρούμε ότι η μεγαλύτερη μείωση κατά τη διάρκεια της εικοσαετίας 1980 με 1999 στο Συντελεστή Ολικής Γονιμότητας παρουσιάζεται στους νομούς: *Βοιωτίας, Κορινθίας, Ιωαννίνων, Ευρυτανίας, Ευβοίας, Αχαΐας, Ηλείας, Πρεβέζης, Άρτας*.

Η μικρότερη μείωση στο Συντελεστή Ολικής Γονιμότητας παρουσιάζεται στους νομούς: *Αττικής (υπόλ.), Φλωρίνης, Δωδεκανήσου, Καβάλας, Λασιθίου, Ξάνθης, Ζακύνθου, Λέσβου, Κεφαλληνίας, και Κυκλάδων*.

Η λίστα με τους νομούς μεγαλύτερου Συντελεστή Ολικής Γονιμότητας δεν ταυτίζεται με τους νομούς με τη μικρότερη μείωση στο Συντελεστή Ολικής Γονιμότητας. Επίσης, η λίστα με τους νομούς μικρότερου Συντελεστή Ολικής Γονιμότητας δεν ταυτίζεται με τους νομούς με τη μεγαλύτερη μείωση στο Συντελεστή Ολικής Γονιμότητας. Αυτό αντικατοπτρίζει τις σχετικές αλλαγές στην οικονομική κατάσταση των νομών.

Εξετάζοντας την ειδική κατά ηλικία γονιμότητα στο σύνολο της χώρας, παρατηρούμε ότι τη δεκαετία του '80 υπάρχει μια μείωση σε όλες τις ομάδες ηλικιών με μεγαλύτερη στην ομάδα ηλικίας 15-19 ετών (-58,61%) και μικρότερη στην ομάδα 30-34 ετών (-22,2%). Η μείωση αυτή συνεχίζεται τη δεκαετία του '90 για τις μικρές ηλικίες (15-29) αλλά αντιστρέφεται στις μεγαλύτερες ομάδες ηλικιών (30-40 ετών) στις οποίες παρουσιάζεται μια εντυπωσιακή αύξηση μεταξύ '90 και '99 της τάξης του 35%. Το τελικό αποτέλεσμα για την εικοσαετία '80-'99 είναι μια μεγάλη μείωση της γονιμότητας (της τάξεως του 60%) στις μικρές ηλικίες (15-29) και μια μικρή αύξηση (της τάξης του 6%) στις μεγαλύτερες ηλικίες.

Σύμφωνα με τις δημογραφικές προβλέψεις της Eurostat, η μείωση της γονιμότητας είναι δυνατόν να αναχαιτιστεί αν οι γυναίκες αποκτήσουν τον επιθυμητό αριθμό παιδιών. Σύμφωνα με τις έρευνες Γονιμότητας του ΕΚΚΕ, ο αριθμός αυτός ανέρχεται στην Ελλάδα στο 2,3 παιδιά ανά γυναίκα αναπαραγωγικής ηλικίας, δηλαδή υπερβαίνει το όριο αντικατάστασης των γενεών (βλ. Πίνακα 1).

Πίνακας 1

Πραγματικός, επιθυμητός και ιδανικός αριθμός παιδιών ανάλογα με τον τόπο κατοικίας των γυναικών
1983, 1997, 1999

Δείκτες γονιμότητας	Έρευνα 1983				Έρευνα 1997	Έρευνα 1999
	Περιφέρεια Αθήνας	Λοιπές αστικές περιοχές	Αγροτικές περιοχές	Ελλάδα	Αθήνα	Ελλάδα
Πραγματικός	1,75	1,97	2,21	1,98	2,02	1,3
Επιθυμητός	2,16	2,27	2,40	2,29	2,20	2,3
Ιδανικός	2,55	2,70	2,84	2,70	2,77	2,71
Αριθμός γυναικών δείγματος	1.881	2.164	2.259	6.135	503	3.032

Σημείωση: Πρέπει να σημειωθεί ότι οι ομάδες ηλικιών και η οικογενειακή κατάσταση του πληθυσμού του δείγματος διαφέρουν στις τρεις έρευνες (έρευνα 1983: έγγαμες γυναίκες ηλικίας 15-49 ετών, 1997: έγγαμες γυναίκες ηλικίας 30-63 ετών, 1999: όλες οι γυναίκες 18-49 ετών).

Πηγές: Συμεωνίδου, Χ., Μαγδαληνός Μ., 2006, *Πολιτικές για την Οικογένεια στις Χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εναρμόνιση Οικογενειακής και Εργασιακής Ζωής. Ανάλυση Κόστους-Οφέλους για την Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα. Συμεωνίδου, Χ., 2006, *Οικογένεια και Γονιμότητα στην Ελλάδα. Ανάλυση κατά Γενεές*, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα.

Ωστόσο, για να πραγματοποιηθεί ο υψηλός αυτός αριθμός θα πρέπει να εκπληρωθούν οι συνθήκες που επιτρέπουν τη συμφιλίωση οικογενειακής και εργασιακής ζωής και να ενισχυθούν οικονομικά οι οικογένειες.

Η Eurostat αναφέρει για την Ελλάδα τρία σενάρια (εκδοχές) για το έτος 2020. Σύμφωνα με το απαισιόδοξο σενάριο, η γονιμότητα θα φτάσει το 1,40 παιδιά ανά γυναίκα, η μεσαία εκδοχή υποστηρίζει ότι θα φτάσει το 1,70, η δε αισιόδοξη εκδοχή ότι θα φτάσει το 1,90 παιδιά ανά γυναίκα. Στο απαισιόδοξο σενάριο έχει θεωρηθεί ότι δεν θα υπάρξουν σημαντικές αλλαγές από την Πολιτεία στην τρέχουσα φροντίδα των παιδιών, στα οικογενειακά επιδόματα κ.λπ. Η μικρή αύξηση στη γονιμότητα θα προέλθει από τις αναβληθείσες γεννήσεις. Στο υψηλό σενάριο αντίθετα, όλες οι συνθήκες οι οποίες επιτρέπουν στις γυναίκες να συνδυάσουν επαγγελματική καριέρα και μητρότητα, θα εκπληρωθούν πλήρως και θα ενισχυθεί οικονομικά η οικογένεια. Και στα δυο σενάρια όμως, η μέση ηλικία της μητέρας θα αυξηθεί σημαντικά στην απόκτηση του πρώτου παιδιού.

Αποτελεσματικότητα των μέχρι τώρα ληφθέντων μέτρων οικογενειακής-δημογραφικής πολιτικής

Αναφορικά με τα μέτρα δημογραφικής πολιτικής που έχουν κατά καιρούς εφαρμοσθεί

και την πιθανή επίδρασή τους στη γονιμότητα, η στατιστική ανάλυση (ανάλυση παλινδρόμησης) έδειξε ότι τα μέτρα που αυξάνουν τη γονιμότητα των μικρών ηλικιών (15-24 ετών) είναι διαφορετικά από τα μέτρα που αυξάνουν τη γονιμότητα των μεγάλων ηλικιών (25-44 ετών). Το πρώτο σύνολο μέτρων σχετίζεται περισσότερο με οικονομικές παροχές, ενώ το δεύτερο σχετίζεται περισσότερο με εργασιακές διευκολύνσεις της μητέρας.

Στο άρθρο αυτό, είναι δυνατόν να αναφερθούμε μόνο σε περιορισμένο αριθμό μέτρων και συσχετίσεων (βλ. Πίνακα 2). Παραδειγματικά, αναφέρεται ότι ένα από τα θεωρούμενα ως σημαντικότερα μέτρα, η γονική άδεια (Ν.1483/84), όπως εφαρμόζεται στην Ελλάδα χωρίς αποδοχές είναι ένα εξαιρετικά αναποτελεσματικό μέτρο δημογραφικής πολιτικής, δεδομένου ότι, ασκεί θετική επίδραση στο συνολικό δείκτη γονιμότητας σε ένα μόνο νομό της χώρας, αρνητική σε τρεις, ενώ σε όλους τους υπόλοιπους δεν έχει στατιστικά σημαντική επίδραση. Αντίθετα, όταν εξετάζεται η επίδραση της γονικής άδειας στη γονιμότητα στο δημόσιο τομέα (Π.Δ.193/88) φαίνεται ως αποτελεσματικό μέτρο εφόσον επενεργεί θετικά σε 20 νομούς και αρνητικά μόνο σε έναν. Επίσης, η άδεια των 9 μηνών με αποδοχές που δίνεται στις μητέρες δημοσίου υπαλλήλους, εφόσον δεν κάνουν χρήση του μειωμένου ωραρίου τους (Ν.2683/99), έχει τη σημαντικότερη στατιστικά θετική επίδραση στη γονιμότητα.

Πίνακας 2

Αριθμός σημαντικών επιδράσεων ανά νομό και ηλικία

	Σημαντικό σε νομούς	Αρνητικό σε νομούς	Σημαντικό σε ηλικίες	Αρνητικό ό σε ηλικίες
Νόμος 1483/84 (Προστασία και διευκόλυνση των εργαζομένων με οικογενειακές υποχρεώσεις –τροποποιήσεις και βελτιώσεις εργατικών νόμων)	1	3	7	6
Νόμος 1563/85 (Αφαίρεση από το συνολικό φορολογητέο εισόδημα της εργαζόμενης μητέρας της δαπάνης για τη φύλαξη των παιδιών μέχρι 6 ετών που μένουν μαζί της)	8	1	12	4
Προεδρικό Διάταγμα 193/88 (Διευκολύνσεις στους εργαζόμενους με οικογενειακές υποχρεώσεις)	20	1	30	4
Νόμος 1892/90 [Μηνιαίο επίδομα 34.000δρχ (€ 99.78) επί 3ετία στη μητέρα που αποκτά τρίτο παιδί και ισόβια «σύνταξη» στην πολύτεκνη μητέρα (άρ.63, § 4)]	1	0	6	0
Νόμος 2085/92 (Γονική άδεια για μητέρες υπαλλήλους του Δημοσίου και Ν.Π.Δ.Δ. χωρίς αποδοχές)	1	1	3	1
Νόμος 2238/94 (Μείωση φόρου εισοδήματος ανάλογα με τα τέκνα)	0	0	3	0
Υ.Α. αριθ. 50898/12.12.96 (Χορήγηση δανείων από ΟΕΚ ανάλογα με τα τέκνα για αποπεράτωση ή επέκταση οικίας)	2	0	5	0
Υ.Α. 50186/97 (Χορήγηση δανείων από ΟΕΚ σε πολυτέκνους για ανέγερση κατοικίας)	1	3	3	1
Νόμος 2683/99 (Γονική άδεια για τις μητέρες υπαλλήλους με ή χωρίς αποδοχές)	12	0	12	0
Σύνολο	46	9	81	16

Πηγή: Συμεωνίδου Χ., Μαγδαληνός Μ., 2006, Πολιτικές για την Οικογένεια στις Χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εναρμόνιση Οικογενειακής και Εργασιακής Ζωής. Ανάλυση Κόστους-Οφέλους για την Ελλάδα. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα.

Η αίσθηση ασφάλειας που παρέχει το δημόσιο, ότι η χρήση της γονικής άδειας δεν θα λειτουργήσει αρνητικά στην εργασιακή κατάσταση των γονιών (συνήθως της μητέρας) που κάνουν χρήση της άδειας, αλλά και το γεγονός της μη διακοπής του μισθού στην περίπτωση των μητέρων δημοσίων υπαλλήλων, φαίνεται ότι παίζουν καθοριστικό ρόλο στην παραπάνω εικόνα. Ένα άλλο μέτρο, η δυνατότητα να αφαιρείται από το συνολικό επίδομα της μητέρας πριν την επιβολή φόρου, η δαπάνη για τη φύλαξη παιδιών μέχρι 6 ετών που μένουν μαζί της (Ν. 1563/85) και οι φορολογικές διευκολύνσεις για όποιον προστατεύει παιδιά (Ν.2683/99) έχουν στατιστικά θετική επίδραση στη γονιμότητα.

Το συμπέρασμα που προέκυψε από την πρώτη φάση της μελέτης ήταν η επιβεβαίωση του οικονομικο-κοινωνικού χαρακτήρα της μείωσης της γονιμότητας και συνεπώς η αναγκαιότητα θέσπισης και εφαρμογής νέων

μέτρων, τα οποία θα εναρμονίζουν την οικογενειακή με την εργασιακή ζωή. Επίσης, η αναγκαιότητα διαρκούς αξιολόγησης και επαναπροσδιορισμού της νομοθεσίας και των μεθόδων κοινωνικής πρόνοιας για την επίλυση του δημογραφικού προβλήματος της χώρας μας. Εξάλλου, όπως είπε και ο διάσημος δημογράφος Alfred Sauvy, τα «δημογραφικά φαινόμενα εκδικούνται τρομερά όποιους τα αγνοούν».

Η εμπειρία των χωρών της Ε.Ε.-15 με έμφαση στην περίπτωση της Γαλλίας

Στη συνέχεια, στη Β΄ Φάση της μελέτης, εξετάστηκαν τα μέτρα δημογραφικής πολιτικής όλων των χωρών της Ε.Ε.-15. Εκτός από την άδεια μητρότητας –που ισχύει σε όλα τα κράτη μέλη και είναι αμειβόμενη– ιδιαίτερη σημασία έχει η γονική άδεια, που λαμβάνεται και από τους δύο γονείς μετά τη λήξη της

άδειας μητρότητας, με ελάχιστη διάρκεια 3 μήνες και μέχρι το παιδί να φθάσει 8 ετών. Οι άδειες αυτές αποτελούν άλλοτε ατομικό δικαίωμα και άλλοτε μεταβιβάσιμο δικαίωμα,

είναι δε συνήθως αμειβόμενες, τουλάχιστον μερικά με ένα τμήμα του μισθού (βλ. Πίνακα 3), πράγμα που δεν ισχύει για την Ελλάδα.

Πίνακας 3

Θεσμοθετημένη γονική άδεια στις χώρες της Ε.Ε., 2001

	Δικαίωμα	Αμοιβή	Μέγιστη διάρκεια	Μερική άδεια	Διάσπαση της άδειας	Ηλικία παιδιού
Αυστρία	οικογενειακό	επίδομα με πάγιο πληρωτέο ποσό των 410 € το μήνα ¹	24 μήνες	Ναι	Όχι	0-2 έτη
Βέλγιο	ατομικό	536,65 € το μήνα (2002)	3 μήνες	Ναι	Όχι	0-4 έτη
Γαλλία	οικογενειακό	Καμία ³	3 χρόνια	Ναι	Ναι	0-3 έτη
Γερμανία	οικογενειακό	307 € το μήνα ⁴	36 μήνες ⁵	Ναι	Ναι	0-3 έτη
Δανία	οικογενειακό	Υπολογίζεται με βάση τον τακτικό μισθό του εργαζόμενου με ανώτατο όριο τα 394 € την εβδομάδα	10 εβδομάδες ²	Ναι	Όχι	Σχετίζεται με τη γέννηση του παιδιού
Ελλάδα	ατομικό	Καμία	3 μήνες	Όχι	Όχι	0-3 ½ έτη
Ηνωμένο Βασίλειο	ατομικό	Καμία	13 εβδομάδες ¹²	Ναι	Ναι	0-5 έτη
Ιρλανδία	ατομικό	Καμία	14 εβδομάδες	Ναι	Ναι	0-5 έτη
Ισπανία	ατομικό	Καμία	3 χρόνια	Όχι	Όχι	0-3 έτη
Ιταλία	οικογενειακό	30% του τελευταίου μισθού	10 μήνες ⁶	Όχι	Όχι	0-8 έτη
Λουξεμβούργο	ατομικό	επίδομα με πάγιο πληρωτέο ποσό 1611 € το μήνα ⁷	6 μήνες	Ναι	Όχι	0-5 έτη
Ολλανδία	ατομικό	Καμία	13 εβδομάδες ⁸	Ναι	Όχι ⁹	0-8 έτη
Πορτογαλία	ατομικό	Καμία	3 μήνες	Όχι	Όχι	0-3 έτη
Σουηδία	ανάμικτο ¹⁰	390 ημέρες το 80% του εισοδήματος με ανώτατο όριο το 7,5 x του βασικού ποσού (βασικό ποσό το 2002: 3981,40 €) Κατά τις τελευταίες 90 ημέρες ένα πάγιο ποσό των 6,30 € την ημέρα	480 ημέρες ¹¹	Ναι	Ναι	0-9 έτη
Φιλανδία	οικογενειακό	Το ποσό καθορίζεται με βάση το εισόδημα, και το ίδιο είναι ως ελάχιστο 269 € το μήνα (01-05-2000). Being on average 60 % of an employees pay.	26 εβδομάδες (158 εργάσιμες ημέρες και Σάββατα)	Όχι	Όχι	0-2 έτη

Πηγή: Συμεωνίδου Χ. και Μ. Μαγδαληνός (2006) *Πολιτικές για την Οικογένεια στις Χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εναρμόνιση Οικογενειακής και Εργασιακής Ζωής. Ανάλυση Κόστους-Οφέλους για την Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα.

¹ Αν πάρει άδεια μόνο η μητέρα, τότε το επίδομα δίνεται έως να φτάσει το παιδί 18 μηνών. Αν ο πατέρας παίρνει τουλάχιστον 6 μήνες άδεια, το επίδομα μπορεί να δίνεται έως να φτάσει το παιδί 24 μηνών. Για τους μόνους γονείς και τις

οικογένειες με χαμηλό εισόδημα υπάρχει ένα επιπλέον οικονομικό βοήθημα. Για τα παιδιά που γεννήθηκαν την 1 Ιανουαρίου 2002 και μετά, ένα επίδομα φροντίδας παιδιού αντικαθιστά το επίδομα της γονικής άδειας. Η βασική διαφορά ανάμεσα στα δύο επιδόματα είναι πως το επίδομα φροντίδας παιδιού βασίζεται στο παιδί και τις ανάγκες του, ενώ η παροχή γονικής άδειας εξαρτάται από γονικά κριτήρια, όπως είναι η εργασία. Τα επιδόματα φροντίδας παιδιού δίνονται έως το παιδί να φτάσει 36 μηνών, ή έως το παιδί να φτάσει 30 μηνών αν μόνο ένας γονέας φροντίζει το παιδί. Το επίδομα φροντίδας του παιδιού είναι 14,53 € την ημέρα.

² Δυο εβδομάδες επιπλέον παρέχονται για αποκλειστική χρήση από τον πατέρα. Επιπρόσθετα, κάθε γονέας δικαιούται 13 εβδομάδες πλήρους άδειας για τη φροντίδα παιδιού.

³ Η γονική άδεια είναι μη αμειβόμενη. Ωστόσο, είναι δυνατό κατά τη διάρκειά της να λαμβάνεται ένα επίδομα ανατροφής παιδιού, αν ο γονέας το δικαιούται. Οι γονείς μπορούν επίσης να λάβουν ένα πάγιο χρηματικό επίδομα μόνο αν έχουν δυο ή περισσότερα παιδιά. Το 2000 το ποσό ήταν 469 € το μήνα. Αυτό το επίδομα παρέχεται μέχρι το μικρότερο παιδί να φτάσει στην ηλικία των τριών ετών.

⁴ Οι οικογένειες μπορούν να ζητήσουν επιδόματα ανατροφής παιδιού κατά τη διάρκεια των πρώτων 6 μηνών του παιδιού, μόνο αν το ετήσιο οικογενειακό εισόδημα δεν ξεπερνά το ανώτατο όριο εισοδήματος. Για τα έγγαμα ζευγάρια, τα οποία δεν ζουν μόνιμα χωριστά και έχουν ένα παιδί, το όριο είναι 51,129 € το χρόνο, για μόνους γονείς το όριο είναι 38,347 €. Τα όρια εισοδήματος είναι κατά προσέγγιση συγκρίσιμα με ένα καθαρό εισόδημα του ίδιου ποσού μετά το φόρο και τις μειώσεις. Από τον 7^ο μήνα του παιδιού και μετά, το ανώτατο όριο εισοδήματος μειώνεται στην περίπτωση των παντρεμένων ζευγαριών και εκείνων των οποίων το εισόδημα ξεπερνά τα 16,464 € το έτος και στην περίπτωση των μόνων γονέων, των οποίων το εισόδημα ξεπερνά τα 13,498 €. Αυτά τα όρια εισοδήματος αυξάνονται με 2,454 € για κάθε επιπλέον παιδί του δικαιούχου.

⁵ Υπάρχει μια διαφορά ανάμεσα στη διάρκεια της γονικής άδειας (Elternzeit) και τη διάρκεια του επιδόματος ανατροφής παιδιού (Erziehungsgeld). Η διάρκεια της άδειας είναι 3 έτη, αλλά το επίδομα δίνεται μόνο για 2 έτη. Από την 1^η Ιανουαρίου 2001 οι γονείς έχουν την ευκαιρία να διαλέξουν μια μικρότερη περίοδο του ενός μόνο έτους των εισφορών για τη φροντίδα του παιδιού, οπότε το μηνιαίο επίδομα αυξάνεται από 307 € σε 460 €.

⁶ Μπορεί να επεκταθεί σε 11 μήνες, αν ο πατέρας πάρει τουλάχιστον 3 μήνες άδεια.

⁷ Η γονική άδεια αμειβεται για τον ένα γονέα, με την εγγύηση της συνέχισης της απασχόλησης. Χωρίς αυτή την εγγύηση, ένας γονέας μπορεί να επιλέξει να λάβει ένα πάγιο χρηματικό επίδομα για πάνω από 22 μήνες με 412 € το μήνα.

⁸ Το δικαίωμα στην άδεια υπολογίζεται σε ώρες και ισούται με 13 φορές το μέσο εβδομαδιαίο χρόνο εργασίας. Αρχικά, ο κανονισμός παρέχει βμηνιαίο δικαίωμα σε μερική άδεια, το οποίο αντιστοιχεί σε πλήρη άδεια 13 εβδομάδων. Από την 1^η Ιουλίου 1997 η άδεια μπορεί να ληφθεί πλήρως ή τμηματικά σε περίοδο μεγαλύτερη από 6 μήνες, αν συμφωνεί ο εργοδότης.

⁹ Από την 1^η Δεκεμβρίου 2001 η γονική άδεια μπορεί να ληφθεί τμηματικά (μέγιστο 3 φορές), αλλά μόνο με συμφωνία του εργοδότη.

¹⁰ Ο γονέας μπορεί να μεταφέρει τις ημέρες που δικαιούται στον άλλο γονέα (οικογενειακό δικαίωμα), εκτός από τις 60 ημέρες που ονομάζονται μήνες της μαμάς ή του μπαμπά (ατομικό δικαίωμα).

¹¹ Από την 1^η Ιανουαρίου 2002 το γονικό επίδομα σε συνδυασμό με τη γέννηση αποτελείται από 480 ημέρες. Ένας επιπλέον μήνας προστέθηκε. Από τότε 2 μήνες (και όχι πια ένας) προορίζονται για τον πατέρα, όπως και για τη μητέρα. Αυτές οι αλλαγές εφαρμόζονται για τα παιδιά, γεννημένα μετά την 1^η Ιανουαρίου 2002.

¹² Ένα άτομο δικαιούται τη μη αμειβόμενη γονική άδεια αν έχουν αποκτήσει γονική ευθύνη για ένα παιδί γεννημένο ή υιοθετημένο μετά τη 15^η Δεκεμβρίου 1999 και αν έχουν εργαστεί συνεχόμενα επί ένα έτος στον ίδιο εργοδότη.

Πηγές:

Moss, P. and Deven F. (eds) (1999), *Parental leave: Progress or Pitfall*.

Bruning, G. and Plantenga J., 1999, "Parental leave and equal Opportunities: experiences in Eight European countries", *Journal of Social Policy*, pp. 195-209.

MISSOC, "Mutual information system on social protection", *Social Protection in the EU Member States and the European Economic Area. Situation on 1st January 2001*.

Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening. Online: <http://www.rva.fgov.be/MenuNL.htm>

Kansaneläkelaitos (KELA – The social Insurance Institution of Finland) *A Guide to benefits 2001*.

Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (2001) *Erziehungsgeld, Elternzeit*.

Eironline. Online: <http://www.eiro.eurofound.ie/index.html>.

Work and Care Act. Online: <http://wetten.sdu.nl/cgi-bin/Logi>.

Επίσης, άλλο σημαντικό μέτρο απο-τελούν τα οικογενειακά επιδόματα για ενίσχυση του οικογενειακού εισοδήματος, που κλι-

μακώνεται ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών (βλ. Πίνακα 4).

Πίνακας 4
Ετήσια ποσά (σε €) ανά τύπο οικογένειας για το 2001

Χώρα	Οικογένεια με 1 παιδί	Οικογένεια με 2 παιδιά	Οικογένεια με 3 παιδιά	Οικογένεια με 4 παιδιά	Ποσό για επιπλέον παιδιά
B	840	2388	4704	7020	2316
DK	1476	2952	4428	5904	1476
D	1656	3312	5148	7296	2148
EL	70,44	216	480	576	96,84
E	288	576	864	1152	288
F	0	1284	2928	4584	1644
IRL	648	1296	2148	3000	852
I	526.79	1338.66	2900.42	4889.81	6092.13
L	1680	4092	7644	11196	3552
NL	936	2112	3276	4752	1236
A	1488	3120	4908	6696	1788
P	300	300	1044	1488	444
FIN	1080	2400	3972	5796	2064
S	1284	2568	4200	6168	2568
UK	1236	2064	2892	3720	828

Πηγή: MISSOC, (http://europa.eu.int/employment_social/missoc2001/f_part9_en.htm) στο: Συμεωνίδου Χ., Μαγδαλινός Μ., 2006, *Πολιτικές για την Οικογένεια στις Χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εναρμόνιση Οικογενειακής και Εργασιακής Ζωής. Ανάλυση Κόστους-Οφέλους για την Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα.

Σημείωση:

D: Για παιδιά από 3-7 ετών. Για το πρώτο παιδί από 0-3 ετών, το μηνιαίο ποσό είναι 135 € και για το πρώτο παιδί από 7-18 ετών, είναι 96 €. Για κάθε επόμενο παιδί από 3-17 ετών, το μηνιαίο ποσό είναι 123 €.

I: Βασισμένο στα εισοδήματα του μέσου εργάτη στην παραγωγή στον τομέα της βιοτεχνίας για το 2000 (OECD). Τα ποσά αντιστοιχούν στα οικογενειακά επιδόματα που δόθηκαν στην Ιταλία κατά την περίοδο 1999-2000.

NL: Βασικό ποσό για οικογένειες με παιδιά από 12 -17 ετών. Για παιδιά από 6-11 ετών, το ποσό είναι ίσο με το 85% του βασικού ποσού και για παιδιά κάτω των 6 ετών, τα οικογενειακά επιδόματα αντιστοιχούν περίπου στο 70% του βασικού ποσού.

A: Για ένα παιδί από 10-19 ετών. Για παιδιά από 6-11 ετών το μηνιαίο ποσό είναι 105 € για το 1^ο παιδί, 118 € για το 2^ο και 131 € για κάθε επιπλέον παιδί.

P: Για παιδιά άνω των 12 μηνών και για οικογενειακό εισόδημα 1,5 φορά κάτω του ελάχιστου μισθού.

Στη Γαλλία, όπου η δημογραφική πολιτική έχει κριθεί εξαιρετικά αποτελεσματική, το σημαντικότερο επίδομα είναι το καθολικό οικογενειακό επίδομα, αν και οι τρέχοντες στόχοι επικεντρώνονται στην υποστήριξη της ανατροφής του πολύ μικρού παιδιού, στην προώθηση της γέννησης του τρίτου παιδιού, στη μείωση της ένδειας των παιδιών και στη διευκόλυνση της συμφιλίωσης μεταξύ εργασίας και οικογενειακής ζωής.

Προτεινόμενη πολιτική με βάση την ανάλυση κόστους – οφέλους

Στη Γ' φάση της μελέτης προτείνονται συγκεκριμένες πολιτικές για την αντιμετώπιση του δημογραφικού ζητήματος της μείωσης της

γονιμότητας και υπολογίζεται το κόστος των προτεινόμενων μέτρων.

Από την ανάλυση των αιτιών μείωσης της γονιμότητας, με βάση τις έρευνες Γονιμότητας που έχουν διεξαχθεί στο ΕΚΚΕ και των στοιχείων της παρούσας μελέτης, προκύπτει ότι η κύρια αιτία υπογεννητικότητας στην Ελλάδα πρέπει να αναζητηθεί στον οικονομικό τομέα. Επειδή δε ο «επιθυμητός» και ο «ιδανικός» αριθμός παιδιών είναι σαφώς υψηλότερος από τον πραγματικό (βλ. Πίνακα 1), η όποια οικογενειακή-δημογραφική πολιτική θα πρέπει να στοχεύει: α) στην αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος και β) στην εξασφάλιση κρατικής υποδομής για τη συμφιλίωση της οικογενειακής και εργασιακής ζωής των ζευγαριών.

Από την ανάλυση των φορολογικών δαπανών της μελέτης, προκύπτει ότι όχι μόνο στερούν από το δημόσιο ένα μεγάλο ποσό εσόδων αλλά, ακόμη, δεν φαίνεται να πραγματοποιούν και τον κοινωνικό τους ρόλο σαν μέσο αναδιανομής του εισοδήματος. Από στοιχεία του Υπουργείου Οικονομικών, προκύπτει ότι από τα 199.350 άτομα των οποίων το εισόδημα ήταν μέχρι 6.000 ευρώ, μόνον 30 έκαναν χρήση των φοροαπαλλαγών! Κατά κανόνα, μια αποτελεσματική δημοσιονομική πολιτική θα πρέπει να στηριχθεί στην άμεση εισοδηματική ενίσχυση.

Στην στήλη 3 του Πίνακα 5, δίνουμε την άμεση εισοδηματική ενίσχυση που θα

προέκυπτε αν δίναμε την φοροαπαλλαγή σαν άμεση εισοδηματική ενίσχυση προσαυξημένη με τις εκπίπτουσες δαπάνες για εκπαίδευση, για υγεία και οικογενειακούς λόγους. Οι δαπάνες αυτές (363,9 ευρώ) προσαυξάνονται ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών. Έτσι, η οικογένεια με 1 παιδί θα έχει προσαύξηση 363,9 ευρώ και μια οικογένεια με 2 παιδιά θα έχει προσαύξηση το διπλάσιο, δηλαδή 727,8 ευρώ, κ.ο.κ. Από τον Πίνακα αυτόν, προκύπτει και η πολιτική ενίσχυσης των πολύτεκνων οικογενειών που θα έπρεπε να εφαρμόσει η Πολιτεία, εστιάζοντας στις οικογένειες με 3 ή περισσότερα παιδιά και με περιορισμένο εισόδημα, για λόγους κοινωνικής αλληλεγγύης.

Πίνακας 5

Ποσοστά άμεσης εισοδηματικής ενίσχυσης στο μέσο εισόδημα ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών
Σενάριο Αναφοράς

Αριθμός παιδιών	Μέσο εισόδημα (€)	Εισοδηματική ενίσχυση (€)	Ποσοστό ενίσχυσης στο εισόδημα
0	6,4 χιλ	0	0
1	15,1 χιλ	452	3,0%
2	17,1 χιλ	933	5,46%
3	15,7 χιλ	1708	10,9%
4	13,9 χιλ	2395	17,14%
5	12,3 χιλ	3140	25,5%
6	12,1 χιλ	3944	32,5%

Πηγή: Συμεωνίδου Χ., Μαγδαληνός Μ., 2006, *Πολιτικές για την Οικογένεια στις Χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εναρμόνιση Οικογενειακής και Εργασιακής Ζωής. Ανάλυση Κόστους-Οφέλους για την Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα.

Επιπλέον, είναι αναγκαία η υποστηρικτική πολιτική στο δημογραφικό τομέα και κυρίως στον τομέα συμφιλίωσης οικογενειακής και εργασιακής ζωής και είναι απαραίτητη τόσο η καθιέρωση της αμειβόμενης –μερικά τουλάχιστον– γονικής άδειας όσο βέβαια και η έμφαση της πολιτικής στον τομέα των βρεφονηπιακών και παιδικών σταθμών. Το θεωρούμε αυτονόητο ότι χωρίς μια τέτοια υποστηρικτική πολιτική τα αποτελέσματα της δημοσιονομικής πολιτικής δεν πρόκειται να έχουν τα επιθυμητά αποτελέσματα.

Για να καλυφθούν κατ' αρχήν οι ανάγκες της χώρας σε πρωινά μόνον τμήματα σχολείων σε δημοτικά, χρειάζονται να κατασκευαστούν συνολικά 86 νέα σχολεία στην Αττική και 309 στην υπόλοιπη χώρα (συνολικό σταθερό κόστος 290,7 εκ. ευρώ). Όσον αφορά τα νηπιαγωγεία, χρειάζονται να κατασκευαστούν 75 στην Αττική και 135 στη λοιπή χώρα με συνολικό σταθερό κόστος 78 εκ. ευρώ. Επιπλέον, για να επεκταθεί ο θεσμός των ολοήμερων σχολείων σε όλα τα δημοτικά και

νηπιαγωγεία της χώρας απαιτείται να γίνουν ολόημερα ακόμη 2.297 δημοτικά και 3.529 νηπιαγωγεία, με κόστος λειτουργίας 48,93 εκ. ευρώ ανά έτος.

Όσον αφορά την ανάγκη σε βρεφονηπιακούς σταθμούς υπολογίζεται ότι πρέπει να κατασκευαστούν συνολικά 3.962 σταθμοί για 100% κάλυψη των παιδιών ηλικίας 1-4 ετών, με συνολικό σταθερό κόστος κατασκευής 580 εκ. ευρώ και λειτουργίας 57,4 εκ. ευρώ το έτος. Ωστόσο, ο θεσμός των βοηθών μητέρων (φύλαξη 5 παιδιών ανά 1 ειδικευόμενη μητέρα) θα μπορούσε να συμβάλει σημαντικά καλύπτοντας το 50% των 357.827 παιδιών ηλικίας 1-4 ετών που είναι σήμερα ακάλυπτα. Για το σκοπό αυτό, θα χρειαζόνταν 35.783 βοηθοί μητέρες με ετήσιο κόστος 183,78 εκ. ευρώ, ενώ αντίστοιχα θα μειωνόταν το κόστος σε σταθμούς.

Σχετικά με τις γονικές άδειες, το κόστος τους, αν διαρκούν επί 1 χρόνο και αμείβονται με το βασικό μισθό, υπολογίζεται για 210.000 εργαζόμενες γυναίκες ηλικίας 25-40

ετών που αναμένεται να αποκτήσουν 1 επιπλέον παιδί, σε 1,5 δις ευρώ άπαξ, αν δε επέλεξαν να εργασθούν 70.000 γυναίκες επιπλέον κάθε χρόνο, το συνολικό κόστος θα ανερχόταν σε 513,6 εκ. ευρώ.

Ενισχύοντας τη γυναικεία απασχόληση, ενισχύεται έμμεσα το οικογενειακό εισόδημα και επομένως η γονιμότητα. Υπολογίζεται ότι μία πολιτική απασχόλησης υπέρ των γυναικών

με στόχο την κάλυψη 468.000 θέσεων εργασίας θα έχει κόστος επιμόρφωσης των γυναικών (10% του βασικού μισθού για 6 μήνες) ισοδύναμο με 158,6 εκ. ευρώ άπαξ και μεταβλητό κόστος (ετήσια επιδότηση των επιχειρήσεων με 30% του βασικού μισθού για κάθε προσλαμβανόμενη γυναίκα) περίπου 1,03 δις €. Το συνολικό κόστος των παραπάνω μέτρων φαίνεται στον Πίνακα 6.

Πίνακας 6

Συνοπτική παρουσίαση κόστους προτεινόμενης πολιτικής και υπολογισμός γενικού κόστους της πολιτικής

Δημοσιονομικό κόστος	2,82 δις/έτος
Νέα σχολεία (για αποφυγή διπλοβάρδιας)	
Δημοτικά	290,7 εκ άπαξ
Νηπιαγωγεία	78 εκ άπαξ
Ολοήμερα δημοτικά και νηπιαγωγεία για πλήρη κάλυψη	
Δημοτικά	19,29 εκ/έτος
Νηπιαγωγεία	29,64 εκ/έτος
Βρεφονηπιακοί σταθμοί	580 εκ άπαξ
	57,42 εκ/έτος
Βοηθοί μητέρες	183,78 εκ/έτος
Απασχόληση	
Κόστος πολιτικής (επιμόρφωση κλπ.)	158,6 εκ άπαξ
Επιδότηση μισθού	951,3 εκ/έτος
Γονικές άδειες	1,5 δις άπαξ
	513,6 εκ/έτος
Συνολικό σταθερό κόστος πολιτικής	2,6 δις άπαξ
Συνολικό μεταβλητό κόστος	4,575 εκ/έτος
Μείον αντικατάσταση επιδομάτων (*)	-753 εκ/έτος
Μείον πρόσθετα φορολογικά έσοδα (**)	-913 εκ/έτος
Συνολικό μεταβλητό κόστος πολιτικής	2,905 δις/έτος

Σημειώσεις: (*) Οι τρέχουσες δαπάνες για οικογενειακά επιδόματα ανέρχονται σε 753 εκ ευρώ ετησίως και θα πρέπει να αφαιρεθούν από τον τελικό υπολογισμό του ετήσιου κόστους της πολιτικής.

(**) Η απώλεια φορολογικών εσόδων του δημοσίου που οφείλεται στις φοροαπαλλαγές έχει υπολογισθεί ότι ανέρχεται στο ποσό των 913 εκ ευρώ ετησίως. Το ποσό αυτό θα πρέπει να αφαιρεθεί από το κόστος της πολιτικής εφόσον η πολιτική στηρίζεται στην αντικατάσταση των φοροαπαλλαγών.

Πηγή: Συμεωνίδου Χ., Μαγδαληνός Μ., 2006, Πολιτικές για την Οικογένεια στις Χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εναρμόνιση Οικογενειακής και Εργασιακής Ζωής. Ανάλυση Κόστους-Οφέλους για την Ελλάδα. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα.

Η συνδυασμένη χρήση των παραπάνω μέτρων μπορεί να οδηγήσει στην αύξηση του μέσου αριθμού των παιδιών ανά γυναίκα αναπαραγωγικής ηλικίας από 1,3 σε 1,72 παιδιά περίπου κατά μέσον όρο. Επιπλέον, η συνδυασμένη χρήση των μέτρων οδηγεί σε σημαντικότερη μείωση του κόστους υλοποίησης της πολιτικής.

Θεωρούμε επίσης αναγκαίο να κάνουμε την εξής επισήμανση. Με τη μετατροπή 3.529 νηπιαγωγείων και 2.297 δημοτικών σχολείων σε ολοήμερα οι οικογένειες εξοικονομούν μια σημαντική δαπάνη από το γεγονός ότι δεν είναι απαραίτητο να στέλνουν τα παιδιά τους σε ιδιωτικά σχολεία, πράγμα που συνδέεται με μια

σημαντική αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος. Φυσικά, η αύξηση αυτή θα έχει περαιτέρω επιδράσεις στη γονιμότητα και με τον τρόπο αυτό βλέπουμε ξεκάθαρα τα πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα που θα έχει η εφαρμογή μιας συνολικής δημογραφικής στη χώρα.

Από τον Πίνακα 6, παρατηρούμε ότι για την υλοποίηση της πολιτικής χρειάζονται περίπου 2,6 δις ευρώ άπαξ και 2,905 δις σε ετήσια βάση. Για να σχηματίσουμε μια εικόνα για το τι μεγέθη αντιπροσωπεύουν τα ποσά αυτά αναφέρουμε ότι οι δαπάνες για την παιδεία και υγεία-πρόνοια του Τακτικού Προϋπολογισμού και του Προϋπολογισμού

Δημοσίων Επενδύσεων ανέρχονται το 2004 σε 5,55 και 4,434 δις ευρώ αντίστοιχα, δηλαδή συνολικά σε 10 δις ευρώ περίπου. Επομένως η πολιτική αν υλοποιηθεί συνεπάγεται ένα ετήσιο κόστος που ανέρχεται περίπου στο 1/3 περίπου του Τακτικού Προϋπολογισμού και του Προϋπολογισμού Δημοσίων Επενδύσεων για την παιδεία, την υγεία και την πρόνοια.

Τέλος, όπως και στην περίπτωση της Γαλλίας, όπου η δημογραφική πολιτική στη-

ρίχθηκε σε ερευνητικά δεδομένα και αντίστοιχες μελέτες, η παρούσα μελέτη μπορεί να αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο για τη χάραξη μιας αποτελεσματικής συνολικής δημογραφικής πολιτικής στην Ελλάδα, αλλά και ειδικότερα μιας πολιτικής για την πολύτεκνη οικογένεια με 3 ή περισσότερα παιδιά.

Ο ηλικιωμένος και η οικογένεια: ηθικά και δεοντολογικά ζητήματα

Γίτσα Κοτταρίδη

Περίληψη

Ο ηλικιωμένος και η οικογένεια σχηματίζουν ένα σύστημα ανθρώπινων αλληλεπιδράσεων, μέσα στο οποίο κάθε μέλος επηρεάζει τα υπόλοιπα. Συνεπώς, η μελέτη του συστήματος είναι ιδιαίτερα σημαντική προκειμένου να καθορισθεί η διαρκής ικανότητα όλων των μελών της οικογένειας να ζουν με τα προβλήματα που δημιουργεί ο ηλικιωμένος. Παρόλο που η θέση αυτών που παρέχουν φροντίδα στην οικογένεια αναγνωρίζεται σταδιακά κατά τη διαμόρφωση πολιτικής, η πραγματοποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων τους αναιρείται από τη συνεχιζόμενη έλλειψη ευαισθητοποίησης των επίσημων φορέων για τις ανάγκες τους και την έλλειψη εμπειρίας στην εκτίμηση αυτών των αναγκών. Προκειμένου να αναπροσανατολισθούν οι υπηρεσίες, είναι απαραίτητο οι οργανώσεις Υγείας και Πρόνοιας να γίνουν περισσότερο συμμετοχικές, ανοικτές και να ενδυναμώνουν τα άτομα. Στο πλαίσιο αυτό, θα πρέπει να επικεντρωθούμε στην εξεύρεση αποτελεσματικών τρόπων για να μοιράζονται οι ευθύνες της φροντίδας μεταξύ των οικογενειών και των επίσημων φορέων παροχής υπηρεσιών

Εισαγωγή

Ένα από τα πλέον εντυπωσιακά φαινόμενα της εποχής μας, το οποίο αποδίδεται κυρίως στη μείωση της γονιμότητας και το οποίο επηρεάζεται επίσης από την επιμήκυνση της διάρκειας της ανθρώπινης ζωής, τη μετανάστευση, την εκβιομηχάνιση και την αστικοποίηση, είναι το φαινόμενο της γήρανσης του πληθυσμού, το φαινόμενο δηλαδή της συνεχούς αυξήσεως της αναλογίας των προσώπων, τα οποία ανήκουν στη γεροντική ηλικία. Το φαινόμενο της γήρανσης του πληθυσμού είναι παγκόσμιο, προσλαμβάνει όμως μεγαλύτερη έκταση στις προηγμένες, τις βιομηχανικές χώρες.

Η πλήρης αυτή ανατροπή των παλαιότερων αναλογιών μεταξύ των διαφόρων

ομάδων ηλικιών έχει προκαλέσει ριζικές αλλαγές στην οικονομική και στην κοινωνική διάρθρωση των χωρών αυτών. Οι αλλαγές αυτές έχουν δημιουργήσει ειδικά προβλήματα και δυσκολίες σε πολλούς τομείς, όπως οι κοινωνικές ασφαλίσεις, η εργασία, η υγεία, οι υπηρεσίες κοινωνικής προστασίας, η στέγαση, η ψυχαγωγία.

Το φαινόμενο της γήρανσης του πληθυσμού, που βιώνει η Ευρώπη στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, έχει σημαντικό αντίκτυπο και στην οικογένεια. Οι αλλαγές που επιτελούνται – κοινωνικές, οικονομικές, δημογραφικές – γεννούν ερωτηματικά ως προς τη δυνατότητα ανάληψης της περίθαλψης των ηλικιωμένων από το παραδοσιακό οικογενειακό πλαίσιο (η κύρια πηγή φροντίδας για τους ηλικιωμένους).

Πιέσεις στο σύστημα φροντίδας που βασίζεται στην οικογένεια

Σε όλες τις χώρες, τα συστήματα φροντίδας, που βασίζονται στην οικογένεια, δέχονται διαφόρων ειδών πιέσεις, κοινωνικο-δημογραφικές, οικονομικές, πολιτικές, πράγμα το οποίο υποδηλώνει ότι η αλλαγή είναι πολύ πιθανότερη από τη διατήρηση της υπάρχουσας κατάστασης (Walker A., 1998, pp.142-144).

Με τη γήρανση του πληθυσμού, το μέγεθος του ποσοστού των ηλικιωμένων, που χρειάζονται φροντίδα, αυξάνεται, ενώ η αύξηση του ποσοστού αδυναμίας και άνοιας και οι μεγαλύτερες περίοδοι εξάρτησης από τους άλλους υποδηλώνουν ουσιαστικές αλλαγές στη φύση και στη διάρκεια της φροντίδας.

Δεν είναι, όμως, σημαντική μόνο η γήρανση του πληθυσμού αλλά και ο συνδυασμός της με άλλες κοινωνικο-δημογραφικές αλλαγές. Η αύξηση των διαζυγίων, η διάσπαση των οικογενειών, η επαγγελματική απασχόληση των γυναικών και η τάση για μικρότερες οικογένειες σημαίνει ότι η οικογένεια, σήμερα, έρχεται αντιμέτωπη με την προοπτική φροντίδας των ηλικιωμένων συγγενών για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και με λιγότερα διαθέσιμα άτομα να προσφέρουν βοήθεια. Σε συνδυασμό με τις αλλαγές στη φύση των χρόνιων νόσων, οι οποίες είναι συχνά εξελικτικές κατά την προχωρημένη ηλικία, αυτό σημαίνει ότι τα μέλη της οικογένειας εισέρχονται σε νέες σχέσεις φροντίδας μεταξύ των γενεών τόσο από την άποψη της έντασης όσο και της διάρκειας ενώ, παράλληλα, και οι δύο πλευρές πρέπει να

αντιμετωπίσουν τα βάρη που ενδέχεται να δημιουργήσουν αυτές οι σχέσεις. Το αναπόφευκτο αποτέλεσμα είναι ότι η αυξανόμενη συχνότητα θα προκαλέσει τη διάσπαση αυτών των σχέσεων φροντίδας, εξαιτίας της κόπωσης αυτών που την παρέχουν (αποτέλεσμα η αυξανόμενη ζήτηση παροχής υπηρεσιών, συχνά κλειστού χαρακτήρα).

Ένα άλλο σημείο αυτού του κοινωνικο-δημογραφικού πλέγματος είναι η τάση των ηλικιωμένων να ζουν μόνοι τους. Αυτό αποτελεί, εν μέρει, τμήμα της δημογραφικής αλλαγής και της γεωγραφικής κινητικότητας, αλλά αντανακλά επίσης την επιθυμία για ξεχωριστές κατοικίες τόσο από την πλευρά των ηλικιωμένων όσο και από την πλευρά των νέων ατόμων.

Εκτός από τις κοινωνικο-δημογραφικές, υπάρχουν πολιτικές και οικονομικές πιέσεις που μπορούν να υποσκάψουν την οικογενειακή φροντίδα. Σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπάρχει η ανησυχία σχετικά με το οικονομικό κόστος που επιφέρει η γήρανση του πληθυσμού –όσον αφορά τις συντάξεις, τις υγειονομικές και κοινωνικές υπηρεσίες– στην οποία προστίθενται οι πολιτικές ανησυχίες σχετικά με τις φορολογικές συνέπειες των αυξανόμενων δαπανών της κοινωνικής πρόνοιας.

Οι συνέπειες αυτών των πολιτικών και οικονομικών πιέσεων, όσον αφορά τη δημόσια παροχή, στις περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι ένας απαραίτητος περιορισμός κόστους που, καθιερώνει την αρχή ότι οι άνθρωποι θα πρέπει να λαμβάνουν φροντίδα στο ίδιο τους το σπίτι, για όσο το δυνατόν μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, και προωθεί την αναζήτηση φθηνότερων μορφών φροντίδας. Παράλληλα, υπάρχει η επιθυμία να αναλάβει η οικογένεια ακόμα περισσότερες ευθύνες και να προωθηθεί η ανάπτυξη των ιδιωτικών και εθελοντικών τομέων σε αντικατάσταση του δημόσιου τομέα. Επομένως, ο κίνδυνος για το σύστημα φροντίδας, που βασίζεται στην οικογένεια, είναι ότι, όσο διαμορφώνουν πολιτικές, αντί να διαφυλάξουν τα καλύτερα από τα γνωρίσματα του συστήματος αυτού, θα το υπερφορτώσουν με προσδοκίες, ακριβώς τη στιγμή που βιώνει μία μεταβατική φάση.

Οι διπλές πιέσεις, κοινωνικο-δημογραφικές και πολιτικο-οικονομικές, έχουν αντίκτυπο τόσο στη φύση και στο μέγεθος της φροντίδας, που παρέχεται στους ηλικιωμένους από την οικογένεια, όσο και στις αρμονικές

σχέσεις μεταξύ των γενεών. Υποδηλώνουν ότι το σύστημα φροντίδας, που βασίζεται στην οικογένεια, θα εξακολουθήσει να εξελίσσεται, ενώ ο ρυθμός της αλλαγής θα είναι διαφορετικός στα διάφορα κράτη.

Η Ελλάδα είναι μία από τις χώρες όπου ακόμα η οικογένεια είναι ισχυρή. Ως προς τις οικογενειακές σχέσεις των ηλικιωμένων, σχετικές έρευνες έχουν δείξει ότι υπάρχει αρμονία μεταξύ των γενεών και ότι η οικογένεια παραμένει το επίκεντρο στη συναισθηματική και κοινωνική ζωή των ηλικιωμένων. Επίσης, έχει παρατηρηθεί ότι η έλλειψη οικογένειας είναι δυσμενής προϋπόθεση για τα γηρατειά. Η σημασία της από απόψεως ψυχικής και σωματικής υγείας για τους ανήκοντες σ' αυτήν την κατηγορία είναι προφανής. Οι οικογενειακοί δεσμοί παίζουν σημαντικό ρόλο στη ζωή των ηλικιωμένων και είναι σημαντικοί προσδιοριστικοί παράγοντες όσον αφορά το επίπεδο ικανοποίησης από τη ζωή ή το ηθικό τους στο στάδιο αυτό της ζωής (Pitsiou E., 1986, σ. 212). Ακόμη, έχει παρατηρηθεί ότι, ενώ η απομόνωση μειώνει τις δυνατότητες αντίστασης στην ασθένεια καθώς και εκείνες της επιβίωσης, οι οικογενειακοί δεσμοί προάγουν την υγεία και προστατεύουν τα άτομα από ασθένειες και από τα ψυχο-κοινωνικά άγχη καθώς και από τις φθοροποιούς τους επιπτώσεις στην υγεία. Πορίσματα ερευνών έχουν δείξει ότι οι ηλικιωμένοι που ζουν σε ειδικές συνθήκες διαβίωσης –μόνοι, χήροι, εγκαταλελειμμένοι– κάνουν πολύ μεγάλη χρήση υπηρεσιών υγείας ή παρουσιάζουν υψηλή θνησιμότητα (Σουτζό-γλου-Κοτταρίδη Γ., 1986, σ. 145, 147).

Ωστόσο, παρ' όλο που δεν έχουμε αξιόπιστα στοιχεία, υπάρχει και στη χώρα μας μία ευρέως διαδεδομένη αντίληψη, από την πλευρά των ίδιων των ηλικιωμένων, ότι η οικογένεια είναι, σήμερα, λιγότερο πρόθυμη να αναλάβει τη φροντίδα των ηλικιωμένων συγγενών από ό,τι στο παρελθόν, αφού οι ηλικιωμένοι, ως επί το πλείστον, είναι άτομα εξαρτημένα, που δημιουργούν στην οικογένεια οικονομικές επιβαρύνσεις, σωματική κόπωση, μείωση της ελευθερίας κινήσεων (Εμκε-Πουλοπούλου Ή., 1998, σ. 294). Δεν υπάρχουν αντικειμενικές μαρτυρίες σχετικά με τη μείωση της προθυμίας για παροχή φροντίδας, αλλά οι παράγοντες, που έχουν προαναφερθεί, υποδηλώνουν ότι η ικανότητα της οικογένειας να παρέχει φροντίδα είναι πλέον περιορισμένη.

Τα ερωτηματικά, λοιπόν, που γεννώνται και εδώ είναι ως προς το βαθμό στον οποίο η οικογένεια θα συνεχίσει να είναι ο κύριος φορέας φροντίδας και υποστήριξης για τους ηλικιωμένους συγγενείς.

Επιπτώσεις της φροντίδας στα μέλη της οικογένειας που την παρέχουν

Παρόλο που οι περισσότεροι ηλικιωμένοι ζουν με τις οικογένειές τους, η σχετική έρευνα, γενικά, έχει αγνοήσει τις επιπτώσεις της περίθαλψης στα άλλα μέλη της οικογένειας. Η περίθαλψη του ηλικιωμένου συχνά προκαλεί κρίση στην οικογένεια. Η έλλειψη κατανόησης της δοκιμασίας που περνούν αυτές οι οικογένειες αποτελεί ένα σοβαρό μειονέκτημα των περισσότερων ερευνών. Ακόμα, λίγοι είναι οι ερευνητές που έχουν περιλάβει, σε σχετικές με το θέμα μελέτες, τις αντιλήψεις και τα συναισθήματα του περιθαλπόμενου ηλικιωμένου απέναντι στο οικογενειακό του περιβάλλον. Συχνά, ο τρόπος διαβίωσης των ηλικιωμένων δεν ταυτίζεται απόλυτα με τις προτιμήσεις τους (Εμκε-Πουλοπούλου Η., 1999, σ. 391).

Ο ηλικιωμένος και η οικογένεια σχηματίζουν ένα σύστημα ανθρωπίνων αλληλεπιδράσεων μέσα στο οποίο κάθε μέλος επηρεάζει τα υπόλοιπα. Συνεπώς, η μελέτη του συστήματος είναι ιδιαίτερα σημαντική, προκειμένου να καθοριστεί η διαρκής ικανότητα όλων των μελών της οικογένειας να ζουν με τα προβλήματα που δημιουργεί ο ηλικιωμένος.

Οι μεταβλητές που φανερόνουν την ικανότητα του οικογενειακού συστήματος να αντεπεξέλθει στην περίθαλψη του ηλικιωμένου συγγενούς στο σπίτι δεν είναι σαφώς καθορισμένες. Όπως έχουν διαπιστώσει ορισμένοι ερευνητές, η περίθαλψη στο σπίτι δεν είναι για όλους η κατάλληλη. Πρέπει να κρίνουμε κατά περίπτωση αν αυτή είναι εφικτή, εκτιμώντας τις ανάγκες του ηλικιωμένου και την ικανότητα της οικογένειας να αντεπεξέλθει σ' αυτές τις ανάγκες. Ακόμα και όταν οι άνεσις διαβίωσης είναι επαρκείς, η συναισθηματική προσαρμογή που θα χρειαστεί δεν πρέπει να υποτιμάται (Σουτζόγλου-Κοτταρίδη Γ., 1987, σ. 194-195).

Ελάχιστη προσοχή έχει δοθεί στις επιπτώσεις που έχει η περίθαλψη στο σπίτι στην ποιότητα ζωής των νοσηλευόμενων. Στους ανθρώπους αυτούς διαπιστώθηκαν υψηλά

επίπεδα ανησυχίας, κατάθλιψης και άγχους. Όλες οι παράμετροι έδειξαν ότι ο νοσηλευτικός τους ρόλος είχε μεγάλο αντίκτυπο στη φυσική και πνευματική τους υγεία, στην ευζωία και στην ποιότητα της ζωής τους (Pinguart M., Sörensen S., 2003, p. 250).

Στη χώρα μας, περίπου οι μισοί από τους ηλικιωμένους αναλαμβάνονται από τους ή τις συζύγους τους. Αλλά και οι ίδιοι οι σύζυγοι είναι ηλικιωμένοι και, επομένως, αποτελούν νέα πρόκληση στους φορείς κοινωνικής φροντίδας. Η εξάντληση είναι ένας κίνδυνος που απειλεί τα ηλικιωμένα ζευγάρια. Οι ηλικιωμένοι που εξυπηρετούν αφιερώνουν πολύ περισσότερο χρόνο και κόπο στη φροντίδα απ' ό,τι οι νεότεροι και έχουν τις λιγότερες πιθανότητες να λάβουν υπηρεσίες υποστήριξης. Ισχυρές ενδο-οικογενειακές εξαρτήσεις και αισθήματα ενοχής παρεμποδίζουν την κατάλληλη παροχή κοινωνικών υπηρεσιών. Τα αισθήματα ενοχής παίζουν σημαντικό ρόλο στις σχέσεις μεταξύ των γενεών, ιδιαίτερα όταν ένας ηλικιωμένος γονέας περιθάλπεται από τα παιδιά του. Από τη μία μεριά αναδεικνύουν ισχυρούς δεσμούς στοργής, από την άλλη, όμως, μπορεί να προκαλέσουν πρόσθετη επιβάρυνση στον περιθάλποντα, π.χ. δυσκολία να καταβάλει επαρκείς νοσηλευτικές προσπάθειες, ή κατάθλιψη (Κοτταρίδη Γ., 1996, σ. 454).

Η κακομεταχείριση του ηλικιωμένου μέσα στην οικογένεια

Για μερικές οικογένειες, η περίθαλψη ηλικιωμένων επιφέρει καταπίεση που οδηγεί στην κακομεταχείριση των ηλικιωμένων. Οι ηλικιωμένοι και οι οικογένειές τους αισθάνονται ντροπή, αποσύρονται από τους άλλους και πιστεύουν ότι δεν υπάρχει τρόπος να αλλάξουν την κατάστασή τους. Μία ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας δίνει τέσσερις παράγοντες ως αιτιολογία της κακοποίησης των ηλικιωμένων: ψυχοπαθολογία, σχέσεις υποχρεωτικής αλληλεξάρτησης, εξωγενές άγχος και κοινωνική απομόνωση. Περιγράφονται τέσσερις κατηγορίες κακοποίησης: σκόπιμη σωματική κακοποίηση, εσκεμμένη παραμέληση, ακούσια παραμέληση και μακροχρόνια δυσλειτουργία των οικογενειακών σχέσεων. Πιθανοί ένοχοι κακοποίησης είναι μέλη της οικογένειας, που συνήθως συγκατοικούν με το ηλικιωμένο άτομο, όπως η ηλικιωμένη σύζυγος ή ο ηλι-

κιωμένος σύζυγος, ανύπανδρες ηλικιωμένες αδελφές, κόρες, γιοι, νύφες, εγγόνια, αλλά ακόμη και το υπηρετικό προσωπικό (Johnson T., 1985, p. 393).

Το συμπέρασμα που προκύπτει από τις ελληνικές επιστημονικές εργασίες είναι ότι, η ελληνική κοινωνία δεν αντιμετωπίζει, προς το παρόν τουλάχιστον, σοβαρό πρόβλημα κακοποίησης ή παραμέλησης των ηλικιωμένων μέσα στην οικογένεια, ότι τα βαριά περιστατικά είναι ελάχιστα και ότι, στις περισσότερες περιπτώσεις, πρόκειται για ψυχολογική-λεκτική κακοποίηση. Ωστόσο, για το ηλικιωμένο άτομο, αυτή η μορφή κακοποίησης ενδέχεται να είναι το ίδιο οδυνηρή, αν όχι και περισσότερο, με τη σωματική. Σπάνια η παραμέληση πηγάζει από κακή πρόθεση. Συνήθως, είναι αποτέλεσμα των απαιτήσεων της κατάστασης, που είναι πέρα από τις σωματικές και ψυχικές δυνάμεις των φροντιστών. Με άλλα λόγια, η κακοποίηση έχει άμεση σχέση με το σημαντικό, και όχι σπάνια δυσβάστακτο, βάρος που η φροντίδα των ηλικιωμένων σημαίνει για την οικογένεια, η οποία προσπαθεί, χωρίς ουσιαστική βοήθεια από την πολιτεία, να εκπληρώσει αυτή την ανάγκη. Το άγχος του φροντιστή είναι ο σημαντικός παράγοντας. Μπορεί να περιλαμβάνει οικονομικά βάρη, περιορισμό στις δραστηριότητές του, δυσχέρειες στις οικογενειακές σχέσεις, προσωπικά προβλήματα, κούραση, ατυχήματα, προβλήματα υγείας, κοινωνική απομόνωση. Κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνθήκες, όπως έλλειψη χώρου, σύγκρουση των γενεών και αλλαγές των ρόλων είναι, επίσης, σημαντικοί παράγοντες στην κακοποίηση (Εμκε-Πουλοπούλου Η., 1998, σ. 297-299).

Η σχέση μεταξύ της οικογένειας και της δημόσιας πολιτικής

Με τα δεδομένα στοιχεία, δεν μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι ηλικιωμένοι λαμβάνουν όλη τη φροντίδα που χρειάζονται, είτε από την οικογένεια, είτε από επαγγελματίες και, πράγματι, μαρτυρείται ένα χάσμα όσον αφορά την περίθαλψη.

Το ενδιαφέρον και οι μέθοδοι που αναπτύσσονται, τα τελευταία χρόνια, απηχούν μία μετάβαση από την έμφαση στην ιδρυματική περίθαλψη στην έμφαση στην περίθαλψη στο σπίτι για τα ηλικιωμένα άτομα. Έτσι, παρατηρείται ανάπτυξη των προγραμμάτων

ανοικτής περίθαλψης (οικιακή βοήθεια, επισκέψεις νοσοκόμων στο σπίτι). Οι τάσεις αυτές, όμως, και η αναζωογόνηση της αντίληψης των επιβλαβών συνεπειών της ιδρυματικής ζωής είναι άραγε αποτέλεσμα συνειδητής ανάλυσης και σκόπιμης πολιτικής; Ή πρόκειται μάλλον για τρόπους προσαρμογής σε μια κρίση που δημιουργήθηκε με την αλλαγή των οικογενειακών προτύπων, την αύξηση του αριθμού των ηλικιωμένων και την οικονομική ύφεση; (Κοτταρίδη Γ., 1996, σ. 453).

Η σχέση μεταξύ της οικογένειας και της δημόσιας πολιτικής είναι πολύ στενή. Η αλληλοσύνδεση της επίσημης φροντίδας στους υπερήλικες με την οικογενειακή περίθαλψη έχει απασχολήσει τόσο την έρευνα όσο και την πρακτική δραστηριότητα. Το ενδιαφέρον που δημιουργήθηκε οφείλεται, εν μέρει, στην αναγνώριση της σημαντικής συνεισφοράς των συγγενών, των γειτόνων και των φίλων. Όμως, είναι σχεδόν βέβαιο ότι το κίνητρο είναι το οικονομικό. Οι κυβερνήσεις των προηγμένων κρατών έχουν κρίνει αναγκαία την περικοπή των προϋπολογισμών που διατίθενται στον τομέα της υγείας και της κοινωνικής πρόνοιας. Έτσι, έχουν αναζητήσει οικονομικότερες ή χωρίς δαπάνες (για το κράτος) μορφές παροχής υπηρεσιών. Σ' αυτό το πλαίσιο, η επίσημη φροντίδα έχει λειτουργήσει κυρίως ως υποκατάστατο της οικογενειακής φροντίδας και, σχεδόν σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, δεν έχουν επενδυθεί αρκετά σε δομές και μέσα φροντίδας από την κοινότητα. Πριν από την εξέταση των προσπαθειών για τη δημιουργία τέτοιου είδους διασυνδέσεων, πρέπει να προηγηθεί μία κριτική θεώρηση των υφισταμένων απόψεων για τη φύση, την ποιότητα, τη διάρκεια και την αποδεξιμότητα της οικογενειακής περίθαλψης. Μεταξύ των μύθων που πρέπει να τεθούν υπό αμφισβήτηση είναι η άποψη ότι η περίθαλψη που προσφέρει η οικογένεια είναι η προτιμότερη μορφή φροντίδας και ότι η υποστήριξη των υπαρχόντων περιθαλπόντων είναι μια εύλογη πρόταση για την κοινωνική πρόνοια (Σουτζόγλου-Κοτταρίδη Γ., 1987, σ. 199-200).

Πορίσματα ερευνών έχουν δείξει ότι πολλές οικογένειες δεν μπορούν, δεν διατίθενται, δεν έχουν κίνητρο ή είναι ακατάλληλες να παράσχουν περίθαλψη σε εξαρτώμενους ηλικιωμένους συγγενείς. Παρ' όλα αυτά, η κυβερνητική πολιτική πολλών κρατών προωθεί την περίθαλψη των ηλικιωμένων από την οικογένεια ως έναν τρόπο

περιορισμού των δημοσίων δαπανών και επαναβεβαίωσης της ευθύνης των παιδιών προς τους γονείς. Κάποια κράτη έχουν προτείνει την υποχρεωτική περίθαλψη των ηλικιωμένων από την οικογένεια, και άλλα έχουν υποστηρίξει την έγκριση παροχών στην οικογένεια ή φορολογικών ελαφρύνσεων, που θα ενθαρρύνουν τις οικογένειες να περιθάλπουν υπερήλικες συγγενείς τους. Η νομοθετική επιβολή της περίθαλψης από την οικογένεια μπορεί να θεωρηθεί φανερός εξαναγκασμός, ενώ η οικονομική βοήθεια μια πιο εκλεπτυσμένη μορφή εξαναγκασμού. Εξάλλου, οι υποχρεώσεις μέσα στην οικογένεια είναι ηθικού μάλλον παρά νομικού χαρακτήρα (Κοτταρίδη Γ., 1996, σ. 456).

Λόγω του ότι η διαγενεακή φροντίδα στην οικογένεια προέρχεται από ένα αμάλγαμα αμοιβαιότητας, τρυφερότητας και καθήκοντος μπορεί να περιλαμβάνει την καλύτερη μορφή φροντίδας που υπάρχει, αφού προσφέρεται ελεύθερα μεταξύ ανθρώπων, που αγαπούν ο ένας τον άλλον. Από την άλλη πλευρά, μπορεί να είναι η χειρότερη μορφή φροντίδας που μπορεί να φανταστεί κανείς, αν οι σχέσεις φροντίδας επιβάλλονται στα μέλη της οικογένειας, χωρίς αμοιβαία αγάπη και σεβασμό. Αυτό αποτελεί ένα σοβαρό πρόβλημα για τα συστήματα φροντίδας τα οποία βασίζονται σε μια «οικογενειοκρατική» ιδεολογία. Μπορεί να απουσιάζει η ευαισθησία για την πιθανή ποικιλία των οικογενειακών σχέσεων και, επομένως, να επιβάλλονται ρόλοι επιβλαβείς σ' αυτούς που παρέχουν φροντίδα στο οικογενειακό πλαίσιο. Η συνειδητοποίηση ότι η φροντίδα στην οικογένεια μπορεί, κάτω από ορισμένες συνθήκες, να είναι επιβλαβής συνδυάζεται με τα πορίσματα ερευνών που, όπως έχει ήδη αναφερθεί, δείχνουν ότι η φροντίδα συνεπάγεται κόστος –οικονομικό, σωματικό, κοινωνικό, ψυχολογικό– καθώς και οφέλη (Walker A., 1998, pp.145-146).

Παρ' όλο που η θέση αυτών που παρέχουν φροντίδα στην οικογένεια αναγνωρίζεται σταδιακά κατά την κατάρτιση πολιτικής, η πραγματοποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων τους αναιρείται από τη συνεχιζόμενη έλλειψη ευαισθητοποίησης των επίσημων φορέων για τις ανάγκες τους και την έλλειψη εμπειρίας στην εκτίμηση αυτών των αναγκών. Επομένως, τόσο οι διαδικασίες εκτίμησης των αναγκών, όσο και οι υπηρεσίες που παρέχονται στη συνέχεια, συχνά, αποτυγχάνουν να λάβουν υπ' όψιν το δυναμισμό, τις συγκυρίες και τη διαχρο-

νικότητα της φροντίδας από την οικογένεια. Τα αποτελέσματα είναι η αδυναμία κατανόησης της σχέσης φροντίδας, του νοήματος της φροντίδας, για εκείνους που την παρέχουν και, κατά συνέπεια, η υποεκτίμηση των αναγκών αυτών που παρέχουν φροντίδα. Είναι γεγονός ότι οι επαγγελματίες έχουν πολύ περιορισμένη αντίληψη για εκείνους που αναλαμβάνουν τη φροντίδα μέσα στην οικογένεια (Walker A., 1998, p. 146).

Η εξάρτηση του ηλικιωμένου είναι μια περίπλοκη διαδικασία με ατομικές ιδιαιτερότητες, που παραλλάσσουν μέσα στο χρόνο σύμφωνα με πολλές μεταβλητές. Τόσο η φυσική όσο και η κοινωνική εξάρτηση αυξάνουν με την πάροδο της ηλικίας ως προς τη συχνότητα και τη σοβαρότητά τους. Μεταξύ των παραγόντων με την πιο σημαντική επίδραση συγκαταλέγονται η ασθένεια με τις επιπλοκές της, η οικονομική θέση, οι συνθήκες στέγασης και η οικογενειακή κατάσταση.

Οι παρεμβάσεις των πολιτικών μπορούν να έχουν μείζονα σημασία στην έκταση και τη διάρκεια της παροχής βοήθειας μεταξύ των γενεών στην οικογένεια. Ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούν τα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας, το είδος και η ποιότητα των μέτρων που λαμβάνει η πολιτική, μπορεί να επηρεάσει τόσο την ποιότητα όσο και την ποσότητα της οικογενειακής φροντίδας. Επίσης, η υπερβολικά αυστηρή και περιορισμένη διάθεση των υπηρεσιών στήριξης μπορεί να καταστήσει πιο αδύνατη, αντί να επεκτείνει τη φροντίδα που παρέχεται από την οικογένεια. Θα έπρεπε να εξετασθούν, διεξοδικά, οι διεθνείς εμπειρίες με παρόμοιες πολιτικές τακτικές και οι συνέπειες για την οικογένεια (όπως το κοινωνικό, ψυχολογικό και φυσικό κόστος) και για τον υπερήλικα (όπως η κακοποίηση, η κακομεταχείριση και οι ενοχές). Θα έπρεπε επίσης να εξετασθούν ζητήματα ηθικής και μεθοδολογίας (είναι άραγε σωστό να επιβληθεί νομοθετικά η μέριμνα, και ποιοι οι τρόποι καθορισμού των ευθυνών) και προβλήματα σχετικά με τη διασφάλιση ότι η οικονομική βοήθεια στις οικογένειες θα χρησιμοποιηθεί για την περίθαλψη του ηλικιωμένου συγγενούς. Αν και πολλές οικογένειες μπορεί να ωφεληθούν από μία κρατική υποστήριξη, οι κυβερνήσεις δεν θα έπρεπε να «επιβάλλουν» τους υπερήλικες συγγενείς στις οικογένειές τους, ούτε να παρέχουν λανθασμένα κίνητρα (οικονομικά οφέλη ή ντροπή) για την προσφορά τέτοιας φροντίδας (Κοτταρίδη Γ., 1996, σ. 456-457 και Walker A., 1998, p.145).

Υποστήριξη της φροντίδας από την οικογένεια

Δεν είναι πλέον ρεαλιστικό να υποθέτουμε ότι η φροντίδα των ηλικιωμένων μπορεί να αναληφθεί αποκλειστικά από την οικογένεια. Για λόγους που είναι προφανείς, δεν είναι δυνατόν ούτε ο δημόσιος τομέας να αναλάβει τις λειτουργίες φροντίδας της οικογένειας, αλλά ούτε είναι και επιθυμητό, από τη στιγμή που η φροντίδα από την οικογένεια μπορεί να περιλαμβάνει μοναδικά στοιχεία και να παρέχει ιδιοσυγκρασιακές λειτουργίες, οι οποίες είναι αδύνατον να ενταχθούν στη γραφειοκρατική διαδικασία. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην έντονη συνειδητοποίηση, όσων διαμορφώνουν πολιτικές, ως προς την ανάγκη να υποστηρίζεται η φροντίδα της οικογένειας και, σε ορισμένες περιπτώσεις, να κατανέμεται πιο αποτελεσματικά η σχέση μεταξύ επίσημων φορέων, που παρέχουν φροντίδα, και της οικογένειας (Walker A., 1998, pp.144,146).

Υπάρχουν ήδη μεγάλες διαφορές μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών στο βαθμό που η οικογένεια λαμβάνει υποστήριξη από επίσημες ή επαγγελματικές υπηρεσίες φροντίδας. Είναι, όμως, αμφισβητήσιμο αν υπάρχει σύστημα κοινωνικής πρόνοιας στην Ευρώπη που να ανταποκρίνεται επαρκώς στις ανάγκες αυτών που παρέχουν φροντίδα μέσα στην οικογένεια.

Η αναζήτηση στρατηγικών για την εξασφάλιση της ευημερίας των ηλικιωμένων πολιτών αλλά και των οικογενειών, που τους περιθάλπουν, έχει πια άμεση προτεραιότητα.

Προκειμένου να αναπροσανατολιστούν οι υπηρεσίες, είναι απαραίτητο οι οργανώσεις υγείας και πρόνοιας να γίνουν περισσότερο συμμετοχικές, ανοικτές και να ενδυναμώνουν τα άτομα. Μία προσέγγιση που βασίζεται στην ενδυνάμωση θα στόχευε να δώσει την έμπρακτη ευκαιρία, τόσο στους ηλικιωμένους όσο και σ' αυτούς που τους φροντίζουν, να προσδιορίσουν τις ανάγκες τους και τις υπηρεσίες που απαιτούνται για να τις ικανοποιήσουν. Όμως, πορίσματα ερευνών υποδεικνύουν πόσο δύσκολο είναι να οργανωθεί στην πράξη μια προσέγγιση με προσανατολισμό στον χρήστη και σ' αυτόν που τον φροντίζει. Η συνεργασία με αυτούς που παρέχουν φροντίδα στο οικογενειακό πλαίσιο είναι ένας νέος και δύσκολος ρόλος για τους επαγγελματίες, επειδή δεν υπάρχει παράδοση

εξειδίκευσης σ' αυτόν τον τομέα. Επομένως, επειδή οι επαγγελματίες δεν έχουν γνώσεις και εμπειρία στη συνεργασία με όσους παρέχουν φροντίδα μέσα στην οικογένεια, χρειάζεται ειδική κατάρτιση ώστε να είναι ικανοί να κατανοούν και να στηρίζουν τη σχέση φροντίδας. Τα βήματα αυτά θα βοηθήσουν να εξασφαλιστεί ότι, οι ανάγκες αυτών που φροντίζουν λαμβάνονται επαρκώς υπ' όψιν, κατά την παροχή υπηρεσιών, και ότι οι ίδιοι οι φροντιστές έχουν ενδυναμωθεί για τους ρόλους τους. Εξάλλου, είναι καθοριστικό να δίνεται η ευκαιρία στους φροντιστές να επιλέγουν τις ευθύνες φροντίδας που θα αναλάβουν (Walker A., 1998, pp.147-148).

Στο πλαίσιο αυτό, είναι ιδιαίτερα σημαντικό, κατά την κατάρτιση πολιτικών, να επικεντρωθούμε στην εύρεση αποτελεσματικών τρόπων για να μοιράζονται οι ευθύνες της φροντίδας μεταξύ των οικογενειών και των επίσημων φορέων παροχής υπηρεσιών.

Τα τελευταία χρόνια, το δίλημμα τού εάν η περίθαλψη των ηλικιωμένων θα πρέπει να παρέχεται σε ίδρυμα ή μέσω υπηρεσιών περίθαλψης στο σπίτι έχει γίνει το επίκεντρο σειράς ερευνών. Το ζήτημα των μέσων διάκρισης των ηλικιωμένων εκείνων, που οι ιατρο-κοινωνικές ανάγκες τους μπορούν να ικανοποιηθούν μέσω ενός προγράμματος περίθαλψης στο σπίτι, χωρίς να υποβαθμίζεται η ποιότητα ζωής της οικογένειας, και εκείνων που χρειάζονται εισαγωγή σε ίδρυμα, είτε λόγω ειδικών νοσηλευτικών αναγκών, είτε γιατί η οικογένεια δεν είναι σε θέση να τους φροντίσει, πρέπει να είναι ζήτημα προτεραιότητας για το ιατρικό και υγειονομικό προσωπικό. Το όλο σύστημα περίθαλψης πρέπει να είναι ευέλικτο, συντονισμένο και ενοποιημένο για να μπορεί να γίνεται ομαλά η μετάβαση του ηλικιωμένου από το σπίτι στο ίδρυμα και αντίστροφα, ανάλογα με εκείνο που υπαγορεύουν οι περιστάσεις. Ακόμη, θα πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν οι ηθικές, οι ψυχολογικές και οι κοινωνικές πλευρές πριν καταλήξει κανείς σε οποιαδήποτε απόφαση σχετικά με το πώς και το πότε θα πρέπει να ενεργήσει (Κοτταρίδη Γ., 1996, σ. 457).

Στη χώρα μας, ο αριθμός των ηλικιωμένων που ζουν σε ιδρύματα αυξάνεται με ταχύ ρυθμό. Παράλληλα, οι υπηρεσίες που παρέχουν περίθαλψη στο σπίτι για τους ηλικιωμένους έχουν επεκταθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Οι αλλαγές αυτές οφείλονται, προφανώς, στις κοινωνικο-δημογραφικές, οικονομικές και πολιτικές μεταβολές, που ήδη

έχουν αναφερθεί, αλλά και στη μειωμένη ικανότητα των οικογενειών να περιθάλπουν τους ηλικιωμένους συγγενείς. Η επίδραση των μεταβολών αυτών είναι τόσο ισχυρή, ώστε η πρόσφατη ανάπτυξη της επίσημης φροντίδας και της οικογενειακής περίθαλψης δεν μπορεί να καλύψει πλήρως τις ανάγκες. Έτσι, πολύ συχνά, εξασθενημένοι ηλικιωμένοι περιθάλπονται από οικογένειες των οποίων η ικανότητα δεν είναι επαρκής για να προσφερθεί η απαραίτητη περίθαλψη. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, η ποιότητα της περίθαλψης είναι πολύ χαμηλή και η θυσία της περιθάλπουσας οικογένειας πολύ μεγάλη. Καθώς οι δημογραφικές και κοινωνικές μεταβολές αναμένεται να επιταχυνθούν περισσότερο στο μέλλον, πολλοί κοινωνικοί γεροντολόγοι πιστεύουν ότι η Ελλάδα πρέπει να αποκτήσει ένα πολύ ανεπτυγμένο σύστημα κοινωνικών υπηρεσιών για τους ηλικιωμένους, αν και, χάρη στην παράδοσή μας, το σχετικό μέγεθος ενός τέτοιου συστήματος μπορεί να είναι κάπως μικρότερο σε σύγκριση με τα αντίστοιχα συστήματα των δυτικών βιομηχανικών χωρών.

Ακόμη, το θέμα της στάσης απέναντι στο γήρας είναι πολύ σημαντικό, ιδιαίτερα με τις σημερινές δημογραφικές συνθήκες, και απαιτεί διεξοδικότερη εξέταση. Η μελέτη των στερεοτύπων που έχουν διαμορφώσει την αντίληψη των νέων, ιδίως όμως των ηλικιωμένων, για το γήρας είναι πρωταρχικής σημασίας για το σχεδιασμό και την πραγματοποίηση οποιασδήποτε παρεμβατικής κοινωνικής δραστηριότητας (Αμηρά Α., 1991, σ. 169 και Hummert M., 1990, p.182).

Η χώρα μας παρουσιάζει ορισμένες ιδιομορφίες από οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής πλευράς. Εδώ λειτουργούν ακόμη μερικοί μηχανισμοί οι οποίοι, αν τεθούν σε ενέργεια και ενισχυθούν ανάλογα, θα μπορούσαν να δώσουν καρπούς και να παίξουν εποικοδομητικό και κοινωνικό ρόλο. Ένας από αυτούς τους μηχανισμούς είναι ο θεσμός της οικογένειας, που μπορεί βέβαια να διαφοροποιήθηκε, δεν έπαψε όμως να λειτουργεί.

Η διαφώτιση του κοινού πάνω στις βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνικές ανάγκες των ηλικιωμένων, στις επιπτώσεις που δημιουργούνται στα ίδια τα άτομα, αλλά και στις οικογένειές τους και στο ευρύτερο περιβάλλον που ανήκουν, είναι μία πρωταρχική ανάγκη. Τα προβλήματα των ηλικιωμένων είναι μελλοντικά προβλήματα των νεότερων. Τέλος, ως θυμηθούμε αυτό, που ο Γαληνός είχε ήδη διαπιστώσει από τον 2^ο μ.Χ. αιώνα: «Κωλύσαι

μεν το γήρας αδύνατον, επισχεῖν δε το τάχος αυτού δυνατόν».

Βιβλιογραφία

- Αμηρά Α., 1991, «Στάσεις απέναντι στα γηρατειά», *Οι Νέοι και η Τρίτη Ηλικία*, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας, αρ.3, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, σ. 169-176.
- Έμκε-Πουλοπούλου Η., 1998, «Η βία κατά των ηλικιωμένων στην οικογένεια», στο *Οικογένεια - Ευρώπη - 21^{ος} Αιώνας: Όραμα και Θεσμοί*, Πρακτικά από το Ευρωπαϊκό Φόρουμ για την Οικογένεια, Ίδρυμα για το Παιδί και την Οικογένεια, Αθήνα, Νέα Σύνορα-Λιβάνης, σ. 294-303.
- Έμκε-Πουλοπούλου Η., 1999, *Έλληνες Ηλικιωμένοι Πολίτες – Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον*, Αθήνα, Εκδόσεις «Ελλην».
- Hummert M., 1990, "Multiple Stereotypes of Elderly and Young Adults: A Comparison of Structure and Evaluations", *Psychology and Aging*, Vol. 2, No 5, Washington DC, American Psychological Association, pp.182-193.
- Johnson T., 1985, "Health Care Provider Support in Cases of Elder Abuse", in *Book of Abstracts of the XIIIth International Congress of Gerontology*, New York, International Association of Gerontology, No 399, pp. 392-393.
- Κοτταρίδη Γ., 1996, «Ο Ηλικιωμένος Ασθενής και η Οικογένεια: Ένα Σύστημα Ανθρωπίνων Αλληλεπιδράσεων», στο *Γήρανση και Κοινωνία*, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 449-461.
- Pitsiou E., 1986, *Life Styles of Older Athenians*, Vol. I, Athens, National Centre for Social Research.
- Pinguart M., Sörensen S., 2003, "Differences Between Caregivers and Noncaregivers in Psychological Health and Physical Health: A Meta-Analysis", *Psychology and Aging*, Vol.18, No 2, Washington DC, American Psychological Association, pp. 250-267.
- Σουτζόγλου-Κοτταρίδη Γ., 1986, Κοινωνιογενείς Νοσογόνοι Παράγοντες», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 62, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 143-156.
- Σουτζόγλου-Κοτταρίδη Γ., 1987, «Ο Ηλικιωμένος Καρκινοπαθής – Περίθαλψη στο Σπίτι ή Εισαγωγή σε Ίδρυμα», *Επι-*

θεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ. 66,
Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 189-209.

Walker A., 1998, «Τα γηρατεία, οι γενεές και η οικογένεια», στο *Οικογένεια - Ευρώπη - 21^{ος} Αιώνας: Όραμα και Θεσμοί*, Πρακτικά από το Ευρωπαϊκό Φόρουμ για την Οικογένεια, Ίδρυμα για το Παιδί και την Οικογένεια, Αθήνα, Νέα Σύνορα-Λιβάνης, σ. 140-148.

Ολοκληρωμένη φροντίδα για τους ηλικιωμένους

Όλγα Παπαλιού
Εύη Φαγαδάκη

Περίληψη

Το άρθρο βασίζεται στα πορίσματα του διακρατικού ευρωπαϊκού ερευνητικού προγράμματος “Providing Integrated Health and Social Care for Older Persons: Issues, Problems and Solutions (PROCARE)”, στο οποίο συμμετείχε και η χώρα μας,¹ με αντικείμενο τη δημιουργία ενός βιώσιμου μοντέλου παροχής ολοκληρωμένης φροντίδας προς τους ηλικιωμένους. Η έρευνα διεξήχθη στο πλαίσιο δύο προγραμμάτων ανοικτής φροντίδας ηλικιωμένων, στα ΚΑΠΗ και «Βοήθεια στο σπίτι» και είχε στόχο τη διερεύνηση στοιχείων παροχής ολοκληρωμένης φροντίδας στους ηλικιωμένους καθώς και την ανάδειξη των θετικών και αρνητικών χαρακτηριστικών τους, βάσει συγκεκριμένων αξόνων κοινών για όλες τις συμμετέχουσες χώρες. Από την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας διαπιστώθηκε έλλειψη ενός ολοκληρωμένου συστήματος παροχής φροντίδας για τους ηλικιωμένους στη χώρα μας, καθώς δεν υπάρχει ούτε θεσμοθετημένη δικτύωση των εμπλεκόμενων με την προστασία των ηλικιωμένων, φορέων, ούτε διασύνδεση των υπηρεσιών υγείας με τις υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας. Παρόλα αυτά τα δύο αξιολογούμενα προγράμματα, λόγω της καινοτομίας τους που συνίσταται στην παροχή τόσο ιατρικών όσο και κοινωνικών υπηρεσιών κάτω από την ίδια στέγη, ακόμα και με το δεδομένο ότι αυτοί οι δύο τομείς δραστηριοτήτων δεν έχουν αναπτυχθεί ισόρροπα, θεωρείται ότι θα μπορούσαν να αποτελέσουν μια πρώτη αλλά σημαντική βάση για την οικοδόμηση ενός συστήματος ολοκληρωμένης φροντίδας.

Σκοπιμότητα εφαρμογής ενός ολοκληρωμένου συστήματος φροντίδας

Δεδομένης της δημογραφικής γήρανσης, όλο και περισσότεροι ηλικιωμένοι αντιμετωπίζουν χρόνιες και εκφυλιστικές ασθέ-

νιες, αναπηρίες και ψυχο-γηριατρικά σύνδρομα, τα οποία προκαλούν μείωση της κινητικότητάς τους και αυξανόμενη εξάρτηση. Για την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων, που δυσκολεύουν την καθημερινή τους ζωή, χρειάζονται όχι μόνο ιατρικές παρεμβάσεις αλλά και ψυχολογική και κοινωνική στήριξη, μέσα από ένα ευρύ φάσμα διαδοχικών ή και παράλληλων υπηρεσιών θεραπείας, φροντίδας στο σπίτι, ή μακροχρόνιας φροντίδας σε ειδικές μονάδες (Kodner D., 2002).

Έχει όμως διαπιστωθεί ότι, λόγω της πολυπλοκότητας της οργάνωσης του συστήματος και της αποσπασματικής παροχής υπηρεσιών υγείας και κοινωνικής φροντίδας, οι σύνθετες αυτές ανάγκες δεν ικανοποιούνται πλήρως. Οι υπηρεσίες αντιμετώπισης ιατρικών αναγκών και παροχής μακροχρόνιας κοινωνικής φροντίδας για τους ηλικιωμένους, είναι συχνά κατακερματισμένες και ασυντόνιστες και υπάγονται στην αρμοδιότητα πολλών φορέων και επαγγελματιών. Οι διάφοροι εμπλεκόμενοι φορείς, στο επίπεδο της πρωτοβάθμιας, νοσοκομειακής ή ιδρυματικής περίθαλψης, λειτουργούν παράλληλα ο καθένας με διαφορετικούς ρόλους και αρμοδιότητες, χρηματοδοτούνται από διαφορετικές πηγές, έχουν διαφορετικούς προϋπολογισμούς και διέπονται από ανόμοιες και συχνά αντιφατικές ρυθμίσεις, με συνέπεια την ύπαρξη κενών αλλά, σε αρκετές περιπτώσεις, και επικαλύψεων στην παροχή υπηρεσιών.

Από τις δυσλειτουργίες αυτές προκύπτουν προβλήματα που αφορούν στη δυσκολία πρόσβασης, στη χαμηλή ποιότητα των παροχών, στη μειωμένη αποτελεσματικότητα και αποδοτικότητα των υπηρεσιών και κατ' επέκταση στη μη ικανοποίηση των χρηστών.

Προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα αυτά και να εξασφαλιστεί απρόσκοπτη πρόσβαση σε βελτιωμένης ποιότητας και μεγαλύτερης αποτελεσματικότητας υπηρεσίες, αλλά και να ικανοποιηθούν οι συνεχώς μεταβαλλόμενες ανάγκες των ηλικιωμένων και οι απαιτήσεις τους, τα συστήματα υγείας και κοινωνικής φροντίδας προσανατολίστηκαν προς την εφαρμογή ενός ολοκληρωμένου συστήματος παροχής υπηρεσιών.

1. Στην έρευνα, η οποία διεξήχθη από το ΕΚΚΕ, συμμετείχαν οι ερευνητές: Σισσούρας Α. (επιστημονικός υπεύθυνος), Τεπερόγλου Α. (επιστημονική συνυπεύθυνη), Κετσετζοπούλου Μ., Μαράτου-Αλιπράντη Α., Μπούζας Ν., Παπαλιού Ο., Φαγαδάκη Ε. και Τεπερόγλου Ε.

Έννοια και στόχοι της ολοκληρωμένης φροντίδας

Το ζήτημα αυτό αποτελεί πρόκληση για πολλά συστήματα υγείας στις ΗΠΑ αλλά και στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης από τη δεκαετία του 1990, δεδομένης της αντίληψης ότι οι στρατηγικές παροχής ολοκληρωμένης φροντίδας βελτιώνουν το συντονισμό των υπηρεσιών, την ποιότητα των αποτελεσμάτων καθώς και την αποδοτικότητα του συστήματος υγείας.

Η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας (ΠΟΥ) στο World Health Report 2000 “Health Systems: Improving Performance” είχε από τότε αναγνωρίσει ότι η έλλειψη ολοκληρωμένης φροντίδας οδηγεί σε παροχή ανεπαρκών και χαμηλής ποιότητας υπηρεσιών. Για το λόγο αυτό στο πλαίσιο της ΠΟΥ λειτουργεί αρμόδια Διεύθυνση, η “WHO European Office for Integrated Health Care”, η οποία ασχολείται με την παρακολούθηση των στρατηγικών που εφαρμόζονται στα συστήματα υγείας των διαφόρων κρατών και αφορούν τη διευκόλυνση και ενθάρρυνση της συνεργασίας μεταξύ των διαφόρων επιπέδων φροντίδας, με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας των παρεχομένων υπηρεσιών (Gröne O., Garcia-Barbero M., 2002).

Ο όρος «ολοκληρωμένη φροντίδα» (integrated care) έχει πολλές έννοιες, στερείται όμως εννοιολογικής σαφήνειας.² Για την καλύτερη κατανόηση της έννοιας αυτής θα βοηθούσε η αναφορά στη δομή ενός οργανισμού. Κάθε οργανισμός είναι, σε κάποιο βαθμό, ιεραρχικά δομημένος και αποτελείται από χωριστά αλλά αλληλοσυνδεόμενα τμήματα, που έχουν συμπληρωματικούς ρόλους, προκειμένου να εκπληρώσουν το κοινό έργο τους. Ωστόσο, η κατάτμηση, η αποκέντρωση και η εξειδίκευση στη δομή των περισσότερων πολύπλοκων οργανισμών, συνήθως συγκρούονται με την αποδοτικότητα και την επίτευξη ποιοτικών στόχων. Η εκπλήρωση αυτών προϋποθέτει τη συνεργασία μεταξύ των

διαφόρων τμημάτων του οργανισμού. Με αυτή την έννοια, η «ολοκλήρωση» (integration) είναι ο συνδετικός ιστός που ενώνει τα μέρη σε ένα σύνολο, ώστε να επιτευχθούν οι κοινοί στόχοι και τα καλύτερα αποτελέσματα. Τα συστήματα υγείας και οι μονάδες υγειονομικής και κοινωνικής φροντίδας θεωρούνται μεταξύ των πλέον σύνθετων και αλληλοεξαρτώμενων δομών (Kodner D., 2002).

Στην ολοκληρωμένη φροντίδα, όλοι οι εμπλεκόμενοι φορείς συνεργάζονται προκειμένου να εκπληρώσουν τους συνολικούς στόχους. Η *αλληλεξάρτηση* μεταξύ των επί μέρους μονάδων και τμημάτων, καθώς και ο *συμπληρωματικός ρόλος* του καθενός είναι σημαντικά χαρακτηριστικά αυτής. Με τη διασύνδεση των φορέων και το συντονισμό τους για τη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ τους και την απομάκρυνση των εμποδίων του συστήματος, επιτυγχάνεται η συγκέντρωσή τους κάτω «από μια οργανωτική ομπρέλα». Όταν η έκτασή της καλύπτει όλες τις λειτουργίες π.χ. χρηματοδότησης, διοίκησης, παροχής υπηρεσιών, η ολοκληρωμένη φροντίδα γίνεται ολοκληρωμένο σύστημα φροντίδας.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο βαθμός επίτευξης ολοκληρωμένης φροντίδας εξαρτάται από τον προϋπάρχοντα βαθμό κατάτμησης των αρμοδιοτήτων σε πολλούς διαρθρωτικούς φορείς ή από τη συγκέντρωσή τους σε έναν ενιαίο φορέα χρηματοδότησης και παροχής φροντίδας καθώς και από το βαθμό αποδοχής της από τους επαγγελματίες.

Θεωρείται σημαντικό να αναφερθεί ότι ο όρος «ολοκλήρωση» (ένωση των διαφόρων τμημάτων σε ένα ενιαίο σύνολο) διαφοροποιείται από τον όρο «συντονισμός» (συνεργασία των διαφόρων τμημάτων). Απ’ αυτή την οπτική, οι στρατηγικές παροχής φροντίδας κινούνται μεταξύ αυτονομίας στο ένα άκρο και ολοκλήρωσης στο άλλο άκρο, με ενδιάμεσο στάδιο το συντονισμό.

Επίσης υπάρχει διάκριση μεταξύ της οριζόντιας και κάθετης «ολοκλήρωσης». Η *οριζόντια* ολοκλήρωση αναφέρεται σε ενέργειες που συνδέουν όμοια επίπεδα φροντίδας (σύνδεση δομών παροχής παρεμφερών υπηρεσιών στο επίπεδο της πρωτοβάθμιας φροντίδας). Από την άλλη πλευρά η *κάθετη* ολοκλήρωση αναφέρεται σε ενέργειες που συνδέουν διαφορετικά επίπεδα φροντίδας (σύνδεση πρωτοβάθμιας, δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας φροντίδας) (Leichsenring K., 2003).

2. Η λέξη “integration” προέρχεται από το λατινικό ρήμα integer που σημαίνει ολοκληρώνω. Το επίθετο integrated σημαίνει «οργανικό μέρος/τμήμα ενός συνόλου» ή «επανασύνδεση τμημάτων ενός συνόλου». Χρησιμοποιείται κυρίως για να εκφράσει τη συνένωση στοιχείων ή συστατικών που είχαν προηγουμένως διαχωριστεί. (Kodner D., 2002). Η έκφραση “integrated care” αποδίδεται στα ελληνικά εκτός από ολοκληρωμένη φροντίδα και ως ενσωματωμένη ή ενσωματωμένη φροντίδα.

Η παροχή ολοκληρωμένης φροντίδας αποτελεί κεντρικό ζήτημα στο σχεδιασμό πολιτικής για τους ηλικιωμένους. Παρά τις διαφορετικές και πολύπλευρες εκφάνσεις της έννοιας αυτής, στη δεδομένη περίπτωση αφορά το συντονισμό όλων των τομέων πολιτικής για ηλικιωμένους, το σχεδιασμό υπηρεσιών σε τοπικό επίπεδο, τη συνεργασία μεταξύ άτυπων και τυπικών μορφών φροντίδας καθώς και τη δημιουργία ενός ενιαίου φορέα χρηματοδότησης.

Σκοπός της ολοκληρωμένης φροντίδας είναι η δημιουργία ενός λειτουργικού συστήματος υγείας και κοινωνικής φροντίδας, το οποίο θα έχει τη δυνατότητα να αποτυπώνει τις ανάγκες και τις προτεραιότητες και να παρεμβαίνει, υιοθετώντας πρακτικές που βασίζονται στη συνεργασία των διαφόρων φορέων, με απώτερο στόχο την κάλυψη των σύνθετων αναγκών των ηλικιωμένων.

Ως κυριότεροι στόχοι της ολοκληρωμένης φροντίδας θεωρούνται η αυξημένη πρόσβαση στις υπηρεσίες των ατόμων που έχουν τη μεγαλύτερη ανάγκη φροντίδας, η εξασφάλιση της συνέχειας και της ποιότητας της φροντίδας μέσω της συνεργασίας των διαφόρων φορέων παροχής υπηρεσιών καθώς και η συγκράτηση του κόστους μέσω της μείωσης της αλόγιστης χρήσης των υπηρεσιών.

Ολοκληρωμένη φροντίδα για τους ηλικιωμένους σημαίνει διαδοχικά βήματα στα διάφορα επίπεδα φροντίδας, ώστε οι χρήστες να μην περιπλανώνται μέσα στο σύστημα προς αναζήτηση των κατάλληλων υπηρεσιών, αλλά το σύστημα να εκτιμά και να καλύπτει τις ανάγκες τους, είτε αυτές αφορούν παροχή υπηρεσιών στο σπίτι, είτε παροχή πιο εξειδικευμένων υπηρεσιών (νοσοκομεία ή μονάδες μακροχρόνιας φροντίδας).

Παρά τις υπάρχουσες διαφοροποιήσεις στα συστήματα υγείας και κοινωνικής φροντίδας μεταξύ των κρατών-μελών της Ε.Ε., τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν φαίνεται να είναι κοινά. Από την πλευρά της ζήτησης υπηρεσιών υγείας, οι δημογραφικές και επιδημιολογικές μεταβολές, οι αυξημένες προσδοκίες του πληθυσμού για ποιοτικές υπηρεσίες και τα δικαιώματα των χρηστών αναδεικνύουν την ανάγκη αλλαγών στα συστήματα υγείας και από την πλευρά της προσφοράς, η ανάπτυξη της ιατρικής τεχνολογίας και των πληροφοριακών συστημάτων καθώς και οι περιορισμένοι οικονομικοί πόροι απαιτούν συγκράτηση του κόστους.

Παρόλα αυτά, είναι φανερό ότι δεν μπορούν να αναπτυχθούν κοινές για τα κράτη-μέλη υποχρεωτικές πολιτικές, αλλά πρέπει να ενθαρρυνθούν οι κυβερνήσεις τους να υιοθετήσουν πολιτικές προς αυτή την κατεύθυνση, προκειμένου να αντιμετωπίσουν αυτές τις προκλήσεις.

Στο πλαίσιο αυτών των προσπαθειών εντάσσεται και το ευρωπαϊκό διακρατικό ερευνητικό πρόγραμμα «Παροχή ολοκληρωμένης υγειονομικής και κοινωνικής φροντίδας στους ηλικιωμένους» (PROCARE-Providing Integrated Health and Social Care for the Elderly),³ στόχος του οποίου ήταν η μελέτη των διαφορετικών προσεγγίσεων για τη βελτίωση των παρεχομένων υπηρεσιών μέσω της διασύνδεσης αφενός του συστήματος υγείας και αφετέρου του συστήματος κοινωνικής φροντίδας για τους ηλικιωμένους. Στο πρόγραμμα αυτό συμμετείχαν ερευνητές από ερευνητικά και πανεπιστημιακά ινστιτούτα εννέα χωρών (Γαλλία, Γερμανία, Δανία, Ελλάδα, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιταλία, Ολλανδία, Φιλανδία και Αυστρία, η οποία ήταν και συντονίστρια).

Στην πρώτη φάση του προγράμματος, οι ερευνητές από τις συμμετέχουσες χώρες συνέταξαν εθνικές εκθέσεις απεικόνισης της υπάρχουσας κατάστασης στους τομείς υγείας και κοινωνικής φροντίδας των ηλικιωμένων, όπου παρουσιάστηκαν πέντε διαφορετικές καινοτόμες δράσεις ολοκληρωμένης φροντίδας από κάθε χώρα.

Στη δεύτερη φάση, επελέγησαν από τις δράσεις αυτές δύο, οι οποίες πληρούσαν τα κριτήρια επιλογής που αφορούσαν στο χρόνο λειτουργίας τους (τουλάχιστον έξι μήνες) και στην ύπαρξη στοιχείων παροχής ολοκληρωμένης φροντίδας για τους ηλικιωμένους, καθώς και συνεργασίας μεταξύ των εμπλεκόμενων επαγγελματιών.

Η ερευνητική ομάδα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) επέλεξε για διερεύνηση δύο προγράμματα παροχής υπηρεσιών για ηλικιωμένους, που υλοποιούνται με επιτυχία στο πλαίσιο της τοπικής αυτοδιοίκησης, τα Κέντρα Ανοιχτής Προστασίας για τους Ηλικιωμένους (ΚΑΠΗ) και το πρόγραμμα «Βοήθεια στο σπίτι». Και στα δυο αυτά μοντέλα ανοιχτής φροντίδας για

3. Το PROCARE συγχρηματοδοτήθηκε από το 5th Framework Programme of the European Commission (Quality of Life and Management of Living Resources, The Ageing Population and Disabilities), 2002-2005.

ηλικιωμένους συναντώνται στοιχεία «οριζόντιας ολοκλήρωσης».

Τα ΚΑΠΗ παρέχουν κυρίως υπηρεσίες οργανωμένης ψυχαγωγίας καθώς και συμμετοχής των ηλικιωμένων σε διάφορες κοινωνικές δραστηριότητες με στόχο την ενεργοποίηση των ηλικιωμένων και την ισότιμη συμμετοχή τους στο κοινωνικό σύνολο. Παράλληλα, παρέχονται υπηρεσίες προληπτικής ιατρικής για έγκαιρη διάγνωση ώστε να αποφευχθεί η μακροχρόνια θεραπεία.

Το πρόγραμμα «Βοήθεια στο σπίτι» παρέχει στους μοναχικούς ηλικιωμένους, που δεν έχουν επαρκείς πόρους και που δεν αυτοεξυπηρετούνται πλήρως και χρειάζονται ιδιαίτερη φροντίδα, κοινωνικές υπηρεσίες (συμβουλευτική και ψυχολογική υποστήριξη), ιατρο-νοσηλευτικές υπηρεσίες (ιατρική και νοσηλευτική φροντίδα, πρόληψη, συνταγογραφία, φυσικοθεραπεία, συνοδεία σε γιατρό) καθώς και υπηρεσίες οικογενειακής βοήθειας (οικιακή και ατομική φροντίδα, εξωτερικές εργασίες) με στόχο την παραμονή τους στο περιβάλλον τους και την ελαχιστοποίηση της χρήσης ιδρυματικής φροντίδας.

Ο στόχος της, εις βάθος, διερεύνησης των δυο αυτών προγραμμάτων είναι ο εντοπισμός των στοιχείων ολοκληρωμένης υγειονομικής και κοινωνικής φροντίδας, η αξιολόγηση της έκτασης της εξατομικευμένης φροντίδας και η ανίχνευση των παραγόντων που πιθανά εμποδίζουν την αποτελεσματικότερη λειτουργία αυτών των υπηρεσιών.

Μεθοδολογική προσέγγιση - Επιλογή δείγματος και μεθοδολογικά εργαλεία

Κάθε ένα από τα δυο προγράμματα που επιλέχθηκαν αποτελούν μελέτες περιπτώσεων (case studies). Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε ήταν κοινή για όλους τους εταίρους που συμμετείχαν στο ερευνητικό πρόγραμμα. Δεδομένου ότι η εφαρμογή της ολοκληρωμένης φροντίδας σχετίζεται με τη βελτίωση της ποιότητας των παρεχομένων υπηρεσιών, η μεθοδολογική προσέγγιση βασίστηκε στην κλασική προσέγγιση της Διασφάλισης της Ποιότητας του A. Donabedian, σύμφωνα με την οποία υπάρχουν τρία στοιχεία, βάσει των οποίων εκτιμάται το ποιοτικό έργο μιας υπηρεσίας: δομή, διαδικασία και αποτέλεσμα.

Με το όρο «δομή», εννοείται η υλική και τεχνική υποδομή, τα κεφάλαια και το

στελεχιακό δυναμικό του φορέα παροχής υπηρεσιών. Επιπλέον, συμπεριλαμβάνονται η πρόσβαση στις υποδομές και ο χρόνος παροχής υπηρεσιών (παροχή υπηρεσιών σε 24ωρη βάση, κατά τη διάρκεια του Σαββατοκύριακου και των εορτών).

Ο όρος «διαδικασία» συνδέεται με την αλληλεπίδραση μεταξύ του προσωπικού και του εξυπηρετούμενου πληθυσμού. Συγκεκριμένα, εμπεριέχει την παροχή υπηρεσιών, την εκτίμηση αναγκών, το σχεδιασμό φροντίδας, το σεβασμό της αυτονομίας του χρήστη, τον αριθμό του εμπλεκόμενου προσωπικού και τους τρόπους παραπομπής και παρακολούθησης της πορείας του χρήστη.

Ο όρος «αποτέλεσμα» αφορά στις επιπτώσεις από την παροχή των υπηρεσιών, όπως βελτίωση της ποιότητας ζωής και ικανοποίηση του εξυπηρετούμενου. Βασική παράμετρος για την εκτίμηση του αποτελέσματος θεωρείται η ύπαρξη εξατομικευμένης φροντίδας καθώς και η διατήρηση της αυτονομίας και του αυτοσεβασμού, τα οποία συνιστούν αποδείξεις της ύπαρξης ποιότητας (Billings J. et al., 2003).

Κατά την επιλογή του δείγματος έγινε προσπάθεια επίτευξης κάποιας ισόρροπης γεωγραφικής κατανομής των υπό εξέταση προγραμμάτων, με στόχο την ανάδειξη τυχόν διαφοροποιήσεων στις ανάγκες και τα προβλήματα των ηλικιωμένων κατά περιοχή. Επιλέγησαν τέσσερα προγράμματα ΚΑΠΗ (Αλίμου, Αμαρουσίου, Ηλιούπολης, και Νέας Φιλαδέλφειας) και τρία προγράμματα «Βοήθεια στο σπίτι» (Κηφισιάς, Νίκαιας και Νέας Ιωνίας).

Τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν ήταν κυρίως ποιοτικά, καθώς έχει επικρατήσει η αντίληψη μεταξύ των σχεδιαστών πολιτικής ότι τα στατιστικά δεδομένα δεν επαρκούν για την πλήρη κατανόηση των ειδικών ζητημάτων που σχετίζονται με την υγεία και την κοινωνική φροντίδα και τη χάραξη αποτελεσματικής πολιτικής (Billings J., Leichsenring, K., 2005).

Δυο κύρια μεθοδολογικά εργαλεία χρησιμοποιήθηκαν για τη συλλογή των δεδομένων:

- Οι ημι-δομημένες ατομικές συνεντεύξεις με χρήστες των υπηρεσιών, φροντιστές ηλικιωμένων⁴ και επαγγελματίες με στόχο

4. Διεξήχθησαν κάποιες συνεντεύξεις με φροντιστές, συγγενείς των ηλικιωμένων εξυπηρετούμενων από το Πρόγραμμα «Βοήθεια στο σπίτι», σε περιπτώσεις αδυναμίας αυτών να απαντήσουν στις ερωτήσεις.

την αποτύπωση των συναισθημάτων, των εμπειριών και των προβλημάτων τους καθώς και των σχέσεων μεταξύ των χρηστών και του προσωπικού κατά τη διαδικασία παροχής των υπηρεσιών. Συγκεκριμένα, διεξήχθησαν για το πρόγραμμα ΚΑΠΗ 16 συνεντεύξεις σε μέλη και 10 συνεντεύξεις σε εργαζόμενους στο πρόγραμμα και σε διοικητικά στελέχη των δήμων στους οποίους υπάγονται. Για το πρόγραμμα «Βοήθεια στο σπίτι» πραγματοποιήθηκαν 8 συνεντεύξεις σε εξυπηρετούμενους και 3 σε φροντιστές καθώς και 6 σε εργαζόμενους στο πρόγραμμα και σε διοικητικά στελέχη των δήμων στους οποίους υπάγονται.

- Οι ομαδικά εστιασμένες συνεντεύξεις (Focus Groups Interviews), με προσωπικό διαφορετικών ειδικοτήτων, συμπεριλαμβανομένων και διοικητικών στελεχών της τοπικής αυτοδιοίκησης, για τη διερεύνηση προβλημάτων της καθημερινής λειτουργίας και τη διαμόρφωση προτάσεων αντιμετώπισής τους. Διενεργήθηκαν δύο ομαδικά εστιασμένες συνεντεύξεις, μία για κάθε επιμέρους πρόγραμμα.

Επίσης, συγκεντρώθηκαν δεδομένα από τα επιλεγμένα προγράμματα που αφορούσαν τα στάδια ανάπτυξής τους, το οργανόγραμμα, τις παρεχόμενες υπηρεσίες, τον αριθμό και τις ειδικότητες των απασχολούμενων, τον αριθμό των εξυπηρετούμενων, τις πηγές χρηματοδότησης και το ύψος του προϋπολογισμού, προκειμένου να αποτυπωθεί η οργανωτική δομή τους.

Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν τέσσερα διαφορετικά ερωτηματολόγια (για χρήστες, φροντιστές ηλικιωμένων, επαγγελματίες και για τις ομαδικά εστιασμένες συνεντεύξεις) που ήταν κοινά για όλες τις χώρες που συμμετείχαν στο πρόγραμμα. Όλες οι ερωτήσεις κατανέμονταν σε επτά κοινές θεματικές ενότητες, οι οποίες συνιστούν βασικές διαστάσεις της παροχής ολοκληρωμένης φροντίδας.

Στη συνέχεια, παρατίθενται τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την επεξεργασία του υλικού ανά θεματική ενότητα.

Ερευνητικά ευρήματα

Προσδιορισμός της έννοιας « ολοκληρωμένη φροντίδα»

Στόχος της συγκεκριμένης θεματικής ενότητας ήταν να διερευνηθεί με ποιο τρόπο οι επαγγελματίες, που απασχολούνται στα προγράμματα, αντιλαμβάνονται την έννοια της ολοκληρωμένης φροντίδας.

Από τα στοιχεία των ατομικών και των ομαδικά εστιασμένων συνεντεύξεων και στα δύο, υπό εξέταση, προγράμματα, προέκυψε ότι οι ερωτώμενοι επαγγελματίες κατανοούν την έννοια της ολοκληρωμένης φροντίδας και τη σπουδαιότητά της για την αποτελεσματική λειτουργία του συστήματος. Υποστηρίζουν ότι υπάρχει έλλειψη συντονισμού μεταξύ των τομέων υγείας και κοινωνικής φροντίδας για τους ηλικιωμένους, αλλά και έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των επαγγελματιών που εμπλέκονται στη φροντίδα των ηλικιωμένων. Για τους λόγους αυτούς, η συνεργασία με άλλους φορείς και επαγγελματίες λειτουργεί «άτυπα» και βασίζεται κυρίως σε ένα σύστημα διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των επαγγελματιών των διαφόρων φορέων, παρά σε θεσμοθετημένες διαδικασίες συντονισμού, με αποτέλεσμα να επιτείνεται η γραφειοκρατία και να δημιουργούνται μεγάλες καθυστερήσεις στην εξυπηρέτηση των ηλικιωμένων. Επισημαίνουν ότι το μείζον αυτό πρόβλημα χρήζει άμεσης διευθέτησης από την κεντρική διοίκηση και προτείνουν την οργάνωση της επικοινωνίας με τους εμπλεκόμενους φορείς και την κατά προτεραιότητα εξυπηρέτησή τους για την επίλυση των προβλημάτων των ηλικιωμένων.

Πρόσβαση στις υπηρεσίες παροχής φροντίδας

Η θεματική αυτή ενότητα αναφέρεται στη διαδικασία πρόσβασης και ένταξης των εξυπηρετούμενων στα επιλεγμένα για εξέταση προγράμματα. Από τα στοιχεία συνάγεται ότι η πρόσβαση στις υπηρεσίες είναι μια σχετικά απλή διαδικασία και η πρώτη επαφή γίνεται συνήθως ή από τον ίδιο τον ενδιαφερόμενο ή από κάποιο μέλος του άμεσου συγγενικού ή φιλικού περιβάλλοντός του. Για την ένταξη στο πρόγραμμα «Βοήθεια στο σπίτι», η επαφή κάποιες φορές γίνεται από επαγγελματίες και ιδιαίτερα από τον οικογενειακό γιατρό.

Τα κριτήρια ένταξης στα δύο προγράμματα διαφοροποιούνται. Συγκεκριμένα, για την εγγραφή στο ΚΑΠΗ απαιτείται η συμπλήρωση του 60ου έτους ηλικίας και η διαμονή στην περιοχή ευθύνης του ΚΑΠΗ. Ο αριθμός των μελών εξαρτάται από την έκταση

της περιοχής που καλύπτει το ΚΑΠΗ και συχνά σε μεγάλους δήμους λειτουργούν περισσότερα του ενός για να καλύψουν τις ανάγκες της περιοχής.

Αντίθετα, για την ένταξη στο πρόγραμμα «Βοήθεια στο σπίτι», επιπλέον των παραπάνω κριτηρίων, πρέπει τα ηλικιωμένα άτομα να διαβιούν μοναχικά, να έχουν περιορισμένους πόρους και να αντιμετωπίζουν δυσκολίες αυτοεξυπηρέτησης. Η απόφαση για την ένταξη ή μη των ηλικιωμένων στο πρόγραμμα, ανήκει στην υπεύθυνη κοινωνική λειτουργό, η οποία διερευνά εάν πληρούνται οι προϋποθέσεις και αν υπάρχει δυνατότητα κάλυψης από το πρόγραμμα. Πρέπει να σημειωθεί ότι διαπιστώνεται αδυναμία κάλυψης όλων των ηλικιωμένων που πληρούν τα κριτήρια, λόγω έλλειψης πόρων και ανεπάρκειας προσωπικού, με συνέπεια να δημιουργούνται μεγάλες λίστες αναμονής. Ήδη το πρόγραμμα «Βοήθεια στο σπίτι», έχει υπερβεί τον προβλεπόμενο αριθμό εξυπηρετούμενων, γεγονός το οποίο αποβαίνει αναμφίβολα εις βάρος της ποιότητας των παρεχομένων υπηρεσιών.

Επαγγελματική κουλτούρα και συλλογική εργασία

Η συλλογική εργασία θεωρείται μια από τις σημαντικότερες παραμέτρους σ' ένα σύστημα ολοκληρωμένης φροντίδας. Η διεπιστημονικότητα όμως των επαγγελματιών, λόγω των διαφοροποιήσεων στο εκπαιδευτικό τους επίπεδο, στο κύρος και στους ρόλους τους, είναι πιθανό να εμποδίσει τη συνεργασία τους τόσο στο πλαίσιο ενός οργανισμού όσο και μεταξύ των οργανισμών εκείνων που εμπλέκονται στην παροχή ολοκληρωμένης φροντίδας.

Όπως προέκυψε από τις συνεντεύξεις με το προσωπικό και των δύο προγραμμάτων που εξετάστηκαν, μεγάλο μειονέκτημα θεωρείται, όπως ήδη αναφέρθηκε, η έλλειψη συντονισμού και συνεργασίας μεταξύ αυτών και των υπολοίπων οργανισμών που παρέχουν υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής φροντίδας. Παρατηρήθηκε όμως καλή εσωτερική συνεργασία μεταξύ των διαφόρων επαγγελματιών, οι οποίοι λειτουργούν ως ομάδα προς την επίτευξη του κοινού στόχου. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω καθημερινών συναντήσεων με τη συμμετοχή όλων των επαγγελματιών, κατά τις οποίες ανταλλάσσουν πληροφορίες σχετικά με

τα προβλήματα που αναδύονται και προσαρμόζουν, ανάλογα, τις επόμενες κινήσεις τους. Άλλοι παράγοντες που προωθούν τη συλλογική εργασία είναι η ανάπτυξη καλών διαπροσωπικών σχέσεων, ο κοινός χώρος εργασίας και κυρίως η στενή επαφή της «επιστημονικής ομάδας» με τους ηλικιωμένους.

Η εξασφάλιση ενός θετικού περιβάλλοντος επιδρά σημαντικά στην ψυχολογία των ηλικιωμένων καθώς πιστεύουν ότι λόγω της συλλογικής εργασίας, το προσωπικό έχει καλύτερη ενημέρωση για τις ανάγκες τους και για το λόγο αυτό αισθάνονται μεγαλύτερη ασφάλεια.

Ποιότητα υπηρεσιών: εκτίμηση αναγκών βάσει εξατομικευμένης προσέγγισης

Η θεματική αυτή ενότητα αφορά την ικανοποίηση των χρηστών ή των φροντιστών τους από τις παρεχόμενες υπηρεσίες, μέσω ενός συστήματος ολοκληρωμένης φροντίδας. Η μέτρηση της ικανοποίησης των χρηστών εκφράζει σε σημαντικό βαθμό την ποιότητα των παρεχομένων υπηρεσιών και εκτιμήθηκε με βάση την ανταπόκρισή τους στις ανάγκες και στις προσδοκίες των εξυπηρετούμενων και τα οφέλη που αποκόμισαν.

Σύμφωνα με τα στοιχεία από τις συνεντεύξεις με τους ηλικιωμένους χρήστες ή τους φροντιστές τους, αυτοί δεν ήταν σε θέση να αξιολογήσουν τη διαδικασία παροχής φροντίδας, αλλά το αποτέλεσμα που είχε η παροχή φροντίδας στη βελτίωση της ποιότητας της ζωής τους.

Και τα δυο προγράμματα στηρίζονται στην «εξατομικευμένη φροντίδα» των χρηστών, εφόσον η παροχή της φροντίδας βασίζεται στην εκτίμηση των ιδιαίτερων αναγκών τους και το είδος καθώς και η συχνότητά της καθορίζονται σε συνεργασία με τους ίδιους τους χρήστες. Επίσης, παρατηρήθηκε άμεση προσαρμοστικότητα σε περίπτωση διαφοροποίησης των αναγκών και διαμόρφωση νέου προγράμματος παροχής υπηρεσιών.

Όσον αφορά τα οφέλη από τη συμμετοχή στα προγράμματα, από τις απαντήσεις των ερωτηθέντων διαπιστώθηκε ότι συμβάλλουν στην ενίσχυση της οικογένειας, στην παραμονή των ηλικιωμένων στο οικογενειακό περιβάλλον, στην πρόληψη της περιθωριοποίησης και στη διατήρησή τους σε κατάσταση ενεργούς κοινωνικής παρουσίας.

Εργασιακές συνθήκες των επαγγελματιών

Είναι φανερό ότι η επιτυχία της παροχής ολοκληρωμένης φροντίδας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τους εμπλεκόμενους επαγγελματίες. Για τη βελτίωση της ποιότητας και της αποτελεσματικότητας των παρεχομένων υπηρεσιών θεωρείται σημαντική η διερεύνηση της αξιοποίησης του ανθρώπινου δυναμικού και η αποτύπωση των συνθηκών εργασίας του.

Το απασχολούμενο προσωπικό και στα δυο προγράμματα ανέφερε την ικανοποίησή του, λόγω της ιδιαίτερα δημιουργικής φύσης της ενασχόλησής του και της ανάπτυξης στενών σχέσεων με τους ηλικιωμένους. Θεωρεί ότι προσφέρει κοινωνικό έργο, το οποίο αναγνωρίζεται από αυτούς. Επιπλέον, πρέπει να τονιστεί το κλίμα καλής συνεργασίας που επικρατεί μεταξύ των εργαζομένων, με επακόλουθο την αποτελεσματική λειτουργία τους ως ομάδα.

Από την άλλη πλευρά, εντοπίστηκαν πολλά προβλήματα που αφορούν στην ακατάλληλη κτιριακή και υλικοτεχνική υποδομή καθώς και σε βασικές ελλείψεις στη στελέχωση των προγραμμάτων με ειδικευμένο προσωπικό, τόσο σε αριθμό όσο και σε ειδικότητες. Αυτό έχει σα συνέπεια, ο μικρός αριθμός καταρτισμένου προσωπικού που απασχολείται στα προγράμματα συχνά να μην επαρκεί για την κάλυψη των υπαρχουσών αναγκών. Επίσης αναφέρθηκαν περιπτώσεις ανάληψης καθηκόντων πέραν των αρμοδιοτήτων τους εις βάρος της εκτέλεσης ουσιαστικότερου και παραγωγικότερου έργου.

Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα που σχετίζεται τόσο με την έλλειψη οικονομικών πόρων όσο και με την πλημμελή οργάνωση και την απουσία ενδιαφέροντος από την κεντρική διοίκηση, είναι η έλλειψη επιμόρφωσης και κατάρτισης του προσωπικού σε ζητήματα τεχνολογικών καθώς και επιστημονικών εξελίξεων. Τέλος, επισημάνθηκαν μισθολογικές διαφοροποιήσεις σε επαγγελματίες της ίδιας ειδικότητας που οφείλονται στη χρηματοδότηση των προγραμμάτων από διαφορετικές πηγές. Συγκεκριμένα, τα ΚΑΠΗ χρηματοδοτούνται από εθνικούς πόρους, μέσω της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ενώ το πρόγραμμα «Βοήθεια στο σπίτι» από τα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους), με συνέπεια να χρειάζεται

συνεχής προσπάθεια έγκαιρης εξασφάλισης της αναγκαίας χρηματοδότησης προκειμένου να συνεχίσει να λειτουργεί.

Μέθοδοι και εργαλεία (διαθέσιμα μέσα) στη διαδικασία παροχής φροντίδας

Τόσο οι μέθοδοι οργάνωσης όσο και τα εργαλεία που υποστηρίζουν την παροχή ολοκληρωμένης φροντίδας έχουν αποφασιστική σημασία για την ανάπτυξη στρατηγικής προσανατολισμένης στις ανάγκες των ηλικιακών. Τα διαθέσιμα αυτά μέσα (διαδικασίες, διεργασίες, έντυπα) βοηθούν τους επαγγελματίες προκειμένου να καταρτίσουν το «ατομικό σχέδιο φροντίδας» των εξυπηρετούμενων, βάσει του οποίου θέτουν σαφείς στόχους και παρακολουθούν την πρόοδο επίτευξής τους.

Καταρχήν η εκτίμηση των αναγκών είναι το κεντρικό ζήτημα στην οργάνωση της φροντίδας και τα χρησιμοποιούμενα για το σκοπό αυτό «εργαλεία» προσδιορίζουν το είδος και τη συχνότητα της παρεχόμενης φροντίδας σε κάθε εξυπηρετούμενο ηλικιωμένο.

Όπως προέκυψε από τις συνεντεύξεις που διεξήχθησαν και στα δύο προγράμματα, ο κοινωνικός λειτουργός, ο οποίος είναι και ο υπεύθυνος για όλη τη διαδικασία παροχής φροντίδας, κατά την πρώτη επαφή καταγράφει αναλυτικό «κοινωνικό ιστορικό» των εξυπηρετούμενων από κάθε πρόγραμμα και δημιουργεί τη βάση αρχείου, το οποίο στην πορεία συνεχώς ενημερώνεται. Αυτό περιλαμβάνει δεδομένα, που αφορούν την κοινωνικο-οικονομική τους κατάσταση, τις σχέσεις τους με την οικογένεια, το γνωστικό/λειτουργικό τους επίπεδο και την κατάσταση υγείας τους, τα προβλήματα και τις ιδιαίτερες ανάγκες τους.

Τα αποτελέσματα της εκτίμησης των αναγκών οδηγούν τον κοινωνικό λειτουργό στη διαμόρφωση ενός εξατομικευμένου προγράμματος φροντίδας, που περιλαμβάνει το συντονισμό των παρεμβάσεων από τις διαφορετικές ειδικότητες που χρειάζονται κάθε φορά.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, στην οργανωτική δομή των δύο προγραμμάτων λειτουργεί με επιτυχία διεπαγγελματική ομάδα εργασίας. Οι προγραμματισμένες τακτικές ή και έκτακτες, κατά περίπτωση, συναντήσεις της είναι ένα επιπλέον «εργαλείο» καθοριστικής σημασίας στη συνεχή και αποτελεσματική

κάλυψη των ιδιαίτερων αναγκών των ηλικιωμένων. Ο υπεύθυνος κοινωνικός λειτουργός παίζει ένα ρόλο-κλειδί στο συντονισμό όλων των εμπλεκόμενων επαγγελματιών και φροντίζει για την ανάπτυξη καλής συνεργασίας, για την αλληλοτροφοδότηση και τη σύνθεση της δουλειάς.

Από την άλλη πλευρά προέκυψε η έλλειψη συστηματικής μηχανοργάνωσης και πολύ περισσότερο δικτύωσης των συστημάτων πληροφόρησης και επικοινωνίας (αρχείων, βάσεων δεδομένων) τόσο μεταξύ των προγραμμάτων όσο και μεταξύ αυτών και της κεντρικής Διοίκησης, γεγονός που υπαγορεύει την άμεση λειτουργία σύγχρονων ολοκληρωμένων συστημάτων για την παρακολούθηση και το συντονισμό τους.

Ο ρόλος της οικογένειας στην ολοκληρωμένη φροντίδα

Παρά τις αλλαγές στη δομή της σύγχρονης οικογένειας, όπως η μείωση του μεγέθους της, η αυξανόμενη γεωγραφική διασπορά της και η μεγάλη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, η οικογένεια στη χώρα μας συνεχίζει να παραμένει η σημαντικότερη πηγή βοήθειας για τα εξαρτώμενα ηλικιωμένα μέλη της, δεδομένου ότι ιστορικά λειτουργεί ως ένα άτυπο δίχτυ ασφάλειας.

Ο υποστηρικτικός ρόλος της οικογένειας αντισταθμίζει την αδυναμία του κοινωνικού κράτους να καλύψει τις συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες των ηλικιωμένων. Συνήθως, το μεγαλύτερο βάρος της φροντίδας αναλαμβάνουν οι γυναίκες της οικογένειας, υπό μορφή μη αμειβόμενης οικιακής εργασίας, παράλληλα με τις άλλες τους υποχρεώσεις. Σε περίπτωση αδυναμίας ανάληψης της φροντίδας από αυτές, συχνά η φροντίδα ανατίθεται σε φροντιστές με αμοιβή, που είναι κυρίως μετανάστες, που διαμένουν προσωρινά στη χώρα και ίσως παράνομα με αποτέλεσμα να μην εξασφαλίζεται συνέχεια στη φροντίδα.

Στο πλαίσιο της προσπάθειας για αποτελεσματικότερη προσαρμογή του συστήματος κοινωνικής προστασίας στα νέα δεδομένα, που θέτουν η δημογραφική γήρανση και οι κοινωνικο-οικονομικές εξελίξεις, έχουν υιοθετηθεί πολιτικές και υλοποιούνται δράσεις όπως τα ΚΑΠΗ, τα Κέντρα Ημερήσιας Φροντίδας Ηλικιωμένων (ΚΗΦΗ), το πρόγραμμα «Βοήθεια στο σπίτι», που απευ-

θύνονται στους ηλικιωμένους, με στόχο τόσο τη στήριξη αυτών όσο και της οικογένειάς τους, που λειτουργεί ως άτυπο σύστημα φροντίδας.

Από τις συνεντεύξεις που διεξήχθησαν σε ηλικιωμένους χρήστες και τους φροντιστές τους, στο πλαίσιο της έρευνας, αναδείχθηκε ο βασικός ρόλος της οικογένειας στην παροχή ολοκληρωμένης φροντίδας και η ύπαρξη ισχυρών δεσμών αλληλοϋποστήριξης ανάμεσα στα μέλη της καθώς και στο φιλικό και κοινωνικό της περιβάλλον.

Και στα δύο προγράμματα διαπιστώθηκε ότι υπάρχει αλληλεξάρτηση μεταξύ τυπικής και άτυπης φροντίδας και οι επαγγελματίες λειτουργούν συμπληρωματικά με την οικογένεια, η οποία έχει το κύριο βάρος στην παροχή φροντίδας. Συνήθως, την πρωτοβουλία για την ένταξη των ηλικιωμένων στα προγράμματα την αναλαμβάνει η οικογένεια με στόχο τη διατήρησή τους στο οικογενειακό περιβάλλον και τη στήριξη της οικογένειας στη συνέχιση παροχής φροντίδας για τα ηλικιωμένα μέλη της. Επιπλέον τονίστηκε από τους φροντιστές ότι συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση του σχεδίου φροντίδας και για το λόγο αυτό οι παρεχόμενες υπηρεσίες είναι ιδιαίτερα ενισχυτικές για τους ίδιους και απόλυτα προ-σαρμοσμένες στις διαφορετικές ανάγκες των ηλικιωμένων.

Παράλληλα, προέκυψε η αναγκαιότητα περαιτέρω διευκόλυνσης της οικογένειας με παροχές σε χρήμα ή και σε είδος για να μπορεί να αντεπεξέλθει στο ρόλο της καθώς και επέκτασης και ποιοτικής αναβάθμισης των δομών, ώστε η φροντίδα των ηλικιωμένων να μην αποτελεί πλέον αποκλειστικά οικογενειακή υπόθεση, αλλά να στηρίζεται στη συνεργασία της τυπικής και άτυπης φροντίδας.

Συμπεράσματα και προτάσεις

Ένα σύστημα ολοκληρωμένης φροντίδας συναντάται με πολλές μορφές και υιοθετεί στρατηγικές οι οποίες αφορούν, ανάλογα με τον τρόπο που είναι οργανωμένο το σύστημα, είτε μεταρρυθμίσεις των συστημάτων υγείας, είτε παρεμβάσεις στα ήδη υπάρχοντα συστήματα. Δεδομένου ότι η ολοκληρωμένη φροντίδα στοχεύει στην αύξηση της αποτελεσματικότητας του συστήματος, πρέπει να γίνει σαφές ότι δεν θεωρείται αυτοσκοπός, αλλά μέσον για τη βελτίωση της ποιότητας των παροχών μέσω της καλύτερης πρόσβασης στις υπηρεσίες, της ικανοποίησης του χρήστη, και

κατ'επέκταση της βελτίωσης του επιπέδου υγείας του πληθυσμού.

Στη χώρα μας, όπως προέκυψε και από την έρευνα, δεν υπάρχει ένα ολοκληρωμένο σύστημα παροχής φροντίδας στους ηλικιωμένους, με την έννοια που ορίστηκε παραπάνω, δεδομένου ότι δεν υπάρχει θεσμοθετημένη συνεργασία και δικτύωση όλων των εμπλεκόμενων, με την προστασία των ηλικιωμένων, κοινωνικών υπηρεσιών και φορέων σε ένα συγκροτημένο και ενιαίο σύστημα παροχής φροντίδας. Επίσης, δεν έχει επιτευχθεί διασύνδεση των υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας με τις αντίστοιχες της υγείας, γεγονός που θα οδηγούσε στην καλύτερη πρόσβαση των ηλικιωμένων στις υπηρεσίες καθώς και στην ταχύτερη και αποτελεσματικότερη εξυπηρέτηση των αναγκών τους.

Παρόλα αυτά, τα δύο προγράμματα που εξετάστηκαν εμφανίζουν κάποια στοιχεία «οριζόντιας ολοκλήρωσης», καθώς συνδυάζουν την παροχή τόσο κοινωνικών όσο και ιατρικών υπηρεσιών. Πρέπει όμως να τονιστεί ότι στο πρόγραμμα των ΚΑΠΗ, όπως προέκυψε από τις συνεντεύξεις με τους επαγγελματίες και τα διοικητικά στελέχη αλλά και από πορίσματα άλλων ερευνών, δεν υπάρχει ισόρροπη ανάπτυξη των επί μέρους τομέων δραστηριοτήτων, με αποτέλεσμα η παροχή ιατρικών υπηρεσιών να υπολείπεται σημαντικά των κοινωνικών. Συγκεκριμένα, οι διαθέσιμοι πόροι για αγορά ιατρικού εξοπλισμού και αναλώσιμων υλικών είναι ελάχιστοι και φτάνουν μόλις το 25% των πόρων που διατίθενται για ψυχαγωγικές δραστηριότητες (Daniilidou N., 2003).

Τόσο τα ΚΑΠΗ όσο και το πρόγραμμα «Βοήθεια στο σπίτι» θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως «πρότυπα» προγράμματα εφαρμογής συστήματος ολοκληρωμένης φροντίδας, αφού επαναπροσδιοριστούν στόχοι και προτεραιότητες και υιοθετηθούν αλλαγές πολιτικής, έχοντας ως βάση αντίστοιχες εμπειρίες από άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Σημαντική αναδεικνύεται η συμβολή του οικογενειακού γιατρού σε αυτό το σύστημα, λόγω της δυνατότητάς του, να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ ιατρικών και κοινωνικών προβλημάτων, να εμπλουτίσει την παρεχόμενη φροντίδα με υπηρεσίες πρόληψης και προαγωγής υγείας, πέρα από την παραδοσιακή θεραπευτική προσέγγιση, καθώς και να εξασφαλίσει τη συνέχεια της φροντίδας (Souliotis K., Lionis C., 2005). Τέλος, ζήτημα ζωτικής σημασίας θεωρείται η επάρκεια

ανθρώπινων, οικονομικών και υλικών πόρων για τη διασφάλιση της βιωσιμότητάς τους και την περαιτέρω ανάπτυξή τους.

Βιβλιογραφία

- Alaszewski A., Billings J., Coxon K., 2003, *Integrated health and social care for older persons: Theoretical and conceptual issues*, Centre for Health Services Studies, University of Kent at Canterbury –UK.
- Andersson G., Karlberg I., 2000, “Integrated care for the elderly: The background and effects of the reform of Swedish care of the elderly”, *International Journal of Integrated Care*, Vol.1, November 2000.
- Billings J., Coxon K., Alaszewski A., 2003, *Empirical Research Methodology*, Centre for Health Services Studies, University of Kent at Canterbury –UK.
- Billings J., Leichsenring K., (eds.), 2005, *Providing Integrated Health and Social Care for older persons: Evidence from nine European Countries*, European Centre Vienna, Public Policy and Social Welfare, Vol.31, Ashgate.
- Daniilidou N., Zavras D., Kyriopoulos J., Georgousi E., 2003, “Health and social care in aging population: an integrated care institution for the elderly in Greece”, *International Journal of Integrated Care*, Vol.3, October-December 2003.
- Gröne O., Garcia-Barbero M., 2002, “Integrated Health: A position paper of the WHO European Office for integrated care services”, *International Journal of Integrated Care*, Vol.1, June 2002.
- Gröne O., Garcia-Barbero M., 2002, *Trends in Integrated Care: Reflections on Conceptual Issues*, Copenhagen, World Health Organization.
- Kodner D., Kyriacou C., 2000, “Fully integrated care for frail elderly: two American models”, *International Journal of Integrated Care*, October-December 2000.
- Kodner D., 2002, “Integrated Health: meaning, logic, applications and implications –A discussion paper”, *International Journal of Integrated Care*, Vol.2, October-December 2002.
- Leichsenring K., Alaszewski A. (eds.), 2004, *Providing Integrated Health and Social Care for older persons: A European*

- Overview of Issues at Stake*, European Centre Vienna, Public Policy and Social Welfare, Vol.28, Ashgate.
- Leichsenring K., 2003, *Providing Integrated Health and Social Care for older persons: A European Overview*, European Centre for Social Welfare Policy and Research.
- Souliotis K., Lionis C., 2005, “Creating an Integrated Health Care System in Greece: A Primary Care Perspective”, *Journal of Medical Systems*, Vol. 29, No. 2, p.187-197.
- www.euro.centre.org/procare
www.ijic.org

4

Το Νέο Τοπίο της Εργασίας και του Κοινωνικού Κράτους

Η αποτελεσματικότητα της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα: οι επιπτώσεις των κοινωνικών επιδομάτων στην καταπολέμηση της φτώχειας

Ηλίας Κικίλιας

Περίληψη

Παρά το γεγονός ότι η κοινωνική δαπάνη στην Ελλάδα, ως ποσοστό του ΑΕΠ, έχει φτάσει τα τελευταία χρόνια τα μέσα επίπεδα των ευρωπαϊκών χωρών, η αποτελεσματικότητα των πολιτικών κοινωνικής προστασίας στην καταπολέμηση της εισοδηματικής φτώχειας υπολείπεται σημαντικά σε σχέση με την Ε.Ε.-15. Το γεγονός αυτό φαίνεται ότι οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στα πρότυπα των πολιτικών παροχής κοινωνικών επιδομάτων και παροχών εκτός από τις συντάξεις. Στο παρόν εξετάζουμε τον τρόπο και το πρότυπο «διανομής» των δαπανών για κοινωνικά επιδόματα και παροχές και τις επιπτώσεις που έχουν στο βάθος φτώχειας με τη χρήση των δεδομένων της Έρευνας EU-SILC 2003 για την Ελλάδα. Για την εκτίμηση αυτή χρησιμοποιούμε τις έννοιες και τους δείκτες της κάθετης και οριζόντιας αποτελεσματικότητας των αντίστοιχων κοινωνικών δαπανών. Το γενικό εύρημα είναι ότι λιγότερο από το 1/3 της δαπάνης αυτής ωφελεί τους φτωχούς, ενώ πάνω από το 55% ωφελεί τους μη-φτωχούς. Για το λόγο αυτό, η δαπάνη αυτή ενώ ποσοτικά επαρκεί να καλύψει το 55% του βάθους φτώχειας και θα μπορούσε υπό προϋποθέσεις να μειώσει σημαντικά τόσο τον αριθμό των φτωχών όσο και το ποσοστό φτώχειας, το πρότυπο άσκησης των αντίστοιχων πολιτικών τελικά καλύπτει το χάσμα φτώχειας μόνο κατά 17,4%. Το φαινόμενο αυτό αποτελεί απλά μια αντανάκλαση του κατακερματισμού των παρεμβάσεων της κοινωνικής πολιτικής, που αντικατοπτρίζει ειδικές και ιστορικά καθορισμένες μορφές κρατικού κορπορατισμού και πελατειακών δικτύων και συνεχίζει να αποτρέπει, τη συγκρότηση ενός σύγχρονου κοινωνικού κράτους.

Εισαγωγή

Κάθε κράτος πρόνοιας χρησιμοποιεί ένα σύστημα κοινωνικής προστασίας και ένα

φορολογικό σύστημα με σκοπό να «διορθώσει» την κατανομή του εισοδήματος που δημιουργείται από την αγορά. Εκτός (ή αντί) του εισοδήματος που αποκτάται στην αγορά εργασίας, καθώς και του εισοδήματος από την αξιοποίηση περιουσιακών στοιχείων, τα νοικοκυριά μπορεί να λαμβάνουν διάφορα είδη κοινωνικών πληρωμών (συντάξεις, επιδόματα κλπ.) και παράλληλα να αποδίδουν ένα μέρος του ακαθάριστου εισοδήματός τους σε φόρους και εισφορές. Το καθαρό αποτέλεσμα ενός τέτοιου συστήματος είναι η «μεταβίβαση» ή η αναδιανομή εισοδήματος από τα νοικοκυριά που πληρώνουν περισσότερα χρήματα σε φόρους και εισφορές σε σχέση με όσα λαμβάνουν υπό τη μορφή των κοινωνικών πληρωμών, στα νοικοκυριά για τα οποία ισχύει το αντίστροφο.

Από την πλευρά των διατιθέμενων πόρων, η κοινωνική πολιτική αντιστοιχεί στο ύψος των κρατικών δαπανών που θεωρούνται ως «κοινωνική δαπάνη» ή δαπάνη για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής, η οποία αποτελεί ένα από τα βασικότερα εργαλεία της αναδιανομής του εισοδήματος. Ένα από τα σημαντικότερα ερωτήματα στο πεδίο αυτό, μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: «σε ποιο βαθμό οι θεσμοί του κοινωνικού κράτους μειώνουν τις εισοδηματικές διαφορές;». Ένας τρόπος εκτίμησης της αναδιανομής του εισοδήματος είναι η μέτρηση της διαφοράς μεταξύ της ανισότητας των εισοδημάτων πριν (ακαθάριστοι μισθοί, κέρδη, τόκοι, πρόσδοδοι και λοιπές συνιστώσες του εισοδήματος από την «αγορά») και μετά τη δημοσιονομική παρέμβαση των φόρων και των κοινωνικών δαπανών (διαθέσιμο εισόδημα). Όσο χαμηλότερη είναι η ανισότητα των διαθέσιμων εισοδημάτων σε σύγκριση με την ανισότητα των «αγοραίων» εισοδημάτων, τόσο μεγαλύτερες είναι οι «εξισωτικές» επιπτώσεις των κοινωνικών δαπανών και της φορολογίας. Η ένταση της αναδιανεμητικής πολιτικής καθορίζεται από τα χαρακτηριστικά των συστημάτων κοινωνικής προστασίας και φορολογίας, και ιδιαίτερα από δύο στοιχεία: (α) αν το σύστημα αναδιανομής είναι ευθέως ή αντίστροφα προοδευτικό (progressivity or regressivity) και (β) από το συνολικό μέγεθος του ποσού που αναδιανέμεται. Για παράδειγμα, μπορεί ένα σύστημα αναδιανομής να είναι προοδευτικό, πχ. το μεγαλύτερο μέρος των κοινωνικών επιδομάτων ωφελεί τα νοικοκυριά με τα χαμηλότερα εισοδήματα, αλλά αν οι πόροι που διατίθενται για κοινωνικά επιδόματα είναι ισχυροί, η δαπάνη

αυτή θα έχει οριακές μόνο επιπτώσεις στην εισοδηματική ανισότητα.

Στο πεδίο της *εισοδηματικής φτώχειας*, ένας συνήθης τρόπος εκτίμησης της αποτελεσματικότητας των δαπανών κοινωνικής προστασίας είναι η σύγκριση των ποσοστών φτώχειας πριν και μετά την αναδιανεμητική πολιτική, οι λεγόμενοι δείκτες Beckermann,¹ που έχουν ενταχθεί και στην ομάδα των στατιστικών δεικτών του Laaken για την παρακολούθηση και την αποτίμηση της κοινωνικής συνοχής στα κράτη μέλη της Ε.Ε. Οι συντάξεις αποτελούν ένα σημαντικό, και πολλές φορές το σημαντικότερο τμήμα των δαπανών κοινωνικής προστασίας² και κατέχουν ένα μείζονα ρόλο στην αναδιανεμητική πολιτική. Η μεθοδολογία αυτή, που αποτυπώνει την επίδραση των κοινωνικών δαπανών στα ποσοστά φτώχειας στηρίζεται στην άρρητη, εν πολλοίς, υπόθεση, ή συνήθως ερμηνεύεται ακόμα και σε επίσημα κείμενα με τρόπο που υποδηλώνει ότι ο αποκλειστικός στόχος της κοινωνικής πολιτικής είναι η καταπολέμηση της εισοδηματικής φτώχειας. Για το λόγο αυτό συνδέεται άμεσα με τα εξαιρετικά σοβαρά ζητήματα της *επικέντρωσης* και της *κατανομής* των διαθέσιμων πόρων.

Η «σωστή» επικέντρωση (targeting) της κοινωνικής πολιτικής και η κατανομή (concentration) των διαθέσιμων πόρων σε αυτούς που τους έχουν ανάγκη, ακούγεται ως μια καλή ιδέα και είναι πιθανό να απολαμβάνει και ευρείας υποστήριξης εκ μέρους των πολιτών. Ειδικά για τους υπεύθυνους σχεδιασμού και εφαρμογής πολιτικών, είναι ιδιαίτερα ελκυστική η ιδέα ότι τα σεβαστά ποσά που διατίθενται για κοινωνική πολιτική θα μπορούσαν να ανακατανομηθούν ώστε να αυξήσουν την αποτελεσματικότητα στην καταπολέμηση της εισοδηματικής φτώχειας. Ωστόσο, όπως σημειώνει και ο Atkinson, A.B. (1995:223-4), πολύ συχνά ο διάλογος περί της αποτελεσματικότητας των πολιτικών βασίζεται σε άρρητες υποθέσεις για τους στόχους τους. Στην παραπάνω περίπτωση,

μια πρόταση για καλύτερη επικέντρωση θα στηριζόταν στην άρρητη παραδοχή ότι η αποκλειστική επιδίωξη της κοινωνικής πολιτικής είναι η καταπολέμηση της φτώχειας, ενώ στην πραγματικότητα τα τυπικά κοινωνικά προγράμματα πρόνοιας και ευημερίας προσπαθούν να επιτύχουν πολλαπλούς στόχους. Υπό την έννοια αυτή, οι περιορισμοί στους οποίους υπόκεινται οι πολιτικές επιλογές είναι πολύ πιο σύνθετοι από το ύψος του διαθέσιμου προϋπολογισμού, και περιλαμβάνουν τη διαθέσιμη πληροφόρηση και την αξιοπιστία των πληροφοριών, την ικανότητα και επάρκεια του διοικητικού μηχανισμού (σημαντικές διαστάσεις που πολύ συχνά παραβλέπονται από τους οικονομολόγους), όπως επίσης και τις πιθανές επιδράσεις των κοινωνικών μεταβιβαστικών δαπανών στις οικονομικές συμπεριφορές και τα κίνητρα των ατόμων και των οικογενειών. Είναι σημαντικό η παρατήρηση αυτή να μην ξεχνιέται στην ανάλυση που ακολουθεί.

Κριτήρια αποτελεσματικότητας της κοινωνικής πολιτικής

Μεταξύ των δεικτών παρακολούθησης της κοινωνικής κατάστασης στην Ευρώπη (οι λεγόμενοι δείκτες του Laaken), ο δείκτης που έχει επιλεγεί για την παρακολούθηση της αποτελεσματικότητας των κοινωνικών δαπανών στη μείωση της σχετικής φτώχειας, είναι το ποσοστό φτώχειας πριν και μετά τις δαπάνες αυτές. Αποτελεί, με άλλα λόγια, μια εκδοχή των δεικτών Beckermann που αφορά τη μεταβολή των ποσοστών φτώχειας μετά από κάθε «κύμα» κοινωνικής δαπάνης. Η μέθοδος αυτή συνοπτικά έχει ως εξής: Καταρχήν το σύνολο των κοινωνικών δαπανών επιμερίζεται σε δυο μεγάλες κατηγορίες (α) τις συντάξεις και (β) όλες τις υπόλοιπες εγχρήματα κοινωνικές παροχές, τις οποίες θα ορίσουμε στο παρόν, για λόγους συντομίας, ως κοινωνικά επιδόματα. Στη συνέχεια, δημιουργούνται τρεις κατανομές εισοδήματος: (1) η κατανομή του εισοδήματος που θα υπήρχε αν δεν γινόταν διανομή κοινωνικών δαπανών (ούτε για συντάξεις ούτε για κοινωνικά επιδόματα), (2) η κατανομή εισοδήματος που θα υπήρχε αν γινόταν διανομή δαπανών μόνον για συντάξεις και (3) η πραγματική κατανομή του εισοδήματος, με βάση το πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα των ατόμων που συμπεριλαμβάνει και το σύνολο των κοινωνικών επιδομάτων. Ακολούθως, με βάση τη «γραμμή» ή το όριο φτώχειας που υπολογίζεται

1. Βλ. Beckermann, W. (1979, 1979a). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Beckermann ορίζει την αποτελεσματικότητα των κοινωνικών δαπανών στη μείωση της φτώχειας με κριτήριο τη μείωση κυρίως του βάθους, παρά του ποσοστού φτώχειας.

2. Σύμφωνα με το Στατιστικό Παράρτημα στο European Commission (2005), η δημόσια δαπάνη για συντάξεις αποτελεί κατά μέσο όρο το 46% (με διασπορά μεταξύ των χωρών από 25% ως 62%) του συνόλου των δαπανών κοινωνικής προστασίας στις χώρες της Ε.Ε.-15, μέγεθος που ισοδυναμεί με το 13% του Κοινοτικού ΑΕΠ. Στην Ελλάδα, ανέρχονται στο 51% των συνολικών κοινωνικών δαπανών και ισοδυναμούν με το 14% του ΑΕΠ.

με βάση το πραγματικό εισόδημα των ατόμων, υπολογίζονται τα ποσοστά φτώχειας για κάθε κατανομή του εισοδήματος. Με βάση τη μέθοδο αυτή, υπολογίζεται η μείωση των ποσοστών φτώχειας από το κάθε «κύμα» κοινωνικής δαπάνης, πράγμα το οποίο αποτελεί και το βασικό κριτήριο της αποτελεσματικότητας της κοινωνικής πολιτικής στη μείωση της εισοδηματικής φτώχειας.³

Σύμφωνα με τον Πίνακα 1, που αποτελεί μια εφαρμογή της παραπάνω μεθόδου, αν δεν υπήρχαν καθόλου κοινωνικές δαπάνες, το ποσοστό φτώχειας στην Ελλάδα θα ήταν ακριβώς ίσο με το μέσο όρο της Ε.Ε.-15 στο επίπεδο του 39% το 2001. Αν διανέμονταν μόνον οι συντάξεις, το ποσοστό φτώχειας στην Ελλάδα (23%) θα ήταν κατά 1 μονάδα χαμηλότερο από το μέσο όρο της Ε.Ε.-15 (24%). Ωστόσο, μετά τη διανομή και των κοινωνικών επιδομάτων, το ποσοστό φτώχειας στην Ελλάδα (20%) το 2001 είναι 5 μονάδες υψηλότερο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (15%) και μεταξύ των υψηλότερων στην Ευρώπη.

Συνολικά, οι δαπάνες κοινωνικής πολιτικής μειώνουν το ποσοστό φτώχειας στην Ελλάδα κατά 19 μονάδες ενώ η αντίστοιχη μείωση στην Ε.Ε.-15 ανέρχεται σε 24 μονάδες. Οι μεταβολές αυτές υποδηλώνουν ότι η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα είναι εξαιρετικά αναποτελεσματική ως προς τη μείωση της εισοδηματικής φτώχειας. Το φαινόμενο αυτό δεν οφείλεται στο μέγεθος των διατιθέμενων πόρων, αφού τα στοιχεία του Πίνακα 1 υποδηλώνουν ότι το 2001 η συνολική δαπάνη ως ποσοστό του ΑΕΠ στην Ελλάδα (27,2%) ήταν σχεδόν όση και στην Ε.Ε.-15 (27,5%).

3. Είναι απαραίτητο να σημειώσουμε ότι η μέθοδος αυτή, αν και μπορεί να οδηγήσει σε χρήσιμες ενδείξεις, δεν είναι τίποτα παραπάνω από μια απλή άσκηση η οποία δεν πρέπει με κανένα τρόπο να αντιμετωπίζεται με ερμηνευτικούς όρους ως να αποκάλυπτε αιτιώδεις σχέσεις. Ο κύριος λόγος είναι ότι οι δυο (2) πρώτες κατανομές εισοδήματος είναι τεχνητά δημιουργήματα και δεν αποτελούν πραγματικό προϊόν της οικονομικής δραστηριότητας των ατόμων: αν, για παράδειγμα, δεν υπήρχαν καθόλου κοινωνικές δαπάνες στην πραγματικότητα, το πιθανότερο είναι ότι η κατανομή του εισοδήματος θα προσομοίαζε σε πολύ μικρό βαθμό με την κατανομή που δημιουργείται τεχνητά από τον πρώτο παραπάνω ορισμό, για τον απλό λόγο ότι τα άτομα και τα νοικοκυριά θα αντιμετώπιζαν ένα εντελώς διαφορετικό πλαίσιο κινήτρων και περιορισμών, με συνέπεια την ουσιαστική μεταβολή των προτιμήσεών τους και των οικονομικών τους συμπεριφορών και τελικό αποτέλεσμα την «παραγωγή» μιας διαφορετικής εισοδηματικής κατανομής.

Πίνακας 1

Κοινωνικές Δαπάνες και Μεταβολές των Ποσοστών Φτώχειας, Ελλάδα και ΕΕ-15, 2001

	ΕΛΛΑΔΑ		ΕΕ-15	
	Ποσοστό φτώχειας	Μεταβολή του ποσοστού φτώχειας	Ποσοστό φτώχειας	Μεταβολή του ποσοστού φτώχειας
Εισόδημα χωρίς κοινωνικές δαπάνες	39%		39%	
Εισόδημα συμπ. των συντάξεων	23%	-16%	24%	-15%
Διαθέσιμο εισόδημα	20%	-3%	15%	-9%
Συνολική αποτελεσματικότητα		-19%		-24%
Δαπάνες κοινωνικής προστασίας ως % του ΑΕΠ	27,2%		27,5%	
Συντάξεις ως % των κοινωνικών δαπανών	51,3%		46,1%	
Συντάξεις ως % του ΑΕΠ	14%		12,7%	
Κοινωνικά επιδόματα ως % του ΑΕΠ	13,2%		14,8%	
Μείωση του ποσοστού φτώχειας από δαπάνη ίση με 1% του ΑΕΠ σε				
Συντάξεις	-1,1		-1,2	
Κοινωνικά επιδόματα	-0,2		-0,6	
Σύνολο κοινωνικής δαπάνης	-0,7		-0,9	

Πηγή: Υπολογισμοί από το European Commission "The Social Situation in the EU-2004".

Η δαπάνη για συντάξεις μειώνει το ποσοστό φτώχειας στην Ελλάδα κατά 16 μονάδες, λίγο περισσότερο από την Ε.Ε.-15 (15 μονάδες), αλλά η δαπάνη αυτή στην Ελλάδα (14% του ΑΕΠ) είναι λίγο υψηλότερη από την Ε.Ε.-15 (12,7% του ΑΕΠ). Η μεγάλη διαφορά οφείλεται στη διανομή των κοινωνικών επιδομάτων. Ενώ ως μέγεθος πόρων, η δαπάνη για κοινωνικά επιδόματα και παροχές στην Ελλάδα (13,2% του ΑΕΠ) είναι ελάχιστα χαμηλότερη από το μέσο ευρωπαϊκό όρο (14,8%), η αποτελεσματικότητα των δαπανών αυτών στη μείωση της εισοδηματικής φτώχειας είναι τριπλάσια στην Ε.Ε.-15 σε σχέση με την Ελλάδα, αφού τα ποσοστά φτώχειας μειώνονται μετά τις δαπάνες αυτές, κατά 9 και 3 μονάδες αντίστοιχα. Το ίδιο φαινόμενο υποδηλώνει και το κατώτερο τμήμα του Πίνακα 1, όπου φαίνεται ότι σύμφωνα με το «πρότυπο» της κατανομής των κοινωνικών δαπανών, η δαπάνη για κοινωνικά επιδόματα ίση με 1% του ΑΕΠ μειώνει το ποσοστό φτώ-

χειας κατά 0,2 ποσοστιαίες μονάδες στην Ελλάδα και κατά 0,6 ποσοστιαίες μονάδες στην Ε.Ε.-15. Με άλλα λόγια, ο τρόπος με τον οποίο δαπανώνται τα κοινωνικά επιδόματα στην Ελλάδα, υποδηλώνει ότι χρειάζονται τριπλάσιοι πόροι σε σχέση με την Ε.Ε.-15 για να επιτευχθεί το ίδιο αποτέλεσμα στο πεδίο της μείωσης της εισοδηματικής φτώχειας.

Με την παραπάνω μέθοδο έχουμε μια σαφή απάντηση στο ερώτημα «πόσα άτομα βοηθούν οι κοινωνικές δαπάνες να ανέλθουν πάνω από το κατώφλι της εισοδηματικής επισφάλειας», αλλά δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι πρόκειται για τη σωστή ερώτηση. Η αμφιβολία αυτή διευρύνεται ακόμα περισσότερο, αν το ερώτημα που υποβάλλεται και η σχετική απάντηση υποδεικνύει συγκεκριμένες κατευθύνσεις πολιτικών για τις κυβερνήσεις που θέλουν να επιδείξουν μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στον τομέα αυτό. Όταν οι μειώσεις στα ποσοστά φτώχειας αποτελούν το κριτήριο της κοινωνι-

κής πολιτικής, ο απλούστερος τρόπος για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των πολιτικών αυτών, χωρίς περαιτέρω δημοσιονομική επιβάρυνση, είναι η αναδιανομή των παροχών από τα πολύ φτωχά άτομα (που έτσι και αλλιώς είναι τόσο μακριά από τη γραμμή φτώχειας που θα παραμείνουν φτωχά ακόμα και μετά τις κοινωνικές δαπάνες) προς τα λιγότερο φτωχά στρώματα του πληθυσμού (creaming), δηλαδή τα στρώματα τα εισοδήματα των οποίων απέχουν λίγο από τη γραμμή φτώχειας και συνεπώς έχουν τις μεγαλύτερες πιθανότητες να υπερβούν το όριο αυτό με την πρόσθεση των κοινωνικών δαπανών. Με τον τρόπο αυτό, οι υπεύθυνοι χάραξης και εφαρμογής πολιτικών μπορούν να επιδείξουν αξιοθαύμαστα αποτελέσματα όσον αφορά τη μείωση του ποσοστού φτώχειας. Το γεγονός, ωστόσο, ότι η αποτελεσματικότητα αυτή θα συνεπάγεται την επιδείνωση της κατάστασης των πιο αδύναμων στρωμάτων, αυτών δηλαδή που έχουν τις μεγαλύτερες ανάγκες υποστήριξης από τις κρατικές πολιτικές, δεν πιστεύουμε ότι αποτελεί ένα κοινωνικά επιθυμητό αποτέλεσμα.

Η χρήση του ποσοστού φτώχειας ως κριτηρίου της αποτελεσματικότητας των πολιτικών, μπορεί επίσης να επιδρά στις επιλογές για τη γραμμή της σχετικής φτώχειας. Οι Myles and Picot (2000:4) σημειώνουν ότι οι υπεύθυνοι λήψης αποφάσεων συχνά «απογοητεύονται» από το γεγονός ότι οι προσπάθειες βελτίωσης των εισοδημάτων των πιο φτωχών στρωμάτων του πληθυσμού, παρά το ότι μπορεί να έχουν σημαντικότερες επιπτώσεις στην ευημερία των ατόμων αυτών, έχουν ελάχιστες επιπτώσεις στο ποσοστό φτώχειας. Ο πειρασμός, στην περίπτωση αυτή, είναι να μεταφέρουν τη γραμμή χαμηλότερα με τη, συνήθως ανεκπλήρωτη, ελπίδα ότι θα καταγραφούν οι επιπτώσεις των πολιτικών.

Οριζόντια και κάθετη αποτελεσματικότητα των κοινωνικών επιδομάτων στην Ελλάδα

Από τα προηγούμενα συνάγεται ότι η αποτελεσματικότητα της κοινωνικής πολιτικής στη χώρα μας στην καταπολέμηση της εισοδηματικής φτώχειας είναι κατά πολύ χαμηλότερη από το μέσο ευρωπαϊκό όρο, αυτό δε οφείλεται κυρίως στην πολιτική των κοινωνικών επιδομάτων εκτός από τις συντάξεις με αποτέλεσμα να χρειαζόμαστε τριπλάσιους πόρους σε σχέση με την Ε.Ε.-15 για να επιτύχουμε το ίδιο αποτέλε-

σμα. Το φαινόμενο αυτό, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, δεν οφείλεται σε κάποια σχετική «ανεπάρκεια» των πόρων που δαπανώνται. Θα μπορούσε όμως να οφείλεται στο εξής: Αν το μεγαλύτερο τμήμα των κοινωνικών δαπανών απευθυνόταν σε νοικοκυριά και άτομα τόσο φτωχά που ακόμα και με τα επιδόματα αυτά δεν θα κατόρθωναν να υπερβούν το όριο φτώχειας, οι δείκτες αποτελεσματικότητας του προηγούμενου τμήματος θα ήταν εξίσου χαμηλοί, αλλά με μια εξαιρετικά σημαντική διαφορά: Στην περίπτωση αυτή η πλειονότητα της δαπάνης θα μείωνε σημαντικά το «βάθος» ή το «χάσμα» φτώχειας⁴ των φτωχών ατόμων και νοικοκυριών, αλλά οι επιπτώσεις αυτές δεν θα ήταν ορατές από τα στατιστικά μέτρα του προηγούμενου τμήματος, γιατί αυτά «μετράνε» μόνο τον αριθμό των ατόμων που βρίσκονται κάτω από το όριο φτώχειας και όχι τις επιπτώσεις των κοινωνικών δαπανών στο βάθος φτώχειας, δηλ. στο εισόδημα των οικονομικά επισφαλών.

Στην πραγματικότητα όμως, όπως θα δείξουμε στα αμέσως επόμενα, η χαμηλή αποτελεσματικότητα της πολιτικής κοινωνικών επιδομάτων στην Ελλάδα σε σχέση με τη μείωση της εισοδηματικής φτώχειας οφείλεται κατά κύριο λόγο στο γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος της δαπάνης αυτής ωφελεί τα άτομα και νοικοκυριά που βρίσκονται πάνω από τη γραμμή φτώχειας. Με άλλα λόγια, το πρότυπο της κοινωνικής πολιτικής που ασκείται στην Ελλάδα στο πεδίο των κοινωνικών παροχών, εκτός από τις συντάξεις, έχει ως αποτέλεσμα η πλειονότητα των δαπανών αυτών να ωφελεί τους μη φτωχούς.

Στο πλαίσιο των προβλημάτων αυτών, ο Weisbrod (1970:) καθιέρωσε τη διάκριση μεταξύ *κάθετης* (vertical) και *οριζόντιας* (horizontal) αποτελεσματικότητας των πολιτικών. Η *κάθετη* αποτελεσματικότητα ορίζεται ως το ποσοστό της κοινωνικής δαπάνης που ωφελεί τους φτωχούς σε σχέση με το σύνολο της κοινωνικής δαπάνης, και είναι στην πραγματικότητα μια εκδοχή των δεικτών Beckermann. Η *οριζόντια* αποτελεσματικότητα ορίζεται ως το ποσοστό της κοινωνικής δαπάνης που ωφελεί τους (πηγαίνει στους) φτωχούς σε σχέση με το συνολικό ποσό που «απαιτείται» από την ομάδα αυτή, δηλ. σε σχέση με το συνολικό χάσμα ή βάθος της φτώχειας.

4. Το βάθος ή χάσμα φτώχειας ισοδυναμεί με την «απόσταση» του εισοδήματος ενός φτωχού ατόμου από τη γραμμή ή το όριο φτώχειας. Με άλλα λόγια μετράει το πόσο φτωχοί είναι οι φτωχοί.

Σε άλλες περιπτώσεις (Κικίλιας 2005a, Kikilias 2005b) έχουμε δείξει ότι τα κοινωνικά επιδόματα φαίνεται ότι ωφελούν σε πολύ σημαντικό βαθμό τα λιγότερο φτωχά νοικοκυριά, αυτά δηλ. που είναι κοντά στη γραμμή φτώχειας, και πολύ λιγότερο τις οικογένειες με τις μεγαλύτερες εισοδηματικές ελλείψεις και ανά-

γκες. Στο παρόν θα εξετάσουμε την κάθετη και οριζόντια αποτελεσματικότητα των δαπανών για κοινωνικά επιδόματα ακολουθώντας την εξής μέθοδο:

Καταρχήν επιμερίζουμε το σύνολο της δαπάνης για κοινωνικά επιδόματα στα εξής τμήματα:

A1 = Επιδόματα που ωφελούν άτομα που ήταν φτωχά πριν και παραμένουν φτωχά μετά τα επιδόματα.

Υπάρχει πάντα μια ομάδα ατόμων και νοικοκυριών τα οποία με τη διανομή των κοινωνικών επιδομάτων υπερβαίνουν το όριο φτώχειας. Τη δαπάνη που ωφελεί τα άτομα αυτά την επιμερίζουμε σε δυο τμήματα: στο τμήμα που ισοδυναμεί με το ποσό που καλύπτει το βάθος φτώχειας τους, δηλ. την απόσταση μέχρι το όριο φτώχειας (A2) και στο υπόλοιπο «υπερβάλλον» τμήμα (B). Άρα,

A2 = Επιδόματα που ωφελούν άτομα που ήταν φτωχά, αλλά όχι μετά τα επιδόματα ισοδύναμα με το χάσμα της φτώχειας τους.

B = «Υπερβάλλοντα» επιδόματα σε άτομα φτωχά πριν, αλλά όχι μετά τα επιδόματα, δηλ. το ποσό που υπερβαίνει τη γραμμή φτώχειας.

Τέλος, υπολογίζουμε τα κοινωνικά επιδόματα που ωφελούν τα άτομα που δεν ήταν φτωχά πριν τη διανομή της δαπάνης αυτής:

C = Επιδόματα σε άτομα μη-φτωχά πριν τα επιδόματα

Με βάση τα παραπάνω $A1+A2+B+C$ =Σύνολο κοινωνικών επιδομάτων

Παράλληλα, υπολογίζουμε το συνολικό βάθος ή χάσμα φτώχειας των ατόμων πριν και μετά τη διανομή των κοινωνικών δαπανών:

D = Χάσμα φτώχειας των φτωχών μετά τα επιδόματα, και συνεπώς

$A1+A2+D$ = Χάσμα φτώχειας των φτωχών πριν τα επιδόματα

Με βάση τα παραπάνω θα αποτιμήσουμε την αποτελεσματικότητα των δαπανών σε κοινωνικά επιδόματα με τον υπολογισμό των εξής δύο δεικτών:

Κάθετη Αποτελεσματικότητα = $(A1+A2) / (A1+A2+B+C)$. Ο δείκτης αυτός προσμετρά το τμήμα των δαπανών που ωφελεί τα φτωχά άτομα που παραμένουν φτωχά, καθώς και το τμήμα των δαπανών που καλύπτει το βάθος φτώχειας των φτωχών ατόμων που δεν παραμένουν φτωχά μετά τη διανομή των δαπανών αυτών, ως ποσοστού της συνολικής δαπάνης για κοινωνικά επιδόματα. Δηλαδή, αποτυπώνει το ποσοστό της συνολικής δαπάνης για κοινωνικά επιδόματα που ωφελεί τα φτωχά άτομα.

Οριζόντια Αποτελεσματικότητα = $(A1+A2) / (A1+A2+D)$. Ο δείκτης αυτός προσμετρά το τμήμα του βάθους φτώχειας που καλύπτουν οι δαπάνες για κοινωνικά επιδόματα.

Πίνακας 2

Κάθετη και Οριζόντια Αποτελεσματικότητα των Κοινωνικών Επιδομάτων (εκτός συντάξεων), Ελλάδα, 2003

Σύνολο πληθυσμού		Δισ.	% Συνολικών επιδομάτων
A1 =	Επιδόματα σε άτομα φτωχά πριν και μετά τα επιδόματα	0,53	19,8%
A2 =	Επιδόματα σε άτομα φτωχά πριν αλλά όχι φτωχά μετά τα επιδόματα, ισοδύναμα με το χάσμα της φτώχειας τους.	0,31	11,7%
B =	"Υπερβάλλοντα" επιδόματα σε άτομα φτωχά πριν αλλά όχι μετά τα επιδόματα	0,33	12,4%
C =	Επιδόματα σε άτομα μη-φτωχά πριν τα επιδόματα	1,50	56,1%
D =	Χάσμα φτώχειας των φτωχών μετά τα επιδόματα	4,01	149,7%
A1+A2+D =	Χάσμα φτώχειας των φτωχών πριν τα επιδόματα	4,85	181,2%
A1+A2+B+C =	Σύνολο επιδομάτων	2,68	100%
Κάθετη Αποτελεσματικότητα	$(A1+A2) / (A1+A2+B+C)$	=	31,5%
Οριζόντια Αποτελεσματικότητα	$(A1+A2) / (A1+A2+D)$	=	17,4%

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων EU-SILC 2003, Ελλάδα.

Τα αποτελέσματα της παραπάνω μεθόδου παρουσιάζονται στον Πίνακα 2. Στην Ελλάδα, σύμφωνα με την έρευνα EU-SILC-2003, το βάθος φτώχειας των εισοδημάτων μετά την απονομή των συντάξεων ήταν 4,85 δις. Παράλληλα, οι δαπάνες για το σύνολο των επιδομάτων και μεταβιβάσεων που μετρώνται στην έρευνα αυτή, ανέρχονται σε περίπου 2,68 δις. Αν το σύνολο της δαπάνης αυτής ήταν επικεντρωμένο και ωφελούσε αποκλειστικά τους φτωχούς, το χάσμα φτώχειας θα είχε μειωθεί, *ceteris paribus*, σε λιγότερο από το μισό του αρχικού, και το ποσοστό φτώχειας αντί για 21,2% (2,2 εκατ. άτομα) θα μπορούσε να είχε μειωθεί στο 14,3% (1,5 εκατ. άτομα). Στη πραγματικότητα όμως, μετά από τη δαπάνη αυτή και τη «διανομή» της στον πληθυσμό, το βάθος φτώχειας μειώθηκε μόνον κατά 0,85 δις, από 4,85 δις σε 4,01 δις. Ο λόγος είναι ότι το μεγαλύτερο τμήμα από τα 2,68 δις. της κοινωνικής δαπάνης για επιδόματα, τα 1,50 δις

(56,1%) ωφελεί μη-φτωχά άτομα και νοικοκυριά.

Αντίθετα, μόνον τα 0,84 δις ωφέλησαν τους φτωχούς, σύμφωνα με τους παραπάνω ορισμούς, αφού τα 0,53 δις (19,8%) ωφέλησαν άτομα που παρέμειναν φτωχά και τα 0,31 δις (11,7%) κάλυψαν το βάθος φτώχειας των ατόμων που υπερέβησαν τη γραμμή φτώχειας. Αυτό σημαίνει ότι μόνο το 31,5% της συνολικής δαπάνης καλύπτει το βάθος φτώχειας (κάθετη αποτελεσματικότητα). Το υπόλοιπο 12,4% της δαπάνης (0,33 δις.) αποτελεί «υπερβάλλοντα» εισοδήματα σε άτομα που ήταν φτωχά πριν, αλλά όχι μετά τη διανομή των επιδομάτων. Για τους λόγους αυτούς, ο τρόπος που διανέμεται η δαπάνη για κοινωνικά επιδόματα καλύπτει μόνο το 17,4% του χάσματος φτώχειας (οριζόντια αποτελεσματικότητα). Σύμφωνα με τη λογική αυτή, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι μόνο το 31,5% της δαπάνης αυτής ανακουφίζει τους φτωχούς, ενώ το 56% το «απολαμβάνουν»

άτομα και οικογένειες που ήταν έτσι και αλλιώς πάνω από το όριο της σχετικής εισοδηματικής φτώχειας. Αν ο αποκλειστικός στόχος αυτών των κοινωνικών δαπανών ήταν η καταπολέμηση της φτώχειας, φαίνεται ότι υπάρχει ευρύ πεδίο για καλύτερη επικέντρωση των αντίστοιχων πολιτικών.

Αντί συμπεράσματος

Παρά το γεγονός ότι η κοινωνική δαπάνη στην Ελλάδα, ως ποσοστό του ΑΕΠ, έχει φτάσει τα τελευταία χρόνια τα μέσα επίπεδα των ευρωπαϊκών χωρών, η αποτελεσματικότητα των πολιτικών κοινωνικής προστασίας στην καταπολέμηση της εισοδηματικής φτώχειας υπολείπεται σημαντικά από τα μέσα επίπεδα αποτελεσματικότητας της Ε.Ε.-15. Το γεγονός αυτό φαίνεται ότι οφείλεται σε πολύ σημαντικό βαθμό στα πρότυπα των πολιτικών παροχής κοινωνικών επιδομάτων και παροχών εκτός από τις συντάξεις. Είναι σημαντικό να τονιστεί, βέβαια, ότι η καταπολέμηση της εισοδηματικής φτώχειας δεν είναι ο αποκλειστικός στόχος της κοινωνικής πολιτικής και συνεπώς δεν αποτελεί το μοναδικό κριτήριο για την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητάς της. Παράλληλα, όμως, σε μια χώρα που χαρακτηρίζεται από πολύ υψηλά επίπεδα εισοδηματικής φτώχειας, οι επιπτώσεις των κοινωνικών πολιτικών στο πεδίο αυτό, είναι ένα εξαιρετικά σημαντικό κριτήριο.

Στο παρόν εξετάζουμε τον τρόπο και το πρότυπο «διανομής» των δαπανών για κοινωνικά επιδόματα και παροχές και τις επιπτώσεις που έχουν στο βάθος φτώχειας, με τη χρήση των δεδομένων της Έρευνας EU-SILC 2003 για την Ελλάδα. Για την εκτίμηση αυτή χρησιμοποιούμε τις έννοιες και τους δείκτες της κάθετης και οριζόντιας αποτελεσματικότητας για τον υπολογισμό του μέρους των συνολικών δαπανών που ωφελούν τους φτωχούς και τους μη-φτωχούς καθώς και του τμήματος του χάρσματος φτώχειας που καλύπτουν τελικά οι δαπάνες αυτές. Το γενικό εύρημα είναι ότι λιγότερο από το 1/3 της δαπάνης αυτής ωφελεί τους φτωχούς ενώ πάνω από το μισό ωφελεί τους μη-φτωχούς. Για το λόγο αυτό, η δαπάνη αυτή ενώ ποσοτικά επαρκεί να καλύψει το 55% του βάθους φτώχειας και θα μπορούσε υπό προϋποθέσεις να μειώσει τον αριθμό των φτωχών κατά 700 χιλ. περισσότερα άτομα και το ποσοστό φτώχειας από 21,2% (2,2 εκατ. άτομα) σε 14,3% (1,5 εκατ. άτομα), το πρότυπο άσκησης των αντίστοιχων πολιτικών τελικά καλύπτει το χάσμα φτώχειας μόνο κατά 17,4%.

Έχουμε υποστηρίξει αλλού (Κικίλιας 2005d) ότι τα στίγματα του κρατικού κορπορατισμού και η διευρυμένη αναπαραγωγή των πελατειακών δικτύων διαποτίζουν το σύνολο σχεδόν του οικοδομήματος της κοινωνικής πολιτικής, από το σύστημα συντάξεων μέχρι τα επιδόματα ανεργίας και τις εισοδηματικές μεταβιβάσεις προς τις πολύτεκνες οικογένειες. Ένα από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του συστήματος είναι ότι τα κριτήρια πρόσβασης στις κοινωνικές παροχές έχουν πολύ μικρή σχέση με την κατοχύρωση της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη και συνδέονται στενά με την επαγγελματική κατηγορία στην οποία εντάσσονται τα επιμέρους άτομα, με αποτέλεσμα τη δημιουργία «νησίδων προνομίων μέσα σε πελάγη ανεπάρκειας». ⁵ Χαρακτηριστικά είναι, μεταξύ άλλων, τα βαθιά συντηρητικά και πελατειακά πρότυπα στο πεδίο των επιδομάτων πολύτεκνων οικογενειών, όπου συντηρείται μια «κοινωνική» πολιτική αποτυχημένη τόσο ως προς την κοινωνική όσο και τη δημογραφική διάστασή της, αλλά παράλληλα αναδεικνύει τις αντίστοιχες οργανώσεις ως προνομιακούς εταίρους της πολιτείας, «στα όρια της άσκησης της δημόσιας εξουσίας», σύμφωνα με το Συνήγορο του Πολίτη. ⁶

Ήδη στο σημείο αυτό, βρίσκουμε το σκληρό πυρήνα της αντεστραμμένης προοπτικής ως προς την προσδοκία, όχι «περισσότερης» κοινωνικής πολιτικής, αλλά της συγκρότησης ενός σύγχρονου κοινωνικού κράτους στη χώρα μας: οι βασικοί πυλώνες του μεταπολεμικού κοινωνικού κράτους στις περισσότερες ευρωπαϊκές κοινωνίες ήταν ο συνδυασμός της καθολικότητας της κοινωνικής ιδιότητας των πολιτών και της πλήρους δημοκρατίας. Το δημοκρατικό περιεχόμενο του κοινωνικού κράτους αφορά στη διαβεβαίωση ⁷ ότι τα πολιτικά δικαιώματα αποκτούν δημοκρατικό νόημα μόνο αν συμπληρώνονται από κοινωνικά δικαιώματα.

Ο κατακερματισμός των παρεμβάσεων της κοινωνικής πολιτικής, που αντανακλά ειδικές και ιστορικά καθορισμένες μορφές κρατικού κορπορατισμού και πελατειακών δικτύων, απέτρεψε, και συνεχίζει να αποτρέπει, τη συγκρότηση ενός κοινωνικού κράτους με την έννοια ενός συνεκτικού και ρητού επαναπροσδιο-

5. Βλ. για παράδειγμα τα άρθρα των Σωτηρόπουλου Δ. και Βενιέρη Δ. στο συλλογικό Βενιέρης Π. και Παπαθεοδώρου Χ. (2003).

6. Βλ. Ματσαγγάνης, Μ. (2002)

7. Σύμφωνα με τη διατύπωση του Τ. Η. Marshall (1950).

ρισμού του ρόλου του κράτους στο σύστημα παραγωγής και διανομής κοινωνικής πρόνοιας και ευημερίας, όπως τουλάχιστον έγινε στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. Υπό την έννοια αυτή, δεν είναι υπερβολή να υποστηριχθεί ότι αν οι προσδοκίες του κοινωνικού εκσυγχρονισμού αφορούν, μεταξύ άλλων, τη μετάβαση από αποσπασματικές μορφές κοινωνικής πολιτικής, με κύρια χαρακτηριστικά τον κρατικό κορπορατισμό και την αναπαραγωγή των πελατειακών δικτύων, προς την κατεύθυνση της συγκρότησης ενός αποτελεσματικού κοινωνικού κράτους, οι προσδοκίες αυτές απέχουν ακόμα πολύ από την επαλήθευσή τους. Αντίθετα, η κοινωνική αναποτελεσματικότητα της πολιτικής αυτής προσφέρει ένα θαυμάσιο επίπεδο αμφισβήτησης της αναγκαιότητας, όχι απλώς της κοινωνικής πολιτικής, αλλά του κοινωνικού κράτους εν γένει.

Βιβλιογραφία

- Atkinson A.B., 1987, "On the Measurement of Poverty," *Econometrica*, 55, 749-764.
- Atkinson A.B., 1995, *Incomes and the Welfare State – Essays on Britain and Europe*, Cambridge University Press.
- Beckermann W., 1979, "The impact of income maintenance payments on poverty in Britain, 1975", *The Economic Journal*, 89: 261-79.
- Beckermann W., 1979a, *Poverty and the Income Maintenance Programmes*, ILO, Geneva.
- Βενιέρη Π., Παπαθεοδώρου Χ., 2003, (επιμ.), *Η Κοινωνική Πολιτική στην Ελλάδα: Προκλήσεις και Προοπτικές*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- European Commission, 2004, *Joint Report on Social Inclusion 2004*, DG for Employment and Social Affairs, Brussels.
- European Commission, 2005, *The Social Situation in the European Union 2004*, DG for Employment and Social Affairs, Brussels.
- Hagenaars A.J.M., 1986, *The Perception of Poverty*, North Holland, Amsterdam.
- Κικίλιας Η., 2005a, «Ένταση της Φτώχειας, Ένταση της Απασχόλησης και η Αποτελεσματικότητα της Κοινωνικής Πολιτικής: Μια Προσέγγιση Από τη Σκοπιά των Νοικοκυριών», Εισήγηση στο Διεθνές Συνέδριο με θέμα *Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές Ανισότητες*, που διοργανώθηκε από το Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, στο Λαύριο στις 22 και 23 Σεπτεμβρίου 2005.
- Kikilias E., 2005b, *Poverty and Social Policy in Greece: Economic Modernization, Social Fissures and the Contradictions of Corporatism*, Invited lecture at the Hellenic Observatory Research Seminars at the London School of Economics and Political Science, 6 December 2005.
- Kikilias E., Gazon E., 2005c, "Regional Aspects of Poverty in Greece", *INSPO Social Cohesion Bulletin*, v.1, n.1, July 2005.
- Κικίλιας Η., 2005d, «Όψεις του Κοινωνικού Ζητήματος στη Σύγχρονη Ελλάδα: Οικονομικός Εκσυγχρονισμός και Κοινωνικοί Μετασχηματισμοί», στο *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2003-2004*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 17-36.
- Marshall T.H., 1950, *Citizenship and Social Class*, Oxford University Press.
- Ματσαγγάνης Μ., 2002, «Κοινωνική Πολιτική και Οικογένεια στην Ελλάδα», στο συλλογικό *Μαράτου-Αλιπράνη Λ., 2002, (επιμ.), Οικογένειες και Κράτος Πρόνοιας στην Ευρώπη: Τάσεις και προκλήσεις στον εικοστό πρώτο αιώνα*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Gutenberg.
- Myles J., Picot G., 2000, "Poverty Indices and Poverty Analysis" *Review of Income and Wealth Series* 46, Number 2, June 2000, pp.161-180.
- Weisbrod B.A., 1970 "Collective action and the distribution of income: a conceptual approach", in Haveman, R.H. and Margolis, J. (eds) 1970, *Public Expenditure and Policy Analysis*, Markham, Chicago.

Για μια «πίστωση φόρου» με επίκεντρο τις οικογένειες¹

Ερίκ Γκαζόν

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό διερευνάται το θέμα των φτωχών νοικοκυριών σε σχέση με τους φτωχούς εργαζόμενους. Στόχος του είναι να προτείνει μια μερική εναλλακτική λύση στο Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα και μια νέα κατεύθυνση για την καταπολέμηση της φτώχειας. Γι' αυτό, σε μια πρώτη ενότητα, αναλύονται μερικά χαρακτηριστικά της φτώχειας με τη βοήθεια της βάσης δεδομένων EU-SILC 2003 και αναδεικνύεται η ποσοτική σημασία των φτωχών εργαζομένων και των οικογενειών τους στην Ελλάδα. Γίνεται προσπάθεια καθορισμού των πληθυσμών-στόχων και του ποσοστού των ενδεχόμενων αποδεκτών αυτών των μέτρων. Σε μια δεύτερη ενότητα, παρουσιάζεται ένα εργαλείο κοινωνικής πολιτικής, η πίστωση φόρου (tax credit), το οποίο ταιριάζει ιδιαίτερα στα νοικοκυριά των φτωχών εργαζομένων. Στη συνέχεια, εξηγείται η λειτουργία του εργαλείου αυτού και παρουσιάζονται διάφορες εμπειρίες κατά την εφαρμογή αυτής της πολιτικής στο εξωτερικό. Οι τελευταίες αποδεικνύουν ότι οι επιπτώσεις διαφέρουν ανάλογα με τους συγκεκριμένους επιλεγμένους τρόπους εφαρμογής του μέτρου. Τέλος, υπογραμμίζεται η ευελιξία του μέτρου σε ό,τι αφορά την εφαρμογή του. Επισημαίνεται επίσης ότι πρόκειται για ένα μόνο μέτρο κοινωνικής πολιτικής που θα έπρεπε να ενταχθεί σε μια ευρύτερη πολιτική παρέμβαση, η οποία να στοχεύει στην αισθητή μεσοπρόθεσμη μείωση της φτώχειας, και ιδιαίτερα της φτώχειας των παιδιών.

Εισαγωγή

Τι πρέπει να γίνει για να καταπολεμηθεί η φτώχεια και ιδιαίτερα η φτώχεια των παι-

1. Ο συγγραφέας της παρούσας εργασίας οφείλει πολλά στον κ. Ζιώμα, για τις συζητήσεις που είχαν στο πλαίσιο της σύνταξης του άρθρου «Η φτώχεια στον πληθυσμό εργασιμής ηλικίας». Ωστόσο, οι αναλύσεις και οι απόψεις οι οποίες παρουσιάζονται στην παρούσα έκθεση δεσμεύουν μόνο το συγγραφέα. Επιπλέον, ο συντάκτης θα ήθελε να ευχαριστήσει τον Καθηγητή κ. Ι. Σακέλλη που μας υποστήριξε για όλο το διάστημα της επεξεργασίας της βάσης δεδομένων EU-SILC 2003 και χωρίς τον οποίον το άρθρο αυτό δεν θα είχε πραγματοποιηθεί.

διών; Το ζήτημα δεν είναι καινούργιο και η συζήτηση δεν φαίνεται να έχει προχωρήσει ως προς τις αρχές. Πράγματι, ο David Ricardo, από το 1817 ήδη, έγραφε: «Απέχοντας πολύ από το να ανταποκρίνονται στις καλοπροαίρετες προσδοκίες του νομοθέτη, ο οποίος δεν απέβλεπε παρά μόνο στη βελτίωση της κατάστασης των φτωχών (οι νόμοι περί αναξιοπαθούντων), δεν είχαν κανένα άλλο αποτέλεσμα από το να χειροτερεύσουν τόσο την κατάσταση του φτωχού όσο και αυτή του πλούσιου». Ο John Stuart Mill, απαντώντας το 1848, δήλωνε ότι «όταν ένα άτομο βρίσκεται σε μια τόσο αξιοθρήνητη κατάσταση ώστε η απογοήτευση να παραλύει τις δυνάμεις του, η όποια βοήθεια αποδεικνύεται ενδυναμωτική, ενθαρρύνει τη δραστηριοποίηση αντί να την εξασθενίζει». Το θέμα δεν είναι επομένως καινούργιο, αλλά παραμένει επίκαιρο: πρέπει άραγε να στηρίζονται οι φτωχοί; Εάν ναι, υπό ποια μορφή θα πρέπει να παρέχεται η εν λόγω στήριξη; Ποιο θα πρέπει να είναι το διατιθέμενο ποσό; Αυτά τα ερωτήματα συνιστούν επίσης κρίσιμες πτυχές για τους πολιτικούς ιθύνοντες, οι οποίοι καλούνται να λάβουν αποφάσεις.

Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, διεξήχθη ένας αντιπαραθετικός διάλογος όσον αφορά την καταπολέμηση της φτώχειας στην Ελλάδα.² Σκοπός ήταν να ξεκαθαριστεί πρώτα απ' όλα το θέμα μιας ενδεχόμενης καθιέρωσης ενός ελάχιστου εγγυημένου μισθού. Το ζήτημα τίθεται εκ νέου σήμερα. Είναι γεγονός ότι το 21% του πληθυσμού συνεχίζει να ζει κάτω από το όριο της φτώχειας,³ ενώ το 4,5% ζει σε κατάσταση μεγάλης φτώχειας.⁴ Επιπλέον, το 23,5% περίπου των νέων ηλικίας κάτω των 18 ετών καθώς και το 18,3% του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας (18-64 ετών) εντάσσονται επίσης στην κατηγορία εκείνων που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας.

Άρα λοιπόν, πολλοί είναι οι λόγοι που δικαιολογούν τις παρεμβάσεις κατά της φτώχειας. Ένα μέρος του πληθυσμού βιώνει την απόλυτη φτώχεια. Ανήλικοι, κάτω των 18 ετών ζουν στη φτώχεια, γεγονός που δεν βοηθά ούτε τους ίδιους ούτε το Έθνος ως προς την οικοδόμηση του μέλλοντος. Άτομα ικανά να εργαστούν είναι φτωχά και δεν εργάζονται. Η λύση

2. Βλ. Χλέτσος Μ. 2004, Ματσαγγάνης Μ. 2004.

3. Σύμφωνα με τη βάση δεδομένων EU-SILC 2003, βλ. ορισμό.

4. Ορ. cit., βλ. ορισμούς «βάθος φτώχειας» και «μεγάλη φτώχεια».

που προτείνεται γενικά, είναι πάντα αυτή της καθιέρωσης ενός Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος (Ε.Ε.Ε.). Ευθυγραμμίζεται άλλωστε με τη σχετική Ευρωπαϊκή Σύσταση⁵ περί εισαγωγής ενός Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος (Ε.Ε.Ε.). Δεν υπάρχει ωστόσο αμφιβολία ότι στην Ελλάδα, δεν έχει επιτευχθεί κάποιος συμβιβασμός σε αυτό το ζήτημα. Πολλοί είναι εκείνοι οι οποίοι υποστηρίζουν ότι ένα τέτοιο μέτρο θα αποτελούσε ένα κίνητρο αδράνειας για μεγάλο αριθμό ανθρώπων.

Με άλλα λόγια, ότι θα τους αποθάρρυνε από το να αναζητήσουν εργασία και θα ενθάρρυνε μερικά άτομα να κάθονται και να εισπράττουν χρήματα του κράτους πρόνοιας. Πρόκειται εδώ εν μέρει για μια αναθεωρημένη εκδοχή της διάσημης δήλωσης ενός συμβούλου του Reagan: «Το κίνητρο της φτώχειας είναι ό,τι πιο απαραίτητο για την επιτυχία των φτωχών».⁶ Πρόκειται επίσης για την έκφραση μιας ανησυχίας σε ό,τι αφορά τα κίνητρα των ανέργων και των μη οικονομικά ενεργών ατόμων που αναζητούν απασχόληση. Πέραν τούτου, υπάρχει ο φόβος, σε περίπτωση που εφαρμοστεί αυτό το μέτρο, το κόστος να είναι αρκετά υψηλό για το φορολογούμενο (μεσαία τάξη εργαζόμενων), ιδιαίτερα αν κάνουν αίτηση για να λάβουν το Ε.Ε.Ε. πολύ περισσότεροι από αυτούς που προβλέπεται. Ποιος είναι σε θέση να αντέξει αυτό το κόστος; Ποιος είναι πρόθυμος να αναλάβει την πολιτική ευθύνη για μια τέτοια πρόταση;

Θα θέλαμε επομένως να παρουσιάσουμε μια εναλλακτική κατεύθυνση για την καταπολέμηση της φτώχειας, ελλείψει μιας συμφωνίας για το Ε.Ε.Ε. Αυτή η κατεύθυνση δεν αντικαθιστά παρά μόνο μερικώς το Ε.Ε.Ε. και, σε περίπτωση εφαρμογής ενός τέτοιου μέτρου, μπορεί να είναι συμπληρωματική. Πράγματι, η εισαγωγή ενός «πιστωτικού φόρου» (ή «αρνητικού φόρου») επικεντρωμένου στα νοικοκυριά που έχουν τουλάχιστον ένα παιδί και αποτελούνται από τουλάχιστον ένα απασχολούμενο ενεργό μέλος, μας φαίνεται ως μια ενδιαφέρουσα μερική λύση για την καταπολέμηση της φτώχειας⁷ και κυρίως της φτώχειας των παιδιών. Θα θέλαμε συνεπώς να παρουσιάσουμε τους λόγους για τους οποίους πιστεύουμε ότι

υπάρχει ένας ιδιαίτερος συσχετισμός ανάμεσα σε αυτό το μέτρο και το είδος φτώχειας που επικρατεί στην Ελλάδα. Επίσης, θα δείξουμε ότι ο «πιστωτικός φόρος» συνιστά ένα εξαιρετικά ευέλικτο εργαλείο, όπως το αποδεικνύει και η εφαρμογή του σε διαφορετικές χώρες.

Φτωχοί εργαζόμενοι και φτωχά εργαζόμενα νοικοκυριά⁸ στην Ελλάδα

Η ανάλυση της φτώχειας στην Ελλάδα με τη βοήθεια της βάσης δεδομένων SILC-2003 αποδεικνύει ότι οι «φτωχοί εργαζόμενοι» είναι μια μη αμελητέα συνιστώσα της φτώχειας στη χώρα. Πέραν τούτου, αυτή η φτώχεια συνεπάγεται σημαντική φτώχεια και των παιδιών.

Είναι γεγονός ότι η φτώχεια των ατόμων τρίτης ηλικίας είναι σημαντική, περίπου 490.000 άτομα ηλικίας άνω των 64 ετών, πλήττονται από τη φτώχεια και αντιπροσωπεύουν το 28% αυτής της κατηγορίας πληθυσμού. Επιπλέον, 16% περίπου εξ αυτών βιώνουν τη «μεγάλη φτώχεια». Επίσης, η φτώχεια των ανηλίκων (κάτω των 18 ετών) λαμβάνει μεγάλες διαστάσεις και αφορά περίπου 460.000 παιδιά δηλ. αντιπροσωπεύει το 23,5% αυτής της ηλικιακής κατηγορίας. Το 29% εξ αυτών βιώνουν τη «μεγάλη φτώχεια». Η φτώχεια των παιδιών συνιστά, συνεπώς, ένα μείζον πρόβλημα για την ελληνική κοινωνία. Επηρεάζει το μέλλον της, δεδομένου ότι η παιδική ηλικία οδηγεί συχνά στην παραγωγή φτωχών ενηλίκων.

5. Recommendation 92/441/EEC of 24 June 1992.

6. George Gilder (1981).

7. Για μια παρουσίαση του «πιστωτικού φόρου» ή «αρνητικού φόρου», βλ. Ζιάμας Δ. και Γκαζόν Ε., 2005, «Η φτώχεια στον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας», *Φτώχεια, Αποκλεισμός & Κοινωνικές Ανισότητες*, Διεθνές Επιστημονικό συνέδριο Λαυρίου, 22-23 Σεπτεμβρίου, ΕΚΚΕ.

8. Μεταφράζουμε «working poor household» με τον όρο «φτωχά εργαζόμενα νοικοκυριά» όταν αναφέρεται σε φτωχό νοικοκυριό όπου υπάρχει τουλάχιστον ένα μέλος του νοικοκυριού που απασχολείται, και μεταφράζουμε «working poor» το «φτωχός εργαζόμενος» όταν αναφερόμαστε στο άτομο, στο φτωχό εργαζόμενο τον ίδιο.

Η έρευνα EU-SILC (European Union-Statistics on Income and living conditions, Ευρωπαϊκή Ένωση, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών) διενεργήθηκε το 2003 με έτος αναφοράς εισοδήματος το 2002, βλ. ΕΣΥΕ, www.statistics.gr, καθώς και το συνέδριο του ΕΚΚΕ / Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, <http://www.inspo.gr/conference.html>, βλ. επίσης ΕΣΥΕ/ΕΚΚΕ, *Αριστεία στα ερευνητικά πεδία φτώχειας, Αποκλεισμός και Κοινωνικές Ανισότητες*, Αθήνα, 2004.

Ο όρος «φτώχεια» δηλώνει τα άτομα που κατατάσσονται κάτω από το όριο της φτώχειας το οποίο ορίζεται στο 60% του διαμέσου ισοδύναμου συνολικού διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών. Ο όρος που χρησιμοποιείται στην έρευνα EU-SILC 2003 είναι «οικονομική επισφάλεια» (κίνδυνος φτώχειας).

Ο όρος «βάθος της φτώχειας» δηλώνει τα άτομα που κατατάσσονται κάτω από το όριο της φτώχειας. Δηλαδή, δηλώνει πόσο φτωχοί είναι οι φτωχοί. Στο παρόν άρθρο, αναφερόμαστε στη «μεγάλη φτώχεια», για όσους κατατάσσονται κάτω από το 30% του μέσου ισοδύναμου συνολικού διαθέσιμου εισοδήματος του νοικοκυριού.

Ο όρος «φτωχά εργαζόμενα νοικοκυριά» δηλώνει τα νοικοκυριά, στα οποία τα μέλη τους βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας και όπου τουλάχιστον ένα μέλος του νοικοκυριού εργάζεται.

Ο όρος «φτωχοί εργαζόμενοι» αναφέρεται στα άτομα τα οποία εργάζονται και ζουν σε νοικοκυριά που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας.

Αυτή η φτώχεια μπορεί να είναι λιγότερο ορατή από εκείνη των ηλικιωμένων, αλλά το διακύβευμα δεν παύει να είναι τεράστιας σημασίας. Επιπροσθέτως, μπορεί οι συνταξιούχοι να ευθύνονται εν μέρει για την κατάστασή τους (χαμηλές συνταξιοδοτικές εισφορές στα ασφαλιστικά ταμεία, ανεπαρκείς ιδιωτικές αποταμιεύσεις), οι ανήλικοι όμως δεν φταίνε σε τίποτα καθώς η μοίρα τους συνδέεται με αυτή

της οικογένειάς τους. Έτσι, δεν εκπλήσσει το ότι τα άτομα ηλικίας από 18 έως 64 ετών πλήττονται επίσης από τη φτώχεια. Οι φτωχοί, στην εν λόγω κατηγορία ηλικίας, αγγίζουν τους 1.200.000 (εκ των οποίων οι 838.280 έχουν ηλικία από 30 μέχρι 64 ετών), ενώ το 28,8% εξ αυτών πλήττονται από τη «μεγάλη φτώχεια» (βλ. Πίνακα 1)

Πίνακας 1

Ηλικία και ποσοστό φτώχειας

Ηλικία	Ποσοστό φτώχειας	Ποσοστό του πληθυσμού σε «μεγάλη φτώχεια»	Ποσοστό φτωχών σε «μεγάλη φτώχεια»
Άνω των 64 ετών	28,1%	4,6%	16,3%
18-64 ετών	18,3%	5,3%	28,8%
Κάτω των 18 ετών	23,5%	6,8%	29,1%
Σύνολο	21,0%	5,5%	26,0%

Πληθυσμός: όλος

Παράλληλα, η φτώχεια των 18-64 ετών αφορά στο μεγαλύτερο της μέρος «φτωχά εργαζόμενα νοικοκυριά». Πράγματι, 79% των φτωχών ηλικίας 18 με 64 ετών, ζουν σε νοικοκυριά που μετρούν τουλάχιστον ένα απασχολούμενο ενεργό άτομο. Μόνο 257.000 φτωχοί που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία ηλικίας, ζουν σε νοικοκυριά που δεν μετρούν κανένα απασχολούμενο ενεργό άτομο. Αυτά τα νοικο-

κυριά είναι συνήθως του τύπου «άνδρας κουβαλητής» (male breadwinner), ο οποίος breadwinner τυχαίνει να έχει χάσει την εργασία του. Το ποσοστό φτώχειας είναι πολύ υψηλό στην εν λόγω κατηγορία, της τάξης του 30%. Το συστατικότερο παραμένει πάντως ότι η συντριπτική πλειοψηφία των φτωχών νοικοκυριών είναι «εργαζόμενα νοικοκυριά» (που μετράνε τουλάχιστον ένα απασχολούμενο ενεργό άτο-

μο). Με άλλα λόγια, δεν πρόκειται για νοικοκυριά αποκλεισμένα από την αγορά εργασίας (βλ. Πίνακα 2).

Πίνακας 2

Αριθμός εργαζομένων μελών νοικοκυριού και φτώχεια

Αριθ. ενεργών εργαζομένων στο νοικοκυριό	Μη φτωχοί	Φτωχοί	Σύνολο	Ποσοστό φτώχειας
0	583.530	257.115	840.645	30,59%
1	1.827.341	417.462	2.244.803	18,60%
2	2.159.142	370.594	2.529.736	14,65%
3+	787.228	156.007	943.235	16,54%
Σύνολο	5.357.241	1.201.178	6.558.419	18,32%

Πληθυσμός: 18-64 ετών

Όσον αφορά τον αριθμό των φτωχών παιδιών, διαπιστώνουμε ότι στη συντριπτική πλειοψηφία τους (το 90% των περίπου 460.000 φτωχών παιδιών κάτω των 18 ετών) ζουν σε νοικοκυριά με ένα τουλάχιστον απασχολούμενο ενεργό άτομο (βλ. Πίνακα 3).

Πίνακας 3

Αριθμός ενεργών ατόμων και φτωχά παιδιά

Αριθμός ενεργών ατόμων	Φτωχά παιδιά
0	8,4%
1	50,7%
2	31,5%
3+	9,5%
Σύνολο	100,0%

Πληθυσμός: 0-18 ετών

Τα στατιστικά στοιχεία που μας παρέχει η βάση δεδομένων SILC-2003 είναι σαφή, προκύπτει δε από αυτά ένα βασικό συμπέρασμα : για να καταργηθεί ή, έστω, για να μειωθεί η παιδική φτώχεια, θα πρέπει να προταθεί μια πολιτική που να λαμβάνει υπόψη της το γεγονός ότι τα φτωχά παιδιά ζουν σε νοικοκυριά όπου ένας τουλάχιστον ενήλικος εργάζεται. Μόνο το 10% των φτωχών παιδιών ζουν σε νοικοκυριά όπου κανένας ενήλικος δεν εργάζεται. Αντιθέτως, το 21% των φτωχών ενηλίκων (18-64 ετών) ζουν σε νοικοκυριά (με ή χωρίς παιδιά) όπου δεν υπάρχει κανένα απασχολούμενο ενεργό άτομο.

Η ανεπάρκεια των εισοδημάτων από εργασία οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι κανείς δεν εργάζεται αρκετά όλο το χρόνο (π.χ. μερική απασχόληση μισθωτών ή ανεξάρτητων εργαζομένων, λόγω ιδιαίτερων συνθηκών, συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου, που δεν

καλύπτουν παρά μόνο έναν περιορισμένο αριθμό μηνών ετησίως) ή λόγω του ότι τα εισοδήματα από εργασία, ακόμη κι αν είναι υψηλά, δεν επαρκούν ώστε να καλύπτουν τις πολύτεκνες οικογένειες. Η πρώτη περίπτωση είναι κατά πολύ η πιο συνηθισμένη, αφού τα δυο τρίτα περίπου των φτωχών παιδιών (310.000) ζουν σε νοικοκυριά που αριθμούν μέχρι και πέντε μέλη (π.χ. οι γονείς και τρία παιδιά ή οι γονείς και ένας ενήλικος και δυο παιδιά).

Το 48% των φτωχών παιδιών ζουν σε οικογένειες που αποτελούνται το πολύ από 4 μέλη. Αυτό σημαίνει ότι, ενώ η ανεπάρκεια των εισοδημάτων λόγω των πολλών μελών μιας οικογένειας αποτελεί ένα φαινόμενο που παραμένει σημαντικό⁹ αλλά από μόνο του δεν δικαιολογεί τη φτώχεια. Η ανεπάρκεια των εισοδημάτων από εργασία συνιστά μια ουσιαστική αιτία της φτώχειας. Μια πολιτική «αποδοτικότητας και ελκυστικότητας της εργασίας»¹⁰ των ήδη απασχολούμενων ατόμων και προτροπής των ανέργων ή των ανενεργών ατόμων να βρουν μια εργασία αποτελεί επομένως έναν κεντρικό παράγοντα μείωσης της φτώχειας στην Ελλάδα και ιδιαίτερα της φτώχειας των παιδιών.

9. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι κοινωνικές πολιτικές που αφορούν τις πολύτεκνες οικογένειες παραμένουν σημαντικές στο πλαίσιο καταπολέμησης της φτώχειας.

10. Μεταφράζεται ως «make work pay», βλ. κατευθυντήρια γραμμή 8 του ΕΣΔΑ 2005, και αφορά πολιτικές που στοχεύουν στο να καταστεί η εργασία περισσότερο ελκυστική.

Η «πίστωση φόρου» (tax credit): μια ευ-έλικτη πρόταση κατά της φτώχειας

Η πίστωση φόρου: στόχοι, πλαίσιο και λόγοι

Η ανάλυση της φτώχειας αποδεικνύει ότι πολλά οικονομικά ενεργά άτομα ζουν σε νοικοκυριά όπου το συνολικό τους εισόδημα βρίσκεται κάτω από το όριο φτώχειας. Σε μεγάλο βαθμό, αυτή η ανεπάρκεια εισοδήματος οφείλεται στη χαμηλή αμοιβή της εργασίας. Ένα μέτρο που προσφέρει ένα «επίδομα στην εργασία»¹¹ στους φτωχούς εργαζομένους, στο πλαίσιο μιας πολιτικής «αποδοτικότητας και ελκυστικότητας της εργασίας» («make work pay»), θα συνιστούσε μια κοινωνική πολιτική κατάλληλη για την καταπολέμηση βραχυπρόθεσμα¹² αυτής της φτώχειας των «φτωχά εργαζόμενων νοικοκυριών», χωρίς παρέμβαση στην αγορά εργασίας. Το μέτρο αυτό θα μπορούσε να βασιστεί στην εισαγωγή ενός είδους «αρνητικού φόρου» ή «πίστωσης φόρου».

Αυτή η λύση έχει ήδη προταθεί από πολλές χώρες από τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Πρόκειται για μια πολιτική «αποδοτικότητας και ελκυστικότητας της εργασίας» (το «make work pay»). Ο γενικός στόχος της είναι να συμφέρει οικονομικά να εργάζεται κανείς, και επομένως να προτρέπει ο εργαζόμενος να διατηρεί τη θέση εργασίας του ή να βρίσκει δουλειά εάν είναι άνεργος, ακόμη και αν δεν βρίσκει τίποτε άλλο, παρά μόνο θέσεις ημιαπασχόλησης ή ωρομίσθιες θέσεις εργασίας. Η πολιτική αυτή αφορά μόνο εργαζόμενους που μεγαλώνουν παιδιά. Πρέπει να υπογραμμισθεί ότι το τελευταίο αυτό στοιχείο προϋποθέτει συνήθως επιπρόσθετες δαπάνες φύλαξης των παιδιών (baby-sitting) καθώς και περιορισμό του χρόνου των οικιακών εργασιών, με αποτέλεσμα να αποτρέπεται ο ένας ή ο μόνος (σε περίπτωση μονογονεϊκών οικογενειών) από τους γονείς να εργάζεται. Η κοινωνική πολιτική του «αρνητικού φόρου» βασίζεται στην πεποίθηση ότι η απασχόληση είναι η καλύτερη λύση κατά της φτώχειας ελλείψει μιας ισχυρής κοινωνικής πολιτικής. Μια τέτοια κοινωνική πολιτική συνοδεύει και ανταμείβει κατά συνέπεια εκείνους που σπεύδουν να εργαστούν. Επομένως, ο «πιστωτικός φόρος» συμπληρώνει τα εισοδήματα μιας οικογένειας από εργασία.

Η αρχή του «πιστωτικού φόρου» είναι απλή. Τίθεται σε εφαρμογή ένας μηχανισμός πιστωτικού φόρου (ή αλλιώς «αρνητικού φόρου») στα νοικοκυριά με χαμηλά εισοδήματα και με ένα τουλάχιστον απασχολούμενο άτομο. Ο εν λόγω μηχανισμός συνίσταται στο να επιτρέπει την επιστροφή φόρων, ανάλογα με το επίπεδο των εισοδημάτων των νοικοκυριών δηλ. όσο πιο χαμηλά είναι τα εισοδήματα από εργασία, τόσο πιο μεγάλη είναι η φοροαπαλλαγή/επιστροφή φόρων. Στην τελευταία περίπτωση, οι φορολογικές αρχές καταβάλλουν στην ενδιαφερόμενη οικογένεια ένα ποσό¹³ (το «επίδομα στην εργασία»), εξ ου και ο χαρακτηρισμός «αρνητικός φόρος». Αυτός ο μηχανισμός καταργεί συνεπώς την έννοια της κατηγορίας μη φορολογητέων εισοδημάτων.

Ο μηχανισμός αυτός στηρίζεται στη λογική ότι, είτε τα εισοδήματα είναι αρκετά υψηλά για να δικαιολογούν την πληρωμή ενός φόρου –οι συντελεστές μπορούν να είναι περισσότερο ή λιγότερο κλιμακούμενοι–, είτε τα εισοδήματα είναι αρκετά χαμηλά και δικαιολογούν μια επιστροφή φόρου περισσότερο ή λιγότερο υψηλού, σε σχέση με το χαμηλό επίπεδο των εισοδημάτων από εργασία. Και εδώ πάλι, η κλίμακα μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο αυξανόμενη. Ο μηχανισμός αυτός θα μπορούσε επίσης να εφαρμοστεί σε συγκεκριμένους πληθυσμούς-στόχους. Η επιστροφή φόρου θα μπορούσε να αυξηθεί σύμφωνα με την οικογενειακή κατάσταση ή να αφορά αποκλειστικά και μόνο τα νοικοκυριά με παιδιά. Η επιστροφή φόρου μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο σημαντική, ανάλογα με τον αριθμό παιδιών της οικογένειας ή άλλα οικογενειακά χαρακτηριστικά.

Οι στόχοι αυτού του εργαλείου – φορολογική μεταρρύθμιση που εισάγει έναν «πιστωτικό φόρο»– είναι ποικίλοι. Συνιστά, πρώτα απ' όλα, μια μεταρρύθμιση του φόρου εισοδήματος. Υπό αυτή την έννοια, πρόκειται για μια προσαρμογή που αφορά ουσιαστικά σημεία όπως: ποιος οφείλει να καταβάλλει το φόρο εισοδήματος και ποιος μπορεί να δικαιούται τη στήριξη σε κοινωνικό και φορολογικό επίπεδο από την κοινωνία. Κατά συνέπεια, το ζητούμενο είναι η κατάρτιση ενός εργαλείου ανακατανομής του πλούτου προς όφελος των

11. Μετάφραση του αγγλικού όρου «In-work Benefit».

12. Μακροπρόθεσμα, η λύση θα πρέπει να αναζητηθεί στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και της παράλληλης εξέλιξης των μισθών.

13. Αυτός ο μηχανισμός συνιστά κάτι το τελείως ξεχωριστό σε σχέση με τις επιστροφές φόρων που συνδέονται με το μηχανισμό των παρακρατήσεων, όπου οι εφορίες δεν δίνουν ποτέ πίσω ποσά που δεν πλήρωσε ήδη ο φορολογούμενος/η.

νοικοκυριών με χαμηλά εισοδήματα και με ένα τουλάχιστον από τα μέλη του να εργάζεται. Το εν λόγω εργαλείο ανακατανομής μπορεί, ενδεχομένως, να δίνει προτεραιότητα στα νοικοκυριά με παιδιά. Έπειτα, αυτό το μέτρο δημιουργεί ένα κίνητρο για τα φτωχά νοικοκυριά ώστε να βρουν τουλάχιστον μια εργασία και να την διατηρήσουν.

Είναι γεγονός ότι η κάλυψη μιας θέσης εργασίας συνεπάγεται ένα άμεσο και ευκαιριακό κόστος¹⁴ (μεταφορικά, δαπάνες φύλαξης και μόρφωσης των παιδιών, μη εκτελούμενα οικιακά καθήκοντα, κόστος από τη μη προσφυγή σε ενδεχόμενη μαύρη εργασία), το οποίο πρέπει να συνυπολογίζεται στον αρνητικό φόρο. Ως εκ τούτου, θα πρέπει να αυξηθεί η προσφορά εργασίας. Με αυτή την οπτική, είναι σημαντικό να γίνει γνωστή στους πληθυσμούς-στόχους η ύπαρξη του μηχανισμού του πιστωτικού φόρου, ώστε να τον λάβουν υπόψη τους όταν συγκρίνουν τα υπέρ και τα κατά της εργασίας και της μη δραστηριότητας.

Αυτό το μέτρο δεν ανατρέπει τις ισορροπίες που υπάρχουν στην αγορά εργασίας. Δεν αυξάνει το εργατικό κόστος για τον εργοδότη, και ιδίως το κόστος της ανειδίκευτης απασχόλησης, όπως θα μπορούσε να κάνει μια επιπλέον αύξηση του κατώτατου μισθού. Ως εκ τούτου, αυτό το μέτρο δεν ασκεί πίεση προς τα κάτω, ως προς τη ζήτηση εργασίας, μέσα από την ενίσχυση του εργατικού κόστους, για τους εργοδότες. Δεν επηρεάζει τους τύπους συμβάσεων εργασίας (μερική απασχόληση, σύμβαση ορισμένου χρόνου). Παρουσιάζει και προωθεί ένα επιθυμητό κοινωνικό πρότυπο: την απόκτηση παιδιών και τη συμμετοχή στην εργασία. Δηλώνει δε ότι η κοινωνία είναι πρόθυμη να ανταμείψει εκείνους οι οποίοι θα συμμορφωθούν με αυτό το πρότυπο (κατά τον ίδιο τρόπο που ο εργοδότης είναι υποχρεωμένος να πράξει ανάλογα με την οικογενειακή κατάσταση των μισθωτών του, καταβάλλοντας οικογενειακές παροχές, ένα επίδομα γάμου και ένα επίδομα για τα παιδιά).

Τέλος, αυτό το μέτρο εγγράφεται σε μια διαδικασία νομιμοποίησης μιας ορισμένης κοινωνικής πολιτικής. Η αδυναμία της κοινωνικής πολιτικής μπορεί να διαπιστωθεί από τα στοιχεία του Πίνακα 4. Η ελληνική κοινωνία δεν είναι ιδιαίτερα αλληλέγγυα, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την οργανωμένη και χρηματοδοτού-

μενη από το κράτος αλληλεγγύη. Η κοινωνία αναθέτει στις οικογένειες και στα δίκτυα αλληλοβοήθειας την ευθύνη αντιμετώπισης των προβλημάτων που συνδέονται με την ανεργία ή, γενικότερα, με την ανεπάρκεια εισοδημάτων. Αυτό το μέτρο μπορεί να εγείρει απορίες ως προς τον προσδιορισμό των δικαιούχων ή και φόβους ότι οι ενδεχόμενοι «ακαμάτες» θα επωφελούνται από αυτό. Ο πιστωτικός φόρος όμως συνιστά μια μορφή κοινωνικής πολιτικής στενά συνδεδεμένης με χαμηλά επίπεδα εισοδημάτων και με την ύπαρξη εργασίας (και ενδεχομένως παιδιών). Έτσι, το εν λόγω μέτρο προσδιορίζει σαφώς τα ανταλλάγματα που απαιτούνται από τους δυναμικούς δικαιούχους.

Πίνακας 4

Διάφορα είδη επιδομάτων

– *Επίδομα ανεργίας*: μηνιαίο, από 311,25 ευρώ έως 329,25 ευρώ, και το επίδομα προσαυξάνεται κατά 10% για κάθε μέλος της οικογένειας, το πολύ για 12 μήνες.

μα μακροχρόνιων ανέργων: αφορά τα άτομα ηλικίας από 45 μέχρι 65 ετών, εφόσον το ετήσιο οικογενειακό τους εισόδημα δεν υπερβαίνει τα 5.000 ευρώ, συν 587 ευρώ για κάθε ανήλικο τέκνο. Το ύψος του επιδόματος είναι 200 ευρώ και δεν χορηγείται πέρα των 12 μηνών.

– *Επίδομα για απροστάτευτα παιδιά* (μονογονεϊκές οικογένειες με υπεύθυνο της οικογένειας γυναίκα): 44,02 ευρώ μηνιαίως (!) για κάθε απροστάτευτο παιδί (μέχρι 16 χρόνων) εφόσον το μηνιαίο εισόδημα της οικογένειας τριών μελών δεν υπερβαίνει τα 234,80 ευρώ (!), συν 20,55 ευρώ για κάθε επιπλέον μέλος.

– *Επίδομα για οικογένειες με παιδιά στο σχολείο*: 25 ευρώ το μήνα (300 ευρώ ετησίως) για κάθε παιδί (6-16 χρόνων), εφόσον το ετήσιο οικογενειακό εισόδημα δεν υπερβαίνει τα 3.000 ευρώ.

– *Ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα*: δεν προβλέπεται.

– *Αφορολόγητο όριο*: τα εισοδήματα από εργασία δεν φορολογούνται έως 10.000 ή 11.000 ευρώ ετησίως, ανάλογα με την κατάσταση απασχόλησης του/της φορολογουμένου/ης. Το αφορολόγητο αυτό όριο αυξάνεται κατά 1.000 ευρώ για το πρώτο και για το δεύτερο ανήλικο τέκνο. Το αφορολόγητο αυξάνεται στα 20.000 ή 21.000 ευρώ με την απόκτηση τρίτου παιδιού. Αυτή η διάταξη δεν συμφέρει τα άτομα που κερδίζουν λιγότερα από 10-11.000 ευρώ, στο βαθμό που δεν δικαιούνται καμία επιστροφή φόρου.

Η ποικιλία των στόχων ενός τέτοιου εργαλείου μπορεί να προκαλεί σύγχυση στη συζήτηση ως προς τη χρησιμότητά του. Ωστόσο

14. Το ευκαιριακό κόστος μπορεί να οριστεί με τον εξής τρόπο: αξία της καλύτερης εναλλακτικής επιλογής, δηλαδή αξία της επιλογής η οποία εγκαταλείπεται.

σο, αυτό που αναμένεται, με σαφή τρόπο, από αυτό το μέτρο είναι ο περιορισμός της φτώχειας στο πλαίσιο μιας ανταλλαγής μεταξύ του στηριζόμενου από τον πιστωτικό φόρο ατόμου και της κοινωνίας που το στηρίζει. Πρόκειται για μια βοήθεια που συνδέεται με μια συγκεκριμένη συμπεριφορά.

Ο πιστωτικός φόρος: μια ευέλικτη πρόταση

Οι πολιτικές με επίκεντρο τον πιστωτικό φόρο δεν είναι κάτι το καινούργιο. Ο Stigler φαίνεται να είναι εκείνος που επινόησε τον εν λόγω όρο το 1946¹⁵ και μια σημαντικότερη συζήτηση έχει ήδη λάβει χώρα στις ΗΠΑ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960.¹⁶ Συζητήσεις έγιναν επίσης στο πλαίσιο του ΟΟΣΑ,¹⁷ στην Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹⁸ και στον ακαδημαϊκό χώρο.¹⁹ Οι πολιτικές περί πιστωτικού φόρου έτυχαν εφαρμογής σε πολλές χώρες: ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιρλανδία, Ολλανδία, Γαλλία, Δανία, Αυστρία, Γερμανία. Οι ειδικές μορφές που έλαβαν οι πολιτικές αυτές διέφεραν με το χρόνο. Σκοπός μας στην παρούσα ενότητα δεν είναι να προχωρήσουμε σε μια ανασκόπηση όλων των μορφών του πιστωτικού φόρου, αλλά να δείξουμε τη μεγάλη ευελιξία αυτού του εργαλείου. Πράγματι, οι έμπρακτες μορφές που λαμβάνει το εργαλείο σε μια συγκεκριμένη στιγμή μεταβάλλουν τη φύση του. Θα προσπαθήσουμε να το δείξουμε μέσα από τρία παραδείγματα.

Ο πιστωτικός φόρος στις ΗΠΑ

Οι Ηνωμένες Πολιτείες εφαρμόζουν το μέτρο του αρνητικού φόρου ήδη από το 1975 με την ονομασία “Earned Income Tax Credit” (EICT). Το μέτρο αυτό αναθεωρήθηκε από την κυβέρνηση Clinton στις αρχές της δεκαετίας του 1990.²⁰ Το 1999 αφορούσε περίπου 20% των Αμερικανικών νοικοκυριών. Αποφέρει καλά χρηματικά κέρδη αφού έχει τύχει να φτάσει το 40% των εισοδημάτων από μισθωτή εργασία

των νοικοκυριών με δυο παιδιά και με ένα μόνο απασχολούμενο άτομο, ή ακόμη το 10% των εισοδημάτων από μισθωτή εργασία των νοικοκυριών με δυο παιδιά και με δυο απασχολούμενα άτομα σε επίπεδο ελάχιστου μισθού. Το ύψος του EICT υπολογίζεται και καταβάλλεται από την Εφορία.

Οι αξιολογήσεις²¹ φαίνεται να αποδεικνύουν ότι η εν λόγω πολιτική είχε σημαντικές θετικές επιπτώσεις σε ό,τι αφορά την εργασιακή συμπεριφορά των νοικοκυριών όπου κανένας ενήλικος δεν απασχολείται. Η εύρεση μιας θέσης εργασίας συνιστά, γι’ αυτά τα νοικοκυριά, μια αισθητή αλλαγή του βιοτικού τους επιπέδου. Αντιθέτως, το EICT φαίνεται ότι είχε αρνητικές επιπτώσεις απέναντι στην απασχόληση (συμπεριφορά αποφυγής της εργασίας ή μείωσης των ωρών εργασίας που καλύπτονται) όσον αφορά τα νοικοκυριά με δυο απασχολούμενα άτομα. Το EICT τείνει ιδίως να προτρέπει ορισμένες γυναίκες να εγκαταλείπουν την αγορά εργασίας. Τα νοικοκυριά με δυο ενεργά απασχολούμενα άτομα μπορεί πράγματι να έχουν συμφέρον στο να μειώσουν την προσφορά εργασίας τους ώστε να ενταχθούν στο σύστημα του EICT και να αυξήσουν παράλληλα το χρόνο οικιακής εργασίας.

Σε γενικές γραμμές, το EICT δεν φαίνεται να αποτελεί ένα ευνοϊκό μέτρο παρότρυνσης για την απασχόληση (δηλαδή για την αύξηση του ποσοστού απασχόλησης), επειδή κινητοποιεί κάποια νοικοκυριά αλλά αποθαρρύνει κάποια άλλα. Η δράση του πάνω στη φτώχεια φαίνεται να είναι θετική επειδή αποτελεί ένα ευνοϊκό μέτρο για μερικές ομάδες σε εργάσιμη ηλικία. Έσωσε από τη φτώχεια περίπου 4,3 εκατομμύρια άτομα στα 34,3 εκατομμύρια φτωχών που υπάρχουν εκτός συστήματος EICT. Το εν λόγω μέτρο είναι επίσης το σημαντικότερο στις ΗΠΑ όσον αφορά τη φτώχεια των παιδιών.

Ο πιστωτικός φόρος στο Ηνωμένο Βασίλειο

Το Ηνωμένο Βασίλειο εφάρμοσε ένα σύστημα πιστωτικού φόρου στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Ο Blair το αναβάθμισε με την εισαγωγή του “Working Families Tax Credit” (WFTC) το 1998.²² Αυτός ο νέος φόρος αφορά αποκλειστικά και μόνο τα νοικοκυριά με παι-

15. Βλ. Stigler G. (1946).

16. Βλ. Friedmann M. (1962), Lampman R. (1965), Tobin J., Pechment J., Mieszkowski P. (1967), Morfitt R.A. (2004).

17. Βλ. Bassanini, A., Rasmussen J-H., Scarpetta S. (1999), OECD, (2000).

18. Βλ. π.χ. ΕΣΔΑ, 2004, κατευθυντήριες γραμμές 8: αποδοτικότητα και ελκυστικότητα εργασίας, Joint Employment Report 2004/2005 p. 20. JER 2005/2006 p. 19

19. Βλ. ενδεικτικά τη βιβλιογραφία στο τέλος του άρθρου.

20. Βλ. Bontout O. (2000), για μια ανασκόπηση αυτού του μέτρου.

21. Βλ. Eissa N. και Hoynes W.H. (1998), Blank P. (2002).

22. Βλ. DWP (1998), Delarue (2000) για μια ανασκόπηση του WFTC.

διά, τα εισοδήματα των οποίων δεν υπερβαίνουν κάποιο όριο, κι ας εργάζεται ένα άτομο. Ο πιστωτικός φόρος επικεντρώνεται σε έναν περιορισμένο πληθυσμό αφού μόνο το 5% των νοικοκυριών επωφελούνται από αυτόν. Αυτή η, μειωμένης εμβέλειας, κάλυψη του επιτρέπει να είναι ιδιαίτερα γενναιόδωρος, καθώς η βοήθεια μπορεί να αντιπροσωπεύει μέχρι και 160% των εισοδημάτων από εργασία για ένα νοικοκυριό.

Το WFTC απαιτεί το επωφελούμενο άτομο να εργαστεί τουλάχιστον 16 ώρες την εβδομάδα με βάση το ελάχιστο νόμιμο ωρομίσθιο. Βέβαια, το WFTC δεν συμψηφίζεται με άλλα ενδεχόμενα επιδόματα, αλλά τα συμπληρώνει ώστε να διασφαλίζεται ένα ελάχιστο όριο εισοδημάτων για τα νοικοκυριά. Το ύψος του WFTC υπολογίζεται από τις φορολογικές αρχές, αλλά καταβάλλεται από τον εργοδότη υπό μορφή αμοιβής ή μείωσης των παρακρατήσεων. Ο λόγος γι' αυτό τον τρόπο καταβολής του WFTC είναι να καταστεί πιο αισθητό. Υποτίθεται επομένως, ότι αυτό θα έχει μεγαλύτερο αντίκτυπο στην εργασιακή του συμπεριφορά.

Οι αξιολογήσεις²³ δείχνουν ότι η επίδραση στην ανακατανομή των εισοδημάτων είναι αξιόλογη. Σώζει από τη φτώχεια ένα μεγάλο αριθμό παιδιών, κυρίως από μονογονεϊκές οικογένειες. Φαίνεται επιπλέον ότι έχει έναν θετικό αντίκτυπο στην απασχόληση των γυναικών και πρωτίστως στις μητέρες των μονογονεϊκών οικογενειών.²⁴

Ο πιστωτικός φόρος στη Γαλλία

Ένας πιστωτικός φόρος δημιουργήθηκε το 2001²⁵ στη Γαλλία από την κυβέρνηση Jospin με τη χαρακτηριστική ονομασία "Prime Pour l'Emploi"(PPE) δηλ. «Πριμ για την απασχόληση». Αφορά τα άτομα που έχουν έναν μισθό, το ύψος του οποίου κυμαίνεται από 0,3 έως 1,4 φορές του κατώτατου μισθού. Δεν έχει συγκεκριμένα ως στόχο τις οικογένειες με παιδιά αν όμως αυτά υπάρχουν, δίνουν δικαίωμα σε μια ελαφριά αύξηση του πριμ, το οποίο τελικά εισπράττουν περίπου το 25% των νοικοκυριών. Αντιθέτως, το μέσο επίπεδο του PPE είναι πολύ χαμηλό, αφού δεν υπερβαίνει τα 144

ευρώ κατά μέσο όρο το 2001. Το μέγιστο ύψος που μπορεί να φτάσει αυτή η επιστροφή φόρου, αγγίζει το 5% των εισοδημάτων από εργασία. Πρόκειται για ένα χαμηλό ποσό που ανέρχεται περίπου σε 50 ευρώ για ένα άτομο το οποίο πληρώνεται με τον κατώτατο μισθό. Το PPE αφορά επομένως ένα ευρύ φάσμα του ενεργού πληθυσμού αλλά δεν είναι ιδιαίτερα γενναιόδωρο για τους δικαιούχους του. Κοστίζει πάντως ακριβά στο φορολογούμενο αφού δαπανήθηκαν 1,15 δισεκατομμύρια ευρώ για το εν λόγω μέτρο το 2001, ενώ αντιπροσωπεύει ένα όγδοο του συνολικού κόστους των κοινωνικών κατώτατων επιδομάτων (RMI, επίδομα απομονωμένων συζύγων, επίδομα ενήλικα με ειδικές ανάγκες και ελάχιστο επίδομα γήρατος). Ο υπολογισμός του και η καταβολή του πραγματοποιούνται από τις φορολογικές αρχές.

Σύμφωνα με πρόσφατες αξιολογήσεις,²⁶ το PPE έχει μια αμελητέα θετική επίπτωση στη συμπεριφορά εργασίας. Το χαμηλό επίπεδο των ποσών που καταβάλλονται, η αδιαφάνεια υπολογισμού του PPE καθώς και ο χρόνος μεταξύ της είσπραξης του PPE και της στιγμής που ξεκινάει η εργασία είναι τέτοια, ώστε οι δικαιούχοι να μην συνδέουν καθόλου το PPE με τη συμπεριφορά τους απέναντι στην απασχόληση. Πρόκειται πάνω απ' όλα για ένα εργαλείο ανακατανομής προς όφελος των νοικοκυριών, με χαμηλό μισθό (που υπάγονται στη δεύτερη έως την τέταρτη δεκάδα της μισθωτικής κλίμακας), το οποίο δεν εστιάζεται στους χαμηλότερους μισθούς (πρώτη δεκάδα) και στα νοικοκυριά με παιδιά.

Αυτά τα τρία παραδείγματα δείχνουν ότι ο πιστωτικός φόρος είναι ένα εργαλείο με ποικίλες εκδοχές. Εργαλείο προτροπής για την απασχόληση και ανακατανομής προς όφελος του πληθυσμού-στόχου στο Ηνωμένο Βασίλειο, εργαλείο καταπολέμησης της φτώχειας των παιδιών στο Ηνωμένο Βασίλειο και τις ΗΠΑ, εργαλείο ανακατανομής των εισοδημάτων και υποστήριξης της κατανάλωσης στη Γαλλία. Και στις τρεις περιπτώσεις, οι λεπτομέρειες της εφαρμογής του πιστωτικού φόρου παίζουν ρόλο για τον προσδιορισμό της κατεύθυνσης αυτής της μεταρρύθμισης.

Μια ενέλικτη εφαρμογή

Η εφαρμογή του μέτρου του «πιστωτικού φόρου» απαιτεί τον προσδιορισμό συγκεκριμένων χαρακτηριστικών υλοποίησης. Αυτές

23. Βλ. Piachaud D., Sutherland H. (2000), Brewer M., Duncan A., Shephard A., Suarez M.J. (2005).

24. Βλ. Meyer and Rosenbaum (2001), Blundel R. and Hoynes H. (2003), Ellwood D (2000).

25. Η συζήτηση είχε ξεκινήσει με μια σειρά αναφορών, βλ. Έκθεση του CAE no 30 (2000).

26 Βλ. Cahuc Pierre (2002).

οι λεπτομέρειες μπορούν να μετατρέψουν το μέτρο του «πιστωτικού φόρου» σε ένα εργαλείο που εξυπηρετεί διαφορετικούς στόχους και επομένως να έχει διαφορετικές επιπτώσεις. Τα κύρια χαρακτηριστικά εφαρμογής που απαιτούν ξεκάθαρες αποφάσεις είναι τουλάχιστον τα εξής:

– Πρέπει ή όχι να υπάρξει μια ελάχιστη διάρκεια εργασίας για να μπορεί κανείς να εντάσσεται στο σύστημα του πιστωτικού φόρου; Η χορήγηση του πιστωτικού φόρου με την προϋπόθεση ότι ο δικαιούχος εργάζεται ως μισθωτός (ή αυτοαπασχολούμενος) με έναν ελάχιστο αριθμό ωρών εργασίας, μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο αυστηρή. Παραδείγματος χάρη, θα πρέπει να απαιτούνται τουλάχιστον 16 ώρες την εβδομάδα ή 16 ώρες την εβδομάδα, κατά μέσο όρο, σε χρονικό διάστημα οκτώ μηνών; Η ιδέα είναι να απαιτούνται τουλάχιστον 10 ώρες εργασίας εβδομαδιαίως, ώστε να μην ευνοείται η σύντομη μερική απασχόληση.

–Πρέπει ή όχι να προβλέπεται ως προϋπόθεση η παρουσία ενός παιδιού στο νοικοκυριό ώστε να δικαιούται την ένταξή του στο σύστημα του πιστωτικού φόρου; Η απαίτηση της ύπαρξης ενός ή και περισσότερων παιδιών για την είσπραξη του πιστωτικού φόρου, αλλάζει επίσης το ποσό της επιστροφής φόρου.

–Ποιο θα πρέπει να είναι το κατώτερο και το ανώτερο όριο του εισοδήματος ενός νοικοκυριού ώστε να μπορεί να εντάσσεται στο σύστημα του «πιστωτικού φόρου»; Παραδείγματος χάρη, η χορήγηση του πιστωτικού φόρου θα πρέπει άραγε να απευθύνεται σε εκείνους που έχουν ένα εισόδημα μεταξύ 0,5 (περίπου 285 ευρώ) και 1,6 φορές του ελάχιστου νόμιμου μισθό (γύρω στα 900 ευρώ); Ο πιστωτικός φόρος μπορεί επομένως να είναι περισσότερο ή λιγότερο γενναιοδωρος.

–Πρέπει άραγε να λαμβάνονται υπόψη ή όχι τα άλλα κοινωνικά επιδόματα κατά τον υπολογισμό του «πιστωτικού φόρου»; Για παράδειγμα, πρέπει ή όχι να συμπεριλαμβάνεται το κοινωνικό επίδομα για τις πολύτεκνες οικογένειες στον υπολογισμό των εισοδημάτων των νοικοκυριών;

–Ποιο θα πρέπει άραγε να είναι το ύψος του «πιστωτικού φόρου» σε συνάρτηση με τα εισοδήματα του νοικοκυριού; Πρέπει μήπως να είναι περισσότερο ή λιγότερο κλιμακούμενο;

–Πρέπει ή όχι να προβλέπεται ένα ειδικό επίδομα που σχετίζεται με τον αριθμό των παιδιών στο νοικοκυριό; Π.χ. να προστίθενται στον «πιστωτικό φόρο» μεταξύ 25 και 50 ευρώ ανά παι-

δί, ανάλογα με το ύψος της αμοιβής του νοικοκυριού από εργασία;

–Ποιος θα πρέπει να είναι ο τρόπος πληρωμής στο δικαιούχο; Μήπως θα πρέπει π.χ. να είναι μηνιαίος και να καταβάλλεται από τον εργοδότη ή ετήσιος και να επιστρέφεται από την Εφορία;

–Πρέπει άραγε να διαφημίζεται ευρέως το εν λόγω μέτρο στα φτωχά νοικοκυριά;

–Πρέπει μήπως να προβλέπεται ένας ειδικός μηχανισμός εξατομίκευσης, όπου ο ΟΑΕΔ να αναλαμβάνει να στηρίζει το δικαιούχο στην αναζήτηση εργασίας;²⁷

Η επιλογή ορισμένων χαρακτηριστικών ισοδυναμεί με την επιλογή του κύριου στόχου αυτού του μέτρου: πολιτική καταπολέμησης της φτώχειας των παιδιών, πολιτική για την ένταξη διαμέσου της απασχόλησης, πολιτική ανακατανομής του πλούτου υπέρ των χαμηλά αμειβομένων από εργασία; Η επιλογή ορισμένων χαρακτηριστικών ισοδυναμεί με την επιλογή του κόστους του εν λόγω μέτρου. Είναι σαφές ότι υπάρχει μια σχέση ανάμεσα στο μέγεθος των πληθυσμών-στόχων, το ύψος του προϋπολογισμού και την αποτελεσματικότητα του μέτρου όσον αφορά την κατάσταση φτώχειας και απασχόλησης. Ένας περιορισμένος προϋπολογισμός που απευθύνεται σε πολλούς πληθυσμούς-στόχους, δεν θα είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικός ούτε σε επίπεδο προτροπής του ενδιαφερόμενου να εργάζεται, ούτε και σε επίπεδο ανακατανομής.

Το εν λόγω μέτρο είναι συνεπώς ιδιαίτερα ευέλικτο στο βαθμό που το κόστος του μπορεί να ελεγχθεί με μια σταδιακή υλοποίηση και που μπορεί να επιλεγεί ο πληθυσμός-στόχος. Για παράδειγμα, θα μπορούσε να ισχύει μόνο για τα νοικοκυριά με παιδιά που βρίσκονται σε κατάσταση απόλυτης φτώχειας (να αφορά επομένως έναν περιορισμένο πληθυσμό-στόχο) και να επεκταθεί βαθμιαία σε άλλες κατηγορίες πολιτών. Αφήνει με άλλα λόγια περιθώρια ελιγμών στους λαμβάνοντες τις αποφάσεις.

Συμπεράσματα

Στόχος του παρόντος άρθρου ήταν να παρουσιάσει ένα εργαλείο ικανό να καταπολεμήσει τη φτώχεια των φτωχών εργαζόμενων νοικοκυριών. Θελήσαμε να δείξουμε ότι είναι

27. Βλ. Gazon E. (2004) για την παρουσίαση του γαλλικού παραδείγματος ειδικής παρακολούθησης των ανέργων από το γαλλικό ΟΑΕΔ.

απόλυτα προσαρμοσμένο σε ένα τύπο φτώχειας που επικρατεί στην Ελλάδα και ιδιαίτερα ευέλικτο στην εφαρμογή του. Τα κριτήρια εφαρμογής είναι πολλά και διάφορα. Ο «πιστωτικός φόρος» θα μπορούσε να ισχύει κατά προτεραιότητα για τα νοικοκυριά με παιδιά, να αφορά νοικοκυριά, των οποίων τα εισοδήματα ανέρχονται σε 0,5-1,6 φορές του κατώτατου μισθού. Θα μπορούσε να καθιερωθεί ένας μηχανισμός αποκλιμάκωσης του πιστωτικού φόρου σε σχέση με την αύξηση των εισοδημάτων από μισθωτή εργασία, να υπάρξει μια συμπληρωματική επίσης κλιμακούμενη βοήθεια ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών του νοικοκυριού. Θα μπορούσε επίσης να ανατεθεί στους φορολογικούς φορείς η ευθύνη του υπολογισμού και της πληρωμής του πιστωτικού φόρου, καθώς και της γνωστοποίησης του εν λόγω μέτρου στους μισθωτούς με παιδιά.²⁸ Θα μπορούσε κατά παρόμοιο τρόπο να ανατεθεί στον ΟΑΕΔ η γνωστοποίηση αυτού του μέτρου στους ανέργους με παιδιά και να παρέχει μια ειδική βοήθεια στους δικαιούχους. Αυτές οι αναφορές μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τον υπολογισμό του κόστους των διαφόρων δυνατών μορφών «πιστωτικού φόρου».

Πιστεύουμε ότι ο «πιστωτικός φόρος» μπορεί να αποτελέσει έναν αποτελεσματικό τρόπο καταπολέμησης της φτώχειας των ενεργών οικονομικά ατόμων και της οικογενειάς τους, χωρίς να απορριφθεί κοινωνικά από τους Έλληνες πολίτες. Ο παράγοντας «δίνω και παίρνω» (το αντάλλαγμα) που συνεπάγεται αυτό το εργαλείο, μπορεί να επιτρέψει τη νομιμοποίηση μιας κοινωνικής δράσης πιο σημαντικής απ' ό,τι οι σημερινές κοινωνικές πολιτικές. Θα μπορούσε να επιτρέψει την αποτελεσματικότερη καταπολέμηση της φτώχειας των παιδιών.

Προφανώς, ο «πιστωτικός φόρος» μπορεί να γίνει αντικείμενο πολλών κριτικών. Π.χ. δεν καλύπτει τις ανάγκες κοινωνικής προστασίας των συνταξιούχων, ενώ καλύπτει ανεπαρκώς εκείνες των πολύτεκνων οικογενειών, ή βάζει στο περιθώριο εκείνους που δεν καταφέρνουν να ενταχθούν στην αγορά εργασίας για διάφορους λόγους. Όμως, ο «πιστωτικός φόρος» είναι ένα ειδικό εργαλείο που στοχεύει ένα συγκεκριμένο πληθυσμό-στόχο, όπως το ΕΚΑΣ (Επίδομα Κοινωνικής Αλληλεγγύης Συνταξιούχων) και το επίδομα ανεργίας αφορούν άλλους πληθυσμούς-στόχους. Ασφαλώς, δεν

είναι καθολικό όπως θα ήταν ένα Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα.

Βέβαια, δεν μπορεί το εν λόγω μέτρο να αποτελέσει θαυματουργή λύση. Πράγματι, ένας σημαντικός αριθμός ατόμων που αντιμετωπίζουν μεγάλη δυσκολία στο να εισχωρήσουν στην αγορά εργασίας, δεν θα καταφέρουν να λύσουν ουσιαστικά αυτό το πρόβλημα με την καθιέρωση ενός επιπλέον οικονομικού κινήτρου. Η βοήθεια που τους παρέχει ο ΟΑΕΔ θα πρέπει παρεμπιπτόντως να είναι μεγαλύτερη. Πέραν τούτου, το πρόβλημα της απραξίας και της ανεργίας δεν εξαρτάται μόνο από συμπεριφορές σχετιζόμενες με την προσφορά εργασίας.

Η ανεπάρκεια της ζήτησης εργασίας δεν θα πρέπει να παραβλέπεται. Υπό αυτή την έννοια, θα πρέπει να εφαρμοστούν εξειδικευμένες πολιτικές υποκίνησης της ζήτησης εργασίας για πλήρη ή μερική απασχόληση. Η προώθηση της κοινωνικής οικονομίας είναι επίσης ένα στοιχείο που θα μπορούσε να αυξήσει τη ζήτηση εργασίας. Η μείωση του κόστους εργασίας των ανειδίκευτων εργατών χωρίς μείωση του καθαρού μισθού αλλά με μείωση των κοινωνικών εισφορών είναι επίσης κάτι που θα μπορούσε να αυξήσει τη ζήτηση εργασίας. Εάν θεωρήσουμε ότι ο «πιστωτικός φόρος» είναι ένα σημαντικό μέσο περιορισμού της φτώχειας, τότε θα πρέπει να εγγραφεί σε ένα γενικότερο πρόγραμμα, διαφορετικών μέτρων που έχουν μια συνεκτικότητα μεταξύ τους προώθησης, της απασχόλησης και αντιμετώπισης της φτώχειας.

Βιβλιογραφία

- ATTAC, <http://www.france.attac.org/au556>.
 Bassanini A., Rasmussen J-H., Scarpetta S., 1999, *The economic effect of employment-conditional income support schemes for low paid*, OECD, Working paper, No 224, Paris p.42.
 Blank P., 2002, "Evaluating welfare reform in the United States", *Journal of Economic Literature*, Decembre, XL: 1105-1166.
 Blundell R., Hoynes H., 2003, *Has "in-work" benefit Reform helped the labour market*, Working paper, p. 59.
 Bontout O., 2000, "L'Earned Income Tax credit, un crédit d'impôt ciblé sur les foyer modeste aux Etats-Unis", *Economie et Statistique*, No 335, pp. 27-46.

28. Για προτεινόμενες τιμές βλ. Ζιώμας Δ. και Γκαζόν Ε., idem.

- Brewer M., Duncan A., Shephard A., Suarez M.J., 2005, “Did Working Families Tax Credit work ? The impact of in-work support on labour supply in Great Britain”, November, *Journal of Economic Literature*, p. 34.
- CAE, 2000, *Plein emploi*, Rapport du CAE No30, Décembre D.F., Paris, p 370. www.cae.gouv.fr
- Cahuc P., 2002, “A quoi sert la prime pour l’emploi”, *Revue Française d’Economie*, Vol. 16, Janvier, pp.3-61.
- Card D., 2000, *Reforming the financial incentives of the welfare system*, IZA, Working paper, No 172, Jul, p. 61.
- Delarue V., 2000, “Le working family tax credit, un nouveau crédit d’impôt pour les familles de travailleurs à bas revenu en Grande-Bretagne”, *Economie et Statistique*, No 335, pp.47-61.
- DWP, 1998, *Opportunity for all*, First annual report, UK., p. 28.
- DWP, 2004, *Opportunity for all*, Sixth annual report, UK., p. 28.
- DWP, 2003, *Measuring child poverty*, UK, p. 27.
- Eissa N., Liebman J.B., 1996, “Labour supply responses to the earned income tax credit”, *Quarterly Journal of Economics*, 112(2), pp. 605-607.
- Eissa N., Hoynes W.H., 1998, *The Earned Income Tax Credit and the supplied of married couples*, NBER, Working paper, No 6856.
- Ellwood D., 2000, “Anti-poverty policy for families in the next century : from welfare to work and worries”, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 14, No1, winter 2000, pp.187-198.
- EΚΚΕ / Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, 2005, *Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές Ανισότητες*, Διεθνές Επιστημονικό συνέδριο Λαυρίου, 22-23 Σεπτεμβρίου.
- <http://www.inspo.gr/conference.html>.
- ΕΣΥΕ, www.statistics.gr
- ΕΣΥΕ/ΕΚΚΕ, 2004, *Αριστεία στα ερευνητικά πεδία φτώχειας, αποκλεισμός και κοινωνικές Ανισότητες*, Αθήνα.
- Ζιώμας Δ., Γκαζόν Ε., 2005, «Η φτώχεια στον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας», *Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές Ανισότητες*, Διεθνές Επιστημονικό συνέδριο Λαυρίου, 22-23 Σεπτεμβρίου, ΕΚΚΕ.
- Garone G. and Salomaki, A., 2005, *Assessing work incentives in tax benefit systems*, European Commission Workshop, 17 March, p. 54.
- Gazon E., 2004, «Οι νέες αναφορές και πράξεις της πολιτικής απασχόλησης στη Γαλλία: από την πρόνοια στην εργασία», *Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων*, Ιούλιος 2004, σ. 62-77.
- Gilder G., 1981, *Richesse et pauvreté*, Albin Michel, Paris.
- Greenwood J., Voyer J-P., 2000, “Experimental evidence on the use of earnings supplements as a strategy to “make work pay””, *Economics Studies* No 31, OECD, Paris, pp.43-67.
- Lampman R., 1965, “Approaches to the reduction of the poverty”, *AER*, No 55, pp. 521-29.
- Morfitt R.A., 2004, “The idea of a negative income tax : past, present and future”, *FOCUS*, Institute for Research on Poverty, University of Wisconsin-Madison, vo.23, Number 2, Summer, p. 8.
- Ματσαγγάνης Μ., 2002, «Κοινωνική πολιτική και οικογένεια στην Ελλάδα», στο Μαρατάου-Αλιπράντη Λ. (επιμ.), *Οικογένειες και κράτος πρόνοιας στην Ευρώπη*, Αθήνα, Gutenberg, σ. 161-186.
- Ματσαγγάνης Μ., 2004, *Η κοινωνική αλληλεγγύη και οι αντιφάσεις της*, εκδ. Κριτική, σ. 190.
- Matsaganis M., O’Donoghue C., Levy H., Coromaldi M., Mercader-Prats M., Toso S., Tsakoglou P., 2004, *Child poverty and family assistance in southern Europe*, Paper prepared for 28th General Conference in the International Association for Research in Income and Wealth Cork, Ireland, 22-28 August 2004, p. 16, <http://www.iariw.org/papers/2004/holly.pdf>.
- Meyer B.D., Rosenbaum D.T., 2001, “Welfare, the earned income tax credit , and labor supply of single mothers”, *Quarterly Journal of Economics*, pp.1063-1114.
- Mill S. J., 1873, *Principes d’économie politique* (1848), Paris, Guillaumin.
- HM Treasury, 1999, “Supporting children through the tax and benefit system”, *The Modernisation of Britain’s Tax and Benefit system*, No 5, U.K., p. 54.
- HM Treasury, 1998, “The Working Families Tax Credit and Work Incentives”,

- The Modernisation of the Britain's Tax and Benefit System*, No 3, U.K., p. 20.
- Legendre F., Lorgnet J-P., Mahieu R., Thibault, F., 2004, “La prime pour l’emploi constitue-elle un instrument de soutien au bas revenue”, *Revue de l’OFCE*, No 88, Janvier, pp.43-58.
- OECD, 2000, *Economic Studies*, No 31, Paris, p. 198.
- OECD, 2005, “Increasing Financial Incentive to Work”, *Employment Outlook*, pp.125-171.
- Pearson M., Scarpetta S., 2000, “An overview: what do we know about policies to make work pay?” in OECD, *Economic Studies*, No 31, 2000. pp. 11-24.
- Piachaud D., Sutherland H., 2000, *How effective is the British government's attempt to reduce child poverty ?*, CASE Paper, No 38, LSE, mars, p.47.
- Ricardo D., 1971, *Des principes de l’économie politique et de l’impôt* (1817), Paris, Flammarion.
- Scholtz J.K., 1996, “In-work benefits in the United States : The Earned Income Tax Credit”, *Economic Journal*, 106, pp.156-169.
- Stigler G., 1946, “The economics of a minimum wage legislation”, *AER*, No 36, pp. 358-365.
- Tobin J., Pechment J., Mieszkowski P., 1967, “Is a negative income tax practical”, *Yale Law Journal*, pp. 1-27.
- Χλέτσος Μ., 2004, *Από την πρόνοια στην εργασία: οι πολιτικές των ελάχιστων εισοδημάτων. Η περίπτωση της Ελλάδας*, Σεπτέμβριος.

Η πολιτική του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος στο ελληνικό κράτος πρόνοιας

Ναταλία Σπυροπούλου *

Περίληψη

Το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα συνιστά ένα μέτρο πολιτικής που εφαρμόζεται σε μεγάλο αριθμό χωρών και έχει ως στόχο του την εξάλειψη ακραίων φαινομένων φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Η εμπειρία από τις χώρες στις οποίες εφαρμόζεται, δείχνει ότι το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα έχει μετατραπεί σε βασικό εργαλείο της κοινωνικής πολιτικής, δεδομένου ότι στηρίζει και ένα μεγάλο μέρος του φτωχού πληθυσμού που δεν δικαιούται άλλων υποστηρικτικών μέτρων και υπηρεσιών. Ο θεσμός του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος, ωστόσο, δεν παρουσιάζει την ίδια αποτελεσματικότητα σε όλες τις χώρες. Οι χώρες του νότου, αντιμετωπίζουν μία σειρά δυσκολιών και προβλημάτων στην υλοποίηση τέτοιων πολιτικών, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των συστημάτων πρόνοιας. Τα προβλήματα αυτά θα κληθεί να αντιμετωπίσει και η Ελλάδα σε μία ενδεχόμενη εφαρμογή ενός συστήματος Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος. Στο παρόν κείμενο διερευνάται α) η προοπτική υλοποίησης ενός προγράμματος Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος για την κάλυψη των υπαρχόντων κενών του ελληνικού κράτους πρόνοιας και κυρίως β) η δυνατότητα του κρατικού μηχανισμού να αντεπεξέλθει στις απαιτήσεις ενός τέτοιου μέτρου, δεδομένου ότι πρόκειται για ένα θεσμό που δεν έχει εφαρμοστεί έως σήμερα στην Ελλάδα. Υποστηρίζεται ότι, η εφαρμογή ενός τέτοιου προγράμματος στη χώρα μας θα μπορούσε να συμβάλει στην άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων και να εξασφαλίσει για όλους τους πολίτες ένα ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης. Αυτό είναι δυνατό να επιτευχθεί μόνο υπό την προϋπόθεση ότι στο σχεδιασμό θα ληφθεί υπόψη η ελλιπής οργάνωση του κοινωνικού κράτους, οι θεσμικές και διοικητικές αγκυλώσεις, αλλά και μία σειρά από άλλες ιδιομορφίες της ελληνικής κοινωνίας, που αναμένεται ότι θα επηρεάσουν την ποιότητα και την ομαλή λειτουργία του προγράμματος και με αυτόν τον τρόπο θα μειώσουν σημαντικά την

αποτελεσματικότητά του και θα διαβρώσουν το ρόλο του, ως εργαλείο που αποσκοπεί στην καταπολέμηση καταστάσεων ακραίας φτώχειας.

Τι είναι το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα

Το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα ανήκει στις πολιτικές που συγκροτούν το λεγόμενο κοινωνικό δίκτυ ασφαλείας (social safety net). Το δίκτυ ασφαλείας αποτελεί, στην ουσία, την απάντηση του κοινωνικού κράτους στην εμφάνιση νέων κοινωνικών κινδύνων και στοχεύει στην κάλυψη των κενών του παραδοσιακού συστήματος κοινωνικής πρόνοιας.

Στηρίζεται στη διαπίστωση ότι στις σύγχρονες κοινωνίες υπάρχουν πολίτες, οι οποίοι δεν καλύπτονται από τις παραδοσιακές πολιτικές κοινωνικής πρόνοιας και οι οποίοι κινδυνεύουν να εγκλωβιστούν σε καταστάσεις φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, αφού δεν μπορούν να εξασφαλίσουν διαφορετικά, τα μέσα για την επιβίωσή τους. Στο δίκτυ ασφαλείας συγκαταλέγονται διάφορες πολιτικές (βλ. Πίνακα 1). Μεταξύ αυτών, το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα κατέχει δεσπόζουσα θέση.

Ως «Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα», ονομάζουμε ένα θεσμικά καθορισμένο ύψος εισοδήματος, το οποίο εξασφαλίζει για το άτομο ένα ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης. Επιδίωξη των προγραμμάτων εγγυημένου εισοδήματος είναι η διασφάλιση ότι κανένας πολίτης δε θα πέφτει κάτω από το εκάστοτε καθορισμένο όριο εισοδήματος, το οποίο αντιπροσωπεύει για τη συγκεκριμένη κοινωνία μια κατάσταση ακραίας φτώχειας.

Υπό αυτήν την έννοια, κάθε πολίτης με εισόδημα κάτω από το όριο του ελάχιστου εγγυημένου, δικαιούται οικονομικής ενίσχυσης που να αντιστοιχεί στη διαφορά μεταξύ του υφισταμένου ατομικού του εισοδήματος και του ορίου του ελάχιστου εγγυημένου. Το επίδομα, επομένως, δεν είναι για όλους τους δικαιούχους το ίδιο, αφού αυτό εξαρτάται από τις ιδιαίτερες περιπτώσεις και υπολογίζεται ατομικά, βάσει του ήδη υπάρχοντος εισοδήματος.

Πίνακας 1

Μέτρα που εντάχθηκαν σε κοινωνικά δίκτυα ασφαλείας

Κράτος μέλος	Τίτλος μέτρου	Σύνοψη
Αυστρία	Ένταξη εργαζομένων μη τυπικών μορφών απασχόλησης, στο κοινωνικό σύστημα.	Πρόωθηση της κοινωνικής κάλυψης για να διασφαλιστεί ότι όλα τα οικονομικά ενεργά άτομα έχουν κοινωνική ασφάλιση ή ότι τους δίνεται η δυνατότητα να ενταχθούν σε κάποιο πρόγραμμα με ευνοϊκούς όρους.
	Ελάχιστη σύνταξη κατόπιν εξέτασης των πόρων.	Πρόβλεψη για μία κατώτατη σύνταξη που θα λαμβάνει τη μορφή αντισταθμιστικών πληρωμών, οι οποίες θα καταβάλλονται σε άτομα που έχουν ασφαλιστεί για μικρή περίοδο ή τα οποία λαμβάνουν χαμηλή αμοιβή.
Ελλάδα	ΕΚΑΣ- Στοχοθετημένη εισοδηματική στήριξη για συνταξιούχους.	Επίδομα κοινωνικής αλληλεγγύης συνταξιούχων που θεσπίστηκε το 1996 για την παροχή πρόσθετων παροχών σε συνταξιούχους που αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο πρόβλημα.
Ιταλία	Επίδομα ελάχιστου εισοδήματος- 237 δήμοι σε όλη την επικράτεια της Ιταλίας.	Πειραματισμός για την εισαγωγή συστήματος ελάχιστου εισοδήματος σε άτομα και νοικοκυριά κάτω από το όριο φτώχειας και θα περιλαμβάνει μέτρα ενεργοποίησης.
Πορτογαλία	Ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα.	Μέτρο για την εξασφάλιση ελάχιστου εισοδήματος σε όλους τους πολίτες που αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα.

Πηγή: Αναπαραγωγή από την Κοινή Έκθεση για την Κοινωνική Ενσωμάτωση 2001.

Το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα παρότι επιδοματικό μέτρο, εντούτοις δεν είναι παθητικό, αφού στα περισσότερα προγράμματα σήμερα, απαραίτητη προϋπόθεση για την είσπραξη της οικονομικής ενίσχυσης αποτελεί η υποχρέωση συμμετοχής του ατόμου σε προγράμματα κοινωνικής και επαγγελματικής επανένταξης.

Τα κύρια χαρακτηριστικά της πολιτικής του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

- Απευθύνεται στα πλέον άπορα νοικοκυριά.
- Προϋποθέτει έλεγχο των πόρων των αιτούντων.
- Δεν προϋποθέτει προηγούμενες εισφορές, δεν είναι δηλαδή ανταποδοτικό.
- Χρηματοδοτείται με έσοδα από τη φορολογία.
- Καταβάλλεται μηνιαία για την αντιμετώπιση των τρεχουσών αναγκών.
- Δεν έχει χρονικό περιορισμό στη λήψη του.
- Συνδυάζεται με πολιτικές κοινωνικής και επαγγελματικής επανένταξης.

Επιπλέον, σύμφωνα με κείμενο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής,¹ που αναφέρεται στην εμπειρία από την εφαρμογή πολιτικών Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος στις διάφορες

χώρες της Ε.Ε., διαπιστώνεται ότι το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα:

- 1) Δεν έχει μεγάλο κόστος σε σχέση με το σύνολο των δαπανών κοινωνικής προστασίας, αφού δεν προορίζεται για την αντιμετώπιση όλων των περιπτώσεων φτώχειας, αλλά μόνο των σοβαρότερων εξ αυτών.
- 2) Αποτελεί την κύρια πηγή εισοδήματος για το μεγαλύτερο μέρος των αποδεκτών του, οι οποίοι και αυξάνουν συνεχώς.
- 3) Έχει ως κύριους αποδέκτες άτομα που διαβιούν μόνα, μονογονεϊκές οικογένειες (στην πλειοψηφία τους γυναίκες με παιδιά), άτομα με μικρή επαγγελματική εμπειρία και νέους πριν την έναρξη της επαγγελματικής τους ζωής.
- 4) Έχει, μεταξύ των δικαιούχων, πολλούς άνεργους, λόγω των περιορισμών στα επιδόματα ανεργίας. Τα ποσοστά των ανέργων που είναι αποδέκτες ελάχιστου εισοδήματος φτάνουν έως και το 90% (Ιρλανδία).

Η συζήτηση για το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα στην Ελλάδα

Αν και το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα είναι μία πολιτική που εφαρμόζεται εδώ και αρκετά χρόνια στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, δεν ισχύει το ίδιο και για την Ελλάδα. Η συνειδητή αυτή πολιτική επιλογή δεν μπορεί να δικαιολογηθεί με βάση τις επιδόσεις που εμφανίζει η χώρα μας στους κοινωνικούς

1. European Commission (1998) Commission Report on the implementation of the recommendation 92/441/eec/of 24 June 1992 on common criteria concerning sufficient resources and social assistance in social protection systems, Com (98) 774 final.

δείκτες του Laeken,² ούτε μπορεί να αποδοθεί στην αδιαφορία των σχεδιαστών κοινωνικής πολιτικής απέναντι στις διεθνείς εξελίξεις και πρακτικές, ούτε και οφείλεται στις αντιδράσεις της κοινής γνώμης που εναντιώνεται στην υλοποίηση ενός τέτοιου προγράμματος.

Τουναντίον, τα δεδομένα κλίνουν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Καταρχήν, όσον αφορά την κοινωνική κατάσταση, η Ελλάδα περιλαμβάνεται στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την υψηλότερη ανεργία, ενώ βρίσκεται και στις υψηλότερες θέσεις από πλευράς φτώχειας. Κατά δεύτερον η Ε.Ε. ήδη από το 1992³ έχει καλέσει τα κράτη μέλη να λάβουν μέτρα για την προώθηση συστημάτων Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος, ενώ στη χώρα μας πολιτικές προτάσεις εφαρμογής έχουν διατυπωθεί από τα τέλη του 1999.⁴ Τέλος, υπέρ της ανάληψης μέτρων από την κυβέρνηση για τη μείωση των εισοδηματικών ανισοτήτων τάσσεται και η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων (87,9%).⁵

Από τα παραπάνω, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι οι λόγοι για τους οποίους η εφαρμογή του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος δε βρίσκει ένθερμους υποστηρικτές στις εκάστοτε κυβερνήσεις, δεν αφορούν στη φύση του προγράμματος αυτού καθαυτού, ούτε στη λογική που το διέπει.

Για ποιο λόγο τότε δεν προχωράει στην Ελλάδα η υλοποίηση ενός τέτοιου προγράμματος; Είναι αλήθεια, ότι η επιτυχία του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος ως μέτρου καταπολέμησης ακραίων καταστάσεων φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού οφείλεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, όπως αναφέρθηκαν προηγουμένως. Αυτά με τη σειρά τους προϋποθέτουν την ύπαρξη ενός οργανωμένου συστήματος κοινωνικής πρόνοιας, καθώς απαιτούν: α) επαρκή και αποτελεσματική κοινωνική διοίκηση, β) μηχανισμούς σχεδιασμού και ελέγχου, γ) ηλεκτρονικά συστήματα διαχείρισης

και παρακολούθησης και δ) ποιότητα στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών.

Το ελληνικό κράτος πρόνοιας

Στην Ελλάδα, ιστορικά, το κοινωνικό κράτος βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά στο θεσμό της κοινωνικής ασφάλισης, ενώ η κοινωνική πρόνοια λειτουργεί συμπληρωματικά χωρίς να προσφέρει ολοκληρωμένη προστασία στα άτομα που την έχουν ανάγκη, με αποτέλεσμα τη λειτουργία αυτή να αναλαμβάνει, τις περισσότερες φορές, ο ισχυρός θεσμός της διευρυμένης οικογένειας.⁶

Ο εξασθενημένος ρόλος του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας στην προστασία των κοινωνικά ευπαθών ομάδων και η αδυναμία συγκρότησης ολοκληρωμένων κοινωνικών πολιτικών, απόρροια και αποτέλεσμα του τρόπου οργάνωσης του συστήματος κοινωνικής προστασίας, δεν αντικατοπτρίζει μονάχα το ελληνικό κράτος πρόνοιας. Όλα τα «μεσογειακού τύπου» κράτη πρόνοιας χαρακτηρίζονται από αποσπασματικότητα στις πολιτικές τους, καθώς και από σοβαρές ελλείψεις στη θεσμική συγκρότηση και στη διοικητική υποδομή, στην τεχνοκρατική αντίληψη του κράτους και στην εκπροσώπηση των κοινωνικών αναγκών.⁷

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια μία σειρά παραγόντων, μεταξύ άλλων, η ένταξη στην ΟΝΕ, η οικονομική ενίσχυση μέσω των κοινοτικών κονδυλίων, η εναρμόνιση των κοινωνικών πολιτικών από την Ε.Ε. μέσω της ανοιχτής μεθόδου συντονισμού και η υποχρέωση της καταγραφής και αποτίμησης των δράσεων και των μέτρων κοινωνικής πολιτικής στα Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση, ενέτειναν τις πιέσεις για αναδιάρθρωση των συστημάτων κοινωνικής προστασίας των νοτιοευρωπαϊκών χωρών και τη σύγκλισή τους με τα χαρακτηριστικά των υπολοίπων χωρών σ' ό,τι αφορά τις λειτουργίες του κράτους πρόνοιας.

Κάποιες χώρες, όπως η Πορτογαλία, δεν περιορίστηκαν στη βελτίωση των ποσοτι-

2. Κοινοί Ευρωπαϊκοί Δείκτες που χρησιμοποιούνται για την αποτύπωση της κοινωνικής κατάστασης στα κράτη μέλη της Ε.Ε. Για τις επιδόσεις της Ελλάδας βλ. Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, 2005, *ΕΣΔΕν 2005-2006*, Παράρτημα 1, Αθήνα.

3. Σύσταση του Συμβουλίου 92/441/ΕΟΚ της 24^{ης} Ιουνίου 1992.

4. Βλ. Ο ΜΙΚΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ, 1999, «Εγγύηση Εισοδηματική», Εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ, 2/12/1999.

5. Τα στοιχεία προέρχονται από την έρευνα *European Social Survey (ESS)/ΕΚΚΕ*. Λεπτομέρειες για τη μεθοδολογία της έρευνας, την κατάρτιση των ερωτηματολογίων και τα χαρακτηριστικά του δείγματος υπάρχουν στο δίκτυο στη σελίδα <http://www.ekke.gr/ess/>.

6. ΚΕΚΜΟΚΟΠ, 2004, *Ζητήματα Οικογενειακής Πολιτικής*, Εκδόσεις Gutenberg.

7. Rhodes M., "Southern European Welfare States: Identity, Problems and Prospects for Reform" in Rhodes M (ed.), 1997, *Southern European Welfare States. Between Crisis and Reform*, Frank Cass, London και Πετμεζίδου Μ., 1992, *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνική Πολιτική*, Εξάντας, Αθήνα, σ. 124.

κών τους δεικτών αυξάνοντας, για παράδειγμα, τις δαπάνες κοινωνικής προστασίας, αλλά προχώρησαν και σε βαθύτερες αλλαγές που αφορούσαν διοικητικές υποδομές και θεσμικές μεταρρυθμίσεις, όπως στην αναβάθμιση των υφιστάμενων και τη δημιουργία νέων κοινωνικών οργανισμών, καθώς και στην εισαγωγή καινοτομιών, με τελευταίο παράδειγμα τη θέσπιση Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος.

Σήμερα, τόσο η Πορτογαλία και η Ισπανία, όσο και η Ιταλία (αν και σε πειραματικό στάδιο) έχουν συμπεριλάβει τέτοια μέτρα στις πολιτικές τους, ενώ η Ελλάδα απομένει η μοναδική χώρα σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης στην οποία δεν εφαρμόζεται πρόγραμμα Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος κι αυτό γιατί, παρά τις συστάσεις της Ε.Ε., η κοινωνική πρόνοια στην Ελλάδα εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από στοιχεία που δεν επιτρέπουν τη συγκρότηση ολοκληρωμένων πολιτικών απέναντι στην ανάγκη για την καταπολέμηση της φτώχειας.

Ενδεικτικά, αναφέρονται η έλλειψη σχεδιασμού μακροχρόνιων στρατηγικών κοινωνικής πολιτικής, η απουσία κεντρικού διοικητικού μηχανισμού για το συντονισμό του ύψους και του τρόπου διάθεσης των παροχών, ο αποσπασματικός χαρακτήρας των επιδομάτων αλλά και η αδυναμία αξιοποίησης των στατιστικών στοιχείων αποτύπωσης της κοινωνικής κατάστασης του πληθυσμού, καθώς και η συστηματική καταγραφή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των ατόμων που πλήττονται σε μεγαλύτερο βαθμό από τα φαινόμενα αυτά.

Ως αποτέλεσμα, η επιδοματική πολιτική καθίσταται ο ευκολότερος τρόπος για την κάλυψη των κενών του ελληνικού συστήματος κοινωνικής προστασίας, ενώ, οι πόροι της κοινωνικής πολιτικής *«εξαντλούνται σε μια επιδοματική πολιτική που αντιμετωπίζει τις συνέπειες της φτώχειας ανεπαρκώς και εκ των υστέρων χωρίς να δίνει προοπτική εξόδου από αυτήν»*.⁸

8. ΟΚΕ, 2000, Γνώμη Πρωτοβουλίας αρ. 41 με θέμα: «Η Φτώχεια στην Ελλάδα», αρ. 41, σ.14.

Φαίνεται λοιπόν ότι η απουσία προγράμματος Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος στην Ελλάδα, οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στις αδυναμίες του συστήματος κοινωνικής προστασίας για την υλοποίηση πολιτικών με υψηλές απαιτήσεις χειρισμών και διοίκησης, καθώς και στη μειωμένη πολιτική βούληση για τη λήψη δραστικών μεταρρυθμιστικών πρωτοβουλιών προς αυτή την κατεύθυνση.

Οι συνεχόμενες αποτυχίες στους τομείς των μεταρρυθμίσεων (ασφαλιστικό, ευελιξία στην αγορά εργασίας, εθνικό σύστημα υγείας) και η αδυναμία ριζικής αναδιάρθρωσης σημαντικών φορέων της κοινωνικής πολιτικής (ΟΑΕΔ, ΙΚΑ) δεν αντικατοπτρίζουν μόνο την έλλειψη ισχυρής πολιτικής βούλησης για την εξυγίανση των γραφειοκρατικών διοικητικών μηχανισμών του ελληνικού κράτους. Αντικατοπτρίζουν επίσης, την έλλειψη εμπιστοσύνης μεγάλου μέρους του ελληνικού πληθυσμού στις κρατικές παρεμβάσεις με αποτέλεσμα την ισχυρή αντίστασή του σε αλλαγές, ανεξάρτητα από τα συνολικά οφέλη για την κοινωνία.⁹

Τα κύρια προβλήματα εφαρμογής του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος

Από τη γενικότερη πολιτική συζήτηση όπως αυτή ξεκίνησε το 2000 και συνεχίζεται μέχρι και τις μέρες μας, γίνεται φανερό η ύπαρξη μίας γενικότερης σύγχυσης όσον αφορά το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα και το εάν αυτό θα πρέπει να εφαρμοστεί στη χώρα μας. Κανένας σχεδόν δεν αντιτίθεται στη λογική του προγράμματος, ως μέτρου που συμβάλλει στην εξασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης για ομάδες του πληθυσμού που δεν καλύπτονται από τα υπάρχοντα συστήματα κοινωνικής προστασίας.

Οι ενστάσεις και οι ανησυχίες δεν αναφέρονται, λοιπόν, στις βασικές αρχές του προγράμματος, αλλά έχουν σχέση με τον τρόπο

9. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι απόπειρες της προηγούμενης κυβέρνησης για τη μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού συστήματος. Το ενδεχόμενο πολιτικού κόστους από τις αντιδράσεις των κοινωνικών εταίρων για τα κεκτημένα τους, είχε ως αποτέλεσμα την ψήφιση δύο ασφαλιστικών νόμων μέσα σε μία τετραετία χωρίς την επίτευξη του επιθυμητού αποτελέσματος. Σήμερα, ο εκσυγχρονισμός και η εξυγίανση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης εξακολουθεί να είναι ζητούμενο.

εφαρμογής του. Ο κύριος λόγος είναι η ανεπάρκεια της κοινωνικής διοίκησης, όπως εκφράζεται, μεταξύ άλλων, μέσα από την αδυναμία ελέγχου των πραγματικών εισοδημάτων λόγω της μεγάλης έκτασης της φοροδιαφυγής, τον κατακερματισμό των φορέων που παρέχουν τις ενισχύσεις, την έλλειψη συνεργασίας μεταξύ τους, καθώς και την ελλιπή ενημέρωση των δικαιούχων.

Η υλοποίηση ενός προγράμματος Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος προϋποθέτει την υπέρβαση τέτοιων προβλημάτων. Σε αντίθετη περίπτωση, η μετάβαση από τη θεωρία στην πράξη θα ενέχει πολλούς κινδύνους, τόσο για τη λειτουργικότητα, όσο και για την αποτελεσματικότητα του προγράμματος στην καταπολέμηση της ακραίας φτώχειας από τα φτωχότερα τμήματα του πληθυσμού. Έτσι λοιπόν, «Η πιο κρίσιμη απαίτηση είναι η [...] σωστή οργάνωση του σχετικού μηχανισμού [ώστε] να απέχει από φαινόμενα πελατειακών σχέσεων και κακοδιαχείρισης, και να εξασφαλίζει τις αναγκαίες συνοδευτικές υπηρεσίες στήριξης των δικαιούχων».¹⁰

Για το λόγο αυτό θα πρέπει να βρεθεί ικανοποιητική λύση για τα εξής ζητήματα:

1. *Έλεγχος των πόρων των αιτούντων*: είναι γεγονός ότι η επαλήθευσή τους παρουσιάζει προβλήματα. Καταρχήν, η μεγάλη έκταση της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής και κατά δεύτερον, η απαλλαγή των χαμηλότερων οικονομικών τάξεων από την υποχρέωση υποβολής φορολογικής δήλωσης, κάνει το έργο της επαλήθευσης των εισοδημάτων δύσκολο. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Schneider,¹¹ την περίοδο 1999-2001, από τις 21 χώρες του ΟΟΣΑ, η Ελλάδα ήταν πρώτη στην παραοικονομία (με 30% του ΑΕΠ). Άλλωστε, βάσει υπολογισμών περίπου 1,5 εκατομμύριο άτομα συνολικά δεν υποβάλλουν φορολογικές δηλώσεις, αφού εμφανίζουν πολύ μικρά εισοδήματα. Το 2002, περίπου το 50% των ατόμων που ήταν σε κατάσταση φτώχειας δεν υπέβαλε φορολογική

δήλωση,¹² η συντριπτική πλειοψηφία των οποίων δεν ήταν υποχρεωμένοι.

Η διαδικασία εξακρίβωσης των πόρων των αιτούντων και επιλογής των τελικών δικαιούχων καθίσταται κατ' αυτόν τον τρόπο μία γραφειοκρατική και χρονοβόρα διαδικασία, ενώ απαιτεί εξειδικευμένο προσωπικό και αναπτυγμένο σύστημα καταγραφής, διαχείρισης και διασταύρωσης πληροφοριών, που δεν υπάρχει σήμερα.

Σε αντίθεση, οι χώρες οι οποίες χαρακτηρίζονται από εξελιγμένα συστήματα κοινωνικών παροχών, διαθέτουν, ως επί το πλείστον, και ένα καλά οργανωμένο σύστημα κοινωνικών ελέγχων που, μεταξύ άλλων, περιλαμβάνει επισκέψεις στα σπίτια των δικαιούχων, εξακρίβωση στοιχείων και συχνή προσωπική επικοινωνία.

Η επιτυχία του ΕΚΑΣ, ως μέτρου εισοδηματικής ενίσχυσης, οφείλεται ακριβώς στο ότι για την εφαρμογή του δεν απαιτούνται ιδιαίτεροι διοικητικοί και οργανωτικοί χειρισμοί διότι οι δικαιούχοι είναι ήδη γνωστοί (συνταξιούχοι άνω των 65 ετών) και η ενίσχυση υπολογίζεται βάσει του ποσού της σύνταξης, κ.λπ.

2. *Βαθμός ανταπόκρισης των δικαιούχων*: η καθιέρωση μίας εξαιρετικά πολύπλοκης διαδικασίας, η έλλειψη ικανοποιητικής πληροφόρησης για τους στόχους του προγράμματος και τον εντοπισμό των ωφελουμένων, αλλά και η δυσκολία πρόσβασης σε ενημερωτικό υλικό και κοινωνικές υπηρεσίες είναι ζητήματα που έχουν άμεση επίδραση στο βαθμό συμμετοχής των κοινωνικά ευάλωτων ομάδων. Το χαμηλό επίπεδο παιδείας, η έλλειψη αυτοπεποίθησης και η δυσπιστία προς το κράτος πρόνοιας, αποτελούν χαρακτηριστικά των ομάδων αυτών που πρέπει να ληφθούν υπόψη ώστε να διευκολυνθεί η συμμετοχή τους.

Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, ανεξάρτητα από την εισοδηματική κατάσταση του πληθυσμού, το ποσοστό χρήσης των προσφερομένων κοινωνικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις υπηρεσίες των νοσοκομείων και των κέντρων υγείας, δεν ξεπερνούν το 12%, κυρίως λόγω της υπερβολικής γραφειοκρατίας και της ελλιπούς πληροφόρησης.¹³ Πέραν τούτου, κοινωνική βοήθεια από το κράτος δηλώνει ότι λαμβάνει μόνο ένα ποσοστό της τάξεως του 3% του συνολικού πληθυσμού, χωρίς ουσιαστική

10. Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς (2004), Εισηγητική Έκθεση στην πρόταση νόμου: «Για τη θεσμοθέτηση του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος και συνοδευτικών υπηρεσιών κοινωνικής υποστήριξης», σ. 3.

11. Schneider F. and Enste D., 2002, *Hiding in the Shadows- The Growth of the Underground Economy*, IMF, Economic Issues.

12. Στοιχεία από την Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης 2003 (EU=SILC).

13. ΕΚΚΕ-ΕΣΥΕ, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης, 2003.

διαφοροποίηση μεταξύ των μη φτωχών και των φτωχών νοικοκυριών.

Πίνακας 2

Παροχή κοινωνικής βοήθειας από το κράτος

Παροχή κοινο- νικής βοήθειας από το κράτος	Σύνολο	Φτωγά νοικοκυριά	Μη φτωγά νοικοκυριά
Ναι	2,8%	2,7%	3,3%
Όχι	97,2%	97,3%	96,7%
Δεν απάντησαν	0,0%	0,0%	0,0%
Σύνολο	100%	100%	100%

Πηγή: EU-SILC 2003.

3. *Σύνδεση της εισοδηματικής ενίσχυσης με ενεργητικές πολιτικές κοινωνικής και επαγγελματικής επανένταξης*: είναι γεγονός ότι οι πολιτικές αυτές στην Ελλάδα εμφανίζουν μεγάλες αδυναμίες και ανεπάρκειες, αφού χαρακτηρίζονται από αποσπασματικότητα, πρόχειρο σχεδιασμό και χαμηλή ποιότητα, ενώ οι δυνατότητες συμμετοχής των δικαιούχων είναι περιορισμένες και εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη δυνατότητα πρόσβασης των ατόμων στην πληροφόρηση.¹⁴

4. *Σύστημα διαχείρισης πληροφοριών για τη σωστή παρακολούθηση της προόδου των κοινωνικών πολιτικών*: μέχρι σήμερα δεν έχουν δρομολογηθεί οι απαραίτητες ενέργειες για την καθιέρωση ενός τέτοιου συστήματος. Η λειτουργία πολλών κρατικών φορέων και υπηρεσιών βρίσκεται ακόμα σε στάδια ανεπίτρεπτα σε σχέση με τις εξαγγελίες που αναφέρονται στο διοικητικό εκσυγχρονισμό και στην είσοδο της κοινωνίας της πληροφορίας στη διοίκηση.

5. *Ευρύτερος διοικητικός μηχανισμός του κράτους*: κι εδώ τα πράγματα δεν φαίνονται ιδιαίτερα αισιόδοξα. Γενικότερα, διαπιστώνεται αδυναμία συντονισμού των επιμέρους αρμόδιων φορέων και έλλειψη μηχανισμών εφαρμογής και παρακολούθησης των δράσεων. Το ΕΣΔΕν 2003 επισημαίνει ότι «...για την αποτελεσματικότητα της πολιτικής, ιδιαίτερη σημασία αποκτά η βελτίωση του συντονισμού και η ενίσχυση των

διοικητικών μηχανισμών εφαρμογής και παρακολούθησης». Πράγματι, η ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας μεταξύ των κρατικών υπηρεσιών και των πολιτών, αλλά και μεταξύ διαφορετικών υπηρεσιών με στόχο τη συνεχή αναβάθμιση και βελτίωση των παρεχομένων υπηρεσιών είναι ένα ζήτημα που βρίσκεται ακόμα σε εκκρεμότητα.

Η υλοποίηση προγραμμάτων Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος και η σύνδεσή τους με πολιτικές κοινωνικο-επαγγελματικής ενσωμάτωσης απαιτεί συνεργασία σε διάφορα διοικητικά επίπεδα, συντονισμό επιμέρους φορέων, καθώς και κεντρική υποστήριξη, διαχείριση και παρακολούθηση των δράσεων. Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος των περιφερειακών υπηρεσιών (δήμοι, νομαρχίες, περιφερειακές υπηρεσίες) δεν μπορεί παρά να είναι κρίσιμος. Η σημερινή κατάσταση, ωστόσο, σε όλα τα επίπεδα τοπικής διοίκησης δεν επιβεβαιώνει την ετοιμότητά τους στην ανάληψη της ευθύνης διεκπεραίωσης ενός τέτοιου μέτρου.

Η αναποτελεσματικότητα της περιφερειακής διοίκησης γίνεται εμφανής όταν αναλαμβάνονται έργα με υψηλές απαιτήσεις σε διοίκηση και συντονισμό. Η περίπτωση των 13 περιφερειακών προγραμμάτων του Γ΄ ΚΠΣ είναι χαρακτηριστική αυτής της κατάστασης, ενώ σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στα μεγαλύτερα προβλήματα συγκαταλέγονται: η έλλειψη ειδικευμένου προσωπικού, οι χαμηλοί μισθοί, η απουσία μηχανισμών ελέγχου, η υπερφόρτωση των αρμόδιων αρχών από γραφειοκρατικά προβλήματα και η έλλειψη διαφάνειας.¹⁵

Από την άλλη πλευρά, οι δήμοι και οι κοινότητες έχουν μάλλον περιορισμένες δυνατότητες για την υλοποίηση ενός τέτοιου μέτρου κοινωνικής πολιτικής, αφού η μέχρι σήμερα εμπειρία από τον τρόπο διαχείρισης των οικονομικών τους πόρων και τα τεράστια ελλείμματα που παρουσιάζουν, δεν επιτρέπουν την αυξημένη συμμετοχή τους σε αυτό. Θα μπορούσαν, ωστόσο, να παίζουν σημαντικό ρόλο στον εντοπισμό, καθώς και στην ενεργοποίηση των δικαιούχων μέσα από τοπικά προγράμματα κοινωνικής επανένταξης.

Τέλος, ο υποβαθμισμένος ρόλος των νομαρχιακών αυτοδιοικήσεων στην άσκηση

14. Βλ. Χλέτσος Μ., «Νέες τάσεις στην κοινωνική πολιτική- η περίπτωση της Ελλάδας», στο Μαρσαγγάνης Μ. (επιμ.), 1997, *Προοπτικές του Κοινωνικού Κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 284, Παλιός Ζ. (επιμ.), 2003, *Κατάρτιση και Απασχόληση*, ΙΝΕ, Μελέτη Ν. 17, Αθήνα, σελ. 52- 61 και ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ, «Θέσεις της ΓΣΕΕ για την Απασχόληση, την Κοινωνική Προστασία και την Αναπτυξιακή Πολιτική», τεύχος 98, Σεπτέμβριος 2003, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

15. Βλ. Εφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, το άρθρο «Μην γίνετε Ελλάδα» 29-8-2004 και το άρθρο των Αγγελή Γ. και Καδδά Δ., «Στην περιφέρεια 'πονάει' το ΚΠΣ», 19-10-2003.

πολιτικής, η έλλειψη πόρων, ειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού κλπ., φανερόνουν μία δυσκολία στην περαίωση του εν λόγω προγράμματος, παρόλο που οι Νομαρχίες ήδη διαχειρίζονται τα επιδόματα κοινωνικής πρόνοιας και έχουν μία δυναμική για την ανάληψη επιπλέον αρμοδιοτήτων.

Βλέπουμε λοιπόν ότι, σε αντίθεση με άλλες χώρες, στην Ελλάδα η τοπική αυτοδιοίκηση δεν έχει κατορθώσει να αυτονομηθεί από την κεντρική κυβέρνηση, αν και έχουν γίνει σημαντικά βήματα που αφορούν προσπάθειες για τη μεταφορά αρμοδιοτήτων σε επίπεδο δήμων, για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής και για την παροχή βασικών κοινωνικών υπηρεσιών,¹⁶ οι οποίες όμως δεν επαρκούν για την υλοποίηση ενός τόσο φιλόδοξου προγράμματος.

Η υλοποίηση και ορθή διαχείριση τέτοιων κοινωνικών προγραμμάτων προϋποθέτει τη στενή συνεργασία του κεντρικού διοικητικού μηχανισμού με τα δύο επίπεδα τοπικής αυτοδιοίκησης, καθώς και την ενεργοποίηση ενδιαμέσων φορέων. Κατ' αυτόν τον τρόπο καθίσταται απαραίτητη η δημιουργία ενός κατάλληλου θεσμικού πλαισίου που να επιτρέπει την ανάληψη τοπικών πρωτοβουλιών και την ανεμπόδιστη λειτουργία των τοπικών και των κρατικών υπηρεσιών, χωρίς ωστόσο να ενθαρρύνει την ανεξέλεγκτη δράση τόσο των πρώτων, όσο και των τελευταίων.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η Ελλάδα είναι η μοναδική χώρα, σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 μελών, που δεν εφαρμόζει πρόγραμμα Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Η πολιτική αυτή επιλογή, δικαιολογείται συνήθως στη βάση ισχυρισμών περί περιορισμένων οικονομικών δυνατοτήτων του κράτους πρόνοιας και περί αδυναμίας του κρατικού διοικητικού μηχανισμού.

Ασφαλώς, οι οικονομικοί πόροι, που απαιτούνται από το πρόγραμμα, συνιστούν μία πτυχή του προβλήματος, δεν αποκαλύπτουν ωστόσο όλες τις διαστάσεις. Το σημαντικότερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η Ελλάδα και το οποίο λειτουργεί αποτρεπτικά για την υλοποίηση ενός προγράμματος με πολλές διοικητικές και διαχειριστικές απαιτήσεις, δεν εντοπίζεται

στην ανεπάρκεια των κοινωνικών και άλλων πόρων, αλλά στον τρόπο και τους μηχανισμούς με τους οποίους αυτοί χρησιμοποιούνται.

Τόσο οι πολιτικές κοινωνικών παροχών, όσο και οι υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας δεν ανταποκρίνονται στις σύγχρονες πολλαπλές ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας και στις απαιτήσεις για ένα αποτελεσματικό κράτος πρόνοιας, αλλά λειτουργούν ακόμα με βάση διαφορετικού τύπου επιδιώξεις.

Η αποτελεσματική εκπλήρωση του ρόλου του κοινωνικού κράτους προϋποθέτει την πραγματοποίηση ευρέων διαρθρωτικών αλλαγών, μέσα από τη γενικότερη αλλαγή της κουλτούρας και της νοοτροπίας που χαρακτηρίζει την κοινωνική, αλλά και την ευρύτερη δημόσια διοίκηση στη χώρα μας. Χωρίς αυτές τις αλλαγές, οποιαδήποτε κίνηση για τη βελτίωση μεταρρυθμιστικών θεμάτων ή επιμέρους ζητημάτων της ελληνικής κοινωνίας, θα αποβεί άκαρπη.

Δεν αρκεί λοιπόν η υιοθέτηση καινοτόμων μέτρων, όπως αυτό του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος, εάν δε συνοδευτεί από μία αξιολόγηση των υπάρχουσών δραστηριοτήτων και λειτουργιών του κοινωνικού κράτους, ώστε να διαπιστωθούν ποιες είναι οι ουσιαστικές υπηρεσίες που προσφέρονται, πού υπάρχουν ελλείψεις και πού είναι απαραίτητος ο εκσυγχρονισμός ή η αλλαγή τους.¹⁷

Από την άλλη πλευρά, είναι βέβαιο ότι κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει το δικαίωμα όλων σε μία αξιοπρεπή ζωή. Μέχρι σήμερα στην ελληνική κοινωνία, την προστασία των ατόμων από τους κοινωνικούς και οικονομικούς κινδύνους αναλαμβάνει, κατά κύριο λόγο, η οικογένεια παρέχοντας οικονομική υποστήριξη, φροντίδα και στέγη. Ωστόσο, οι σύγχρονες κοινωνικο-οικονομικές και δημογραφικές μεταβολές, προβλέπεται ότι θα οδηγήσουν τελικά στη μείωση της ικανότητας της οικογένειας να υποκαθιστά αποτελεσματικά το ρόλο του κράτους στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής.

Το γεγονός ότι στην Ελλάδα το κοινωνικό κράτος δεν παρέχει στους πολίτες ένα ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης σε συνδυασμό με τη μείωση του ρόλου της οικογένειας ως προστατευτικού δικτύου, μπορεί μακροπρόθεσμα να

16. ΕΣΔΕΝ 2001-2003, σ. 16, ΕΣΔΕΝ 2003-2005, σ. 21, ΕΣΔΕΝ 2005-2006, σ. 25, 34, 101.

17. Χτούρης Σ., «Κοινωνική διαφοροποίηση, κοινωνικές ομάδες και κοινωνική πολιτική. Νεότεροι μετασχηματισμοί της κοινωνικής πολιτικής και η προβληματική του κοινωνικού αποκλεισμού» στο Σακελλαρόπουλος Θ., 1999, *Η μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους*, Εκδόσεις Κριτική, σ. 243-247.

οδηγήσει σε φαινόμενα εξαθλίωσης ενός σημαντικού μέρους του πληθυσμού.

Η πολιτική του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος στα υπόλοιπα κράτη μέλη της Ε.Ε., έχει συμβάλει ουσιαστικά στην καταπολέμηση της φτώχειας με τη μόνη διαφορά ότι τα κράτη αυτά, έχουν πολύ μεγάλη παράδοση στις επιλεκτικές πολιτικές που προϋποθέτουν έλεγχο των μέσων, ενώ διαθέτουν και το κατάλληλο διοικητικό και θεσμικό πλαίσιο. Αντίθετα, η Ελλάδα δεν εμφανίζει την ίδια παράδοση.

Η θεσμοθέτηση, λοιπόν, ενός τέτοιου συστήματος δεν εξασφαλίζει εκ των προτέρων την απρόσκοπτη λειτουργία του, αλλά ούτε και την επιτυχία του, αφού προϋποθέτει προηγουμένως την αντιμετώπιση μίας σειράς προβλημάτων. Κάποια από αυτά μπορούν να επιλυθούν εύκολα μέσα από υπάρχουσες διαδικασίες, διαβουλεύσεις και οργανωτικό σχεδιασμό. Άλλα, ωστόσο, κρίνονται ανυπέβλητα τόσο για την ουσιαστική λειτουργία του προγράμματος, όσο και για την επιτυχία του στην εκπλήρωση του στόχου του.

Η ανατροπή της υφιστάμενης κατάστασης στην κοινωνική διοίκηση μπορεί λοιπόν να γίνει μόνο μέσα από την πραγματοποίηση ευρέων διαρθρωτικών αλλαγών. Η απαίτηση για μακρόπνοο σχεδιασμό των υλοποιούμενων κοινωνικών πολιτικών βάσει των αναγκών των πολιτών, για ορθολογικοποίηση της λειτουργίας και για αποτελεσματικότερη στόχευση και ποιότητα των κοινωνικών υπηρεσιών απαιτεί, μεταξύ άλλων, γενικά μέτρα όπως α) επαναπροσδιορισμό των αρμοδιοτήτων των φορέων κοινωνικής πολιτικής και κοινωνικής πρόνοιας, β) ορθή διαχείριση των διαθέσιμων πόρων, γ) κατάλληλα εκπαιδευμένο προσωπικό, δ) υποστήριξη από έναν μηχανισμό, μεθοδολογικά και διοικητικά άρτιο, ε) εισαγωγή όλων των κοινωνικοοικονομικών δεδομένων σε ηλεκτρονικό στατιστικό σύστημα παρακολούθησης και στ) διαφάνεια και αυτοματοποίηση στις διαδικασίες. Τέτοιου είδους μέτρα απαιτούν σημαντικές τομές και μεγάλη αποφασιστικότητα από τους φορείς εξουσίας και για το λόγο αυτό συνήθως μετατίθενται για το μέλλον.

Η συζήτηση λοιπόν για την εφαρμογή Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος στην Ελλάδα έχει τεθεί σε λάθος βάση. Ο λόγος είναι ότι στις πολιτικές συζητήσεις από το 2000 και μέχρι σήμερα, οι αδυναμίες του συστήματος πρόνοιας χρησιμοποιούνται ως επιχείρημα για τη μη υλοποίηση προγράμματος Ελάχιστου

Εγγυημένου Εισοδήματος και όχι ως αφορμή για τη λήψη μέτρων προς αυτήν την κατεύθυνση και με στόχο τη βελτίωση των αδυναμιών και την εξασφάλιση της αποτελεσματικής λειτουργίας του προγράμματος.

Είναι γεγονός πως η αναβάθμιση του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας δεν είναι εύκολη υπόθεση. Η υλοποίηση όμως ενός προγράμματος Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος αναμένεται να συντελέσει προς αυτήν την κατεύθυνση, καθώς η απαίτηση του προγράμματος για τη λήψη μέτρων που θα συμβάλουν στη διευκόλυνση της διαδικασίας υλοποίησης, μπορούν να οδηγήσουν και να προετοιμάσουν το έδαφος για μεγαλύτερες αλλαγές.

Στο πλαίσιο αυτό, προτείνεται καταρχήν η δημιουργία Επιτροπής αποτελούμενης από εκπροσώπους του κοινοβουλίου, της κυβέρνησης, της τοπικής αυτοδιοίκησης και από εμπειρογνώμονες για την κατάθεση πρότασης που θα ορίζει με μεγάλη λεπτομέρεια τις προϋποθέσεις υλοποίησης του προγράμματος, το σχεδιασμό των επιμέρους διαδικασιών, καθώς και ένα ενδεικτικό χρονοδιάγραμμα υλοποίησής του.

Όσον αφορά στη διασφάλιση της ορθής λειτουργίας ενός προγράμματος Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος θα πρέπει να υπάρξει μέριμνα για τη θεσμοθέτηση μέτρων που θα αφορούν: 1) την εισαγωγή πληροφοριακών συστημάτων, την καταγραφή και επεξεργασία των στοιχείων από τις υφιστάμενες περιπτώσεις δικαιούχων επιδομάτων, 2) τον καθορισμό του πλαισίου συνεργασίας και της διάχυσης της πληροφόρησης ανάμεσα στην κεντρική διοίκηση, στις νομαρχίες και στους δήμους, καθώς και την ηλεκτρονική παροχή στοιχείων από κάτω προς τα πάνω για την καλύτερη στόχευση των κοινωνικών πολιτικών, 3) την αξιοποίηση των διαθέσιμων μελετών και προτάσεων για τη βελτίωση των παρεχόμενων υπηρεσιών κοινωνικο-επαγγελματικής ένταξης, τη δέσμευση των κοινωνικών εταίρων για ουσιαστική συμβολή, και τη μετακύλιση της ευθύνης συμμετοχής από το άτομο στο κράτος, 4) τη συνεχή συνεργασία εκπροσώπων του Υπουργείου Οικονομικών με εκπροσώπους του Υπουργείου Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, καθώς και του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης σε όλα τα επίπεδα και τέλος 5) τον καθορισμό συγκεκριμένων αρμοδιοτήτων και ευθυνών για κάθε ένα από τα στάδια υλοποίησης του προγράμματος.

Επίλογος

Αποτελεί κοινή διαπίστωση ότι ένα πρόγραμμα Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος στην Ελλάδα, δεν μπορεί να εφαρμοσθεί με τον ίδιο τρόπο, ούτε να έχει, τουλάχιστον σε πρώτη φάση, αποτελέσματα ανάλογα με αυτά άλλων κρατών-μελών της Ε.Ε. δεδομένων των ελλείψεων και των αδυναμιών που εμφανίζει το ελληνικό σύστημα πρόνοιας. Για το λόγο αυτό, η εισαγωγή ενός τέτοιου προγράμματος στην ελληνική κοινωνία και η εξεύρεση τρόπων για την υπέρβαση των δυσκολιών και τη διασφάλιση της αποτελεσματικής λειτουργίας του, θα πρέπει να θεωρηθεί πρόκληση. Η εφαρμογή του, όχι μόνο θα ενισχύσει το «κοινωνικό δίκτυ ασφαλείας» σε μία δύσκολη εποχή, αλλά θα αναβαθμίσει το ρόλο του κοινωνικού κράτους πρόνοιας και θα αποτελέσει τη βάση για την επέκτασή του σε περισσότερες ευάλωτες ομάδες πληθυσμού.

Βιβλιογραφία

- Behrendt C., 2000, “Holes in the safety net? Social security and the alleviation of poverty in a comparative perspective”, ISSA Research Program.
- Ditch J., Roberts E., 2002, *Integrated approaches to active welfare and employment policies*, Eurofoundation, Dublin.
- European Commission, 1997, “Modernising and Improving Social Protection in the European Union.” COM (97) 102 FINAL, 12.03.97.
- ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ, «Θέσεις της ΓΣΕΕ για την Απασχόληση, την Κοινωνική Προστασία και την Αναπτυξιακή Πολιτική», τεύχος 98, Σεπτέμβριος 2003, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1998, «Έκθεση της Επιτροπής σχετικά με την εφαρμογή της Σύστασης 92/441/ΕΟΚ της 24^{ης} Ιουνίου 1992» (Com (98) 774 τελικό).
- Ferrera M., 1996, “The Southern Model of Welfare in Social Europe”, *Journal of European Social Policy* 6/1, pp. 17-37.
- Ματσαγγάνης Μ., 2000, «Εργαλεία Πολιτικής για ένα Κοινωνικό Δίκτυ Ασφάλειας» στην Ελλάδα, στο Πάκος Θ. (επιμ.), *Κοινωνία των 2/3 – Διαστάσεις του Σύγχρονου Κοινωνικού Προβλήματος*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.
- Ματσαγγάνης Μ., 2004, *Η κοινωνική αλληλεγγύη και οι αντιφάσεις της – Ο ρόλος του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος σε μία σύγχρονη κοινωνική πολιτική*, Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική.
- Ματσαγγάνης, Μ., Ferrera M, Capucha L., Moreno L., «Πολιτικές κατά της φτώχειας στη Νότια Ευρώπη», στο Πετμεζίδου Μ., Παπαθεοδώρου Χ., 2004, *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Αθήνα, Εξάντας.
- Nicaise I., Groenez S., Adelman L, Roberts S., Middleton S., 2004, “Gaps, traps and springboards in the floor of social protection systems. A comparative study of 13 EU countries”, HIVA, August 2004.
- ΟΚΕ, Γνώμη Πρωτοβουλίας αρ.41: «Η Φτώχεια στην Ελλάδα», 13 Ιουλίου 2000.
- Παληός Ζ. (επιμ), 2003, *Κατάρτιση και Απασχόληση*, ΙΝΕ, Μελέτη Ν. 17, Αθήνα.
- Πετμεζίδου Μ., 1992, *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνική Πολιτική*, Αθήνα, Εξάντας.
- Πρακτικά Συνεδρίασης της Βουλής, ΜΑ, 1 Δεκεμβρίου 2005, «Για τη θεσμοθέτηση του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος και συνοδευτικών υπηρεσιών κοινωνικής υποστήριξης».
- Rhodes M., 1997, “Southern European Welfare States: Identity, Problems and Prospects for Reform” in Rhodes M (ed.), *Southern European Welfare States. Between Crisis and Reform*, Frank Cass, London.
- Σισσούρας Α., Αμίτσης Γ., 1999, «Το κοινωνικό δίκτυο ασφαλείας και οι μηχανισμοί εφαρμογής του στο ελληνικό σύστημα κοινωνικής προστασίας», στο Σακελλαρόπουλος Θ. (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους*, Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική.
- Στασινοπούλου Ο., 1997, *Κράτος Πρόνοιας. Ιστορική Εξέλιξη - Σύγχρονες Θεωρητικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg.
- Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς, 2004, Εισηγητική Έκθεση στην πρόταση νόμου: «Για τη θεσμοθέτηση του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος και συνοδευτικών υπηρεσιών κοινωνικής υποστήριξης».
- Σύσταση του Συμβουλίου 92/441/ ΕΟΚ της 24^{ης} Ιουνίου 1992.
- Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση 2001-2003*, Αθήνα, Οκτώβριος 2001.
- Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση 2003-2005*, Αθήνα, Οκτώβριος 2003.

Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση 2005-2006*, Αθήνα, 2005.

Χλέτσος Μ., 1997, «Νέες Τάσεις στην Κοινωνική Πολιτική- Η περίπτωση της Ελλάδας» στο Ματσαγγάνης Μ. (επιμ.), 1997, *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Αθήνα., Ελληνικά Γράμματα.

Χτούρης Σ., 1999, «Κοινωνική διαφοροποίηση, κοινωνικές ομάδες και κοινωνική πολιτική. Νεότεροι μετασχηματισμοί της κοινωνικής πολιτικής και η προβληματική του κοινωνικού αποκλεισμού» στο Σακελλαρόπουλος Θ., 1999, *Η μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους*, Εκδόσεις Κριτική, σ. 243-247.

Vandenbroucke F., “Foreword” in Esping – Andersen, 2002, *Why we need a New Welfare State*, Oxford University Press.

* Το παρόν κείμενο βασίζεται στο Σπυροπούλου, Ν., (2005), «Κοινωνικό κράτος και πολιτικές αντιμετώπισης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού – Η περίπτωση του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος και οι προοπτικές εφαρμογής του στην Ελλάδα». Διπλωματική Εργασία για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κράτος και Δημόσια Πολιτική», Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Μία πρόταση για την υλοποίηση ενός ολοκληρωμένου προγράμματος κοινωνικής υποστήριξης και ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος

Ομάδα Εργασίας: Ιωάννης Σακέλλης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου και Διευθυντής του Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής του ΕΚΚΕ, Δημήτρης Ζιώμας, ερευνητής του ΕΚΚΕ, Ηλίας Κικίλιας, ερευνητής του ΕΚΚΕ, Θεόδωρος Μητράκος, Στέλεχος της Διεύθυνσης Μελετών της Τράπεζας της Ελλάδος, Λάμπρος Μίχος, Δήμαρχος Αγ. Βαρβάρας Αττικής, Καλλιόπη Σπανού, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Αθηνών και Βοηθός Συνήγορος του Πολίτη και Ναταλία Σπυροπούλου ερευνήτρια του ΕΚΚΕ.

Περίληψη

Τα τελευταία χρόνια πολιτικές δυνάμεις, μεμονωμένοι πολιτικοί και ερευνητές έχουν εκφράσει απόψεις υπέρ της διασφάλισης ενός ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος. Τέτοιου είδους προγράμματα είναι ευρύτατα διαδεδομένα στις χώρες της Ε.Ε., όχι όμως και στην Ελλάδα. Για την εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων απαιτείται η λειτουργία διοικητικών μηχανισμών, κυρίως για τη συστηματική και αντικειμενική επιλογή των δικαιούχων, η οποία πρέπει να λαμβάνει χώρα μετά από έλεγχο πόρων. Η προσπάθεια υλοποίησης ενός προγράμματος Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος στην Ελλάδα, δεν θα πρέπει να εξαντλείται στην παροχή οικονομικής ενίσχυσης, αλλά να περιλαμβάνει και δράσεις κοινωνικής ενσωμάτωσης και προώθησης ίσων ευκαιριών. Υπό αυτή την έννοια το ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα δε θα λειτουργεί ως ανεξάρτητο μέτρο, αλλά ως συμπληρωματικό των μέτρων που ήδη περιλαμβάνονται στις υπάρχουσες πολιτικές κοινωνικής πρόνοιας. Γενικότερα, η ορθή εφαρμογή του προϋποθέτει την πλαισίωσή του από ένα σύνολο κοινωνικών υπηρεσιών, η ύπαρξη των οποίων θα συντελέσει στη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου και αποτελεσματικού μηχανισμού κοινωνικής υποστήριξης.

Εισαγωγή

Κατά την τελευταία δεκαετία οι κοινωνικές δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ εμφανίζουν σταθερή άνοδο και συγκλίνουν ολοένα και περισσότερο με το μέσο όρο των

χωρών της Ε.Ε. Παρόλα αυτά το ποσοστό φτώχειας είναι από τα υψηλότερα στην Ευρώπη και αφορά περίπου το 20% του πληθυσμού (19,6% το 2004 σύμφωνα με το EU-SILC). Από την ίδια πηγή δεδομένων προκύπτει ότι οι κοινωνικές δαπάνες είναι αναποτελεσματικές στην καταπολέμηση της φτώχειας. Φαίνεται ότι, με εξαίρεση τις συντάξεις, η επίπτωση των κοινωνικών δαπανών στην καταπολέμηση της φτώχειας δεν ξεπερνούν τις 1 με 2 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ στο σύνολο της Ε.Ε. το αντίστοιχο ποσοστό κυμαίνεται στο 10%. Προκύπτει συνεπώς η ανάγκη για τη λήψη μέτρων που θα στοχεύουν απευθείας στον περιορισμό του φαινομένου της φτώχειας. Με πρωτοβουλία του Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής του ΕΚΚΕ συστήθηκε ομάδα εργασίας, με σκοπό τη διατύπωση ολοκληρωμένης πρότασης για την εφαρμογή προγράμματος στήριξης των χαμηλών εισοδημάτων και καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού. Στόχος της πρωτοβουλίας αυτής είναι η συμβολή στο διάλογο για την καλύτερη και αποτελεσματικότερη εφαρμογή ενός τέτοιου προγράμματος.

Η πρόταση για την υποστήριξη του πληθυσμού που βιώνει ακραίες μορφές φτώχειας, η οποία περιγράφεται αναλυτικά στη συνέχεια, στηρίζεται στις εξής αρχές :

- ο *Διαχείριση σε επίπεδο Δήμου.* Ο διοικητικός μηχανισμός διαχείρισης ανήκει στη δικαιοδοσία της τοπικής αυτοδιοίκησης σε επίπεδο δήμου, ούτως ώστε να διασφαλίζεται η κατά το δυνατόν καλύτερη προσέγγιση των δικαιούχων.

- ο *Έλεγχος Πόρων.* Η θεμελίωση του δικαιώματος γίνεται μετά από έλεγχο πόρων που εκτός από τους τυπικούς διοικητικούς ελέγχους περιλαμβάνει και αυτοψία για τον έλεγχο των συνθηκών διαβίωσης.

- ο *Προώθηση της ενεργητικής συμμετοχής του δικαιούχου.* Θεωρείται από πολλούς ότι η καταβολή επιδομάτων αυτού του είδους αποτελεί αντικίνητρο για την εργασία. Σύμφωνα με την παρούσα πρόταση ένα μέρος του επιδόματος εξαρτάται από τη συμμετοχή των μελών της οικογένειας στην εργασία και στην εκπαίδευση.

- ο *Παροχή πολλαπλών Κοινωνικών Υπηρεσιών από την πλευρά της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.* Αφορά τη δυνατότητα πρόσβασης σε κοινωνικές υπηρεσίες ώστε οι δικαιούχοι να απολαμβάνουν στοιχειώδη κοινωνικά αγαθά.

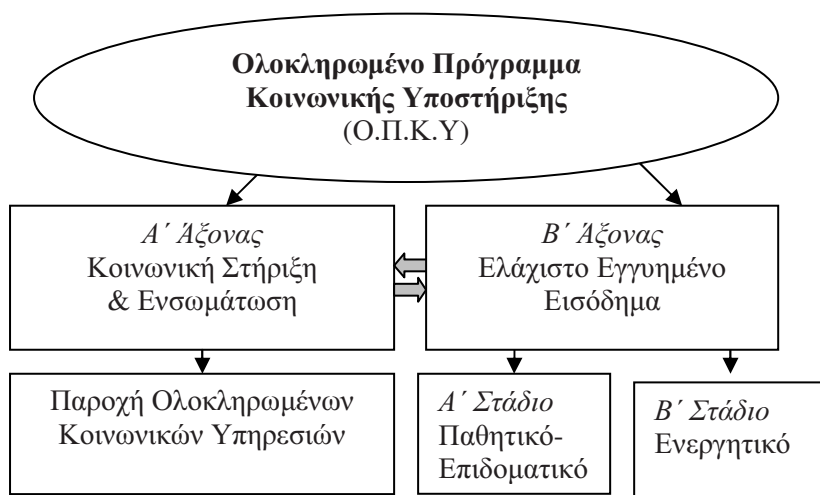
Με αυτόν τον τρόπο θα βελτιωθεί η ποιότητα ζωής τους και επιπλέον θα υπάρξει ουσιαστική συμβολή στη μείωση των ανισοτήτων, στην ενίσχυση της συνοχής στην τοπική κοινωνία και στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού.

Τα βασικά στοιχεία της πρότασης

Η πρόταση αφορά στο σχεδιασμό ενός Ολοκληρωμένου Προγράμματος Κοινωνικής Υποστήριξης και Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος (Ο.Π.Κ.Υ.), το οποίο χαρακτηρίζεται από τα παρακάτω στοιχεία :

1. Απευθύνεται σε κάθε τύπο νοικοκυριού.¹

2. Αποτελείται από δύο κεντρικούς άξονες:
 - α. Τον άξονα *κοινωνικής στήριξης και ενσωμάτωσης μέσω της παροχής κοινωνικών υπηρεσιών.*
 - β. Τον άξονα *εισοδηματικής στήριξης – ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος.*
3. Προϋποθέτει έλεγχο πόρων για τη θεμελίωση του δικαιώματος ένταξης στο πρόγραμμα.
4. Ως υπεύθυνος φορέας διαχείρισης του συστήματος προτείνεται η *Τοπική Αυτοδιοίκηση σε επίπεδο Δήμου.*

1. Εκτιμάται ωστόσο ότι ο πληθυσμός άνω των 65 ετών θα είναι περιορισμένος, αφού αυτός καλύπτεται από την σύνταξη ανασφαλιστών.

Μονάδα αναφοράς και προϋποθέσεις εφαρμογής

Το Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Κοινωνικής Υποστήριξης απευθύνεται σε κάθε τύπο νοικοκυριού,² με την προϋπόθεση ότι το συνολικό διαθέσιμο εισόδημά του θα βρίσκεται κάτω από το όριο του ελάχιστου εγγυημένου, όπως αυτό θα προσαρμόζεται με βάση το μέγεθος του νοικοκυριού. Με την επιλογή αυτή επιτυγχάνεται αφενός η καθολικότητα του μέτρου, ώστε να μπορούν όλοι όσοι έχουν ανάγκη να διεκδικούν την ένταξή τους σ' αυτό, και αφετέρου να μην επιβαρύνεται ο διοικητικός μηχανισμός με τη διαχείριση επιμέρους κατηγοριών ευπαθών ομάδων-ωφελουμένων, για τις οποίες απαιτούνται ξεχωριστές γραφειοκρατικές διαδικασίες.

Χρήσιμοι Ορισμοί:

Νοικοκυριό: ένα άτομο που ζει μόνο του σε μία κατοικία ή μία ομάδα ατόμων συγγενικών ή μη, τα οποία διαμένουν στην ίδια κατοικία και εξασφαλίζουν από κοινό προϋπολογισμό τη διατροφή τους και άλλα είδη που είναι απαραίτητα για τη διαβίωσή τους.

Συνολικό διαθέσιμο εισόδημα του νοικοκυριού θεωρείται το συνολικό καθαρό εισόδημα, δηλαδή το εισόδημα που προέρχεται από εργασία ή και άλλες πηγές όπως συντάξεις και διάφορα επιδόματα, ενοικίαση ακίνητης περιουσίας κ.λπ. μετά την αφαίρεση των φόρων και των εισφορών για κοινωνική ασφάλιση, που λαμβάνεται από όλα τα μέλη του νοικοκυριού.

Ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα του νοικοκυριού ορίζουμε το συνολικό ετήσιο καθαρό εισόδημα του νοικοκυριού το οποίο δεν ξεπερνάει το 50% του ετήσιου μισθού ενός ανειδίκευτου εργάτη (δηλαδή 3.600 €) για ένα μονομελές νοικοκυριό, προσαρμοσμένο στον αριθμό των μελών του κάθε νοικοκυριού με βάση την κλίμακα ισοδυναμίας του ΟΟΣΑ.

Εξειδίκευση των αξόνων και των συστατικών του προγράμματος

Άξονας Α' : Κοινωνική στήριξη και ενσωμάτωση

Ο άξονας κοινωνικής στήριξης και ενσωμάτωσης αποτελεί σημαντικό στοιχείο του Ολοκληρωμένου Προγράμματος, καθώς οι παρεχόμενες υπηρεσίες είναι μεγίστης σπουδαιότητας για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των ατόμων που βιώνουν κοινωνικό αποκλεισμό, ενώ ταυτόχρονα διευκολύνει την αποτελεσματική λειτουργία του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος (ΕΕΕ.). Πιο συγκεκριμένα, ο άξονας αυτός, που αποβλέπει στην ανάπτυξη και ενίσχυση των τοπικών κοινωνικών υπηρεσιών, αναμένεται όχι μόνο να διευκολύνει τη διαχείριση του πρώτου σταδίου της εισοδηματικής στήριξης, αλλά και να συμβάλλει στην περαιτέρω διεύρυνση του δεύτερου σταδίου της κοινωνικής ενεργοποίησης των δικαιούχων.

Η δυνατότητα των ωφελούμενων του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος να έχουν πρόσβαση στις κοινωνικές υπηρεσίες και να απολαμβάνουν τα βασικά κοινωνικά δικαιώματα αποτελεί βασικό συστατικό για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού που, μεταξύ άλλων, βιώνουν οι ομάδες των ατόμων που βρίσκονται σε ακραία φτώχεια. Η παροχή πληρέστερης κοινωνικής υποστήριξης στους δικαιούχους θα βελτιώσει την ποιότητα της ζωής τους, θα συμβάλει στη μείωση των ανισοτήτων και στην ενίσχυση της συνοχής στην τοπική κοινωνία. Επιπλέον, οι δημιουργούμενες/ αναπτυσσόμενες κοινωνικές υπηρεσίες, σε τοπικό επίπεδο, αποτελούν ένα νέο χώρο εργασίας και δραστηριοποίησης του τοπικού πληθυσμού, με προτεραιότητα στα ίδια τα άτομα που συμμετέχουν ως δικαιούχοι του προγράμματος.

Με αυτόν τον τρόπο διαμορφώνονται δύο συγκοινωνούντα δοχεία, καθώς η ανάπτυξη κοινωνικών υπηρεσιών δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις, όχι μόνο για την εξυπηρέτηση μέρους του τοπικού πληθυσμού, αλλά και για τη συμμετοχή του σ' αυτές στο πλαίσιο των δράσεων κοινωνικής ενεργοποίησης.

Οι τομείς δραστηριότητας των κοινωνικών υπηρεσιών σε τοπικό επίπεδο εξαρτώνται από τις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας οι οποίες διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή και από χρόνο σε χρόνο. Επομένως πρέπει να βασίζονται στην εκτίμηση και περιοδική επανεκτίμηση των αναγκών των πολιτών και κάθε ευπαθούς κοινωνικής ομάδας, με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας ζωής

2. Όσον αφορά τα μονομελή νοικοκυριά, εντούτοις, φαίνεται δόκιμο να τεθεί κάποιο ελάχιστο όριο ηλικίας.

και της κοινωνικής συνοχής στην τοπική κοινωνία.

Ως παράδειγμα, τομείς δραστηριότητας μπορεί να θεωρηθούν:

- Η συμβουλευτική και ψυχοσυνασθηματική στήριξη πολιτών: Ενημέρωση για ατομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις για τις παροχές των υπηρεσιών υγείας, κοινωνικής ασφάλισης, κοινωνικής φροντίδας, εκπαίδευσης, επαγγελματικής κατάρτισης και απασχόλησης για τις ευκαιρίες ανάπτυξης προσωπικών δεξιοτήτων. Αναζήτηση κατάλληλων πηγών βοήθειας, παραπομπή σε εξειδικευμένες υπηρεσίες για την αντιμετώπιση ειδικών θεμάτων και η διευκόλυνση στην επικοινωνία όταν η φύση του αιτήματος το απαιτεί ή ο πολίτης αδυνατεί να ενεργήσει μόνος του. Ψυχοσυνασθηματική υποστήριξη και συμβουλευτική ατόμων και οικογενειών για τη διαχείριση διαφόρων προβλημάτων (π.χ. φτώχεια, ενδοοικογενειακές συγκρούσεις, κακοποίηση κ.ά.).
- Η ενημέρωση και συμβουλευτική στήριξη των ανέργων και η υλοποίηση προγραμμάτων που στοχεύουν στην ένταξη στην αγορά εργασίας κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων και γενικότερα στην πρόληψη της ανεργίας (απόκτηση επαγγελματικής κατάρτισης και εμπειρίας, βελτίωση επαγγελματικών δεξιοτήτων, απασχόληση).
- Η υλοποίηση προγραμμάτων πρόληψης και αγωγής υγείας για παιδιά, νέους, ηλικιωμένους και ευάλωτες κοινωνικές ομάδες (π.χ. ανασφάλιστα άτομα με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και εισόδημα), καθώς επίσης υλοποίηση δράσεων για την πρόληψη επιδημιών ή συγκεκριμένων παθήσεων.
- Η φύλαξη βρεφών, η προσχολική αγωγή και η δημιουργική απασχόληση νηπίων.
- Η υλοποίηση προγραμμάτων πρόληψης της σχολικής διαρροής.
- Η παροχή βοήθειας στο σπίτι και τηλε-βοήθειας σε άτομα με προσωρινή ή μόνιμη αδυναμία αυτοεξυπηρέτησης, τα οποία δεν έχουν οικογενειακό περιβάλλον ή το οικογενειακό τους περιβάλλον δεν μπορεί να τα εξυπηρετήσει.
- Η παροχή εξειδικευμένων υπηρεσιών σε κοινωνικές ομάδες με αυξημένες ανάγκες, όπως είναι οι ηλικιωμένοι, τα άτομα με αναπηρία (ΑμεΑ), ορισμένες κατηγορίες γυναικών, οι φυλακισμένοι και αποφυλακισμένοι, οι εξαρτημένοι και απεξαρτημένοι, οι μετα-

νάστες κ.ά. ώστε να αποφευχθεί η ιδρυματοποίηση και η κοινωνική απομόνωση και να επιτευχθεί η κοινωνική ένταξη ή επανένταξη.

- Η υλοποίηση δράσεων ενημέρωσης, ευαισθητοποίησης και κινητοποίησης των πολιτών για την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής.
- Η υλοποίηση δράσεων κοινωνικής αλληλεγγύης: Ομάδες κοινωνικών εθελοντών, Τράπεζα αίματος, σίτιση και ενίσχυση απόρων κ.ά.
- Ο κοινωνικός τουρισμός.

Οι φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης ανάλογα με τις ανάγκες τους και τις δυνατότητές τους, μπορούν να λειτουργήσουν διαδημοτικές ή δημοτικές δομές και προγράμματα για την παροχή αυτών και άλλων υπηρεσιών, στο πλαίσιο ενός ευρύτερου σχεδίου αστικής, οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, το οποίο να αξιοποιεί όλες τις κοινωνικές δομές και τα προγράμματα που προσφέρονται από την πολιτεία.

Άξονας Β΄: Εισοδηματική στήριξη /ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα και σύνδεσή του με πρωτοβουλίες ενεργοποίησης του νοικοκυριού

Ο άξονας εισοδηματικής στήριξης ή αλλιώς ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος δεν αποτελεί μόνο ένα επιδοματικό-παθητικό μέτρο. Συνδυάζεται και με την ενεργό συμμετοχή των δικαιούχων σε επιμέρους δράσεις. Ωστόσο υπάρχουν και δικαιούχοι, οι οποίοι δεν μπορούν, για διάφορους λόγους, να συμμετέχουν σε ενεργητικές δράσεις επανένταξης.

Για το λόγο αυτό ο άξονας περιλαμβάνει δύο στάδια:

- Α. Παθητικό – επιδοματικό στάδιο
- Β. Ενεργητικό – στάδιο δραστηριοποίησης

Το πρώτο στάδιο θα έχει το χαρακτήρα της οικονομικής ενίσχυσης και θα απευθύνεται σε όλους όσοι πληρούν τα προκαθορισμένα αντικειμενικά κριτήρια. Ενώ το δεύτερο στάδιο, θα συνδυάζει την περαιτέρω οικονομική ενίσχυση του νοικοκυριού με δράσεις ενεργοποίησης, δηλαδή με τη συμμετοχή των μελών του σε δραστηριότητες κοινωνικής ή και επαγγελματικής επανένταξης.

Πιο αναλυτικά:

Όσον αφορά στο *πρώτο στάδιο*, η διαδικασία ένταξης στο πρόγραμμα απευθύνεται σε όλα τα νοικοκυριά και περιλαμβάνει:

- 1) Κατάθεση αίτησης συμμετοχής σε οποιαδήποτε δημόσια κοινωνική υπηρεσία ή ΚΕΠ της περιοχής.
- 2) Αποστολή των αιτήσεων για επεξεργασία στους Δήμους όπου οι υποψήφιοι δικαιούχοι κατοικούν.
- 3) Συνάντηση των αιτούντων με την Κοινωνική Υπηρεσία του Δήμου και κατάθεση των απαραίτητων δικαιολογητικών για τη θεμελίωση του δικαιώματος συμμετοχής.
- 4) Έλεγχο των δικαιολογητικών για καθορισμό του ετήσιου εισοδήματος του νοικοκυριού και επιτόπια διερεύνηση των συνθηκών διαβίωσης στη βάση επεξεργασμένου εντύπου καταγραφής κοινωνικοοικονομικών δεδομένων.
- 5) Απόφαση συμμετοχής ή μη στο πρόγραμμα και προσδιορισμός του ΕΕΕ.
- 6) Παροχή εισοδηματικής ενίσχυσης στον αρχηγό του νοικοκυριού, ίση με το μισό του ποσού που δικαιούται για να

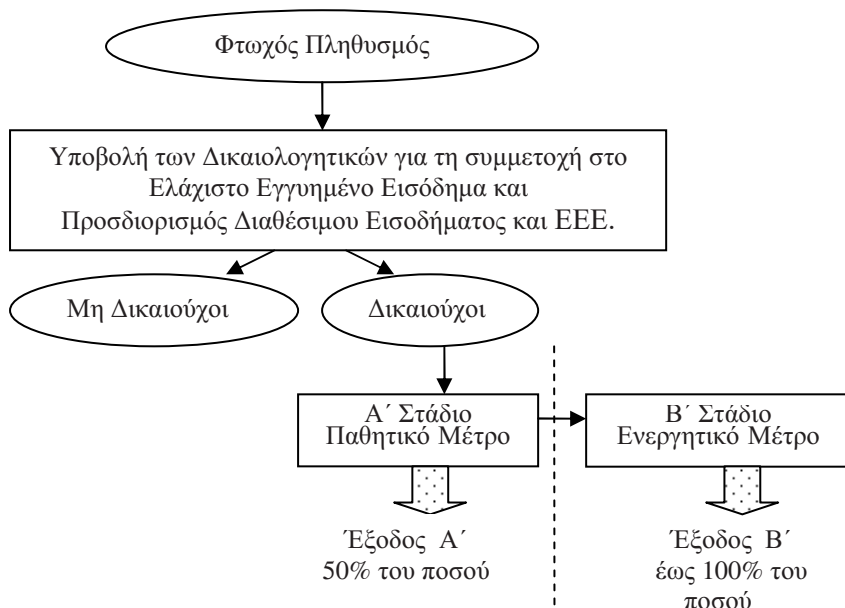
φτάσει το όριο του ελάχιστου εγγυημένου.

Όσον αφορά στο *δεύτερο στάδιο* του προγράμματος, η παροχή περαιτέρω οικονομικής ενίσχυσης προϋποθέτει την ενεργοποίηση των μελών του νοικοκυριού. Κάθε μέλος του νοικοκυριού που μετέχει στο στάδιο αυτό, θα πρέπει να αποδείξει ότι είναι ενεργό ή ότι επιθυμεί την ενεργοποίησή του.

Η Κοινωνική Υπηρεσία, με βάση τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν για το πρόσωπο του ωφελούμενου και τις συνθήκες διαβίωσής του, επεξεργάζεται το πρόγραμμα ενεργοποίησης το οποίο μπορεί να περιλαμβάνει ενέργειες για την ένταξή του στην αγορά εργασίας, συμμετοχή του σε προγράμματα κατάρτισης και επιμόρφωσης, ή ακόμα και συμμετοχή σε διάφορες δραστηριότητες κοινωνικής φύσεως. Η συμμετοχή του νοικοκυριού στο στάδιο αυτό θα συνοδεύεται από τη λήψη του υπολειπόμενου ποσού και θα μπορεί να φτάνει μέχρι το καθορισμένο όριο του ελάχιστου εγγυημένου.

Οι προτάσεις συμμετοχής και ενεργοποίησης εισάγονται προς συζήτηση στο Δημοτικό Συμβούλιο και επικυρώνονται από την Περιφέρεια, η οποία δεσμεύει τα αναγκαία ποσά που θα διαθέσει στην πορεία.

Σχηματικά, η διαδικασία που προτείνεται έχει ως εξής:

Την εποπτεία του προγράμματος θα αναλάβει Επιτροπή Παρακολούθησης στην οποία θα συμμετέχουν επιστήμονες και εκπρόσωποι από διάφορους κοινωνικούς τοπικούς φορείς.

Η πρόταση της εφαρμογής του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος σε δύο στάδια εμφανίζει τα εξής πλεονεκτήματα :

- 1) Δημιουργείται ένας ενιαίος διοικητικός μηχανισμός για τον έλεγχο των δικαιολογητικών και τον καθορισμό του εισοδήματος του νοικοκυριού.
- 2) Απλοποιείται και εξορθολογίζεται η διαδικασία ελέγχου στο πρώτο στάδιο και αποφεύγονται οι υποκειμενικές αντιλήψεις στη θεμελίωση δικαιώματος.

- 3) Μειώνεται η πιθανότητα ανάπτυξης πελατειακών σχέσεων στο πρώτο στάδιο.
- 4) Το μέτρο λειτουργεί ικανοποιητικά και για ομάδες πληθυσμού που δεν μπορούν να λάβουν μέρος σε δράσεις κοινωνικής ένταξης.
- 5) Παρέχει κίνητρα ενεργοποίησης στα νοικοκυριά, μέσω της αύξησης του ποσού ενίσχυσης στο δεύτερο στάδιο και αναχαιτίζει την πρόωρη αποχώρηση από το σχολείο.
- 6) Δημιουργεί τις απαραίτητες συνθήκες για τη σύσταση ενός πιο εξειδικευμένου σχήματος στο δεύτερο στάδιο, το οποίο θα αναλαμβάνει τη σύνταξη του σχεδίου ενεργοποίησης του νοικοκυριού.

Παράδειγμα

Έστω οικογένεια/νοικοκυριό Χ αποτελούμενη από :

Ανδρα 40 ετών
 Γυναίκα 35 ετών
 Παιδί Α 12 ετών
 Παιδί Β 8 ετών

Με συνολικό ετήσιο εισόδημα που οι ίδιοι δηλώνουν 3.200 €

ΣΤΑΔΙΟ Α'**Φάση Α' : Υποβολή Αίτησης Συμμετοχής**

Έναρξη Διοικητικής Διαδικασίας

1. Προσδιορισμός Ελάχιστου Ορίου με βάση το 50% του ανειδίκευτου εργάτη

12* (50%* → 600€) άρα 1 άτομο: 3600 €
 [SILC 5080 €]

Οικογένεια Χ: 3600 € (συντελεστής 1)¹
 1800 € (συντελεστής 0,5)
 1080 € (συντελεστής 0,3)
 1080 € (συντελεστής 0,3)

Όριο Ελάχιστου Εγγυημένου 4μελούς Οικογένειας: 7560 €

2. Έλεγχος Οικονομικών Μέσων

Η σταδιακή δημιουργία ηλεκτρονικού συστήματος διασταύρωσης εισοδημάτων θα αποτελέσει ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο, απαραίτητο για την απλούστευση και αυτοματοποίηση της διαδικασίας

✓ Προληπτικός έλεγχος μέσων

- 1) Υπεύθυνη Δήλωση: Σημερινό εισόδημα
- 2) Φορολογική Δήλωση προηγούμενου έτους όλων των μελών
 Εισόδημα
 Ακίνητη Περιουσία
- 3) Καταναλωτικά Τεκμήρια

3. Οι κλίμακες ισοδυναμίας που χρησιμοποιούνται στο παράδειγμά μας είναι οι λεγόμενες «τροποποιημένες κλίμακες του ΟΟΣΑ» που σταθμίζουν τον αρχηγό του νοικοκυριού με 1, κάθε άλλο μέλος ηλικίας πάνω από 13 ετών με 0,5 και κάθε παιδί με 0,3. Ωστόσο τα προγράμματα αυτά συνήθως έχουν πιο γενναιόδωρες κλίμακες.

Αυτοκίνητο
 Σκάφος Αναψυχής

4) Πιστοποιητικό Οικογενειακής Κατάστασης

- ✓ Σποραδικός έλεγχος μέσω: Επίσκεψη κοινωνικών λειτουργών
- ✓ Απολογιστικός έλεγχος μέσω

3. Έλεγχος Συνθηκών Διαβίωσης

4. Προσδιορισμός του πραγματικού εισοδήματος του Νοικοκυριού

Πιστοποιείται ότι βάσει του ελέγχου των δικαιολογητικών και τη διασταύρωση των στοιχείων το εισόδημα είναι πράγματι € 3.200.

Κατά τον υπολογισμό του πραγματικού εισοδήματος του Νοικοκυριού θα αφαιρεθεί μέρος του εισοδήματος που λαμβάνει από την εργασία του (κίνητρο για εργασία), ενώ θα προστεθεί ποσό ανάλογα με τα τεκμαρτά (π.χ. ως ποσοστό της αντικειμενικής αξίας του ακινήτου) και καταναλωτικά τεκμήρια του νοικοκυριού.

Αν υποθέσουμε ότι μόνο ένα μέλος του νοικοκυριού εργάζεται, αφαιρούμε από το πραγματικό συνολικό εισόδημα 200 € (ενδεικτικό ποσό) για την επιβράβευση της εργασίας.

Συνεπώς: Εισόδημα νοικοκυριού : 3.000 €

Φάση Β' : Προσδιορισμός της μέγιστης δυνατής επιδότησης του νοικοκυριού

Αφαίρεση του συνολικού εισοδήματος του νοικοκυριού από το Όριο του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος 4μελούς Οικογένειας.

Δηλαδή:			
7.560 €	-	3.000 €	= 4.560 €
Ελάχιστο		Εισόδημα	Μέγιστο
Εγγυημένο		Νοικοκυριού	Ποσό Επι-
Εισόδημα			δότησης
			Νοικοκυ-
			ριού

Φάση Γ' : Προσδιορισμός του ποσού που θα εκταμιεύεται

Μέγιστη Δυνατή Επιδότηση → 4.560 €

Προνοιακό Επίδομα : 50% της Μέγιστης Δυνατής Επιδότησης → 2.280

Αν το νοικοκυριό, σ' αυτή την περίπτωση η 4μελής οικογένεια, δεν μπορεί ή δεν θέλει να προχωρήσει στο δεύτερο στάδιο (ενεργοποίηση των μελών του), εξέρχεται από το πρόγραμμα με ετήσια οικονομική ενίσχυση 2. 280 €, ήτοι 190 € το μήνα.

ΣΤΑΔΙΟ Β'

Στο δεύτερο στάδιο το Ενεργητικό Επίδομα μπορεί να φτάσει μέχρι το 50% της μέγιστης δυνατής επιδότησης → 2. 280 €

Φάση Α': Υποβολή Αίτησης Συμμετοχής

- Κατάθεση Δικαιολογητικών
- A) Κατάθεση του απαραίτητου αποδεικτικού για όσους συμμετέχουν ήδη ενεργά στην
 - 1) Απασχόληση
 - 2) Εκπαίδευση
 - 3) Κατάρτιση/ Επιμόρφωση (προγράμματα/σεμινάρια)
- B) Για όσους δε συμμετέχουν ενεργά, αλλά επιθυμούν να ενταχθούν σε ενεργητικές δράσεις
 - 1) Υπεύθυνη Δήλωση

Φάση Β': Αξιολόγηση των δυνατοτήτων ενεργοποίησης του νοικοκυριού

1) Επίσκεψη του Κοινωνικού Λειτουργού του Δήμου στο σπίτι του νοικοκυριού και συζήτηση με τα μέλη του για τη σύνταξη ατομικού/ οικογενειακού σχεδίου ενεργοποίησης.

2) Σύνταξη αρχικής έκθεσης αναφοράς που θα περιλαμβάνει:

- Καταγραφή των δυνατοτήτων των μελών του νοικοκυριού.
- Ενδεχόμενες παρατηρήσεις.
- Ολοκληρωμένη πρόταση για την ενεργοποίησή τους.

Φάση Γ': Προσδιορισμός και κατανομή του ενεργητικού επιδόματος

Ανάλογα με τον αριθμό των μελών που επιθυμούν να συμμετέχουν ή είναι ήδη σε δράσεις ενεργοποίησης, λαμβάνουν :

Στην οικογένεια X

30% του ενεργητικού επιδόματος, εάν ενεργός ο Άνδρας: 684 €

30% του ενεργητικού επιδόματος, εάν ενεργή η Γυναίκα: 684 €

20% του ενεργητικού επιδόματος, εάν ενεργό το Παιδί Α: 456 €

20% του ενεργητικού επιδόματος, εάν ενεργό το Παιδί Β: 456 €

= 100% του ενεργητικού επιδόματος στο νοικοκυριό → 2. 280 €

(Η παρακολούθηση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης για όσα νοικοκυριά διαθέτουν παιδιά είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την ένταξή τους στο στάδιο ενεργοποίησης).

Φάση Δ': Τοποθέτηση των μελών του νοικοκυριού σε δραστηριότητες ενεργοποίησης

- Τοποθέτηση των μελών σε θέσεις κοινωνικής ενεργοποίησης
- Σύνταξη ενδιάμεσων εκθέσεων παρακολούθησης της ενεργοποίησης

Ουσιαστικά η παρακολούθηση είναι καθημερινή και γίνεται μέσα από το δίκτυο των υπευθύνων της Κοινωνικής Υπηρεσίας του Δήμου που συντάξε το πρόγραμμα ενεργοποίησης και τον υπεύθυνο του φορέα/υπηρεσίας στην οποία ενεργοποιείται. Τυπικά καλό είναι να συντάσσεται έκθεση κάθε τρίμηνο ή εξάμηνο.

Βιβλιογραφία

- Ματσαγγάνης Μ., 2004, *Η κοινωνική αλληλεγγύη και οι αντιφάσεις της – ο ρόλος του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος σε μία σύγχρονη κοινωνική πολιτική*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
- Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς, 2004, Εισηγητική Έκθεση στην πρόταση νόμου: «Για τη θεσμοθέτηση του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος και συνοδευτικών υπηρεσιών κοινωνικής υποστήριξης».
- Nicaise I., Groenez S., Adelman L., Roberts S., Middleton S., 2004, “Gaps, traps and springboards in the floor of social protection systems. A comparative study of 13 EU countries”, HIVA, August 2004.

Εργαζόμενοι φτωχοί στην Ελλάδα

Μαρία Κετσετζοπούλου

Περίληψη

Το άρθρο εξετάζει τη σχέση της απασχόλησης με τη φτώχεια, αξιοποιώντας επεξεργασίες πρωτογενών στοιχείων από την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC 2003). Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται και αναλύονται επεξεργασίες για τον κίνδυνο φτώχειας των απασχολούμενων ατόμων που εργάστηκαν πάνω από 7 μήνες. Οι απασχολούμενοι ομαδοποιούνται ανάλογα με τα βασικά δημογραφικά και επαγγελματικά χαρακτηριστικά τους. Σκοπός της ανάλυσης είναι να σχηματισθεί το «προφίλ» των εργαζόμενων φτωχών και να αναδειχθούν ορισμένοι «παράγοντες κινδύνου» φτώχειας. Διαπιστώνεται ότι το χαμηλό επίπεδο εισοδημάτων από εργασία αποτελεί σοβαρό επιβαρυντικό παράγοντα για την εμφάνιση της φτώχειας (το ένα τρίτο του πληθυσμού ηλικίας άνω των 16 ετών που αντιμετωπίζει αυξημένο κίνδυνο φτώχειας είναι εργαζόμενοι). Επιπλέον, η φτώχεια σχετίζεται σε μικρότερο βαθμό με το φύλο και την ηλικία, ενώ αντίθετα, το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, η μερική και η προσωρινή απασχόληση, η αυτοαπασχόληση, η ανειδίκευτη και η χειρωνακτική εργασία αποτελούν σοβαρότερους επιβαρυντικούς παράγοντες για την εμφάνιση φτώχειας. Στο άρθρο αναφέρονται και οι κυριότερες πολιτικές που εφαρμόζονται ενάντια στη φτώχεια σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο.

Εισαγωγή

Η εργασία έχει αναγνωρισθεί ως ο κυριότερος παράγοντας για τη μείωση της φτώχειας, η δε προώθηση της απασχόλησης αποτελεί σημαντικό εργαλείο των πολιτικών καταπολέμησης της φτώχειας και του αποκλεισμού που εφαρμόζουν η Ε.Ε. και οι χώρες μέλη. Αναγνωρίζεται, ωστόσο, ότι η ένταξη στην αγορά εργασίας από μόνη της δεν εξασφαλίζει την αποφυγή της φτώχειας. Το χαμηλό εισόδημα, η υποαπασχόληση, η μερική απασχόληση, το μέγεθος και η σύνθεση του νοικοκυριού, όπου για παράδειγμα κανένα από τα μέλη σε παραγωγι-

κή ηλικία δεν εργάζεται ή εργάζεται μόνο ένα μέλος, ενώ υπάρχουν περισσότερα εξαρτώμενα άτομα, συχνά αποτελούν πηγή για την ύπαρξη του προβλήματος που αναφέρεται ως «εργαζόμενοι φτωχοί» (in-work poverty). Αξίζει να σημειωθεί ότι μέχρι πρόσφατα η εκτίμηση της φτώχειας γινόταν με μονάδα αναφοράς το νοικοκυριό και οι σχετικές μελέτες εξέταζαν τη σχέση της απασχόλησης με τη φτώχεια, ανάλογα με το εργασιακό καθεστώς του αρχηγού του νοικοκυριού.

Οι μελέτες που αναφέρονται στους εργαζόμενους φτωχούς σε ατομικό επίπεδο είναι περιορισμένες στην Ευρώπη.¹ Επίσης, ο ορισμός για τους εργαζόμενους φτωχούς που έχουν υιοθετήσει ορισμένες χώρες, αν και εμπειριέχει κοινά σημεία, βασίζεται σε διαφορετικές προσεγγίσεις όσον αφορά είτε το εξεταζόμενο χρονικό διάστημα για το οποίο ένα άτομο βρίσκεται στην απασχόληση, είτε τη θέση που κατέχει στην αγορά εργασίας, είτε τα όρια της φτώχειας. Στην Ελλάδα, δεν υπάρχει επίσημος ορισμός για τη φτώχεια των εργαζόμενων, δεν έχουν γίνει εκτιμήσεις για τον αριθμό των εργαζόμενων φτωχών και γενικά, το ενδιαφέρον, τόσο το πολιτικό όσο και το ερευνητικό για το θέμα, φαίνεται περιορισμένο.²

Με την υιοθέτηση, από την Ε.Ε., της *Ανοιχτής Μεθόδου Συντονισμού των εθνικών πολιτικών απασχόλησης και κοινωνικής ενσωμάτωσης*, οι επίσημες κοινοτικές και εθνικές εκτιμήσεις για τη φτώχεια άρχισαν να δημοσιεύονται έχοντας ως μονάδα αναφοράς το άτομο. Στο πρώτο *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση (2001-2003)*, παρουσιάζονται για πρώτη φορά εκτιμήσεις για τον κίνδυνο φτώχειας των ανέργων, αλλά και των εργαζόμενων ατόμων και όχι των νοικοκυριών. Η επίσημη αναγνώριση της φτώχειας των εργαζόμενων οδήγησε στην υιοθέτηση κοινών δεικτών για την καταγραφή, εκτίμηση και παρακολούθηση της φτώχειας γενικά, περιλαμβανομένης και της φτώχειας των εργαζόμενων.³

Ο βασικός κοινός δείκτης που χρησιμοποιείται για τη μέτρηση της φτώχειας, αναφέρεται στο ποσοστό χαμηλού εισοδήματος (ή κίνδυνο φτώχειας) μετά τις μεταβιβάσεις, με αναλυτική διαίρεση ανά συχνότερη επαγγελμα-

1. *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*, 2004.

2. Ioakimoglou I. and Soumeli E.

3. Οι δείκτες αυτοί έγιναν γνωστοί ως δείκτες του Laeken, *Social protection Committee*, 2001, επίσης, *European Commission*, Eurostat, 2004.

τική κατάσταση (most frequent activity status).⁴ Ο δείκτης αυτός προκύπτει όταν λαμβάνεται υπόψη το ποσοστό ατόμων ηλικίας άνω των 16 ετών που ζουν σε νοικοκυριά, όπου το τελικό ισοδύναμο εισόδημα του νοικοκυριού είναι κατώτερο του 60% του εθνικού ισοδύναμου διαμέσου εισοδήματος. Η συχνότερη επαγγελματική κατάσταση των ατόμων αυτών ορίζεται ως η κύρια δραστηριότητα, που οι ίδιοι δηλώνουν ότι κατείχαν για περισσότερο από το μισό αριθμό των μηνών της συνολικής χρονικής περιόδου μέτρησης του εισοδήματος. Ως «εργαζόμενοι φτωχοί» ορίζονται τα απασχολούμενα άτομα, των οποίων το ισοδύναμο διαθέσιμο οικογενειακό εισόδημα είναι χαμηλότερο από το 60% του εθνικού διαμέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος.

Βασιζόμενο σε αυτό το μεθοδολογικό πλαίσιο, το παρόν άρθρο εξετάζει τη σχέση της απασχόλησης με τη φτώχεια, παρουσιάζοντας και αξιοποιώντας επεξεργασίες πρωτογενών στοιχείων από την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC 2003) που διενεργήθηκε από τη Γενική Γραμματεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδας με τη συμμετοχή του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών.

Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται δικές μας επεξεργασίες για τον κίνδυνο φτώχειας των απασχολούμενων ατόμων που δήλωσαν ότι εργάστηκαν πάνω από 7 μήνες.⁵ Οι απασχολούμενοι ομαδοποιούνται ανάλογα με τα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά τους: φύλο, ηλικία και επίπεδο εκπαίδευσης, καθώς και ανάλογα με ορισμένα βασικά επαγγελματικά χαρακτηριστικά: είδος απασχόλησης, θέση στο επάγγελμα, μεγάλες κατηγορίες επαγγελμάτων και ώρες εργασίας. Σκοπός της ανάλυσης που ακολουθεί είναι να εντοπισθούν οι ομάδες εργαζόμενων που αντιμετωπίζουν αυξημένο κίνδυνο φτώχειας και να σχηματισθεί το «προφίλ» τους, καθώς και να αναδειχθούν ορισμένοι «παράγοντες κινδύνου», δηλαδή αυτοί που φαίνεται να επιδρούν αυξητικά στον κίνδυνο φτώχειας των απασχολούμενων. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά σε βασικές πολιτικές που εφαρμόζονται ενάντια στη φτώχεια σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο. Τέλος, συνοψίζονται τα συμπεράσματα από την ανάλυση.

Χαρακτηριστικά της απασχόλησης και κίνδυνος φτώχειας

Αρχικά είναι σκόπιμο να αναφερθούν οι εκτιμήσεις για τον κίνδυνο φτώχειας του συνόλου του πληθυσμού άνω των 16 ετών, με αναλυτική διαίρεση ανά συχνότερη επαγγελματική κατάσταση. Με βάση τα στοιχεία από την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών, επιβεβαιώνεται ο σημαντικός ρόλος της απασχόλησης για τη μείωση της φτώχειας: το έτος 2003 στην Ελλάδα το 31,42% των ανέργων, το 26,51% των συνταξιούχων και το 24,97% του μη ενεργού πληθυσμού ήταν φτωχοί έναντι του 20,55% του συνολικού πληθυσμού ηλικίας άνω των 16 ετών και έναντι του 14,20% των απασχολούμενων (βλ. Πίνακα 1). Ο κίνδυνος φτώχειας δηλαδή είναι πάνω από δύο φορές μεγαλύτερος για τους ανέργους και σχεδόν διπλάσιος για τις υπόλοιπες πληθυσμιακές ομάδες που βρίσκονται εκτός αγοράς εργασίας συγκριτικά με αυτόν των απασχολούμενων.

4. Ο.π. Επίσης, Bardone L., Guio AC., 2005.

5. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Eric Gazon για την πολύτιμη συνεργασία και την καθοριστική βοήθεια στην επεξεργασία των στοιχείων.

Πίνακας 1

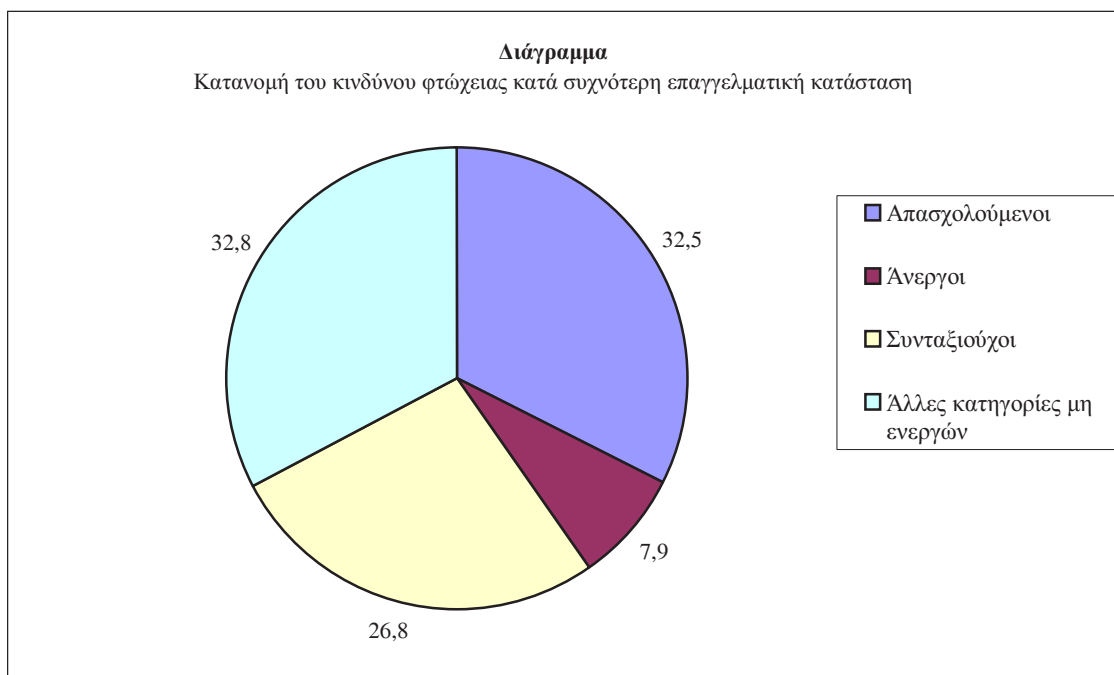
Κίνδυνος φτώχειας των ατόμων ηλικίας άνω των 16 ετών κατά συχνότερη επαγγελματική κατάσταση και ανά φύλο

Κατηγορία συχνότερης επαγγελματικής κατάστασης	Συνολικός αριθμός ατόμων	Άτομα κάτω από το όριο φτώχειας (αριθμός ατόμων)	Άτομα κάτω από το όριο φτώχειας (% στο σύνολο)	Κίνδυνος φτώχειας
Απασχολούμενοι	3.935.041	558.767	32,5	14,2
Ανεργοί	431.695	135.659	7,9	31,42
Συνταξιούχοι	1.736.075	460.309	26,8	26,51
Άλλες κατηγορίες μη ενεργών	2.256.947	563.572	32,8	24,97
Σύνολο	8.359.758	1.718.307	100	20,55

Πηγή: Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC 2003). Επεξεργασία στοιχείων Eric Gazon.

Από την άλλη πλευρά, η εργασία φαίνεται να συμβάλει σε σημαντικό βαθμό στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας, δεδομένου ότι μεγάλο τμήμα του συνολικού πληθυσμού είναι απασχολούμενοι. Έτσι, στην Ελλά-

δα σχεδόν το ένα τρίτο του πληθυσμού ηλικίας άνω των 16 ετών (αντιστοιχεί σε 558.767 άτομα) που αντιμετωπίζει αυξημένο κίνδυνο φτώχειας είναι εργαζόμενοι (βλ. Διάγραμμα), δηλαδή ένας στους 7 εργαζόμενους είναι φτωχός.

Πηγή: Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC 2003). Επεξεργασία στοιχείων Eric Gazon.

Πίνακας 2

Κίνδυνος φτώχειας των απασχολούμενων ατόμων ηλικίας άνω των 16 ετών ανάλογα με τα βασικά επαγγελματικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά τους

Κατηγορίες απασχολούμενων άνω των 16 ετών ανάλογα με τα επαγγελματικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά τους	Συνολικός αριθμός ατόμων	% ατόμων στο σύνολο της κατηγορίας	Κίνδυνος φτώχειας (%)
Απασχολούμενοι	3.935.041	47,07*	14,2
Πληθυσμός άνω των 16 ετών	8.359.758	100	20,55
Δημογραφικά χαρακτηριστικά			
<u>Ανά φύλο</u>			
Άνδρες	2.406.544	61,16	15,39
Γυναίκες	1.528.497	38,84	12,33
<u>Ανά ηλικία</u>			
16-24 ετών	316.670	8,05	16,3
25-54 ετών	3.109.678	79,03	12,9
55+	508.693	12,93	20,85
<u>Ανά επίπεδο εκπαίδευσης* *</u>			
Χαμηλό	1.182.249	30,04	28,87
Μεσαίο	1.889.717	48,02	9,98
Υψηλό	863.074	21,93	3,34
Επαγγελματικά χαρακτηριστικά			
<u>Ανά είδος απασχόλησης</u>			
Με πλήρη απασχόληση	3.625.683	92,14	12,77
Με μερική απασχόληση	309.358	7,86	30,99
<u>Ανά θέση στο επάγγελμα</u>			
Μισθωτοί	2.252.939	59,59	6,04
Αυτοαπασχολούμενοι	1.230.275	32,54	22,63
(Με μισθωτό/ ους)	258.003	-20,97	10,58
(Χωρίς μισθωτό/ τους)	972.272	-79,03	25,83
Βοηθοί σε οικογενειακή επιχείρηση	297.700	7,87	41,38
<u>Ανά κατηγορία επαγγέλματος</u>			
Μέλη βουλευτικών σωμάτων, ανώτερα διευθυντικά στελέχη του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα	396.775	10,5	11,54
Πρόσωπα που ασκούν επιστημ., καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	491.749	13,02	2,38
Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί κλπ.	277.131	7,34	1,78
Υπάλληλοι γραφείου κλπ.	431.966	11,43	3,43
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές	482.050	12,76	9,2
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι κλπ.	597.712	15,82	43,15
Ειδικευμένοι τεχνίτες κλπ.	565.362	14,96	14,66
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων κλπ.	281.468	7,45	9,92
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες κλπ.	253.906	6,72	18,06
<u>Ανά ώρες εργασίας</u>			
≤ 30 ώρες	3.410.515	90,2	13,86
> 30 ώρες	370.399	9,8	17,49
<u>Ανά είδος σύμβασης εργασίας</u>			
Μόνιμοι	1.749.807	77,67	3,7
Σύμβαση ορισμένου χρόνου ή έργου ή προσωρινά απασχολούμενοι	503.132	22,33	14,17

*Ποσοστό των απασχολούμενων στο συνολικό πληθυσμό ηλικίας άνω των 16 ετών

**Χαμηλό = έως Γυμνάσιο, Μεσαίο = Λύκειο+ΙΕΚ, Υψηλό = ΤΕΙ+ΑΕΙ+Μεταπτυχιακό+Διδακτορικό

Πηγή: Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC 2003). Επεξεργασία στοιχείων Eric Gazon.

Εξετάζοντας στη συνέχεια τις εκτιμήσεις για τον κίνδυνο φτώχειας των απασχολούμενων (βλ. Πίνακα 2), φαίνεται ότι οι άνδρες εργαζόμενοι αντιμετωπίζουν κατά 25% μεγαλύτερο κίνδυνο να βρεθούν σε κατάσταση φτώχειας από τις εργαζόμενες γυναίκες. Η διαπίστωση αυτή εξηγείται σε μεγάλο βαθμό αφενός από τις ιδιαιτερότητες της αγοράς εργασίας και αφετέρου, από το πρότυπο της οικογένειας και τη θέση των δύο φύλων στην οικογένεια στη χώρα μας. Όπως είναι γνωστό, η συμμετοχή των γυναικών στην απασχόληση είναι χαμηλή, τόσο σε σχέση με τους άνδρες, όσο και συγκριτικά με τη συμμετοχή των γυναικών στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Επίσης, στην αγορά εργασίας συμμετέχουν –σε υψηλότερα ποσοστά συγκριτικά με τους άνδρες– οι γυναίκες με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης⁶ και όπως έχει αποδειχθεί η εκπαίδευση μειώνει τον κίνδυνο φτώχειας. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι οι άνδρες συνεχίζουν να θεωρούνται βασικοί προμηθευτές εισοδήματος στην οικογένεια. Ο δείκτης για τη μέτρηση της φτώχειας των εργαζομένων εκφράζει ουσιαστικά το επίπεδο ευημερίας του νοικοκυριού τους δεδομένου ότι σύμφωνα με τον ορισμό, η φτώχεια των εργαζομένων ατόμων υπολογίζεται με βάση το ισοδύναμο εισόδημα του νοικοκυριού στο οποίο ζουν.

Η ομαδοποίηση ανάλογα με την ηλικία δείχνει ότι οι εργαζόμενοι άνω των 55 ετών αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας τόσο σε σχέση με το σύνολο των εργαζομένων, όσο και με τις υπόλοιπες δύο ηλικιακές κατηγορίες. Ο κίνδυνος φτώχειας των ατόμων 55 ετών και άνω είναι κατά 62% μεγαλύτερος από αυτόν των μεσαίων ηλικιών (25-55 ετών) και κατά 28% από αυτόν των νέων (16-24 ετών). Το δεδομένο αυτό σχετίζεται τόσο με το επάγγελμα και τη θέση σε αυτό, όσο και με το χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο του μεγαλύτερου σε ηλικία εργατικού δυναμικού.⁷

Παρότι η ηλικία φαίνεται να σχετίζεται άμεσα με τον κίνδυνο φτώχειας, η επίδρασή της δεν εμφανίζεται τόσο σημαντική όσο αυτή του επιπέδου εκπαίδευσης. Από την εξέταση των στοιχείων παρατηρείται μια ισχυρή συσχέτιση μεταξύ του επιπέδου εκπαίδευσης και του επιπέδου φτώχειας. Οι απασχολούμενοι με χαμηλό

επίπεδο εκπαίδευσης αντιμετωπίζουν πολύ αυξημένο κίνδυνο φτώχειας κατά 8,6 φορές μεγαλύτερο από αυτόν των ατόμων με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, κατά 3 περίπου φορές από αυτόν των εργαζομένων με μεσαίο επίπεδο εκπαίδευσης και κατά 2 φορές υψηλότερο από αυτόν του συνόλου των απασχολούμενων. Αν και η προστασία που προσδίδει το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης φαίνεται να μειώνεται διαχρονικά,⁸ η επίδραση της εκπαίδευσης παραμένει καθοριστική για τη διαμόρφωση του κινδύνου φτώχειας.

Στη διεθνή βιβλιογραφία η φτώχεια των εργαζομένων συνήθως διακρίνεται σε φτώχεια των μισθωτών και σε φτώχεια των αυτοαπασχολούμενων, ενώ η αυτοαπασχόληση γενικά αναφέρεται ως βασικότερος επιβαρυντικός παράγοντας.⁹ Για την Ελλάδα, η παρατήρηση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία, δεδομένου ότι οι αυτοαπασχολούμενοι αντιπροσωπεύουν ένα μεγάλο μέρος της συνολικής απασχόλησης στη χώρα. Από την εξέταση των ποσοστών φτώχειας των εργαζομένων ανάλογα με τη θέση στο επάγγελμα διαπιστώνεται ότι οι αυτοαπασχολούμενοι παρουσιάζουν κίνδυνο φτώχειας κατά 3,7 φορές μεγαλύτερο από αυτόν των μισθωτών και κατά 1,6 φορές υψηλότερο συγκριτικά με το σύνολο των απασχολούμενων. Όπως είναι αναμενόμενο, το μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας ανάλογα με τη θέση στο επάγγελμα εμφανίζουν οι βοηθοί σε οικογενειακές επιχειρήσεις.

Θα πρέπει να αναφερθεί ωστόσο ότι τα στοιχεία για τα εισοδήματα των αυτοαπασχολούμενων χρησιμοποιούνται συνήθως με μεγάλη επιφύλαξη, λόγω της τάσης που υπάρχει για απόκρυψη εισοδημάτων και της φοροδιαφυγής, καθώς και λόγω της παραοικονομίας που θεωρείται ιδιαίτερα αναπτυγμένη στη χώρα μας.

Από την ομαδοποίηση των απασχολούμενων με βάση το επάγγελμα (κατά μονοψήφιο επίπεδο επαγγελμαμάτων) παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση στα ποσοστά φτώχειας ανάλογα με την επαγγελματική κατηγορία, με τους απασχολούμενους ως «ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι κλπ.» να παρουσιάζουν μακράν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας από τις υπόλοιπες ομάδες: τρεις φορές μεγαλύτερο από

6. Κετσετζοπούλου Μ., Κωστάκη Α., 2000.

7. Μεγάλο μέρος του ηλικιωμένου εργατικού δυναμικού απασχολείται στον αγροτικό τομέα ως αυτοαπασχολούμενοι και όπως διαπιστώνεται παρακάτω, μεγάλο μέρος των απασχολούμενων καθώς και των ατόμων με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης αντιμετωπίζει υψηλό κίνδυνο φτώχειας.

8. Τήνιος Π., Μητράκος Θ., Ζωγραφάκης Σ., 2001.

9. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004. Επίσης, Loura Bardone L., AC., 2005.

αυτόν του συνόλου των εργαζομένων και 24 φορές μεγαλύτερο από αυτόν της κατηγορίας «τεχνολόγοι, τεχνικοί, βοηθοί κλπ.» που εμφανίζει και το χαμηλότερο ποσοστό φτώχειας. Δεδομένου ότι οι αγρότες αποτελούν τη μεγαλύτερη επαγγελματική κατηγορία (αντιπροσωπεύουν σχεδόν το 16% του συνόλου των απασχολούμενων), το πολύ υψηλό ποσοστό φτώχειας που παρουσιάζουν επηρεάζει σημαντικά τη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας. Ακολουθούν οι «ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες κλπ.» και οι «ειδικευμένοι τεχνίτες κλπ.», ο κίνδυνος φτώχειας των οποίων είναι ελαφρά υψηλότερος από αυτόν του συνόλου και κατά 10 και 8 φορές μεγαλύτερος αντίστοιχα από το χαμηλότερο κίνδυνο ανά κατηγορία επαγγέλματος.

Αξίζει να σημειωθεί ότι μεγάλη διαφοροποίηση των ποσοστών φτώχειας παρατηρείται και μέσα στις ίδιες (μονοψήφιες) κατηγορίες επαγγελμάτων, δεδομένου ότι σε κάθε μια εντάσσεται σχετικά μεγάλος αριθμός διαφορετικών επαγγελμάτων. Χαρακτηριστικό είναι ότι τα «μέλη βουλευτικών σωμάτων, ανώτερα διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα» εμφανίζουν συγκριτικά υψηλό ποσοστό φτώχειας. Εξετάζοντας τον κίνδυνο φτώχειας μέσα στην κατηγορία, ανά διψήφιο επίπεδο επαγγελμάτων, διαπιστώνεται ότι ο κίνδυνος φτώχειας είναι μηδενικός (δεν υπάρχουν φτωχά άτομα) σε όλες τις ομάδες με εξαίρεση την ομάδα «διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι μικρών δημόσιων ή ιδιωτικών επιχειρήσεων με απασχόληση μέχρι 9 πρόσωπα» (προφανώς εκεί εντάσσονται, κυρίως, μικρές ιδιωτικές επιχειρήσεις), όπου ο κίνδυνος φτώχειας είναι 14% και αυτό διαμορφώνει το επίπεδο φτώχειας της κατηγορίας. Στη διψήφια αυτή ομάδα εντάσσονται διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι στο εμπόριο, σε μικρά εστιατόρια και ξενοδοχεία, σε μικρές γεωργικοκτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις και σε διάφορες άλλες μικρές επιχειρήσεις π.χ. μεταφορών, παροχής υπηρεσιών καθαριότητας, κλπ.

Ακόμα μεγαλύτερη διαφοροποίηση παρατηρείται και σε αρκετές άλλες μονοψήφιες κατηγορίες επαγγελμάτων, όπως σε αυτή των ανειδίκευτων εργατών (κίνδυνος φτώχειας 44,81% για τους «αγροεργάτες και ασκούντες συναφή επαγγέλματα» και 6,15% για τους «εργάτες ορυχείων, κατασκευών κλπ.») και στην κατηγορία «πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά και συναφή επαγγέλματα» όπου ο κίνδυνος φτώχειας είναι χαμηλός. Ωστόσο, παρατηρείται διαφοροποίηση ανάμεσα στις ομάδες όπου οι

«φυσικοί, μαθηματικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα» δεν αντιμετωπίζουν κανένα κίνδυνο φτώχειας, ενώ οι εκπαιδευτικοί αντιμετωπίζουν, έστω και χαμηλό σε ποσοστό 4,46%, κίνδυνο να βρεθούν σε κατάσταση φτώχειας. Τέλος, οι διάφορες ομάδες της κατηγορίας «ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα» αντιμετωπίζουν από καθόλου έως και συγκριτικά μεγάλο, υψηλότερο από το μέσο όρο για το σύνολο των απασχολούμενων, ποσοστό φτώχειας (από μηδέν έως και 20%).

Από την εκτίμηση του επιπέδου φτώχειας των απασχολούμενων με πλήρη απασχόληση και αυτών με μερική απασχόληση διαπιστώνεται ότι η μερική απασχόληση όχι μόνο δεν αποτελεί παράγοντα για εξάλειψη της φτώχειας, αλλά αντίθετα, «συμβάλλει» στην αύξησή της – οι απασχολούμενοι με μερική απασχόληση κινδυνεύουν από τη φτώχεια κατά 2,4 φορές περισσότερο από αυτούς με πλήρη απασχόληση. Το ποσοστό φτώχειας της ομάδας αυτής εμφανίζεται υψηλότερο και από αυτό των συνταξιούχων και των μη οικονομικά ενεργών ατόμων, όπως φαίνεται από τα στοιχεία του Πίνακα 1.

Όταν στην ομαδοποίηση των απασχολούμενων χρησιμοποιούνται οι ώρες εργασίας, παρατηρείται ότι τα άτομα που εργάστηκαν λιγότερο από 30 ώρες την εβδομάδα (σχεδόν 10% των απασχολούμενων) παρουσιάζουν κίνδυνο φτώχειας υψηλότερο από το μέσο όρο του συνόλου των απασχολούμενων και κατά 1,3 φορές υψηλότερο από αυτόν που εργάζονται πάνω από 30 ώρες. Ακόμη μεγαλύτερη διαφοροποίηση παρατηρείται μεταξύ του ποσοστού φτώχειας των εργαζομένων (μόνον ως μισθωτών) σε προσωρινές θέσεις εργασίας (14,2%) και του ποσοστού φτώχειας των ατόμων με μόνιμη σύμβαση εργασίας (3,7%).

Τέλος, σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Πάναελ Νοικοκυριών για το έτος 2001, η Ελλάδα εμφανίζει τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας των εργαζομένων ανάμεσα στις χώρες της Ε.Ε. – 13% του συνόλου των απασχολούμενων έναντι του 7% των χωρών της Ε.Ε. κατά μέσο όρο.¹⁰

Συνοψίζοντας, από την παραπάνω ανάλυση διαπιστώνεται ότι δυσανάλογα υψηλό κίνδυνο φτώχειας αντιμετωπίζουν οι εργαζόμενοι με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, τα άτομα άνω των 55 ετών, οι αυτοαπασχολούμενοι, οι βοηθοί σε οικογενειακές επιχειρήσεις, οι απασχολούμενοι ως αγρότες και ανειδίκευτοι εργά-

10. Bardone L., Guio AC., (2005).

τες, οι απασχολούμενοι με μερική απασχόληση. Για την επιλογή κατάλληλης πολιτικής κρίνονται ωστόσο σημαντικά και τα δεδομένα που προκύπτουν από την εξέταση της διαφοράς φτώχειας 'εντός' των ομάδων. Έτσι, η ηλικία και το φύλο δεν φαίνεται να αποτελούν σημαντικούς «παράγοντες κινδύνου», εάν λάβουμε υπόψη ότι η διαφοροποίηση των επιπέδων φτώχειας ανάλογα με την ηλικία και το φύλο δεν είναι μεγάλη συγκριτικά. Αντίθετα, οι διαφορές που υπάρχουν στα ποσοστά φτώχειας μέσα στις ομάδες απασχολούμενων που διαμορφώνονται με βάση το επίπεδο εκπαίδευσης, το είδος απασχόλησης και σύμβασης εργασίας, καθώς και την επαγγελματική κατηγορία, είναι σημαντικές.

Πολιτικές μείωσης της φτώχειας των εργαζόμενων

Τα συστήματα κοινωνικής προστασίας λειτουργούν αφενός ως μηχανισμός προστασίας από τη φτώχεια και περιορισμού των οικονομικών και άλλων ανισοτήτων γενικότερα, μέσω των κοινωνικών παροχών που απευθύνονται σε ειδικές κατηγορίες πληθυσμού, οι οποίες δεν έχουν πρόσβαση στην εργασία, όπως σε ηλικιωμένους, ανάπηρους, άνεργους κλπ. και αφετέρου, συνδέονται με τις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης που αποσκοπούν στην επίτευξη υψηλού βαθμού συμμετοχής στην απασχόληση, στην αναβάθμιση των προσόντων του εργατικού δυναμικού, στην αύξηση της παραγωγικότητας και στη βελτίωση της ποιότητας της εργασίας. Με σκοπό τη μείωση της φτώχειας, ένα ευρύ φάσμα πολιτικών και παρεμβάσεων εφαρμόζεται στις ευρωπαϊκές χώρες, η αποτελεσματικότητα του οποίου είναι δύσκολο να εκτιμηθεί.

Μια προσπάθεια για την εξέταση των διαφορών και των ομοιοτήτων μεταξύ των χωρών ως προς την έκταση της φτώχειας των εργαζόμενων και ως προς την αποτελεσματικότητα των πολιτικών του κοινωνικού κράτους για την αντιμετώπισή της, επιχειρείται μέσω της σύγκρισης των διαφόρων κατηγοριών κοινωνικού κράτους.¹¹ Συγκεκριμένα, οι ευρωπαϊκές χώρες ομαδοποιούνται κατά καθεστώς κοινωνικού κράτους και διακρίνονται σε τέσσερις τύπους: σοσιαλδημοκρατικό, συντηρητικό-κορπορατιστικό, φιλελεύθερο και νοτιοευρωπαϊκό (μεσογειακό).¹² Οι αναλύσεις δείχνουν ότι υπάρχει προφανής διαφορά μεταξύ του νοτιοευρωπαϊκού και των υπολοίπων κατηγοριών κοινωνικού κράτους όσον αφορά τον κίνδυνο φτώχειας των εργαζόμενων. Το ποσοστό των εργαζόμενων φτωχών στη Νότια Ευρώπη (12%) είναι διπλάσιο σε σύγκριση με τις υπόλοιπες τρεις κατηγορίες, όπου το ποσοστό αυτό κυμαίνεται στα ίδια περίπου επίπεδα (6%).

Όσον αφορά τη λειτουργία και την αποτελεσματικότητα του κοινωνικού κράτους και της κοινωνικής πρόνοιας ειδικότερα που αποτελεί το πρώτο σκέλος του κοινωνικού κράτους, στην καταπολέμηση των ανισοτήτων και της φτώχειας γενικά, το νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο στερείται της παράδοσης των χωρών στη Βόρεια Ευρώπη, όπως είναι ευρέως γνωστό, αν και οι χώρες της Νότιας Ευρώπης διαφέρουν αρκετά μεταξύ τους ως προς το σχεδιασμό της πολιτικής κατά της φτώχειας και ως προς το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται η πολιτική αυτή. Σε σχετικές μελέτες αναφέρεται ότι τα υψηλά ποσοστά φτώχειας στις χώρες της Νότιας Ευρώπης οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στη διάθρωση των κοινωνικών μεταβιβάσεων και ειδικότερα, στις ανεπαρκείς «λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις» (κοινωνικές παροχές εκτός συντάξεων). Ειδικότερα, η Ελλάδα παρουσιάζει το χαμηλότερο επίπεδο λοιπών κοινωνικών παροχών (οικογενειακά και στεγαστικά επιδόματα, επιδόματα ανεργίας, αναπηρίας και άλλες προνοιακές παροχές) τόσο ως ποσοστό του συνολικού ισοδύναμου εισοδήματος, όσο και ως ποσοστό του συνόλου των κοινωνικών μεταβιβάσεων (2,5% και 8,4% αντίστοιχα το 1999), ενώ στις χώρες της Ε.Ε. τα ποσοστά αυτά είναι 8% και 25,9% κατά μέσο όρο.¹³

Επιπλέον, η περιορισμένη επίδοση των κοινωνικών παροχών οφείλεται εν μέρει και στη χαμηλή διεύθυνσή τους στην περιοχή της φτώχειας.¹⁴ Στην Ελλάδα και την Ιταλία, όπου το πρόβλημα της φτώχειας είναι εντονότερο, μόνο το 31% όσων βρίσκονταν στο φτωχότερο πενθημόριο ήταν αποδέκτες κοινωνικών παροχών εκτός συντάξεων.¹⁵ Διαφαίνεται δηλαδή ότι πολλοί φτωχοί, ανάμεσα στους οποίους και

12. Ό.π. Η διάκριση βασίζεται καταρχήν στην ανάλυση του Esping-Andersen G., 1990 και στη συνέχεια του Ferrera M., 1996.

13. Παπαθεοδώρου Χ., Πετμεζίδου Μ., 2004.

14. Ματσαγγάνης Μ., Ferrera M., Capucha L., Moreno L., 2004.

15. Marlier E., Cohen-Solal, M., 2000, όπως αυτό αναφέρεται και στο: Ματσαγγάνης Μ., Ferrera M., Capucha L., Moreno L., 2004.

11. *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*, 2004.

οι εργαζόμενοι φτωχοί, είναι «μη επιλέξιμοι» για παροχές πρόνοιας, επειδή δεν ανήκουν σε καμία από τις επιδοτούμενες κατηγορίες.¹⁶ Παρόλα αυτά, θα πρέπει να αναγνωρισθεί το γεγονός ότι η δεκαετία του 1990 έχει φέρει σημαντικές καινοτομίες στο πεδίο της πολιτικής κατά της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στη Νότια Ευρώπη. Η θεσμοθέτηση νέων στοχευμένων κοινωνικών παροχών και υπηρεσιών, που κατευθύνονται προς την αναγκαία ανακατανομή των κοινωνικών δαπανών υπέρ όσων έχουν μεγαλύτερες ανάγκες, όπως για παράδειγμα η εξάλωση του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος, κάλυψαν ορισμένα από τα παραδοσιακά κενά κοινωνικής προστασίας.¹⁷ Σημειώνεται ότι ο τρόπος και η ταχύτητα εφαρμογής των μέτρων αυτών και ειδικά της καθιέρωσης ενός ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος, διέφεραν μεταξύ των χωρών της Νότιας Ευρώπης, με την Ελλάδα να είναι η μόνη χώρα που «αντιστέκεται» στην εισαγωγή κάποιας μορφής ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος, γεγονός που υπονομεύει την αποτελεσματικότητα της πολιτικής κατά της φτώχειας.¹⁸

Το θεσμικό πλαίσιο και οι κανονισμοί που ρυθμίζουν τη λειτουργία της αγοράς εργασίας είναι ο δεύτερος άξονας του κοινωνικού κράτους. Αυτά περιλαμβάνουν κυρίως τη μισθολογική πολιτική, τις ρυθμίσεις για προσλήψεις και απολύσεις και τις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης. Μέσω της ομαδοποίησης των χωρών κατά κατηγορία κοινωνικού κράτους, εντοπίζονται σημαντικές ομοιότητες και διαφορές ως προς τα βασικά χαρακτηριστικά των αγορών εργασίας και τη συσχέτισή τους με τη φτώχεια. Στις νοτιοευρωπαϊκές χώρες, το τμήμα των επιδομάτων που χορηγούνται με εισοδηματικά κριτήρια είναι το χαμηλότερο μεταξύ των τεσσάρων κατηγοριών καθεστώτων, οι ρυθμίσεις προστασίας της απασχόλησης είναι περισσότερο περιοριστικές σε σύγκριση με τα υπόλοιπα καθεστώτα, η ανισότητα κατανομής εισοδημάτων από εργασία είναι εντονότερη, η συμμετοχή στην απασχόληση είναι χαμηλότερη, οι ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης δεν είναι πολύ αναπτυγμένες και η αποτελεσματικότητά τους κρίνεται ως ελλιπής, ενώ το μερίδιο της προσωρινής απασχόλησης είναι

υψηλότερο (συγκεκριμένα διπλάσιο) συγκριτικά με τις υπόλοιπες τρεις κατηγορίες.¹⁹

Όσον αφορά τις πολιτικές ειδικά για την αντιμετώπιση της φτώχειας των εργαζόμενων, ορισμένες Ευρωπαϊκές χώρες έχουν αναπτύξει διάφορα οικονομικά μέτρα για ενίσχυση της αποδοτικότητας της εργασίας (make work pay), τα οποία αποσκοπούν αφενός στην ενίσχυση του τμήματος εκείνου του εργατικού δυναμικού, το οποίο δεν μπορεί να εξασφαλίσει εισόδημα, απαραίτητο για να αποφύγει την κατάσταση φτώχειας και αφετέρου, στην αύξηση του εισοδήματος από εργασία και στην αποφυγή αντικινήτρων για τη συμμετοχή στην απασχόληση («παγίδων αδράνειας»)²⁰ Γενικά, διακρίνονται δύο μεγάλες κατηγορίες θεσμικών κινήτρων: μείωση της φορολογίας των χαμηλόμισθων και εφαρμογή μέτρων φορολογικής πίστωσης (tax credit measures).²¹ Η αποτελεσματικότητα αυτών των πολιτικών είναι δύσκολο να εκτιμηθεί. Αναγνωρίζεται ωστόσο, ότι σημαντική θετική επίπτωση αποτελεί η αύξηση του εισοδήματος από εργασία σε νοικοκυριά/άτομα που απειλούνται από τη φτώχεια, ενώ είναι πιθανό να πιεσθούν τα συστήματα κοινωνικής προστασίας με αποτέλεσμα να μειωθούν οι κοινωνικές παροχές και να αυξηθεί ο κίνδυνος φτώχειας άλλων πληθυσμιακών ομάδων.

Στην Ελλάδα, πολιτικές που να απευθύνονται ειδικά προς τους εργαζόμενους φτωχούς δεν εφαρμόζονται, αν και ως προς αυτή την κατεύθυνση έχει προωθηθεί ο Νόμος 2874/2000 και η Υπουργική Απόφαση 33364/2003 που περιλαμβάνουν μέτρα για τη μερική απασχόληση, την επιδότηση της εργατικής εισφοράς για τους χαμηλόμισθους και τη μείωση εργοδοτικών εισφορών για τους νεοπροσλαμβανόμενους των οποίων οι μηνιαίες αποδοχές δεν υπερβαίνουν τα 600 Ευρώ.²² Επί-

16. Ματσαγγάνης Μ., Ferrera M., Capucha, L., Moreno L., 2004.

17. Ό.π.

18. Ό.π.

19. *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*, 2004.

20. Σε μελέτες έχει αναφερθεί ότι σε χώρες όπου οι κοινωνικές παροχές είναι ιδιαίτερα «γενναιόδωρες» υπάρχει η πιθανότητα να αποτελέσουν αντικίνητρο για τη συμμετοχή στην εργασία. Παρότι η δομή του συστήματος κοινωνικών παροχών στην Ελλάδα απομακρύνει αυτόν τον κίνδυνο, υπάρχουν περιθώρια εφαρμογής παρόμοιων μέτρων σε σχέση με τις υπηρεσίες προς τους εργαζόμενους (πχ. οικογενειακή φροντίδα), με το φορολογικό σύστημα ή/και τις μη μισθολογικές επιβαρύνσεις, όπως αναφέρεται και στο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Απασχόληση 2003.

21. *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*, 2004.

22. Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, 2005.

σης, προβλέπεται η μείωση του φορολογικού συντελεστή για τους χαμηλόμισθους στο 20% μέχρι το 2006 (από 34,3% το 2001).²³

Όσον αφορά τις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης που επίσης εντάσσονται στο δεύτερο σκέλος του συστήματος κοινωνικής προστασίας, οι συνολικές δαπάνες για την αγορά εργασίας²⁴ στην Ελλάδα αποτελούν μόλις το 0,9% του ΑΕΠ (το χαμηλότερο ποσοστό για την Ε.Ε.-15), ενώ οι δαπάνες για ενεργητικές πολιτικές ανέρχονται σε 0,25% του ΑΕΠ (το δεύτερο χαμηλότερο στην Ε.Ε.).²⁵

Συμπεράσματα

Από τη διερεύνηση της σχέσης της απασχόλησης με τη φτώχεια διαπιστώνεται ότι η πρόσβαση στην αγορά εργασίας αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τη μείωση της φτώχειας: το ποσοστό φτώχειας είναι υπερδιπλάσιο για τους ανέργους και σχεδόν διπλάσιο για τις υπόλοιπες πληθυσμιακές ομάδες που βρίσκονται εκτός αγοράς εργασίας σε σύγκριση με τους απασχολούμενους. Ωστόσο, το χαμηλό επίπεδο εισοδημάτων από εργασία φαίνεται να αποτελεί σοβαρό επιβαρυντικό παράγοντα για την εμφάνιση της φτώχειας. Οι απασχολούμενοι φτωχοί (558.767 άτομα) συμβάλλουν σε σημαντικό βαθμό στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας της χώρας (το 32,5% του συνολικού πληθυσμού ηλικίας άνω των 16 ετών, που είναι φτωχοί, είναι εργαζόμενοι ή ένας στους επτά εργαζόμενους είναι φτωχός).

Από την ανάλυση προκύπτει ότι ο κίνδυνος φτώχειας διαφοροποιείται ανάλογα με τα βασικά ατομικά και επαγγελματικά χαρακτηριστικά των απασχολούμενων. Διαφαίνεται ωστόσο, ότι η φτώχεια σχετίζεται σε μικρότερο βαθμό με το φύλο και την ηλικία, ενώ αντίθετα, το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, η μερική και η προσωρινή απασχόληση, η αυτοαπασχόληση, η ανειδίκευτη και η χειρωνακτική εργασία αποτελούν σοβαρότερους επιβαρυντικούς παράγοντες για την εμφάνιση της φτώχειας.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα ατομικά και επαγγελματικά χαρακτηριστικά δεν είναι οι μοναδικοί παράγοντες που σχετίζονται άμεσα

με τον κίνδυνο φτώχειας. Δεδομένου ότι το εισόδημα αποτελεί το βασικό κριτήριο για τη εμφάνιση της (οικονομικής) φτώχειας, η έκταση της χαμηλόμισθης εργασίας σε μια χώρα ασφαλώς συνδέεται άμεσα με την εμφάνιση της φτώχειας γενικά και των εργαζόμενων ειδικότερα. Επίσης, η ποιότητα της εργασίας, από την άποψη της εφαρμογής νέων, ευέλικτων μορφών εργασίας, όπως είναι η μερική και η προσωρινή εργασία, καθώς και η έκταση της αυτοαπασχόλησης σε μια χώρα, είναι παράγοντες που αυξάνουν τον κίνδυνο φτώχειας των εργαζόμενων.²⁶ Τέλος, το ύψος του οικογενειακού εισοδήματος, η σύνθεση και τα χαρακτηριστικά του νοικοκυριού ενός ατόμου, καθώς και τα οικογενειακά πρότυπα απασχόλησης επηρεάζουν τον κίνδυνο φτώχειας και για το λόγο αυτό τα ποσοστά φτώχειας εκτιμούνται συνήθως, όχι μόνο μέσω της εξέτασης των ατομικών και επαγγελματικών χαρακτηριστικών των ατόμων, αλλά λαμβάνοντας υπόψη και τα χαρακτηριστικά του νοικοκυριού τους.

Η γνώση γύρω από τους παράγοντες που σχετίζονται θετικά ή αρνητικά με τη φτώχεια των εργαζόμενων είναι ελλιπής και ορισμένες φορές δύσκολα αποτυπώνεται στατιστικά. Τα υπάρχοντα στοιχεία και η διαθέσιμη βιβλιογραφία είναι σχετικά πρόσφατα και πολύ περιορισμένα. Το πεδίο αυτό απαιτεί συστηματική μελέτη και η περαιτέρω διερεύνηση θα συμβάλει τόσο στη διεύρυνση της γνώσης, όσο και στην επιλογή κατάλληλης πολιτικής για την αντιμετώπιση του επίκαιρου αυτού φαινομένου. Τα αποτελέσματα ορισμένων πολιτικών που εφαρμόζονται από διάφορες κυβερνήσεις ενάντια στη φτώχεια είναι σχετικά εύκολο να αποτυπωθούν όπως τα προνοιακά επιδόματα, ακόμα και οι πολιτικές επανένταξης στην εργασία. Υπάρχουν και άλλες κρατικές πολιτικές, για παράδειγμα φορολογικές πολιτικές οι οποίες ασφαλώς επηρεάζουν την ανθρώπινη ευημερία, οι επιπτώσεις των οποίων όμως στη φτώχεια δεν διερευνώνται, ή ακόμη, εκτιμάται ότι δεν σχετίζονται με το ζήτημα της φτώχειας.²⁷ Σχετικά με την επιλογή πολιτικών και τη μέτρηση των επιπτώσεών τους, θα επικαλεστούμε τα λόγια του Townsend (2004): «οι πολιτικές δεν πρέπει πλέον να αντιμετωπίζονται μόνο ως μέτρα που έχουν σχεδιασθεί, αν και ανεπαρκώς, για να βελτιώσουν την ανθρώπινη συνθήκη, αλλά επίσης ως κυρίαρχες αιτίες επιδείνωσής

23. Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, *ΕΣΔΑ*, 2003.

24. Δαπάνες για ενεργητικές και παθητικές πολιτικές όπου οι τελευταίες περιλαμβάνουν κυρίως τα επιδόματα ανεργίας.

25. *European Commission, Employment and Social Affairs*, 2004, επίσης, *European Commission, Eurostat*, 2002b.

26. *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*, 2004.

27. Townsend P., 2004.

της. Πολλές πολιτικές μπορεί να διατυπώνουν ρητά νομικές και διοικητικές 'θεραπείες', συνιστούν όμως συχνά όργανα ελέγχου, ακόμα θα λέγαμε ότι επιφέρουν μόνιμες ζημιές. Το να προσδιορίσουμε με λεπτομέρεια το χαρακτήρα κάθε πολιτικής και να εκτιμήσουμε το βαθμό και την ταχύτητα των ανάμικτων (θετικών και αρνητικών) επιδράσεων τους αποτελεί κεντρική ερευνητική αποστολή».²⁸

Βιβλιογραφία

Bardone L., Guio AC., 2005, *In-Work Poverty. New commonly agreed indicators at the EU level*, Statistics in focus, Population and Social Conditions, 5/2005, Population and Living Conditions, Eurostat.

Esping-Andersen G., 1990, *The three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge, Polity.

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004, *Working poor in the European Union*, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.

European Commission, 2004, *Common Cross-sectional EU indicators based on EU-SILC; the gender pay gap, Working Group on Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC)*, Luxembourg, Eurostat.

European Commission, Employment and Social Affairs, 2004, *Employment in Europe 2004*, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.

European Commission, Eurostat, 2002b, *European Social Statistics – Labour Market Policy, Expenditure and Participants. Data 2000*, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.

Ferrera M., 1996, "The 'Southern Model' of Welfare in Social Europe", *Journal of European Social Policy*, σ. 17-37.

Ioakimoglou I., Soumeli E., INE/GSEE-EDEDY, "Low-wage workers and the working poor: the case of Greece". The information is made available through the European Industrial Relations Observatory (EIRO).

Ιωακείμoglou Η., Σουμέλη Ε., 2002, «Χαμηλά αμειβόμενοι και εργαζόμενοι φτωχοί στην Ελλάδα», *Ενημέρωση*, Τεύχος 89, Αθήνα, INE-ΓΣΕΕ.

Καραμεσίνη Μ., 2004, «Ανεργία, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στην Ελλάδα» στο Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής, Πετμεζίδου Μ., Παπαθεοδώρου Χ. (επιμ.), *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Αθήνα, Εξάντας Εκδοτική Α.Ε., σ. 399-438.

Κετσετζοπούλου Μ., 2005, «Αγορά εργασίας και φτώχεια», Συνέδριο του ΕΚΚΕ, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής *Φτώχεια, Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, 22-23 Σεπτεμβρίου 2005, Λαύριο.

Κετσετζοπούλου Μ., Κωστάκη Α., 2000, «Διερεύνηση της επίδρασης των δημογραφικών χαρακτηριστικών των ατόμων εργάσιμης ηλικίας στην απασχόληση», *Επιθεώρηση Αποκέντρωσης Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Περιφερειακής Ανάπτυξης*, τεύχος 19, Αθήνα, Ελληνικό Κέντρο Αποκέντρωσης Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Περιφερειακής Ανάπτυξης, σ. 35-45.

Marlier E., Cohen-Solal M., 2000, "Social Benefits and Their Redistributive Effect in the EU", *Statistics in Focus*, (Theme 3, 9/2000), Luxembourg, Eurostat.

Ματσαγγάνης Μ., Ferrera M., Capucha L., Moreno L., 2004, «Πολιτικές κατά της φτώχειας στη Νότια Ευρώπη» στο Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής, Πετμεζίδου Μ., Παπαθεοδώρου Χ. (επιμ.), *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Αθήνα, Εξάντας, Εκδοτική Α.Ε., σ. 483-512.

Παπαθεοδώρου Χ., Πετμεζίδου Μ., 2004, «Ανισότητα, φτώχεια και αναδιανομή μέσω των κοινωνικών μεταβιβάσεων: η Ελλάδα σε συγκριτική προοπτική», στο Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής, Πετμεζίδου Μ., Παπαθεοδώρου Χ. (επιμ.), *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Αθήνα, Εξάντας Εκδοτική Α.Ε., σ. 307-366.

Social protection Committee, 2001, *Report on Indicators in the field of poverty and social exclusion*.

Townsend P., 2004, «Για μια αναθεώρηση της διεθνούς κοινωνικής πολιτικής ενάντια στη φτώχεια» στο Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής, Πετμεζίδου Μ., Παπαθεοδώρου Χ. (επιμ.), *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Αθήνα, Εξάντας Εκδοτική Α.Ε., σ. 115-158.

Τήνιος Π., Μητράκος Θ., Ζωγραφάκης Σ., 2001, «Οι διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα», *Οικονομικός*, 24/11/2001, σ. 82-96.

28. Ο.π., σ. 123.

- Τσακλόγλου Π., 1999, «Ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα», *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σ. 97-117.
- Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, 2005, *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη 2005-2006*, Αθήνα.
- Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2003, *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Απασχόληση (ΕΣΔΑ)*.

Ευελιξία με ασφάλεια: μια ασύμμετρη σχέση;

Αλίκη Μουρίκη

Περίληψη

Το παρόν άρθρο επιχειρεί μια συνοπτική προσέγγιση του περιεχομένου, των ποικίλων διαστάσεων και των επιπτώσεων των πολιτικών που συνδυάζουν την ευελιξία της απασχόλησης με την ασφάλεια της εργασίας. Η «ευελιξία με ασφάλεια» αποτελεί μια δοκιμασμένη συνταγή σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, κλάδους και επιχειρήσεις με ανάμεικτα, ωστόσο, και ετεροβαρή αποτελέσματα για τις επιχειρήσεις και τους εργαζόμενους, καθώς τα αντισταθμιστικά οφέλη δεν καλύπτουν πάντα και σε ικανοποιητικό βαθμό τις απώλειες που υφίστανται οι εργαζόμενοι από την αυξημένη ευελιξία της αγοράς εργασίας. Η εξέταση των επιτυχημένων μοντέλων υποδεικνύει μια σειρά προϋποθέσεων που είναι απαραίτητες για την αποτελεσματικότητα των πολιτικών «ευελιξίας με ασφάλεια». Εάν αυτές δεν πληρούνται, το γχείρημα είναι καταδικασμένο σε αποτυχία. Στην Ελλάδα, οι εγγενείς αδυναμίες και οι ανασταλτικοί παράγοντες δημιουργούν ένα αρνητικό κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον για την επιτυχή έκβαση αυτών των πολιτικών, με κίνδυνο η χώρα να συσσωρεύσει νέες υστερήσεις. Αυτό είναι ιδιαίτερα ανησυχητικό σε μια περίοδο ρευστότητας, αβεβαιότητας και αδυναμίας συλλογικής διαχείρισης των νέων κινδύνων, όπως η σημερινή, καθώς και σε συνθήκες διάβρωσης του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου.

Ορισμός της «ευελιξίας με ασφάλεια»

Η απόδοση στα ελληνικά του διεθνούς όρου “flexicurity” περιφραστικά ως «ευελιξία με ασφάλεια» και όχι μονολεκτικά είναι ο μόνος τρόπος να αποφευχθούν κακότητες και αδόκιμες μεταφράσεις, όπως έχει συμβεί και με άλλους νεολογισμούς.¹ Τα δύο συνθετικά του όρου είναι ετεροβαρή ως προς τον ορισμό τους. Ενώ ο όρος «ασφάλεια» της απασχόλησης δεν προσφέρεται για παρερμηνείες και πολλαπλές αναγνώσεις, ο όρος «ευελιξία», αντίθετα, επιδέχεται ποικίλες και συχνά αντιθετικές ερμηνείες, καθώς χρησιμοποιείται για να υποδηλώ-

σει και να περιγράψει ένα ευρύ φάσμα οργανωτικών και εργασιακών πρακτικών.

Η ευελιξία έχει πολλές πτυχές, τόσο όσον αφορά την οργάνωση της εργασίας, όσο και τις εργασιακές σχέσεις (βλ. Πίνακα 1). Όσον αφορά την *οργάνωση της εργασίας*, δύο είναι οι κύριες μορφές ευελιξίας που εφαρμόζουν οι επιχειρήσεις, είτε αυτόνομα είτε, συνήθως, συνδυαστικά, προκειμένου να αυξήσουν την ανταγωνιστικότητά τους και να μειώσουν το εργατικό και παραγωγικό κόστος: η «αριθμητική ευελιξία» και η «λειτουργική ευελιξία». (α) η *αριθμητική (ή συμβατική) ευελιξία*, επιτυγχάνεται συνήθως με την αυξομείωση του αριθμού του προσωπικού των επιχειρήσεων, την ευρεία χρήση της μερικής απασχόλησης, των συμβάσεων ορισμένου χρόνου και του φασόν, τις χαμηλές αμοιβές, τις υπερωρίες (πληρωμένες και απλήρωτες, δηλωμένες και παράνομες), τη γεωγραφική κινητικότητα του προσωπικού, τις υπεργολαβίες, την εισφοροδιαφυγή, κ.λπ. Μέσω της αριθμητικής ευελιξίας, οι επιχειρήσεις έχουν τη δυνατότητα να προσαρμόζουν την ποσότητα της εργασίας που χρησιμοποιούν στις αυξομειώσεις της ζήτησης των προϊόντων ή των υπηρεσιών τους.

(β) η *λειτουργική ευελιξία*, αντίθετα, στηρίζεται στην καλύτερη αξιοποίηση του ανθρώπινου κεφαλαίου της επιχείρησης μέσα από την ανάπτυξη της πολυδυναμίας και της πρωτοβουλίας των εργαζομένων, τη διαρκή αναβάθμιση και επικαιροποίηση των δεξιοτήτων τους, τη βελτίωση της συμμετοχής και των εργασιακών σχέσεων στο εσωτερικό της επιχείρησης, την εφαρμογή της εργασίας κατά ομάδες, τη μείωση των ιεραρχιών, και την αναδιοργάνωση του χρόνου εργασίας. Η λειτουργική ευελιξία αντιστοιχεί σε *ποιοτικές μορφές ευελιξίας*, σε αντίθεση με την αριθμητική ευελιξία που αναφέρεται στην *ποσοτική διάστασή* της.

Στο πεδίο των *εργασιακών σχέσεων*, συναντάμε τέσσερα κυρίως είδη ευελιξίας:

- *Ευελιξία του χρόνου (αλλά και του χώρου) εργασίας*: η διάρκεια και η κατανομή του εργάσιμου χρόνου ξεφεύγουν από το συμβατικό μοντέλο της δωρης συνεχούς εργασίας με φυσική παρουσία των εργαζομένων, και οργανώνονται κατά πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, ανάλογα με τις ανάγκες της παραγωγικής δραστηριότητας, αλλά ολοένα και συχνότερα,

1. Π.χ. «ευελασφάλεια» για το flexicurity, «ανεργιογόνος ανάπτυξη» για το jobless growth, κ.λπ.

ανάλογα και με τις μεταβαλλόμενες ανάγκες των εργαζομένων (βλ. Πίνακα 2).

- *Ευελιξία στο εργασιακό καθεστώς*: οι συμβάσεις αορίστου χρόνου συνυπάρχουν με τις συμβάσεις ορισμένου χρόνου, την «επεννοικίαση» ή το «δανεισμό» εργαζομένων από τις εταιρείες προσωρινής απασχόλησης, τις συμβάσεις ανάθεσης έργου, τις ατομικές συμβάσεις, κ.λπ.
- *Ευελιξία στα συστήματα αμοιβών*: σύνδεση της αμοιβής με την ατομική ή συνολική παραγωγικότητα, ελεύθερη διακύμανση των αμοιβών ανάλογα με τα αποτελέσματα της επιχείρησης ή τη συγκυρία, bonus, επιδόματα, παροχές σε είδος, ειδικά προνόμια, συμφωνίες σε τοπικό, περιφερειακό ή εθνικό επίπεδο για εξαίρεση από τα νόμιμα επίπεδα μισθών (π.χ. τοπικά σύμφωνα απασχόλησης), κ.λπ.
- *Ευελιξία στα εργασιακά και ασφαλιστικά δικαιώματα των εργαζομένων*: το ύψος των αμοιβών, η χορήγηση επιδομάτων, το επίπεδο ασφαλιστικής κάλυψης, τα συνταξιοδοτικά δικαιώματα, ο βαθμός ασφάλειας της θέσης εργασίας, ποικίλλουν ανάλογα με το εργασιακό καθεστώς των εργαζομένων.²

Συνοψίζοντας, η ευέλικτη απασχόληση ορίζεται κατ' αντιδιαστολή προς τις σταθερές συνισταμένες της πλήρους, συνεχούς και τυπικής απασχόλησης μέχρι τη συνταξιοδότηση, οι οποίες αποτέλεσαν το κύριο συστατικό του βιομηχανικού παραγωγικού υποδείγματος. Έχοντας προσδιορίσει το περιεχόμενο της ευελιξίας, και παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός, μπορούμε να δεχτούμε ως διαφωτιστικό και χρήσιμο τον παρακάτω ορισμό της ευελιξίας με ασφάλεια:

μια στρατηγική πολιτικής που αποπειράται, με τρόπο σκόπιμο και συγχρονικό, από τη μια πλευρά να προάγει την ευελιξία των αγορών εργασίας, της οργάνωσης της εργασίας και των εργασιακών σχέσεων και από την άλλη πλευρά να προάγει την ασφάλεια της απασχόλησης και της κοινωνικής ασφάλισης, κυρίως για τις πιο

2. Εκτός από τις παραπάνω μορφές ευέλικτης απασχόλησης, οι οποίες ρυθμίζονται στο πλαίσιο κανόνων της εθνικής νομοθεσίας, στην πράξη η ευελιξία στις εργασιακές σχέσεις πολλές φορές εφαρμόζεται και εκτός ή κατά παράβαση των σχετικών κανόνων (π.χ. αδήλωτη εργασία, απλήρωτες υπερωρίες, ανασφάλιστη εργασία, πολυαπασχόληση και γενικά, απασχόληση ατόμων με αμοιβές, ωράρια και διάρκεια που δεν ακολουθούν το εκάστοτε θεσμικό πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων).

3. Βλ. Wilthagen & Tros, 2004.

*αδύναμες κατηγορίες του πληθυσμού, είτε αυτές βρίσκονται εντός, είτε εκτός αγοράς εργασίας.*³

Ιστορικό πλαίσιο εμφάνισης

Η «ευελιξία με ασφάλεια» (flexicurity) αποτελεί την ευρωπαϊκή βιώσιμη εναλλακτική λύση στο αμερικάνικο μοντέλο των απορρυθμισμένων αγορών εργασίας και της γενικευμένης ανασφάλειας. Ο όρος πρωτοεμφανίστηκε σε κοινοτικό κείμενο το 1997, την Πράσινη Βίβλο «Συνεργασία για μια νέα οργάνωση της εργασίας» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, όπου τονίζεται η σημασία και των δύο εννοιών για την ανταγωνιστικότητα και τον εκσυγχρονισμό της οργάνωσης της εργασίας. Ιδιαίτερη ώθηση στις πολιτικές flexicurity δίνει η *Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση* στον πυλώνα της προσαρμοστικότητας. Στις νέες κατευθυντήριες γραμμές για την απασχόληση επισημαίνεται ότι «η εξεύρεση μιας σωστής ισορροπίας ανάμεσα στην ευελιξία και την ασφάλεια θα ενισχύσει την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων, θα βελτιώσει την ποιότητα και την παραγωγικότητα της εργασίας και θα βοηθήσει τις επιχειρήσεις και τους εργαζόμενους να προσαρμοστούν στην οικονομική αλλαγή».⁴

Ειδική μνεία στην «ευελιξία με ασφάλεια» γίνεται, επίσης, και στην *Ατζέντα της Κοινωνικής Πολιτικής 2000-2005* που υιοθέτησαν τα κράτη-μέλη το 2000, ενώ η ισόρροπη ανάπτυξη πολιτικών ευελιξίας και ασφάλειας αποτελεί βασική προτεραιότητα στην αναθεωρημένη Στρατηγική της Λισσαβόνας του 2005.⁵ Ορισμένες πρόνοιες της *Ευρωπαϊκής Συνθήκης* (ειδικότερα τα άρθρα 125-127) υποχρεώνουν, εξάλλου, την Ε.Ε. να προωθήσει τόσο την προσαρμοστικότητα των εργαζομένων και των αγορών εργασίας, όσο και την επίτευξη υψηλών επιπέδων απασχόλησης, παρέχοντας έτσι τη νομική βάση για την υιοθέτηση πολιτικών «ευελιξίας με ασφάλεια».⁶

Επίσης, στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού κοινωνικού διαλόγου, το αίτημα των συνδικάτων για εξασφάλιση της προστασίας της απασχόλησης ώστε να αντισταθμίζονται τα μέτρα ευελιξίας που προωθούν οι επιχειρήσεις, έχει

4. Wilthagen & Tros, 2004.

5. Δρυμιάτης, 2006. Στο εαρινό Συμβούλιο Κορυφής του 2006, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανέλαβε, μαζί με τα κράτη-μέλη και τους κοινωνικούς εταίρους, να προσδιορίσει κοινές αρχές για μια στρατηγική ευελιξίας με ασφάλεια.

6. Wilthagen & Tros, 2004.

ληφθεί υπόψη σε μια σειρά από συμφωνίες-πλαίσιο μεταξύ των κοινωνικών εταίρων, αλλά και σε επίπεδο επιχειρησιακών συμβάσεων στα κράτη-μέλη. Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, στις πιο ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες, η *ρύθμιση της ευελιξίας* βρίσκεται στο επίκεντρο του κοινωνικού διαλόγου, καθώς έχει γίνει συνείδηση σε όλες τις πλευρές ότι η ευελιξία αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων και την ανάπτυξη της απασχόλησης.

Το περιεχόμενο της «ευελιξίας με ασφάλεια»: παραχωρήσεις και αντισταθμιστικά οφέλη

Οι όροι *ευελιξία* και *ασφάλεια* επιδέχονται διαφορετικές ερμηνείες από την πλευρά της εργασίας και της εργοδοσίας αντίστοιχα. Σχηματικά, μπορούμε να πούμε ότι όσο πιο εύελικτη είναι η οργάνωση της εργασίας και η μορφή απασχόλησης, τόσο πιο ευάλωτη καθίσταται η ασφάλεια της εργασίας, εάν δεν προβλέπονται ταυτόχρονα και κάποιες εξισορροπητικές παρεμβάσεις.

Η ευελιξία που επιζητούν οι επιχειρήσεις/οργανισμοί αποσκοπούν στην εξασφάλιση της δυνατότητας ανταπόκρισης στις διακυμάνσεις της ζήτησης και στη μείωση του εργατικού κόστους και συνήθως περιλαμβάνει μια δέσμη δυνατοτήτων όπως:

- Ευκολία πρόσληψης και απόλυσης του προσωπικού.
- Ευρεία χρήση των υπερωριών, της εποχιακής και της μερικής απασχόλησης.
- Διακύμανση των ωραρίων εργασίας, ώστε να ανταποκρίνονται στις εποχιακές διακυμάνσεις της ζήτησης.
- Ευέλικτη οργάνωση της εργασίας.
- Ευελιξία στο εργασιακό καθεστώς.
- Ευελιξία των αμοιβών.
- Πολυ-ειδίκευση του προσωπικού.
- Επαγγελματική και γεωγραφική κινητικότητα του εργατικού δυναμικού.

Αντίστοιχα, για τους εργαζόμενους, το ζητούμενο, σε μια περίοδο έντονων διεθνών ανακατατάξεων και αναδιαρθρώσεων, είναι κατ' αρχήν η διασφάλιση της εργασίας τους και ο περιορισμός των αβεβαιοτήτων και των τάσεων απορρύθμισης που χαρακτηρίζουν το σημερινό τοπίο της απασχόλησης. Προς τούτο, διεκδικούν ένα όσο το δυνατόν σταθερότερο εργασιακό περιβάλλον, με γνωστές και δεδομένες εκ των προτέρων τις βασικές παραμέτρους της

εργασίας, όπως τα ωράρια, οι ημέρες και η διάρκεια της εργασίας, το ύψος των αμοιβών και επιδομάτων, οι δυνατότητες εξέλιξής τους, τα εργασιακά και ασφαλιστικά δικαιώματα που απορρέουν από τη σχέση εργασίας τους (π.χ. προϋποθέσεις συνταξιοδότησης), ο χώρος τέλεσης της εργασίας, και, φυσικά, το περιεχόμενο και η περιγραφή των καθηκόντων τους.

Στη διεγκυστίνδα αυτή μεταξύ εργοδοσίας και εργαζομένων, είναι αναγκαίες κάποιες αμοιβαίες παραχωρήσεις και ανταλλάγματα, ώστε να προκύπτει όφελος και για τις δύο πλευρές. Το σημείο αιχμής είναι η αποδοχή μεγαλύτερης ευελιξίας (εργασιακής, οικονομικής αλλά και γεωγραφικής) από την πλευρά των εργαζομένων, με αντάλλαγμα την προστασία της απασχόλησης και του εισοδήματος (ευελιξία με ασφάλεια).

Προκειμένου, λοιπόν, να επιτευχθεί ο διττός στόχος της αύξησης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας από τη μια πλευρά, με την παράλληλη αύξηση της απασχόλησης και τη μείωση των επιπέδων της ανεργίας από την άλλη πλευρά, οι πολιτικές «ευελιξίας με ασφάλεια» θα πρέπει να στηρίζονται στους εξής άξονες:

- Τη μετάβαση από την έννοια της ασφάλειας της απασχόλησης (στον ίδιο εργοδότη) στην έννοια της εξασφάλισης της δυνατότητας για εργασία, που περιλαμβάνει την ασφάλεια του εισοδήματος (σε περίπτωση απώλειας της θέσης εργασίας) και την ασφάλεια της απασχολησιμότητας (την εξασφάλιση της παραμονής στην αγορά εργασίας). Πρόκειται δηλαδή για την προστασία των ατόμων και όχι των συγκεκριμένων θέσεων εργασίας που αυτά κατέχουν.
- Την εύκολη και ταχεία μετάβαση από τη μια εργασία στην άλλη, ή από το ένα καθεστώς απασχόλησης σε κάποιο άλλο (κινητικότητα).
- Τον περιορισμό της πόλωσης ανάμεσα σε εργαζόμενους, που χαίρουν υψηλού επιπέδου προστασίας και σε αυτούς που είναι παγιδευμένοι σε επισφαλείς και κακοπληρωμένες θέσεις εργασίας.
- Τη δημιουργία ενός δικτύου ασφαλείας για την προστασία των πιο ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού.
- Την έμφαση στις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης.
- Τη συνεχή αναβάθμιση των δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού μέσα από δυναμικές στρατηγικές διαβίου μάθησης.

Πρέπει να τονιστεί ότι για να θεωρηθεί ότι μια πολιτική προάγει «την ευελιξία με ασφάλεια», πρέπει να αποτελεί μια ενσυνείδητη επιλογή, που θα προκύπτει μέσα από την ελεύθερη και συντονισμένη διαβούλευση των κοινωνικών συνομιλητών, προκειμένου να εφαρμοστούν προληπτικά μια σειρά από μέτρα που δεν θα απευθύνονται πρωταρχικά στα πιο προστατευμένα τμήματα του εργατικού δυναμικού.

Η ευρωπαϊκή εμπειρία: παραδείγματα εφαρμογής του μοντέλου της «ευελιξίας με ασφάλεια»

Το μοντέλο της «ευελιξίας με ασφάλεια» γνώρισε ευρύτερη εφαρμογή σε δύο, κυρίως, ευρωπαϊκές χώρες, τη Δανία και την Ολλανδία και σε μικρότερη κλίμακα στη Γερμανία, την Αυστρία και το Βέλγιο. Μεμονωμένα, εφαρμόζεται επίσης στο επίπεδο συγκεκριμένων κλάδων ή επιχειρήσεων. Όπως είναι φυσικό, σε κάθε χώρα ή κλάδο επικρατεί ένα διαφορετικό μείγμα πολιτικών, το οποίο αποφέρει και διαφορετικά αποτελέσματα.

Το μοντέλο της *Δανίας* συνδυάζει υψηλά ποσοστά απασχόλησης με γενναιοδωρο δίχτυ κοινωνικής προστασίας, πτώση των ποσοστών μακροχρόνιας ανεργίας και ανεργίας των νέων και υψηλό ποσοστό συμμετοχής στην εκπαίδευση και κατάρτιση.⁷ Την περίοδο 1993-2003, η Δανία σημείωσε σημαντική αύξηση της απασχόλησης με παράλληλη αξιοσημείωτη μείωση της ανεργίας από το 12% στο 5%, και μάλιστα με πλεόνασμα στον κρατικό προϋπολογισμό.⁸ Τα κύρια χαρακτηριστικά του δανέζικου μοντέλου είναι:

- Η κυριαρχία των Ενεργητικών Πολιτικών Απασχόλησης (Ε.Π.Α). Η Δανία ξοδεύει το 1,6% του Α.Ε.Π. σε ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης, ποσοστό υπερ-διπλάσιο του μέσου όρου της Ε.Ε. (0,7%).⁹ Κύριοι άξονες των Ε.Π.Α. είναι η άμεση επανένταξη των ανέργων στην αγορά εργασίας μέσα από ειδικά προγράμματα και η εξατομικευμένη προσέγγιση των ανέργων από τις δημόσιες υπηρεσίες απασχόλησης.
- Το υψηλό επίπεδο ασφάλειας της απασχόλησης, το οποίο στηρίζεται σε σημαντικό βαθμό και στα υψηλά επιδόματα ανεργίας, τα οποία για τους χαμηλόμισθους αγγίζουν

το 90% του τελευταίου τους μισθού και καταβάλλονται επί τετραετία.

- Ο υψηλός ρυθμός δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας από την οικονομία και το υψηλό ποσοστό απασχόλησης, όχι μόνο ανδρών αλλά και γυναικών και ώριμης ηλικίας εργαζομένων, εκεί δηλαδή που χωλαίνουν οι ευρωπαϊκοί δείκτες.
- Ο υψηλός βαθμός επαγγελματικής και γεωγραφικής κινητικότητας του εργατικού δυναμικού.
- Η ευκολία πρόσληψης και απόλυσης των εργαζομένων.
- Το ευνοϊκό οικονομικό-κοινωνικό περιβάλλον, οι βασικές παράμετροι του οποίου είναι:
 - ένα αποτελεσματικό και καθολικό κράτος-πρόνοιας, το οποίο στηρίζεται στην υψηλή φορολογία φυσικών προσώπων και επιχειρήσεων και προφυλάσσει τα πιο αδύναμα τμήματα του πληθυσμού από τις παρενέργειες των διαρθρωτικών αλλαγών,
 - υψηλή ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων και της οικονομίας και προσαρμοστικότητα στο μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον,
 - υψηλή παραγωγικότητα της εργασίας,
 - στενή συνεργασία μεταξύ των κοινωνικών εταίρων και ευρεία κοινωνική συναίνεση, που είναι αποτέλεσμα μιας μακράς παράδοσης διαπραγματεύσεων και συμβιβασμών ανάμεσα στους κοινωνικούς εταίρους,
 - υψηλός δείκτης οικονομικής ασφάλειας, ο οποίος συναρθρώνεται από τις διαθέσιμες ευκαιρίες απασχόλησης, την εκπροσώπηση των εργαζομένων στις επιχειρήσεις, την ασφάλεια του εισοδήματος, το δείκτη ανασφάλειας του μισθού από τις συντάξεις, τις μειωμένες εισοδηματικές ανισότητες, κ.ά.,
 - υψηλός βαθμός προσαρμοστικότητας του εργατικού δυναμικού μέσα από τη διαβίου μάθηση, που διευκολύνει την κινητικότητα της εργασίας, και
 - ποιοτικές δημόσιες υπηρεσίες.

Σε γενικές γραμμές, στη Δανία τα αντισταθμίσιμα που παρέχονται στους εργαζόμενους προκειμένου να αντιμετωπίσουν τον υψηλό βαθμό ευελιξίας της αγοράς εργασίας (κυρίως την ευχέρεια απολύσεων που έχουν οι εργοδότες), επικεντρώνονται στην αυξημένη δυνατότητά τους να βρουν άλλη δουλειά χάρη

7. Δρυμούσης, 2006.

8. Βλ. Ρωμανιάς, 2006 και Social Agenda, 2006.

9. Δρυμούσης, 2006.

στις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης και στην ασφάλεια του εισοδήματος.

Στην *Ολλανδία*, τη χώρα γέννησης, κατά πολλούς, της έννοιας του flexicurity, η εφαρμογή πολιτικών ευελιξίας με ασφάλεια συνέβαλε σημαντικά στη μείωση της μακροχρόνιας ανεργίας αλλά και στον εκσυγχρονισμό της εργασίας. Η επιτυχία των πολιτικών οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στο κορπορατίστικο μοντέλο εργασιακών σχέσεων που επικρατεί στη χώρα και την οικονομία της διαβούλευσης (το λεγόμενο μοντέλο Polder), με κύριο χαρακτηριστικό τη συναινετική κουλτούρα (overleg), που ευνοεί την κοινωνική ειρήνη.

Κατά τη δεκαετία του 1980, τα ολλανδικά συνδικάτα δέχτηκαν το πάγωμα των μισθών τους και την ευελικτοποίηση των εργασιακών σχέσεων, με αντάλλαγμα τη μεγαλύτερη προστασία της απασχόλησης.¹⁰ Πράγματι, το όφελος της θυσίας των συνδικάτων ήταν η αύξηση των θέσεων εργασίας, που οδήγησε σε πλήρη απασχόληση του εργατικού δυναμικού: η Ολλανδία γνώρισε την πιο εντυπωσιακή αύξηση της απασχόλησης μεταξύ των χωρών της Ε.Ε. μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990 (κατά 2% ετησίως, ή κατά 1,4% σε ισοδύναμα πλήρους απασχόλησης). Το «τίμημα», ωστόσο, για αυτή την αύξηση ήταν η επιβράδυνση της τεχνολογικής προόδου, η πτώση της παραγωγικότητας και η επιδείνωση, εντέλει, της ανταγωνιστικότητας της ολλανδικής οικονομίας. Και αυτό, γιατί η διαθεσιμότητα φθηνού και ευέλικτου εργατικού δυναμικού ευνόησε τις επενδύσεις εντάσεως εργασίας και περιόρισε την καινοτομία.¹¹ Η συνακόλουθη πτώση του τεχνολογικού δυναμισμού οδήγησε σε μικρότερη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, αντισταθμίζοντας και ακυρώνοντας, με αυτόν τον τρόπο, τα οφέλη από την αύξηση της απασχόλησης.¹² Από την άλλη πλευρά, αξίζει να σημειωθεί ότι η αυξημένη ευελιξία δεν επέφερε καμία επιδείνωση των συνθηκών εργασίας ή των εργασιακών σχέσεων.

Ένα από τα θετικά στοιχεία της συναινετικής κουλτούρας στην Ολλανδία, είναι η ρύθμιση των όρων εργασίας της μερικής απα-

σχόλησης με τρόπο ευνοϊκό για τους εργαζόμενους. Οι μερικά απασχολούμενοι στην Ολλανδία χαίρουν των ίδιων εργασιακών και ασφαλιστικών δικαιωμάτων με τους πλήρως απασχολούμενους. Το γεγονός αυτό συντέλεσε ώστε η Ολλανδία σήμερα να κατέχει την πρώτη θέση μεταξύ των χωρών της Ε.Ε. στην έκταση της μερικής απασχόλησης, η οποία αντιπροσωπεύει το 46% της συνολικής απασχόλησης, σε σύγκριση με το 17,7% στην Ε.Ε.-25 και μόλις το 4,6% στην Ελλάδα.¹³ Αλλά και άλλες μορφές ευέλικτης απασχόλησης, όπως η προσωρινή εργασία ή η διαθεσιμότητα για εργασία (on call labour), χαίρουν μεγαλύτερης νομοθετικής προστασίας απ' ό,τι σε άλλες χώρες, χάρη στις συμφωνίες μεταξύ των κοινωνικών εταίρων.

Στην *Αυστρία*, ένας από τους βασικούς παράγοντες που συντέλεσαν ώστε να κρατηθούν τα επίπεδα της ανεργίας σταθερά, κάτω από το 5% τα τελευταία 30 χρόνια, ήταν η «ευελιξία με ασφάλεια». Η μακρά παράδοση κοινωνικής διαβούλευσης και συνεργατικής προσέγγισης συνέβαλαν αποφασιστικά στην ομαλή προσαρμογή επιχειρήσεων και εργαζομένων στη νέα οικονομική πραγματικότητα και προώθησαν την ιδέα του flexicurity. Βασικός άξονας των πολιτικών flexicurity ήταν και παραμένει η έμφαση στις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης, οι οποίες στηρίζονται σε αποκεντρωμένες και ιδιαίτερα αποτελεσματικές δημόσιες υπηρεσίες απασχόλησης, οι δαπάνες για τις οποίες αυξάνονται συνεχώς τα τελευταία χρόνια.

Η αποτίμηση της εφαρμογής: χαμένοι και κερδισμένοι

Η εφαρμογή πολιτικών «ευελιξίας με ασφάλεια» δεν αποτελεί, πάντα και υπό όλες τις συνθήκες, ένα «παιχνίδι αμοιβαίου οφέλους». Καθοριστικό ρόλο παίζουν οι εκάστοτε πολιτικοί και κοινωνικοί συσχετισμοί δύναμης μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων, αλλά και το ευρύτερο κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον μέσα στο οποίο εντάσσονται οι εφαρμοζόμενες πολιτικές. Με εξαίρεση κάποιες χώρες με υποδειγματικό κράτος-πρόνοιας και μακρά παράδοση κοινωνικής διαβούλευσης, συνήθως, αλλά όχι νομοτελειακά, τα οφέλη είναι ετεροβαρή υπέρ των επιχειρήσεων.

Αρκετές συγκριτικές μελέτες επισημαίνουν ότι τα αντισταθμίσιμα συχνά δεν είναι ικανοποιητικά για την πλευρά των εργαζομένων, ενώ η ευελικτοποίηση της αγοράς εργασίας

10. Την περίοδο 1980-1995 οι πραγματικοί μισθοί στην Ολλανδία αυξήθηκαν μόνο κατά 0,8% ετησίως, ενώ την περίοδο 1996-2000 υπέστησαν μείωση κατά 0,4%. Οι ονομαστικοί μισθοί αυξήθηκαν μόνο κατά 3,5% και 1,7% αντίστοιχα (Kleinknecht A. & C.W.M. Naastepad, 2002).

11. Στο δείκτη καινοτομίας, η Ολλανδία από την 8^η θέση μεταξύ των χωρών του Ο.Ο.Σ.Α. το 1980, έπεσε στην 13^η το 2005 (Kleinknecht A. & C.W.M. Naastepad, 2002).

12. Τσιπούρη κ.ά., 2004.

13. Bl. Employment in Europe, 2005.

ας έχει οδηγήσει σε σημαντική διάβρωση θεμελιωδών εργασιακών δικαιωμάτων, σε τομείς όπως η ασφάλεια της απασχόλησης και του εισοδήματος και η σταθερότητα των συνθηκών ζωής και εργασίας.

Μια συνήθης «παράπλευρη απώλεια» από την εφαρμογή πολιτικών «ευελιξίας με ασφάλεια» είναι οι απολύσεις ενός τμήματος του προσωπικού μιας επιχείρησης προκειμένου να διαφυλαχθούν οι θέσεις εργασίας των υπολοίπων.

Το «πάγωμα των μισθών» ή η καταβολή πενιχρών αυξήσεων, επίσης συγκαταλέγονται στα ανταλλάγματα που συχνά ζητά η εργοδοσία από τα συνδικάτα, προκειμένου να αποφευχθούν οι απολύσεις. Το ίδιο ισχύει και για την αύξηση των ωρών εργασίας χωρίς πρόσθετη αποζημίωση. Τα παραδείγματα περισσεύουν, αλλά ίσως το ευρύτερα γνωστό είναι η περίπτωση της αυτοκινητοβιομηχανίας Volkswagen στη Γερμανία, η οποία ζήτησε από τα συνδικάτα να δεχθούν την αύξηση της εβδομαδιαίας από τις 28,8 στις 35 ώρες, χωρίς αύξηση των αποδοχών.¹⁴

Το τελικό «πακέτο προσφοράς» μπορεί, στην πραγματικότητα, να αποδειχθεί ιδιαίτερα ζημιογόνο για την πλευρά της εργασίας, καθώς το τίμημα για την προστασία της θέσης εργασίας μπορεί να περιλαμβάνει μια σειρά από μονομερείς θυσίες και παραχωρήσεις που λίγο απέχουν από τον ωμό εκβιασμό.

Ο μεγάλος, ωστόσο, κίνδυνος από την αυξανόμενη ευελικτοποίηση της αγοράς εργασίας που συνεπάγεται η ευρεία εφαρμογή της πολιτικής της «ευελιξίας με ασφάλεια» και πυροδοτεί τη δικαιολογημένη καχυποψία των συνδικάτων, είναι η διεύρυνση του ποσοστού του πληθυσμού που εργάζεται σε πρόσκαιρες, επισφαλείς και χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας (όπως η μερική απασχόληση, οι συμβάσεις έργου, η προσωρινή απασχόληση μέσω Ε.Π.Α., κ.λπ.), συχνά παρά τη θέλησή του. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης αυξάνονται τα τελευταία χρόνια με πολύ ταχύτερους ρυθμούς από τη συνολική απασχόληση. Αυτό έχει αρνητικές συνέπειες τόσο στα εισοδήματα, όσο και στα ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά δικαιώματα των ευέλικτα απασχολούμενων.

Χρειάζεται, επομένως, να είμαστε ιδιαίτερα προσεκτικοί προτού θριαμβολογήσουμε

για την εξεύρεση της μαγικής συνταγής που αντιμετωπίζει ταυτόχρονα επιτυχώς τα προβλήματα της ανταγωνιστικότητας, της ανεργίας και της ασφάλειας της απασχόλησης. Πόσο μάλλον, που εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, οι στόχοι της ευελιξίας και της ασφάλειας φαίνονται αντικρουόμενοι και αλληλοαναιρούμενοι.

Οι προϋποθέσεις επιτυχίας του εγχειρήματος στην Ελλάδα – ανασταλτικοί παράγοντες

Σε αντίθεση με τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, στην Ελλάδα, μέχρι στιγμής, οι ένθερμοι υποστηρικτές της «ευελιξίας με ασφάλεια», περιορίζονται σε έναν μικρό μεν αλλά με σημαντική επιρροή κύκλο πολιτικών, οικονομικών και ακαδημαϊκών παραγόντων. Η «Έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας 2005» επισημαίνει ότι στην κατεύθυνση της προσαρμοστικότητας των εργαζομένων «... είναι δυνατόν να συμβάλουν νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας και μεγαλύτερη ποικιλία συμβατικών ρυθμίσεων για τους εργαζόμενους και τις επιχειρήσεις, υπό την προϋπόθεση ότι αυτές θα συνδυάζουν την ευελιξία με την ασφάλεια».¹⁵ Από πλευράς πολιτικών κομμάτων, το ΠΑΣΟΚ (μέσω του Προέδρου του) έχει ταχθεί με σαφήνεια υπέρ της σκανδιναβικής εκδοχής του μοντέλου της «ευελιξίας με ασφάλεια», το οποίο, ωστόσο, στηρίζεται σε ένα ισχυρό, αποτελεσματικό και γενναίο επιδοτούμενο (από τη γενική φορολογία) κράτος-πρόνοιας και σε μια επιχειρηματική κοινότητα με αίσθηση κοινωνικής ευθύνης. Ανεξάρτητα από τις γενικόλογες τοποθετήσεις και τις ρητορικές διακηρύξεις, ο ΣΕΒ δεν «καίγεται» ιδιαίτερα για την προώθηση της ευελιξίας με ασφάλεια, καθώς προτιμά να ζητά μεγαλύτερες δόσεις «σκέτης» ευελιξίας, χωρίς ασφάλεια. Εξάλλου, και με τα σημερινά δεδομένα, οι επιχειρήσεις διαθέτουν ήδη αρκετή ευελιξία (τυπική και, κυρίως, άτυπη) χωρίς να χρειάζεται να παρέχουν τα αντισταθμιστικά οφέλη που διεκδικούν οι εργαζόμενοι σε άλλες χώρες όπου ο βαθμός ευελιξίας είναι αισθητά υψηλότερος. Τέλος, τα συνδικάτα διεκδικούν κυρίως ασφάλεια (δηλαδή προστασία των θέσεων εργασίας και των «κεκτημένων»), με όσο το δυνατόν μικρότερη ευελιξία.

Γενικά, οι δυννητικοί φορείς εφαρμογής των πολιτικών της ευελιξίας με ασφάλεια στην

14. Βρανάς, 2006. Υπενθυμίζουμε ότι η παλαιότερη μείωση της εργάσιμης εβδομάδας στις 28,8 ώρες είχε συνοδευτεί από πολυετές πάγωμα των μισθών και από απολύσεις.

15. Βλ. Έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας 2005, σ. 95.

Ελλάδα δεν φαίνονται διατεθειμένοι να διακυβεύσουν την εύθραυστη ισορροπία που έχουν επιτύχει (έστω και με χαμηλά τον πήχυ των προσδοκιών), προκειμένου να εισέλθουν στον άγνωστο κόσμο της συνεργατικής προσέγγισης, της ισότιμης διαπραγματεύσεως και των αμοιβαίων παραχωρήσεων και αντισταθμισμάτων. Απομένουν να υποστηρίξουν την υιοθέτηση πολιτικών «ευελιξίας με ασφάλεια» κάποιοι μεμονωμένοι αναλυτές, ακαδημαϊκοί και πολιτικοί, ευαισθητοποιημένοι από τις ιστορίες επιτυχίας άλλων χωρών. Η επιτυχία ορισμένων χωρών ή επιχειρήσεων /οργανισμών δεν προδικάζει, ωστόσο, την «εξαγωγιμότητα» του μοντέλου και την ομαλή μετεμφύτευσή του σε άλλες συνθήκες. Η μοναδικότητα του σκανδιναβικού μοντέλου, εξάλλου, αυτό υποδεικνύει.

Αν λάβουμε υπόψη την περίπου εικοσαετή διεθνή εμπειρία, μπορούμε να συνοψίσουμε τις προϋποθέσεις για την επιτυχή έκβαση του εγχειρήματος της ευελιξίας με ασφάλεια σε 7 κυρίως προ-απαιτούμενα:

1. *Συναινετική κουλτούρα και ευρεία κοινωνική συναίνεση*: το μοντέλο του flexicurity στηρίζεται στην παράδοση κοινωνικής διαβούλευσης και συνεργατικής προσέγγισης που επικρατεί σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες. Η παράδοση αυτή προϋποθέτει, με τη σειρά της, ένα κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων και μια βούληση για εκατέρωθεν υποχωρήσεις.
2. *Ισχυρά συνδικάτα με ευρεία νομιμοποιητική βάση, αλλά και ευρύτητα πνεύματος*.
3. *Υψηλά επίπεδα μισθών που να επιτρέπουν τη συγκράτηση των μισθολογικών αυξήσεων, τουλάχιστον για ένα διάστημα*.
4. *Αποτελεσματικές ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης*, οι οποίες να επιτυγχάνουν αύξηση του ποσοστού απασχόλησης των γυναικών, των νέων και των μεγαλύτερης ηλικίας εργαζομένων.
5. *Αυξημένη επαγγελματική και γεωγραφική κινητικότητα του εργατικού δυναμικού*: αυτό απαιτεί τη συνεχή ανανέωση και εμπλουτισμό των δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού.
6. *Συμμετοχή του εργατικού δυναμικού σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και διαβίου μάθησης*, και
7. *Εννοϊκό ευρύτερο κοινωνικό-οικονομικό περιβάλλον*. Τούτο σημαίνει, μεταξύ άλλων, ισχυρό δίκτυο κοινωνικής προστασίας, ένα μακροοικονομικό περιβάλλον που να ευνοεί την επιχειρηματικότητα και τη δημιουργία θέσεων

εργασίας, καινοτομική ικανότητα των επιχειρήσεων και υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης του πληθυσμού, κ.ά.

Ποιες από τις παραπάνω προϋποθέσεις οι οποίες πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά και όχι αποσπασματικά πληρούνται αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα; Η απάντηση είναι *ούτε μία* και ας δούμε αναλυτικά το γιατί.

(α) Παρά τα βήματα προόδου προς την κατεύθυνση της αποκέντρωσης των διαδικασιών κοινωνικής διαβούλευσης και την ευρεία συμμετοχή των εκπροσώπων των εργοδοτικών και συνδικαλιστικών οργανώσεων σε μια πλειάδα επιτροπών, συμβουλίων και οργάνων, η «συνεργατική προσέγγιση» (partnership approach) και οι συναινετικές διαδικασίες για την επίλυση των προβλημάτων είναι έννοιες άγνωστες στους κοινωνικούς συνομιλητές. Η ουσιαστική κοινωνική διαβούλευση δυσχεραίνεται από τρεις, κυρίως, παράγοντες:

- την επιφυλακτικότητα ή και δυσπιστία των κοινωνικών εταίρων απέναντι στην κρατική παρέμβαση και τον τριμερή κοινωνικό διάλογο,
- την ατελή ανάπτυξη του διμερούς κοινωνικού διαλόγου, λόγω της ετερογένειας των συμφερόντων, τον κατακερματισμό και τη χαμηλή αντιπροσωπευτικότητα των εργοδοτικών και συνδικαλιστικών οργανώσεων, και
- την αδυναμία των κοινωνικών εταίρων να ανταποκριθούν στις ραγδαίες εξελίξεις που συντελούνται διεθνώς και να παίξουν έναν πιο ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής.

(β) Η έντονη παρουσία των οργανώσεων των κοινωνικών εταίρων στις διαδικασίες τού, έστω και προσχηματικού, κοινωνικού διαλόγου βρίσκεται σε αναντιστοιχία με την περιορισμένη αντιπροσωπευτικότητά τους, άρα και τη νομιμοποιητική τους βάση. Η συνδικαλιστική πυκνότητα των συνδικαλιστικών οργανώσεων στην καλύτερη περίπτωση ανέρχεται στο 20-22%, ενώ στους εργοδοτικούς φορείς η εικόνα είναι ακόμη δυσμενέστερη.

(γ) Τα επίπεδα αμοιβών στην Ελλάδα είναι από τα χαμηλότερα της Ε.Ε.-15: ο κατώτατος μισθός στην Ελλάδα είναι γύρω στα € 600 το μήνα, όταν στην Ολλανδία είναι € 1.249, στο Βέλγιο € 1.163 και στη Γαλλία € 1.154, το δε μέσο ακαθάριστο μηνιαίο εισόδημα στην Ελλάδα ανέρχεται μόλις στα € 1.264, όταν ο μ.ό. της Ε.Ε.-25

είναι € 2. 129.¹⁶ Εάν ληφθεί υπόψη και ο πληθωρισμός, που παραμένει σταθερά πάνω από το 3%, αντιλαμβάνεται κανείς ότι με δεδομένη τη συνεχή συρρίκνωση των εισοδημάτων των εργαζομένων, οποιαδήποτε συζήτηση για ενδεχόμενο (έστω και πρόσκαιρο) πάγωμα των μισθών, μόνο ανεδαφική μπορεί να χαρακτηριστεί.

(δ) Οι δημόσιες δαπάνες για τις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης στην Ελλάδα είναι οι χαμηλότερες στην Ε.Ε.-15 και αντιπροσωπεύουν μόλις το 0,17 % του Α.Ε.Π., τη στιγμή που ο μέσος όρος στην Ε.Ε.-15 είναι 0,64% (δηλ. τετραπλάσιος), στη δε Δανία, η οποία κατατάσσεται στην πρώτη θέση, ανέρχεται στο 1,83% του Α.Ε.Π.¹⁷ (στοιχεία 2004). Είναι, μάλιστα, χαρακτηριστικό ότι οι συνολικές δημόσιες δαπάνες για την απασχόληση (που περιλαμβάνουν και τα επιδόματα ανεργίας) δεν ξεπερνούν στη χώρα μας το 0,63% του Α.Ε.Π., όταν στην Ε.Ε.-15 προσεγγίζουν το 2,33%, στη δε Δανία αντιπροσωπεύουν ένα εντυπωσιακό 4,49%.¹⁸ Οι συγκρίσεις, επομένως, λειτουργούν συντριπτικά εις βάρος μας.

(ε) Παρακάμπτοντας το ερώτημα κατά πόσο είναι θεμιτή ή όχι μια μεγαλύτερη ευελιξία της ελληνικής αγοράς εργασίας και τη γνωστή αντιπαράθεση εργοδοτών-συνδικάτων για το κατά πόσο η ελληνική αγορά εργασίας είναι ευέλικτη ή όχι, παραμένει γεγονός, ότι σύμφωνα με κάποια κοινά αποδεκτά κριτήρια διεθνών οργανισμών, η Ελλάδα βρίσκεται πολύ χαμηλά στον δείκτη ευελιξίας και πολύ υψηλά στο δείκτη προστασίας της απασχόλησης. Για παράδειγμα, βάσει του κριτηρίου «ευελιξία πρόσληψης και απόλυσης», η Ελλάδα καταλαμβάνει την 148^η θέση σε σύνολο 155 χωρών που μελέτησε η Παγκόσμια Τράπεζα. Με μέγιστο δείκτη δυσκολίας πρόσληψης το 100, η Ελλάδα βαθμολογείται με 78, έναντι 30,1 στο σύνολο των χωρών του ΟΟΣΑ. Ομοίως, ο δείκτης ακαμψίας του ωραρίου εργασίας ανέρχεται στο 80 στην Ελλάδα, ενώ δεν ξεπερνά το 49,6 στις χώρες του ΟΟΣΑ.¹⁹ Η επαγγελματική και γεωγραφική κινητικότητα του εργατικού δυναμικού βρίσκεται, και αυτή, σε πολύ χαμηλά επίπεδα, χωρίς, φυσικά, να ευθύνονται γι' αυτό οι εργαζόμενοι και οι άνεργοι.²⁰

16. Βλ. Στεργίου, 2006. Η κατάταξη της Ελλάδας βελτιώνεται κάπως εάν ληφθεί υπόψη η ισοδύναμη αγοραστική δύναμη των μισθών.

17. Eurostat, Labour Market Policy database, Νοέμ. 2006

18. Ο.π.

19. Βλ. Παπαϊωάννου, 2006.

20. Η έλλειψη κινητικότητας του εργατικού δυναμικού αποτυπώνεται και στο ιδιαίτερα υψηλό μέσο χρόνο παρα-

(στ) Η επίδοση της χώρας μας στο δείκτη συμμετοχής των ατόμων ηλικίας 25-64 ετών σε κάποιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα είναι η χαμηλότερη στην Ε.Ε.-15 (μαζί με την Πορτογαλία) και ανέρχεται στο 3,7%, όταν ο μέσος ευρωπαϊκός όρος είναι 9,4%.²¹ Οι δε δαπάνες των επιχειρήσεων για συνεχιζόμενη επαγγελματική κατάρτιση υπολείπονται σημαντικά του ευρωπαϊκού μέσου όρου (1% έναντι 2,3% του ετήσιου εργατικού κόστους, αντίστοιχα).

(ζ) Το ευρύτερο κοινωνικό-οικονομικό περιβάλλον συναρθρώνεται σε μια σειρά από αρνητικές παραμέτρους και ζοφερές προοπτικές:

- το κοινωνικό κράτος αδυνατεί να παράσχει ένα αποτελεσματικό δίκτυο ασφαλείας στις πιο ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των κοινωνικών δαπανών κατευθύνεται στις συντάξεις (σύμφωνα με τα στοιχεία του ESSPROS, περίπου το 53% των δαπανών κοινωνικής προστασίας απορροφάται από τις συντάξεις),
- η καινοτομική ικανότητα των ελληνικών επιχειρήσεων υστερεί σημαντικά (μόλις το 0,6% του Α.Ε.Π. διατίθεται για έρευνα και ανάπτυξη, ενώ ελάχιστες παραμένουν οι επιχειρήσεις που διαθέτουν τμήμα Έρευνας και Ανάπτυξης),
- το επίπεδο εκπαίδευσης του πληθυσμού, παρά τις υπέρογκες ιδιωτικές δαπάνες των νοικοκυριών, παραμένει σε σχετικά χαμηλά επίπεδα, χωρίς στοιχεία δυναμισμού και προσαρμογής στις απαιτήσεις της κοινωνίας της γνώσης,²²
- το μακρο-οικονομικό περιβάλλον αποθαρρύνει τις επενδύσεις (διεθνείς και εγχώριες), την επιχειρηματικότητα και τη δημιουργία νέων, ποιοτικών θέσεων εργασίας, ενώ η παραιοικονομία εξακολουθεί ν' ανθεί.

μονής στην ίδια εργασία που εμφανίζει η Ελλάδα, συγκριτικά με άλλες χώρες του ΟΟΣΑ. Συγκεκριμένα, το 2002, ο μέσος χρόνος παραμονής ενός εργαζόμενου στον ίδιο εργοδότη ήταν 8,1 χρόνια για τους Βρετανούς, 10,7 χρόνια για τους Γερμανούς και 13,2 χρόνια για τους Έλληνες (Social Agenda, 2006).

21. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Cedefop για το 2003. Βλ. Μαυρή, 2005.

22. Το ποσοστό του πληθυσμού ηλικίας 25-64 ετών με πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην Ελλάδα ανέρχεται σε 18,3%, ενώ στην Ολλανδία φτάνει το 24,4% και στη Δανία το 31,9% (βλ. OECD, Education at a glance, 2005). Μεταξύ, δε, των χωρών της Ε.Ε.-25, με κριτήριο την ανώτερη εκπαίδευση και κατάρτιση, η Ελλάδα καταλαμβάνει μόλις την 19^η θέση με βαθμολογία 4,78, με τη Φιλανδία στην 1^η θέση (με 6,13) και τη Δανία στη 2^η θέση, με βαθμολογία 5,82 (βλ. Σ.Ε.Β., 2005).

Λαμβανομένης υπόψη της εξαιρετικά δυσμενούς αυτής σύγκρισης, εύλογα μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι η όποια προώθηση της ευελιξίας με ασφάλεια στην Ελλάδα επιχειρείται πάνω σε ένα εξαιρετικά σαθρό υπέδαφος, που υπονομεύει εξαρχής τις πιθανότητες επιτυχίας του εγχειρήματος. Το ζητούμενο, επομένως, είναι είτε να βελτιωθεί δραστικά αυτό το υπέδαφος, με τολμηρές πρωτοβουλίες και συνεργατική προσέγγιση (κάτι που θα δώσει αποτελέσματα σε βάθος χρόνου), ή να αλλάξει ο στρατηγικός στόχος σε κάτι ίσως πιο εφικτό και λιγότερο φιλόδοξο, οπότε η Ελλάδα θα χάσει σημαντικό έδαφος και θα συσσωρεύσει νέες υστερήσεις.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις: το τέλος των βεβαιοτήτων

Ίσως ένα από τα πιο «δυσβάσταχτα» συμπτώματα της παγκοσμιοποίησης είναι η κατάρρευση των παλαιών βεβαιοτήτων χωρίς την υποκατάστασή τους από νέες, έστω και διαφορετικές. Η διαπίστωση αυτή ισχύει κατά μείζονα λόγο και για τον κόσμο της εργασίας. Η ρευστότητα της απασχόλησης και των εργασιακών σχέσεων συνιστά μια νέα απειλή, η οποία δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί με τα παραδοσιακά εργαλεία και τις συμβατικές (κεϋνσιανές ή νέο-φιλελεύθερες) πολιτικές, οι οποίες στηρίζονται σε σταθερές και παραδοχές που δεν υφίστανται πλέον.

Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Γερμανός κοινωνιολόγος Ulrich Beck, στη σημερινή εποχή, τα άτομα είναι υποχρεωμένα να αντιμετωπίζουν μόνα τους τις αβεβαιότητες της παγκοσμιοποίησης, λόγω της αδυναμίας των παραδοσιακών συστημάτων προστασίας να διαχειριστούν τους κινδύνους που απορρέουν από την επιτυχία της εποχής της μετά-νεωτερικότητας. Βασικά συστατικά της «κοινωνίας της διακινδύνευσης» είναι, κατά τον Beck, οι διευρυνόμενες διεθνικές ανισότητες, η παγκόσμια οικολογική και οικονομική κρίση, οι πρόσκαιρες μορφές απασχόλησης, καθώς και άλλες προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης, που τα κράτη-έθνη δεν μπορούν να διαχειριστούν αποτελεσματικά μόνα τους.²³

Ποιες ενδιάμεσες στρατηγικές πρέπει να ακολουθήσουν, ωστόσο, τα σύγχρονα ευρωπαϊκά κράτη μέχρι να γίνει εφικτή η ανάπτυξη νέων, δημοκρατικά προσανατολισμένων, υπερρεθικών θεσμών και η «δημιουργία ενός πυκνού δικτύου διεθνικών αλληλεξαρτήσεων»

23. Beck, 2006.

(όπως προτείνει ο Beck) που θα εξασφαλίζει τα ανθρώπινα δικαιώματα, και θα «εξαφανίζει» τα φτηνά μεροκάματα και την αβέβαιη απασχόληση;²⁴ Μήπως τη λύση μπορεί να δώσει η ανάδειξη ενός νέου κοινωνικού μοντέλου που αντί να αποζημιώνει τους ανθρώπους για τις κακοτυχίες του παρελθόντος (όπως η ανεργία ή κάποια ασθένεια), θα επενδύει προληπτικά στις ικανότητές τους και θα προωθεί την ενεργό συμμετοχή στην εργασία και την ελευθερία επιλογής;²⁵ Η μήπως (ακολουθώντας τη δοκιμασμένη σκανδιναβική συνταγή) η έμφαση πρέπει να δοθεί στη διαμόρφωση μιας συνολικής κρατικής πολιτικής που θα αφορά τη δημιουργία κοινωνικών και εκπαιδευτικών υποδομών, τις στοχευμένες επενδύσεις, την ενεργοποίηση των ανέργων και την αλλαγή της εργασιακής κουλτούρας, ώστε να αναβαθμιστεί η έννοια της κοινωνικής εργασίας;²⁶

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτουν ορισμένα κρίσιμα ερωτήματα που δεν μπορούν να απαντηθούν στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου και τα οποία θα πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενο διεξοδικής μελέτης στο μέλλον:

–είναι, τελικά, εξαγωγίμο το μοντέλο της «ευελιξίας με ασφάλεια» σε χώρες όπου επικρατούν διαφορετικές οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες; Υπό ποιες προϋποθέσεις μπορεί μια χώρα να μεταφέρει τη θετική εμπειρία της Δανίας και της Ολλανδίας και να αποφύγει την αρνητική εμπειρία της Ισπανίας;²⁷

–είναι, όντως, απαραίτητη η στροφή των πολιτικών προς την κατεύθυνση του flexicurity; Ποιο είναι το κόστος της μη-εφαρμογής;

–πόσο σημαντική είναι η συμβολή του κοινωνικού διαλόγου στην επιτυχία του εγχειρήματος και ποιος είναι ο νέος ρόλος των κοινωνικών εταίρων, σε μια εποχή κρίσης της αντιπροσωπευτικότητας και έντονης αμφισβήτησης της επιρροής τους;

–με τι πρακτικά μέτρα μπορούν τα συστήματα κοινωνικής προστασίας και η εργατική νομοθεσία να ελαχιστοποιήσουν τις παρενέργειες της ευελιξιοποίησης και να αμβλύνουν τις συνέπει-

24. Ό.π.

25. Diamond & Giddens, 2006.

26. Μουζέλης, 2006.

27. Στην Ισπανία, η σημαντική επέκταση της μερικής απασχόλησης (η οποία τριπλασιάστηκε στο διάστημα 1984-1993) και η έκρηξη των συμβάσεων ορισμένου χρόνου οδήγησαν στην παραπέρα απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, ακυρώνοντας έτσι τους διακηρυσμένους στόχους της πολιτικής, βλ. Valdes Dal-Re, 2004.

ες των συχνών μετακινήσεων εντός και εκτός αγοράς εργασίας;

–πώς μπορεί να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα του κράτους-πρόνοιας και η ύπαρξη ενός διχτού ασφαλείας που θα παρέχει ουσιαστική προστασία στους αδύναμους (απαραίτητοι πύλώνες του flexibility), σε συνθήκες δημοσιονομικής συρρίκνωσης, αλλά και δημογραφικής γήρανσης;

Οι απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα φωτίζουν, εν μέρει, και τις μελλοντικές προκλήσεις, που είναι:

- Η διασφάλιση αυξημένων επιπέδων προστασίας των εργαζομένων σε συνθήκες ταχείας εξάπλωσης των πρόσκαιρων και επισφαλών μορφών απασχόλησης.
- Η ανάγκη για νέες μορφές ρυθμίσεων, για μια επαναρρύθμιση, που θα στηρίζεται σε νέες παραδοχές, όπως, π.χ. η αλλαγή του προτύπου αναφοράς, η διαφοροποίηση των νομοθετικών ρυθμίσεων ώστε να καλύπτουν, όχι πλέον, ομοιογενείς κατηγορίες εργαζομένων αλλά ένα μωσαϊκό μορφών και καθεστώτων απασχόλησης.
- Η ριζική αναμόρφωση της εργατικής νομοθεσίας και των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης ώστε να διασφαλίζεται η κινητικότητα της εργασίας και η προστατευμένη μετάβαση από την απασχόληση στην ανεργία και αντίστροφα, χωρίς απώλεια ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων (μεταβατικές αγορές εργασίας).
- Η επίτευξη μιας ευρείας κοινωνικής συναίνεσης και η διαμόρφωση κοινωνικών συμβασιδίων, με σαφείς δεσμεύσεις εκατέρωθεν.
- Η υιοθέτηση μιας μακρόπνοης στρατηγικής και η αποφυγή λήψης βραχυπρόθεσμων και αποσπασματικών μέτρων.

Βιβλιογραφία

- Beck U., 2006, “Risky business”, συνέντευξη στον Stuart Jeffries, εφημερίδα *The Guardian*, 11 Φεβρουαρίου
- Βρανάς P., 2006, «Φολκσβάγκεν. Περισσότερες θέσεις εργασίας χωρίς αυξήσεις στους μισθούς», στα *NEA*, 14 Ιουνίου.
- Γαβρόγλου Στ., 2003, *Ευελιξία και οργάνωση της εργασίας: εμπειρικά στοιχεία από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση*, Κείμενα Εργασίας, Μάρτιος, ΠΑΕΠ Α.Ε.
- Γαβρόγλου Στ., Κικίλιας Η. (επιμ.), 2001, *Οργάνωση της Εργασίας και νέες μορφές*

απασχόλησης στην Ελλάδα και την Ευρώπη, Αθήνα, Εκδόσεις Σάκκουλα.

- Diamond, P., Giddens A., «Ο τρίτος δρόμος προς τη Λισσαβόνα», στο *Βήμα*, 23 Μαρτίου.
- Δρυμούσης Γ., 2006, «Ευέλικτες μορφές απασχόλησης και ασφάλεια απασχόλησης: συμβολή στη δημιουργία καλύτερων και περισσότερων θέσεων εργασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση», εισήγηση στην ενημερωτική ημερίδα που διοργάνωσε το Κέντρο Παραγωγικότητας Κύπρου με θέμα *Προώθηση Σύγχρονων και Ευέλικτων Μορφών Απασχόλησης*, Λευκωσία, 2 Μαΐου.
- Έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας, 2005, Αθήνα.
- European Commission, 2005, “Employment in Europe, 2005. Recent trends and prospects”, Employment & Social Affairs, Brussels.
- ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ, 2006, «Ανταγωνιστικότητα- νέος αναπτυξιακός νόμος (2399/04)», τ.124, Ιανουάριος.
- Κουκιάδης Ι., 2003, «Η πολιτική ισορροπίας μεταξύ της ευελιξίας της εργασίας και της προστασίας των εργαζομένων», *Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων*, Τεύχος 30, Απρίλιος.
- Kleinknecht A., Naastepad C.W.M., 2002, “Labour market flexibilisation and economic performance. The Netherlands 1980-2000”, mimeo.
- Λυμπεράκη Α., Δενδρινός Γ., 2004, *Ευέλικτη Εργασία: νέες μορφές και ποιότητα απασχόλησης* Αθήνα, Εκδόσεις Κέρκυρα.
- Μουζέλης Ν., 2006, «Τρία μοντέλα για τη μείωση της ανεργίας», στο *Βήμα της Κυριακής*, 18 Ιουνίου.
- Μουρίκη Α., 2005, «Η ισότητα των φύλων στις πολιτικές απασχόλησης», στο Καραμεσίνη, Μ., Κουζής Γ. (επιμ.), *Πολιτική απασχόλησης. Πεδίο σύζευξης της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής*, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Αθήνα, Gutenberg.
- OECD, 2005, *Education at a glance*, OECD Indicators 2005, OECD Publishing.
- Παπαϊωάννου Γ., 2006, «Αφιλόξενη η Ελλάδα για τους ξένους επενδυτές», στο *Βήμα της Κυριακής*, 16 Απριλίου.
- Ρωμανιάς Γ., 2006, «Ευελιξία και ασφάλεια», στο *Βήμα της Κυριακής*, 16 Απριλίου.
- Σ.Ε.Β., 2005, «Η ανταγωνιστικότητα της Ελλάδας 2005-2006». Ανάλυση με βάση την Έκθεση του World Economic Forum, The

- Global Competitiveness Report 2005-2006, έκδοση του ΣΕΒ, Σεπτέμβριος.
- Social Agenda, 2006, “Flexicurity: greater flexibility and employment security”, no. 13, March.
- Στεργίου Λ., 2006, «Χαμηλοί μισθοί, ακριβή ζωή χωρίς ποιότητα», στην *Καθημερινή*, 26 Αυγούστου.
- Tsipouri E., et al., 2004, “Flexibility and competitiveness: labour market flexibility, innovation and organizational performance (Flex-Com)”, National & Kapodistrian University of Athens, National Labour Institute, Research Institute of the Finnish Economy, Technische Universiteit Delft, Trinity College Dublin, ETH Zurich, αδημοσίευτη έκθεση.
- Valdes Dal-Re, F., 2004 “The difficulty of reconciling flexibility and security in Spain: the paradigmatic case of part-time work”, *Transfer*, vol.10 no.2, summer.
- Wiltshagen, T. & F. Tros, 2004, “The concept of ‘flexicurity’: a new approach to regulating

employment and labour markets”, *TRANSFER*, vol. 10 no.2, summer

Διαδικτυακοί τόποι

- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/>
- www.ec.europa.eu/employment_social
- www.eiro.eurofound.eu.int
- www.etui-rehs.org
- www.eurofound.ie
- www.fgi.org.gr
- www.gsee.gr
- www.guardian.co.uk
- www.ilo.org
- www.inegsee.gr
- www.oecd.org
- www.ypakp.gr

Πίνακας 1
Μορφές ευελιξίας στην οργάνωση της εργασίας και τις εργασιακές σχέσεις

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΕΡΓΑΣΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ
<p>→ αριθμητική ευελιξία</p> <ul style="list-style-type: none"> • εσωτερική (χαμηλές αμοιβές, μερική απασχόληση, συμβάσεις ορισμένου χρόνου, υπερωρίες) • εξωτερική (υπεργολαβίες, φασόν) 	<p>→ ευελιξία χρόνου και χώρου εργασίας (μερική απασχόληση, εποχιακή απασχόληση, αυξομείωση ωρών εργασίας, διακεκομμένη απασχόληση, τηλεργασία, φασόν, κ.λπ.)</p>
<p>→ λειτουργική ευελιξία</p> <ul style="list-style-type: none"> • επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο της επιχείρησης • συνεχής αναβάθμιση των δεξιοτήτων του προσωπικού • εργασία κατά ομάδες, μείωση ιεραρχιών, ανάπτυξη της πολυδυναμίας των εργαζομένων • βελτίωση εργασιακών σχέσεων • καινοτομική ικανότητα 	<p>→ ευελιξία στο εργασιακό καθεστώς (συμβάσεις ορισμένου χρόνου, συμβάσεις έργου, ατομικές συμβάσεις, δανεισμός εργαζομένων)</p> <p>→ ευελιξία στα συστήματα αμοιβών (σύνδεση αμοιβής και παραγωγικότητας, ελεύθερη διακύμανση των αμοιβών, παροχές σε είδος, ειδικά προνόμια, τοπικά σύμφωνα απασχόλησης)</p> <p>→ ευελιξία στα εργασιακά και ασφαλιστικά δικαιώματα των εργαζομένων (ανάλογα με το εργασιακό καθεστώς του εργαζόμενου)</p>

Πίνακας 2
Τυπολογία των πιο διαδεδομένων ευέλικτων μορφών απασχόλησης
που εφαρμόζονται στις χώρες της Ε.Ε.

- *ευέλικτα ωράρια εργασίας*: η ώρα έναρξης και η ώρα λήξης της εργασίας μπορεί να ποικίλλει, μέσα σε ορισμένα πλαίσια που θέτει ο εργοδότης
- *εξατομικευμένος χρόνος εργασίας ή ατομικοί λογαριασμοί χρόνου*: οι εργαζόμενοι έχουν τη δυνατότητα, με τη σύμφωνη γνώμη της διοίκησης, να «αποταμιεύουν» ώρες εργασίας, τις οποίες στη συνέχεια «ξοδεύουν» με τρόπο ώστε να ισοσκελίζεται ο μέσος χρόνος εργασίας τους
- *ετήσια διευθέτηση του χρόνου εργασίας*: οι εργοδότες, με τη σύμφωνη γνώμη των εργαζομένων ή του σωματείου, μπορούν να αυξομειώνουν το χρόνο εργασίας κατά περιόδους, ώστε να αντιμετωπίζονται οι διακυμάνσεις της ζήτησης χωρίς προσφυγή σε δαπανηρές υπερωρίες
- *μειωμένος χρόνος εργασίας*: μερική απασχόληση, 35ωρο, μοντέλο εργασίας 6+6 ώρες ημερησίως, με πλήρεις αποδοχές (Φιλανδία)
- *συμπιεσμένη εργάσιμη εβδομάδα*: οι εργαζόμενοι μπορούν να εργαστούν τις συνολικές εβδομαδιαίες ώρες τους σε διάστημα λιγότερων ημερών (4 αντί 5 μέρες, 9 αντί 15 μέρες)
- *εποχιακή απασχόληση*: συμβάσεις ορισμένου χρόνου, που συνήθως ανανεώνονται κάθε χρόνο
- *συμβάσεις παροχής έργου*: πρόκειται για «ψευδο-ανεξάρτητη» απασχόληση, καθώς οι εργαζόμενοι έχουν άμεση και διαρκή εξάρτηση από τον εργοδότη
- *τηλεργασία*: δυνατότητα για περιστασιακή ή μόνιμη εργασία από το σπίτι, με τη χρήση των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνίας (ΤΠΕ)
- *χωρο-ευέλικτη εργασία*: απασχόληση εκτός του χώρου της επιχείρησης
- *εργασία με το κομμάτι (φασόν)*: οι εργαζόμενοι εργάζονται σε δικό τους χώρο με υλικά του εργοδότη
- *κυκλική εργασία*: αντικατάσταση ενός εργαζομένου που κάνει χρήση άδειας (γονική, εκπαιδευτική, προσωπική, κ.λπ.) με έναν άνεργο, για όσο διάστημα απουσιάζει ο αδειούχος υπάλληλος
- *διαμοιραζόμενη εργασία*: δύο άτομα μοιράζονται τα καθήκοντα, τα δικαιώματα, τις ώρες εργασίας και την αμοιβή που απορρέουν από μια θέση εργασίας
- *διαθεσιμότητα για εργασία*: οι εργαζόμενοι καλούνται από τον εργοδότη τους να εργαστούν μόνο τις περιόδους αιχμής ή σε έκτακτες περιπτώσεις και τον υπόλοιπο χρόνο παραμένουν διαθέσιμοι, χωρίς να αμείβονται
- *προσωρινή απασχόληση*: πρακτόρευση ή δανεισμός εργαζομένων μέσα από τις Εταιρείες Προσωρινής Απασχόλησης
- *ευέλικτα εργάσιμα χρόνια*: εναλλαγή περιόδων εργασίας με περιόδους άδειας (γονικής, εκπαιδευτικής, άνευ αποδοχών, κ.λπ.)
- *μερική συνταξιοδότηση*: ένας εργαζόμενος που βρίσκεται κοντά στη συνταξιοδότηση επιλέγει να κάνει μερική χρήση του συνταξιοδοτικού του δικαιώματος, συνεχίζοντας παράλληλα να δουλεύει, αλλά με μερική απασχόληση.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ερευνητικά Προγράμματα του Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής κατά την περίοδο 2004 – 2006 *

Group of non-governmental experts in the fight against poverty and social exclusion

Υπεύθυνος έργου: Δημήτρης Ζιώμας

Προώθηση της Ανταγωνιστικότητας και της Απασχόλησης στον κλάδο των Τουριστικών Γραφείων μέσω της Προσαρμογής των Εργαζομένων και Επιχειρηματιών στις Νέες Εργασιακές Απαιτήσεις στο Χώρο του Τουρισμού Α.Σ. (ALWAYS TOURISM)

Υπεύθυνος έργου: Χρύσα Καππή

Διάγνωση του Περιβάλλοντος Εφαρμογής των Ευέλικτων Μορφών Απασχόλησης και Ανάλυση των Μακροοικονομικών Επιπτώσεων από την Εφαρμογή Μοντέλων Ευέλικτης Απασχόλησης

Υπεύθυνος έργου: Ηλίας Κικίλιας

Μεγαλώνοντας στην Αθήνα – Ποιότητα Ζωής Παιδιών και Εφήβων

Υπεύθυνος έργου: Πελαγία Κοτταρίδη

Δίκτυο για την άρση του Κοινωνικού Αποκλεισμού των γυναικών (Αλκηστis)

Υπεύθυνος έργου: Ηλίας Κικίλιας

Κοινωνική-Αλληλέγγυα Οικονομία και Επιχειρηματικότητα -- Τοπική Κοινωνία: Ολοκληρωμένη Υποστήριξη Α.Σ. (KENTAYPOS)

Υπεύθυνος έργου: Δημήτρης Ζιώμας

Ανάπτυξη υποδομών για τη δημιουργία πόλου κοινωνικών δεδομένων στα θέματα της Κοινωνικής Ανισότητας και του Κοινωνικού Αποκλεισμού

Υπεύθυνος έργου: Ιωάννης Σακέλλης

Operational & Rational Employment Strategies for Integrated Development Approach – Region of Western Macedonia (ORESTIDA-RWM)

Υπεύθυνος έργου: Μαρία Κετσετζοπούλου

Επιμέτρηση και Συγκριτική Ανάλυση των Κοινωνικών Επιπτώσεων του Τουρισμού σε Τοπικές Κοινωνίες σε Κύπρο και Ελλάδα

Υπεύθυνος έργου: Ιωάννης Σακέλλης

Αριστεία στα ερευνητικά πεδία Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές Ανισότητες

Υπεύθυνος έργου: Ιωάννης Σακέλλης

Providing integrated health and social care for older persons – issues, problems and solutions (PROCARE)

Υπεύθυνος έργου : Αφροδίτη Τεπέρογλου

Δελτίο Ταυτότητας των Υπηρεσιών και των Ιδρυμάτων για Παιδιά με Αναπηρίες

Υπεύθυνος έργου: Πελαγία Κοτταρίδη

The Rationale of Motherhood Choices: Influence of Employment Conditions and of Public Policies – MOCHO (Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα)

Υπεύθυνος έργου: Χάρης Συμεωνίδου

Μονάδα Υποστήριξης και Παρακολούθησης Φορέων Υλοποίησης του προγράμματος ΨΥΧΑΡΓΩΣ- Β΄ Φάση

Υπεύθυνος έργου: Ιωάννης Σακέλλης

Πρόγραμμα προώθησης και διάχυσης μεθοδολογικών προσεγγίσεων και τεχνογνωσίας στην Κοινωνική Έρευνα – Ανοιχτές Θύρες

Υπεύθυνος έργου: Αφροδίτη Τεπέρογλου

Αναθεώρηση Προγράμματος Κοινωνικής Πρωτοβουλίας EQUAL

Υπεύθυνος έργου: Ιωάννης Σακέλλης

Γήρανση του Πληθυσμού και Υγεία. με έμφαση στα Νοσήματα του Κυκλοφορικού Συστήματος και τις Ψυχικές Διαταραχές

Υπεύθυνοι έργου: Χάρις Συμεωνίδου-Νίκος Φακιολάς

Συγκριτική Μελέτη για τις Πολιτικές και το Θεσμικό Πλαίσιο ενίσχυσης των Πολυμελών Οικογενειών

Υπεύθυνος έργου: Δημήτρης Καραντινός

Μοντελοποίηση, Επιμέτρηση και Συγκριτική Ανάλυση Ποιότητας Υπηρεσιών και Αποδοτικής Παραγωγικότητας στις Ξενοδοχειακές Βιομηχανίες Κύπρου και Κρήτης

Υπεύθυνος έργου: Ιωάννης Σακέλλης

Τάσεις και αιτιακοί παράγοντες των κοινωνικών προβλημάτων του Δ. Ροδίων

Υπεύθυνος έργου: Διονύσης Μπαλούρδος

Παροχή Εμπειρογνωμοσύνης στο Εθνικό Θεματικό Δίκτυο Δραστηριότητες στον τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας

Υπεύθυνος έργου: Μαρία Κετσετζοπούλου

Παροχή Εμπειρογνωμοσύνης στο Εθνικό Θεματικό Δίκτυο Συμφιλίωση της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής

Υπεύθυνος έργου: Αλίκη Μουρίκη

Καινοτομικές Τεχνικές δια Βίου Μάθησης – το μοντέλο της Κυκλικής Εργασίας

Υπεύθυνος έργου: Μανώλης Χρυσάκης

Ex-post Evaluation 1994-1999 of ESF Operations under Objectives 1,3, and 4 and under the Community Initiatives EMPLOYMENT and ADAPT: The case of Greece

Υπεύθυνος έργου: Δημήτρης Καραντινός

Μελέτη Αξιολόγησης Προγραμμάτων Επιχορήγησης Επιχειρήσεων για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας 1998, 1999, 2000

Υπεύθυνος έργου : Δημήτρης Καραντινός

Θεματική Μελέτη Ανάπτυξης Ανθρώπινου Δυναμικού (2007 – 2013)

Υπεύθυνος έργου: Δημήτρης Καραντινός

Integrating children's perspectives in policy making to combat poverty and social exclusion experienced by single parent families: a transnational comparative approach

Υπεύθυνος έργου: Αλίκη Μουρίκη

Πρόγραμμα Διερεύνησης και Αξιολόγησης της λειτουργίας και των παρεχομένων υπηρεσιών των Παιδικών Χωριών SOS στην Ελλάδα

Υπεύθυνος έργου: Ιωάννης Σακέλλης,

Μελέτη της Εθνικής και Διεθνούς Βιβλιογραφίας σε Θέματα Ισότητας και Εκπόνηση Καταλόγου Βιβλιογραφίας Θεμάτων Ισότητας για τον Εμπλουτισμό των Βιβλιοθηκών των ΤΕΕ και των ΙΕΚ της Χώρας

Υπεύθυνος έργου: Αλίκη Μουρίκη

* *Για περισσότερες πληροφορίες για τα Ερευνητικά Προγράμματα βλ. στην ιστοσελίδα του Ε.Κ.Κ.Ε. www.ekke.gr/*

Εργαστήριο Παρακολούθησης Πολιτικών Κοινωνικής Συνοχής

Από το Μάιο του 2004 λειτουργεί στο Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής το *Εργαστήριο Παρακολούθησης Πολιτικών Κοινωνικής Συνοχής*. Το Εργαστήριο οργανώθηκε με τη λογική των θεματικών βάσεων με στόχο αυτές να αποτελέσουν επιστημονικά εργαλεία στα χέρια των ερευνητών και των σπουδαστών των Κοινωνικών Επιστημών. Οι θεματικές βάσεις αποτελούν σημαντική πηγή πληροφόρησης για την ανάλυση παραμέτρων που αφορούν την ελληνική κοινωνία. Περιλαμβάνουν στατιστικά δεδομένα, ορισμούς μεταβλητών, σχολιασμένη βιβλιογραφία, σύντομο περιγραφικό σχόλιο, web links, ερωτηματολόγια.

Ήδη, σε εσωτερικό δίκτυο προς χρήση των ερευνητών του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών λειτουργούν πιλοτικά, θεματικές βάσεις για την αγορά εργασίας, τα δημογραφικά δεδομένα και τη διανομή του εισοδήματος. Αναπτύσσονται, επίσης, βάσεις που θα αφορούν παρεμβάσεις σχετικές με την κοινωνική και επαγγελματική (επαν-)ένταξη Ατόμων με Αναπηρία (ΑμεΑ) και ατόμων με ψυχοκοινωνικά προβλήματα, δραστηριότητες και φορείς του τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας, καθώς και όψεις του Κοινωνικού Κράτους.

Επιπλέον, έχει εκδηλωθεί ενδιαφέρον για συνεργασία και δικτύωση με το Τμήμα Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (Εργαστήριο Χαρτογραφίας και Γεωπληροφορικής), το Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων) και το School of Geography and Earth Science του Mc Master University (Centre for Spatial Analysis).

Η ηλεκτρονική διεύθυνση του εργαστηρίου, που βρίσκεται σε πιλοτική εφαρμογή, είναι: <http://www.inspo.gr>

Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του εργαστηρίου, έχουν δημοσιευτεί τα ακόλουθα:

- Kikilias E., Gazon E., Ntontis D., 2005, “Regional Aspects of Poverty in Greece”, *Social Cohesion Bulletin*, 1/2005, National Center for Social Research, Institute for Social Policy, Laboratory: Monitoring Social Cohesion Policies.

Editorial Board:

Prof. Sakellis I. (Director), Fronimou E., Balourdos D., Ziomas D., Mouriki A., Kappi Chr.

- Μπαλούρδος Δ., Ντόντης Δ., Σπυροπούλου Ν., 2006, «Οι Δημογραφικές Εξελίξεις στην Ελλάδα», *Επίκαιρα Θέματα*, 1/2006, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Εργαστήριο Παρακολούθησης Πολιτικών Κοινωνικής Συνοχής.

Επιστημονική Επιτροπή:

Σακέλλης Ι. (Διευθυντής), Κετσετζοπούλου, Μ., Μπούζας Ν., Τζωρτζοπούλου, Μ., Φακιολάς, Ν., Χρυσάκης Μ.

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Μεσογείων 14 - 18, Αθήνα 115 27
Τηλ.: 210 7489131-5, Telefax: 210 7489120
<http://www.ekke.gr>**